borec

JANUAR 1984

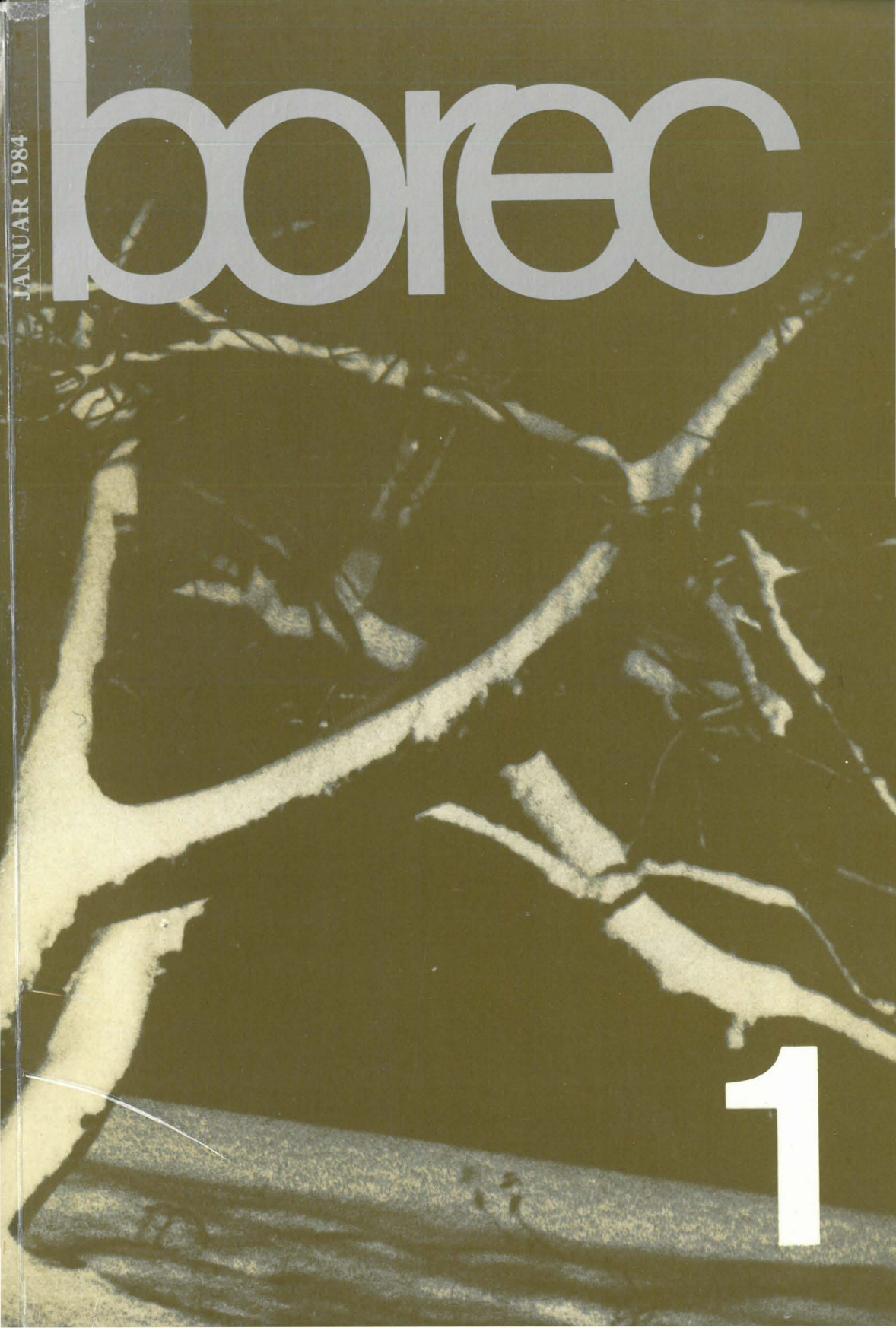

1

borec 1 LETNIK XXXVI, 1984

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJEVANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE
Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

REVIJO IZDAJA
Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET
Franček Bohanec, Jože Dežman, France Filipič, Albert Jakopič, Vladimir Kavčič, Srečo Kirn, Ivan Križnar, Boris Mlakar, dr. Dušan Nećak, Mile Pavlin, Radko Polič (predsednik sveta), *dr. Miro Stiplovšek* (namestnik predsednika sveta), *Franc Šali, Lojze Štradjot, Zima Vrščaj*

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA
Milena Štrajnar

LEKTOR
Božidar Premrl

GRAFIČNA PODOBA REVIJE
Cveta Stepančič

CENA
Celoletna naročnina 540 dinarjev, za tujino 620 dinarjev – posamezna številka 50 dinarjev, dvojna številka 70 dinarjev

ŽIRO RAČUN
50100-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN
50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE
Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure.

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 21. decembra 1982

TISK
Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25a

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

Milica Strgar — Tisk slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji in Italiji 1945–1948 — 2

POEZIJA

Abu Selma — Palestina — 18

SPOMINSKA PROZA

Mira Mihelič — Mesečina — 23

BOREC IN KULTURA

Hajrudin Somun — Palestinska odporniška poezija — 30

POEZIJA

Samih Al-Kasim — V dvajsetem stoletju
Zaradi — 34
Gostija
Odgovor
Oporoka — 35
Abu Selma — Domovina — 36
Hana Abu Hana — Z dopisnice prijateljem — 37
Taufik Zijad — Sneg na zasedenih ozemljih
Pregovor
Minljiva zaseda — 38
Mahmud Derviš, Muin Besisu — Pismo izraelskemu vojaku — 39
Mahmud Derviš — Pesnitev Bejrut — 43

SPREMLJAMO

dr. Ciril Ribičič — Za objektivno ocenjevanje prvega povojnega obdobja — 48
Beseda za mir — 52

OCENJUJEMO

Janez Bitenc — To je Marjan Kozina — 54
Rapa Šuklje — Mračnost stobovske kronike — 56
Viktor Konjar — Še en poskus izčiščenja — 58
Nada Gaborovič — Pozabljeni listi — 60

NA NAŠ NASLOV

Ivan Jan — K Pregledu poimenovanja Kamniško-savinjskega in Kamniško-zasavskega odreda — 62

AVTOR FOTOGRAFIJE MIŠKO KRANJEC

Milica Strgar

Tisk slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji in Italiji 1945–1948*

Zadnja leta, ko nam gre doma nekoliko teže in imamo več skrbi s samimi seboj, se spet enkrat poskušajo bolj vmešavati v naše razmere nekateri krogi slovenskih povojnih političnih beguncev in izzivati večje zanimanje za svoja politična, samoupravni Jugoslaviji sovražna gesla.

Nekateri med nami se sprašujejo, kako je mogoče, da so ti begunci še po toliko letih sposobni siliti se v ospredje s svojo že zdavnaj preživelo propagando.

Vprašanje je po svoje odveč, kajti prav dobro vemo, v kakšnih »toplih gredah«, ki bi jim jih lahko zavidale mnoge napredne politične in človekoljubne organizacije, so lahko snovalci begunske politike gojili svojo dejavnost (in jo še lahko). Vendar pa premalo vemo, da svoje politične prihodnosti in begunske usode niso prepuščali naključjem. Ker so bili izkušeni v protinarodni politiki, tako predvojni kot medvojni, so znali tudi v begunstvu uporabiti in izkoristiti primerna sredstva za svoje načrte. Še posebno so se zavedali pomena tiska in šolstva in ju zato razvijali, temeljito uporabljali in zlorabljali. Rečemo lahko, da skoraj od prvega dneva begunstva naprej.

Organiziranje te dejavnosti politikom ni delalo posebnih težav, saj so pobegnili z njimi njihovi sposobni predvojni in medvojni aktivisti in propagandisti. Na drugi strani naših mej so se znašli mnogi razumniki, profesorji in učitelji, časnikarji, književniki in drugi umetniki, z njimi pa so bili tudi tisti protiljudski in izdajalski duhovniki, ki so znali z na videz verskimi nauki speljati marsikaterega vernega Slovenca v protinarodno dejanje.

Njihov tisk jim je bil že v preteklosti, prav tako pa tudi v begunstvu v največjo pomoč. In o tem tisku, ki je nastajal v begunskih taboriščih po Avstriji in Italiji v letih 1945–1948, torej pred selitvijo v čezoceanske in druge evropske dežele, govori tale prispevek.

OBSEG

Prvi begunski listič v Avstriji, Demokratična Slovenija, je začel izhajati 12. maja 1945 v Lienzu. Bil je razmnoževan dnevnik na dveh straneh pisarniškega papirja (kot skoraj vsi ti listi), urejali pa so ga Ruda Jurčec (od januarja 1942 glavni urednik Slovenca), Uršič in Debeljak. Izhajal je do konca maja 1945.[1] Samo tri dni pozneje je začel v Vetrinju izhajati dnevnik na dveh straneh Domovina v taborišču. Prve 4 številke so bile tipkane, od 19. maja naprej pa razmnoževane. Urednik je bil France Kremžar (prej urednik notranje rubrike Slovenca,

[1] V poznejšem slovenskem begunskem tisku je moč prebrati, da so baje ohranjene še 3 številke. Žal nobena v naši Narodni in univerzitetni knjižnici.

* Objavljeni tekst je začetek prizadevanj, da bi revija Borec v nekaj prispevkih osvetlila tudi nekatere značilnosti boja slovenskih političnih beguncev proti novi Jugoslaviji, s katerim se doslej slovenska publicistika ni posebej ukvarjala. Naslednji (predvidoma ob koncu leta), bi spregovoril o organizaciji šolstva in kulturno-prosvetne dejavnosti v begunskih taboriščih v Avstriji.

pred begom pa predsednik belogardističnega narodnega odbora). Izšlo je 41 številk; 40. in zadnja 41. (2. julija 1945) že v Lienzu, ker so angleške vojaške oblasti iz razpuščenega vetrinjskega taborišča preselile tja največ slovenskih beguncev. Za lepšo bodočnost pa je kot glasilo 2. bataljona domobranskega polka začelo izhajati v Vetrinju 17. maja 1945. Izšlo je le 9 številk, zadnja 26. maja 1945. Urejal ga je domobranski kurat Jaka Mavec.

S temi prvimi listi so zadovoljili dve takratni največji taborišči v Avstriji, zagotovili pa tudi najpotrebnejšo propagando dvema prevladujočima linijama, političnemu Slovenskemu narodnemu odboru na eni in vojaškemu domobranstvu na drugi strani.

Kljub taki naglici pa v Avstriji le niso bili prvi. Prehiteli so jih vojaški begunci v Italiji. Prva številka njihovega Jugoslovanskega vestnika je izšla že 5. maja 1945 v taborišču Visco. List se je nato selil tudi v druga taborišča. Najprej je bil dnevnik in ga je urejal Pušenjak, kasneje pa tednik v Gorjupovem uredništvu. Konec maja 1947 je prenehal izhajati.[2]

Toda nadaljujmo s pregledom tiska po avstrijskih taboriščih. Bil je ne le številnejši, ampak tudi mnogo bolj raznovrsten.

Vetrinjsko taborišče je bilo razpuščeno zadnje dni junija 1945. Za begunce v Lienzu so že 3. julija 1945[3] začele izhajati Novice, razmnoževan dnevnik na dveh, včasih na štirih straneh, po potrebi pa tudi s posebnimi številkami. Bile so pod skrbništvom, begunci so rekli pod cenzuro, taboriščnega vodstva, najprej britanske vojaške uprave in pozneje UNRRA. Skupno 420 številk je izhajalo do 13. novembra 1946, ko so se taboriščniki spet morali seliti v drugo taborišče – Špital.

Toda taka »cenzurirana« propaganda ni bila po volji bojevitejšim snovalcem begunske politike, zato so že 5. julija 1945 kot protiutež Novicam začeli izdajati Domače glasove. V glavi tega razmnoževanega glasila je spočetka pisalo, da izhaja v Celovcu, čeprav so ga izdajali v Peggezu pri Lienzu. Konec oktobra pa so v glavi »priznali«, da so iz Lienza, in s 1. novembrom 1945 začeli tudi z novim štetjem. List je bil dnevnik, večinoma na štirih straneh v 650 izvodih vse do 12. novembra 1946, ko so ukinili to taborišče. V novem, v Špitalu, so že imeli svoje glasilo (Taboriščnik), zato so Domači glasovi takrat prenehali izhajati. Pojavili pa so se spet v novem begunskem okolju 1. julija 1948 v Triestachu pri Lienzu, torej v času, ko so begunska taborišča že precej opustela. Po razselitvi v ameriške dežele so se Domači glasovi pridružili Ameriški domovini, ki je že kmalu po vojni prihajala vedno bolj pod begunski vpliv; tisti sodelavci, ki so se preselili v Južno Ameriko, pa so se zbrali pri Svobodni Sloveniji. Vplive Domačih glasov je bilo čutiti tudi pri slovenskem verskem mesečniku v ZDA, Ave Marii. – Že teh nekaj podatkov kaže, da je spadal list med zelo pomembna glasila v begunskih taboriščih. Vseh urednikov in sodelavcev seveda ne poznamo. Po samem begunskem viru pa ga je dalj časa urejal dr. Franc Blatnik, nekdanji salezijanec, italijanski zaupnik, domobranski vojni kurat, propagandist in urednik.[4]

Ob istem času kot gornja dva lista je začel v Lienzu izhajati tudi verski tednik Cerkvena oznanila, ki ga je izdajala begunska župnijska pisarna na dveh do štirih straneh od 4. julija 1945 do 1. novembra 1946 (selitev!), skupno 72 številk.

V drugih taboriščih so bili nekoliko poznejši, pa tudi skromnejši. Svoje časnike so že sredi poletja 1945. leta začeli izdajati v Št. Vidu na Glini (Slovenski taboriščnik in tednik za mladino Begunček), v Judenburgu so imeli Dom ob Muri, v Anrrasu v Tirolah (tam je bil nekaj časa tudi škof Rožman) so dijaki stražarji izdajali Slovenca v Tirolah ter Poročila in vesti, ki jih je zbiral Vladimir Kozina.[5]

Leta 1945 je po taboriščih v Avstriji začelo izhajati 15 slovenskih listov in revij, izšlo pa je tudi že nekaj drugih publikacij. Križev pot z Marijo škofa Rožmana je bil prva brošura v begunstvu, ki so jo pozneje še ponatiskovali, Marija z nami gre na tuje, sonetni venec avtorja Re-O-ja (= Vladimirja Kosa, zdaj jezuita in profesorja na Japonskem), je bil prva pesniška zbirka v begunstvu. Izšel je tudi molitvenik in nekaj drugih verskih tiskov, seveda pa je izšlo tudi Pastirsko pismo jugoslovanskih škofov. Pripravili so tudi nekaj berila za šole: Levstikovega Martina Krpana, Meškovo Romanje na goro, Valjavčevega Pastirja, Slovensko čitanko za ljudske šole in Prvo berilo. In čeprav je bila njihova periodika en sam pamflet,

[2] Tudi tega lista ni v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

[3] Po nekaterih virih že 1. julija 1945.

[4] Več o njem je npr. mogoče prebrati v članku Ivana Jevca-Čufija Izdajstev in vojnih zločinov ne pozabljamo, Borec, leto 1981, številka 6/7.

[5] Belogardistični organizator, pozneje pisec več strupenih pamfletov, v slovenščini in angleščini – Komunizem kot ga jaz poznam.

so poskrbeli, da so jih še posebej izdajali. Tito doli – Peter gori so ponatisnili iz Doma ob Muri, ker je bil v Judenburgu preveč na obrobju.

Leta 1945 so tako imeli v avstrijskih taboriščih že 31 enot slovenskega tiska.

Njihovo število pa je posebno naraslo 1946. leta, ker je začelo izhajati nekaj nove periodike, posebno pa več šolskih knjig in priročnikov. Število novih enot se je večalo še tudi 1947. leta. Zanje je poskrbel tudi založniški odsek Katoliške akcije Naša pot, ki je deloval v taboriščih Špital-Lienz in sam izdal 20 enot. Ko pa se je 1948. vse bolj bližalo ukinjanje begunskih taborišč, so begunski avtorji in tiskarne pošiljali na svetlo zlasti priročnike z navodili za selitev, učbenike in slovarje jezikov dežel, v katere se bodo begunci najverjetneje preselili, itd.

Med svojim taboriščnim življenjem v Avstriji so slovenski begunci izdali 168 enot. Med njimi je bilo 26 naslovov periodike, od dnevnikov do dvomesečnikov, od mladinskega tiska do stanovskih glasil; 43 učbenikov, slovarjev, zemljevidov in drugih priročnikov; 48 molitvenikov, katekizmov, verskih priročnikov in verskovzgojnih tekstov; 13 izvirnih pesniških zbirk, povesti, črtic in almanahov; 9 del klasikov slovenske literature, predvsem del za mladino; nekaj naslovov družboslovja, spisov o stanovski ureditvi, socialni problematiki; nekaj priložnostnih spisov, npr. o organizaciji UNRRA, letna poročila gimnazije v Lienzu, knjižico o pritrkavanju in seveda nekaj posebno ostro napisanih tekstov proti narodnoosvobodilnemu boju in novi Jugoslaviji.

Imeli so precej razvito tiskovno središče, »begunsko tiskarno« v Lienzu.

Skušajmo si odgovoriti, koliko beguncem je bil namenjen ta tisk. Natančnih podatkov ni, ker je premalo poročil o manjših taboriščih po avstrijskem Tirolskem in Štajerskem. Poleg tega je več beguncev živelo zunaj taborišč. Vemo pa npr., da je bilo v vetrinjskem pred njegovim razpustom 5700 slovenskih beguncev in v Špitalu, kjer je tudi že bilo taborišče zanje, še 600. Ob koncu maja 1945 je bilo torej v Avstriji beguncev za majhno slovensko mesto in zanj so se potegovali razni koroščevci, krekovci, erlihovci, tomčevci, Škrbci in najrazličnejši drugi politikantje, ga navezovali nase in se borili za njegovo zvestobo tudi – a ne samo – s tem tiskom.

Omenila sem že, da je bil slovenski begunski tisk v Italiji številčno skromnejši, nikakor pa ne zanemarljiv.

Čeprav so se lahko pohvalili s prvim begunskim listom, pa je bil tudi dalj časa edini tak časnik v Italiji. Ta tisk se je tu razvil šele proti poletju in jeseni 1945. Največji razmah je dosegel v taboriščih Servigliano in Senigallia, omembe vredna pa je bila še tiskovna dejavnost v Riccioneju, Traniju in Eboliju. Nekaj malega ga je izšlo še v nekaterih drugih taboriščih.[6]

Tudi ta tisk si je kmalu ustvaril svoj tiskovni center. To je bila Zedinjena Slovenija, »glasilo slovenskih beguncev v Italiji«. Bila je dnevnik, ki je začel izhajati v Monigu, kmalu pa so begunce iz tega taborišča preselili v Servigliano. Izhajala je od 6. septembra 1945 do 28. februarja 1948. Med uredniki je bil tudi Joško Krošelj, nekdanji Koroščev osebni tajnik in urednik notranje rubrike pri Slovencu. Zedinjena Slovenija je imela več prilog ali kako drugače nase vezanih izdaj. Prilogi sta bili: dominsvetovska revija Svet in dom in verski tednik Sejalec, ki je izhajal od 1. decembra 1945 do konca oktobra 1947; list se je proti koncu izhajanja osamosvojil in izhajal v taborišču Senigallia. Zedinjena Slovenija je tiskala še Begunske katoliške misijone, nadaljevanje pred- in medvojnega lista, modno revijo Lepa Vida, verjetno pa še nekatere druge liste v Serviglianu.

V slovenskem begunskem tisku v Italiji je čutiti večji vpliv in več podjetnosti beguncev – vojakov iz premagane jugoslovanske vojske različnih časov in poimenovanj. Že prvi list so začeli izdajati vojaki. Vidnejša pa sta bila tudi njihova lista Mi in svet v taborišču Eboli od 1. novembra 1945 do marca 1947; naprej je izhajal kot štirinajstdnevnik, pozneje kot mesečnik; prve tri številke so bile samo tipkane (pozneje so izšle še enkrat v povzetku), naslednje pa razmnoževane; izšlo je 20 številk s skupno 360 stranmi v razmeroma skromni nakladi 120 izvodov. Pri mesečniku je bil v glavi podnaslov Revija Slovenske armade. Urejal jo je Pavle Borštnik. Yugoslaw Herald pa je bil mesečnik v taborišču Eboli, ki je izhajal v angleščini za tujce. V času od 10. marca 1946 do marca 1947 je izšlo 17 številk z začetno naklado 30, proti koncu pa 500 izvodov. List je menda izhajal ilegalno, za neuradnega izdajatelja pa so imeli Komando Slovenske armije J. V. (Jugoslovanske vojske). Urednika sta bila Ivan Jenko in Mišo Perlez.

Naslednja značilnost begunskega tiska v Italiji je bila, da je več njihovih listov izhajalo kot stenčasi. Bili so včasih kar obsežni (tudi do 16 strani), izhajali so bodisi kot dnevniki, bodisi kot periodika v daljših presledkih, vendar v tako malo izvodih, da so samo obešeni po stenah ali oglasnih deskah imeli nekaj več bralcev.[7] Tak list je bila Slovenska beseda v taborišču Senigallia, razmnoževan samo v 6 izvodih. V taborišču Lanvie pri Neaplju je stenčas Naš list urejal Nace Kunstelj, župnik na Rakitni in organizator tamkajšnje belogardistične postojanke.[8] Izhajal je od 1. marca do 2. oktobra 1946. Pozneje ga je v Traniju pod naslovom Naši upi urejal Edi Gobec.

Begunci v Italiji, se zdi, so bili bolj sproščeni, manj utesnjeni kot oni v Avstriji. Zato so imeli ne samo modno revijo, ampak tudi več humorističnih listov, večinoma spet kot stenčase. Že 1945. je bil v Traniju kulturnovzgojno-satirični stenski časopis Triglav, ki ga je urejal Maks Planinc, ilustriral pa Hotimir Gorazd. V Eboliju je bil tak stenčas humoristični Rafal, v Forliju list Logerski bodlikovec in v Senigallii Taboriščni škrat s prvo številko 20. septembra 1945. Izšli pa sta še dve nedatirani številki. List je bil šapirografiran.

V italijanskih taboriščih pa niso izdajali učbenikov (niti verskih) in priročnikov. Pomagali so si s tistimi iz avstrijskih taborišč. Sicer pa so tudi šol imeli manj in drugače organizirane.

Tudi v italijanskih taboriščih so izhajale izvirne pesniške zbirke (4 v letih 1946 in 1947), leposlovni listi, almanahi z izbranim leposlovjem in mladinska povest. Svoja glasila so imeli slovenski duhovniki, slovenski bogoslovci, ki so se zbrali k nadaljevanju študija v Pragli, svoj list je začela izdajati 1946. v Rimu Zveza združenih delavcev (katoliških beguncev) z imenom Družabna pravda, Ciril Žebot pa je prav tako v Rimu začel izdajati list Slovenska država.[9] Skupina nekdanje Straže je v Rimu izdala svoj almanah Znamenje ob poti, slovenski akademiki-mladci pa so od 1946. pa vse do 1950. (še v Madridu, po razselitvi) izdajali svojo revijo Nova doba, ki je izdala še dva snopiča antologije emigrantskih pesmi Naše pesmi (enega še v Rimu, drugega v Madridu). Najbolj razširjen pa je bil verjetno Koledarček slovenskih emigrantov za leto 1946, ki ga je sestavil Vid Zemljič (= Tine Debeljak) in izdal v Rimu na 112 straneh žepnega formata.

Teh nekaj zadnjih podatkov pa opozarja še na eno lastnost slovenskega begunskega tiska v Italiji, namreč, da so se pri pisani besedi tistega časa mnogo bolj uveljavljali tudi tisti razumniki, ki niso živeli po taboriščih. Še več, v mnogočem so prav ti usmerjali in vodili tamkajšnji begunski tisk.

V času begunskih taborišč v Italiji so slovenski begunci izdali 46 naslovov. Teh je nekaj manj kot v Avstriji najbrž tudi zato, ker so se begunci iz Italije prej selili v čezoceanske dežele in druge dežele Evrope kot iz Avstrije.

Pregled pa ne bi bil popoln, če ne bi omenila, da so slovenski razumniki begunci pisali tudi v lista, ki so ju v Trstu (Glas zaveznikov) in na Koroškem (Koroška kronika) ustanovili zavezniki. In zlasti v Trstu, kjer se je naselilo precej slovenskih piscev, so sodelovali tudi pri tamkajšnjih manjšinskih listih in tisku, ki so ga izdajali Jugoslaviji nenaklonjeni zamejski krogi.

Potrebo po pisani besedi pa so čutili tudi v begunskem taborišču na nemškem ozemlju, kjer je v Münstru trikrat na mesec izhajala revija Žica od junija 1947 do zadnje številke februarja 1948.

VSEBINA

Nobenega temeljitejšega pregleda tega tiska ne morem dati, saj bi skoraj vsaka enota zaslužila svojo posebno razpravo. Poskusila bom samo opozoriti na nekaj značilnosti, enotnost ali razlike in na nekaj problemov, ki jih je mogoče nakazati, da bi dobili skromno predstavo o tem, s čim so se postavljali in hvalili.

Ko so še zadnjikrat poskušali doma speljati narodovo usodo v svoje kolesnice, hiteli oglaševati svoj narodni odbor in reorganizirati ter dajati nova imena starim kompromitiranim

[6] O tem je na voljo prav malo podatkov.

[7] Prav zaradi tega teh listov in lističev v naši Narodni in univerzitetni knjižnici ni. In vprašanje je, ali je sploh ohranjen kakšen izvod in kje.

[8] Sicer pa je mogoče skoraj za vsako od imen, ki jih navajam v članku, kaj več zvedeti v naši zgodovinski literaturi o narodnoosvobodilnem boju, posebno tisti, ki obravnava slovensko kontrarevolucijo.

[9] Oba lista sta tudi odšla na pot čez ocean.

vojaškim enotam, so morali zbežati iz domovine. Hiteli so, najprej vodstvo, za njim pa njegova poražena vojska in nazadnje tudi zapeljane množice proti Avstriji (s Primorskega tudi proti Italiji), kjer naj bi se čimprej srečali z zahodnimi zavezniki in jih prepričali, naj vendar preprečijo Titu in njegovi vojski, da bi zavladala Jugoslaviji. Toda ta vojska, ki je osvobajala in ne osvajala, je tako hitela proti zahodni in severni meji, da so ji komaj ušli. Z zavezniki so se srečali lahko le onstran Karavank in onstran Soče. Niso se pa odpovedali misli na zmagovito vrnitev v domovino z zavezniško pomočjo. Zavezniška politika do Jugoslavije jih je opogumljala in jim vlivala nekaj upanja. Treba ga je bilo samo gojiti in nenehoma varovati.

To so delali tudi s svojim tiskom. Imel je dve osnovni nalogi:

1. Ustvariti, dopolnjevati in utrjevati čim pristnejše sodelovanje s temi zavezniki. Najprej so zato slovenski begunski strategi hiteli spirati s sebe umazanijo medvojnega sodelovanja z okupatorji, protinarodnega izdajstva, vojnih zločinov in podobnih nečednosti. Da bi sami bili lepši, so morali čimbolj umazati novo Jugoslavijo, njen osvobodilni boj, njene žrtve in njeno srečo, da je dočakala svobodo. V zunanjepolitičnih vprašanjih so se popolnoma ujeli z zunanjo politiko zahodnih zaveznic in njihovimi interesi v svetu. Trenutni politični strategiji in taktiki pa so bili pripravljeni žrtvovati tudi marsikaterega svojega dotedanjega zaveznika ali prijatelja. Z množico beguncev, ki so bili krivi le, da so svojim voditeljem slepo verjeli, so zaveznikom dokazovali, kako »plebiscitarno« se je slovenski narod opredelil proti Titu in njegovemu komunizmu. Zato so morali to množico imeti nenehno ob sebi.

2. Da bi ta množica ostala ob njih, so morali stalno utrjevati njeno zaupanje vase, ji ne dovoljevati, da bi dvomila, ali je ravnala prav ali ne, ker je zbežala od doma. Zato so med begunci neprestano obnavljali sovraštvo do nove stvarnosti v Jugoslaviji in v njih krepili pripravljenost, boriti se proti komunizmu. To pa so delali tudi s političnimi, ideološkimi in verskimi članki, nič kolikokrat prav z zlorabo vere v te namene.

V njihovem tedanjem tisku je razmeroma malo pisanega, kaj so delali, s čim so se ukvarjali snovalci begunske usode. Nekaj pa je vendar mogoče prebrati o tem. Vsekakor dovolj, da je mogoče reči, kako je takratni tisk podpiral njihova prizadevanja.

Slovenski narodni odbor je ob 29. oktobru 1945 izdal razglas, v katerem med drugim beremo: »(...) 29. oktobra 1945 praznuje naš narod v suženjstvu komunistične diktature, deloma pa v političnem izgnanstvu (...)

Letos nam bodi 29. oktober praznik vztrajnosti in zvestobe tem ciljem, ki jih kratko zajamemo in izrazimo z besedami Zedinjena Slovenija v federativni Jugoslaviji. Temu cilju je bilo posvečeno vse prizadevanje Narodnega odbora v tujini, ko živimo ob dobroti in pod zaščito velikih zaveznikov.

Počasi sicer a vztrajno prihaja resnica v svet. Vsi pa čutimo in vemo, da imajo naša pojasnjevanja svoj uspeh. Vsak lahko čuti, da gre razvoj v korist resnici, ki jo stalno oznanjamo in dopovedujemo.

Trudili smo se predvsem, da v pravilni luči predstavimo zaveznikom in njihovim organom protikomunistično gibanje demokratičnih Slovencev in prave vzroke, ki so dovedli do majske katastrofe (...)« (Domači glasovi, 20. novembra 1945)

Istega 29. oktobra so podobno izjavo dali v Rimu zastopniki SLS, JNS – odbora za Slovenijo in Socialistične stranke Jugoslavije – odbora za Slovenijo ter sporočili,da»(...)Narodni odbor za Slovenijo v domovini ni mogel izvesti svojega delavnega načrta, (zato) so zastopniki imenovanih strank odločili, naj ta odbor nadaljuje svoje delo tudi v emigraciji (...).« Sporočili so še, da so si edini v oceni, da je Titov režim totalitaren, da »je prišel do oblasti samo s krvavim terorjem in s prevaro, da je nekako osvobodilno gibanje. Na oblasti se more vzdržati samo s svojo strankarsko vojsko, tajno in javno strankarsko policijo in svojimi posebnimi sodišči.(...)« (Domači glasovi, 23. novembra 1945)

To pa je le strnjeno povedano tisto, o čemer je dan za dnem pisaril in dopovedoval takratni begunski tisk. Že znanim stališčem in geslom, ki jih je uporabljal že med vojno, je dodajal nova, primerna za tisti čas. Rad je objavljal vesti iz tujega tiska, ki niso bile v prid Jugoslaviji, objavljal tako imenovana pisma iz domovine in po svoje prirejal pisanje jugoslovanskega tiska. Spreminjal je izjave naših vodilnih borcev, jim pripisoval besede, ki jih niso nikoli izrekli, ampak so si jih izmislili belogardistični in domobranski zaupniki in izzivalci. Kot čisto resnico je ponujal reči, ki se niso nikoli dogodile. Fašistične in nacistične zločine je zdaj prikazoval kot kakšen resnično protifašistični tisk. Največja in najbolj gnusna zverstva med vojno je pripisoval borcem narodnoosvobodilnega boja, zraven jih je pa še krivil,

da so s svojimi akcijami izzivali okupatorjevo jezo in maščevanje nad nedolžnimi ljudmi. Rezanje nosov, paranje trebuhov, iztikanje oči, trganje jezikov so samo nekatere njihove blodnje o partizanskem divjanju, zlasti in predvsem nad vernimi ljudmi. Zato pa so zdaj kaznovani s posebno boleznijo: plazijo se po vseh štirih, grizejo les, zemljo in podobno (Slovenski taboriščnik). Kot so brez vsakega človeškega dostojanstva ravnali z žrtvami narodnoosvobodilnega boja, ki so jim prišle v roke, tako so zdaj brez vsake človečnosti v sebi pisali o njih. Ob odkrivanju njihovih žrtev na Urhu pri Ljubljani so zapisali, kako so partizani namesto napovedanih 800 partizanskih žrtev našli samo dve crknjeni muli.[10]

Narodnoosvobodilni boj so prikazovali le kot boj za komunizem in oblast Sovjetske zveze nad Jugoslavijo, zraven pa njegove borce še kot sodelavce, zaveznike, podrepnike in ovaduhe okupatorjev. Sami z vsemi svojimi političnimi, policijskimi in vojaškimi enotami vred pa niso imeli z njimi nobenega opravka, razen na način, ki so ga, premišljeno opisanega, posredovali zahodnim zaveznikom in svojim bralcem.

Ob obletnici zaman hvaljenega 3. maja 1945 so dajali bralcem nekakšen obračun. Da bi prav razumeli, kar so jim hoteli povedati, so pojasnjevali, kako je slovenski narod svobodoljuben in demokratičen, kako se je že prve dni okupacije 1941. organizirala v Ljubljani Slovenska zaveza, ilegalno delujoča demokratična predstavnica slovenskega političnega delovanja proti okupatorju, kako je bila pripravljena sprejeti v svoj sklop tudi predstavnike komunistične stranke, ki pa je odklonila sodelovanje, razdrla s tem slovensko skupnost, ki bi bila tako potrebna med okupacijo in se obrnila »ne proti okupatorju skupno z večino naroda – temveč tudi z okupatorjem proti večini naroda. Tako se je začel tisti strahotni bratomorilski boj, ki je zahteval toliko žrtev in je s posledicami pahnil vso Slovenijo v naročje boljševiškega sovjetizma.

Ob italijanskem zlomu so bili od strani Slovenske zaveze že storjeni ukrepi, ki naj bi povezali enotno slovensko fronto proti edinemu okupatorju Nemcu, reagirali pa so partizani z zvezo Italijanov proti Slovencem, vprizorili pokolj na Turjaku in Grčaricah ter kočevski proces in s tem povzročili, da so protikomunistični borci pod navidezno nemško zaščito reševali sebi in narodu življenje in imetje v oblikah in s sredstvi, ki so bila možna v času okupacije.

Tako je nastalo domobranstvo, ki je vodilo legalen – po mednarodnem pravu dopuščen – boj za *samoobrambo* življenj in za ohranitev našega položaja v območju zapadno-evropskih krščanskih kultur. Podtalno je bilo Slovensko domobranstvo speljano v smer Slovenske zaveze kot slovenska vojska, anglofilsko orientirana, že od vsega početka namenjena, da se ob pravem trenutku postavi z zapadnimi zavezniki proti okupatorju. Zato je nudila svojo obveščevalno službo zaveznikom in jim pošiljala radijske novice, reševala angloamerikanske ponesrečene pilote in jih z veliko nevarnostjo čuvala, dočim so jih partizani hladnokrvno ubijali, kar bodo še dokazali grobovi, ki zdaj še molčijo . . .« (Domači glasovi, 3. maja 1946)

Tako so se prali pred zavezniki, pred svetom in pred lastnim narodom.[11]

Čas pa je prinašal mnogo sprememb. Tudi begunski tisk jih je odseval. Zato npr. zadnje številke njihovih listov niso enake prvim. Do teh sprememb pa niso prihajali po svoji volji ali ker bi postali naši prijatelji.

Najprej so jih prizadeli sami zavezniki, ki so prej kot v mescu dni spoznali, da vojska, ki je bila pribežala k njim in ki se je tudi v taborišču organizirala in urila, kot da bo vsak čas lahko napadla »Titovino«, ni bila nikakršna »legalna, po mednarodnem pravu dopuščena« vojska za »samoobrambo življenj«, ampak vojska kolaboracionistov, vojnih zločincev, organizatorjev pokolov, požigalcev in skrunilcev, in so jih zato vrnili jugoslovanskim oblastem, te in ves slovenski narod pa so jih večji del obsodile na smrt. Iz njih sta begunsko vodstvo in begunski tisk naredila narodne junake, jih imela za najboljše fante, ki so padli za vero in narod, jim posvečala spominska praznovanja (Koledarček slovenskih emigrantov za 1946

[10] Naj bom natančna. To je objavil Slovenski taboriščnik 24. oktobra 1945 v tako imenovanem pismu iz domovine. Napovedali so, da se bo nadaljevalo. Nadaljevanja pa ni bilo. Se motim, če mislim, da je tokrat resnični glas iz domovine, ki je sporočal, kaj in koliko trupel so našli na Urhu, vzel sapo tudi tem begunskim pisunom? – Iztočnico za samoobrambo pred žalostjo in obtožbami z Urha so si našli precej kasneje.

[11] Grehov z domobranstva niso mogli sprati. Še po desetletjih so se morali zagovarjati npr. zaradi domobranske prisege Hitlerju. Ko le niso mogli dokazati, da so eno mislili, drugo pa govorili, so se izgovarjali, da je bila ta prisega v boju proti komunizmu svetal zgled, kako je treba v njem uporabiti vsa sredstva. – O tem sem pisala v članku Emigrantski pogledi na zgodovino slovenske kontrarevolucije; Borec, leto 1982, številka 2.

je vpisal spominski dan kot praznik in ga imenoval za dan »žrtev vseh protikomunističnih mučencev, katerih trnov venec se bo spremenil še v zmagovito krono«), spominske članke ali cele številke listov in imela te »slovenske Makabejce« za posebno obliko zastraševanja s »krvavim jugoslovanskim režimom«. Toda v svojem tisku so komajda še kdaj priznali, da so med njimi še nekateri domobranci, kdo, pa ne. Na stotinah in stotinah strani tega tiska sem našla podatke le za pet domobrancev, za katere niso vedeli, kje so, in za enega, ki je umrl v taborišču. Objavili so še podatke za pet ranjenih vojakov Slovenske narodne vojske (ne domobrancev!), ki so se zdravili v lienški bolnišnici. O tistih, ki so živeli med njimi, pa niti besede. Pa so bile priložnosti za to. Zaslužnim beguncem so pisali slavnostne hvalnice ob rojstnih dnevih, begunci so se ženili in umirali, peli nove maše ali bilje, o vseh so vedeli kaj zapisati, le da bi bili kdaj domobranci, ne. Ni bilo dobro hvaliti se s tem.

Že prav kmalu po pobegu so se slovenskim politikantom začeli podirati upi, ki so jih gojili ob kralju Petru II. Monarhija in kralj Peter II. sta bila prve mesece begunstva njihov glavni cilj. Ne samo zato, ker so se sami ogrevali za monarhijo, ampak tudi zaradi podpore, ki so jo kralju dajali zahodni zavezniki. Zato je bila temu kralju, njegovim izjavam in razglasom posvečena marsikatera stran begunske periodike zgodnjega povojnega obdobja. Poseben pomen so pripisovali kraljevim izjavam ob sporih jugoslovanske vlade s kraljevimi regenti v njej, dr. Šubašičem in drugimi. Pisali so o »zgodovinskem *kraljevem oklicu*« jugoslovanskim narodom, s katerim je 8. avgusta 1945 svojim regentom vzel oblast, ker da niso imeli pogojev, da bi svoje zastopanje opravljali v njegovem interesu. Kriv je bil seveda Tito. Zato je kralj samozavestno izjavljal: »Od tega trenutka pripada obramba ustavnih pravic mojega ljudstva meni«. Listu Novice se je zdela ta izjava tako pomembna, da je za njenih 9 vrstic izdal pol strani posebne številke. Begunski politični strategi so takrat najbrž še verjeli temu. Zelo slovesno so praznovali kraljev rojstni dan (6. september), zjutraj z mašo, zvečer s posebno proslavo s slovenskim in srbskim govorom in slovenskim programom. In imeli so se kot ob velikih praznikih: izposlovali so si prost dan, celo obvezno taboriščno delo je odpadlo. Poslanico, ki jo je tega dne poslal Peter II. jugoslovanskemu narodu(!) in z njo izrazil upanje, da ne bo več dolgo ločen od svojega naroda, je Slovenski taboriščnik objavil na najvidnejšem mestu, prav tako čez nekaj dni vest, da je kralj prišel v jugoslovanska begunska taborišča v angleški zasedbeni coni v Nemčiji. Jugoslovanski protest proti temu kraljevemu izzivanju pa so begunski listi objavili kot nezaslišano nesramnost nekega Tita, ki so mu prav ti zavezniki pomagali na oblast. Volitve v Jugoslaviji in sledeča razglasitev republike so seveda razjarile begunske politike. Še vedno so upali, da je to le epizoda, ki je zavezniki ne bodo dolgo prenašali. Zato so v svojem prazničnem članku ob 1. decembru Domači glasovi zapisali: »Letošnji prvi december bo ostal v zgodovini Jugoslavije edinstven.

Titovo takozvano narodno predstavništvo je dva dni pred njim proglasilo Titovino za republiko. S tem je storjen nadaljnji korak k vključitvi Jugoslavije v Sovjetsko zvezo. (. . .) Tako se naša domovina na žalost vedno bolj oddaljuje od zapadnih zaveznikov (. . .). Nas pa ti dogodki prav nič ne žalostijo, ker smo prepričani, da čim hitreje se bodo razvijali, tem preje bo vprašanje Jugoslavije rešeno in rešeno dobro. (. . .)«

Novice so kraljev protest proti razglasitvi republike objavile le v izvlečku, Domači glasovi pa so decembra natisnili še nekaj tujih, razen enega odklonilnih komentarjev o razglasitvi jugoslovanske republike. Kralj je bil za slovenske begunce tisti čas že nezanimiv. Ko pa so to tako osovraženo jugoslovansko republiko priznale tudi zahodne zaveznice, je bil kralj v tem tisku odpisan.

Po tisku sodeč, je zdaj prišel čas, da so začeli siliti naprej tudi tisti, ki so se zavzemali za samostojno Slovenijo. Ciril Žebot je začel v Rimu z listom Slovenska država, na Avstrijskem pa so se bolj odkrito opredelili zanjo pri reviji V nove zarje, s publikacijo Petra Levičnika (= Franceta Dolinarja) Slovenska državna misel ipd.

Kako so »pozabljali« na svoje zaveznike in prijatelje, ko jih ni bilo več mogoče vpletati v politične programe, je prav lepo videti celo pri taki osebnosti, kot je bil škof Rožman. Spočetka je bil slavljen in častčen. Ko so slovenske begunce iz začasnega Vetrinja konec junija preselili v taborišča, ki so bila bolj pripravljena za daljše bivanje, največ pa v Lienz, jih je tja že 1. julija 1945 prišel obiskat škof Rožman. Begunci so mu priredili slovesen sprejem. Pričakala ga je vsa duhovščina s škofijskim kanclerjem Jagodicem in dekanom Škrbcem na čelu, pričakali so ga begunsko vodstvo, javni in kulturni delavci, šolska in druga mladina, pričakal ga je pevski zbor in najbrž vsi tamkajšnji slovenski begunci. In edini takratni list

v tem taborišču, še vetrinjska Domovina v taborišču je njegovemu obisku posvetila skoraj celi dve strani; objavila je poročilo o sprejemu in ves škofov govor. Skratka, vedelo se je, kdo je prišel.

Ko pa je bila v Ljubljani razpisana razprava proti vojnim zločincem Rösenerju, Rupniku, Hacinu in tudi proti odsotnemu Rožmanu, so Domači glasovi tistega 21. avgusta 1946 objavili kratko vest, da se je razprava začela, nato pa vse do 11. septembra o procesu in obsodbah niso poročali. Pa ne, da ne bi imeli podatkov o tem, saj so »cenzurirane« Novice o procesu kratko poročale še iste dni, od poročila o obsodbah naprej pa ta list o Rožmanu ni več pisal. Domači glasovi so spet pisali o njem (in samo o njem, o svojem pokrovitelju Mihi Kreku niti ne) šele, ko je o procesu proti njemu spregovoril vatikanski radio. Pravzaprav je bil Rožmanu odmerjen le del poročila, ki ga je Vatikan posvetil procesom v Zagrebu proti ustašem, med njimi tudi nekaterim duhovnikom. Ko pa so v Zagrebu zaprli še nadškofa Stepinca, so bili Domači glasovi skoraj vsak dan s pisanjem ob njem. Pisali so o tujih prizadevanjih, da bi ga rešili zapora in sodišča, pisali ob tem o hudih preganjanjih vere v Jugoslaviji itd. Toliko so objavljali, da se je moralo zdeti, kot da bo tudi od njihovega pisanja odvisna usoda zagrebškega nadškofa. Ko primerjamo to zavzemanje za Stepinca (kar zdaj naj še dodam, da je bilo prav tako tudi za Dražo Mihailovića), ko se zavemo, kako vneto so poročali o vsakem župniku, vsakem duhovniku ali usmiljenki, ki so doma stopali pred sodišča, se šele prav pokaže revščina besed, s katerimi so pospremili Rožmanov proces in njegov novi položaj. Dne 21. septembra so Domači glasovi sicer objavili po angleškem listu The Tablet povzet daljši članek z naslovom Angleški listi o ljubljanskem škofu; toda članek, ki se je ukvarjal tudi z drugimi primeri jugoslovanskega »preganjanja vere in cerkve«, je bil najprej posvečen obsojenemu Mihi Kreku in njegovi stranki, šele nato pa Rožmanu, ki da je bil obtožen zato, ker je blagoslovil oba boja, med katerima se je znašel 1942. leta slovenski narod, boj proti okupatorju in boj proti komunizmu. V članku je bilo še zapisano, da je bil dal svoj blagoslov »domobranstvu«, ki ga je bilo osnovalo slovensko ljudstvo, da bi se samo branilo morilskih partizanskih tolp s hribov. Ni pa res, da bi bil (Rožman) v politični ali kakršnikoli zvezi s formiranjem, oboroževanjem in oskrbovanjem domobrancev. Sicer se je prvotno celo Rim nagibal k temu, je bilo zapisano, da bi ga obdolžil »nekoliko krivim 'imprudentia pastoralis'. Toda ko je prišla na dan vsa zgodba teh žalostnih dni, je bilo škofovo zadržanje opravičeno (. . .)«

Dokazi pred ljubljanskim sodiščem so bili gotovo bolj prepričljivi. Domači glasovi se s tem procesom niso več ukvarjali. O Rožmanu so pisali spet 22. oktobra 1946, ko so na vidnem mestu poročali, da je Vatikan imenoval pomožna škofa za Maribor in Ljubljano, in to vest komentirali: »To imenovanje je nov dokument, da sveti oče prej ko slej ima za ljubljanskega škofa le dr. Gregorija Rožmana.«

Domači glasovi so kmalu prenehali izhajati, begunci iz tega taborišča pa so bili preseljeni v Špital. Tam jih je dalje informiral in vzgajal tamkajšnji list Taborišč̌nik. Toda tudi ta odslej ni poročal o Rožmanu ali ga kako drugače jemal v misel. Le med malimi oglasi je februarja 1947. pisalo, da so pri obrtniku-fotografu naprodaj portreti »našega nadpastirja prevz. g. dr. Greg. Rožmana.« Portrete je ponujala neka taborišč̌nica.[12]

Do procesa so Rožmanu precej prostora odmerjali verski listi. Objavljali so njegove članke (bil je večkrat uvodničar za nove publikacije), poslanice, pridige ali poročali o njegovih nastopih in obiskih. Tako so ravnala tudi Cerkvena oznanila. Že mesec in pol pred procesom pa niso objavila ničesar o njem, o procesu samem seveda tudi ne, po obsodbi pa so 31. avgusta 1946 na koncu druge strani pozvala: »Molimo za našega škofa!« Po njihovem je bil obsojen, ker se je »(. . .) v svoji škofovski službi zvesto držal navodil sv. Pavla: »Oznanjuj besedo, nastopaj, bodi prilično ali neprilično; prepričuj, svari, opominjaj z vsem potrpljenjem in učenjem!«(. . .) Cerkvena oznanila so izhajala še cela dva meseca, toda Rožmana so omenila samo še enkrat, ko so dali njegovo škofovsko geslo vtisniti v novo taborišč̌no monštranco.

Šele sredi 1947. leta se je Rožmanovo ime spet večkrat pojavilo zlasti v verskem tisku.

Še slabše se je na straneh tega begunskega tiska godilo Levu Rupniku. Ker mu je že Slovenski narodni odbor v Ljubljani odvzel poveljstvo nad domobranci, je razumljivo, da mu tudi v begunstvu niso peli hvale. (Domobranski listič je imel zelo kratko življenje.) O njem so pisali le takrat, kadar je jugoslovanska vlada zahtevala od zahodnih zaveznic, naj ji izroče

[12] V Narodni in univerzitetni knjižnici sicer manjka 1. številka tega lista iz tistega časa. Dvomim pa, da bi bilo prav v tej kaj napisanega, ker vsa usmerjenost lista ne kaže na to.

vojne zločince in kvislinge. Vest, da so Britanci izročili Rupnika jugoslovanskim oblastem, sta objavila oba lista v lienškem taborišču: Novice 9. januarja 1946 sicer na prvi strani, a na manj vidnem mestu, Domači glasovi pa so šele 16. januarja po Slovenskem poročevalcu povzeto vest natisnili na zadnji strani, tik pred zadnjo stalno rubriko V Ljubljani so umrli. Nato so molčali vse do procesa. O njegovem začetku sta poročala oba omenjena lista. Za Domače glasove je bila s tem Rupnikova usoda tudi končana. Poročali niso ne o obsodbi ne o njeni izvršitvi. Le v že prej omenjenem članku iz angleškega lista The Tablet je bil bralcem predstavljen kot nesporni »pristni kvisling«, proti kateremu so bile obtožbe za izdajo in nasilnost med vojno upravičene. Novice so bile nekoliko bolj zgovorne in so takoj objavile sodbo za vse obsojene, čez nekaj dni pa še vest, da je Prezidij narodne skupščine FRJ zavrnil njihove prošnje za pomilostitev. Nato so tudi v njih na ta proces in Rupnika pozabili. V begunski mit o – ali ne njegovih? – »nedolžnih in za vero pobitih domobrancih« pač ni sodil.

Dnevniki – v njih je najbolj v ospredju trenutna politika – so na svojih straneh obravnavali seveda tudi druga vprašanja. Mnogo prostora so odmerjali zunanji politiki zahodnih zaveznic, predvsem Velike Britanije. Ko prebiramo danes ta begunski tisk, obnavljamo vso težavno pot, ki jo je morala prehoditi nova Jugoslavija, da si je izborila priznanje v svetu. Spremljamo vmešavanje zahodnih zaveznic v notranje razmere naših bližnjih in malo bolj oddaljenih sosed, Grčije, Turčije, Perzije, priče smo boju velikih sil za vplivna področja, pri čemer skoraj ne bi bilo treba posebej poudarjati, da so simpatije begunskega tiska vedno na strani Zahoda, Sovjetski zvezi pa vse take poskuse na moč zamerijo; še več, Zahodovo barantanje hvalijo, ker »omejuje komunistični vpliv«. Prebiramo dalje, kako veseli so bili vsake zmage konservativnih in reakcionarnih sil na prvih povojnih volitvah po Evropi in zunaj nje, zmage naprednih sil pa so razglašali za rezultate potvorb, terorja itd. Če se prav tu spomnimo še prave histerije, s katero so spremljali že same priprave na prve povojne volitve v Jugoslaviji, napovedi, kako bo Tito do kraja poražen, vsiljevanja mnenja bralcem, da tem volitvam sredi terorja in krvi zahodni zavezniki ne pripisujejo niti takega pomena, da bi se jim zdelo vredno poslati v Jugoslavijo svoje opazovalce, po volitvah pa obtožb, da so bile sama prisila in goljufija, smo spet pri temi, ob kateri so morali snesti marsikatero svojo besedo. Zavezniki so, radi ali ne, priznali ne samo volitve, ampak, kot smo že videli, tudi njihove posledice.

Tudi ob reševanju tržaškega vprašanja so ostali zvesti svojim prozavezniškim in protijugoslovanskim stališčem. O Trstu so precej poročali. Objavljali so izjave in komentarje različnih strani. Tudi jugoslovanske in nekaj sovjetskih je bilo vmes. Samo, po njihovem mnenju bi bilo vprašanje Trsta drugače rešeno, če bi v Jugoslaviji vladal drugačen režim.

Begunci so izdajali tudi tisk, ki ni bil, tako kot njegov informativni del, odvisen od trenutne taktike in podrejen sprotnim potrebam. Bil je bolj dosleden in zvest še posebnim načelom, po katerih je bil tudi zasnovan. Zato je med tem tiskom tudi nekaj razlik, ki pa se nanašajo le na načine, na poti, po katerih priti do cilja. Cilj je bil in ostal – boj proti komunizmu. Pri sredstvih za ta boj niso bili izbirčni. Mednje je sodila tudi vera.

Dne 5. julija 1945 so začeli v Lienzu izdajati Cerkvena oznanila. Na pot so jih pospremili s temle uvodom:

»Po možnosti bodo izhajala Cerkvena oznanila za taborišče v Lienzu tedensko in sicer vsak četrtek. Prinašala bodo predvsem cerkvena oznanila glede službe božje, prejemanje sv. zakramentov, glede verskega pouka otrok in odraslih, glede verskovzgojnih tečajev in vsa sporočila, ki se tičejo službe božje in verskonravne vzgoje. Če bo dovolj prostora, bomo tu in tam priobčili tudi kak članek verske nabožne vsebine.

V naših oznanilih bomo dajali tudi pojasnila na verskovzgojna vprašanja, ki jih bomo prejeli.« Nato slede navodila, kako naj begunci oddajajo vprašanja, kako naj bi list razdeljevali, kako naj sobni zaupniki skrbijo, da bodo vsi begunci oznanila tudi prebrali, obenem pa naj jih tudi shranijo, ker »bodo nekoč velika redkost in zanimivost. (. . .)«

Kako se je motil, kdor je verjel, da se bo list res držal teh načrtov. Že s tretjo številko se je jasno in glasno opredelil za načela še iz vojnih dni, da je edino prav, če boj proti komunizmu dobiva vedno bolj versko obličje. Temu boju so zdaj v tem listu služili evangeliji in pridige, cerkvene pobožnosti in praznovanja, verski obredi in zakramenti.

Ne bom navajala tistih primerov, tistih odlomkov, ki bi se sami na sebi lahko komu zdeli kot pozivi vernikom, naj zaživijo v novih krščanskih vrednotah. Ko bi le bili to! Toda v družčini besedišča, ki ga poznamo iz pred- in medvojnih listov od protikomunistično zagnanega ljubljanskega Škofijskega lista do surovo ovaduškega in hujskaškega Slovenskega doma, niti

niso mogli biti kaj drugega kot pozivi na križarsko vojno proti komunizmu. Izpustila jih bom torej, čeprav bi šele z njimi pokazala pravo množino in pritisk, ki so ga morali prenašati verniki – bralci Cerkvenih oznanil. Dovolj naj bo le nekaj odlomkov in misli, ki jih ni bilo in jih še danes ni mogoče razumeti drugače, kot so bile napisane. Izhodišče jim je bilo: v begunstvu smo zaradi vere, begunci smo sami najboljši kristjani, saj smo morali prav zaradi svojega krščanskega prepričanja bežati, doma ljudi zapirajo zaradi vere, pobijajo jih zaradi vere, otroci trpijo zaradi nje in tako naprej skoraj v vsaki številki, s takimi ali drugačnimi besedami.

Razmere v domovini so prikazovali takole: »(. . .) Gorje po naši domovini se ni zmanjšalo (v primerjavi z okupacijskimi leti – op. ms), nasprotno, šiba božja se je po brezbožnem komunizmu še bolj razdivjala. Koliko je zlasti mladine v nevarnosti, da se pokvari in pogubi! Koliko fantov in mož je že padlo! Koliko jih trpi po taboriščih, po ječah! (Doma – op. ms). Koliko družin je raztepenih! Koliko sovraštva do Boga tudi v naši domovini! – Trpljenje je večje ko lani (. . .).« (št. 26) Ali pa: »Porušene in požgane cerkve po naši domovini pričajo o strašnih zločinih, ki so jih storili brezbožni ljudje proti Sv. Rešnjemu Telesu.« (št. 16)

Taka videnja razmer v domovini so vpletali v nedeljska ali praznična premišljevanja, v razlage evangelijev, v nauke za versko življenje, v svetopisemske zgodbe, v posebne članke in v molitve. Molili pa so, denimo, za:

– politike na berlinski konferenci (1945), »da bi pravilno umevali položaj Slovencev ter vse storili, da se naša domovina čimprej reši strahotnega nasilja in brezboštva«;
– slovensko mladino, ki je v nevarnosti za svojo vero in čistost;
– za trpečo domovino, za nesrečno domovino, ki je pod vplivom oblasti teme;
– za rešitev domovine, za jetnike v domovini, za vrnitev v svobodno domovino;
– za one, ki so jih pomorili komunisti;
– za vse Slovence in Slovenke, ki so padli za vero in dom.

Begunci niso smeli biti žalostni in malodušni, saj so trpeli za vero in dom. Staršem prvoobhajancev v begunstvu so priporočali: »Ne žalujte, če ne bo tako kot doma. Vaše otroke, ki zaradi Njegovega imena preganjanje trpe, Jezus posebno ljubi.« (št. 5) Praznik Marije – rešiteljice jetnikov je bil priložnost, da so zapisali: »Mnogo naših vernih Slovencev zdihuje v brezbožni sužnosti in po ječah, ker so ostali zvesti katoliški veri in narodu.« (št. 12) Trdili so, da so lahko vernost in Kristusa ohranili le, če so zbežali kot nekoč sv. Družina: »(. . .) V začetku maja 1945 pride tudi za slovenske družine poziv: 'Bežite, če hočete ohraniti Jezusa v svojih dušah!' In marsikatera družina je šla. Niso vedele, kam gredo, kaj bo z njimi, kdo bo skrbel zanje. Tudi tega niso vedele, kdaj se bodo vrnile. (. . .) Toda slovenske družine v begunstvu ne obupujejo. (. . .) Kakor je za sv. Družino minil čas begunstva in jo je Bog poklical nazaj v izraelsko deželo, tako bo prišel tudi za slovenske družine trenutek, ko jim bo Bog zaklical: 'Vrnite se nazaj v svojo slovensko deželo, zakaj pomrli so, kateri so preganjali Jezusa iz vaših src!' Trdno upamo, da bo prišel ta poziv. Krivica, laž in sovraštvo ne morejo stalno zmagovati. Potrpežljivo, vdani v voljo božjo čakajmo, da bodo omagali tisti, ki preganjajo resnico, pravico in ljubezen. Tedaj, ko se bo to zgodilo, bo prišel čas naše vrnitve. (. . .)« (Praznik sv. Družine, št. 28)

Kaj je bil zanje komunizem, kje so ga iskali, s čim primerjali?

Hujši sovražnik, kot so bili Turki pred Dunajem 1683. (št. 10) Komunizem so bili zanje »krivi Kristusi in krivi preroki. Pred nami so vstajali in učili, po šolah, drugi po pisarnah, tretji po raznih društvih. Potem so začeli, ne sicer po puščavi, ker je pri nas ni, ampak v gozdovih. Delali so 'velika znamenja', če ne drugače, vsaj v besedah, obetali blesteče življenje, raj na zemlji, brez dela in brez utesnitev človeških nagonov in premotili mnoge, mnoge. (. . .)« (Misel iz pobinkoštne nedelje, št. 21) Komunizem je ljuljka, satan: »(. . .) Hudič pa se ni ustrašil ne bremen ne naporov ne napadov. Njegova setev je rasla. Naša pa je zamirala v obilici plevela. Tudi očitno so začeli hudičevi pomagači. Oblečeni so bili sicer kot človekoljubi, ki se bore za človekovo svobodo (. . .).« (Misel iz evangelija, št. 32) Opozarjali so: »(. . .) Toda pod kuliso borbe proti klerikalizmu se pač skriva borba proti duhovni vladi Kristusa in proti duhovnemu vodstvu Cerkve.« (št. 17) Komunisti so bili zanje ljudje, ki so zavrgli Kristusa: »(. . .) V naši domovini je bilo v zadnjih letih drugače. Med nas so prihajali ljudje, ki so zavrgli Kristusa, njegov nauk in njegovo resnico. Odpovedali so pokorščino tudi Cerkvi (. . .). Oznanjevali so enakost, bratstvo in svobodo, v resnici pa so samo po tem hrepeneli, kako bi postali pastirji trpečega naroda. Posrečilo se jim je. Zavladali so in napolnili našo

zemljo s krvjo in solzami. To niso bili pastirji, ampak dušni zvodniki, zločinci, morilci (. . .)!« (Misel iz evangelija, št. 45) In misel ob drugem evangeliju: »Kdo je ta svet, ki tako sovraži Boga in vse tiste, ki zanj delajo, trpe in umirajo? To je družba, ki jo vodijo popolnoma druga načela. (. . .) Uporablja čisto nasprotna sredstva kot Kristus in njegova cerkev. Način boja je vedno isti kot pri Kristusu. Najprej zasmeh (. . .). Če zapeljevanje ne pomaga, pride preganjanje, zapor, smrt.(. . .)« (št. 50) In še en opis: »(. . .) kjer je Bog, tam je red, (. . .), kjer vlada satan, tam je razrvano življenje, vojske in revolucije.« (št. 1946/17)

Taki zločinci po mnenju Cerkvenih obvestil ne bi smeli ostati nekaznovani. Kazen pa je opisana s svetopisemsko zgodbo o kralju Antiohu in bratih Makabejcih. Prepeletata se svetopisemska in zgodba o »slovenskih Makabejcih«. (Kdo so bili, je že bilo omenjeno.) Nanje se nanašajo tile odstavki, ki slede ustreznim odlomkom svetopisemske zgodbe:

»*Slovenska zemlja priča:* Isto se je vršilo v letih strahote tudi v slovenskem Izraelu pod vlado najstrašnejšega Antioha – komunizma.

Slovenska zemlja priča: Tudi naši slovenski Makabejci so se uprli in v bran postavili za vero in dom proti Antiohu – komunizmu.

Slovenska zemlja priča: S podobnimi besedami so umirali tudi naši borci za vero in domovino.

Slovenska zemlja priča: Tako so padli tudi naši Makabejci. Mi žalujemo in bomo žalovali za njimi. Kako, da so padli junaki, ki so reševali narod in vero? Bog je dopustil, ker je hotel imeti njih nedolžna življenja, polna globoke vere in iskrene ljubezni v zadoščenje za grehe naroda. Sprejel je kri najboljših, da bi iz te krvi po njegovi volji zrasel nov prenovljen narod, ki mu bo verneje in zvesteje služil.

Sv. pismo priča: Antioh je kaznovan od Boga umrl v strašnih bolečinah. – Verujemo, da bo isto tudi z brezboštvom.

Brez prelivanja krvi ni odpuščenja . . .« (1. junija 1946, št. 50)

Res je sicer, da je bilo spomladi 1946. okrog velikonočnih praznikov mogoče prebrati tudi kakšno misel o krščanskem odpuščanju, o prenehanju sovraštva, pa tudi, da je treba sovražnike spreobračati in ne pokončevati. Toda v množici nasprotnih je bilo take misli komaj mogoče opaziti.

Kdo je urejal Cerkvena oznanila, niso objavili. Objavili pa so, da je vodil dušno pastirstvo v tem taborišču nekdanji kranjski dekan, medvojni ravnatelj škofijske karitativne pisarne in v begunstvu vodja Socialnega odbora Matija Škrbec.[13] Vsa begunska duhovščina pa je bila ves čas, dokler se ni selila v druge dežele, tudi pokorna škofu Rožmanu. In prav njegovo je bilo poudarjanje: »Brez prelivanja krvi ni odpuščenja«, izrečeno ob njegovem obisku v tem taborišču že 1. julija 1945. leta.

Zelo podobno je bilo Cerkvenim oznanilom v svojem sovraštvu do komunizma Cvetje v tujini, glasilo begunske dijaške mladine v Peggezu-Lienzu, ki je izhajalo, spočetka kot mesečnik, od decembra 1945. V prvem (šolskem) letniku je izšlo 8 številk, v drugem 5, nato pa od septembra 1947. do marca 1948. štirikrat kot zbornik. List je prvo leto urejal p. Bazilij Valentin,[14] drugo Anton Pečavar, za zbornike pa nimam podatkov. Za prvo številko je napisal uvodnik Na pot škof Rožman. Glasilo naj bi budilo »zamrle nade v sonce svobode, ki še sije nekje na nebu in ima tudi za nas žarke, ki bodo prodrli gosto zaveso oblakov in tudi na našo življenjsko pot še posijali (. . .)«, je zapisal in sklenil: »(. . .) prosim nebeško vrtnarico Marijo, naj ga (Cvetje) kmalu presadi v varno svobodo na domovinska tla.« List je kmalu začel propagirati misijonstvo, toda to ga ni motilo, da na njegovih straneh partizani ne bi bili tolpe, ki so napadale prav na cerkvene praznike, razbojniki, ki so pokosili tri otroke, oblečene v tri judovske kralje, surovine, ki so ubijale mlada verna dekleta itd. Razmere v domovini je Cvetje prikazovalo kot največjo žalost, največje preganjanje Boga. Pesem križu (tak je naslov) ima npr. tudi tele verze: »S sovraštvom v dušah mečejo / s sten te in teptajo / te skrunijo, o sveti les / ker vere ne poznajo.« (marec, 1946) Marija v pesmi Marija potuje pride tudi v domovino, kjer najde: »Povsod le rop, požig, umor,[15] krivice strašne in vnebovpijoče, vasi so neme priče – pogorišče. Povsod so množična grobišča. Nedolžna kri po maš-

[13] Pozneje je spisal in objavil več gnusnih in podlih pamfletov o narodnoosvobodilnem boju.

[14] Svoje urednikovanje je prek ZDA končal pri slovenskem avstralskem listu Misli, ki ni maral za današnjo Jugoslavijo.

[15] Tole krajo stihov partizanskega pesnika so si večkrat dovolili.

čevanju kliče v nebo mogočno.« (maj, 1946) V pesmi Pomladna slutnja je pesnik vzklikal: »Bratje, kaj res ni pomladi za nas, (...) v naši deželi pomlad ne domuje, preveč je krvi in sovraštvo kraljuje. Pomlad se že vrne do naših domov.« (april, 1946) Upanje na zmagovito vrnitev v domovino jim je v isti številki vlival škof Rožman: »(...) Vsak križev pot ima svoj konec, noben veliki petek ne traja večno (...) Begunsko usodo in zaničujočo obsodbo nosimo javno, pred vsem svetom.«

Čas pa je otopil tudi ta bodala. V zadnjih zvezkih so pisali v drugačnem slogu.

V času, ko so drugi listi že nehavali ali pa sploh prenehali izhajati, ko so omilili besedišča napadov na Jugoslavijo, ko je Cvetje v tujini že zgubilo svojo »živost« in pripravilo samo še en zvezek, je začel izhajati nov mesečnik V nove zarje. Izhajal je le eno, 1948. leto, skupno 158 strani, z navedbo, da je rokopis. Ta revija je oživljala samoslovensko idejo, v verskih in družbenih vprašanjih pa je temeljila na načelih Katoliške akcije in nadaljevala slog in ihtavost prej omenjenih verskih listov. Že v prvi številki, ki jo je uvedel poziv: »Mi gremo naprej, mi mladi, in z nami vsi, ki so dobre volje!« je bil objavljen tudi papežev govor za božič 1947. leta: »(...) Zločinec je tisti, ki da svoj glas stranki, katera ne prizna Boga ter prizna tako zahteve laži in usmerja mase k vstaji, katera hoče s svojim udejstvovanjem preprečiti izgradnjo miru.« (str. 9) List je bil odločen vzgajati take »LJUDI, KI SO SE ODLOČILI ZA BORBO, ZA RESNICO. Le taki so enakovredni borci v borbi proti zločinski zaroti brezboštva, proti veri in krščanski kulturi.« (str. 12) Zapisali so tudi: »(...) Niti enega poštenega Slovenca ni, ki bi ne veroval v propad komunizma in zmago krščanstva nad njim. Krvavi davek, ki ga je dajal in ga še daje za zmago Kristusove resnice, mu je seme svobode.(...)« (str. 31) Prepričevali so, da je treba odločnih ljudi, ker »Kristus je vstal, slovenski narod pa še praznuje svoj Veliki petek!« Kjer se jim ni zdela dovolj beseda, je prišla na pomoč ilustracija. Z njo so pospremili npr. članek ob stoletnici Komunističnega manifesta; narisana je bila puška, goreča hiša in mrtvaška glava. Članek pa sta sklenila stavek: »Ura obračuna med krščanstvom in brezboštvom bije!« in narisana prekrižana meča. (str. 40) List je pozival k obnovi krščanskih vrednot za boj proti boljševizmu. Menili so, da se temu degenerirano krščanstvo ne bi moglo upirati, kajti »(...) Boljševizem izziva kristjana kot Goljat Davida.« (str. 58)

Podobne misli najdemo v Novi dobi, reviji »slovenskih akademikov v emigraciji« (v kolofonu je dodano še »katoliških«), ki je izhajala v Rimu že od maja 1946. V uvodniku Misli za uvod je pokazala svojo bojevito klerikalno usmeritev, nato pa od številke do številke vse bolj jasno mladčevsko zagnanost, ozkost in nestrpnost. Iz akademikov si je prizadevala narediti ideološko dobro pripravljeno bojno enoto razumnikov, ki bodo po vrnitvi domov posegli na področje slovenske kulture in znanosti, ki ju je krščanstvo, kot je zapisala, zaradi prevelike mlačnosti izgubilo že pred vojsko. Svoje bralce je v prvi številki takole prepričevala: »Slovenske idile že dolgo ni več, uničili so nam jo tuji okupatorji, dokončno pa jo je izbrisal s slovenske zemlje komunizem. Podoba je, da je bil zaman naš boj in nesmiselne vse žrtve tega boja.

Vendar niti za trenutek ne smemo pozabiti, da je šel boj za najvišje ideale – za katoliško vero in za slovenski narod –, da je naš poraz le začasen in da je od nas odvisno, ali so bile žrtve zaman. (...) Trdno zaupamo, da bodo nekoč ti ideali dokončno zmagali. (...) Nevarno je, da bi v emigraciji pozabili, zakaj smo zunaj (...). Naloga naše emigracije je, da se ohrani kot celota in postane nosilka slovenske krščanske tradicije, ki jo doma komunizem z nasiljem duši. Posebno mesto pripada v emigraciji akademski mladini (...).

Akademska mladina je v protikomunističnem boju že od začetka, še pred vojno in pred začetkom komunistične revolucije, opravljala pionirsko delo (...).

Glejmo, (...), da se bomo domov vrnili zreli možje, da bomo mogli v novi dobi ustvarjati nov svet.«

Revija si je naložila v njih utrjevati katolicizem, s katoliškega vidika presojati slovenska vprašanja, odpirati razglede po svetu in zasledovati rast krščanstva pa tudi gibanje komunizma in drugih krščanstvu nasprotnih smeri po svetu. Kako pa udejanjati te napotke, je nakazal izvirni esej prof. Lojzeta Geržiniča Pomen dr. Antona Mahniča za Slovence. V obsežnem tekstu, ki se je nadaljeval vse do zadnje dvojne številke tistega letnika, se je zavzel za rehabilitacijo Mahničevih političnih in estetskih načel. Zdelo se mu je, da je nastopil pravi trenutek za revizijo napačnih ocen in odpravo krivice, ki jih je nad Mahničem zagrešila

predvojna slovenska literarna veda. Vso slovensko književnost bi bilo zato treba na novo oceniti, Prešernovemu strupu v sicer zlati posodi dati pravo mesto[16] itd.

Revija pa si ni želela samo revizije slovenske literarne zgodovine in niti ne samo v omenjenem članku, ampak tudi revizije slovenske družbe. V drugi številki je objavila razmišljanja Narod in država, ki so imela za osnovo Tomčeve sociološke razprave. Odkrivala je dalje svoje (podobne) poglede na slovenstvo in katolicizem in jih izpeljala v klic po krščanski prenovi. Temu klicu pa se je odzivala s članki Rast krščanske demokracije, Naša katoliška skupnost, Socialne in politične preosnove v modernih ustavah, Obraz današnjih industrij, Misli o katoliški politiki, Delavec v sodobni tovarni, Iskanje osnov sodobne kulture, Belgijske delavske organizacije, Doneski k slovenskemu agrarnemu vprašanju, Katoliška znanost v slovenskem zgodovinskem razvoju, Kultura in umetnost, Somrak filozofije, Kriza socializma, Naloge slovenskega katoliškega znanstvenega dela, kar je le nekaj po zaporedju naštetih razprav, katerih avtorji so bili med drugimi Peter Levičnik (= France Dolinar)[17], Milan Komar, Lojze Geržinič in drugi, skriti za (za nas) še ne odkrite psevdonime in okrajšave. V vseh teh in še drugih spisih sta ena sama kritika in odklanjanje socialističnega in komunističnega družbenega reda, temelječa zlasti v obeh predvojnih papeških enciklikah, ki sta pognali bojeviti del slovenskega klera in njemu pokornih laikov v neustavljiv boj zoper »komunistično nevarnost«. Čeprav je ta usmeritev pripeljala njene slovenske razširjevalce in zagovornike v narodno izdajstvo in bratomorilski boj, je bila sodelavcem in urednikom revije Nova doba še premalo odločna, premalo dosledna. Menili so, da se je na mnogih področjih pustila premagati in izgubila zato tudi odločilno vlogo v kulturi in znanosti, ki ju je treba dobiti nazaj pod njihov idejni vpliv. Tudi predvojna katoliška mladina menda ni bila prav orientirana, premalo je bila realna, da bi lahko ubirala prava pota med idealizmom in materializmom. Premalo je bila organizirana. Torej je treba te pomanjkljivosti popraviti. Za to pa ni dovolj želja, treba je volje: »Zdaj je čas dejanj in preizkušenj.« Pisec članka Ura dejanja in preizkušnje je menil, da so pred leti govorili, kakšen mora biti mož Katoliške akcije, toda čas načrtov in premišljevanja je minil. Prišla je ura dejanja. »Ste pripravljeni?« se je vprašal. (1947, št. 4/6) Revija ni dovoljevala mlačnosti in neopredeljenosti. Zahtevala je nenehne priprave na vrnitev v domovino, toda ne kakršnokoli vrnitev. »Ko bi se nam danes odprla pot domov, s čim bi lahko stopili pred vse, ki trpe doma in morda upajo, da bomo mi prinesli rešitev? (. . .) Ne varajmo se: to (kar je bilo do takrat storjenega na področju kulture – op. ms) je premalo za emigracijo, ki ni šla z doma zaradi materialnih koristi temveč zaradi ideje. Vse to še zdaleč ne zadošča za ljudi, ki naj bi kdaj dali novega poleta slovenskemu življenju. (. . .) Emigracija se mora zbrati, urediti, moralno prenoviti, da bo kos nalogam. Kdor dela proti tem zahtevam, gotovo škodi naši narodni skupnosti in hote ali nehote pomaga kominizmu (. . .).« (A. V.: Realizem naše emigracije, 1946/2)

In ko se le niso mogli tako »zmagovito« vrniti v domovino, nasprotno, začeli so odhajati še dalj od nje, so si še vedno dopovedovali in zapovedovali, kako naj se uveljavljajo v svetu, na kaj naj pazijo, česa naj ne pozabijo. »Držimo se v političnem pogledu SLS!« Za vzore pa naj jim bosta vedno in povsod Ernest Tomc in mladčevstvo. (dr. M. Kom(ar?): Predlogi prijateljem, 1947, št. 7/9)

Predvojno kulturno politiko je v begunstvu nadaljeval list Svet in dom. Izdajali so ga nekdanji dominsvetovci, bil je literarna mesečna priloga Zedinjene Slovenije v taborišču Servigliano od novembra 1945 do aprila 1947. Urejala sta ga najprej Miro Kovačič, pozneje pa Jože Krivec. Že v prvi številki je za uvodnikom in krajšim sporočilom bralcem o namenih revije objavil nekrolog Pisatelj Narte Velikonja z osnovnim poudarkom, da so ga ubili komunisti. Junija 1946, ob obletnici justifikacije, pa so Velikonji posvetili celo šestnajst strani obsegajočo številko. Natisnili so nekaj njegovih, več pa novih, njemu posvečenih prispevkov takrat še za psevdonimom skritega Tineta Debeljaka. Svoja obsežna »razmišljanja« je sklenil takole: »(. . .) bil (je naš) resnični mučenik in vzornik, klanja se mu vsa Zedinjena Slovenija, zroča iz tujega Sveta v dom (. . .) in zavedajoča se, da bo ena prvih obnovitvenih nalog v novi domovini: rehabilitacija književnika in človeka Narteja Velikonje!« Drugi pisec, ki ga je spet

[16] Seveda niso bili vsi begunski razumniki tako vneti za mahničevska ozka utilitaristična estetska načela. Prešernovo Zdravljico so radi dajali na programe svojih akademij in zlasti poudarjali V sovražnike z oblakov . . . (sovražniki smo bili kajpada mi); tudi natisnili so ga nekaj, v obravnavanem času in kasneje, Krst in Uvod in Sonetni venec, vseh Poezij pa ne.

[17] Doma je bil tajnik Delavnega občestva za slovenski katoliški institut v Ljubljani, pisec Slovenske državne misli itd.

po zaslugi Tineta Debeljaka slavil prav Svet in dom, je bil France Balantič. Tu omenjam samo pesnitev Pesnik, ki jo je napisal Rudolf Dilong, slovaški pesnik, frančiškan, vojni kurat[18] in po vojni z nekaterimi drugimi slovaškimi kulturniki v izgnanstvu (tako je zapisano v Svetu) v Italiji. Tine Debeljak ga je že pred vojno prevajal v slovenščino, zato je pisanje, da je v Italiji prišel v stik s slovenskimi begunci in od njih zvedel za Balantičevo usodo, bolj na dolgo povedana zveza med njima. Pesnitev takrat, ko je bila objavljena v slovenščini, še ni izšla v slovaščini. Ima dvajset kitic po sedem stihov, vsaka kitica pa se konča s stihom »Ubili so pesnika!«

Sicer pa je revija objavljala prispevke dominsvetovcev, ki so zbežali iz domovine, kot tudi tistih, ki so ostali doma. V svojem dominsvetovstvu pa so bili tako dosledni, da so celo Ivanu Cankarju objavljali le tiste stvari, ki jih je bil tiskal v Domu in svetu.

Tedanji begunski tisk odkriva še mnogo stvari. Dosti je mogoče prebrati o organizaciji šolstva, splošnega in verskega izobraževanja, kulturni dejavnosti; še najmanj je morda podatkov o drobnem, vsakdanjem taboriščnem in begunskem življenju, čeprav je mogoče marsikaj zvedeti o njem, včasih tudi med vrsticami. Zdi pa se mi, da bi bilo prav povedati, kako so pri tisku gledali na vračanje beguncev v domovino.

Ne samo za množice zaslepljenih beguncev, ampak tudi za politike, ki so to množico potrebovali za svoje načrte, se je prav kmalu zastavilo življenjsko pomembno vprašanje: vrniti se v domovino ali ne? Delo jugoslovanskih repatriacijskih komisij, vesti o resničnih razmerah v Jugoslaviji, ki so prihajale med begunce, naj so jih voditelji še tako preprečevali ali jih proglašali za same laži, in ne nazadnje tudi razmere v taboriščih so vedno bolj pritiskale na begunce, naj se odločijo. Ko pa so se začele urejati tudi povojne mednarodne razmere in so z mirovnimi pogodbami države gostiteljice begunskih taborišč dobivale spet svoje suverene pravice, so se pogoji za begunska taborišča bistveno spremenili. Tudi UNRRA je nehala delovati. Zdaj so taboriščniki zares morali izbirati med preselitvijo v druge evropske in čezmorske dežele ter vrnitvijo v domovino.

Prav pisanje o vračanju v domovino, pri čemer mislim samo na sestavke, ki izrecno govore o tem problemu, kaže, kako so razmere potolkle velike načrte in upanje, s katerimi je slovensko reakcionarno politično vodstvo stopilo na pot še ene izdaje domovine.

Navajam nekaj značilnih primerov.

Med begunce so propagandisti za repatriacijo poslali tudi letak »Taboriščnega odbora za povratek v domovino«. Odgovorila mu je Domovina v taborišču in med drugim zapisala: »(...) V tem letaku trdijo, češ da naši voditelji ljudi zadržujejo, da se vrnejo domov. Resnica pa je, da vodstvo nikogar ne zadržuje in vsakomur prepušča svobodno voljo, ali se vrne v Titovino ali ne. To smo že tudi v našem glasilu javno povedali, ko smo pozvali tiste, ki bi se radi vrnili, naj se priglase angleški oblasti, da jim preskrbi povratek. Naši voditelji seveda niso krivi, če ljudje komunistom ne zaupajo in bi se tisoči rajši dali tukaj postreliti kakor pa v Titovino vrniti. Komunistični letak vabi neumne in lahkoverne, naj se vrnejo in s tem »dokažejo svojo zmoto in zapeljanost«. Utegne se dobiti kdo, ki bo dovolj neumen, da bo komunistom nasedel. Ogromna večina pa je tu iz polnega prepričanja, da niso ne v zmoti in ne zapeljani, če v komunizmu vidijo najhujšega sovražnika svoje vere in svojega naroda. Saj iz skušnje vedo, da je komunizem doslej poteptal še vse obljube in besede, zato jih nihče ne spravi v Titovino, kjer ni ne svobode, ne kruha, marveč le teror in kri.« (Komunistom smo v veliko preglavico, 27. julija 1945)

Vseh s takimi grožnjami niso mogli prestrašiti. Vračali so se gotovo pogumnejši, toda bilo jih je vedno več. Vodstvu to ni bilo všeč. Vračanje je bilo treba preprečevati z vsemi sredstvi. Predvsem pa je bilo treba begunce zastraševati. Slovenski taboriščnik je 15. septembra 1945 v uvodnem članku Resen opomin pisal: »(...) vse to nam priča, da hoče OF na vsak način, za vsako ceno spraviti domov slovenske emigrante, dobiti jih v pest, kakor je dobila naše fante in može. Ker komunizem poznamo, smo prepričani, da čaka civilne emigrante ravno tako bridka usoda, kakor je zadela naše vojake (...). Obstaja resna nevarnost, da bo ta ali oni postal žrtev te akcije in propagande, ker bo veroval sladkim obljubam o amnestiji, o redu in miru in se vrnil domov. (...)

V kolikor nam je znano, teror v domovini ni še prav nič prenehal. Amnestija je le pesek v oči. Namenjena je inozemstvu in pa lahkovernim beguncem (...)«

[18] Žal nimam podatkov, pri kateri vojski.

Ko so zahodni zavezniki, ki so bedeli nad taborišči na tak ali drugačen način, na veliko razočaranje begunskih voditeljev priznali Jugoslavijo, je problem vračanja v domovino dobil novo podobo. Zadrževati množice v taboriščih ni bilo več tako lahko. Politiki so zdaj bolj posredno odvračali begunce od vrnitve, večkrat skriti za kakšnim pismom od »doma«, odkoder naj bi prihajali takile napotki: »Boga hvalite, da ste tam onstran Karavank, kamor teror Titovih komunistov ne seže. Pa naj bi bilo še tako hudo, povsodi je bolje kot v komunističnem raju.« (Domači glasovi, 9. aprila 1946) Prebrati se je dalo tudi tako hvalo begunstvu: Res je hudo v begunstvu, toda »Najdražje in najvišje dobrine imamo zajamčene: osebno svobodo, svobodo vere in vesti.«

Sredi 1946. leta so begunci že zares morali misliti kako in kaj. Domači glasovi so 2. avgusta 1946 napisali na začetku članka Pripraviti se bo treba: »Vedno bolj se bliža čas odločitve, ko se bo reklo: ali domov ali po svetu! Mnenja smo, naj bi se kljub vsemu vrnil domov vsakdo, ki je prepričan, da se mu doma ne bo nič hudega zgodilo. Zlasti stari in onemogli ljudje se nimajo bati kaj posebnih posledic, zlasti, če pomislimo, da bi jih zunaj v svetu čakalo še večje trpljenje. Povedati je treba enkrat za vselej, da prav nikomur povratka ne branimo in ga braniti ne smemo, ker je končno vsak za sebe najbolj odgovoren. Ni pa prepovedano povedati resnico, ko se ljudje odločajo, kaj bi storili. Če pa se ljudje ne bodo odločili za vrnitev v domovino, bodo morali misliti na selitev v tuje kraje.(. . .)« Toda ta, sicer tudi s podtoni uglašeni uvod je le nekaj malega več kot sedmina obsega tega članka, kar pet sedmin pa govori o selitvi, o tem, kaj je bilo zanjo že storjenega, o posebnem preselitvenem odseku, ki se je pod predsedstvom Mihe Kreka osnoval pri Socialnem odboru v Rimu in je že začel pripravljati vse potrebno, da ga kakšne nenadne spremembe ne bi zalotile nepripravljenega; dalje o drugih pripravah, o zbiranju podatkov o emigrantih, njihovih poklicih, sposobnostih, željah, sorodnikih, o potrebi po posebni kartoteki, ki bi vsebovala vse te podatke, ne da bi sicer s tem komu že vnaprej vsiljevali odločitev. Besede so tako bile za, misel pa proti vrnitvi v domovino.

Zato so verjetno z grenkim okusom ponatisnili v Domačih glasovih iz »italijanske« Zedinjene Slovenije 28. septembra 1946 odredbo poveljnika v taborišču Senigallia, iz katere je razvidno, da se je za konec septembra prijavilo 7 taboriščnikov za vrnitev v Jugoslavijo. Nato poveljnik nadaljuje: »Zdi se, da mnogo ljudi čaka na to, kakšen bo uspeh mirovne konference, preden bi se odločili vrniti se domov. Zdaj je v veljavi amnestija, ki vas krije, vendar po podpisu pogodbe ni verjetno, da bi še veljala. Zato vi, ki se lahko vrnete, storite to čimprej. V zadnjem času se vrača v Jugoslavijo več ljudi, kakor kdaj koli poprej. Torej, če se Vam zdi, da se boste kdaj mislili vrniti domov, storite to zdaj. To ni propaganda, to je nasvet.« (11. oktobra 1946) List Novice so kmalu zatem morale prinesti objavo taboriščnega direktorja v Lienzu, zavezniškega človeka, s katero je želel napraviti konec govoricam po taborišču, da je funkcionar UNRRA v času, ko ga ni bilo v taborišču, obiskal Jugoslavijo in po vrnitvi pripovedoval drugim članom UNRRA, da so v Jugoslaviji razmere kaotične in v splošnem zelo slabe. Objava to demantira: »Te govorice so popolnoma neresnične, brez podlage in zlobne. V resnici mi je g. Mzyk (tako se je pisal) rekel, da vse informacije, ki jih je dobil o razmerah v Jugoslaviji v času, ko je bil odsoten iz tega taborišča, ponovno potrjujejo mnenje, ki ga je imel prej in katerega je tudi redno in odkrito izražal. Je mnenja, da bi bilo bolje, da se vsak, kdor le more, vrne domov, kakor pa da ostane v Avstriji pod naraščajočimi tršimi življenjskimi pogoji, ali da čaka na izselitvene načrte, ki so še daleč od uresničenja.« Vodja taborišča je še dodal: »Rad bi govoril z onim, ki je sprožil te vznemirljive novice.«

Ne vemo, ali se mu je javil ali ne. Vemo le, da so iste Novice 2. novembra 1946 morale objaviti tole Objavo taboriščne uprave: »G. direktor tuk. taborišča je prejel sledeče pismo: »Gospod Direktor! Najlepše Vas pozdravljamo cela naša družina. Prispeli smo srečno domov. Pot je bila vseskozi dobra. Samo vreme je bilo pusto, je malo deževalo. Jesti smo imeli dobro. Kako je bilo lepo, ko smo prispeli in stopili na domača tla. Jugoslovanske oblasti so nas prijazno sprejele. Čisto na dom so nas spremili. Sedaj doma lepo naprej delamo. Ni nam nič hudega. Jesti je dovolj in tudi dela dovolj. Prosim Vas, gospod Direktor, ako Vam je mogoče, da nam pošljete slike, ko smo se slikali, predno smo šli domov. Prejmite najlepše pozdrave od družine Draksler.«

S tem pismom seveda problema vračanja v domovino v taboriščnem tisku še ni konec. Še vedno bi se radi vračali drugače, bolj njim podobno. Domači glasovi so 12. novembra 1946 v svoji zadnji številki, s katero so se poslavljali od Lienza, zapisali, da v novem taborišču,

kamor gredo, ne bodo več potrebni, ker je tam že drug list. Zato (...) prenehajo s prisrčno željo, da bi, dokler nam je še usojeno bivati po tujih taboriščih, trdno povezani vztrajali v slogi in ljubezni, dokler nam ljubi Bog ne »pošlje svojih angelov, ki nas bodo varno privedli v ljubo domovino!« – Samo spomnimo se še enkrat, kako so se na vrnitev pripravljali pri Novi dobi, pri V nove zarje. Ker takih pogojev niso dočakali, se tisti niso vrnili.

Naj ob koncu tega mračnjaštva in sovraštva polnega pregleda zapišem še nekaj, kar bi lahko bilo za rubriko Malo za šalo. Bilo pa je hudo zares. Gre za odnos do žensk. Da so jih imeli le za ponižne žene in skrbne matere, ni novo. Bolj novo pa je, kako jim je bivši ižanski župnik Janez Klemenčič[19] to nazorno dopovedoval. Klemenčič je napisal v taboriščih dve zgodbi. Ena govori, Kako se mi je godilo v partizanskih zaporih. (1943. je bil obsojen na internacijo.) Ko so ga iz zaporov v Ribnici peljali pod stražo v internacijo v Stično, se je srečal s strašno pošastjo: »Še nekaj novega sem videl, žensko s puško. Sicer sem imel s komunisti dosti opravka, ženske s puško pa še nisem videl. Sicer je tudi že po Igu hodila ena četa, ki je imela tudi oborožene oboževalke, obstala je tik pred župniščem, pa je nisem hotel pogledati. Tukaj pa se nisem mogel obraniti. Bolj odvratnega in odbijajočega pa ni, kakor ženska z orožjem. Vedno so jo slikali in opevali kot vzor krotkosti in miroljubnosti, nežnosti, sedaj pa z orožjem hodi okrog. Nehote sem pomiloval može, ki bodo dobili take žene, ki so nosile puško. Včasih je zlezel on pod copato, to še ni bilo tako hudo, sedaj bo pa pod revolver in puško, to bo pa drugačna muzika!« (str. 16–17)

Tudi s takimi pripovedmi so vzgajali slovenske begunce takoj po vojni. In tudi v njih je mogoče del odgovora na vprašanje, zakaj še lahko živi staro sovraštvo slovenskih političnih beguncev.

[19] Tudi o njem je mogoče kaj več prebrati kot pod opombo 4.

Za vire mi je služila večina begunskega tiska, ki ga hrani naša Narodna in univerzitetna knjižnica. Le iz drobnih podatkov, raztresenih tudi po kasnejšem njihovem tisku, je bilo namreč mogoče sestaviti zelo približno podobo njegovega obsega in razmer, v katerih je nastajal. Vendar pa so mi poleg del samih, ki jih obravnavam, dali največ podatkov:

Bibliografija emigrantskega tiska, ki jo je še v obravnavanem času sestavil in izdal v begunstvu René Podhorsky, in

Koledarji – Zborniki Svobodne Slovenije za leta 1956–1973/75.

Abu Selma

PALESTINA

Razsipljem plamene po pesništvu
tožbe sužnjev sužnjem
tožbe ki bodo za vedno odmevale v zgodovini
Palestina! Nikoli ne zapuščaj splapolanega plamenja
ker lahko samo ognjeni pekel stali okove sužnjem
Kri upornikov je pravo jamstvo
Palestina bo na koncu zmagala . . .

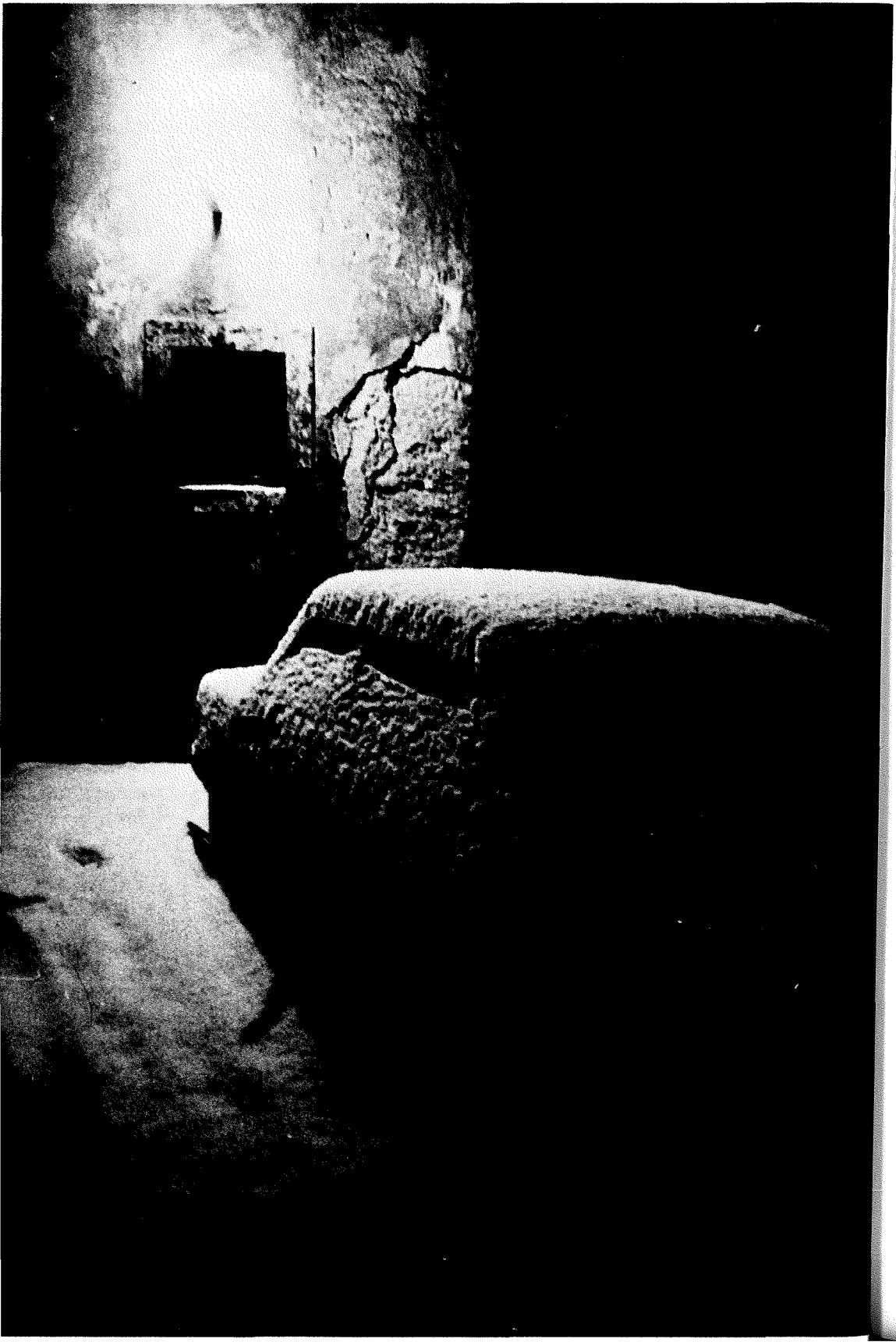

Mira Mihelič

Mesečina

Iz mojih spominov na vojni čas

Čeprav smo vsaj v moji družini vtikali glavo v pesek kakor tisti znameniti ptič noj, smo vendarle tudi mi čutili, ne, skoraj z gotovostjo vedeli, da se bliža katastrofa. Vkorakanje nemških čet v Porenje ni izzvalo drugega kot moralno obsodbo, japonsko – kitajsko vojno je zaman poskušalo ustaviti Društvo narodov, Roosevelt je tako odločno govoril zoper mednarodno nasilje, da se je Amerika začela oboroževati, toda Francija se je na meji z Nemčijo počutila varna za Maginotovo linijo, Anglija je bila nedostopna na otoku v varstvu svoje mornarice – kako smo se počutili mi? Potem priključitev Avstrije k nemškemu rajhu, Hitlerjeve zahteve glede Sudetov, münchenski sporazum ali z drugimi besedami kapitulacija zahodnih demokracij pred nemškim nacionalizmom, češkoslovaška tragedija. Podrlo se je že tako omajano ravnovesje Evrope, in čeprav si ves svet želi miru, prevladuje občutje, da neizbežnega ni mogoče odvrniti, hkrati pa še zmerom upamo, kakor do zadnjega trenutka upa za smrt bolni, da ne bo umrl. Vodilni državniki izjavljajo, da nočemo vojne, če nam jo bodo vsilili, pa bomo nanjo pripravljeni, toda katera država razen Nemčije je pripravljena? In Berlin obiščeta knez namestnik Pavle in jugoslovanski zunanji minister Cincar Marković. Za kakšno ceno? Septembra 1939. so nemške čete prekoračile nemško-poljsko mejo. Zdaj je vojna, ki sta jo Francija in Anglija napovedali Nemčiji, hkrati pa ruske čete vkorakajo v Poljsko, tako da si tuji okupatorji že četrtič razdelijo to nesrečno državo. Nemško-ruski pakt – tega ne moremo razumeti, toda sporazum z Rusijo je Nemčija potrebovala, da je lahko mirne duše zasedla Poljsko. Iz naših časnikov ne izvemo skoraj ničesar o divjanju nemške vojske in policije na Poljskem, izvemo pa, da se je Stalin postavil na stališče, da notranji režimi ne morejo biti ovira za mednarodno sodelovanje, torej ni med Hitlerjevo Nemčijo in Sovjetsko zvezo nobenih razlogov za nasprotovanje. Svet ne more drugega, kakor da se temu prilagodi in vojno konča. Saj Poljske, zaradi katere sta Francija in Anglija Nemčiji napovedali vojno, tako in tako ni več. Sprijaznimo se torej z neogibnim. In Hitler bo pomoril svojih šest milijonov Židov, česar takrat še nismo slutili. S Hrvati je dosežen nekakšen sporazum in dr. Maček postane podpredsednik Cvetkovićeve vlade. Velike države pa objavijo: Angleži modro knjigo, Francozi rumeno knjigo in Nemci belo knjigo. V bistvu se vse dogaja zaradi nemškega interesa, ki je zunaj kakršnekoli ideologije, vendar pa pomeni most med obema velesilama, Rusijo in Nemčijo, medtem ko poskušata druga drugo prelisičiti. Nacistični rajh se solidarizira s tistim, kar je še včeraj obsojal. Toda balkanske države, med njimi Jugoslavija, so formalno razglasile svojo nevtralnost. Spet upanje, vendar je Francija kapitulirala in Anglija se je morala po velikih izgubah pri Dunquerquu umakniti na svoj otok. Vsa Evropa je prišla pod vojaški, gospodarski in diplomatski vpliv osi Berlin–Rim. Kako smo mogli še verjeti, da tudi nas ne bo zadelo najhujše? Toda upanje je bilo tu in hkrati občutek, da že doživljamo začetek apokalipse. Nekako takrat sem sedla k pisalnemu stroju, k tisti stari mašini Underwood, ki jo je uporabljal že moj ubogi oče. Njega ni bilo več, toda njegova pisalna miza je bila še tu (še danes je to moja pisalna miza, na kateri sem napisala vse svoje

romane in drame). Bilo je, kakor da sem se v tisti predsmrtni grozi slednjič domislila nečesa, kar je bilo že od rojstva v meni, vendar zatrto in pozabljeno, kakor so zdaj že skoraj pozabljeni tisti dramatični in usodni dogodki, ki so nam potem krojili življenje.

Prijavila sem se v tečaj Rdečega križa za bolničarko. Po opravljenem izpitu sem šla na prakso v bolnišnico, v beli halji, pripravljena žrtvovati se, toda v bolnišnici – na septičnem oddelku kirurgije – so me sprejeli vljudno, a hladno. Zdravniki so me gledali s poševnim nasmeškom. Bila sem edina tako imenovana sestra Rdečega križa in izročili so me nunam, ki so bile takrat edine bolničarke pri nas in so z blagimi, a ironičnimi nasmeški dajale tej mladi dami nekakšno delo. Niso mi verjele, da mislim resno, toda če se zdaj spomnim tistega časa, moram reči, da sem res hotela pomagati, ker sem se zavedala, kako nekoristna sem bila doslej.

Smrad v obeh velikih bolniških sobah, v katerih so ležali bolniki drug poleg drugega, je bil neznosen. Odnašala sem vedra z okrvavljenimi in gnojnimi obvezami. Sestra Ana, lepa, voščeno bleda prikazen, ki je hodila po kirurgiji, kakor da tam plava duh v belem, mi je naročala to in ono; če ni bilo drugega, sem morala umivati kirurške instrumente in zvijati obveze. Tako sem dočakala sedemindvajseti marec, ko je general Simovič s pučem preklical pakt, ki sta ga bila podpisala princ Pavle in ministrski predsednik Cvetković. Spominjam se silovitega navdušenja, ki je pretresalo ne le Ljubljano, temveč vso Jugoslavijo. *Bolje rat nego pakt.* Korakali smo po ulicah in vzklikali, ni nas bilo več strah smrti, ki je prežala na nas od vsepovsod, iz Italije, Avstrije, Madžarske, Romunije, Bolgarije, Grčije .Jugoslavija je bila obkoljena.

Vse bolnike, razen najhujših primerov, so poslali domov in kmalu so dali razumeti tudi meni, da me ne potrebujejo več, sicer pa sem tako neizkušena in nerodna, mogla le malo koristiti. Vendar mi je tisti kratki čas, ki sem ga prebila na kirurgiji, dal gradivo za dramo Operacija in deloma za roman Hiša večera. Pozneje sem lahko ugotovila, kako prav je imel Somerset Maugham, ko je zapisal, da si pisatelji vse hudo obrnemo v korist, se pravi, za svoje pripovedništvo. Mi smo docela nepripravljeni čakali, kdaj bo izbruhnila vojna, sicer z vrečami peska na podstrešju proti zažigalnim bombam in z zaslonom iz desk pred kletnimi okni. Seveda smo bili zelo naivni – kdo si je takrat sploh mogel predstavljati, kakšne grozote čakajo človeštvo v tako imenovani drugi svetovni vojni? Pričakovanje usodnega udarca je bilo skoraj neznosno in slednjič je v nedeljo, 6. aprila, počilo. Mi v Ljubljani smo to doživeli ob šestih zjutraj, ko so prvi nemški lovci preleteli mesto, prej pa so štuke spremenile Beograd v razvaline in pepel. Brnenje nad našim nebom je utihnilo, to je mir pred viharjem.

Mobilizacija, toda mladih rezervistov ne pokličejo in tedaj gredo domoljubni mladi Slovenci na prostovoljen pohod proti hrvaški meji, kjer bo baje naša prva obrambna črta. Zberejo se za Akademskim klubom Jadran, kjer je danes Klub poslancev, oblečeni v vetrovke, v lodnaste pelerine, v gojzaricah podobni priložnostnim alpinistom. Z njimi je moj mož Boris Puc, tudi Nikolaja Pirnata vidim v tisti pogumni in obupani vrsti, na stotine mladih Slovencev, ki se hočejo bojevati proti fašizmu. Neoboroženi so in mnogi med njimi niso nikoli služili vojsko, ne znajo sukati orožja, pa se bodo kmalu izkazali kot partizani in bodo premagali tretji rajh. Žene, matere in ljubice pa stojimo tam na pločniku ob cesti in si brišemo oči, ko odhajajo z nasmeškom, peš, proti Hrvaški. Potem pa so jih v Zagrebu zaprli v neko kasarno, kjer se je slovenskim prostovoljcem slednjič posvetilo, kaj jih čaka med ustaši. Reši se, kdor se more, in poskakali so čez ograjo ter ubrali najbližjo pot nazaj v Slovenijo. Vse tiste lepo zveneče parole o jugoslovanstvu, o monarhiji Karadjordjevićev, o mali antanti, o zahodnem svetu, ki mora zmagati, ki tako rekoč že zmaguje nad osjo, vse to se je sesulo, zdrobilo v prah, ki so si ga otresli s podplatov svojih gojzaric.

V Ljubljani so ostala odprta skladišča, ki jih je zapustila vojska, v nebo se je dvigal dim od goreče nafte, veliki zublji plamenov so razsvetljevali nezastražene magacine, v katere je vdrlo prebivalstvo, ljudje so do kolen gazili po moki, ki se je razsula iz razparanih vreč, na cizah in v otroških voziČkih so odvažali cele gajbe jajc, testenine, riž, nenadoma je bilo iz vojaških zalog vsega v izobilju. Če priletijo nad mesto tuja izvidniška letala, nihče več ne beži v zaklonišča. Na veliki petek, se pravi na tretji dan vojne, se pripelje v Ljubljano iz notranjske smeri kolona bersaljerjev, ki jim z jeklenih čelad vihrajo petelinja peresa, na zidovih pa visijo lepaki s pozivi Slovencem, naj ohranijo svojo tradicionalno mirno kri. In tako zasedejo Ljub-

ljano, prestolnico Slovencev ali glavno mesto Dravske banovine, kakor se je v stari Jugoslaviji imenovala Slovenija, osvoji jo general Mario Robotti in prehiti Nemce, ki so se ustavili v Šentvidu.

Slovenija je razdeljena, toda čeprav sta naše ozemlje zasedli italijanska vojska in policija, je tudi v tako imenovani Ljubljanski pokrajini občutiti nemški vpliv. V stanovanje mojega strica, bivšega senatorja, me pokliče neki uradni organ novega režima in tam me pričakata dva Nemca v esesovskih uniformah, skoraj tako rumena v obraz, kot sta rumeni njuni uniformi, s tako golo glavo, da sta podobna priljubljenemu interpretu nemških oficirskih vlog Erichu von Stroheimu, pozdravita me z vzdignjeno roko in tedaj prvič doživim hitlerjevski pozdrav. Preden je stric odšel na pot, s katere se verjetno ne bo nikoli več vrnil, mi je dal pooblastilo, da ga smem zastopati v vseh premoženjskih zadevah, toda saj premoženja tako rekoč ni bilo, le to stanovanje, čeprav ni njegova last, je opremljeno z njegovim pohištvom. Zdaj se torej med tem pohištvom v ponarejenem chippendalskem slogu srečam s predstavnikoma vladajoče rase, ki naj bi zavzela svet. Knjižne omare so odprte, predali zijajo, vratca vseh omaric štrlijo navzven in na tleh se kopičijo akti, papirji, listi in knjige, ki sta jih gospoda v rumenem vrgla na tla, od koder jih bodo odnesli, še prej pa eden od njiju pobere in mi pomoli pod nos knjigo z naslovom Hitler, Deine Zeit ist um – Hitler, tvoj čas je minil. Njegov krohot je bil peklensko posmehljiv. Nemci so odnesli knjige in papirje, general Robotti je za svojo reprezentanco pobral ponarejeni chippendalski salon, tako so pospravili del slovenskega meščanskega imetja, še preden ga je mogla pospraviti revolucija.

Solze so nam zalivale oči, ko smo morali gledati prihod bersaljerske kolone s tistimi vihrajočimi črnimi petelinjimi peresi na čeladah – zasedli so Ljubljano brez boja, potem ko so objavili, da je padla »trdnjava Vič«. Jugoslovanske zastave so se morale umakniti italijanskim, ki so jih stražniki porazdelili po hišah. Meščani so jih ubogljivo obesili, mi pa smo svojo jugoslovansko zastavo skrili v vdolbino pod knjižno polico, kjer naj bi počakala boljših časov – osvoboditve. Tramvaj spet vozi, saj se je večina uslužbencev vrnila iz vojske, alkoholne pijače so spet na voljo, tudi gledališče se je spet odprlo, seveda le za popoldanske predstave, ker imamo policijsko uro čez vso noč. Tako imenovani »visoki komisar« je prevzel svojo oblast na bivši banovini in na Hitlerjev rojstni dan so se prikazale na mnogih mestnih hišah tudi zastave s kljukastim križem. Novi red se je napovedoval s kričavim zmagoslavjem v podobi Hitlerjevega naravnost smešno malomeščanskega obraza z brčicami podeželskega frizerja, ki je tako osupljivo osvojil narod Goetheja, Kanta in Hegla s tisto črno odprtino ust, ki bruhajo v svet nezaslišane grožnje, vendar tem grožnjam kljub vsemu ne verjamemo, kljub njegovim zmagam in našemu porazu ne verjamemo, da je dobil svojo nečloveško igro, in že proti koncu aprila tistega leta se prične pri nas izražati odpor proti okupatorju in fašizmu, užaljenost, jeza, ponižanje, ponos, vse to živi kakor še nikoli v nas in zelo naravno je, da se mnogi doslej neopredeljeni odzivamo, ko se ustanovi Osvobodilna fronta.

Ne morem se ponašati z velikimi dejanji v tem boju. Oktobra 1941. mi je bilo sporočeno, naj se oglasim pri pisateljici Ljubi Prenner, v pisarni odvetnika Lemeža, ki je takrat pri vseh dobrih meščanih, med katere sem sodila tudi jaz, veljal za nevarnega komunista. Ljuba je bila njegov koncipient – ali naj rečem koncipientka? Pri nji nikoli nisi vedel, katerega spola je pravzaprav, to je včasih zmedlo tudi okupatorjevo policijo. Ljuba mi je izpod aktov, ki naj bi zakamuflirali to knjižico, privlekla brošuro Stalinove Kratke zgodovine VKPB in mi naročila, naj jo pretipkam štiridesetkrat. Odnesla sem jo domov in začela tipkati. Moj stari stroj je vzdržal komaj po šest kopij hkrati. Še zdaj ne znam zračunati, kolikokrat sem vstavila liste pod valj, kolikokrat pretipkala iste strani. Vsak drug odstavek se je pričenjal z besedami »jasno je«. Nič ni bilo jasno, nobenih dokazov in podatkov, ki bi podprli, zakaj je vse jasno. To je bilo moje prvo srečanje s stalinizmom, ki pa me ni moglo odvrniti od socializma kljub pomanjkljivi družbeni izobrazbi, ki sem je bila deležna do tistega časa. No, vse tiste stokrat pretipkane strani sem oddala in z Ljubo se nisem več srečala, kmalu potem se je razšla z Osvobodilno fronto.

Povezali so me z dvema starima prijateljema, Janezom Žagarjem in Vladimirom Bartolom, s katerima sem se redno shajala, k meni pa je z raznimi naročili prihajal tudi Robert Kump. Ignac Koprivec je povezoval našo skupino navzgor, nato ga je nadomestil Jože Pahor; to so bili pisatelji, ki jih doslej kot literarna začetnica nisem poznala in s katerimi sem se vključila ne le v Osvobodilno fronto, temveč tudi v slovenski literarni prostor.

Že me je čakala naslednja naloga. Robert Kump, avtor knjige o smučanju, ki sem jo pred vojno prebrala, ne da bi mi bila kaj koristila, ker sem bila telesno zmeraj brezupno nerodna, torej Robert mi je s skrivnostnim nasmeškom prinesel pesmi partizanskega pesnika Mateja Bora, ki naj jih pretipkam in razmnožim v kar največ izvodih. Seveda ne bo nihče posumil, da so bile te pesmi pretipkane prav na stroju nečakinje ministra Kramerja. To je bila zbirka Previharimo viharje in nekaj tistega viharja, ki je takrat začel vršati čez našo deželo, je iz teh verzov privršalo tudi vame. Pridno sem tipkala, zlasti zvečer, moj ubogi stric, ki se je bil vrnil iz izgnanstva in je preživljal zadnje mesece pred svojo smrtjo v nadstropju nad mojo sobo, je mogoče mislil, da spet pišem roman. Ko sem delo opravila, sem rekla Kumpu, da bi rada spoznala pesnika. Robert se je spet skrivnostno nasmehnil in mi povedal, da bo to mogoče urediti, ker se pesnik po naključju spet mudi v Ljubljani. Srečanje z njim naj bi bilo moja nagrada in sešla naj bi se pri Slamiču, dopoldne ob enajstih, ko je bila restavracija prazna, v zadnji sobi, ki je bila s svojim temnim opažem tako mračna, da je bilo tam komaj razpoznati obraze. V najbolj temnem kotu je sedel mlad človek, zelo suh, z globoko vsajenimi očmi v bledem obrazu, natanko takšen, kot sem si lahko predstavljala revolucionarnega pesnika. Kumpu je bil zabičal, da mi ne sme povedati njegovega pravega imena, že zaradi konspiracije ne – sicer pa, kdo ve, ali je varno docela zaupati tej mladi osebi iz meščanskega razreda? Nasmehnila sem se in mu ponudila roko, on pa je vstal in naravnost ustrelil vame svoje ime Vladimir Pavšič. To je bil začetek dolgoletnega prijateljstva in pozneje, ko sva veliko delala skupaj v Društvu slovenskih pisateljev in v slovenskem PEN, sva se marsikdaj nasmejala temu njegovemu spodrsljaju.

Hiša se je polnila z izgnanci, ki so se vračali ali pravzaprav iskali zavetje v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, tudi bivša garaža je bila dobrodošla za stanovanje, pa podstrešje, kamor je pribežala moja prijateljica Meta Koren, pozneje Meta Sever. Toda ne le ljudje, tudi druge stvari so se zbirale tukaj: Slovenski poročevalec, ki ga je dobival in raznašal moj mož, tudi orožje.

Dnevi in meseci so tekli. Z grozo in tudi z upanjem smo zasledovali poročila z bojišč, poslušali in brali novice o bojih v naši deželi, poslušali prepovedane radijske oddaje, ki so nam vlivale upanje. Moja naloga je bila še zmerom pretipkavati in razmnoževati ilegalno literaturo in to sem začela delati za Toneta Seliškarja in za njegovo revijo Nova setev. Kako sem tipkala, kako skrivala tiste strani, včasih tudi pod premogom, da jih je potem odnesel Seliškarju zanesljiv človek! Pri vsem upanju smo bili kakor posadka na potapljajoči se ladji, od vsepovsod vesti o tem, kaj se dogaja na deželi, o streljanju talcev, o racijah, o pošiljanju naših ljudi, najprej na Rab in potem v Gonars, skratka, o trpljenju, ki se stopnjuje. Toda verjeli smo. Kmalu, da, kmalu se mora vsa ta groza končati.

Ne glede na upanje, ki je ob vseh tistih krutih in dostikrat nepojmljivih dogodkih spremljalo naše življenje, pa je v tej hiši dvakrat zavladala smrt. Najprej je umrl moj stric, ki je ves čas okupacije komaj še životaril, nato pa moja stara mati, a za njenim pogrebom sem šla že v spremstvu dveh policijskih agentov. Stalingrad je bil že za nami in zdaj bo nemara kmalu konec vojne! Že spet poletje v okupirani Ljubljani in nato jesen in zlom Italije. Morda nas bodo za nekaj tednov in mesecev še zasedli Nemci in potem bo konec vojne. Moški naj se umaknejo! Vsekakor je moj mož odšel čez »blok« še z nekaterimi svojimi kolegi pravniki v partizane. Kmalu potem je v Slovenskem domu izšel članek o dr. Borisu Pucu, ki da je odšel med bandite, in moj tast, vrli stari odvetnik in nekdanji župan ljubljanski, mi je zabičal, da je zoper takšno pisanje treba takoj protestirati, sicer se mi utegne še kaj hudega zgoditi. Odpravila sem se na eno svojih najbolj neumnih poti, namreč v uredništvo Slovenca, in sem izjavila, da je moj mož odšel po opravkih v Trst, ne pa v hosto. Gospodje iz uredništva so me vljudno poslušali in se mi nasmihali, toda že naslednji večer sem dobila odgovor.

Po policijski uri ni smel nihče na ulico, toda ob desetih je pri hišnih vratih divje pozvonilo. Zunaj je stal črn policijski avto, podoben mrtvaškemu vozu, in v hišo sta stopila mlad policaj in agent v civilu. Moji deklici, ki bi morali že spati, sta v spalnih srajčkah prestrašeno kukali izza vrat naše spalnice. Hišna preiskava, je rekel agent. Z olajšanjem sem se spomnila, da v hiši ni več orožja, ker je zadnje italijanske paradajzarice pred dvema dnevoma odnesel mlad ilegalec. Mračni, črno oblečeni človek je vse premetal in našel v tabernaklju, starinski omari, ki je preživela vso vojno in še danes stoji v moji sobi, v skrivnem predalu nekaj ile-

galne literature, ki jo je bil moj mož pozabil pospraviti. »A, tako se je igral z vašo usodo in z usodo vašega nerojenega otroka?« Bila sem v šestem mesecu nosečnosti in to se mi je že poznalo. Zaletel se je k polici za knjige, ki je zakrivala vso steno. »Kje je tukaj vzmet?« Pogledala sem ga osuplo. »Tajna vzmet! V skrivni hodnik!« Vzmeti seveda ni bilo, pač pa je našel tisto vdolbino pod polico z jugoslovansko zastavo, ki mi jo je vrgel pred noge. Tudi ta zastava je po kdove kakšnem naključju ostala v hiši do osvoboditve. Pobrala sta mi knjige, papirje, moj ljubi stari pisalni stroj in nekaj srebrnine. »Vi greste zdaj z nami.« Ali se bom sploh kdaj vrnila? Objela sem svoji deklici. Kika, mlajša, je začela strahotno tuliti, čeprav ni vedela, kaj se v resnici dogaja, solze so drle po licih prezgodaj pametnega otroka in policaj ob moji strani se je začel tresti in mrmrati med zobmi: »Tega ne prenesem več.« Mogoče je tudi on imel doma dve takšni punčki. Obzirno mi je pomagal, da sem zlezla v tisti mrliški voz. Poleg mene je sedel mračni človek v civilu. Njegovega obraza se ne spominjam več, pač pa se spominjam izraza oči, ki so se mi posmehovale in uživale v moji nemoči in bedi. Zapustila sem dva otroka, tretjega, še nerojenega pa sem nosila negotovi usodi nasproti, morda v najino skupno smrt. Še nikoli nisem okusila takšnega obupa in morala sem pomisliti: Morda je to kazen, ker si zmeraj živela tako neskrbno, tako na varnem? Kmalu smo prispeli na cilj, do stare Šentpetrske vojašnice, kjer so bili takrat njihovi zapori. Zapisali so, da me imajo, nato me je jetniški paznik potisnil skozi železna vrata celice, ki je bila že prepolna žensk.

In tukaj se pričenja prvo dejanje moje drame Svet brez sovraštva, ki sem jo napisala poleti leta 1945, brž ko sem prišla na svobodo.

Takrat, jeseni leta 1943, so se mi živo vtisnile v spomin besede, ki sem jih v tistem bridkem trenutku slišala s tal celice, kjer so ležale meni neznane sotrpinke druga poleg druge. Stala sem ob steni pri vratih v temi, vsa trda od groze in bridkosti, ki je bila tem hujša, ker me skraja niso hotele sprejeti medse. In tako sem slišala, kar sem dobesedno zapisala v prvem dejanju svoje žalostne igre, v kateri je tudi nekaj smeha.

»Že spet ena!«

»Madona! Saj smo že kot sardine v škatli.«

»Od kod so te pripeljali?«

»Od doma.«

»Se pravi, da nisi bila še zaslišana. A sploh veš, zakaj so te sneli.«

»Vem. Namesto moža, ki ga niso našli.«

»Takšna je zdaj njih pravica!«

»To je zato, ker bo kmalu konec sveta.«

»Ampak ne še nocoj. Zato bomo spale.«

»Dekleta, stisnite se, napravite prostor za novo!«

Toda nekaj časa se ni nobena zganila, dokler ni iz kota zaklicala Anica Černejeva, blaga in plemenita ženska, ki je morala oditi v smrt v enem tistih njihovih pošastnih taborišč: »K meni lezi! Pri meni je še dovolj prostora.« Ni ga bilo dovolj, toda njeno vabilo, naj se stisnem k nji v celici, polni nesrečnih in zlovoljnih žensk, ki ga je izrekla, ne da bi me bila poznala, ne da bi bila vedela, da je njen brat Darko odšel z mojim možem k partizanom, tiste tople in mirne besede so bile kakor balzam za moje rane. Odtavala sem k nji kar čez ženska telesa in legla na tla s svojim bolečim hrbtom in s trebuhom, v katerem se je prestrašeno premikalo nerojeno dete. Zjutraj smo se videle, spoznale in združila nas je tista velika, osrečujoča solidarnost, kakršno občutijo ljudje v skupni nesreči. Jaz sem začela krvaveti in sem po posredovanju svoje dobre prijateljice dr. Novakove prišla v bolniški oddelek zaporov. Tam sem ležala dokler me niso začasno izpustili v tako imenovani hišni pripor. Ves čas pa je nad Šempetrsko vojašnico in nad bolniškim oddelkom zapora strašila beseda transport. Slišala sem zgodbo o materi, ki je prišla v ječo z dojenčkom in so jo poslali s transportom v Nemčijo, otrok pa je ostal kdove kje – in to je zgodba, ki sem jo na tistem kraju, v nekakšni predsobi pekla, doživela v duhu, kakor da sem jaz tista mati, in pozneje opisala v Svetu brez sovraštva.

Bila sem torej spet doma pri svojih dveh deklicah in rodil se je moj sin Andrej. Toda hišo so z vsem, kar je bilo še v nji, zaplenili in morala sem oditi s tremi otroki in z vozičkom, na katerem so bile najnujnejše potrebščine, k svoji tašči Olgi Pucovi, ki so ji bili odpeljali moža, dr. Dinka Puca, v Dachau – tam je umrl. Otroka sem še dojila, ko je neke noči spet tako divje pozvonilo in spet sta stala pred vrati dva. Ko sem se oblekla in sem otroka še zmerom stis-

kala k sebi, se jima je nasmehnil, tako vajen je bil tega, da ga obkrožajo sami dobri ljudje. Ta nasmeh otroka, ki se je nedolžno nasmehnil dvema rabljema, je potem še dolgo ostal v meni. Odšla sem z odejo pod roko, pa saj ni bilo daleč, od Valvasorjeve ulice do takrat Bleiweisove, danes Prešernove, na policijo. Še danes ne morem mimo tiste hiše, ne da bi me obšla zona.

V drugem nadstropju je bila celica z enim samim pogradom, v kateri je bilo spet toliko žensk, da niso mogle ne sedeti ne ležati, nekatere so morale stati, da so se potem menjavale na tistem ležišču, kjer je bilo mogoče vsaj sedeti. Iz celice je v sosednji prostor držala lina, skozi katero je bilo slišati krike in stokanje, ker so tam mučili nesrečnice, ki so jih zasliševali po svojih preizkušenih metodah, kadar niso hotele govoriti. Tema, zrak, ki ga nisi mogel dihati, nasičen z znojem in obupom, zraven pa mrčes, o kako so bolhe, stenice in uši uspevale v tem kraljestvu policije! Slednjič, čez ne vem koliko dni, so odpeljali na zaslišanje tudi mene. Še prej so mi povedale druge: »Vse je izdano!« Pogovarjale smo se šepetaje. »Kdo?« Med kriki iz sosednje celice je bilo slišati ime »Mimi«. Ne, to ni njeno pravo ime. »Leopoldina Trdina«. Ne, njeno ilegalno ime je »Hrast«. Ljotićevka, provokatorka, ki se je vtihotapila v mestni komite in potem zahtevala, da je treba napraviti sezname vseh, ki sodelujejo. Zazidali so jih v nekem bunkerju, to je seveda izdala policiji in vse so našli. Tudi ti si tam zapisana, vse, prav vse nas imajo! Ko so nam opoldne delili menažo, smo se ženske srečevale z Mimi, zakaj tudi njo so zaprli, da so jo potem soočili s tistimi, ki so kljub mučenju trdovratno tajili, in jim je potem lahko naštela vse njihove »zločine«. Nobena ni z njo spregovorila besede, bila je izobčenka, ženska mračnega obraza, čokate postave, bitje, ki ga je že v mladosti prikrajšala narava za vsakršno prikupnost, baje so jo potem, ko je opravila svoje umazano delo, njeni delodajalci ubili.

Prevezali so mi oči – le zakaj, saj nisem nobenega teh ljudi oziroma neljudi poznala – in me tako slepo odpeljali v neko sobo in posadili na stol, za katerim je bila pritrjena nekakšna električna naprava. Povedali so mi že, da mučijo tukaj ljudi z elektriko, in pomislila sem, da to zdaj čaka tudi mene. Sneli so mi obvezo z oči in zagledala sem človeka v črnem suknjiču, s črnim, na oči povezanjenim klobukom nad ozkim obrazom s tankimi, v sovražno črto stisnjenimi ustnicami. Pozneje sem izvedela, da mu je bilo ime Miheličk, kakor da mi je usoda hotela nakazati, katero ime me čaka v mojem prihodnjem pisateljskem življenju, čeprav moj mučitelj ni bil v nikakršnem sorodu s Francetom Miheličem; značilno pa je bilo za strašni razkol v slovenskem narodu, da je bil France Miheličk pri partizanih, tisti drugi, črni Miheličk pa pri beli gardi. Vsekakor je hotel izvedeti, kdaj in kako se je moj mož Boris Puc vrnil v Ljubljano, da bi me obiskal, kar seveda ni bilo res, dalje je hotel dobiti mojo izjavo, da sem sodelovala pri Osvobodilni fronti, in ker je bil to vse že povedal Jože Pahor, nisem več tajila, tako da tiste električne napeljave za menoj sploh niso uporabljali, temveč so me odpeljali nazaj v celico, kjer sem si oddahnila, skoraj tako, kakor da sem prišla domov. Nato so me odpeljali z drugimi vred v Poljansko prisilno delavnico, kjer sem srečevala mnogo znanih obrazov, med njimi Andreja Grassellija, ki so ga potem ubili. V veliki sobi s pogradi v dve nadstropji smo dan za dnem ženske čakale svojo nadaljnjo usodo. Zjutraj smo smele na dvorišče z odejami, da smo jih očistile mrčesa. In nato grozljiva novica, da so na sosednjem, »moškem« dvorišču obesili nesrečnega dr. Vladimirja Kanteta. Črna mora je legla na nas, kakor da je predsmrtna groza, ki jo je moral doživeti v naši neposredni bližini, legla tudi na nas. In neskončne ure, ki smo jih preležale na pogradih, smo čakale, kdaj nas bodo odpeljali v Nemčijo, in se pogovarjale, toliko ženskih usod, tako različnih in tragičnih. Ali bo že kmalu konec vojne? Seveda smo bile lačne in prestrašene, toda polne upanja. Poleg tega da smo si pripovedovale zadnje novice z bojišča – mednarodnega in domačega – saj je nenavadno, kako deluje v ječi obveščevalna služba, smo imele tudi posebno igro, ko smo obujale v spominu svoje najljubše jedi in jih pripovedovale drugim, kako banalno sredi nasilja in trpljenja, toda to nas je odvračalo od najhujših skrbi, za naše v gozdovih, za tovariše v ječah, za starše, za otroke, ki so ostali brez staršev. Nato smo si izmislile še neko drugo igro, z besedilom, ki sem si ga jaz izmislila in z igralko, ki je nastopila kot mesečina. V mislih sem imela dekle, ki sem jo za kratek čas spoznala na policiji, ko so jo k nam pretepeno in izmučeno privlekli z zasliševanja. Njen pogum, njena vera v prihodnost sta takrat v tisti mračni celici zasijala kot luč in pozneje mi je bila za vodilno osebo moje drame. Špelca. Ubili so jo na Turjaku, toda njeno pravo ime ni več pomembno zame, pomembno je tisto, kar mi je pomenila

takrat in kar še danes pomeni zame. Z oken celice smo snele zavese za zatemnitev, kar je bilo seveda strogo prepovedano. V mračni prostor je zasijala, kakor bi se vanj vlila srebrna reka, čista mesečina. Naj ena od nas igra mesečino! Napravile smo ji pokrivalo iz časopisnega papirja, z žarki, ki naj bi ponazarjali svetlobo. Sporočilo o upanju na boljši svet in o ljubezni kljub sovraštvu nam je takrat z mojim skromnim besedilom govorila Špelca (pri premieri decembra 1945. jo je igrala Savka Severjeva).

»Zdaj sem mesečina, poslušajte me! Hodila sem med gorami, hodila med vodami, ki vse tečejo v morje in tam najdejo svoj mir . . .« In kdaj bomo me našle svoj mir? In kako je z našimi tam zunaj, mesečina? »Noč za nočjo jih iščem, tiste, ki živijo v gozdu, in zdaj so mi ljubši od zaljubljencev, ki sem jim prej svetila. Kadar jim sijem po tihih jasah, tedaj razumejo, da je dobrota večna in trpljenje mine . . .«

Vsaki izmed žensk, ujetih v tisto ječo, pove mesečina nekaj lepega in tolažilnega, materi o njenih sinovih partizanih, profesorici o njenih dijakih, ki so odšli v hosto, dekletu o njenem fantu, ki ga že tako dolgo ni videla, ženi o možu in otrokih. Tovarišica, ki nam je igrala mesečino, se je zavrtela v blagi svetlobi lune, za trenutek nam je pričarala svobodo in upanje, da bo kmalu zasijala tudi nam. In kaj pove mesečina Špelci? Ona, ki so jo pozneje belogardisti neusmiljeno ubili na Turjaku, pove sama sebi: »Poslušaj me, Špelca! Rada imej ljudi, čeprav je včasih težko. Zdaj pa vsem skupaj lahko noč!«

In res smo pomirjene zaspale druga poleg druge v spet zatemnjeni sobi in sanjale o vsem tistem, kar nam je bila malo prej naslikala mesečina s svojim prozornim čopičem v novi čas, ki se je kljub vsemu hudemu nezadržno bližal.

Hajrudin Somun

Palestinska odporniška poezija

Zanimanje za palestinsko poezijo, ki se je v svetu kakor tudi pri nas okrepilo, je naravna posledica dejstva, da je dozorelo spoznanje, kako ima arabsko palestinsko ljudstvo vse vrednote, potrebne za uresničitev ali bolje rečeno vrnitev narodnih pravic in samobitnosti na lastnih tleh. V tej celoti, najpogosteje imenovani »palestinsko vprašanje«, udušeni s političnimi kombinacijami, kosanji in negotovostmi, se je dolgo zapostavljal prav kulturni, duhovni vidik. To je že stara pesem – da nam kulturni odnosi z deželami iz neuvrščenega sveta močno zaostajajo za političnimi in gospodarskimi.

K temu zanimanju za Palestince so prispevali tudi žalostni dogodki predlani v Libanonu, katerih vrhunec je bilo rušenje Bejruta in ki se še nadaljujejo. Palestinsko ljudstvo je dobilo splošno podporo in ni čudno, če so se v svetu pojavili prevodi iz palestinskega pesništva in če je nedavno najbolj znani palestinski pesnik Mahmud Derviš obšel več zahodnoevropskih prestolnic, kjer je bral svoje pesmi. Tako se je palestinski pesniški glas raznesel po svetu kot nekoč vietnamski, kubanski, alžirski – da ne gremo dalje v preteklost.

Palestinsko pesništvo pa se vendarle v marsičem razlikuje od literatur, ki so spremljale druge revolucije in osvobodilna gibanja, kakor se tudi sam palestinski boj za narodne pravice razlikuje od vietnamskega ali alžirskega. Predvsem je to bitka za domovino, za deželo, vendar ne na svojih tleh, ampak iz tujine, ne glede na to, kako je ta tujina bližnja ali »bratska«. V najhujših trenutkih palestinskega odpora ni bilo jasno, katero orožje proti Palestincem je bilo bolj smrtonosno – izraelsko ali tisto od arabskih režimov. Tako je do določene mere tudi z odporniškim pesništvom, le da v obrnjenem smislu: najpristnejša pesem prihaja z zasedenih ozemelj, toda njen odmev se vrača v »uzurpirano domovino« iz drugih arabskih dežel. Tam se namreč tiskajo knjige, od ondod prihajajo pesmi po radijskih valovih, v Bejrutu je bil dolgo časa sedež Zveze palestinskih pisateljev in časnikarjev ter Raziskovalno središče, medtem ko so zdaj raztreseni po arabskem svetu (literarni časopis Karmal tiskajo celo na Cipru).

Ko omenjamo palestinsko Raziskovalno središče, je vredno spomniti, da so predlanskega avgusta Izraelci, ko so vpadli v Bejrut, pobrali iz njega in s tovornjaki odvlekli v Tel Aviv rokopise, listine in literaturo velike vrednosti. To kaže na barbarsko zasnovan načrt izraelskih generalov, pa tudi na odnos do arabske in palestinske kulture na zasedenih ozemljih, kar se je neposredno odrazilo tudi na literarnem ustvarjanju Palestincev. Palestinski pisatelji pa tudi napredni izraelski razumniki so že zdavnaj opozarjali na trmasto vztrajanje izraelskih oblasti, da bi onemogočile kulturni napredek in izobraževanje arabskega prebivalstva v Izraelu in na zasedenih ozemljih. Bili so celo poskusi prienačevanja izraelski kulturi v prvih desetletjih, odkar obstaja Izrael, vendar brez vsakršnih dosežkov. Potem so poskušali oddvojiti to prebivalstvo od arabskega izročila, zgodovine in literature, vendar so taki ukrepi naleteli na čedalje hujši odpor, ko je naraščala zavest o njem. Palestinski pisatelj, slikar in revolucionar Gasan Kanafani (umrl v Bejrutu leta 1971, ko so izraelski agenti pod-

stavili razstrelivo pod njegov avto) pravi v razpravi o palestinskem odporniškem pesništvu od 1948 do 1968, da so takšni izraelski ukrepi in neprestana politična, gospodarska in psihološka vojna proti arabski kulturi in razumnikom imeli velik vpliv na književno ustvarjanje Palestincev celo v nekaterih vsebinskih in oblikovnih vidikih (zatekanje k simbolu, ker pesniki niso mogli neposredno izražati svojega upora). Večina pisateljev je bila nenehno po ječah ali na prisilnem delu v raznih krajih z obveznostjo, da se vsak dan oglasijo na policijski postaji. Na ta način so bili prisiljeni emigrirati, kar je bila želja izraelskih oblasti.

Naj navedemo dva taka primera. Pesnika Habiba Kahvadžija so junija 1967 prijeli z obtožbo, da je vohun. Po nekaj mesecih se mu je v zaporu pridružila še žena z enako obtožbo. Predlagali so jima, naj priznata, v zameno pa bi bila izgnana iz Izraela, kar pa sta odklonila. Istega leta je bil kongres hebrejskih književnikov, ki mu je prisostvoval tudi palestinski pesnik Samih Al-Kasim (tedaj član KP Izraela). Nasprotoval je, ker ni nihče od naprednejših udeležencev omenil, kaj se dogaja z izraelskimi razumniki, dvignili pa so hrup in glasno protestirali zaradi položaja nekaterih književnikov v Sovjetski zvezi.

V tem bežnem pregledu palestinskega pesništva velja povedati, da je glavni poudarek na zasedenih ozemljih. Celotno palestinsko književnost je mogoče razdeliti na tisto, ki nastaja na zasedenih ozemljih in v samem Izraelu, in na ono, ki nastaja v »izgnanstvu« oziroma v arabskih deželah. V vsakem oziru je pristnejši in močnejši glas, ki prihaja spod peresa pesnikov, ki so živeli, ali še živijo na zasedenih ozemljih. Prav tam so doživeli svojo najbogatejšo življenjsko in pesniško izkušnjo tudi najvidnejši mlajši palestinski pesniki Mahmud Derviš, Al-Kasim, Zijad in drugi. Še nekaj je značilno prav za te avantgardne sodobne pesnike, ki so skusili življenje na zasedenih ozemljih: malone vsi po vrsti pripadajo marksistični levici.

Časovno bi palestinsko pesništvo razdelili na obdobja, skoz katera je šlo tudi samo »palestinsko vprašanje«: od tridesetih let, ko se je pojavil odpor proti britanskim mandatnim oblastem in židovskemu doseljevanju, pa do leta 1948, prve izraelsko arabske vojne in prvega odhoda Palestincev. Potem je čas od 1948. leta do srede šestdesetih let, ko se je pojavilo oboroženo in politično gibanje in ko je prišlo (v junijski vojni 1967) do razočaranja v arabske vlade in vojske. Tedaj je med drugim prišlo do zasedbe zahodnega brega reke Jordan in Gaze. Končno pa je še zadnje poldrugo desetletje, v katerem sta dozorela tudi palestinsko gibanje in njegov duhovni izraz, ki se je zlasti utelestil v pesništvu. (Za vse Arabce je še dandanes pesništvo del vsakdanjega življenja, kakor je bilo še pred desetimi ali petnajstimi stoletji). Po bejrutskem apokaliptičnem poletju 1982 bo verjetno nastopilo novo obdobje, ki ga napoveduje tudi Mahmud Derviš s *Pesnitvijo Bejrut.*

Starejši pesniki oziroma avantgarda palestinskega pesništva se je v času britanskih pooblaščenj gibala v krogu romantike neposredno pod vplivom pesništva iz arabskih središč – Kaira, Damaska, Bejruta, Bagdada. Pesniki predstavljajo »nesrečo svojega ljudstva« in iščejo poti za njegov obstanek. To pa je po mnenju nekaterih kritikov »aktivna romantika« nemara po vzoru na evropsko 19. stoletje, čeprav je na ta način težko vzporejati, ko gre za evropsko literaturo vse do najnovejše dobe. V naslednjem obdobju, ki se v širših arabskih okvirih ujema z razbijanjem klasičnega pesniškega metruma v prosti stih, se tudi med palestinskimi pesniki »prebija okvir romantičnega realizma«, kot pravi Ilijas Huri, eden najboljših poznavalcev tega pesništva.

Po zmagi alžirske revolucije in junijski »vojni razočaranja« so v palestinskem pesništvu čedalje bolj poudarjali prvino »direktnega boja« in odločenosti za odpor. Pesniška beseda je postala orožje, enako »kalašnikovu« zlasti tam, na zasedenih ozemljih, kjer se je dalo izraelski vojni mašineriji in zasedbenim oblastem upirati zgolj z rokami, s kamenjem in pesmijo. Zato pravi Derviš:

Naše pesmi so
brez barve, brez okusa, brez glasu,
če ne nosijo svetilke
od hiše do hiše.

Ali na drugem mestu:

Pevec na križu bóli
Rano ima svetlo kot zvezda

Ljudem okrog sebe pravi:
Vse razen pokorščine...
Tako sem umrl stoje
Pokončen sem umrl kot deblo.

Mahmud Derviš, ki je imel v prvih zbirkah tudi težave z romantiko in iskanji, je naredil nov skok in zahteval od tovarišev, naj mu sledijo. Od njih je pričakoval, naj bodo kakor Lorca, »potres duha« in naj preidejo iz romantike v »borbeni realizem«. Določil je vlogo sodobnega pesnika v pesmi, v kateri je izvedel atentat na Mesec – ubil je Mesec, starega pesniškega prijatelja, da bi pesništvo prešlo v novo obdobje:

In rečem pesnikom:
Pesniki mojega ljudstva,
jaz sem ubijalec Meseca,
katerega sužnji ste bili.

Tako je postala pesniška beseda del »ran pregnanih in njihovega boja za Palestino«. Tudi Samih Al-Kasim je tako pozval ljudstvo, naj odvrže »nerealne ideje« in sprosti vsa borbena sredstva vključno s pesmijo.

Tu se je pojavilo vprašanje razmerja politika – pesništvo, oziroma ideologija – kultura. Utegnila je obstajati nevarnost, da bi se pojavila kaka različica zapoznelega socialističnega realizma, zlasti če upoštevamo, da so nekateri izmed vodilnih pesnikov po izgonu iz Izraela preživeli daljše ali krajše obdobje v Sovjetski zvezi. Toda ta bolj samohotna kakor pa organizirana zahteva (k sreči – a le v tem primeru – Palestinci nimajo države, pa se tudi ni mogla v tem pogledu pojaviti), da se bi pesništvo »potopilo v politično akcijo«, je pripomogla k temu, da so odkrili prave človeške vsebine, da se je izročilo preoblikovalo v »orožje prihodnosti« in da bi se nazadnje stari romantični simboli »zdrobili na koščke«, čeprav je za določeno obdobje zaustavila formalna raziskovanja. K temu je znatno prispeval prav Dervišev »atentat« na Mesec, saj na ta način, kakor pravi I. Huri, »ni ubil Meseca, ampak predstavo o njem«. Četudi bi vzeli dobesedno, mesec za prebivalce palestinskih taborišč ni simbol, ampak nekaj drugega:

Ko se izpraznijo vreče z moko,
postane mlaj v mojih očeh hlebec.

Sicer pa je dolgo trajalo to obdobje romantike in retorike, h katerima so se zatekali nekateri pesniki v želji, da bi se približali množicam, medtem ko so drugi uporabljali ljudsko izročilo, pa se od njega osamili. Vendar niti v tej romantiki ni bilo mlačnih žalostink ali objokovanj usode.

Nova vsebinska in oblikovna raziskovanja v palestinskem pesništvu v začetku sedemdesetih let, ki trajajo do danes, se ujemajo s podobnim procesom v sodobnem arabskem pesništvu v njegovem avantgardnem delu. (Bajati, Melaika, Sajab, Adonis in drugi). Iščejo nova pota v jeziku, pa Adonis pravi, da je bistvo te nove izkušnje v »osvobajanju besed, pomenov iz slovarja«. Iščejo tudi »notranjo melodijo pesmi«, ki je zavrgla okove, okostenele oblike, ohranjene še iz predislamskega obdobja Arabcev. Pesniki se usmerjajo k pesniški podobi, ne zgodbi. Navsezadnje se kristalizira nova simbolika, ki zajema vse te prvine. Simbol in mit postajata »arterija pesniške izkušnje«. V tej smeri se razvija palestinsko pesništvo, v prvi vrsti pa Mahmud Derviš.

Tisto, kar pa predvsem ločuje palestinsko pesništvo od pesniškega ustvarjanja v arabskem svetu, je njegov glavni simbol in tema: DOMOVINA. Spet Derviš na najboljši način združuje vse prvine, ki sestavljajo ta simbol. Pravi: »Tisti, ki nima domovine, nima niti groba v zemlji«. To razmerje do domovine dobiva včasih celo mistične rešitve (»mi smo v mesu svoje domovine, ona je v nas«). Domovina ni več »ljubica«, kakor jo je Derviš poprej gledal, ampak nekaj tako neobsežnega kot vseobsežnega. Sicer pa je njegova najbolj priljubljena zbirka *Ljubimec iz Palestine*, ki je leta 1982 doživela dvanajsto izdajo.

Predlansko poletje se je v Libanonu pesniška beseda Palestincev daleč čula; vso izkušnjo in moč je strnila v nekaj resničnih pesnitev, ki so jih napisali vodilni palestinski pesniki. Prvikrat se je pojavila tudi skupna pesem, ki sta jo v enem dihu zložila Mahmud Derviš in Muin Besisu sredi bejrutskih ruševin. Pesem se je kmalu pojavila v številnih svetovnih jezikih, vendar je v nekaterih konservativnejših arabskih, pa tudi palestinskih krogih naletela na kritiko. Kako to, pravijo taki, da se pismo naslavlja na izraelskega vojaka, da se sploh z njim občuje, ko vendar divja po Libanonu in Bejrutu. Takšni glasovi so kajpak v manjšini. Poleg svoje pesniške moči in aktualnosti, svežine, je pesem *Pismo izraelskemu vojaku* pomembna prav zaradi te opombe, ki je tu in tam naletela na polemiko. Palestinski pesniki in razumniki imajo drugače kot večina iz drugih arabskih okolij že dolgo veliko realnejši pogled na sam Izrael, na njegov obstoj in možnost za sožitje. Kakor med palestinskimi malčki nikoli ne moreš naleteti na izraze »boj proti Židom«, ampak »boj proti cionizmu«, tako se tudi v pesmi ne more nikjer občutiti mržnje ali zanikanja židovstva ali judaizma, ampak samo njegovega konservativnega, rasnega izrodka v obliki vladajoče cionistične ideologije in strukture. Palestinska pesem je prej poziv k sožitju, kot pa k ločevanju ali sovraštvu do židovskega ljudstva.

Vrhunski izraz in poetična zgoščenost vsega, kar se je zgodilo v resničnosti bejrutskega kaosa, predstavlja Derviševa *Pesnitev Bejrut*. K njeni pesniški moči samo še bolj prispeva podatek, da je bila napisana poldrugo leto prej, preden se je »zgodila«. Potrdilo se je le staro pravilo, da pesniki prerokujejo. Toda samo največji pesniki svojega naroda. Že dosti je razlag te pesnitve, kajti ni lahko iti skoz vse temne hodnike njene simbolike. Nam pa se zdi, da je pesnik na samem koncu pesnitve videl, kako je prišel za palestinsko ljudstvo in njegovo gibanje čas, da bi prestopilo neki novi Rubikon, da bi stopilo na nova pota in razbilo »zaobljubne plošče« preteklosti, lastnega obremenjujočega izročila in lažnega bratskega arabskega pokroviteljstva. To je hkrati tudi naloga pesništva. Ali ne kaže prav zadnji stih na to, da ga ni strah prihodnosti, stih, v katerem deček – simbol te prihodnosti – samo za hip zaspi, za predah pred novimi človeškimi in pesniškimi poleti.

Samih Al-Kasim

V DVAJSETEM STOLETJU

Pred mnogimi stoletji
sem se odvadil sovražiti
a prisiljen sem napeti puščico zmaju v obraz
potegniti ognjene sablje
ki bi posekale razkačenega Baala v njegovem početju
prisiljen sem postati Elija
v dvajsetem stoletju
Pred mnogimi stoletji
nisem znal preklinjati Boga
a kolnem božanstva
ki so bila nekoč v mojem srcu
Rotim bogove ki so prodali moje ljudstvo
v dvajsetem stoletju
Pred mnogimi stoletji
sem se odvadil poditi goste s praga
Nekega dne pa sem odprl oči
in glej mojo žetev so pokradli
obesili mojo življenjsko družico
po hrbtih malčkov pa so bile brazde ran
Spoznal sem da so moji gostje izdajalci
Na mojem pragu so posejali mine in handžare
Prisegel sem pri ranah
naglo zaprisegel po tem razodetju
da v mojo hišo teh gostov ne bo
niti en dan
v dvajsetem stoletju
Pred mnogimi stoletji
sem bil le pesnik
v vrstah mistikov
a sem postal oživel ognjenik
v dvajsetem stoletju

ZARADI

Zaradi jutra!
Trpimo dneve in noči
Prenašamo bóli rodov
in z ranami posipljemo to noč namesto zvezd

Zaradi kruha!
Prenašamo svoj kamen skoz trnje jeseni
Goli... Bosi... Gladujemo
Pozabljamo da nismo preživeli pomladi
Pozabljamo...
Koraki ki nimajo vrnitve!

GOSTIJA

Krožim po ruševinah
Kri imam v očeh
življenje pa v torbah
Pripravljam si sijajen obed
pod nebesnim obokom
Vabila izpisujem s kostmi
podpisujem pa s škorpijoni
in v spoštovanju do krvolitja
vabim na svojo gostijo
prebivalce tisočerih grobov!

ODGOVOR

Iz mojih ran so zvarili zdravilo
pa zato
pišem svojo poezijo s šrapnelom!

OPOROKA

Prislonite me... če padem... ob skalo.
Proti vetrovom mi dvignite glavo
in pustite, da moj poslednji delček izgine
v oblake temine in jutranjo travo.

Če pa umrem v postelji, me zakopljite
golega... na najvišjem kraju moje domovine
in naj me zmelje pozaba... Ali pa se spomnite, če boste hoteli,
samo nežalostnih praznikov iz davnine.

Samih Al-Kasim
Rodil se je leta 1939 v Jordaniji v družini Druzov. Po letu 1948 je ostal na zasedenih ozemljih. Kot učitelja so ga izraelske oblasti večkrat preganjale in prijele. Delal je pri listih Al-dždedid in Al-itihad, ki sta levo usmerjena in v katerih so sicer sodelovali vsi napredni izraelski pesniki. Od leta 1964 do leta 1973 mu je izšlo sedem pesniških zbirk.

Abu Selma

DOMOVINA

Moja kri je odtekla, tako bodo jeziki obstali. Najboljše je pesništvo,
ki ostane neslišno v srcu,
toda kako je tišina izrazita, ko moje namučeno srce
prešteva obliže mojega ljudstva!

Moje pesništvo je most, na katerem se sestaja moje ljudstvo,
da si pripoveduje lepe stvari in spomine.
Tuje je vsako pesništvo, ki ga ne napolnjujeta rjava
prst in ljubezen.
Prekleta je vsaka črka, ki ni vzeta
iz svetlobe naše plamenice.

Štrlimo kot kopja,
ne upogibamo se, ne predajamo se,
ni nam mar, če pademo, če nas izpostavljajo mukam in ječam.

Domovina moja, kaj pravijo, kdaj se bova srečala?
Ti prebivaš v naših srcih.
Poceni so te prodali.
Odkrili so, da si vrednejša od vseh njihovih trgovin.
Atom tvojih tal je za nas kot ves svet.
Celo težji je od vsega sveta.

Abu Selma (Abdul Karim Al-Karami)
Rodil se je leta 1909 v Tolkurumu. Učiteljeval je v Jeruzalemu od leta 1927, kasneje pa je bil časnikar ter odvetnik v Haifi. Po vojni leta 1948 je prešel v Sirijo, kjer je ostal do konca življenja ter se udeležil vseh kongresov arabskih književnikov in drugih manifestacij. Umrl je leta 1981. Izdal je štiri pesniške zbirke, ki so izhajale med letoma 1953 in 1971.

Hana Abu Hana

Z DOPISNICE PRIJATELJEM

(poslane iz ječe v Ramali, 1958)

Niso mogli ujeti moje hvalnice,
samo še bolj so raznetili ogenj pesmi,
ogenj plamena,
ogenj, prost verig in vrvi,
ogenj, pekel za trinoge
in za kliko tlačiteljev
Mojemu pesništvu je v čast,
da lahko predre
jazbine smrtnih sovražnikov
Najlepše tudi je pesništvo,
kadar razpihuje strah
v srcu železa
Močnejša od nevarnih ječ
z vsemi vojaki in zidovi, močnejša od množic odpadnikov
bo vedno
moja hvalnica

Hana Abu Hana
Rodil se je leta 1928 v vasi Rami, kasneje pa se je preselil v Haifo, kjer je večino življenja preživel kot učitelj arabščine. Pisal je v različne arabske liste. Zaradi svojega pisanja in levičarske usmeritve so ga izraelske oblasti večkrat prijele, vendar Izraela ni hotel zapustiti. Pesniško zbirko je objavil leta 1971, zunaj Izraela, veliko pesmi je izšlo po raznih časopisih.

Taufik Zijad

SNEG NA ZASEDENIH OZEMLJIH

Ali je kaj kar lahko ubije
vztrajnost bojevitega ljudstva?
Preko moje rodne domovine
– najsi so že tolikokrat to pozabljali –
je šlo tisoč osvajalcev
potem pa so zginevali
prav kakor
kopni
sneg!

PREGOVOR

Vse kar je prinesel veter
bo nevihta raztresla v prahu
a tisti ki pograbi tuje
bo živel vse življenje
v strahu.

MINLJIVA ZADEVA

Nisem vedeževalec
Ne vem kaj je prerokovanje iz peska
Ne berem iz zvezd
Vem pa da je nasilje
minljiva zadeva
da ne traja dolgo

Taufik Zijad
Živi v Nasiri v Izraelu kot eden najdejavnejših članov komunistične stranke Izraela, ki jo je zastopal v knesetu. Večkrat so ga prijeli, leta 1958 pa je ostal v ječi leto dni največ zaradi pripadnosti komunistični stranki Izraela.
Njegova prva pesniška zbirka ima naslov Komunisti, izdal pa je še štiri.

Mahmud Derviš
Muin Besisu

PISMO IZRAELSKEMU VOJAKU

(napisano avgusta 1982)

Bejrut v Bejrutu,
Slavec na barikadah,
Bejrut v Bejrutu.
Okno v ruševini,
Bejrut boginja
sesa iz prsta nevihte.

Pišemo ti, preden nas sežge raketa, nas ali tebe,
pismo poslednjega obkoljenega poslednjemu oblegavcu,
pismo iz šrapnela, ki si ga poslal...
da te ponese do naših teles iz temine geta...
Pišem ti,
preden nas sežge raketa,
nas ali tebe, preden nas sežge...
Pišemo iz Bejruta, iz pesmi,
obleganje je njen uvod,
pa te vprašamo:
kdo koga obkoljuje?
Tisti, ki je nastanjen v železu,
ali tisti, ki živi v hvalnici?
Pišemo ti,
preden nas sežge raketa, nas ali tebe,
o, opijanjeni, odeti v oklepe,
o, z oklepom obdani, v verige vkovani
jetnik in ječar,
ali si varen?

...
Ta hip si
v tanku, celici, vkopan
tu za logom šibja.
Ali si varen?

...
Sprašuješ za Estero,
če še vedno plava
v morju ob Aškelonu,
ali se razbijajo valovi, kakor poka granatno jabolko
in ali se otroci rojevajo varni?

...
Uničil si, kar si uničil,
ubil si, kogar si ubil,
videl si, kar si videl,
izzival si eksplozije in si eksplodiral,
razbijal si in si bil razbit:
ali si varen?

...
Kako nas zdaj vidiš
v Libanonu; te zanima:
kot vrečo peska
ali steber dima?

...
O, zablodeli v legendi kraja in časa,
o, zablodeli na zemljevidih pozabe,
o, sin karabinke, sin ognja in noža,
kaj si se naučil iz izročila in spomina
in iz pepela svojega sežganega telesa v Auschwitzu,
o, ti, ki vlačiš breme mlinskega kamna?
Kaj si odnesel od padca Jeruzalema,
svojega starega suženjstva,
svojega zlatega teleta,
svoje stare zaveze –
razen kamenčka iz Davidove prače,
iz katere zdaj izlivaš orožje in apostole
in tolčeš in mečeš meso na nakovalo,
kuješ odlikovanja in značke,
o, krvnik in žrtev,
ali si varen?

...
Ajša je v desetem letu,
za posteljo ima vrečo peska
Tudi Sara je v desetem.
V njeno okno pogleduje naša mati.
Naša mati gleda od tam,
ti pa si ugledan iz tanka,
a vidiš samo našo kri.
V rokah imaš svečnik.
Ali si varen?

...
Dolgo traja obleganje.
Za nami je morje,
ti pa si v naši krvi.
Dolgo traja obleganje,
naša telesa so jarki,
kri pa je iz plamenov.
Iz puškinih cevi
je stopil Stvarnik
in ustvaril Galilejo.
Dolgo traja obleganje.
Spekli bomo kruh iz kamenja,
zamesili testo iz meseca
in končali z molkom
v naši lepi reki.
Dolgo traja obleganje.
Ime je v prstanu,
Bog pa je v Adamu.
Iz naše rane – večne luči
se bo odslej porajal svet.
Dolgo traja obleganje

...
Kakšna je bila danes žetev?
Si se napojil glasu krvi?
Si dovolj ubijal in ali ti je zadostovalo,
ali si ubijal in spoznal,
da je dovolj bomb in bencina ostalo,
da zažgeš nebo in polje valov in klasja
in venec potokov?
O, obraz, ki se ga
otroški prepiri bojijo,
o, obraz, s katerega bežijo
sence,
o, obraz, ki je postal podoba blodečega ubijalca,

o, ubiti v ubijalcu!
Dolgo je rodoslovje
od Babilona do Babilona.
Od kdaj razbijaš ogledala
in vojake in sužnje nosiš od Babilona do Babilona?
Doklej se boš bojeval,
doklej boš puhal dim v oči sveta,
doklej se boš čutil varnega?

. . .
O, šesterokraki obraz,
o, bakreni glas,
O, ti, ki vzklikaš po ulicah
v grozi!
Iščemo zase puščo
in grobišče
in ulico in prostor v zraku.
O, okovani, vliti v okove,
a vidiš, da si našel mrtvaško jamo?
A se vidiš, kako priznavaš,
da je naš dom tam,
da je tam naše morje
in pomaranča s cvetoče obale v Delili
je tam
in otroška doba
je tam.
Naša zgodovina je dež.
Naše znamenje je kamen
in še smo tam, kjer smo bili,
tam,
tam.
Naše korenine te vidijo.
Pazi, da ne naučiš otrok,
naj grejo po tvojih stopinjah!
Od otroštva se pazi ognjenika.
Pazi, da se boš čutil varnega!

. . .
O, prebivalec tanka,
ali lahko človek vse življenje moči v tanku?
Ali lahko človek bere, piše v tanku?
Ali lahko človek vzreja golobe v tanku?
Ali lahko človek spi z ženo v tanku?
Lahko sadi drevje v tanku?
O, ti, ki prihajaš iz naročja tanka,
doklej boš ostal vkovan v njegovih krempljih,
doklej boš ostal varen?

. . .
Kaj si danes napisal v novem pismu
daljni Esteri?
Si ji rekel: kmalu se vrnem,
vojne bo hitro konec,
preostali so le en strelski jarek
in en top in ulica in peščica obkoljenih?
Na grmadi
se končuje vojna, ki bo rodila novo vojno
in tako, tako se bo vrtel vitel,
ti pa si boš opral roke,
a kako jih boš opral,
ko pa je otroška glava kos mila,
voda pa zrno peska iz pristanišča?
Kako boš odslej
hodil varno?

...
O, šesterokraki obraz, ki poseljuješ mojo domovino,
doklej se boš vojskoval s časom?
Doklej bo moje mrtvo telo ostalo v spominu dih,
da bo udarjalo kot zidna ura,
doklej te bo strah vsakega vala, ki meče na pesek
svoj pajčolan?
Doklej se boš bal vsakega cveta, ki prižiga na hribu
svojo lučko?
Doklej te bo strah gazelinih stopinj?
Doklej se boš bal potresa zaradi popka?
Doklej boš vztrajal v svojem čakanju
in pričakovanju trenutka naše eksplozije,
trenutka tvoje eksplozije?
Doklej bo ta voda ostala smrt med nama
in kruh smrt med nama,
doklej bova umirala?
Doklej bova umirala?
Kot da sva podobi
istega mrtvega telesa, med nama pa potop!
Doklej boš na svojih plečih nosil
eno rakev?
O, lastnik te krste,
si na varnem,
ali si ti varen?

ŠRAPNEL – v sodobnem palestinskem pesništvu pogost simbol kot predmetna zamena za puščico iz starejšega izročila
ESTERA, SARA – značilni židovski ženski imeni
AJŠA – arabsko žensko ime
AŠKELON – poleg krajevnega imena tudi naziv zloglasne ječe v Izraelu
GALILEJA – pokrajina v severnem delu Izraela
PADEC JERUZALEMA – spominjanje na dogajanje iz židovske preteklosti
ALI SI VAREN – pripev, ki z različicami opozarja, kako nesmiselno je izraelsko opravičevanje zasedbe Libanona in Bejruta z namenom, da bi ohranili lastno varnost

Muin Besisu
Rodil se je leta 1930. Šolal se je v Gazi in v Kairu. Po vojni leta 1948 je začel pisati poezijo. Živel je v Gazi, po bivanju v Iraku in Siriji pa še v Bejrutu v Informativnem središču PLO. Med letoma 1951 in 1970 je objavil osem pesniških zbirk kakor tudi več knjig proze, kritike in prevodov iz hebrejščine.

Mahmud Derviš
Rodil se je leta 1941 v vasi Alburu, ki so jo Izraelci porušili in na njenem mestu postavili kibuc Ahjehud. Po letu 1948 je prebegnil v Libanon, a se je kmalu vrnil, da je končal šolanje v Haifi. Od leta 1960 do leta 1969 so ga petkrat zaprli in nenehno je imel položaj »prisilnega bivanja«. Živel je od časnikarstva. Po odhodu na študije v Moskvo leta 1970 se ni vrnil v Izrael. Izdal je osem pesniških zbirk, med katerimi jih je nekaj doživelo po deset izdaj. Na pesniškem festivalu v New Delhiju leta 1969 je dobil mednarodno nagrado lotos.

Mahmud Derviš

PESNITEV BEJRUT

(nastala spomladi 1981)

Jabolko za morje. Narcisa iz marmorja. Kamniti metulj. Podoba duše v ogledalu.
Vonj po oblakih in opis prve ženske.
Bejrut je iz utrujenosti in zlata, tudi Andaluzija in Šam.
Zaveze domovine v golobjem perju. Iz srebra in pene. Smrt hijacint.
Prasketanje zvezde med mojo drago in mano.
Bejrut.
Prej nisem slišal svoje krvi, da bi izgovarjala ime ljubice, ki na moji krvi spi . . . spi . . .
Z dežjem na morju smo odkrili ime okusa po jeseni in pomarančah
popotnik z juga, kakor da smo sami svoji predniki, ki potujemo v
Bejrut, da bi prispeli v Bejrut.
Z dežjem smo zgradili votlino, veter ne piha, mi se ne gibljemo,
kakor da je veter; žebelj v peščeni glini nam koplje zakloniščе,
da bomo spali kot v mravljišču mravlje.
Kakor da bi kradoma peli:

Bejrut je naš šotor
Bejrut je naša zvezda

. . .
Eno okno gleda na svinec morja.
Vsi nas kradejo, ulica in pesem.
Bejrut je oblika sence,
lepši od svoje pesnitve, lahkotnejši od človeške govorice.
Mami nas s tisočerimi odprtimi mesti in novimi abecedami

Bejrut je naš edini šotor
Bejrut je naša edina zvezda

. . .
Prišli smo iz domovine brez domovine.
Prišli smo iz roke arabskega jezika in muke . . .
Ruševine te dežele, ki se razteza od kneževega dvorca do naših
celic in od naših prvih sanj do . . . drevja.
Pa daj nam kak zid, da bi vzkliknili o, Bejrut!
Daj nam zid, da pogledamo obzorje in okno iz plamenov,
daj nam zid, da obesimo nanj Sodomo,
ki je razpadla na dvajset kraljevin,
katere prodajajo nafto . . . tudi Arabcem,
daj nam kak zid,
da vzkliknemo na Polotoku:

Bejrut je naš poslednji šotor
Bejrut je naša poslednja zvezda

. . .
Svinčeno obzorje se je razsulo po obzorju.
Poti iz školjk so se sukale po poteh
od Atlantika do pekla,
od pekla do Zaliva,

z desne, na desno, do središča.
Videl sem le vešala.
Videl sem vešala z eno vrvjo
za dva milijona vratov!

...
Bejrut je merek na mojem srcu.
Zapuščam njegove ulice in samega sebe
ter začenjam Pesnitev, ki se ne bo končala
in rečem: ne zamira moj ogenj...
Golobi na zgradbah,
zbogom njihovim ostankom...
Zapiram mesto, kakor zapiram knjigo
in nosim majhno deželo kot vrečo oblakov.
Prihajam k sebi in se iščem v oblačilu lastnega trupla
pa se smejeva: še sva pri življenju
in vsi vladarji so živi.
Hvala časnikom, ki niso navedli, da sem tam po pomoti padel...

Odpiram male poti za zrak in za svoje korake in prijatelje, ki grejo
mimo, in za potuhnjenega trgovca s kruhom in za novo podobo morja;
hvala Bejrutu v megli.
Hvala Bejrutu v ruševninah...
Počila mi je duša, vrgel bom svoje truplo, naj me spet zadenejo
invazije in naj me osvajalci izročijo Pesnitvi.
Nosim pokorni jezik kot oblak.
Nad pristaniščem piše in se bere:
»To morje zares pušča pri nas svoje oči in ušesa«
in pomorščaka znova vrača morju.

.... In nosim deželo Kanaansko, ki so se na njenih grobnicah prepirali osvajalci,
a se v tem pripovedniki ne razhajajo.
Iz kamna bo zgrajena država – geto,
mi pa bomo iz kamna zgradili državo ljubimcev.
Improviziram slovo
Mesteca tonejo v podobnih izrazih, rana pa raste preko kopja,
a na meni se bosta menjavala kopje in rana,
vse dokler ne bo konec te Pesnitve...

...
Je šel tu mimo bojevnik
kot granata v vojni?
Ali so njeni šrapneli razbili čajne skodelice v kavarni?
Vidim mesta iz papirja, oborožena s kralji in uniformami v
kakijevi barvi, vidim mesta, ki kronajo svoje osvajalce.
Vzhod je včasih nasproti Zahodu,
včasih pa je Vzhod na Zahodu,
njegova podoba in rana...
Vidim mesta, kako kronajo svoje osvajalce
in izvažajo mrtve vojake, da bi uvozili viski
in najsodobnejše dosežke človeškega rodu za mučenja...
Je šel tu mimo bojevnik
kot granata v vojni?
Ali so njegovi šrapneli razbili čajne skodelice v kavarni?
Vidim mesta, kako obešajo svoje ljubimce
na železnih vejah.
Imena se razpršujejo ob zori...
... Ob zori prihaja čuvaj edinega malika.

Milijon ključev, pa ene vislice.
Kaj še pokopavamo razen te ječe?
Kaj zgubljajo izgnanci?

Gremo proti daljni melodiji.
Gremo proti prvotni svobodi.
Prvikrat v življenju okušamo slasti tega sveta...
Ta zarja je sinja,
zrak pa je mogoče videti in jesti kot smokvina zrnca.
Vzpenjamo se.
Eden
pa tri,
sto,
tisoč
v imenu ljudstva, ki ob teh urah spi.
Pred svitom končujemo Pesnitev,
pripravljamo pa razdor na lestvah te zore.
Blagoslovljeno je življenje.
Blagoslovljeni so živi
nad zemljo,
ne pod tirani.
Živio, življenje!
Živio, življenje!

...
Sreda. Sobota. Prodajalka prstanov.
Nadzorna pregrada. Lovec. Trofeje.
Jezik in nered. Ponedeljkova noč.
Že so se vzpeli na lestve,
pojedli so svoje obroke, ki niso naši.
Od Arabcev in Vzhodnjakov so. Živina na paši.
Torek. Četrtek. Sreda.
Objeli so devetdeset kitar in zapeli
okrog mize s človeško pečenko.

Mesec nad Baalbekom,
kri pa nad Bejrutom,
o, lepotec, kdo te je vlil
v konja iz jakuta!
Povej mi, kdo pa je zlil
dve reki v eno krsto!
O, ko bi imel tvoje srce,
da bi umrl, kakorhitro bi umrl...

... Zažgali smo svoje ladje. Pa svoje zvezde smo obesili na zidove.
Stojimo na ognjeni črti in objavljamo naslednje:
Bejrut je jabolko.
Srce se ne smeje.
Oaza je naše obleganje,
v svetu, ki propada,
bomo zaplesali po bojišču
in poročili tvojo noč.

...
Stojimo na ognjeni črti,
zažgali smo si čolne in objeli puške.
Zbudili bomo to Zemljo, ki se je oprla na našo kri,

zbudili jo bomo, iz njenih celic vlačimo naše moške žrtve.
Oprali jim bomo lase s svojimi belimi solzami.
Razlivamo dušno mleko na njihove roke, da bi se prebudili
in prelivamo prek njihovih vek svoje glasove:
Vstanite, vrnite se domov, dragi naši,
vrnite se k vetru, ki je spulil jug domovine,
vrnite se k morju, ki ne omenja ne mrtvih ne živih,
znova se vrnite,
nismo šli zaman za vami,
tam so se vnele naše ladje.

. . .
Stojimo na ognjeni črti in objavljamo naslednje:
ne bomo zapustili jarka,
dokler bo noč.
Bejrut je za brezpogojno,
naše oči pa za pesek.
Nismo ustvarjeni v začetku.
Beseda je bila začetek.
Danes pa so se v jarku pojavila znamenja spočetja.
Jabolko v morju. Ženska v lokih zamešane krvi.
Šah govora.
Ostanek duše. Kriki prosijo na pomoč.
Mesec je razpadel nad teraso mraka.
Bejrut. Safir, ki na golobjih krilih vpije zaradi vročine sončnih
žarkov. Sen, ki ga bomo odnesli. Nosili ga bomo, kadarkoli ga
bomo hoteli. Obešamo ga na svoje vratove.
Bejrut je lilija ruševin.
Pa prvi poljub. Oda akaciji.
Plašč za mrtve in morje.
Strehe za zvezde in šotore,
pesem kamna.
Spopad dveh škrjančkov, skritih v prsih.
Ubožno nebo je sedlo na kamen pa razmišlja.
Slišna vrtnica Bejrut. Glas, ki razdvaja žrtev in sabljo.
Deček, ki je razbil vse zaobljubne plošče
in ogledala,
potem pa . . . zaspal. **(odlomki)**

ŠAM – drugo, ljudsko ime za Sirijo
DVAJSET KRALJEVIN – arabske države
POLOTOK – misli na Saudovo Arabijo
ZALIV – Perzijski oziroma Arabski zaliv
BAALBEK – letoviško mesto v Libanonu
JAKUT – vrsta dragega kamna

Pesnik je Bejrut kot zadnje palestinsko pribežališče vzljubil kakor žensko, kakor domovino, kar sicer pogosto izenačuje v svojem pesništvu.

dr. Ciril Ribičič

Za objektivno ocenjevanje prvega povojnega obdobja

O povojnem razvoju bom spregovoril s stališča nekoga, ki se ukvarja na področju ustavnega prava z nekaterimi elementi našega povojnega razvoja. Menim, da so tudi na tem področju upravičene zahteve po večjem uveljavljanju zgodovine oziroma zgodovinske metode pri obravnavanju aktualnih teoretičnih in družbenih vprašanj. V naši teoriji in praksi je vse preveč poskusov, da bi se reševanja posameznih vprašanj lotevali povsem na novo, ne da bi upoštevali lastne in druge izkušnje iz preteklosti. Upoštevanje dosedanjih izkušenj in poglobljeno analiziranje našega povojnega razvoja je še posebno aktualno v trenutku, ko je očitno, da lahko samo takšen način da zadovoljivo osnovo za odgovor na vprašanje, kaj nas je privedlo v zaostreno gospodarsko krizo, kje so bile storjene temeljne napake, katere slabosti je treba odpraviti in kako poiskati izhode za nakopičene probleme. Pomemben del takšne kritične analize je bil opravljen med pripravami dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije, na vrsti področij pa se še vedno srečujemo z močno poenostavljenimi in neznanstvenimi razlagami vzrokov težav.

Na področju političnega sistema je takšna poenostavljena ocena, da je težav kriva ustava oziroma z ustavo opredeljen politični sistem socialističnega samoupravljanja. Šele poglobljena analiza, ki se šele začenja, bo pokazala, ali imajo prav tisti, ki za slabosti krivijo temeljna ustavna načela, ali drugi, ki vidimo vzrok za slabosti predvsem v neuresničevanju, nespoštovanju ustavnih načel in tudi v njihovi neracionalni izvedbi.

Naj navedem nekaj primerov z ustavnopravnega področja, pri katerih zgodovinski pristop ni bil spoštovan. V enem izmed gradiv o političnem sistemu se njegovi avtorji zavzemajo obenem za razvijanje ureditve in prakse zamenljivosti delegatov in za širše uvajanje neposrednih volitev. »Zgodovinski« pogled zelo jasno pokaže, da gre za dvoje povsem nasprotujočih si usmeritev. Ni mogoče združevati predlogov, ki želijo vračanje k nekaterim znanim zunanjim značilnostim buržoaznega političnega sistema (neposredne volitve stalnih članov predstavniških teles v teritorialno določenih volilnih enotah), znanim tudi v naši povojni zgodovini, s predlogi, naj bi uveljavljali zamenljivost delegatov, ki pomeni pogumen korak naprej pri preseganju ostankov po-

Dopolnjena razprava na posvetu Sekcije za zgodovinopisje pri CK ZK Slovenije, marec 1983.

slanskega sistema, v katerem je članstvo skupščine še vedno vezano za določeno osebo in določen čas (mandatno dobo). Ne gre za to, da bi se nekritično zavzemali za najširšo uporabo zamenljivosti ne glede na specifične razmere, stopnjo razvoja proizvajalnih sil in zavesti in za vse ravni; gre le za to, da jasno razmejimo predloge, ki želijo naprej razvijati politični sistem na samoupravnih temeljih, od tistih, ki pomenijo vračanje k drugačnemu političnemu sistemu.

Pred časom je bilo nekajkrat slišati predlog za ločevanje sestave Zveznega izvršnega sveta na ožjo in širšo. Seveda ne kaže izključevati takšne možnosti v celoti, upravičeno pa je pričakovati, da se bodo poprej analizirale izkušnje takšne ureditve, ki smo jo v Jugoslaviji že poznali, in sicer v času veljavnosti ustave iz leta 1963. Podobno velja za predloge, naj bi iz sestave izvršnih svetov izločili predstojnike upravnih organov. Zlasti na tem področju smo v povojnem ustavnem razvoju uveljavili in preizkusili skoraj vse možne kombinacije rešitev, od personalne združitve funkcij člana skupščine, izvršnega sveta in predstojnika upravnega organa pa do izrecne prepovedi sočasnega opravljanja teh funkcij. Preprosto povedano, gre za to, da se zgodovina ne bi po nepotrebnem ponavljala tam, kjer ni nujno, da ponavljamo že preizkušene neustrezne rešitve. Pri tem je vendarle treba opozoriti, da posameznega ustavnega instituta ne kaže mehanično primerjati, ne da bi upoštevali celovit zgodovinski kontekst, v katerem je nastal in deloval. V nasprotnem primeru bi zagrešil napako, ki jo je kritiziral že Marx, da namreč pogosto zaradi zunanje podobnosti posamezne pojave enačimo s pojavi iz preteklosti, ki so po vsebinski kvaliteti povsem drugačni.

Na področju ustavnopravnega razvoja je najpogostejša deformacija normativistično obravnavanje. Gre za takšno prikazovanje razvoja, ki temelji skoraj izključno le na primerjavi v različnih obdobjih sprejetih ustavnih norm. Takšno početje je zgrešeno iz več razlogov. Predvsem namen ustavnih sprememb ne more biti popravljanje teoretičnih ali drugih slabosti obstoječe ustave. Gre za spreminjanje družbenih odnosov, družbene prakse. Ustavne spremembe morajo temeljiti na analizi uresničevanja ustave, razhajanja med normativnim in stvarnim, ne pa težiti samo k neki teoretični popolnosti predpisov, ne glede na možnosti za njihovo uresničevanje. Takšno obravnavanje moramo nujno terjati tudi pri analiziranju zahtev za spreminjanje veljavne ustave.

Pred kratkim je bilo mogoče prebrati zelo avtoritativno mnenje o tem, da je ustava iz leta 1963 uveljavila najboljšo oziroma najbolj občo opredelitev družbenopolitičnih skupnosti. Morda je takšna trditev, strogo formalno vzeto, tudi točna. Toda, ali je bila takšna ureditev vloge družbenopolitičnih skupnosti, kot jo je poznala ustava iz leta 1963, ne le teoretično dognana, temveč tudi v skladu z zgodovinskimi potrebami in specifičnimi razmerami v takratni in sedanji Jugoslaviji? S tega vidika je ocena dosti bolj kritična, zlasti do tistega dela ustave iz leta 1963, ki je urejal odnose v federaciji. Okrepitev vloge zbora narodov, zožitev pristojnosti federacije in širjenje pristojnosti republik, širše uveljavljanje načela paritetne sestave zveznih organov, ustanovitev Predsedstva SFRJ, uveljavitev postopka usklajevanja stališč med republikami in pokrajinama itd., to so elementi reforme federacije, izvedene v letih 1968–1974. S tega vidika, ki upošteva poznejši razvoj, je očitno, da danes ni upravičeno idealizirati ustave izpred dvajsetih let. Kljub temu da ne gre zanikati njene naprednosti, je to vendarle ustava, ki je bila napisana pred brionskim plenumom, reformo federacije, delavskimi amandmaji itd.

S svojega ožjega strokovnega področja lahko omenim še en primer. Kar zadeva načelo skupščinske vladavine in vlogo izvršne funkcije, so bile gotovo najbolj napredne in pogumne rešitve v veljavi v začetku petdesetih let s strogo ločitvijo političnoizvršilne funkcije, katere nosilci so bili izvršni sveti skupščin, od upravno-administrativne. Toda to je le ozko teoretični pogled. Proučevanje prakse je namreč pokazalo, da je k slabostim v praksi prispevalo tudi dejstvo, da so bile te rešitve preveč odmaknjene od realnih možnosti in zahtev takratnega časa. Mnogo realnejše so glede teh vprašanj veljavne ustavne rešitve, pa so še kljub temu v praksi izredno težko uresničljive. Tudi v tem primeru se pokaže, kako nenačelno in formalistično bi bilo presojati ustreznost in naprednost določene ustavne rešitve samo na podlagi njene primerjave z nekdanjo ustavno rešitvijo in neodvisno od njenega vpliva na spreminjanje prakse.

Menim, da je za povojno zgodovino najtrši oreh prvo povojno obdobje, t. i. obdobje

ljudske demokracije. To obdobje je najmanj raziskano, o njem pa obstajajo zelo različne ocene. Po obsegu raziskovanja in po usklajenosti ocen to obdobje bistveno zaostaja za narodnoosvobodilno vojno, pa tudi za razvojem po uvedbi samoupravljanja. Narodnoosvobodilni boj je tako veličasten, da se o njem mnogo bolj kot za prvo povojno obdobje uveljavlja spoznanje, da ga je mogoče raziskati brez posebnih omejitev. Osebno menim, da se to obdobje pretežno obravnava preveč kritično in slika v preveč temnih barvah. Premalo se upoštevajo izredno težke razmere, v katerih so bile izvedene pomembne začetne etape povojnega socialističnega razvoja. Nesporni dosežki tega obdobja so nacionalizacija, industrializacija, utrditev nove ljudske oblasti; skratka v njem so bili ustvarjeni temeljni politični in ekonomski pogoji za nadaljnji socialistični razvoj. Poleg tega je konec tega obdobja Jugoslavija v sporu z informbirojem in Stalinom izbojevala boj za samostojnost in neodvisnost ter temeljito kritično ocenila nevarnosti deformacij v t. i. administrativnem socializmu.

Nesporno je tudi, da so se v tem obdobju kazale mnoge slabosti. Mislim na spajanje državnih in partijskih organov, upadanje zanosa in samoiniciativnosti najširših ljudskih množic, koncetracijo upravljanja gospodarstva in družbe v zveznih organih, krepitev državnih izvršilnih organov ipd. Toda te slabosti niso edina, niti prevladujoča značilnost prvega povojnega obdobja. Zato so enostranske in krivične tiste ocene, ki žele to obdobje v Jugoslaviji prikazati kot birokratsko-centralistično ali celo stalinistično. Takšnih poskusov pa ni malo. Srečamo jih pri obravnavanju povojnega razvoja na posameznih področjih družbenega življenja, zlasti umetnosti in kulture, pa tudi v različnih učbeniških in drugih poenostavljenih prikazovanjih povojnega razvoja. V slednjih je pretirano kritično ocenjevanje prvega povojnega razvoja večkrat posledica poskusa, da bi čimbolj poudarili pomen uvedbe in razvoja samoupravljanja ter pozitivne dosežke poznejšega razvoja sploh.

Nikakor ne mislim, da je nezgodovinski pristop uveljavljen samo v skrajno kritičnih ocenah povojnega razvoja. Nasprotno. Zelo se uporablja tudi v tistih prikazih, ki enostransko in neprepričljivo idealizirajo povojni razvoj ali ga žele po vsej sili prikazati kot izrazito enakomeren niz uspehov, brez vsakršnih zastojev, nihanj in prelomnic. To je še posebno nevarno takrat, ko je prepleten s skrajno poenostavljenimi kritikami družbenega razvoja drugod. Naj bom konkretnejši: niso redki prikazi, ki povsem neobjektivno, nezgodovinsko in tudi v neskladu s stališči Josipa Broza Tita povzdigujejo njegov osebni delež v našem razvoju. Pri tem pozabljajo, da je Titovo ime marsikomu upravičeno sinonim za kritiko kulta osebnosti in sinonim za kolektivno delo in odgovornost.

Na drugi strani pa je enako nezgodovinsko tudi Titove nasprotnike, zlasti Hitlerja in Stalina, prikazovati kot pokvarjene iztirjence, katerih zlobnost in druge osebne, značajske lastnosti so bile dovolj za vzpon nacizma in stalinizma. Jugoslovanska revolucija je teoretično in praktično obračunala s stalinizmom in se nikakor ni zadovoljila s sovjetskimi kritikami »kulta osebnosti«. Edvard Kardelj pa je dal v svojih spominih neposredno pred smrtjo izredno umirjeno in objektivno oceno Stalinove osebnosti. Stalinu priznava, da je deloval v izredno težkih razmerah kapitalistične obkrožitve Sovjetske zveze, priznava, da tudi Stalinovi nasprotniki niso poznali pravega izhoda iz takšnih razmer, in sklepa, da kaže Stalina šteti »med tiste nasilnike, ki so v zgodovini s prepričanjem, da se bore za dobro stvar, storili človeštvu več hudega kakor pa koristi«.

Zlasti se enostransko in pretirano kritično ocenjevanje prvega povojnega obdobja, še posebno pa njegovo enačenje s stalinizmom v Sovjetski zvezi, maščuje takrat, kadar skušamo na teh temeljih pojasniti globlje vzroke spora med Komunistično partijo Jugoslavije in informbirojem, med Titom in Stalinom. V napačnem ocenjevanju prvega povojnega obdobja je vzrok za nastanek teorije, da je bilo edini kamen spotike v sporu z informbirojem Stalinovo prizadevanje, da bi si podredil Jugoslavijo in Komunistično partijo Jugoslavije, ter boj Jugoslavije in Komunistične partije Jugoslavije za samostojnost, in teorije o tem, da je spor z informbirojem pravzaprav spor med velikim in malim Stalinom za prestiž. Pa še teorije, da je treba v sporu z informbirojem iskati vzroke in navdih za uvedbo samoupravljanja. Menim, da je na nesprejemljivost takšnih teorij najbolj prepričljivo opozoril Edvard Kardelj na II. kongresu samoupravljavcev, ko je de-

jal, da za našo revolucijo »niso bistveni vplivi in elementi stalinizma v njej, temveč tisti tokovi, ki so jo privedli do spora s stalinizmom in samim Stalinom«.

Naj tudi te različne poglede ilustriram s praktičnim primerom, in sicer glede odnosa med Komunistično partijo Jugoslavije in Komunistično partijo Slovenije do Osvobodilne fronte, Ljudske fronte oz. Socialistične zveze. Niso redki poskusi, da bi ta odnos prikazali kot taktično potezo komunistov, da bi si pridobili začasne zaveznike, ki jim bodo pomagali priti do oblasti. Zlasti Kocbekov odstop s političnih funkcij naj bi s tega vidika pomenil, da zastopnik krščanskih socialistov po prihodu »boljševiške« partije na oblast pač ne more doživeti drugačne usode, kot je »usoda Kerenskega«. Zavzemam se za drugačen pristop, ki upošteva, da sta Komunistična partija Jugoslavije, zlasti pa Komunistična partija Slovenije, mnogo prej in temeljiteje kot Komunistična partija Sovjetske zveze in večina drugih delavskih partij doumela pomen najširše fronte organiziranih, napredno usmerjenih ljudskih množic. Poleg tega jima je uspelo ohraniti veliko širino in enotnost fronte tudi po izvedenem oboroženem delu revolucije. To se recimo kaže v širjenju sestave izvršnega odbora Osvobodilne fronte leta 1944 s predstavniki političnih skupin, združenih v Osvobodilni fronti. To se je pokazalo tudi v času spora z informbirojem, tako v resoluciji informbiroja, ki je očitala Komunistični partiji Jugoslavije, da se utaplja v Ljudski fronti, kot v odgovoru nanjo, ki se kaže v krepitvi vloge fronte po letu 1948 in njenem preimenovanju v Socialistično zvezo.

Nikakor ne gre zanikati vpliva in posnemanja nekaterih stalinističnih vzorcev in prakse, toda bolj bistveno za prvo povojno obdobje je, da je kljub temu ohranilo in razvijalo tiste pozitivne tradicije predvojne in medvojne aktivnosti Komunistične partije Jugoslavije, ki so izhajale iz zaupanja v moč ljudskih množic, pa tudi tradicije pariške komune in Leninovih sovjetov.

Naj navedem še eno praktično ilustracijo. Prva povojna ustava je nedvomno marsikaj, zlasti glede organizacije oblasti, povzela po t. i. stalinski ustavi. Toda zgodovinski pomen ene in druge ustave je kljub temu bistveno različen. Prva je zapisala bistvene pridobitve narodnoosvobodilne vojne in socialistične revolucije v času, ko se je borila za svoj obstoj in priznanje, druga je konservirala in krepila državno oblast v času, ko bi bilo treba iskati nove poti za demokratizacijo sovjetske družbe. Zgodovinski oceni obeh, po nekaterih zunanjih znakih podobnih ustav sta torej bistveno različni.

Kakšna naj bo obravnava posameznih spornih zadev, kot je v prvem povojnem razvoju na primer Goli otok. Menim, da sta gotovo napačna oba skrajna pristopa. Prvi, ki skuša prikriti oziroma izbrisati iz naše zgodovine te in podobne dogodke, in drugi, ki jih obravnava izolirano, ločeno od konkretnih zgodovinskih okoliščin, v katerih so nastali, jih jemlje kot prevladujoč pojav, kar pomeni, da na deformacijah oblikuje celovit zgodovinski pogled in oceno nekega obdobja.

Seveda takšnih skrajnih deformacij, o katerih sem govoril, praviloma ne srečujemo med poklicnimi zgodovinarji, temveč bolj v siceršnji literaturi, učbenikih, sredstvih javnega obveščanja, leposlovju itd.

Za konec samo še obrobna pripomba, ki pa se nanaša na zgodovinarje. Po mojem mnenju bi bilo več možnosti za objektivno in celovito oceno našega povojnega razvoja, če se zgodovinarji ne bi specializirali samo za to ali ono časovno obdobje, temveč bi se raje pretežno specializirali za različna področja, ki bi jih spremljali skozi različna obdobja in jih povezovali v celovitejše ocene nekega obdobja.

Beseda za mir*

Organizacije bivših borcev proti nacifašizmu in žrtev vojne iz dežel Furlanije – Julijske krajine (v Italiji), Koroške in Štajerske (v Avstriji), socialističnih republik Slovenije in Hrvaške (v Jugoslaviji) so zelo zaskrbljene zaradi hude zaostritve mednarodnega položaja.

Številni primeri uporabe sile, huda nevarnost, da bi se še vnaprej uporabljala, kot tudi vmešavanje v notranje zadeve suverenih držav zaskrbljujoče večajo mednarodno napetost.

Takšne konfliktne situacije so postale resnična nevarnost za vse narode in za mir v svetu.

Položaj se je dodatno poslabšal zaradi nebrzdane oboroževalne tekme, ki se ne kaže le v kopičenju jedrskega orožja, temveč tudi v širjenju drugih vrst orožja, ki bi ga lahko uporabili za množično uničevanje.

V teh razmerah bi sleherni oboroženi spopad lahko prerasel v vsesplošni jedrski obračun.

Zato danes razorožitev ni zgolj politično in moralno vprašanje, temveč osrednje vprašanje obstoja človeštva na našem planetu.

Akcija za razorožitev in za mir se mora takoj odločno nadaljevati, da bi prišlo do popolne ustavitve (prekinitve) oboroževanja pod mednarodnim nadzorstvom.

To so osnove velikega moralnega pomena v prizadevanjih borčevskih organizacij, podpisnic tega poziva, proti nacifašizmu.

To zavzemanje za mir in za razorožitev izraža voljo in cilje vsedržavnih združenj treh obmejnih držav. Zato so omenjene organizacije, ki jih zastopajo delegati na 8. srečanju v Mariboru 3. decembra 1983, posvetile to srečanje razorožitvi in ohranjanju miru.

Prizadevanje za mir, ki so ga borčevske organizacije že večkrat poudarile, je toliko bolj pomembno, ker so se vedno dosledno zavzemale za dobrososedske odnose med Republiko Italijo, Republiko Avstrijo in SFR Jugoslavijo.

To sodelovanje ima globoke korenine v demokratičnih silah vseh treh držav v skupnem boju proti nacifašizmu in pri ustvarjanju prijateljskih odnosov po koncu druge svetovne vojne

Tudi zato se podpisana združenja zavedajo, da narodnostne manjšine, ki živijo v teh državah, lahko še dalje bogatijo to sodelovanje, toliko bolj, če bodo dosledno upoštevane njihove pravice. Te narodnostne skupnosti pomenijo most za trajno in uspešno sodelovanje in prijateljstvo med svobodnimi sosednjimi državami.

* Poziv, sprejet in podpisan 3. decembra 1983 v Mariboru na 8. srečanju organizacij bivših borcev proti nacifašizmu in žrtev vojne iz dežel Furlanije – Julijske krajine (v Italiji), Koroške in Štajerske (v Avstriji), socialističnih republik Slovenije in Hrvaške (v Jugoslaviji).

Zato organizacije s srečanja v Mariboru pošiljamo generalnemu sekretariatu Organizacije združenih narodov, svojim osrednjim vladam, vsem demokratičnim organizacijam, strankam in ustanovam svojih držav ta poziv, da bi sprejeli hotenja in želje, ki so izražene v njem.

Odločno moramo delovati za krepitev zavesti naše javnosti o hudi nevarnosti za naše narode zaradi morebitne nesmiselne grozljive jedrske oboroževalne tekme, ki jo je pred kratkim obsodilo tudi 14000 znanstvenikov in fizikov vsega sveta.

To zavzemanje se vključuje v celotno mednarodno mirovno gibanje in želi spodbuditi vse, da bi si konkretno prizadevali za takojšnjo ustavitev oboroževalne tekme in da bi celotni mednarodni skupnosti ponovno ponudili mir, še posebno državam, ki so neposredno udeležene v oboroževalni tekmi.

Kot borčevske organizacije in organizacije žrtev nacifašizma menimo, da se morajo pogajanja o razorožitvi med ZDA in ZSSR nadaljevati, prav tako dialog o »evroraketah«, kljub temu da je v kritični fazi in kljub napetim odnosom med velesilama.

Zahtevamo, naj se nadaljujejo pogajanja v okviru SALT, START in drugih raketnih sistemov, vštevši napovedano možnost o uvajanju jedrske oborožitve v vesolje.

Zato menimo, da moramo podčrtati zahtevo, naj konferenca v Stockholmu sprejme konkretne ukrepe za krepitev miru in varnosti in za razorožitev v Evropi.

Organizacije podpisnice tega poziva menijo, da je še zlasti potrebno takoj začeti postopek razoroževanja v Evropi, kjer je nameščeno največ uničevalnega jedrskega orožja. Zato naše organizacije podpirajo vsakršno pobudo za vzpostavitev nejedrskega območja v Evropi, da bi ostale naše države in Sredozemsko morje območje miru, brez jedrskega orožja in brez baz za tuja ladjevja, ki ne spadajo v to geografsko območje.

Organizacije podpisnice menijo, da so vojaški izdatki v svetu ogromno razmetavanje z dobrinami in s finančnimi sredstvi v škodo vsem gospodarskim sistemom. Stalno in nenehno naraščanje teh stroškov ogroža nacionalna gospodarstva tako revnih kot tudi razvitih držav in povzroča povsod krize, depresije in številne hude družbene in človeške probleme, kot je na primer lakota v svetu.

Bivši borci iz treh obmejnih in prijateljskih držav, skupaj z žrtvami nacifašizma, se v skladu s tem obvezujemo, da bomo delovali za obrambo miru, za razorožitev, za popuščanje napetosti in za sodelovanje med narodi. To so načela, ki smo jih poudarjali na vseh dosedanjih letnih srečanjih in v tem duhu tudi vedno dosledno delovali.

Organizacije – udeleženke srečanja	*Podpisi predstavnikov*
AVSTRIJA	
– ÖVP Kammeradschaft der politisch Verfolgen	*Carl Sweceny*
– KZ Verband, Klagenfurt/Celovec	*Gernot Nischlwitzer*
– KZ Verband, Graz/Gradec	*Karl Rüstl*
– Verband der Sozialistischen Freiheitskämpfer, Klagenfurt/Celovec	*Hans Pawlik*
– Zveza koroških partizanov, Klagenfurt/Celovec	*Janez Wutte-Luc*
– Zveza slovenskih izseljencev, Klagenfurt/Celovec	*Jože Partl*
– ÖVP Kammeradschaft der politisch Verfolgen	*Franz Stern*
ITALIJA	
– Confederazione delle Associazion combatentische del Friuli; Venezia, Giulia, Udine/Videm	*Renzo Flaibani*
– ANPI, F.V.G.	*Federico Vincenti*
	Arturo Calabria
	Mario Fantini
SFR JUGOSLAVIJA	
– Republiški odbor ZZB NOV Hrvatske, Zagreb	*Jure Ivezić*
– Republiški odbor ZZB NOV Slovenije, Ljubljana	*Janez Vipotnik*

Maribor, 3. decembra 1983

Janez Bitenc

To je Marjan Kozina

»In če me vprašate, kje je vzrok, da sem ostal zvest slovenski glasbeni govorici, bi odgovoril kot pesnik: zaradi ljubezni in zvestobe svoji domačiji.«

Marjan Kozina

Ko sem v eni sapi prebral monografijo o skladatelju Marjanu Kozini spod peresa Cirila Cvetka, sem vzkliknil sam pri sebi: »Da, to je Marjan Kozina!« Podčrtujem: t o j e, in ne, kakor bi bilo mogoče reči: je bil, kajti knjiga ga pokaže tako živo, slikovito in prepričevalno, da je ob branju stal Marjan kot živ pred menoj. In še potem, ko sem knjigo odložil, se mi je zdelo, da nadaljujem z njim nekdanje pogovore.

Šele čez čas, ko je minil prvotni občutek in sem se spomnil, da moram o pričujočem delu napisati nekaj besed bralcem na pot, sem moral utemeljiti vzrok za svojo prvo, spontano oceno: kako je Ciril Cvetko začel pisati knjigo, s kakšnim drobnogledom je »pokukal« v skladateljevo življenje in delovanje, kako je razvrstil raznolično in bogato dokumentarno gradivo, in ne nazadnje, kako ga je končno oblikoval glede na svoja spoznanja in avtentična sporočila.

– Prvo in vsekakor poglavitno je, da sta bila Kozina in Cvetko prijatelja, sodelavca in bojna tovariša. Družilo ju je tovarištvo, ki je bilo trdna osnova, na kateri sta izmenjavala mnoge misli o umetnosti, se dotaknila mnogih vprašanj, dilem, problemov, ki jih je bilo naše bohotno glasbeno življenje med narodnoosvobodilno vojno in po njej vse polno.

– Cvetko se je kot urednik številnih Kozinovih partizanskih glasbenih izdaj dodobra poglobil v zapise in partiture njegovih del, mnoge med njimi pa je celo poustvaril kot dirigent in pianist.

– Kot aktiven delavec na področju slovenske glasbene reprodukcije in organizacije našega glasbenega življenja je Cvetko dodobra spoznal naše glasbene razmere, v katerih je ves čas svojega življenja premočrtno deloval, se boril in jih premagoval zdaj z večjim, zdaj z manjšim uspehom tudi Marjan Kozina. Ta spoznanja so dala monografiji trden okvir, v katerega je avtor postavil marsikatero podrobnost, brez katere pričujoče delo ne bi zadihalo tako živo in pristno.

– Četudi v uvodu h knjigi Cvetko piše« » . . . da niso bili dani na voljo vsi viri, ki so potrebni za dokončnost dela, kakršno je monografija«, je vendarle piscu uspelo zbrati obilico dragocenega gradiva, med katerim so vsekakor najbolj hvaležni Kozinova korespondenca in drugi njegovi zapisi. Cvetko jih je s smislom za oblikovanje posameznih poglavij spretno vtkal v pripoved. S tem se mu je posrečilo ohraniti enotnost dela in z veliko neposrednostjo približati skladatelja bralcem. Tako prikazan stopi Marjan Kozina živo prednje z vso svojo nemirno naravo, bistrino duha, šegavostjo in duhovitostjo, pa tudi z izrazito pošteno in borbeno naravo ter globokim čustvom.

Monografija o Marjanu Kozini obsega dvanajst poglavij, dodani so še življenjepisni podatki, uporabljeni viri in bibliografija.

Bralce bodo gotovo zanimali zgodovinski podatki iz časa malo pred skladateljevim rojstvom in po njem v Novem mestu, kjer se je začela tudi njegova pot v glasbeni svet. Cvetko z njimi nevsiljivo nakaže kulturno stanje tistega časa.

Piscu knjige niso ušle nadrobnosti iz skladateljeve otroške in mladeniške dobe, študija doma in na tujem, o tovarišiji, o njegovih poklicnih potih in službenih mestih ter vseh postajah, ki so bile značilne in pomembne za skladateljevo ustvarjalno pot.

Bralcu predoča številne dileme in težave, ki jih je imel skladatelj z izbiro poklica: ali matematik ali glasbenik, dalje s študijem in kasneje z iskanjem primer-

Ciril Cvetko:
MARJAN KOZINA,
zbirka *Znameniti Slovenci*,
Partizanska knjiga,
Ljubljana 1983,
opremil Julijan Miklavčič,
strani 222.

ne zaposlitve. Ob vseh številnih zapletih pa ga je označil kot »nepoboljšljivega« optimista, ki ne odneha v vseskozi poštenem boju za svojo umetnost. Pa ne samo za umetnost v ožjem smislu. Tudi za druge vrednote, brez katerih se človek in človeštvo ne moreta razvijati v zrelo, zadovoljno prihodnost. Svobodo, prijateljstvo, tovarištvo je Kozina cenil nad vse. In to tudi dokazoval. Zato je bil partizan.

Ob branju pričujočega dela pa se utegne utrniti marsikomu tole vprašanje:

Čeprav je bil Kozina že od mladih nog vnet za glasbo in jo je z veseljem in uspehom gojil, čeprav se je med matematiko in fiziko na eni strani in glasbo na drugi odločil za slednjo ter je iz Ljubljane odšel na Dunaj in od tam v Prago na najvišje glasbene zavode, pa je pokazal pri študiju manj zanimanja, manj vneme, kot bi to mogli pričakovati. Z veliko težavo je dunajskemu profesorju Marxu prinašal naloge, njegov praški učitelj Suk pa mu je »spregledal« celo izdelavo diplomskega dela! Zakaj Kozini delo ni šlo od rok? Je bila hiba v njegovem nemirnem, vihravem značaju ali je vzrok kje drugje? O tem lahko le ugibamo.

Ko sem razglabljal o tem, se mi je vsilila tale domneva:

Bister kot je Kozina bil, je bil že v rani mladosti deležen glasbene vzgoje: praktične in teoretične. Nič mu ni delalo posebnih preglavic. Mojster Hladnik, prvi njegov novomeški glasbeni mentor, ga je uvajal v skrivnosti kompozicije in dirigiranja, mladi Kozina pa je sprejemal na hitro in se že zgodaj poskušal v skladanju. Pravim: na hitro je sprejemal in na hitro tudi oddajal, morda celo s preveliko vnemo in s prehitrim občutkom zadovoljstva nad delom, ki je takrat zbujalo soglasna priznanja. Ni bilo morda to prezgodnje priznanje ob še nepopolnem in manj kritičnem delu vzrok za kasnejše vrzeli in nelagodnosti, v katerih se je znašel Kozina? Na to vprašanje bo brzkone težko nedvoumno odgovoriti, saj Kozina o tem ni niti govoril niti pisal.

Iz Cvetkovega pisanja izvemo, da se je Kozina težko pripravil k ustvarjalnemu delu, da je težko pisal in da je veliko premišljeval. Tudi to izvemo, da je bil neštetokrat v ustvarjalnih krizah, saj mu je bila sodobna glasba, ki je bila na nezadržnem pohodu, velika čer, okoli katere se je sukal in iskal pravšnje poti za pameten izhod. Kozinova poštena narava ni prenesla laži in sprenevedanja. Vseskozi je hotel biti in ostati čist in samonikel tvorec, »zvest slovenski govorici, zaradi ljubezni in zvestobe svoji domačiji«.

Tudi to lahko izve bralec iz Cvetkove knjige, da je bil Kozina pri svojem glasbenoorganizacijskem delu marljiv kot čebela in da mu je, na primer, v Mariboru uspelo tako rekoč iz nič ustvariti bujno glasbeno življenje. Kozina je bil razdajajoč duh, malo je mislil nase, zato pa toliko več na druge. O tem govore bolj ali manj odlomki v vseh poglavjih.

Globino razmišljanja ter človeške, svetovnonazorske, filozofske in ustvarjalne krize, ki so ga nenehno spremljale, je skrival za šegavostjo, humorjem, duhovitostjo in dobroto. Ta se je še posebej kazala v ljubezni do otrok. Neizmerno jih je imel rad. Ustvaril jim je vrsto prikupnih, sončnih skladb. In ko je poslušal mlade pevce, so mu večkrat privrele solze iz oči. Po koncertu je vsakemu stiskal roko, že v naslednjih dneh pa so prejeli mladi pevci zahvalno pismo s prilogo nekaj kilogramov bonbonov. Kaj ni v tem veliko podobnosti s Francetom Prešernom, »doktorjem fig«?

Nekoč sem ga videl globoko otožnega in do smrti pretresenega. Bilo je pred slabimi dvajsetimi leti, ko me je neke nedelje zarana zbudil telefon. Klical me je takratni direktor ljubljanskega Radia in me prosil, naj nemudoma odhitim v arhiv gramofonskih plošč, kjer stoji v bolniški halji Marjan Kozina in zahteva od dežurnega arhivarja Verdijev Rekviem. Ko sem stopil v diskoteko, sem obstal. Kozina, res v bolniški opremi (popihal jo je navsezgodaj peš iz bolnišnice, kjer se je takrat zdravil!), je poslušal Verdijev Rekviem (tega je izvedel 7. aprila 1936 v Mariboru). Bil je povsem spremenjen. Obrazne mišice so mu nemirno trzale, oči je imel polne solzá, obraz negiben, zazrt nekam daleč od stvarnosti. Sama poduhovljenost je vela iz njega. In ko je nekajkrat zavrtel zbor DIES IRAE iz te velike Verdijeve umetnine, se mu je obraz razjasnil, sprostil in globoko je zajel sapo. Takrat šele me je zagledal in objela sva se. Potem sem ga čisto mirnega odpeljal nazaj v bolnišnico.

Naj mi pisec knjige ne zameri, če sem med oceno knjige vrinil še ta opis srečanja s skladateljem, ki naj razkrije bralcu, kako globoko čuteč je bil Marjan Kozina, avtor Ekvinokcija, Bele krajine, pretresljivo lepih partizanskih samospevov in drugih glasbenih umetnin.

Ob vsem tem in s tem, kar sem skušal na kratko označiti, se je oblikovala Cvetkova monografija o skladatelju Marjanu Kozini kot enotna pripoved, zanimiva in privlačna, pa tudi poučna za vsakogar, ki je poznal dobričino Marjana, slišal o njem ali pa vsaj spremljal vrsto njegovih del, o katerih pravi avtor ... »da so tehtna, pristna, globoko izpovedna in polna ljubezni do vsega slovenskega, da zaradi njih šteje med naše najboljše glasbene oblikovalce«.

Rapa Šuklje

Mračnost stobovske kronike

Ko se je Breda Smolnikar, pisateljica, ki smo njene vedre in iskrive spomine na otroštvo in rosna leta prisrčno radi brali, odločila, da se skrije za psevdonim Gospa, je bilo jasno, da – vsaj začasno – prekinja pisanje, kakršnega smo bili pri njej vajeni, in se spušča v novo duhovno pustolovščino. Pri prvi knjigi, ki je izšla s tem avtorskim psevdonimom *Baladi o divjem mleku*, je začrtala ustvarjalno metodo, ki se je v glavnem drži tudi pri drugi, svojevrstni kroniki vojnih in povojnih dogodkov v malem slovenskem mestu *Ko je umiral Stob*. Gre za spajanje individualnih usod in življenja širšega občestva, v katerem se te usode dopolnjujejo, za dva ali več pogledov na isti čas, pri čemer se dogodki, ki pomenijo za nekoga življenjsko tragedijo, za druge razvrednotenje v novico ali celo popačeno senzacijo in za tretje v gradivo, s katerim lahko svobodno in uspešno manipulirajo. Te vrste manipulacijo z gradivom bi, kajpada, lahko očitali tudi sami pisateljici, in o pravici, ko bi šlo za kroniko, ki bi si lastila objektivno zgodovinskost, ali za dokumentaren opis konkretnega okolja.

Toda ne gre za to: gre za dogajanje, ki je dosti globlje in širše, za spreminjanje kraja, ki je bil nekoč tesno povezana življenjska skupnost, v nekakšno brezoblično predmestje, »spalnico Ljubljane«. Takšna je v drugi polovici dvajsetega stoletja usoda številnih »Stobov« na Slovenskem in po vsem svetu in spremembe, ki se dogajajo v življenjskem načinu, medsebojnih odnosih in s tem tudi v značaju prebivalcev, so eden izmed nezaželenih stranskih učinkov vse bolj industrializirajoče se družbe, ki začenja spreminjati tudi podeželje v nekakšno »fabriko za pridobivanje hrane«, medtem ko se žarišča nacionalnega življenja opazno koncentrirajo v glavnih mestih. Pravega zdravila proti tej nevarnosti še nismo našli, boj za enotnost slovenskega kulturnega prostora in za kulturni policentrizem so nedvomno prizadevanja v pravo smer, toda pot do tega, da bo odpravljena razlika med kvaliteto življenja v mestu in na podeželju, je še dolga in pelje prek številnih ovir, med katerimi niso najmanjše lokalne samozagledanosti in topla greda malooblastniških privilegijev. Tegobe tega prehoda pisateljica ostro občuti in riše z jedko, včasih kar kruto sarkastičnim peresom, ki bi bilo naravnost žaljivo, ko bi bil njen namen pisati roman »à clef«, skratka navajati na to, da bi junake neposredno prepoznavali. A čeprav vseskozi čutiš, da njeno pisanje črpa snov naravnost iz življenja, in četudi je pisateljica z redko drznostjo uporabila za kraj, ki ji rabi za prispodobo nekega dogajanja, ime, ki se za njene ožje rojake veže na zelo določeno območje, je »kronika« o umiranju Stoba literatura, se pravi, med resničnimi dogodki in njihovim prikazom v knjigi je tista razdalja, ki loči življenjske naključnosti od njihovega preoblikovanja v smotrno, zaokroženo, smiselno celoto.

Ključ za razumevanje zapletene strukture Stoba je do neke mere mogoče najti v prvi knjigi, ki jo je Smolnikarjeva izdala s psevdonimom Gospa, v poldrugo leto prej izdani *Baladi o divjem mleku;* in tudi za marsikoga spotakljivi psevdonim dobi tukaj verjetno razlago. Že tukaj je namreč pisateljica uporabila prijem, ki se v *Stobu* bolj ali manj očitno spet in spet ponavlja: »relativiranje dogajanja«, kot mu sama pravi, osvetljevanje istih oseb in iste zgodbe z več strani, kakor jih vidijo različne oči in zapisujejo različne roke, pri čemer oči dostikrat vidijo tisto, kar hočejo vide-

Gospa:
KO JE UMIRAL STOB,
samozaložba 1984,
opremil Gregor Sluga,
strani 175.

ti, in zapisovalci hote ali nehote prilagajajo povedano svojim nagnjenjem in interesom (pomembno vlogo igra tudi selektivnost človeškega spomina) tako, da pride kdaj pa kdaj do diametralno nasprotne podobe, do direktnega zanikanja tistega, kar je bilo ravnokar izrečeno in potrjeno. Prijem v svetovni literaturi ni nov, toda avtorica *Balade* in *Stoba* ga uporablja domiselno in svojevrstno. Tudi kontrastiranje »individualnega« in »občanskega« doživljanja, značilno za obe »Gospejini« knjigi, je znano v književnosti že pred njo, pa vendar ga pri *Baladi* občutimo kot novino. Nemara zato, ker se k izredno prizadetemu prikazu Marijine zgodbe pripleta več kot pol stoletja starejša kronika domžalske fare. (se pravi Marijinega kraja), pisana z neprizadeto roko tamkajšnjega »gospoda«, župnika, ki bržčas hoče biti objektiven, piše pa v naivno vznesenem tonu tedanjega katoliškega tiska za preproste vernike. Ta kronika, segajoča nekako do konca prve svetovne vojne, govori o pomembnih dogodkih fare – graditvi in posvetitvi cerkve, urejanju pokopališča – v katere neprestano posega smrt. Ni ga skoraj praznika, slavnostnega dogodka v fari, ki ga ne bi obsenčila vsaj ena smrt, dokler vojna ne pripelje do pravcate parade smrti; črni križci so pred imeni fantov in mladih, pa tudi zrelih moških, mož, družinskih očetov. Mirno in hladno so vnesena njihova imena in število njihovih družinskih članov v farno kroniko, nič ni zapisanega o joku vdov in sirot, o bolečini deklet, ki so zgubile fanta, ženina. Nasprotno, dosti pomembnejša je ureditev pokopališča, zelo zahtevna, ker je teren nehvaležen, toda »gospod« vneto opisuje nastajanje »božje njive«, saj pomenijo smrti in pogrebi nikakor ne zanemarljiv del njegovega dohodka. Temu pisanju, temu pojmovanju smrti se ostro upira nadaljevalka »domžalske kronike«, zapisovalka Marijine in z Marijino bolj ali manj paralelnih zgodb. Za »Marijo« je brskanje po kroniki, ki ji zgovorno kaže, kako je njena tragedija samo ena izmed mnogih, nemara tolažilno, morda ji daje v njenem obupu vsaj trohico občutka solidarnosti vsega živega, ki je zapisano smrti; nova kroničarka pa noče gledati tako, »gospodovemu« prikritemu pritrjevanju smrti ostro postavlja nasproti svoj, »gospenji«, ženski, boj za življenje, svojo privrženost vsemu živemu, svoje divje zanikanje tega, da bi bila smrt končni, celo zaželeni cilj porajanja in življenja. Za *Balado o divjem mleku* je tedaj pisateljičin psevdonim Gospa (ki nima nikakršnih malomeščanskih predznakov) razumljiv in upravičen. Dosti manj se prilega *Stobu* – razen če je hotela pisateljica z njim prav kot pri *Baladi* označiti poseben pogled na dogajanje, toda to pot ne splošno ženski kot nasprotje moškemu, temveč specifično »gosposki« kot nasprotje »ljudskemu« – kar bi razložilo tudi marsikatero značilnost knjige.

Stob je v več kot enem pogledu nadaljevanje *Balade* in je, kar zadeva sámo literarno obdelavo, celo zanimivo razvitje avtoričine pisateljske metode. Toda neposredno, prizadeto poznavanje snovi, ki jo je avtorica uporabila v *Baladi*, je zdaj deloma zamenjalo gradivo, ki ga je dobila od drugod in pri katerem njen kritični pretres ni segel vselej tako daleč, kot bi po *Baladi* od nje pričakovali. V prispodobi rečeno, to pot nekajkrat igra z zaznamovanimi kartami; po tej poti pa partije nisi v resnici dobil, tudi če poberеš izkupiček.

Njen opis Umiranja Stoba je, kot rečeno, sugestivna podoba nekega realnega dogajanja, ki je boleče in pogosto v živo prizadeva. Tako so opis novoletnega koncerta ali z njim povezanih intrig občutljivega muzikologa, prikaz tega, kako je zaljubljena frizerka pripeljala stobskega župnika v malo popularni zakon ali tudi pripoved o nedovoljenem ljubimkanju oženjenega advokata ali o smoli frustrirane sodnice in njenega priložnostnega ljubčka (in tako dalje) epizode, ki so za bralca lahko zabavne ali pa mučne – pač v skladu z njegovimi pojmovanji in naravnanostjo – prikažejo pa z brutalno silo proces razkrajanja. Spričo tega je razumljiva »nostalgija« knjige, če lahko tako poimenujemo zlato dobo gospenjih otroških spominov, ko so bili videti ljudje, ki so jo obdajali, dobri, kraji, ki jih je spoznavala, čudoviti, ko so ji svileni črni predpasnik malce skrivnostne ženske, stopnice, ki so vodile v pekarno s toplo dišečim kruhom, levi pred vrati gosposke vile pomenili del »začaranega« sveta sreče in smisla, ki bo nekoč stopila vanj. Poezija in proza sta že zdavnaj obdelali boleče iztreznjenje, ki ga prinese mlada odraslost, in avtorici nikakor ni mogoče zameriti, če tudi sama obnavlja in opisuje svet svojega otroštva z vsem tistim žarom, ki ga ima v spominu.

Gre pa za poglavja, obnavljajoča čas, ki ga pisateljica nikakor ni mogla spoznati iz lastnih izkušenj, temveč se je glede njega morala nasloniti na spomine starejših: čas narodnoosvobodilnega boja in naše mlade svobode. *Stob* je v tem pogledu kronika najbolj črnega obupa, videti je, kot bi ljudje, ki so pisateljici opisovali vanj vpletene osebe in dogodke, poznali samo eno, nemara resnično, toda vsekakor enostransko podobo dni, ki jih štejemo za herojske in nesporno zgodovinsko odločil-

Viktor Konjar

Še en poskus izčiščenja

ne. Avtorica je, kajpak, ravnala previdno: z metodo »relativnosti dogajanja« je nazorno prenesla spominsko gradivo v literaturo. Madona Bog, partizanski »klavec«, konča v njeni knjigi enkrat s samomorom pod vlakom, drugič s strelom v glavo. Hribarjev Andrej, čigar truplo je žena oprtiv prenesla s kraja, kjer je padel, na domače pokopališče, je partizan, ki je skraja nedvomno padel zaradi izdajstva, drugič pa so ga nemara in tretjič skoraj zagotovo ustrelili sami tovariši, ker je bil »težak« ali je »govoril vselej odkrito«, kar, kot je znano, ni dobro. Še bolj značilna je podoba in zgodba Amalije Kurzthaller, ki se, mimogrede rečeno, začenja in končuje že v *Baladi*, kjer je ta vaška norica, imenovana Jerca, drugi jaz osrednje junakinje Marije. V *Stobu* se – če verjamemo »pismeni intervenciji« njene sestre Valerije in avtoričinemu« odgovoru« nanjo – njena resnična zgodba kombinira z zgodbo drugega dekleta, neke Vere Trtnik. Kakorkoli že: Amalija-Jerca se pojavi najprej v »dopisu« stobovskih krajanov kot od pisateljice grdo obrekovana norica, ki bi jo krajani radi naselili v domu ostarelih, pa ženska noče; potem je čudovito sedemnajstletno dekle nemškega rodu, ki so jo Madona Bog in tovariši zaradi njenega druženja z nemškimi vojaki ostrigli na balin in posilili, da je od hudega znorela, od posilstva pa zanosila, ubila otroka in ga položila posiljevalcu Madona Bogu na prag (v *Baladi* je kot neusmiljeni oče nakazan sam »gospod«); nato zvemo, da je rosno mlada umrla mučeniške smrti pod nožem Madone Boga (vbodljaje je prestrezala z rokami, da so bile vse porezane) in so ga njene oči preganjale vse do smrti, do samomora; in vmes je spet in spet nakazano in zanikano, da je bila velika ljubezen stobskega lekarnarja, samosvojega Milivoja Dersanića, čigar sin se je v hiši svojega dekleta obesil in čigar prelepa žena Vera je vse življenje trpela zaradi njegove brezbrižnosti ... nikoli, skratka, ni mogoče odkriti, kaj naj bi bilo v tej zmedi »res«, v toliko zavojev in pojmovanj je zavita usoda dekleta, ki je kajpak »ena za vse«. Prav zanimivo. Toda če je tudi Stob »eden za vse«, bi moral dati seštevek epizod njegovega umiranja (ki se je očitno začelo že med vojno) splošno veljavno podobo. Prikazana pa je samo ena plat Stoba in Stobov: gnezdo mračnih eksistenc, včasih celo s partizansko zvezdo na kapi, nekakšno odlagališče smetja revolucije, ki je v malem uzurpiralo oblast in se zdaj predstavlja kot njen cvet. Ta enostranost ni videti namerna (znano je, da je pisateljica oblikovala poleg objavljenih še nekaj stobovskih epizod), bržčas je avtorico zavedla pisateljska sla, kontrastirati najbolj sladke, lirične odmeve s kar najbolj dramatičnim, krutim dogajanjem, pa je pri tem zgubila mero. Res je: razdivjane strasti, značilne za čase velikih preobratov, so dale tudi pri nas, tudi v Stobih, obilo gradiva za pisanje kar najbolj črne kronike; le da je za tiste, ki smo to obdobje zavestno doživljali, vse presvetljevalo upanje in trdno prepričanje o svetli prihodnosti, ki jo bo prinesel krvavi spopad. V stobovski »gospe« je to upanje splahnelo ali pa ga nikoli ni bilo.

Sicer pa ni nobenega dvoma: nekatere tematike so v zraku. Za notranjo potrebo časa gre, da prebere tudi tiste strani nedavne preteklosti, ki smo jih doslej zanemarjali in ki se zato danes uveljavljajo z vso agresivnostjo zatrtih. Čas bo odmeril tako vrednost njihovega pričevanja kot umetniške moči ustvarjalcev, ki se jih lotevajo.

Ivan Kreft:
SPORI IN SPOPADI,
Državna založba Slovenije in
Založba Obzorja,
Ljubljana 1983,
opremila Breda Varl,
strani 535.

Druga knjiga Kreftovih Sporov in spopadov v spominih in dokumentih« nas skozi avtorjeve spomine, izkušnje, preizkušnje in ne nazadnje tudi kasnejše premisleke (ter dodane izpise iz ohranjenih dokumentov), ki so pravzaprav poglavitna podlaga njegovega zapisovanja podobe časa, popelje v obdobje neposrednega – predvsem zalednega – doživljanja druge svetovne vojne z vsemi njenimi mnogoterimi zgodovinskospreminjevalnimi pretoki na naših tleh in drugod od njenega začetka pa do njenega izteka in še prek njenega roba, torej v zgodnja povojna leta, ko je šlo za nič manj dinamično čiščenje mnogoterih ruševin te vojne in za odpravo njenih raznoterih notranjih in zunanjih posledic.

Ivan Kreft, brat pisatelja in slavista dr. Bratka Krefta, rojen, kot razberemo iz razvejenega konteksta njegove v vse smeri in na mnoga različna življenjska, družbena in zgodovinsko-politična področja segajočega spominskega pripovedovanja, v zdaj že davnem letu 1898, je svoja predvojna partijsko-aktivistična doživetja in dejanja popisal v prvi knjigi Sporov in spopadov, svoja kasnejša povojna politično-poslanska doživljanja in spoznanja pa bo, kot napoveduje, razpredel v tretji knjigi, ki še čaka na izid in po vsej verjetnosti še niti ni povsem dokončana. V sredi med obema življenjskima in zgodovinskima polutama časa pa so leta njegovega človeškega zenita in vrhuncev človeške zrelosti, ki so bila hkrati tudi zenit splošne zgodovinske in revolucijske preobrazbe naše dobe. Kreft sam sicer – četudi viden slovensko-jugoslovanski partijski delavec, dejaven vselej in povsod, kamorkoli so ga zanesla (tudi zoper njegovo voljo) zamotana življenjska pota – ni bil kakršenkoli vodilni eksponent partijske politike in iz nje izhajajočih dejanj, bil pa je vsekakor verodostojna priča gibanj in razmerij v glavnem toku zgodovinske reke, ki ji je na naših tleh in na širših geografsko-političnih območjih utirala strugo prav volja Partije . . . z njegovim razmeroma majhnim, a zato nič manj pomembnim deležem vred.

V tem pogledu je Kreftov doživljajski »roman« zares vreden vse pozornosti. Pota so ga, če sledimo njegovemu pripovedovanju in nizanju spominov ter dokumentov v zaporedju, kot je nanizano v drugi, »vojni« knjigi Sporov in spopadov, vodila od mučnih doživljajev jugoslovanskega državnega in vojaškega razkroja oziroma kapitulacije v aprilu enainštiridesetega na takratnih kosmetskih prizorišč prek prvih vstajniških mesecev v Dubrovniku in kasnejšega političnoakcijskega delovanja na širšem dalmatinskem območju do sodelovanja v vodstvenih sestavah taborišč z Jugoslovani na italijanskem jugu v mesecih po Mussolinijevi kapitulaciji oziroma angloameriški invaziji na Apeninskem polotoku – pa vse tja do vrnitve v domovino po koncu vojne morije ter do dejanja sodelovanja v repatriacijsko-restitucijskih misijah, v katere so ga pošiljali v letih, ki so sledila najhujšemu pretresu v dosedanji svetovni (in seveda tudi jugoslovanski) zgodovini. Rdeča nit tega njegovega doživljanja je bila razpredena in hkrati vseskozi večplastna, saj je tudi osebno zadeval ob celo vrsto preizkušenj, ki jih je prinašal razburkani čas.

Toda zapisovanja teh osebnih spominov na srečanja, doživetja in še zlasti neponovljiva politična, človeška in siceršnja razmerja bi sama po sebi ne mogla izražati razsežnosti, ki jih iz Kreftovega besedila razbiramo v vseh njegovih opisovalsko-meditativnih kombinacijah. Avtor Sporov in spopadov namreč svoja osebna in zasebna pota skozi tedanji čas na veliko kombinira ter jih hkrati nadgrajuje z navajanjem relevantnih dokumentov, ki globlje in precej bolj vsestransko kot samo lastna opažanja opredeljujejo dobo, razmere v njej in posamezne značilne like ali osebnosti. Ob tej in taki »tehniki« razpredanja spominsko-dokumentacijskega gradiva nam Ivan Kreft razkrije celo vrsto zanimivih, doslej manj znanih ali celo neznanih dejstev, predvsem tistih in takih, ki zadevajo ob ozadja zgodovinske dinamike in dramatike – konkretno: ob spore in spopade, skozi katere se je na svoji poti prebijala jugoslovanska revolucija. Zlasti dragocena, tehtna in seveda tudi bralsko mikavna so tista mesta v spominski naraciji, kjer si daje avtor duška s kritiko posameznih zgodovinskih oseb in njihovega ravnanja. Več takšnih odstavkov je, denimo, posvečenih Djilasu, Žujoviću in podobnim »veljakom« medvojne in povojne »strahovlade« v deviantnem delu partijsko-vojaškega aparata, pri čemer je Kreft mestoma zmožen poglobljenih analitičnih razčlenitev, ki dopolnjujejo naše vedenje o teh segmentih preteklosti; vendarle pa nas nekoliko moti občutek, da si s kritičnim seciranjem »privošči« zgolj evidentirane nosilce deviacij in kasnejše odpadnike, o drugih posameznikih, ki jih uradna anatema ni zadela, a bi bilo o njihovem ravnanju vendarle mogoče in treba povedati kakšno kritično besedo, pa raje – tak vtis imamo – obzirno molči. Nasploh je, vsemu pozitivnemu navkljub, v teh spominskih obelodanitvah še preveč previdnosti, oprte na zavest o nezadostni zgodovinski in personalni dis-

tanci, zavoljo katere še ni dovoljeno »odpreti vseh predalov«. Tako si ne moremo kaj, da ne bi ob Kreftovem pisanju, ki v globalu sicer priča v prid njegovi karakteristiki, kot jo je v svojem zapisu o njem zaokrožil »jugoslovanski prijatelj« angleški kapetan Erik Bloomfield, in jo avtor Sporov in spopadov v enem svojih odstavkov dobesedno posreduje (»... bil je vnet komunist, fanatično predan partiji in dosleden zagovornik discipline. Bil je človek visokih moralnih principov ...«) – da torej ne bi razmišljali o teži in pomenljivosti vsega tistega, česar bodisi ni zapisal ali pa je zapis »prihranil« za čas, ko ga bo možno objaviti.

V tem smislu je Kreftovo razkrivanje spominskih dejstev kljub svoji večplastnosti, ki sega posameznim zgodovinskim pojavom pod kožo, vendarle parcialno – morda bolj, kot bi si ta hip želeli in zaslužili.

Če nič drugega, zbuja ta razmislek v nas željo po nadaljnjih spominsko-dokumentarističnih pričevanjih izpod peresa avtentičnih prič in protagonistov časa, ki ga štejemo za nenadomestljivi izvir tako pozitivnih kot negativnih oznak življenjske in družbene sedanjosti. Ta pričevanja naj bi plast za plastjo razkrivala vso resnico o času in ljudeh, ki so ga konstituirali s svojo prisotnostjo in s svojimi dejanji.

Kreft je vsekakor s pridom posegel v nekatere, ne pa še v vse notranje plasti naše še zmerom ne povsem izkristalizirane polpreteklosti. Branje njegovega spominskega gradiva nas na to neizkristaliziranost še dodatno opozarja.

Nada Gaborovič

Pozabljeni listi

Pri Založbi Obzorja je pred nedavnim izšla pesniška zbirka Pavle Rovan, znane pisateljice in kulturne delavke iz Celja. Njeno najnovejše delo preseneti toliko bolj, ker jo poznamo predvsem kot pripovednico. Z zbirkami črtic, novel in povesti Sonce in sence, Obrazi življenja, Kje so tiste stezice je posegla v žgočo sedanjost in vojno polpreteklost. V spomin bralcev se je zapisala kot tenkočutna razčlenjevalka marsikaterega občutljivega, ključnega problema v ljudeh in zunaj njih.

Pozabljeni listi, pesniški prvenec Pavle Rovan, obsega njene izpovedi od otroških let pred vojno pa do danes, kakor so pesmi tudi nastajale in se porajale v občutljivem pesničinem srcu. Sama pravi, da je sleherna napisana iz njegovih globin. So torej prerez skozi njeno občutenje sveta in ljudi v njem, najintimnejših trenutkov in stanj, pa tudi najpretresljivejših, kakršne je doživljala in podoživljala v vojnem času in po njem:

In spet strmim v otožen dan –
ne čutim sonca
ne zelenih trat.
Nad hribom kroži črni vran.

(Pomlad štiriinštiridesetega leta)

Njene pesmi so tenko prisluškovanje človekovi ranljivosti, dojemanje hotenj, razočaranj, zmerom pa znajo preseči obup, sprijaznjenost z danostjo, vdajo. Čeprav so malokje poučevalske, pa ponudijo bralcu tudi zrel nasvet za vredno življenje. Pavla Rovan tudi kot pesnica ne privabi v poklekanje pred močnejšim, v poniževalno uklanjanje. Zanjo je edino mogoč in za posameznika kot za narod edino sprejemljiv zgolj boj, dostojno uporništvo, postavljanje po robu vsemu, kar človeka in narod žali, mu jemlje ponos, vrednost, dostojan-

Pavla Rovan:
POZABLJENI LISTI,
Založba Obzorja,
Maribor 1983,
opremila
Marjanca Jemec-Božič,
strani 75.

stvo, kar mu krati pravico do dela, te najvišje potrditve, možnosti in osvoboditve hkrati. In je njegova moč, razvoj, spoznanje. V eni svojih najbolj dognanih pesmi o tej temi, v pesmi Delo, pravi:

Utrip dela
je moč sveta.
Če se ustavi,
je v trenutku
ob belem dnevu – temà.

Zbirka, ki obsega skrbno izbrane pesmi, je sestavljena v časovnem zaporedju. Raste iz otroško-mladostnih doživljanj predvojnega, otroku že ob rojstvu tako krivičnega, zato nedoumljivega sveta, kakor se je kazal deklici iz delavske družine, ko ji je onemogočal zaželeno pot. Ta cikel šteje sedem pesmi (Moje otroštvo, Mladost, Balada o rudarski materi, Rudarjeva roka, Srečno!, Delo, Tkalki), ki nas z njimi popelje po stezicah svojih sanj, mladih želja in hotenj, ki pa so se sproti krhala ob okrutni resničnosti, ob dejstvu, da dela ni za vsakogar, da je otroštvo s smehljajem le za izbrance, da kruha ne pečejo za knapovske otroke:

Drobtinice kruha so se svetile
kot biseri rosnih kapljic,
drobne roke bi jih hotele
pobrati . . .
Biseri so se razblinili
v vročih otroških dlaneh,
polnih želja
najesti se do sitega
kruha, kruha, kruha . . .
Brez otroškega smehljaja
smo zrli –
v resničen dan.

(Moje otroštvo)

Lahko bi dejali, da so te pesmi umetniško prepesnjen dokument časa in razmer, kar jim daje še poseben pomen in značaj.

V drugem ciklu, obsegajočem enajst pesmi, se pesniško čustvo razlije v baladno presunljive pesmi iz vojnega časa oziroma spomine nanj. Pesnica jih je smiselno razporedila po času nastanka in po tragični odmevnosti grozot v našem času, ki nekdanje brezdušne surovosti, najsi še zmerom znova odpira stare rane, dostikrat ne more več doumeti bodisi zaradi prevrednotenih vrednot, bodisi zaradi površnosti in odmika, ki ga nosi s seboj lagodno življenje. Tako zazveni pesem Frankolovo kot vzdih:

Spomini na kri,
ki stokrat je oledenela
in misel onemela
od groze.

Vidim drevo
v pomladnem brstju,
k novemu rojstvu steza veje –
Na veje pa legajo žarki rdeči,
kakor vrvi se vijejo
ob mrtvih telesih.

Ob drevesu mati stoji,
poljublja lubje – ječi.

Zdaj je lepša pomlad.
Vendar ne brez bolečin.

Iz pesmi diha še danes neomrtvičena groza nad vojno kot vedno prisotnim zlom in breznom, ki je terjalo toliko žrtev, da zemlja ni mogla več goltati krvi. Pesničina skrb za narodno usodo zajema tudi Slovence zunaj matične domovine, osiromašene brez jedre in klene, pristne materne besede: / *Večni čar koroške zemlje – /solza nikoli posušena, / ko iz daljav preteklosti / sanjaš in / čakaš / to, v kar veruješ, / in se po poti / neizpolnjenih želja / z grenkobo vračaš – / in znova pravico kuješ.* / (Koroški odsevi).

Njena vera, da boj očiščuje in ohranja človeka in narod pred slabostmi, brezvoljnostjo, prilagodljivostjo, odtujenostjo, je rdeča nit skozi tretji cikel zbirke Pozabljeni listi. V teh pesmih se pesnica obrne k sebi in po sebi k najzrelejšim življenjskim spoznanjem, izluščenim iz vseh dvomov, iskanj, omahovanj, spotikanj, ki so, po njenem trdnem prepričanju, lahko temeljno vodilo, kažipot iz trenutkov zmede, negotovosti, spornosti, kar vse vnaša zlasti »*poplava besed*, ki *razblinja dobra hotenja, /trga misli / in v strugi govorjenja / ostaja kalna sled.*« (Spoznanja).

Zadnji cikel, ki obsega triintrideset pesmi, sestavlja torej dve tretjini zbirke in je zasidran v današnjosti. Smiselno raste od prve pesmi Spoznanja do poslednje Ob prgišču besed *(Ob prgišču teh besed / ostaja misel / na stezah razpotja! / Zavidam kamnu, / ki molči.)* in se v širokem krogu vrne k izhodiščni misli: Preveč smo se dandanes razbohotili v besedah, pogostoma praznih in votlih, pa v puhlem kvasanju, ki se tako silovito razlikuje od dejanj ljudi, ki niso znali veliko besedovati, še manj besedičiti, vsaka njihova misel pa je bila ustvarjalna, dejanje častno in vredno. To pesnico boli in teži, poraja ji nenehna vprašanja, ki pogosto ostajajo brez odgovorov, jo pa venomer, brez prestanka ustvarjalno spodbuja.

Presenetljivo je, kako je Pavla Rovan kot pesnica sveža, sodobna, pesniško zanimiva, izbrušena. Njeni Pozabljeni listi so sporočilno bogati in pristni, pravo nasprotje marsikateri ponarejeni in izsiljeni poeziji našega časa. Njene pesmi, vsak njihov verz, so zrasle iz človeka za človeka. Bržčas je to tudi namen pesništva in njegov smisel.

Uvodne misli k pesniški zbirki Pavle Rovan sta prispevala Emil Cesar in Erna Muser, ki sta oba ugotovila svežino pesničine misli, pesniških postopkov in izpeljav. Z umetniškimi ilustracijami in opremo je sodelovala Marjanca Jemec-Božič.

Opombe

K Pregledu poimenovanja Kamniško-savinjskega in Kamniško-zasavskega odreda

Sodim, da je zgoraj imenovani zanimivi sestavek Ivana Vidalija, ki je bil objavljen v 8/9. številki revije Borec, nekakšen uvod v kroniko Kamniško-zasavskega odreda. Tovariš Vidali se je poglobil v raziskavo nastajanja imena tega odreda. Za to je potreboval veliko truda in znanja, kar vem iz lastnih izkušenj. Vendar se mu je pri tem, vsaj kar zadeva navedbe in podatke o Kokrškem odredu, katerega del je bil Prvi – Kamniški bataljon, zanimiv tudi pri nastajanju Kamniško-savinjskega oziroma Kamniško-zasavskega odreda, zapisalo nekaj netočnosti. Zlahka bi se jim izognil, če bi pri pisanju uporabljal prvo knjigo kronike Kokrškega odreda, v kateri so zadeve raziskane do podrobnosti. Ker je kronika Kokrškega odreda nastajala oz. izšla kasneje kot NOV na Slovenskem 1941–1945 (leta 1976, Kokrški odred pa 1980), je brez potrebe ponovil napake, ki so zapisane v imenovanem, sicer za nas nepogrešljivem in velikanskem delu. Saj ne gre za kdove kako velike stvari, a ker gre za zgodovinopisje, je zadeve, ki jih bom opisal v nadaljevanju, vendarle treba uskladiti z zadnjimi dogajanji. S tem pa ni rečeno, da tudi v kroniki Kokrškega odreda ni napak. Še kar precej jih je, ki jih bomo postopoma odpravljali in popravljali, vendar pa so dogajanja, ki se jih dotika v tem sestavku tovariš Vidali, dokaj preverjena.

V omenjeni številki Borca je po tem uvodu potreben le prvi stolpec na strani 513. Da bralcu ne bo treba gledati nazaj in ker gre za kratke tekste, naj ponovim prvi odstavek, ki je potreben dopolnil in pojasnil.

Prvi: »Začetki tega odreda (Kokrškega) so bili dokaj nesrečni. Na primer izgube Kokrške čete v Udinem boršu ali pri Oklem nad Kranjem. Navzlic temu pa je iz Kokrške čete junija 1942 polagoma zrasel Kokrški bataljon, medtem ko je Kamniški bataljon obstojal že od 26. aprila 1942.«

K temu tole. Začetki Kokrškega odreda so bili res nesrečni. To sem dovolj natanko opisal v prvi knjigi na straneh od 174 do 199 in od 226 do 293. Nepravično bi bilo od tovariša Vidalija zahtevati, da bi tudi on opisoval te podrobnosti, a ko je že omenil izgube Kokrške čete v Udinem boršu in pri Okroglem (ne Oklem) nad Kranjem, ne bi bilo napak in tudi ne preobširno, če bi uporabil podatke iz kronike Kokrškega odreda. Tako bi lahko zapisal, da je tedaj – sredi aprila 1942 – Kokrška četa štela 52 borcev, kar za tedanje razmere ni bilo malo, da je 16. aprila 1942 v Udinem boršu najprej izgubila pet borcev, ki so padli pri preboju, nato pa 21. in 22. aprila v znameniti Okrogelski jami še dvanajst. Izmed njih jih je v jami izjemno junaško padlo osem, štiri, ki so jih zajeli omamljene od plina, pa so ubili med talci. Zaradi tega in še drugih (v kroniki opisanih) okoliščin je bil 2. bataljon Kokrškega odreda sestavljen šele 18. junija 1942.

Ta opomba (v mislih imam Kokrški bataljon) v tem primeru ni tako pomembna kot naslednja, ki zadeva čas ustanovitve Kamniškega ali 1. bataljona Kokrškega odreda, za katerega zvemo, da je bil ustanovljen, ali točneje, da je obstajal že od 26. aprila 1942. V opombi piše, da je ta podatek dal Nace Sterlekar, predlanskim umrli prvoborec. Na podlagi tega tovariš Vidali ne more odgovarjati za ta datum, toda tudi meni je Nace Sterlekar dal podatke iz tega časa, in sicer ustno in pisno. Poleg tega sem govoril še z vrsto drugih kamniških prvoborcev in pregledal vse (?) dosegljive vire. Tako v kroniki Kokrškega odreda str. 159/I pišem:

»Da bi aktivnost Kamniške čete zaustavili, so Nemci proti njej pripravili večjo hajko. Dne 24. aprila 1942 so prečesali pobočje med Tuhinjsko dolino in Črnim grabnom vse od Palovč do Ločice. Četa, ki je štela le 28 partizanov, se je zaradi prevelike premoči raje umaknila na vrh hriba nad Palovče . . . Zaradi izdajstva pa so Nemci v začetku 1942 aretirali čez 90 aktivistov.«

Na straneh 199–203/I pa govorim o preraščanju Kamniške čete v bataljon. Med drugim tudi, da so »na predvečer 1. maja 1942 iz Kamniške čete odšle na teren štiri patrulje« in dalje, da se je »zatem Kamniška četa spet premaknila v Tuhinjsko dolino. Že 2. maja se je utaborila nad Vranjo pečjo,« potem pa se je premaknila na Osnovček. Tam pa je 10. maja dosegla velik bojni uspeh.

Torej še – vedno le Kamniška četa ne bataljon!

Glede tega so si v svojih izjavah edini Jože Pirš-Luka, Mirko Podbevšek-Lado ali pa Franc Podstudenšek-Rok, vse to pa je navedeno v opombah v kroniki Kokrškega odreda na straneh 222–224/I.

Zaradi nevarnosti aretacij, predvsem pa zaradi uspeha 10. maja 1942 na Osnovčku so k partizanom Kamniške čete začeli prihajati novi borci v večjem številu. Kljub močnim okupatorjevim silam je četa v teh dneh narasla na dobrih 70 borcev, kar je omogočilo obnovo Kamniškega bataljona, ki je bil prvič sestavljen avgusta 1941.

To se je zgodilo sredi maja 1942 nad Zlatim poljem. Bataljon so razdelili na dve četi.

Torej nikakor ni mogel biti ustanovljen 26. aprila. Res pa je, da natančnega datuma ustanovitve Kamniškega bataljona kljub vsestranskim poskusom, preverjanjem, razgovorom in raziskovanjem doslej še ni bilo mogoče ugotoviti. Navedeni termin je še najbližji resnici, o čemer govore spomini udeležencev, posebno pa številnejše in vedno obsežnejše akcije.

Pripombe k predzadnjemu odstavku omenjene strani pa zadevajo podatke o žrtvah 2. bataljona Kokrškega odreda septembra 1942 v Udinem borštu. Ta dogajanja so v kroniki Kokrškega odreda zelo natanko opisana na straneh 375 do 407. Uspelo nam je zbrati vsa imena borcev, seveda pa predvsem padlih, ujetih, rešenih in padlih.

Beremo: »Dne 13. septembra 1942 je doživel Kokrški bataljon v Udinem borštu strahovit udarec. Nemci so ga napadli in ubili 22 borcev in bork, 33 so jih ujeli in le 5 se jih je rešilo. Tako je bataljon odtlej štel le še 25 borcev. Vendar je v začetku decembra 1942 poslal vanj Gorenjski odred 20 borcev.«

Ko gre že za navajanje teh kratkih podatkov, za katerimi pa se skrivajo strahoviti boji, napori in žrtve, je treba nekatere številke popraviti, in sicer takole:

Dne 13. in 14. septembra 1942 je Kokrški bataljon v Udinem borštu doživel strahovit udarec. Padlo je 24 (ne 22) borcev in bork, 33 so jih ujeli, rešilo pa se jih je le 6 (ne 5). (Med padlimi je bil eden iz 2. grupe odredov, ki se je avgusta prebijala prek tega terena, in tudi med ujetimi so bili trije iz 2. grupe odredov.)

Navajanje, da je v začetku decembra 1942 Gorenjski odred poslal kot okrepitev Kokrškemu odredu 20 borcev, je na podlagi poročila štaba Gorenjskega odreda sicer točna, toda teh borcev Kokrški odred v resnici ni nikoli dobil, kajti tudi Gorenjski odred sam je bil tedaj šibak, česar pa seveda tovariš Vidali ni mogel vedeti in preveriti, prav tako pa ne sestavljalci NOV na Slovenskem 1941–1945.

Nekaj pomislekov pa je treba povedati tudi ob razmišljanju, ki ga beremo v drugem odstavku imenovane številke Borca na str. 513.

Gre za te navedbe:

»Medtem ko je Kamniški bataljon pod izredno uspešnim vodstvom poveljnika Matije Blejca-Matevža deloval na Kamniškem, je Kokrškega nenehno zasledovala zla usoda. Čeprav je medtem prišla na Gorenjsko 2. grupa odredov, so Nemci stalno sledili Kokrški bataljon in ga napadali. Pri tem je zelo zanimivo, da so mu bili Nemci kar naprej za petami. Čeprav sicer ne verjamem vedno v sama izdajstva, ker je to sila poceni rešitev marsikaterega vprašanja, pa me vendar to dogajanje v tem primeru zelo vznemirja in skoraj verjamem, da so bili v njem ovaduhi, ki so Nemce sproti obveščali o razmerah v njem, o premikih, taboriščih in podobnem, zlasti ker se kaj takega v tem času ni dogajalo s Kamniškim bataljonom.« Tako tovariš Vidali.

Ob takem rezoniranju se mi vsiljuje misel, da ni bral kronike Kokrškega odreda (zlasti prva knjiga govori o vsem tem), sicer mu ne bi bilo treba ugibati o neprestanem nemškem zasledovanju Kokrškega bataljona. Ker je o tem sicer na kratko pisal, navajam tu samo nekaj vzrokov in okoliščin hudih preganjanj. Na kratko:

– Prav na sektorju delovanja Kokrškega bataljona je bilo največ komunikacij: železnic, cest, mostov in predorov.

– Na tem območju so bili trije oziroma štirje prehodi v Avstrijo in iz nje: po dolini Kokre čez Jezersko, čez Tržič prek Ljubelja, železniški predor pri Hrušici skozi Karavanke ter cesta in prelaz čez Koren. Zadnji dve komunikaciji sta sicer sodili v operativno območje Gorenjskega odreda, vendar je bilo to operativno in zemeljsko vezano na območje Kokrškega bataljona.

– Na območje Kokrškega bataljona je z Jelovice prek Save prišla 2. grupa odredov. Ponjo pa so šli kurirji-vodniki prav iz Kokrškega, pa tudi iz Kamniškega bataljona. S temi premiki so bile povezane najhujše hajke in tudi zajetja ter posamezna izdajalstva vse od Jelovice dalje.

– Tudi na Koroško so že v juniju 1942 šli prvi aktivisti in potem borci prav iz Kokrškega bataljona, kar so na Koroškem kmalu ugotovili. Nacisti pa so se vstaje na Koroškem še posebno bali.

– V bližini Kokrškega bataljona je bil tudi Bled, kjer je bil sedež okupacijskega štaba, sedež generala Rösenerja, sedež gestapa z zvitim Rosumeckom, sedež zločinskega okupatorskega sodišča, ki je uničevalo ljudi v Begunjah, itd, v Kranju pa je bilo gnezdo gestapa in njegovih domačih sodelavcev, ki so neposredno snovali zarote proti narodnoosvobodilnemu gibanju in njegovi mladi vojski itd.!

To in še dosti drugega, kar opisujem v kroniki Kokrškega odreda, je bilo krivo, da je Kokrški bataljon »nenehno zasledovala zla usoda«. Ta »zla usoda« so bile okoliščine in pomembnost terena te enote, proti kateri so močni, usposobljeni in nasilni okupatorji neprestano prirejali pogone, zasledovanja, hajke. Z vsemi silami so se trudili zavarovati komunikacije, zasedena središča in kraje ter sploh »pomiriti pokrajino«, kar je pomenilo veliko padlih partizanov in talcev. Te izgube so bile seveda še večje, že če je kako partizansko poveljstvo zagrešilo majhno napako. Zaradi neizkušenosti in mladosti se je to kaj hitro zgodilo. Ne gre torej za iskanje izgovorov ali zagovarjanje posameznih enot, še manj pa posameznikov (to ni težko razbrati iz kronike Kokrškega odreda), temveč za objektivno analizo, ki jo mora opraviti vsak zgodovinar.

Kot nasprotno vprašanje pa bi lahko zastavili, zakaj je bil prejšnjo jesen (1941) za Nemce tako »privlačen« 1. Kamniški bataljon.

Tudi za to je mogoče najti odgovor. Na kratko: zato, ker so oboroženo vstajo na Gorenjskem začele prav njegove čete, zato, ker je bil ta bataljon v tem času najaktivnejši in je s svojo udarnostjo dajal moralno pomoč drugim. Kljub neugnanosti pa je okrepljeni okupator vse njegove čete postopoma razbijal in uničeval. Kamniški bataljon je bil prenevaren. V tem času pa na prostoru kasnejšega Kokrškega bataljona ni bilo partizanov, so bili že pregnani ali pa jih še ni bilo – in ni bilo kaj razbijati.

Ivan Jan, Radovljica

borec

FEBRUAR 1984

2

borec 2 LETNIK XXXVI, 1984

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJEVANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE
Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

REVIJO IZDAJA
Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET
Franček Bohanec, Jože Dežman, France Filipič, Albert Jakopič, Vladimir Kavčič, Srečo Kirn, Ivan Križnar, Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, Radko Polič (predsednik sveta), *dr. Miro Stiplovšek* (namestnik predsednika sveta), *Franc Šali, Lojze Štradjot, Zima Vrščaj*

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA
Milena Štrajnar

LEKTOR
Božidar Premrl

GRAFIČNA PODOBA REVIJE
Cveta Stepančič

CENA
Celoletna naročnina 540 dinarjev, za tujino 620 dinarjev – posamezna številka 50 dinarjev, dvojna številka 70 dinarjev

ŽIRO RAČUN
50100-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN
50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE
Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure.

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 21. decembra 1982

TISK
Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

SPREMLJAMO

Ivan Križnar Nekatera aktualna vprašanja s področja zgodovinopisja 66

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

Djuro Šmicberger Samokritičnost pred cenzuro (Iz gradiva za monografijo o partizanskem novinarstvu) 74

BOREC IN KULTURA

Miha Matè Pot ne pelje v dolino (Ignac Koprivec) 78

PROZA

Ignac Koprivec Prvo ponižanje 91
Vinićarka 99

POEZIJA

Drago Makuc Ljubezen
Jesen 101
Krokarji
Partizanske poti 102
Vetru 103
Idila v svobodi 104

OCENJUJEMO

dr. Dušan Nećak Beseda o Začetkih samoupravljanja v Sloveniji 105
dr. Miro Stiplovšek Primorska pred vseljudsko vstajo 1943 107
Nada Gaborović Čuden dan v Bukevci 109
Viktor Konjar Živi in potemneli ognji spominov 111

POGOVOR

Bojan Štih Za Kaj sem se boril 116

AVTOR FOTOGRAFIJE (PORTRETI BOJANA ŠTIHA) MIŠKO KRANJEC

Ivan Križnar

Nekatera aktualna vprašanja s področja zgodovinopisja

Uvodne besede
k prvi točki dnevnega reda
na 46. seji
Predsedstva CK ZK Slovenije,
16. januar 1984.

Moja uvodna informacija o nekaterih problemih prikazovanja naše revolucionarne poti bo zaradi zapletenosti problematike necelovita. To tudi zato, ker se je predsedstvo z nekaterimi problemi na tem področju seznanilo že na seji 4. aprila lani in jih zato ne bom ponovno navajal.

Če se omejim na temeljni obravnavani problem zgodovinopisja, je pomembna ugotovitev, da so interpretacije istih zgodovinskih dogodkov in procesov iz novejše zgodovine v različnih publikacijah precej različne. V zvezi s tem je pomembna pobuda za kompleksnejše obravnavanje družbenih pojavov v preteklosti z doslednim upoštevanjem protislovnosti in konfliktnosti družbenih sil ter oblikah njihovega razreševanja.

O različnem ocenjevanju dogajanj v novejši zgodovini pričajo tudi razprave na nekaterih jugoslovanskih posvetih o zgodovini ter podružbljanju in razvijanju revolucionarnih vrednot v naši družbi. To velja tudi za VIII. kongres jugoslovanskih zgodovinarjev, ki je bil zaradi zapletov v vodstvu Zveze zgodovinskih društev Jugoslavije, namesto v Prištini z dveletno zamudo v Arandjelovcu. Na kongresu so se, med drugim, tudi očitno izražale unitaristične težnje in protesti proti njim kot tudi napetosti med srbskimi in kosovskimi zgodovinarji albanske narodnosti zaradi različnih razlag odnosov med obema narodoma v preteklosti.

Na posvetu v Kumrovcu o gojenju in razvijanju revolucionarnih tradicij je bila obtožena slovenska kritična ocena skupnih programskih jeder za učne načrte v usmerjenem izobraževanju, medtem ko so nekateri udeleženci iz drugih republik in pokrajin nastopali zelo ofenzivno in revolucionarne vrednote kratko malo izenačili s pojmom »jugoslovanski patriotizem«. V skupnih programskih jedrih za zgodovino vidijo slovenski strokovnjaki pomanjkljivost tako v izrazito šablonskih kronoloških formulacijah kot tudi v evropocentrizmu in v poudarjanju nacionalnih zgodovin v škodo obči zgodovini, terjajo pa tudi temeljitejše in kompleksnejše obravnavanje ekonomskih, socialnih in kulturnih problemov.

Največ kritičnih ocen na račun obravnavanja naše novejše zgodovine, v mnogočem močno podobnih ocenam komisije pri PCK ZK Slovenije za proučevanje zgodovine Zveze komunistov, je bilo izrečenih na posvetu o zgodovinopisju, spominsko-publicistični in feljtonski literaturi v luči idejnih protislo-

vij, ki je bil pri CK ZK Hrvatske v Zagrebu. Na to posvetovanje so bili povabljeni predstavniki vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti, vendar se posveta nekateri povabljenci – tudi nekateri slovenski prijavljenci – niso udeležili, češ da je enostranski, spolitiziran in nanj niso povabljeni pisci kritiziranih del. Na posvetu so obravnavali vzroke za poplavo publicističnih del v zadnjih letih, s katerimi hočejo posamezni pisci in založniki odpraviti bele lise v naši bližnji preteklosti z nekritičnim in senzacionalističnim obravnavanjem »tabu tem« ter z njimi »demistificirati« našo preteklost, v resnici pa jo hočejo prevrednotiti. Navzven hočejo narediti vtis, da doslej javnost ni vedela za pravo resnico, da smo vse do smrti velikih jugoslovanskih politikov »namesto historiografije vsiljevali hagiografijo«.

Na posvetu so ugotavljali, da si politična desnica prizadeva bralcem dopovedati, da z revolucijo nismo ničesar dosegli, zato bo sedanjo krizno situacijo mogoče premagati samo z uvedbo strankarskega pluralizma. Z uresničitvijo tega cilja si politična desnica prizadeva razvrednotiti zgodovinsko vlogo delavskega razreda in Zveze komunistov. Na posvetu so opozarjali, da pa je širši krog tistih družboslovcev, ki v svojih raziskavah zanemarjajo socialne razlike in konflikte ter predimenzionirano prikazujejo nacionalne spore in pri tem poudarjajo potrebo po čim večji samostojnosti posameznih narodov in narodnosti Jugoslavije in ožjih skupnosti ter po povsem partikularistični svobodi vsakega posameznika. ZKJ očitajo totalitarizem in zgledovanje po sovjetskem vzoru še nekaj let po osvoboditvi ter pišejo o njenem nasilju v preteklosti. Enačijo leninizem, stalinizem in politiko KPJ, ne upoštevajoč ustvarjalnosti množic, tako v času ljudskofrontnega in narodnoosvobodilnega gibanja kot tudi v obdobju ljudske demokracije in v samoupravnem socializmu.

Pojavljajo se tudi sicer manj številne težnje po večji družbeni vlogi Zveze komunistov, in sicer ne le v idejnem pogledu, temveč v tesnejši povezanosti z državno oblastjo in odločanjem v imenu delovnih ljudi. Na posvetovanju v Zagrebu so ocenili, da so take enostranosti in skrajnosti tako rezultat idejne neenotnosti ZKJ in oportunizma v njenih vrstah kot tudi slabosti zgodovinske vede, ki se neredko spušča v prepodrobno faktografijo in obravnavanje posameznih dogodkov in pojavov, iztrganih iz celotnega družbenega življenja, pri tem pa premalo upošteva zgodovinsko vlogo delavskega razreda. Poleg te slabosti so razpravljavci omenjali tudi premajhno objektivnost sodobne zgodovinske vede in njeno podrejenost trenutnim političnim potrebam, češ da zgodovinsko raziskovanje obravnava predvsem ali zgolj pozitivne rezultate, pušča pa mnogo belih lis, da se izogiba obravnavanju slabosti in napak v našem razvoju.

Marsikatero podobno oceno je dala tudi naša komisija. Ta ugotavja, da je spričo svetovne gospodarske krize, mednarodnega zaostrovanja, splošne ofenzive desnice in hkratne neenotnosti levice v svetu ter gospodarskih težav v Jugoslaviji čutiti tudi svojevrstno obliko dejavnosti politične emigracije. Slovenska politična emigracija, posebno tista, ki deluje v naši neposredni soseščini, je postala precej bolj spretna in zato so njene informacije bolj »sprejemljive« za širši krog bralcev. Iz članka Odpor proti okupatorju, partijski monopol – objavljen je bil v Mohorjevem koledarju – je razvidno, da pisec skrbno spremlja našo zgodovinsko literaturo. Iz številnih dokumentov in nekaterih premalo konciznih ocen je iztrgal nekatere stavke in s tako lepljenko si prizadeva dokazati, opirajoč se zlasti na Djilasa, da je KPJ takoj po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo šla v drugo fazo, se pravi v socialistično revolucijo, in s tem zanetila državljansko vojno, pri čemer da je bila Osvobodilna fronta samo formalno sredstvo za doseganje strankarskih ciljev. Ob tem si prizadeva dokazati, da je KPJ slepo služila kominterni in Stalinu in uporabljala enake metode razrednega boja ter s tem zbudila odpor idejnih nasprotnikov. Sodim, da del politične emigracije poizkuša dokazati, da ni sodeloval z okupatorjem tudi zato, ker še vedno nismo objavili dokazov o njenem narodnem izdajstvu, torej tistih njenih dokumentov, ki so nastali v njenem sodelovanju z okupatorjem.

Pred štirimi leti je na podlagi skupne jugoslovanske akcije za objavo dokumentov o narodnem izdajstvu med NOB Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani na pobudo komisije za zgodovino Zveze komunistov pripravil projekt za objavo teh dokumentov, vendar ta na delovnem sestanku izvršnih sekretarjev in predsednikov komisij pri CK ZK Slovenije ni dobil podpore. Tudi

ponovni predlog naše komisije decembra lani še ni dobil podpore RK SZDL Slovenije. Objava dokumentov o narodnem izdajstvu slovenske reakcije bo dovolj zgovorno pokazala njeno sodelovanje z okupatorji.

Komisija za zgodovino Zveze komunistov tudi ugotavlja, da danes ljudje ocenjujejo dejavnost KPJ oziroma ZKJ v preteklosti precej subjektivno, neredko v luči razpoložljivih informacij, in tudi svojih trenutnih interesov, odvisnih od njihovega dejanskega družbenoekonomskega položaja. Skrb zbuja dejstvo, da del mladih – po pisanju in ocenah njihovega tiska sodeč – ne verjame v moralnopolitična načela in vrednote NOB in ljudske revolucije, ker sedanja izrazita individualnost in uveljavljanje parcialnih interesov kratko malo nista združljiva z načeli in dosežki osvobodilnih sil pri usklajevanju temeljnih interesov slovenskih in jugoslovanskih protifašistov med NOB. Ob tem je mogoče reči, da sedanja politična zavest zaostaja za zavestjo in množično požrtvovalno akcijo naprednih sil v času boja za osvoboditev in enakopravnost slovenskega in vseh jugoslovanskih narodov ter za oblast delovnih ljudi.

Precej mladih sodi, da množično dejavnost ljudi za osvoboditev med NOB močno idealiziramo. To nezaupanje dela mlade generacije v ustvarjalno sposobnost množic za njihovo usklajeno akcijo med NOB je posledica nezadostnega poznavanja takratnih razmer, pa tudi legendarnega opisovanja dejavnosti in zaslug posameznikov namesto množic ter prepogostega neuresničevanja revolucionarnih načel in vrednot v današji družbi. Razlika med moralnopolitičnimi načeli NOB in sodobno družbeno prakso je večkrat tolikšna, da ima del mladih marsikatero revolucionarno vrednoto, na katero se sklicujemo, za mrtvo frazo. Prav to nas opozarja, da zgodovinskih procesov ni mogoče prikazovati z navajanjem sprejetih sklepov in resolucij, pač pa s prikazovanjem njihovega uveljavljanja in resničnega družbenega življenja v vsej njegovi kompleksnosti in dialektični protislovnosti.

Na zadnji seji komisije za zgodovino Zveze komunistov so zlasti mladi dokaj kritično opozarjali na pomanjkljivost pri seznanjanju javnosti z našo preteklostjo. V ocenah mladih o preteklosti še posebej odsevajo sodobni družbeni problemi; ob tem ne gre prezreti vpliva dejstva, da stabilizacija omejuje oziroma bi morala omejevati lagodno, neustvarjalno življenje. Kakor je največji odpor proti stabilizaciji in njenemu doslednemu uveljavljanju v srednjih slojih, je tudi pri mladini iz teh slojev še vedno čutiti potrošniško in elitistično miselnost in prav ta mladina je najbolj dovzetna za nestvarno kritiko preteklosti in izraža nezaupanje v uresničljivost revolucionarnega delavskega gibanja, NOB in ljudske revolucije. Poenostavljeno in zgrešeno bi bilo trditi, da socialna pripadnost človeka že sama po sebi določa njegov odnos do NOB in ljudske revolucije, vendar ne bi bilo prav, če bi prezrli, da je ljudski značaj NOB z močnimi težnjami ljudi po enakopravnosti bližji ljudem v neposredni proizvodnji kot tistim, ki se štejejo za družbeno elito. V trših življenjskih razmerah pa so mladi v celoti bolj kritični do napak iz bližnje preteklosti, saj bodo morali tudi oni nositi breme njihovega popravljanja, obenem pa mladina sodi, da tisti, ki so si v predstabilizacijskem obdobju pridobili nekatere prednosti, v novih razmerah te prednosti krčevito branijo.

Na seji so mladi zlasti poudarili, da jim novejša zgodovina ni bila dovolj realno prikazana, pač pa je bila dostikrat olepšana, in nekateri dogodki zamolčani. Ko so v zadnjih letih zvedeli za takšne dogodke in so jim bili ti prikazani dokaj enostransko in senzacionalistično, je marsikdo podvomil tudi o drugih, sicer točnih podatkih o dogajanju v bližnji preteklosti.

Mladi menijo, da je dovolj in celo preveč organov pri družbenopolitičnih organizacijah, in tudi strokovnih ustanov, ki skrbe za proučevanje in ohranjanje védenja o naši preteklosti, da pa je njihova dejavnost pogostokrat preveč formalna, forumska in neučinkovita. Odločanje hočejo obdržati starejši, mlajšim pa hočejo kot objektom vsiljevati svoje poglede na preteklost. Mladi so obsodili ozkost in neargumentirano kritiko del, ki ne ponazarjajo naše preteklosti črnobelo, in navajali primere, da so se potem nekateri kritiki izognili nastopu pred mladino, npr. pri filmu Nasvidenje v naslednji vojni.

Razprava je potrdila dejstvo, da otroci v osnovni šoli sprejemajo našo bližnjo preteklost predvsem na čustveni osnovi, da pa jim je bila neredko prikazana preveč poenostavljeno. Predstava o njej se jim zato dostikrat podre, ko začno kritično razmišljati in spoznavati odnose v sodobni družbi. Mladi so opozarjali, da v marsikateri šoli pri pouku

zgodovine še vedno prevladuje podatkarstvo namesto problemskih obravnav, da v marsikaterem zgodovinskem delu prevladuje faktografija, pogrešajo pa prikaz življenjskih razmer posameznih slojev, predvsem analizo konfliktnosti družbenih sil in dialektičnost družbenega razvoja. Kot povsem nemarksistični način obravnave zgodovine so navedli kviz Tito-revolucija-mir, ki je tipičen primer podatkarstva (pogosto površnega) in prosili za pomoč pri vsebinskem spreminjanju tega vsakoletnega tekmovanja jugoslovanske mladine. Mladi so kritizirali dejstvo, da se število proslav, kljub stabilizaciji, ne manjša, da imajo pomniki premajhno sporočilno vrednost in da jih premalo služi praktičnim namenom, kot npr. šole in vrtci, poimenovani po revolucionarjih, partizanskih enotah in podobno.

Opozarjali so, da tisk še naprej objavlja tudi nekvalitetne članke in razprave o preteklosti, da televizija še vedno ni prenehala snemati in predvajati partizanskih »vesternov«, da sta se v večini slovenskih muzejev revolucije in zbirk uveljavila fotografija in dokument kot močno prevladujoč eksponat in da muzealije, ki so najbolj verodostojna pričevanja o vsakodnevnem življenju, niso razstavljene, ter da muzeji tudi ne skrbijo dovolj za zbiranje in ohranjanje drugih predmetov, ki imajo muzejsko vrednost, manjka pa tudi maket, skic in podobnega, kar bi moglo pritegniti pozornost obiskovalcev. Skratka, mladi menijo, da se za obravnavo zgodovine tudi v sedanjih, stabilizacijskih razmerah še vedno znatna sredstva porabljajo premalo smotrno.

Nakazane so bile tudi uspešne oblike podružbljanja revolucionarnih vrednot. Te so uspešne le takrat, kadar mladi nastopajo kot enakopravni subjekti ohranjanja in razvijanja revolucionarnih vrednot, pri njihovem podružbljanju aktivno sodelujejo, kadar prežemajo delo in življenje in niso le moralni kodeks, marveč se uveljavljajo in razvijajo pri reševanju sodobnih aktualnih družbenih problemov, skratka, kadar so sestavina odnosov med ljudmi. Kot vzor so bila predstavljena npr. prostovoljna gasilska društva, katerih uspešne dejavnosti si brez izkazovanja osebnih kvalitet, kot so srčnost, požrtvovalnost, smisel za skupnost, tovarištvo itd., ne moremo niti zamišljati. Podobno je z dejavnostjo v splošnem ljudskem odporu, Zvezi prijateljev mladine, pri tabornikih, planincih, pohodnih enotah in še v nekaterih drugih društvih.

Prevladuje mnenje, da je bil največji napredek pri podružbljanju revolucionarnih vrednot dosežen prav na tistih področjih, za katera odmerjamo zelo malo družbenih sredstev in se v veliki meri razvijajo zaradi požrtvovalne dejavnosti članov in z njihovimi denarnimi prispevki.

Glede moralno-etičnih vrlin človeka, ki jih preveč enostransko pripisujemo samo NOB, je bilo na seji poudarjeno, da so se razvijale skozi vso zgodovino, res pa so med NOB prišle še posebej do izraza, vendar danes premalo poudarjamo vlogo in pomen dela ter pravice, ki temeljijo na ustvarjalnem delu. Ugotavljali smo, da konkreten družbenoekonomski položaj mladega človeka vpliva na njegov nazor o družbeni ureditvi in se kaže tudi v njegovem ocenjevanju družbenih odnosov, moralnih vrednot in metod družbenopolitične dejavnosti v preteklosti. Ker je družbenoekonomski položaj mladih različen, je različno tudi njihovo ocenjevanje zgodovinskih dogodkov, mladi pa so zaradi manjših življenjskih izkušenj in tudi zaradi skromnejšega vedenja o bližnji preteklosti še bolj kot odrasli dovzetni za različne propagandne vplive.

Na podlagi široke razprave na seji komisije je bilo sklenjeno, naj komunisti spodbudijo razprave v vseh organih družbenopolitičnih organizacij, ki skrbe za podružbljanje revolucionarnih vrednot, in v ustanovah za zgodovino z namenom, da bi te kritično ocenile svojo dejavnost in presegle formalizem z učinkovitejšim in skladnejšim delom, predvsem pa da bi v svoji dejavnosti upoštevale mladega človeka kot aktivno, kritično osebnost, ki hoče spoznati resnico, saj mu samo ta more pomagati pri realni oceni sodobnosti in reševanju sedanjih problemov.

Nekateri aktualni problemi sodobnega zgodovinopisja v Jugoslaviji in pri posameznih njenih narodih in narodnostih kakor tudi sodobna družbena protislovja in idejna nesoglasja o medsebojnih odnosih, o vlogi delavskega razreda in metodah delovanja ZKJ v preteklosti so očitna tudi v osnutku Zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, čeprav je bilo ob pobudi zanjo izrecno poudarjeno, da ne smemo pripraviti nekakšne uradne zgodovine. Celovitejšo informacijo o osnutku besedila je komisija že predložila.

Še širši spekter idejnih razlik najdemo v ocenah osnutka Zgodovine, ki so jih dali številni akterji komunističnega gibanja v Jugoslaviji, pa tudi raziskovalci novejše zgodovine. Med značilnimi ocenami prevladuje mnenje, ki vseeno ni splošno, da so nacionalni problemi zasenčili razredne, da je iz besedila premalo razviden delavski značaj KPJ oziroma ZKJ in da so v osnutku prešibko prikazane revolucionarne vrednote boja za enakopravnost med ljudmi in narodi, marksistična načela in programi revolucionarnega delavskega gibanja ter nadaljnje razvijanje komunističnih idej in prilagajanje oblik boja za socializem konkretnim razmeram.

Splošna ocena je, da so premalo osvetljeni vzroki in pogoji za izreden razmah ljudskofrontnega in narodnoosvobodilnega gibanja ter uspehi KPJ oziroma ZKJ pri razvijanju ustvarjalnosti množic. Temu dodajajo kritiki še zahtevo po širšem obravnavanju metod delovanja ZKJ na posameznih stopnjah boja in družbenega razvoja. Opozarjajo, da se ne kaže omejevati samo na kritiko metod dela, ki jih je odrejala kominterna, marveč je treba prikazati tudi in predvsem tiste oblike delovanja, ki so se vse bolj uveljavljale mimo nje, ker so ustrezale jugoslovanskim razmeram in bile učinkovite v boju za narodno osvoboditev in pravice delovnih ljudi.

Splošna je tudi ocena, da so prva leta po osvoboditvi v besedilu osnutka Zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije neobjektivno prikazana kot etatistična, to je v popolnem nasprotju s takratno široko ljudsko ustvarjalnostjo, ki se je nadaljevala iz NOB. Taka napačna ocena je posledica dejstva, da je to obdobje še vedno skoraj v celoti neraziskano in da sprejemamo netočno in močno poenostavljeno oceno, da je bila Partija do leta 1952 na oblasti, po uvedbi samoupravljanja pa se ji je odpovedala, vendar v političnem sistemu ni našla svojega pravega mesta.

Za besedilo, ki obravnava zadnja tri desetletja, prevladuje ocena kritikov, da je dan premočan poudarek razvoju državnih institucij in razmerju med ZKJ in državo, pa tudi mednarodni vlogi SFRJ, namesto vlogi ZKJ v mednarodnem delavskem gibanju, zelo pičlo pa je razčlenjeno notranje življenje in družbeno delovanje ZKJ. Tudi tisti del, ki govori o dejavnosti ZKJ, je preveč omejen na programska načela in resolucije ter dejavnost vodstva in spore v njem, zelo malo pa je povedanega o uresničevanju sprejetih stališč v družbeni praksi, to je o dejavnosti komunistov med ljudmi in v organih družbenopolitičnega sistema.

Ob razčlenjevanju politične linije in idejnih sporov v vodstvih, ki so bili tudi posledica iskanj jugoslovanskim razmeram – oziroma različnim okoliščinam v posameznih delih Jugoslavije – ustrezne poti, v besedilu niso navedeni globlji vzroki za nedosledno uresničevanje sprejetih načel in sklepov. Tako manjka razlaga o tem, zakaj smo npr. v šestdesetih letih odstopili od gospodarske in družbene reforme.

Premalo sta obravnavani naraščajoča slojevitost družbe in konfliktnost v njej. Premalo kritično so prikazana neredka hotenja tako posameznikov kot ožjih in širših skupnosti, živeti in napredovati s čim manjšimi lastnimi prizadevanji, na račun drugih ali širše skupnosti ter zadolževanja doma in na tujem.

Manjkajo tudi ocene idejnih tokov v zadnjih treh desetletjih in tudi odnos ZKJ do kulture je v tekstu nakazan samo do leta 1952. Poleg tega kritiki opozarjajo, da v tekstu niso dovolj obrazloženi vzroki za nacionalizem. Ob prebiranju ocen osnutka Zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, ki smo jih člani zvezne komisije za Zgodovino ZKJ prejeli od številnih zgodovinarjev in političnih akterjev ter republiških in pokrajinskih komisij za zgodovino Zveze komunistov, ni mogoče prezreti težnje po unitarizmu. Nekateri kritiki gredo tako daleč, da npr. za označbo železniške proge Zagreb–Beograd terjajo zamenjavo vrstnega reda mest, češ da ves železniški promet poteka iz osrednjega centra. Drugi terjajo, da se v besedilo Zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije vnese ocena – ki jo navajam smiselno – da so gospodarsko najrazvitejša območja tako v predaprilski kot tudi v novi Jugoslaviji imela od jugoslovanske skupnosti korist na račun manj razvitih območij. Nekateri kritiki opozarjajo, da je mogoče iz besedila razbrati oceno, da je bilo samoupravljanje vpeljano prezgodaj. Ni osamljena ocena, da idejna neenotnost že dalj časa hromi skladnejšo dejavnost in uspešnost ZKJ. Ocenjevalci opozarjajo na to, da je treba v Zgodovini Zveze komunistov Jugoslavije bolj kritično spregovoriti o vzrokih in posledi-

cah razbohotenja upravnega aparata in njegovega formalističnobirokratskega delovanja.

Naj informacijo o osnutku Zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije sklenem z oceno, da v njem odsevajo sodobne socialne in nacionalne razmere v jugoslovanski družbi z mnogimi različicami socialnih in nacionalnih interesov in obilico idej o ureditvi političnega samoupravnega sistema, pa tudi prizadevanja za njihovo usklajevanje, celo s kompromisi in odstopanjem od načel ZKJ.

Ob koncu želim predsedstvo opozoriti še na žgoče kadrovske probleme pedagoško znanstvene enote za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer se je pred kratkim upokojilo več najboljših strokovnjakov. To se pravi, da prihaja do zamenjave generacije, ne da bi bili prej dovolj usposobljeni pedagoški in raziskovalni kadri, ki jih bodo nadomestili. Nekateri profesorji so se upokojili, češ da jim presedajo neprestane formalne reelekcije.

Druga ovira za uveljavljanje kvalitetnega raziskovanja preteklosti je bila premajhna načrtnost in usklajenost te dejavnosti ter premajhna pomoč mladim raziskovalcem. To seveda ni samo posledica razmer v stroki, marveč tudi v družbi kot naročniku in uporabniku raziskav. Pri tem povzroča kritične pripombe zakon, ki je strokovne organizacije na področju varstva naravne in kulturne dediščine izločil iz raziskovalne dejavnosti in s tem tudi tistim kadrom, ki imajo smisel in sposobnosti za širšo raziskovalno dejavnost v teh ustanovah onemogoča raziskovalno delo zunaj področja varstva naravne in kulturne dediščine. Omejene možnosti za opravljanje z zakonom določenih nalog ima tudi arhivska služba, ki spričo silovitega naraščanja dokumentarnega gradiva brez sodelovanja njegovih ustvarjalcev ne more sprejeti, urediti in zavarovati vsega arhivskega gradiva, ki je in bo pomembno za raziskovanje naše preteklosti. Pri tem seveda ne smemo pozabiti na zaostajanje za napredkom arhivske službe v svetu, kjer že dolgo uvajajo tudi računalniško tehniko. Tudi v drugih republikah je družba posvetila arhivski službi večjo skrb. Neurejeni arhivski fondi marsikje v neustreznih prostorih propadajo, najbolj izrazito v zadnjem času npr. po poplavi v Novi Gorici. Tudi vodstva ZKS v občinah in regijah, razen v Mariboru in Ptuju, še niso poskrbela za ohranitev, ureditev in varnost svojega gradiva, saj niso pomagala ustvariti primernih kadrovskih, prostorskih in varnostnih pogojev v regionalnih arhivih, katerim so dolžna oddajati svoje starejše gradivo.

Predlagam torej, naj predsedstvo spričo tega, da poteka močan idejni boj tudi pri obravnavanju naše preteklosti, zlasti novejše, posveti pozornost predvsem idejnim problemom, oceni naj potrebo po objavi dokumentov o narodnem izdajstvu na Slovenskem, obenem pa opozori vodstva ZKS v občinah in regijah na dolžnost, da poskrbijo za ureditev in ohranitev tistega svojega gradiva, ki ima trajno vrednost za znanstvenoraziskovalno delo. Organizacije ZKS v občinah naj bi prizadevanja za ohranitev in ureditev arhivskega gradiva uskladile z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami in drugimi ustvarjalci gradiva, čimprej pa naj dajo pobudo, da bodo v skladu z zakonom pokrajinski arhivi prevzeli varstvo nad gradivom ZKS v občinah in regijah.

(NADALJEVANJE NA 72. STRANI)

Predsedstvo Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije je na svoji 48. seji sprejelo tale stališča, sklepe in usmeritve:

1. Izhajajoč iz programa in statuta Zveze komunistov Slovenije predsedstvo opozarja, da se v praktični dejavnosti komunistov ne uveljavljajo dovolj dosledno moralnopolitična načela in vrednote, ki jih je Komunistična partija Slovenije – Zveza komunistov Slovenije uresničevala v najtršihrazmerah ilegalnega delovanja in fašistične okupacije in so bile zaradi svoje širine, borbenosti in humanosti temeljni pogoj za najširšo mobilizacijo in enotnost slovenskih množic v uporu proti tuji zasedbi in razkosanju slovenskega naroda, v boju za obstoj in osvoboditev, za enakopravnost in bratstvo med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi kakor tudi za uspešen boj proti socialnemu izkoriščanju in zatiranju ter za uveljavljanje dosledne ljudske demokracije. Revolucionarne vrednote in načela so tudi danes pomembni za mobilizacijo in boj množic, zato jih je treba ohranjati in razvijati v skladu s spreminjajočimi se okoliščinami v duhu vse večje svobode in enakopravnosti med ljudmi in narodi.
2. Predsedstvo zadolžuje komuniste, naj v vseh organih družbenopolitičnih organizacij, ki skrbe za podružbljanje revolucionarnih vrednot, spodbudijo razprave, v katerih bodo kritično ocenjevali svoje delovanje in se zavzemali za učinkovitejšo in bolj usklajeno dejavnost, predvsem pa k njej bolj pritegovali mladega človeka kot aktivnega, kritičnega subjekta, ki hoče spoznati resnico, saj mu samo ta lahko pomaga realno ocenjevati sodobnost in reševati probleme družbenega razvoja.
   Predsedstvo zadolžuje komuniste v družbenopolitičnih organizacijah in organih krajevnih skupnosti, občin in republike, naj se zavzemajo za učinkovito, razumno, s hotenji delovnih ljudi in aktualnimi družbenopolitičnimi dogajanji povezano oznamovanje dogodkov iz naše revolucionarne preteklosti ter za graditev takih spominskih objektov, ki naj čimbolj služijo praktičnim namenom, npr, šol, vrtcev, zdravstvenih domov, poimenovanih po revolucionarjih, partizanskih enotah ipd.
3. Meni, da zgodovino Zveze komunistov Jugoslavije nujno potrebujemo, še posebno za idejno izobraževanje komunistov, zato je treba osnutek, ki je rezultat šestletnih prizadevanj zgodovinarjev iz vseh republik in pokrajin, pospešeno in temeljito dopolniti, ga čimprej pripraviti za tisk ter omogočiti njegovo uporabo in ga hkrati dati v javno in strokovno kritično presojo.
4. Podpira zahtevo po celovitejši obravnavi družbenih pojavov v preteklosti z upoštevanjem protislovnosti in konfliktnosti družbenih sil. Ker smo v preteklosti zanemarili raziskave nekaterih procesov, dogodkov in pojavov – to velja zlasti za prikaz delovanja kontrarevolucionarnih sil med narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo ter njihovega sodelovanja z okupatorji – daje Predsedstvu RK SZDL pobudo za ustanovitev sveta, ki naj bi, s podporo vseh družbenopolitičnih organizacij in organov, pomagal Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, da bi se v sodelovanju z nekaterimi arhivi lotil načrtne priprave in objave kritične izdaje dokumentov kontrarevolucije. Zavzemalo se bo za to, da bodo Titova zbrana dela v slovenščini redno izhajala, podpira pa tudi redno izhajanje

Kardeljevih in Kidričevih zbranih del ter daje pobudo za sistematične in bolj usklajene raziskave zgodovine Zveze komunistov Slovenije kakor tudi za proučitev razrednih sprememb na Slovenskem v času med prvo in drugo svetovno vojno. Prav tako priporoča izdelavo primerjalnih študij našega revolucionarnega gibanja in osvobodilnega gibanja v Evropi itd.

5. Predsedstvo zadolžuje komuniste v ustanovah, ki se ukvarjajo z raziskovanjem zgodovine, v družbenopolitičnih organizacijah, družbenopolitičnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih, izobraževalnih ustanovah in društvih ter programskem svetu usmerjenega raziskovalnega programa za zgodovino Slovencev, naj pripravijo vsestransko analizo kadrov in predloge, ki naj bi, upoštevaje večjo načrtnost, združevanje kadrov in sredstev, poiskali možnosti za učinkovitejšo raziskovalno dejavnost. Podpira zahtevo, da je treba proučevati vsa področja in dati prednost ključnim vprašanjem zgodovinskega razvoja ter tistim temam, za katere obstaja poseben družbeni interes.
6. Podpira predlog komisije za zgodovino Zveze komunistov, naj bi mentorstvo nad zgodovinarji, ki se pri družbenopolitičnih organizacijah, v muzejih in arhivih ukvarjajo z raziskovalno dejavnostjo, prevzela pedagoško-znanstvena enota za zgodovino na Filozofski fakulteti, kjer naj bi opravljali podiplomski študij.
7. Zadolžuje izvršnega sekretarja za znanost, naj v sodelovanju z zgodovinsko komisijo ter na podlagi informacij iz muzejev in arhivov prouči, v kolikšni meri sedanja zakonodaja ovira raziskovalno dejavnost v teh ustanovah, in po potrebi dá predlog za spremembo zakona.
8. Predsedstvo zadolžuje komuniste v Zavodu SRS za šolstvo, naj s komunisti v osnovnih šolah, v usmerjenem izobraževanju, v višjih in visokih šolah in v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije vsestransko proučijo učne načrte, programe in učbenike za pouk zgodovine – zlasti novejše – in predlagajo izboljšave, s katerimi bi bolj uveljavili kompleksnejšo, problemsko in kritično obravnavo družbenih procesov v preteklosti in pri pouku dosledno uveljavljali vzgojne smotre, posebno še težnje k vsestranskemu napredku, svobodi in enakopravnosti med ljudmi.
9. Na osnovi opozoril komisije za zgodovino Zveze komunistov in predsedstva RK ZSMS na izrazito podatkarski in vsebinsko premalo poglobljeni kviz Tito–revolucija–mir predsedstvo predlaga, naj ustrezni organi z Zvezno konferenco SZDL kritično ocenijo to tekmovanje jugoslovanske mladine in spodbudijo celovitejšo in vsebinsko bolj poglobljeno obravnavo.
10. Podpira prizadevanja, da bi tudi po vojni nastalo arhivsko gradivo uredili in v celoti odprli za znanstvenoraziskovalno delo. Medobčinske in občinske komisije Zveze komunistov Slovenije zadolžuje, naj v regionalnih arhivih, v katere so dolžni oddajati svoja gradiva, pomagajo ustvarjati take kadrovske, prostorske in varnostne razmere, da bodo leti mogli opravljati varstveno službo oziroma redno prevzemati gradivo Zveze komunistov Slovenije, ga urejati v skladu s seznamom kategorij arhivskega gradiva Zveze komunistov Slovenije ter skrbeti za njegovo varnost.
    Predsedstvo bo predlagalo Skupščini SR Slovenije, naj spodbudi organe, pristojne za posodobitev in strokovni razvoj arhivske službe; opozorilo jo bo tudi, da je arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja sestavni del Arhiva SRS in bi ga bilo zato treba financirati iz istih virov.
11. Komunisti naj se zavzemajo za kvalitetne, čimbolj vsebinsko bogate razstave v muzejih narodnoosvobodilnega boja in revolucije, za predstavitev muzealij iz neposrednega življenja, za odgovornejše delo založb, izdajateljskih svetov in recenzentov pri izdajanju publicističnih in zgodovinopisnih del o naši bližnji preteklosti, pa tudi za sprotno, utemeljeno in usklajeno kritiko enostranskih, iz celote iztrganih in tendencioznih prikazov posameznih dogodkov, pojavov ali procesov iz naše revolucionarne preteklosti.
12. V zvezi z nerešenimi vprašanji umetniških obravnav naše bližnje preteklosti ter drugimi vprašanji naše kulturne politike bo predsedstvo pripravilo analizo in predlog usmeritev za delovanje komunistov na tem področju. Nekatera vprašanja s tega področja bodo obravnavana na seji CK ZK Slovenije o idejnih problemih.

Ljubljana, 30. januarja 1984

Djuro Šmicberger

Samokritičnost pred cenzuro

Iz gradiva za monografijo o partizanskem novinarstvu

Kljub vsej množini in raznoličnosti partizanskega tiska je znanih razmeroma malo takšnih ukrepov, kot so cenzura, zaplemba posameznih časnikov in podobno. To je pravzaprav izredno pozitivno dejstvo, ki izpričuje splošno ljudsko privrženost narodnoosvobodilnemu gibanju in dosledno upoštevanje političnih ter propagandno-agitacijskih meril, tako pri piscih kot pri urednikih posameznih glasil. Takšna lastnost je lahko privzgojena, v dobršni meri pa je del podzavesti, ki je borcem in aktivistom narekovala način ravnanja in izražanja.

V okrožnicah in podobnih gradivih, ki so jih razpošiljale vojaške in civilne oblasti, se kdaj pa kdaj zasledi ugotovitev, da določena publikacija ni primerna, da so prispevki zagrešili takšno ali drugačno napako in da ne služijo dosledno duhu časa. Večja ali manjša občutljivost, poostreni nadzor in strožja merila so se seveda morali do neke mere prilagajati bolj ali manj zapletenim političnim in vojaškim situacijam, kar pa je značilno za vsako vojno obdobje, ki se skoraj ne more izogniti represivnim ukrepom. (Britanski novinar Phillip Knihgtley je napisal knjigo Prva žrtev, Založba Borec 1981, v kateri ob razvoju vojnega dopisništva od krimske do vietnamske vojne posebno zavzeto raziskuje pojav cenzure; prav zato je dal knjigi tak naslov, češ da je resnica prva vojna žrtev: žrtev7 ki jo zatre vojaška cenzura).

V naši revoluciji se je institucija uradne cenzure pojavila jeseni 1944, ko je bila ta naloga poverjena glavnemu javnemu tožilcu pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Pred tem so veljali splošni pravni predpisi, od Partizanskega zakona iz leta 1941 do uvedbe rednega civilnega sodstva 1944. Nikjer sicer ni bil posebej omenjen nadzor nad tiskom, vendar je bilo dovolj oprijemljivih navodil, da bi bilo možno ukrepati, če bi bilo treba. Partizanski zakon je predpisalo glavno poveljstvo partizanskih čet ob začetku oborožene vstaje. To je bil v bistvu pravilnik o sestavi, delu in nalogah oboroženih enot; v njem so bile posebej omenjene naloge političnih komisarjev: skrb za politično in strokovno vzgojo partizanov, za krepitev borbenosti in politične budnosti, za red in disciplino pri opravljanju nalog, za čuječnost do morebitnih nezdravih pojavov itd. Nato je 1. oktobra 1941 sledil odlok SNOS o zaščiti slovenskega naroda. Ta odlok je bil naperjen zoper protirevolucionarno dejavnost, ovaduštvo, renegatstvo in oportunizem. Nanj se je opiral tudi odlok o prepovedi razširjanja protinarodnega tiska. Izdal ga je izvršni odbor Osvobodilne fronte in je bil objavljen 1. junija 1942 v Slovenskem poročevalcu št. 23. Prvi člen tega odloka pravi, da je na osvobojenem ozemlju prepovedano razširjati »ves okupatorski in domači tisk, ki nasprotuje narodnoosvobodilni borbi pod vodstvom OF, napada njeno delo in njene organe«. Vse bolj razvita sodna praksa je izpopolnjevala predpise in kot kazniva dejanja navajala tudi: propagando in agitacijo v korist okupatorja, povzročanje preplaha in paničnega razpoloženja, vsako širjenje lažnih in alarmantnih vesti, razkrajanje notranje povezanosti in borbenosti partizanov.

V tem razponu med političnim in pravnim nadzorom nad tiskom srečamo posamezne primere vrednotenja publicističnega delovanja. V svojih Odlomkih iz spominov na leto 1942

pripoveduje Vladimir Krivic, kako je ob ilegalnem prihodu Edvarda Kardelja v Ljubljano oktobra tistega leta »doživela kritiko zadnja številka Slovenskega poročevalca, v katerem smo v imenu izvršnega odbora OF v posebnem opozorilu ostro zagrozili belogardistom in ovaduhom; slabost te številke je bila v tem, da ni hkrati, oziroma da ni predvsem, pozivala k enotnosti vseh grupacij in slojev našega naroda«. Tu je bil torej deležen graje pomanjkljivi politični posluh; neprimerno ocenjevanje splošnega položaja pa je bilo vzrok za zaplembo Gorenjskega partizana februarja 1944. Glasilo Gorenjskega odreda je namreč v 4. številki svojega drugega letnika z dne 15. januarja 1944 objavilo zajedljivo notico in karikaturo na račun zahodnih zaveznikov. V rubriki »Ali že veste« so se ponorčevali, »da bodo Angleži leta 1947 že v Trstu, če bodo napredovali s tako brzino kot doslej«; karikatura z naslovom Prva pomoč zaveznikov pa ima narisano letalo, iz katerega pilot moleduje: SOS bencin; to kaže, da zaveznik, namesto da bi pripeljal pomoč, pravzaprav prosi zanjo. Glavni štab NOV in PO Slovenije je s posebno odredbo 2. februarja 1944 zaplenil to številko Gorenjskega partizana, politkomisar Glavnega štaba Boris Kraigher pa je razposlal vsem enotam okrožnico, v kateri je med drugim zapisal: »Posebno v zadnjem času so zavezniške vojske s svojo aktivnostjo na italijanski fronti, z močjo bombardiranja na zahodni fronti in z resnimi pripravami na invazijo v zahodni Evropi, kot je bilo dogovorjeno na teheranski konferenci, neposredno vojaško pomagale narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije. Zato je popolnoma napačno podcenjevanje in ignoriranje uspehov angleške in ameriške vojske in pozabljanje na težave, ki jih morajo premagovati. Danes, ko je zavezniški blok Sovjetske zveze, Anglije in Amerike s svojo trdnostjo in odločnostjo, da preide z vsemi silami v boj za dokončno uničenje Hitlerjeve Nemčije in ko ta blok v vojaškem oziroma v celoti priznava moč in pomembnost narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in važnost jugoslovanske fronte v okviru celotne vojne strategije, more tak odnos samo škoditi nadaljnjemu utrjevanju vojaške zveze in nadaljnjemu povečanju pomoči, ki jo nudijo zavezniki narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije.«

Hkrati s pojasnjevanjem okoliščin, ki jih ni upoštevalo uredništvo Gorenjskega partizana je komisar Glavnega štaba Boris Kraigher, opozarjal, da so prav politkomisarji »dolžni temeljito kontrolirati ves propagandni tisk« in da primer Gorenjskega partizana dokazuje, »da politkomisarji ne vplivajo dovolj neposredno na tisk in prepuščajo to delo preveč samoiniciativi propagandnih odsekov«. V zvezi s to zaplembo kaže omeniti še naslednji dogodek: propagandni odsek Glavnega štaba je v začetku 1944. leta pohvalil tisk, ki ga je izdal 9. korpus, v poročilu o svojem delovanju 24. februarja 1944 pa je propagandni odsek 9. korpusa ugotavljal: »Vaša pohvala naših listov nas je zelo razveselila, posebno bo razveselila enote, ki z velikim prizadevanjem izdajajo te publikacije. Vaš predlog o pohvali bomo poslali vsem omenjenim enotam, jasno pa je, da bomo pri tem izvzeli 4 št. Gorenjskega partizana, ki smo jo zaradi grobega sektaštva morali zapleniti«. Podoben spodrsljaj je zagrešilo uredništvo pregleda vojaških in političnih dogodkov, ki ga je izdajal oddelek za informacije in propagando pri SNOS. V 37. številki z dne 8. aprila 1944 je poročal, da je na ozemlju osvobojene Italije, zlasti na Sardiniji, še približno 40.000 Hrvatov in Slovencev, ki bi se radi vrnili v domovino in se pridružili NOB, toda »zavezniške oblasti v osvobojenih delih Italije se niso resno pobrigale za usodo naših rojakov«. Predsedstvo SNOS je 12. aprila zaplenilo to številko pregleda »zaradi poudarjanja zgodovinskih reminiscenc, ki lahko kalijo dobre odnose med zavezniki in osvobodilnim gibanjem«.

Naslednja primera zaplembe ne zadevata medzavezniških odnosov, ampak sta posledica poziva politkomisarjem, naj bodo bolj kritični do pisanja v njihovih glasilih. Glas osemnajste, tednik 18. divizije, je 23. aprila 1944 v svoji 8. številki objavil prispevek z naslovom Primer netovarištva. V njem opisuje borca, ki je »ves utrujen pripeljal mulo pred intendanco ter jo privezal na bližnje drevo, da bo tako počakal funkcionarja. Ko slednji pride in opazi tako privezano mulo, se hudo razburi in na mah pozabi na svoje dostojanstvo. Skoraj četrt ure oblega ubogega tovariša mulovodca z raznimi psovkami in vsemi mogočimi surovostmi«. V nadaljnjem opisovanju tega dogodka zvemo, da je mulovodec potožil prijatelju: »Vidiš, toliko govorijo o tovarištvu, pa poglej to surovino! Prav tako je, kakor v bivši vojski.« Prijatelj pa mu je rekel: »Ne smeš biti malodušen. Marsikaj se je zadnje čase prerinilo na vodilna mesta. To ne bo dolgo. Vse podobne smeti bo veletok naše poštene in junaške borbe izmetal iz struge in pustil ob strani«. Na koncu je še pripis uredništva: »Vse tovariše prosimo, da nam slične dogodke sporočijo«. Danes je težko razsojati, ali je šlo za pretiravanje pri opisu dogodka ali za zaščito avtoritete prizadetega funkcionarja, vsekakor pa je bila primerjava

z bivšo vojsko dokaj groba. Tako zvemo iz dopisa Vita Globočnika, ki je nadomeščal odsotnega vodjo divizijskega propagandnega odseka Toneta Seliškarja: »Po odredbi politkomisarja 7. korpusa je bila zaplenjena 8. št. Glasa osemnajste zaradi članka Primer netovarištva. Urednik Dušan Hrešćak je bil takoj razrešen. Pripominjamo, da je bil omenjeni članek napisan v najboljši veri, koristiti skupni stvari«. Ne le to zadnje zagotovilo, tudi sicer ni bila urednikova odgovornost prestrogo ocenjena, saj je bil Dušan Hrešćak že kmalu potem na mestu vodje propagandnega odseka pri štabu 7. korpusa.

Marsikakšna prigodniška pesmica je bila tako okorna, da je že zaradi tega zbujala dvom o uredniški odločitvi o objavi, če pa je povrh tega še razglašala neuspeh akcije, ki bi ga enota raje prikrila kot pa sporočila javnosti, je povzročila – vsaj v tem primeru – zaplembo lista. Tako je bilo z Mlado rastjo, skojevskim glasom 9. brigade, ki je v aprilski števili 1944. leta objavila pesem Naš pokret.

Kmalu po izidu je agitprop Skoja 9. SNOB sporočil odseku za informacije pri predsedstvu SNOS: »Prosimo, da nam takoj vrnete 3. številko Mlade rasti, skojevskega glasila 9. brigade, ki smo vam jo poslali 10. 5. Po pregledu, ki ga je naredil divizijski komisar, je bila številka zaplenjena zaradi pesmi Naš pokret«. V brigadni tehniki so ponatisnili aprilsko številko glasila, vendar tokrat brez osumljene pesmice, na njenem mestu pa najdemo prav gotovo koristnejši prispevek o hrabrem vodniku Marjanu Zamanu.

Vzporedno z opisanim dogajanjem si je utiralo pot partizansko sodstvo. Predsedstvo SNOS je 16. marca 1944 uvedlo funkcijo glavnega javnega tožilca in na to mesto imenovalo dr. Vita Kraigherja. Mesec dni kasneje je v navodilih o poslovanju vojaškega kazenskega sodstva dr. Vito Kraigher zapisal med drugim: »Javni tožilci so dolžni tako v vojaškem kakor v političnem pogledu s svojim brezhibnim moralnim kakor tudi siceršnjim zadržanjem dajati zgled vsem pripadnikom našega osvobodilnega boja ter s tem nastopati kot resnični varuhi zakonitega in pravilnega poslovanja. Nikakor ne smejo vzbuditi vtisa nekakih strahovalcev, ampak s svojim pravilnim nastopom pomagati pri ustvarjanju resničnih in pristnih odnosov v naši vojski in nasproti civilnemu prebivalstvu.«

Glavni javni tožilec in njemu podrejeni sistem tožilcev v vojski in pri oblastnih organih sta bila torej varuha zakonitosti s tem, da sta skrbela za pravilno izvajanje pravnih predpisov. Sledila je uvedba rednega civilnega sodstva in s tem izločitev tožilcev iz vojske. Ob tej reorganizaciji je dr. Vito Kraigher 24. avgusta 1944 poslal okrožnico vsem javnim tožilcem. V 5. točki te okrožnice pravi: »Predsedstvo SNOS je poverilo javne tožilce v okrožjih, da nadzirajo skladnost vseh publikacij razen centralnih listov, torej vseh publikacij, ki jih izdajajo okrožni in nižji forumi, z obstoječimi predpisi. V primerih, ko javni tožilec ugotovi protipravnost kakega sestavka, slike, risbe, fotografije itd., igre, pesmi itd. z obstoječimi zakonitimi predpisi, naj nemudoma obvesti o tem glavnega javnega tožilca, ki mu bo dal nato nalog, kako naj naprej postopa. Javni tožilci naj uredijo z okrajnimi odbori OF, da bodo prejemali odslej takoj, čim izidejo, vse publikacije, letake, liste, brošure, ki jih izdajajo okrožni odbori OF in njim podrejeni organi, da bodo mogli izvajati naloženo jim cenzuro lokalnega tiska«.

Kot vidimo, ni bilo priporočeno nadzorovati le novinarsko, ampak tudi leposlovno, likovno in glasbeno ustvarjanje. Znano je, da so bile nekatere pesmi, ki so jih prepevali ob tabornem ognju ali na mitingih, kdaj pa kdaj deležne kritike, da preveč spominjajo na malomeščanske šlagerje in cenene popevke. Mitja Ribičič piše v svojih spominih, da je prenekatero takšno popevko prepesnil ali na novo napisal, ker se mu je »zdela preveč ljubljanska«.

Dr. Vito Kraigher je sporočil 1. septembra 1944 pokrajinskemu odboru Osvobodilne fronte za Štajersko, da prihaja k njim kot vršilec dolžnosti javnega tožilca Nino Zupan, dotedanji javni tožilec za Dolenjsko. V pripisu navodil za delo javnega tožilca je bilo tudi tu omenjeno, da mora opravljati »cenzuro vsega našega tiska, razen centralnega, vendar za zdaj tako, da preden ukrene zaplembo, sporoči primer glavnemu javnemu tožilcu, da on odobri njegov ukrep«. Ta novo imenovani tožilec za Štajersko je razmeroma hitro ukrepal. Najbrž je razumel tako, kot je velevalo navodilo, da se je namreč posvetoval z glavnim tožilcem pri predsedstvu SNOS, kar iz arhivov ni razvidno. Vsekakor je poslovanje potekalo brez zastojev, kajti 3. oktobra 1944 je Nino Zupan izdal odredbo o zaplembi radijskega vestnika št. 85 z dne 1. oktobra 1944. Odredba naroča: »Tehnika Cankar, okrožni odbor Celje in okrajni odbori Celje-mesto, Celje-okolica, Žalec, Mozirje, Vransko, Šoštanj, Trbovlje, Li-

tija in Konjice morajo nemudoma potegniti iz prometa vse že razpečane številke, v kolikor je to mogoče«. Prispevek, zaradi katerega je bil zaplenjen radijski vestnik, je imel naslov Vojaški dogovor med Jugoslavijo in Rdečo armado, obrazložitev zaplembe pa je bila takale: »Cenzuriran je sestavek, ki trdi: ‚Rdeča armada ostane na našem ozemlju samo tako dolgo, kakor dolgo bodo operacije trajale. *Nato prevzamejo oblast zopet jugoslovanski narodi*' (podčrtano v izvirniku odredbe – op. D. Š.), kar bi se moglo razumeti tako, da prevzame civilno oblast za časa svojega bivanja v Jugoslaviji Rdeča armada sama. Tak dogovor pa ni bil sklenjen in je tudi nasproten načelu, ki ga postavlja NKOJ (Nacionalni komite oslobodjenja Jugoslavije, se pravi tedanja zvezna vlada – op. D. Š.) tudi napram zahodnim zaveznikom, da smo namreč civilno oblast že sami zgradili in da jo na osvobojenem ozemlju tudi v primeru prihoda zavezniških čet sami izvajamo«. Bolj za opozorilo kot za jasnejše izražanje, ki mu ni posvetil dovolj pozornosti sestavljavec štajerskih radijskih vesti, je šlo v tem primeru za namero, da v javnosti ne sme biti nikakršnega dvoma o vlogi Rdeče armade na našem ozemlju. Njen prihod je bil povsod spontano pozdravljen, hkrati pa tudi jasno opredeljen: prišla je kot vojaška zaveznica pri sklepnih operacijah, nikakor pa ne kot kakršnakoli »osvoboditeljica«.

Iz rednih mesečnih poročil tako glavnega javnega tožilca kot tudi njemu podrejenih tožilcev spoznamo, da s cenzuro ni bilo hujših preglavic, zadevala je predvsem na nekatere administrativne ovire. V poročilu z dne 4. oktobra 1944 omenja dr. Vito Kraigher predsedstvu SNOS tudi cenzuro in pravi: »Ob izločitvi javnih tožilcev iz vojske mi je tov. Peter (Boris Kidrič – op. D. Š.) ustno naročil, da naj odslej javni tožilci izvajajo cenzuro nad lokalnimi listi, letaki itd. V okrožnici, ki sem jo s tem v zvezi razposlal, sam naročil vsem javnim tožilcem, da uredijo v svojih območjih tako, da bodo dobili po en izvod vseh naših publikacij, ukrepati pa ne smejo prej, dokler jaz ne potrdim njihovega ukrepa, ter morajo zato vso literaturo pošiljati tudi meni. Tako prihaja zdaj vsa literatura iz Primorske in Štajerske, katere pravočasna cenzura pri taki ureditvi ni mogoča, ker jo prejemamo z veliko zamudo. Prosim za pooblastilo, da prenesem pravico odrejati zaplembo na javne tožilce pri pokrajinskih narodnoosvobodilnih odborih oz. odborih OF z utemeljitvijo, da se morajo sporazumeti predhodno o vsakem takem ukrepu s pokrajinskim odborom OF oz. s pokrajinskim narodnoosvobodilnim odborom in dobiti njegov pristanek, če pa ne pride do soglasja, morajo prepustiti stvar kot pristojno meni, ki bom odločil po predhodnem posvetu s predsedstvom SNOS ali izvršnim odborom OF.«

Pojavile pa so se tudi težave, o kakršnih je poročal 1. decembra 1944 javni tožilec za Belo krajino in Dolenjsko, ki je napisal, da »V smislu danih navodil izvaja cenzuro nad lokalnim tiskom«, vendar pa to ni tako preprosto, ker »ne poznamo linije« in ne izvora, »iz katerega črpa lokalni tisk svoje informacije«. Zato naproša glavnega javnega tožilca, naj izposluje, da bodo prejemali interne vestnike Tanjuga, kakršne dobivajo uredništva časnikov in razne institucije. Javni tožilec za srednjo Primorsko se je 20. februarja 1945 pohvalil, da deluje tako kot mu je bilo naročeno, in da tudi redno prejema vse publikacije s svojega področja. Iz ohranjenih listin je nadalje razvidno, da je javni tožilec 29. oktobra 1944 zaplenil letak, ki ga je izdal okrožni narodnoosvobodilni odbor za Belo krajino, besedilo je bilo tako nespretno sestavljeno, da je bila vsebina postavljena na glavo. Pomočnik javnega tožilca za Primorsko in Gorenjsko je zaplenil dva letaka, namenjena ruskim vojakom v nemški vojski, in sicer »zaradi nemogočega jezika«. Na tem področju so tudi »prepovedali širjenje slovarčka tujk in kratic, ker je razlaga deloma nepopolna, deloma celo napačna«. V vseh naštetih primerih so odpravili pomanjkljivosti in znova natisnili publikacijo oziroma letake.

VIRI IN LITERATURA

Listine v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.
Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976.
Makso Šnuderl, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji,* Ljubljana 1949.
Ljubljana v ilegali, III, Ljubljana 1967.
Vojaško sodstvo NOV in POS, med vojno napisal dr. Božo Kobe, javni tožilec 9. korpusa.
Mitja Ribičič, *Glasna premišljanja,* Trst 1983.

Miha Matè

Pot ne pelje v dolino (Ignac Koprivec)*

KRATEK PREGLED KOPRIVČEVEGA USTVARJANJA

Pisatelj Ignac Koprivec se je rodil 26. junija 1907 pri Andražu v Slovenskih goricah. Svojo pisateljsko pot je začel dokaj revolucionarno, saj je njegova prva knjiga *Kmetje včeraj in danes* (Založila Glavna hranilnica pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, 1939) pri tedanjih klerofašističnih krogih zbudila pravo ogorčenje. V njej je folkloristično dokumentarno prikazal tradicionalne kmečke običaje in opravila predvojne slovenskogoriške vasi, hkrati pa se je dotaknil izkoriščanja duhovščine malega človeka, ki je slepo veroval v katoliško cerkev. Knjiga je bila zaplenjena z obrazložitvijo, da krši javno moralo in izziva verski razdor. Prav to je pisatelju tudi onemogočilo, da bi izdal svojo drugo knjigo *Vaške podobe,* za katero je že zbiral subskripcijo.

Koprivec v svoji prvi knjigi z navdušenjem opisuje slovenskogoriško pokrajino, opravila in navade. Zanimajo ga drobne stvari, ki polagoma tonejo v pozabo. V teh narodopisnih črticah, kakor jih je pisatelj sam imenoval, se nam zazdi, da je v njem bila močna želja, da nam ohrani in prikaže vse tisto, kar je predstavljalo in ponekod predstavlja še danes zaostalost naše vasi (mešetarjenje za nesveto, vražjeverje, pobiranje bere itd.). Pri takšnem popisovanju pokrajine in običajev vse premalo zaživi človek, njegove vsakdanje skrbi in težave. Gotovo pa je, da je Koprivec že tedaj imel oster dar za opazovanje slabih socialnih razmer, v kakršnih je živel slovenskogoriški človek.

Tudi po vojni ostane Koprivec tematsko zvest Slovenskim goricam in je njihov najvernejši opisovalec in izpovedovalec. Za začetno povojno obdobje lahko rečemo, da sta v Koprivčevem umetniškem ustvarjanju opazni dve črti. V mnogih krajših tekstih, ki jih objavlja v vseh vidnejših slovenskih časopisih in revijah, skoraj ne preseže enoličnega novinarskega tona pisanja. Snov zajema predvsem iz narodnoosvobodilnega boja, vendar mu je nenehno pred očmi, kako bi obravnavana problematika delovala na družbo politično pozitivno, tak način pisanja pa je marsikdaj življenjsko resničnost preveč idealiziral. Koprivec se ne more znebiti aktivističnosti, kar je verjetno posledica njegovega delovanja v propagandnem štabu Glavnega odbora OF za Slovenijo. Vendar lahko rečemo, da se že zelo zgodaj vrne na svoja znana področja slovenskogoriške vasi in se spoprime z njenimi problemi pri socialistični graditvi. Politične in gospodarske spremembe, ki jih je prinesel konec vojne v našo vas, ostanejo v središču pozornosti vse do danes.

Revolucija je precej razmajala stare ustaljene postave in razmerja na naši vasi. Občutek enakosti in enakopravnosti je dvignil revolucionarnost še do včeraj tlačenega malega človeka, vendar je bil ta občutek v začetku še tako bled in rahel, da so nove ideje in njihovi nosilci le s težavo uspevali. Po drugi strani so mnogi, ki so hoteli preobraziti našo vas, pogostokrat pod krinko socializma tako grobo grešili in izkoriščali dejansko situacijo v svoje namene, da so mali kmetje, kočarji in viničarji podvomili v tisto, kar so jim obljubljali. In prav

* Referat iz slovenske književnosti, študijsko leto 1966/67

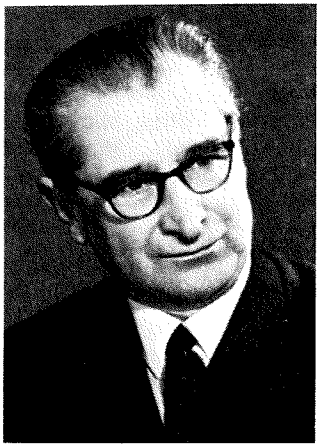

IGNAC KOPRIVEC LETA 1935, 1979 IN KOT PARTIZAN V ROGU

v ta burni revolucionarni tok dogajanj je posegel Koprivec že s svojo prvo povojno knjigo, zbirko krajših novel, ki nosijo za svoj čas precej avtentičen naslov *Sestanki* (Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1949).

V prvi noveli *Zadruga je dobila nov upravni odbor* nam Koprivec kaže boj okrog kmetijske zadruge med revnimi vrhovci in bogatimi gruntarji. Ti se hočejo polastiti vseh ugodnosti, ki jih nudijo nove oblike pri socializaciji vasi. Kmetje zmagujejo in izkoriščajo preproste, nevedne viničarje, v katerih je še vedno zakoreninjena misel, da brez gruntarjev ter njihove pomoči ne morejo živeti. Pod takšnim vplivom in preprostim ustaljenim načelom, »kjer je v odboru kmet, tam se tudi siromaku ni treba ničesar bati«, prevzamejo gruntarji vodstvo zadruge in po svoje krojijo usodo vrhovski revščini. Nasprotnika in hkrati glasnika novega časa ter branilca malega človeka dobe v mladi poslovodkinji, ki s skojevsko zagnanostjo razkrinka reakcionarne izkoriščevalske gruntarje in pomaga vrhovcem, da dobe zadrugo v svoje upravljanje.

V noveli začutimo, da je Koprivec dober poznavalec kmečkega življenja. Kljub temu se pri opisovanju in oblikovanju nekaterih likov ne moremo otresti občutka, da gradi vse preveč na težnji, kako bi nam prikazal življenje takšno, kakršnega si sam želi in zamišlja.

Taka shematizacija pisanja nujno vodi v aktivističnost, katere se pisatelj skozi vso knjigo ne more otresti. Vrhovsko revščino in zlasti aktivistko Tončko nam kaže s samimi dobrimi lastnostmi in svetlimi toni, na drugi strani pa so gruntarji vsi slabi in sami špekulanti. Pri tem naj poudarimo tisto, na kar je opozoril že Ivan Potrč, »da Koprivec začne upodabljati junaka ali pa, da ga karakterizira, potem pa preide na neki družbeni problem, ki mu postane tako rekoč drugi junak« (Ivan Potrč, O Koprivčevih Sestankih, Novi svet 1955, str. 444–452). Človek mu postane tako zgolj sredstvo za izpovedovanje družbene problematike. Novela pa zaradi tega izzveni vse preveč deklarativno.

Druga novela je *Sestanek pred cerkvijo,* v kateri pisatelj pripoveduje o razuzdanosti farovškega življenja. Žrtev tega je dekle Katika, ki hrepeni po mladem bogoslovcu, vendar se je ta odreče in se posveti duhovniškem poklicu. Prebujajoča ljubezen mladega dekleta je prikazana z veliko mero okusa za najtanjša človekova čustva, vendar Koprivcu zopet lahko zamerimo konstruiranost in nasilno dodajanje. To je zlasti opazno pri dekletovem srečanju z župnikom Razborškom, s katerim je zanosila in ima z njim tudi otroka.

V noveli se je pisatelju nudila priložnost, da nam živo prikaže metode in vzgojna prizadevanja klerikalizma, ki je s pomočjo vere ustvarjal v preprostih vaških ljudeh svoje čustvene in miselne podložnike. Moti nas le nekoliko preveč moralizatorski ton in črno-belo slikanje oseb.

Novela *Okrajni magazin – poslovalnica v Brezovjaku* obravnava podobno tematiko kot prva, samo s to razliko, da je poslovodkinja Julka na strani reakcionarnih krogov vaških mogotcev, ki najdejo podporo za svoje zaviralno delo pri nekaterih nazadnjaško usmerjenih lju-

deh na okraju. V noveli je močno poudarjen kontrast med gruntarskim bogastvom in vrhovsko revščino, ki je bila tudi v novih socialističnih pogojih močno odvisna od velikih kmetov.

Padale so prve snežinke je novela, ki temelji na avtorjevi idejni razgledanosti in njegovi sposobnosti dialektičnega analiziranja življenja. Iz nje zadiha plemenito avtorjevo čustvovanje do trpečega človeka, ki išče svojo pravico. Viničar Martin je slovenskogoriški hlapec Jernej, ki išče svojo pravico po petindvajsetih letih dela pri gospodarju. Ko ta umre, mu da njegova žena gospodarjeve škornje, toda po moževem pogrebu mu jih spet vzame. Tu pa se pričenja Martinovo iskanje pravice.

Noveli *Množični sestanek* in *Tajni sestanek* prikazujeta spet vaško revščino, ki se na sestankih zaman poskuša organizirano upreti gruntarjem. Vrhovci dožive še en poraz. V noveli *Ni pravice pa* pisatelj razkrinkava vaškega mešetarja, ki se ne strinja z novo ureditvijo, čeprav ima od nje gmotne koristi.

Zadnji prozni sestavek *Na licitaciji* je grajen na prefinjenem kontrastnem prikazovanju licitiranja cerkvenih stolov ter uživaškem življenju dveh župnikov, ki znata spretno izkoristiti nevednost in naivnost preprostih ljudi. Pri kupovanju cerkvenih stolov se pokaže škodoželjnost in trmasti ponos velikih kmetov. Bogati si lahko kupijo boljše sedeže v cerkvi, reveži ostanejo praznih rok. Pisatelj nam s tem prikaže trpko diferenciacijo vasi in absurd, da smo pred Bogom vsi enaki.

Koprivec nam je v Sestankih na realističen način prikazal razvojno pot naše vasi v novih družbenih pogojih. Njegove novele se idejno in kompozicijsko precej približajo ljudski povesti, saj se pisatelj poslužuje vseh njenih glavnih značilnosti (med dobrim in zlim je ostro začrtana meja, zmaga vedno dobro, prevladovanje folklornih motivov, pohlep po zemlji in nezaupanje do vsega novega, ki prihaja postopoma v vas in v začetku le s težavo zmaguje). Vsa ta vprašanja rešujejo na množičnih sestankih. Vendar pisatelj pri oblikovanju in prikazovanju razmer slovenskogoriške vasi vse prepogosto zaide v poenostavljanje, v posploševanje in shematično prikazovanje življenja. Like razvršča v dve kontrastni skupini: tiste, ki z aktivistično zagnanostjo in samoumevnostjo pristajajo na novo družbenopolitično ureditev in tiste, ki jo avtomatsko zavračajo. Človek ima potemtakem samo družbeno funkcijo, njegovo individualno življenje pa je potisnjeno močno ob stran. Kljub temu da je Koprivec opozoril na porajajoče se družbene probleme na naši vasi, nam njegova prva zbirka resničnosti kmečkega življenja ne podaja prepričljivo.

S knjigo *Nevidna steza* (Kmečka knjiga, Ljubljana 1954) se je Koprivec vrnil v snov narodnoosvobodilnega boja. V dveh kratkih novelah, ki ju knjiga obsega (Nevidna steza in Za rojstni dan), lahko začutimo premik pisateljevega ustvarjanja. Koprivec NOB ne povzdiguje do višin heroizma, temveč nam daje intimno človeški in manj politični pogled na življenje. Njegovi junaki niso personificirana ideja, ampak fizična in psihična bitja, ki v različnih situacijah delujejo v okviru svojih človeških zmogljivosti. S takšnim pisateljevim pogledom na človeka in konkretno družbeno situacijo nujno zadenemo na tiste preskusne trenutke, ki so med narodnoosvobodilnim bojem spravljali v precep in pod vprašaj še tako močne individualnosti.

Večdnevno stradanje privede mlado partizanko v prvi noveli do takšne fizične izčrpanosti, da v najtežjih trenutkih ne vidi drugega izhoda kot dezerterstvo ali smrt. Preobrat iz idejno trdne mlade partizanke v demoralizirajočo individualnost je podan zelo prepričljivo. Glavni motiv novele je elementarno prikazovanje partizanske revščine in veličine boja v času roške ofenzive, ki postane ponekod že kar simbolično. V opisovanje Koprivec spretno vtke ljubezenski trikotnik med mlado partizansko Vido, drznim Menihom ter preprostim in pogumnim kmečkim fantom Silnim.

Druga novela *Za rojstni dan* prikazuje okupirani Maribor. V njej opisuje pisatelj mlado dekle, ki si želi življenja in burnih doživetij. Prav zaradi tega niha med ljubeznijo do svojega fanta – ilegalca in pretvarjajočim se nemškim vohunom. To je zanjo tudi usodno in konec je tragičen.

Čeprav se nam zaupanje mladega dekleta nemškemu vohunu zdi človeško razumljivo, pa bi bilo potrebno, da bi pisatelj gradil svojo glavno junakinjo bolj z intimnimi, psihološkimi prijemi, ne pa s samimi zunanjimi dogodki.

Knjigo ponekod v stilnem pogledu motijo predolgi in utrudljivi opisi, ki se vse preveč izgubljajo v kopičenju nebistvenih detajlov. Marsikdaj preide njegovo realistično opisovanje tudi v romantično obarvanost.

Pred izidom svojega prvega romana je objavil Koprivec krajše prozne sestavke v revialnem tisku. To so predvsem odlomki iz njegovih kasnejših romanov ter povesti. Takšna je povest *Znamenje ob hudourniku,* kjer se je poglobil v probleme belogardizma ter ljubezenske tragike. Pripravljal pa je tudi svoj prvi roman *Mi smo proti,* v katerem naj bi bila glavna ideja podana v hipotezi, da človek, ki je nemoralen, nujno stopi na stran okupatorja. Vendar teh dveh del ni končal in sta ostali v zasnovah.

HIŠA POD VRHOM

Lahko rečemo, da se tudi v slovenski literaturi pisatelji nekako težko odločajo za obravnavanje problematike iz bližnje preteklosti in neposredne sedanjosti. Mnogi zagovarjajo teorijo distance, za katero je naš nobelovec Ivo Andrić dejal: »Ne piši o zemljotresu, dok ovaj još traje.«

Vzroke za to lahko iščemo na različnih področjih in v različnih momentih našega razvoja. Razumljivo je, da je bila druga svetovna vojna za mnoge pisatelje eden najintenzivnih dramatičnih doživljajev. Zato je v naši literaturi sorazmerno malo pisateljev, ki bi se spoprijeli z dano, trenutno stvarnostjo, ki naj bi opisovala težke in po svoje dramatične pretrese naše družbe ter njeno preobrazbo. Razen tega je bil med ustvarjalci verjetno tudi strah pred morebitno zgrešenostjo, ki mogoče ne bi bila samo literarna – konformizem, ki bi lahko postal atmosfera – po drugi strani pa preobčutljivost politične javnosti za kritiko negativnih pojavov, mladost socialistične demokracije, ostanki ždanovističnih pogledov na družbeno funkcijo umetnosti, normiranje estetskih resnic in ne nazadnje: ideološka in filozofska nedoraslost pisateljev, da v svojem času z revolucionarnih in marksističnih pozicij opišejo in raziščejo probleme sedanjega človeka in družbe.

Pri tem velja poudariti, da se poezija toliko ne srečuje s takšnimi problemi, kot npr. pisci daljših proznih tekstov, zlasti pa romanov in novel, ki zahtevajo in obdelujejo širši epski prostor in daljša časovna razdobja. Vendar se mi zdi, da je le od ustvarjalčeve moči in njegovega notranjega umetniškega potenciala odvisno, koliko lahko sledi družbenemu dogajanju in ga kar se da verodostojno oblikuje in prikazuje.

Vse to moramo imeti pred očmi, ko analiziramo Koprivčeva romana Hiša pod vrhom in Pot ne pelje v dolino, kajti v njih se pisatelj z vso svojo umetniško močjo poglobi v probleme naše povojne vasi. Te probleme nam prikaže z vsemi napakami in dobrimi lastnostmi, dokler pred nami ne zaživi novi čas, ki pa, kot vse novo, zahteva svoje žrtve. In prav v prikazovanju družbenega socializiranja naše vasi se je Koprivec dvignil na raven tistih pisateljev, ki so s tankočutnim darom opazovanja in pravilno mero odgovornosti pred časom in družbenimi dogodki znali prisluhniti razvoju naše vasi in njenega človeka.

S Sestanki je Koprivec zelo površno in plitko posegel v razbolele razmere naše družbe. Vse preveč je shematiziral, medtem ko so napredne sile v literaturi že zahtevale vrnitev k človeku in njegovim problemom. Koprivec je še naprej obdržal sestankarstvo, ker je tega rodila doba in ga ni bilo mogoče obiti, vendar je šel s svojim prvim romanom Hiša pod vrhom (DZS, Ljubljana 1957) korak naprej, k človeku, k njegovi socialni bedi, k razburkanim dogodkom nemirnih časov agrarne reforme, obveznih oddaj in ustanavljanja kmetijskih zadrug. Vse to je tako močno vplivalo na preobrazbo naše vasi, da je postavljalo pred človeka neprestane preizkušnje, ki so delovale v moralnem oziru zelo različno. Marsikaj je v tem razburkanem času postalo nečloveško, zgrešeno in umazano.

Roman je razdeljen na tri dele. V prvem, ki zajema predvojno in vojno razdobje, nam pisatelj prikaže bedo in trpko življenje dveh zakoncev, ki se pehata na tuji majeriji v vinorodnih vrheh Slovenskih goric. Drugi del poseže v razmere agrarne reforme, v tretjem pa spoznamo boj vaške srenje proti zadrugam. Najbolj dognan, hkrati pa tudi najbolj poln razumevanja za tragiko malega človeka je tretji del. V njem pride najbolj do izraza osnovna ideja, ki je iz romana ni težko izluščiti: reveže, ki so tako težko pričakovali socialnega odrešenja, je nekdo grobo prevaral.

V prvih dveh delih Koprivec s svojim pisanjem ne preseže utrjenega in že nekoliko utrujajočega kmečkega realizma, ki je dosegel svoj vrh v delih Prežiha, Miška Kranjca, Ingoliča

in Potrča. Za roman bi bilo celo mogoče bolje, če bi sploh odpadla in bi pisatelj z retrospekcijo v tretjem delu na sintetičen način bralcu prikazal razmere, ki jih obravnava v teh dveh delih.

Koprivec se v začetku romana še ne more otresti nekih splošnih načel pisanja, ki smo jih srečali že v Sestankih, toda kolikor bolj gremo proti koncu, toliko bolj čutimo, da pisateljeva moč raste. Vse bolj prihaja do izraza njegovo zanimanje za problematiko posameznika, katerega dejanja dobivajo čedalje večji notranji, psihični odziv. Posameznikova problematika je nujno vezana na družbeno dogajanje preobrazbe naše vasi in nujno zadene ob družbena hotenja soseske. V tem je prikazana vsa tragičnost boja posameznika proti kolektivu, v katerem srečujemo tudi tiste nezdrave elemente, ki so s svojim ravnanjem vlivali preprostemu človeku nezaupanje do kolektivizacije vasi v socialistični družbi.

Življenje zakoncev Poharičev je en sam boj. Iz socialnega dna slovenskogoriške revščine se s težavo dokopljeta do skrbništva majerije. V Naniki se prebudi velika strast do ogona lastne zemlje, kar pa v njenem možu, neodločnem in omahljivem Tuneku, ne najde preveč globokega odziva.

Po Nanikinem prizadevanju postane z agrarno reformo majerija njuna in sedaj se z vso zagnanostjo ter ljubeznijo posvetita zemlji. Toda proces oblikovanja vasi ni zaključen. Začenjajo ustanavljati zadruge. In kakor se je Nanika prej borila z vsem srcem za košček lastne zemlje, se mora sedaj boriti, da je ne bi izgubila.

Njen mož Tunek pa se ob besedah vizionarja kovača Bračiča, ki vidi vso bedo in revščino vrhovcev, navdušuje za zadruge. Sanja o kovačevih besedah, ko pravi: » . . . takrat vam bo dobro, ko ne bo več vaših beračij, raztepenih po teh vrhih. To bo tedaj, ko bodo vsepovsod veliki grunti, takšni, da oko enega samega ne bo pregledalo« (HPV, str. 226). Prvi se vpiše v zadrugo, kljub temu da mu Nanika nasprotuje in pomeni to zanjo udarec, ki ga ne more preživati. Tudi Tunek je razočaran – gruntarji, za katere se je zdelo, da jih je novi sistem strl, se zopet dvignejo. Vstopijo v zadrugo in v njej zagospodarijo. Tunek je prevaran, z njim pa tudi vsa vrhovska revščina, ki je od novih družbenih oblik pričakovala boljši kos kruha.

Nanikin in Tunekov boj je tridimenzionalen: na eni strani se bojujeta za lasten kos zemlje in, ko ga dobita, ga hočeta tudi obdržati, zato se borita z vsemi silami proti hudemu, ki prihaja v vas od zunaj. Pri tem nehote zadeneta ob nasprotovanje vrhovcev, ki prav tako žele dobiti kos zemlje. V tem okviru nam pisatelj kaže vso zaslepljenost vaške revščine, ki iz nezaupanja do nove ureditve slepo podpira gruntarje in je proti zadrugam. Ta revščina tudi kruto in neusmiljeno obsodi posameznika, ko se ta dvigne nad njo in pričakuje, da bodo z velikim, enotnim »velikim gruntom« postali vsi enaki. Prevarana ni samo od kulakov – gruntarjev, temveč tudi od oblasti, ki jo v romanu predstavljajo vse preveč za svoje interese navdušeni aktivisti. Prav zaradi tega je razočaranje nad novim toliko močnejše in usodnejše.

Koprivčevi junaki so obsedeni od zemlje, privlači jih s tisto magično močjo, za katero so pripravljeni dajati tudi svoja življenja. Zlasti velja to za glavno junakinjo romana Naniko, ki s svojim bojem in odločnostjo ob agrarni reformi daje romanu resnično živo človeško vsebino.

Ob agrarni reformi se dramatično križajo interesi posameznikov in skupin, svoj vrh pa ti dogodki dosežejo pri ustanavljanju zadrug. Vendar je hotel pisatelj povedati še več: začutimo, da avtor v romanu daje primerno idejno perspektivo, ki ponazarja vse ideološke procese, v katerih se kmečki in kočarski ljudje polagoma zavedo svojega položaja. Najperspektivnejši pri tem je kovač, ki v svojem strastnem, hitro zanesenem in pogosto razočaranem razmišljanju o svetu zavzema najrazličnejša stališča, s katerimi skuša najti rešitev za revščino na vasi. Precej je podoben krojaču Frdamani Strešnici v romanu Pot ne pelje v dolino, čeprav je tu krojačeva pot že dokaj jasnejša, vendar pa prav zaradi tega večkrat nekoliko manj odločna od kovačeve. Frdamana Strešnica je na pol obrtnik, na pol vrhovec, zato nikoli ne more popolnoma dojeti vrhovske bolečine. Kljub temu hoče biti siromakom njihov ideološki vodja, to pa mu ne uspeva popolnoma, kajti iz ene skrajnosti preveč prehaja v drugo. Enkrat je preveč nepremišljeno zagnan in hoče pravico doseči s silo, drugič je zopet preveč kompromisarski. Je pa vsekakor verni nadaljevalec kovačevih idej iz Hiše pod vrhom.

Poslednji del romana Hiša pod vrhom je pomemben zlasti zaradi tega, ker se sociološkim in ideološkim dejstvom pridruži še globlja človeška komponenta. Tu se roman spremeni v resnično prikazovanje človeškega trpljenja, upanja in bridkosti. Vsi dogodki, ki so prihajali

postopoma v vas, so uničili osebno življenje glavnih junakov Nanike in Tuneka. Postaneta si tujca, ki ju veže malo skupnega. Zadruga bi jima morala prinesti rešitev, toda zgodi se ravno obratno. V rokah gruntarjev se spremeni v tisto usodno razdiralnost, ki uniči desetletni napor bajtarskega hrepenenja. Zemlja je izgubljena, tega pa vanjo strastno zaljubljena Nanika ne more prenesti. Umre razočarana in brez dobre besede za svojega moža.

Dokaj obširno razdobje, ki ga je Koprivec snovno zajel v Hiši pod vrhom, je vplivalo tudi na določene pomanjkljivosti v romanu. Te so predvsem opazne pri raznih preobratih, ob katerih je pisatelj ustvarjal fabulo in tudi idejo romana. Zdi se, da so premalo psihološko utemeljeni. Tako npr. komunist Zorki, ki sodeluje z Lackom, naenkrat izgubi vero v dokončno svobodo in se preda Nemcem. Nekoliko razumljivejše je Tunekovo omahovanje med okupatorjem in partizani. Od prvih pričakuje boljše življenje, ko pa se razočara, prične sodelovati s partizani. Še očitnejši preobrati nastopijo pri kovaču Bračiču, ki se iz navdušenega hitlerjanca vname za partizane, a je tudi nad njimi razočaran, ko dva partizana neodgovorno ubijeta nemška vojaka. Potolažen je šele tedaj, ko izve, da sta bila zaradi tega kaznovana. S svojo brutalnostjo drži kovač v pokornosti vso vaško srenjo in je nekakšen njen ideolog. Skozi njegova usta so izrečene mnoge pozitivne besede, ki bi iz viničarjev in kočarjev napravile kmetom enakopravne ljudi.

Odločitev, da večji kmetje in tudi Nanika ne sodelujejo z okupatorjem, pisatelj sicer nekoliko skrito, a vendar še vseeno dovolj jasno povezuje z njihovo zakoreninjenostjo v zemlji, ki je dajala svojim lastnikom tisto trdnost v prepričanju, ki je pri viničarjih in kočarjih ni bilo. Zato tudi Nanika zasovraži vse ljudi, ki jim je zemlja le politično sredstvo in jo lahko brez osebne prizadetosti spravljajo v skupno upravljanje. Zakoreninjenost v zemljo se je potemtakem med vojno pokazala kot pozitivna lastnost pri odločanju za eno ali drugo stran, po osvoboditvi pa je postala ovira novim oblikam kolektivizacije kmečke proizvodnje. In kolikor je bila navezanost na zemljo večja, toliko hujše so lahko bile posledice. Naniko hrepenenje po zemlji giblje vse življenje, jo greni, začasno osreči in na koncu pokoplje.

Roman se konča tragično. Življenje je uničeno, toda ne zaradi tega, ker bi mogoče bilo dejanje preprostega majerja, ko stopi v zadrugo, nespametno, temveč zaradi tega, ker je bil preprosti človek premalo pripravljen na nove družbene oblike, ki so se tako nenadoma pojavile pred njim, da jim enostavno ni bil kos in ne dorasel. Zaradi tega so tudi tako usodno in globoko vplivale nanj. »Tunek in Nanika,« kot pravi pisatelj sam, » sta bila živa človeka, ki sta postala žrtvi novega oblikovanja naše vasi« (Razgovor s pisateljem 19. maja 1967).

Koprivčevo prikazovanje slovenskogoriške vasi v starih in novih oblikah družbenega razvoja je v tem romanu realistično. Pisatelj se ne ustavi pred odkrivanjem življenjskih resnic, pa naj bodo te še tako krute. Usode ljudi nam prikazuje plastično in avtentično ter ne zatisne oči pred nasilji, ki so jih neposredno po vojni zagrešili okrajni aktivisti.

POT NE PELJE V DOLINO

Zapletenim dogodkom ob agrarni reformi, ustanavljanju kmetijskih zadrug ter s tem neposredno v zvezi različne in trpke usode ljudi, ki se bore za zemljo in boljše življenje, so se priključile nove oblike preoblikovanja vasi, ki so nujno zahtevale od tankočutnega ustvarjalca, da poseže vanje in nam jih prikaže.

Potemtakem je bila Koprivčeva Hiša pod vrhom šele začetek večjega teksta, ki nam naj bi v celoti prikazal razvoj povojnega kmečkega življenja. Če je neki literarni kritik za roman zapisal, da pomeni tragični del tega življenja, je prav gotovo mislil na nove oblike, ki so se po vojni s težavo uveljavljale in to za ceno razočaranj, grobosti in človeških življenj. Od novega romana bi torej pričakovali, da bo prinesel razrešitev, več svetlobe, upanja za človeka, ki hoče živeti in z vso voljo prisluhniti novemu času. Toda roman Pot ne pelje v dolino (DZS, Ljubljana 1965) nas po slabih desetih letih od Hiše pod vrhom pusti približno na isti črti z razočaranim človekom, ki smo ga videli v prvem. Še več: človek se novim oblikam še bolj upira, jih zavestno in nepopustljivo odklanja: ne niha iz ene skrajnosti v drugo, kajti zaveda se, da njegova pot ne pelje v dolino, od koder prihaja samo slabo.

»Piha veter na to stran? Če vleče na ono, se lahko sliši kaka beseda v dolino, od tam pa pride redkokdaj kaj dobrega. Prihajajo psi, biriči, izterjevalci davkov, pa aktivisti in odločbe. Komarji so tudi od tam. Pri lužah si najdejo zavetje, od koder potlej napadajo. Prav gotovo morajo biti tudi osepnice od tam! . . . Vode pa teko navzdol, zakaj dež pade najprej na hribih

in pusti tod, kar je najboljšega. Vinogradi so tu, sadno drevje, šole. Kar je dobrega in koristnega, je pač na hribih. Le blato sili navzdol... Sodišča in zapori so pa spodaj. Saj je baje tudi pekel spodaj... Še sonce je bolj naše in mesec in zvezde« (PNPD, str. 1).

Že iz teh uvodnih besed glavnega junaka, kmeta Bračka, lahko zaslutimo, kam bo uprt pisateljev pogled. Braček je tisti v zemljo in v kmečko tradicijo zakoreninjeni upornik, ki na vulkanskem žrelu vaške kolektivizacije kljubuje novim oblikam. Nepripravljen se znajde v čisto novih družbenih razmerah, zato dojema vse nove ukrepe kot nekaj nasilnega. Takšen dojem je posledica stare tradicije, ki jo podkrepljuje še čedalje bolj boleče spoznanje, da oblikujejo novo kmečko življenje ljudje, ki niso za to sposobni in imajo pri tem svoje osebne namene. Bremenijo jih dogodki iz NOB, v katerih so neposredno sodelovali in pokazali svoj pravi obraz. Povezani so tudi s tujino in skušajo zavirati socialistični razvoj. Zato je nujno, da takšna preprosta, a poštena kmečka duša, kot je Braček, z novo ureditvijo ne more najti skupnih perspektivnejših ciljev.

To ni več samo upor posameznika proti kolektivu, temveč gre za upor človeka proti človeku in to tistega dobrega, razočaranega človeka, ki je ostal ves čas zvest samemu sebi in svoji zemlji, proti onemu drugemu, ki se je znal ves čas prilagajati in prilizovati trenutni oblasti in je prav zaradi tega vsaj za določen čas uspel. Kmet Braček zato ne more hoditi po istih kolesnicah socializma kot upravnik državnega posestva Ploj in politični priganjač Gril. Njuni nameni niso čisti in so tudi v nasprotju s socialistično kolektivizacijo vasi. Braček jo gleda skozi dejanja teh ljudi, zato svojo samostojnost brani z vsemi silami pred zadrugo in državnim posestvom. Ne more verovati v takšne ljudi, ki v imenu ljudske oblasti, občine in okraja drastično segajo po njegovem koščku zemlje, ki si ga je s težavo priboril. Njemu je vseeno, kdo je na oblasti, pomembno mu je le to, da je tisti pravičen in da hoče ljudem dobro. On ne hodi v cerkev zaradi boga, njegov bog je zemlja. Slišati pa hoče kaj lepega, kar ga notranje zadovolji in pomiri. »Človek ne živi samo od kruha,« pravi Braček in, če mu jemlješ tisto, na kar je bil navezan vse svoje življenje, mu moraš dati kaj boljšega. So pa stvari, ki so nove, »odkar so nastale, in bodo nove, dokler bo človek živel« (PNPD, str. 119). Braček jih najde v liturgičnem tekstu katoliških verskih resnic: »Ne kradi, ne prešestvuj, ne pričaj po krivem, ne ubijaj!« (PNPD, str. 119). To pa niso samo goli zakoni katoliškega kodeksa, temveč so splošne resnice človeštva in kdor jih ruši, temu Braček ne more nikoli zaupati.

V njegovem ravnanju odseva splošno razpoloženje slovenskega kmeta do oblasti. Ta odnos je bil vedno nezaupljiv in se je s konkretno situacijo še poglabljal. Od razočaranja do razočaranja je postajal razmik večji, ker so dogodki silili kmeta, da bi se odtrgal od tistega, kar mu je bilo najdražje, od zemlje.

Braček se ne bori samo proti državnemu posestvu, ki z nesmotrnim gospodarjenjem svojega direktorja iz dneva v dan bolj propada, ampak tudi proti vrhovski revščini in ostalim vaščanom, ki v skupnem delu na posestvu nejasno upajo na boljši kos kruha, pri tem pa jih ne zanima toliko zemlja in niso z njo niti čustveno niti eksistencionalno povezani. Zato ne morejo razumeti Bračkovega kljubovanja, ko pravi: »... Če ljubiš svoj svet, vzdržiš vse...« (PNPD, str. 29)

Vrhovci brez večjih duševnih pretresov zapuste zemljo in se odločijo za tovarne, ki jim ponujajo varljivo zadovoljstvo. Tudi te so nevarnost Bračkovi vztrajnosti in navezanosti na lastno zemljo. Sinova, na katera je računal, da mu bosta pomagala pri njegovem boju, ga zapustita. Prvi gre v tovarno, drugi v sosednjo kmetijsko zadrugo za traktorista. Braček poskuša vse, da bi vsaj mlajšega zadržal in bi mu tako ostal vsaj žarek upanja, da reši svoj gruntič pred državnim posestvom. Toda vse je zaman, novi čas brez usmiljenja reže rane in bridko poseže tudi v njegovo najintimnejše življenje. Braček ne doživi samo nasprotja z družbo in njenimi novimi oblikami, temveč se znajde tudi sredi dilem znotraj družinskega življenja. Tudi te so posledica konflikta med starim in novim. Tradicionalna čustvena navezanost na zemljo in arhaična idealizirana podoba toplega družinskega ognjišča sta grobo porušeni z ekonimizacijo in kolektivizacijo kmečkega dela.

Bračkov spor z oblastjo se nenehno stopnjuje. Pred vsakim novim dogodkom se njegova tradicionalna miselnost spopada z novimi nazori. Pri njem obstaja apriorno nezaupanje do vsega novega, kar prihaja iz mest, in se toliko bolj poglablja, kolikor bolj se povečuje strah, da bi izgubil zemljo, ki mu je glavni vir življenja. Zato se mu zdi nasilno oranje s traktorjem na njegovi zemlji največji zločin, ki so mu ga napravili. Oskrunili so tisto, kar mu je bilo sveto in za kar je tekel njegov znoj.

»Vse se mu meša pred očmi. Njiva, cerkev, griči, ki se zgubljajo nekje tam, kjer se nebo zapira. Pšenica ni več zelena. Zalita je s krvjo. Za plugi bruha njena kri, teče navzgor, navzdol, vse zaliva, samo Ploja ne more doseči, Gril pa brodi po nji. Lovi jo v dlani in jo smehljaje razmetava. Všeč mu je, kar dela, zakaj ledeni obroč okrog ust se mu je zrahljal. Vsem je všeč, tudi spremljevalcem. Popolnoma sveža je, še kadi se iz nje. V Bračku hoče ugasniti še tisto malo zavesti, ki mu povzroča kurjo polt po telesu. Ustavlja se, noče ali pa ne more naprej. Vseeno mu je. Išče, da bi se česa oprijel, toda strah, ki zleti vanj iz zemlje, mu porine noge naprej. Spet teče. Vztrajati mora. Ne popustiti. Tudi smrt ga ne more prisiliti, da bi popustil. Če bi imel grudo prsti! Z njo v dlani bi zmogel vse, a je preokoren, da bi jo pobral. Ne pomni, da bi bil kdaj tak. Kako so se upali! ... Sovraštvo, ki preraste bolečino, ga potiska naprej. Napolnilo mu je prsi, da mora škripati z zobmi. Laže mu postaja. Zdaj obvladuje vsak gib. Edino srce se noče pomiriti. Zanj so prsi premajhne. Mora obstati in se izsopsti« (PNPD, str. 164).

Žena Liza je prav tako predstavnica Bračkove generacije. Slepo mu verjame in zaupa. Podpira njegov boj in ko se zdi, da je Braček pod težo dogodkov že omagal, se dvigne tiha, skromna žena. Njena odločnost v kočljivih trenutkih preraste moževo hrabrost in tršatost. Obadva vidita rešitev za svojo zemljo v sinovi vrnitvi od vojakov, le tako se bosta lahko ubranila državnemu posestvu in političnim priganjalcem. Toda pri tem nista računala, da sin ni s srcem pri zemlji tako kot sta onadva. Ne moreta razumeti, da se nekdo, ki je rasel na hribih in ogonih, lahko izneveri lastni grudi. Zato njun boj in upanje, da bosta sina le pregovorila k vrnitvi, ni nič manjši kot tisti, ki ga bijeta za zemljo. Vzrok za sinov odklon od zemlje vidita in iščeta v nesrečni ljubezni. Upata, da je to trenutno in da bo prešlo. Ne vidita pa globljih nasprotij, ki jih prinaša razkol dveh generacij. Starejša, zakoreninjena v tradicionalne moralne norme, težko prisluhne mlajši, ki hoče pod vplivom mesta tudi iz zemlje napraviti tovarno. In tu tiči tisti konflikt, pri katerem je starejša toliko na boljšem, da lahko svoj prav podkrepi s tezo, kako je ekonomičnost kmetijskega dela nujno odvisna od globoke čustvene navezanosti na zemljo.

Braček najde za to celo vrsto razlogov, zato ga pri njegovi odločitvi ni mogoče omajati. Naj mu sin govori, kar hoče, med mestom in vasjo ne bo nikoli pomiritve, ker je ne more biti. »Kdor se hodi v mesto učit, kako je treba z zemljo ravnati, ne bo kaj prida gospodar. V mestu je vse kaj drugega. Delo jim je tam bolj šala. Nekje brkljariš samo osem ur. Imaš streho nad glavo, sonce in dež ti ne prideta do živega. Tam lahko uvajate nove stvari in se greste socializem« (PNPD, str. 116).

S temi besedami zavrača Braček starejšega sina, ki mu hoče govoriti o prednostih novega življenja. Vendar to ni vse: kako more kmet verovati novim oblikam, ki prihajajo na vas in se hočejo uveljavljati, če ga hočejo v to prisiliti in če ne gre drugače, uporabijo za to tudi fizična sredstva? Besede »Slovenija svobodna in srečna si že ti« (PNPD, str. 137) mu zvenijo trpko in posmehljivo. Razočaran je nad tistim, kar so mu obljubljali med vojno. Bridkost pa je še večja zaradi tega, ker vidi, da so na oblasti ljudje, ki sploh ne znajo ravnati s kmečkim človekom, kaj šele z zemljo,. Kako morejo ti ljudje prepričati o uspešnosti gospodarjenja na državnem posestvu kmeta Bračka, ki je za vsako grudo zemlje potočil kapljo znoja in je pripravljen zanjo tudi umreti? Preveč je napak, da bi lahko dal prav novemu času.

Neposredno po vojni smo se kramparsko zagnali v obnavljanje domovine, tudi zemlja je čakala svojega skrbnega obdelovalca. In kaj je dobila? Sindikalne brigade iz mest so se zarile vanjo ter jo v rekordnem času obdelale. Vendar ljudje, zemlja ni cesta, obdelovati jo moraš z ljubeznijo, bi rekel Braček, zato je z njimi ostajalo pravo razdejanje. Čas pa je bil takšen, da je dopuščal vse. Vsi so mislili, »da bo novi čas le dajal in da bodo lahko živeli od sestankov in zastav« (PNPD, str. 58).

Potem je sledilo ustanavljanje zadrug. Mali človek – vrhovec je pričakoval od njih mnogo. Nudila se mu je priložnost, da po dolgem času postane enakopraven gruntarjem in se iz socialnega dna tlačenih dvigne v enakovrednega upravljavca. Toda, zopet je bil razočaran. V upravne odbore so prišli gruntarji in še naprej tlačili vaško revščino. Ta se je od časa do časa poskušala dvigniti, vendar ji ni uspelo. Kolikor je niso potlačili gruntarji, so udarili po njej še ljudje, ki so pod krinko oblasti izkoristili trenutno situacijo in si polnili lastne žepe. Tista prava oblast pa je bila za malega človeka predaleč, da bi ga lahko dosegla in rešila.

Prešle so začetne faze razvoja. Ustanavljati so začeli državna posestva. V njih so proletarski in kruha željni vrhovci videli svojo dokončno rešitev, zato so z vsem srcem vtaknili

vanje še tisto krpo zemlje, ki so jo imeli. In kaj se je zgodilo? Zemlja, ki je nekoč vsaj kolikor toliko preživljala vse, naenkrat ni rodila toliko, da bi bilo zanje dovolj kruha. Državna posestva so začela odpuščati ljudi. Med njimi je čedalje bolj raslo nezadovoljstvo, ki je ponekod (kot npr. v romanu) preraslo v upor, ki pa zaradi omahljivosti in bojazni ljudi dolgo časa ni mogel spremeniti obstoječega stanja. Vrhovci so tako ostali brez dela in ni jim preostalo nič drugega, kot da zapuste zemljo ter se zaposle v tovarnah. Ko pa so jih tudi te razočarale, so videli edino rešitev v delu na tujem.

Vrhovci Bračka nikoli dokončno ne sprejmejo medse, ker je na svojem in kljubuje tistemu, za kar so se oni brez oklevanja odločili. Edini so si le v stališču, da je potrebno takšne ljudi, kot je Ploj, odpraviti. Zato se jim Braček brez pomisleka priključi v njihovem boju, saj ve, da le s kolektivnim nastopom lahko kaj dosežejo. To bi pomenilo tudi njegovo dokončno rešitev – osamosvojitev od večne negotovosti, kdaj mu bodo vzeli zemljo. Z vrhom se ne more nikoli sprijazniti in ko njihov upor proti direktorju državnega posestva propade, je razočaran nad njim, ker vidi, da so omahljivci, brez čustvene odgovornosti do zemlje, za katero bi bil on pripravljen tudi ubijati.

Toda prav ta vrhovska revščina mu zadane dokončni udarec. Ko Ploj zbeži v tujino, zasije v njem upanje, da se bo lahko vrnil v svoj hram. Toda to mu preprečijo vrhovci, ki hočejo s smotrnejšim gospodarjenjem napraviti takšno državno posestvo, kjer bo vsak, ki bo hotel delati, imel dovolj kruha. Zmagalo je novo, vrhovska revščina je našla pravo pot: ne cepiti zemlje, temveč pustiti jo skupaj in napraviti iz nje en sam »veliki ogon«. Braček tega ne more prenesti, v kolektivizaciji vidi odvzem privatne lastnine. To pa mu pomeni tudi konec življenjskih pogojev in njegove eksistence. Odrezan je od zemlje, ki je bila zanj sveta: to ga pripelje do skrajnega obupa ter blaznosti. Opeharjenost je prevelika, da bi jo lahko prenesel.

»Partizani, me še poznate? Bili ste štirje. Nisem pozabil. Zdaj ste mi potrebni ... Ni jih – Nikogar ni, ki bi zastavil dobro besedo za človeka ... Zmerom bolj se mrači ... Posvetite mi ... O – o – o ... Pokvarjenci, pokvarjenci. Za vse so me opeharili ...

Ploj, ne tako. Razumi siromaka ... Okraj, k hudiču! ... O svoboda, kako težko smo te čakali, pa si nazadnje prišla ... Socializem ... Državno posestvo ... Beži, Lujz, beži, beži – i – i! ... Luč, Liza! ... Kje se obiraš? Zmerom si bila počasna ... Luč ... Zakaj se temni še ta drobec svetlobe? Hočem luči! ... Joj, prižgite ... Nočem v temo ... Prižgi! Petrolejka je na koncu peči. Hiti ... Jezus Kristus ... Hiti ...

TEMA ... TEMA ... TEMA ... TEMA – A – a – a – a ... (PNPD, str. 289)

S temi besedami je pretrgano vse Bračkovo hrepenenje po idiličnem kmečkem življenju na koščku lastne zemlje. Že s samim naslovom romana Pot ne pelje v dolino je hotel pisatelj simbolično opozoriti na glavno idejo, ki ji ostane zvest in jo razvija vse do tragičnega padca glavnega junaka. Gradi jo postopoma in s konkretnimi akcijami, ki najdejo širok odmev v notranjem svetu glavnega junaka. Braček se neprestano bori in nikoli mu ne zmanjka sovražnikov, ki segajo po njegovem težko priborjenem svetu.

Pisatelj pa je hotel povedati še več. Prvotno mišljenje, da je kolektivna zemlja področje, ki kmečkega človeka zadovolji, prepozna za frazo, ki brez ljubezni do zemlje ne more biti uspešna. Po drugi strani je hotel tudi pokazati, da mali kmet s svojo lastnino v novih pogojih težko uspeva, zlasti še, če mu pri tem nasprotuje tako oblast kot tudi njegova najbližja okolica.

Braček v zadnjih trenutkih pred padcem še enkrat prehodi vso pot in preživi ves boj, ki ga je prestajal za svojo zemljo. V njem ostane živa monumentalna vztrajnost ter močno prepričanje v pravilnost svojega boja. Zadnji trenutki pomenijo obupno stisko človeka, ki se poskuša rešiti s poslednjimi močmi. Toda razočaranje nad stvarnostjo, ki se ni uresničila v takšnem smislu, kot se je obljubljalo in kakršno je pričakoval, ga potisne v temo, iz katere ni rešitve. Tak sklep pomeni tragično sprostitev junakove nenehne negotovosti ter prepričljivo nadaljevanje Bračkove zvestobe do osnovnega, za kar se je bojeval: vztrajati na lastni zemlji za vsako ceno in ne oditi v dolino.

Pisatelju bi vsekakor storili krivico, če ne bi poudarili še nekaterih drugih elementov, ki jih zasledimo v romanu. Ti pri osvetlitvi glavne ideje niso tako bistveni, vendar nas še bolj prepričajo v resničnost opisanega življenja ter njegovih ljudi.

Čeprav se Bračku sinova odtujita, vseeno lahko zlasti v mlajšem zasledimo neko podobnost z očetom. Kot se ta bojuje za grunt, se sin z neomajno in fanatično vztrajnostjo zaljubi

v gruntarsko hčer, ki ga ne mara. Lujzek je globoko čuteč kmečki fant, zmožen ljubiti svoje dekle prav tako močno in enkratno, kot oče svojo zemljo. Njegova erotična čustva najprej razburka bujna poštarica, ki pa jo zapusti, ko ga prevara z drugim. Zdi se, da je hotel pisatelj s tem potrditi resnico, kdor zelo ljubi, lahko tudi globoko sovraži. Poštarica spozna, da je ta pošteni fant zmožen globoke, resnične ljubezni, zato ga skuša na vsak način dobiti. Piše mu pisma, ki pa ga ne morejo omajati. Njegova že skoraj blazna ljubezen do gruntarske hčerke ga napravi indiferentnega do vsega drugega okoli sebe. Postane slabič, na katerega oče v svojem boju ne more računati.

Fanika, gruntarska hči, je elementarna ženska. Razočarana nad zdolgočasenim vaškim življenjem čaka človeka, ki jo bo rešil iz enoličnosti v »egzotičnost« mesta. Od Bračkovega sina pričakuje več hrabrosti, toda ta je preveč čustven, da bi to zmogel. Zato ni čudno, da se naveže na mnogo starejšega Ploja, direktorja državnega posestva, in vidi v njegovem terorju nad vrhovskimi ljudmi tisto, kar je iskala pri drugih. Njegovo brutalnost zamenja s hrabrostjo, ko pa zmoto spozna, je zanjo že prepozno in usodno.

Zdi se mi, da prav v erotičnih odnosih in v fanatični vztrajnosti mladega kmečkega fanta, ki je zmožen ljubiti svoje dekle tudi po njeni smrti, doseže pisatelj tisto ustvarjalno moč, ki ni nič manjša in nič manj popolna od tiste, ki se kaže v poglavjih o Bračkovem boju za zemljo.

Koprivec se je zavedal, da nam realistična kmečka povest v tradicionalni obliki ne more izpovedati zamotanih vprašanj sodobnega kmečkega življenja. To čutimo že v njegovem uvodnem delu, »kataristiki«, ki je napisana v prvi osebi in v kateri nam pisatelj kritično obrazloži družbeno stvarnost in svoj odnos do življenja. V drugem delu poskuša to stvarnost razložiti tako, kot jo doživlja njegov glavni junak. Skozenj se od časa do časa razpredajo kritične meditacije o novi ureditvi. Na ta način pisatelj dosega večjo verjemljivost, samo delo pa pridobi v konkretnih akcijah večjo umetniško prepričljivost. Pisatelj se vživi v miselnost in psiho svojega junaka, kar potem podkrepi in razpleta v samih akcijah. Uvodni del je poln poetičnosti in nam v retrospekciji pripoveduje pomembna življenjska načela glavnega junaka, hkrati pa že tudi v grobih obrisih nakaže, kam se bo razvijala glavna ideja romana.

Razumljivo je, da se je Koprivec pri tako širokem in pisanem razponu psihičnih meditacij svojih junakov znašel pred problemom, kako zajeti vse duševne in čustvene preobrate. Zato ni čudno, da se večkrat zateka k retrospekciji, s katero poskuša združiti in obrazložiti najtanjše človekove misli, čustva in njegove notranje nagibe za reagiranje v situaciji. S tem roman vsekakor mnogo pridobi pri razreševanju sodobnih aktualnih vprašanj, zlasti pa pri psihološki karakterizaciji oseb. Z njo doseže tudi večjo dinamičnost, kar je romanu v prid. Svoji preprostosti in neposrednosti je pisatelj v tem delu dodal novo kvaliteto, ki govori o njegovem večnem iskanju na področju kompozicije. Po določenih konfliktnih situacijah nas pisatelj pušča tudi v nejasnosti in nam prepustiti, da jih sami razrešimo. Tega mu ne moremo jemati za zlo, saj je s tem napravil roman le zanimivejši, bralca pa pritegnil h globljemu razmišljanju.

Priznati moramo, da pisatelj in njegov junak govorita od srca. V romanu nam spregovori resnični kmečki človek z vsemi svojimi težavami, ki ga težijo. Pisatelj ostane temu človeku zvest vse do zadnje strani romana. Razkrije nam vse njegove stiske in čustvene premike, čeprav so ti ponekod precej obtožujoči za našo polpreteklo družbo. Zato se brez dvoma lahko priključimo besedam upravnega odbora Prešernovega sklada ob podelitvi Prešernove nagrade temu delu: »Takšna pisateljeva pot, ki kaže posluh za resnično živo in ki protestira, ko je to resnično živo in človeško gaženo, je pot, ki je vredna priznanja« (Nagrajenci Prešernovega sklada, Delo, 8. februarja 1966, str. 5).

JEZIK ROMANA POT NE PELJE V DOLINO

Kadar govorimo o jeziku literarnega dela, moramo paziti predvsem na dve stvari: na eni strani na ujemanje jezika literarnega dela s tisto jezikovno normo in kodifikacijo, ki jo poznamo iz šol, jezikovnih učbenikov in razprav, po drugi strani pa pomislimo na jezikovno funkcionalnost, kako izraža jezik neko vsebino za določen namen. Pri tem moramo opozoriti, da je jezik nekega dela v neposredni povezanosti z vsebino in namenom, s katerim je ta vsebina izražena.

Roman Pot ne pelje v dolino je napisan v knjižnem jeziku, vendar je treba že na začetku

poudariti, da je Koprivec z raznimi krajevnimi izrazi, ki so značilni za kraje, ki jih opisuje (Slovenske gorice), hotel jezikovno regionalno obarvati svoje delo. Nekateri od teh so razširjeni prek meja Slovenskih goric, kar pa nas ne sme motiti. Takšne besede se funkcionalno vključujejo v delo in ga bogatijo. Naj navedem samo nekaj takšnih besed: hram – kmečka hiša, ogon – del njive, podstenje – podstrešni hodnik na dvoriščni strani hiše, priklet – prostor pred kuhinjo, vratnik – prostor ob njivi za obračanje živine. Vse so neposredno povezane s kmečkimi opravili in se v romanu večkrat ponavljajo. Nekatere od njih, kot sta npr. hram in ogon, dobijo v romanu že kar simboličen pomen.

Dogajanje v romanu se razpleta na naši vasi v času, ko je doživljala velike in hitre spremembe. Te so močno vplivale na duševnost in čustvenost kmečkega človeka, zato je razumljivo, da je pisatelj za takšno opisovanje uporabljal čim manj narečnih izrazov. Po drugi strani pa so ti, ki jih je uporabil, dokaj razumljivi in ne delajo preglavic.

Čustveno in duhovno razgibana vsebina romana je vsekakor močno vplivala tudi na jezik, ki mu postane funkcionalno sredstvo za prikazovanje čim tanjših čustvenih in psihičnih vzgibov pri človeku. To je zlasti opazno v dialogu. Vse osebe v romanu tudi neposredno spregovorijo. Braček in njegov mlajši sin sta elementarna človeka, ki se hitro razburita, zato sta v delu prikazana s precej podobnimi izraznimi sredstvi. Njun govor je zelo ekspresiven in se odlikuje s kratkimi stavki, ki se v delu pojavljajo kot izbruhi. Primer:

»Od nocoj dalje nočem biti več v tej hiši.«

Materi zdrknejo roke z obraza, lovi se za peč, vzdihuje in mrmra, s prestrašenimi očmi išče moža.

»Kaj praviš?«

Braček se skloni, kot da se namerava pognati nanj.

»Spat!« zakriči z glasom, ki odmeva celo od zunaj, od drevja.

Sin se mu bliža. Na njegovem obrazu ni strahu in ne kaže, da bi ga nameraval poslušati. Skloni se mu domala k čelu, kjer ga njegova sapa obveje.

»Sit sem tvojega lajanja,« reče. »V čagonsko zadrugo pojdem. Tam bom traktorist. To vam pravim, da boste vedeli, kje sem, če bi me kdaj potrebovali.« (PNPD, str. 125)

Razmeroma daljše govorne enote pa avtor posvèti nekaterim drugim osebam, zlasti Ploju, Grilu in starejšemu sinu, ko Bračka pregovarjajo, naj vstopi v zadrugo.

»Kdaj so ostragovski vrhovci postali resnični ljudje, kaj? ... Ko so ustanovili obdelovalno zadrugo. Do tedaj so bili hlapci kulakov. Tvoje zaničljivo kimanje ne more spremeniti resnice. Ti nisi hotel videti sprememb, ki so nastajale, jaz pa sem jih videl. Ljudje so mi pripovedovali, kaj se je spremenilo pri njih. In državno posestvo, vidiš ... Veš koliko takšno posestvo rodi, če na njem dobro gospodariš? Si šel kam pogledat? Pojdi, da boš sprevidel! ... Je kulak kdaj vrhovcu popravljal bajte? Jim je gradil ceste? Kadar je deževje, potoneš na vrhovskih cestah, toliko je blata. Vidiš, državna posestva pa vse to delajo. Gradijo vodovode, napeljujejo elektriko. Pred vsem tem zapiraš oči. To je socializem, vidiš, ne pa tiste napake, ki jih ob vsaki priložnosti stresaš iz rokava ...« itd. (PNPD, str. 116)

S premim govorom pisatelj karakterizira ljudi. Tako največ povedo o sebi sami. Pri tem je zlasti pomemben uvodni del, ko se Braček v obliki karakteristike izpove, kakšen je in kaj ga je napravilo takšnega. S tem že tudi neposredno razlaga dogajanje v romanu.

Pomemben delež v romanu ima tudi vezni tekst, v katerem se avtor trudi, da ne bi bil vsiljivo prisoten. Zato dogajanja z njim ne opisuje, temveč ga pripoveduje: stavki so zdaj na strani glavnega junaka, drugič zopet na strani celotnega dogajanja. Podobni so prememu govoru, so razmeroma kratki in imajo veliko ekspresivnih izrazov.

Roman je tudi poln izrazov, za katere v kmečki povesti navadno pravimo, da so sočni, bogati in ljudski. Vzemimo za primer le nekatere od njih:

»A mislil sem, da se bova vsaj midva ujela v korak.« (PNPD, str. 49) Ali pa: »Življenje ju je stisnilo v klado in zdaj sta en sam človek« (PNPD, str. 244), kar pomeni, da so ju skupne težave še bolj povezale v njunem boju. Ali pa: »Z možem sta mislila, da mora imeti mlad človek tudi kak korak in kako misel zase« (PNPD, str. 244), kar pomeni, da je lahko skrivnosten. In še: »Trgaj rjuhe tudi še kje drugje, ne samo doma« (NPD, str. 67), to pomeni, naj si fant že poišče kakšno dekle.

Večkrat so ti izrazi tako močni in slikoviti, da se odmikajo že v smer posebnih stilističnih izraznih sredstev.

Tudi frazeologija v romanu je bogata. To ni nič čudnega, saj vemo, da je prav kmečki jezik poln fraz, ki se rojevajo ob raznih opravilih. Romanu je to le v prid, saj je pisatelj s tem napravil vsebino le še bolj pripričljivo. Omenimo samo nekatere: ima čez brado dovolj (str. 13), mu zbrišejo z jezika (str. 14), mlatiti prazno slamo (str. 119), ni krop ne voda (str. 122).

Jezik je tudi zelo metaforičen, čeprav so fraze in tudi primerjave večkrat že splošno znane in ustaljene. Z njimi poskuša pisatelj usmerjati asociativnost bralca ob dogajanju. Večinoma so vezane na zemljo, malo pa je takšnih, ki bi se od nje oddaljile. Pojavljajo se največkrat v veznem tekstu. Omenimo naj jih le nekaj: ljudi ne moreš stiskati kot tropine (str. 92); telo je imela rahlo, kakor preorana njiva (str. 232); pazil je nanjo, varoval jo kakor zasejan ogon (str. 235); bilo je, kakor da je dobrosrčen gospodar nesrečno izbral za pastirja jeznorite ljudi (str. 7); do prepira z ženo pride laže kot do orehove potice (str. 8).

Živost dogajanja, večjo intenzivnost ter neposrednost v romanu doseže Koprivec tudi s pogovornimi elementi, ki jih uporabljamo v vsakdanjem govoru. Ti so zlasti opazni v premem govoru, zasledimo pa jih tudi v veznem tekstu. Večkrat se ponavljata zlasti glagola odrajtati in brigati se.

Za izražanje čustvenih stanj svojih junakov uporablja različne ekspresivne izraze, ki še bolj podkrepijo in popestrijo dinamičnost romana. Vendar bi šli predaleč, če bi jih naštevali v vseh njihovih odtenkih.

Po vsem tem lahko rečemo, da je Koprivec tudi v jeziku precej napredoval. V prvi knjigi Kmetje včeraj in danes ima mnogo več narečnih in narodopisnih izrazov kot pa v tem romanu. To je razumljivo, saj se v prvi srečujemo s slikovitimi, skoraj dokumentarnimi opisi podob iz kmečkega življenja. V romanu Pot ne pelje v dolino pa nam je pisatelj prikazal psihološko podobo kmečkega človeka po osvoboditvi v vrtincu novih sprememb, zato je razumljivo, da je tudi v jeziku uporabil sredstva, ki so bila blizu temu človeku in dogajanjem.

SKLEP

Koprivčevo predvojno umetniško ustvarjanje je temeljilo na folklorističnem in socialnem opisovanju kmečke problematike, neposredno po njej najde v njem odmev ljudska revolucija in aktivistično angažiranje, najbolj pa se pisatelj izčisti v zadnjih delih. Kolikor je bil prej neposredno angažiran v trenutni stvarnosti ter je želel sproti odgovarjati na vprašanja v zvezi s slovenskim kmečkim človekom, toliko bolj gleda v teh zadnjih delih na isto problematiko že z neke distance. Njegovi pogledi so se bistveno izkristalizirali. Junak zadnjega romana, Braček, mu pomeni samo en primer kmečkega človeka, ki se je znašel s tradicionalnimi navadami in mišljenjem naenkrat sredi koles administrativnega socialističnega preoblikovanja, ko je človek potisnjen v ozadje, v ospredje pa stopi kolektiv. Prek tega problema, spora z oblastjo, z družbo in lastnimi otroki, je pokazal splošen pojav krčevitega neprilagajanja starejše generacije novim življenjskim ter družbenim pogledom. Konflikt je pač izredno globok, boleč in za glavnega junaka uničujoč. Povečuje ga še nepravilno vodenje gospodarske politike, iz njega pa se zrcali usoda našega kmeta in časa, v katerem se roman dogaja.

»Vendar,« kot pravi pisatelj sam, »sega ta konflikt še dalje in sicer do končne prevare« (Iz razgovora s pisateljem, 19. maja 1967). To pa misli Koprivec obdelati v svojem tretjem romanu Ptica visoko leti. V njem bo pisatelj prikazal kmečkega človeka, ki postane v mestu žrtev samoupravljanja in se mora iz tovarne vrniti k zemlji. Vsekakor je to aktualna problematika, ki še bolj potrjuje, da Koprivec teži za vedno novim in je v tej smeri eden naših najboljših pisateljev.

VIRI IN LITERATURA

Ignac Koprivec, *Kmetje včeraj in danes.* Založila Glavna hranilnica pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, 1939.
Ignac Koprivec, *Sestanki,* Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1949.
Ignac Koprivec; *Nevidna steza,* Kmečka knjiga, Ljubljana 1954.
Ignac Koprivec; *Hiša pod vrhom,* Državna založba Slovenije, Ljubljana 1957.
Ignac Koprivec, *Pot ne pelje v dolino,* Državna založba Slovenije, Ljubljana 1965.
Ignac Koprivec, *Zvezde so se prikazale,* Tovariš 1952, str. 1007–1017.
Ignac Koprivec, *Pred ciljem,* Ljubljanski dnevnik 1953, št. 78.
Ignac Koprivec, *Prišla je Drapjašca,* Ljubljanski dnevnik 1953, št. 91.
Ignac Koprivec, *Preizkusila jih je,* Naša vas 1953, št. 4.
Ignac Koprivec, *Odločitev,* Naša vas 1953, str. 138–140.
Ignac Koprivec, *O zimski noči,* Nova obzorja 1953, str. 152–159.
Ignac Koprivec, *Ko se je zmračilo,* Socialistična misel 1953, str. 168–181, 224–233.
Ignac Koprivec, *Na licitaciji,* Prlekija 1955, str. 48–51.
Ignac Koprivec, *Ko smo bili pastirčki,* Rodna gruda 1955, str. 200.
Ignac Koprivec, *Mati, prišli so tvoji otroci,* Ljudska pravica 1945, št. 17.
Ignac Koprivec, *Mitraljezec Janez,* Ljudska pravica 1945, št. 25.
Ignac Koprivec, *Trpljenja bo še treba,* Ljudska pravica 1945, št. 27.
Ignac Koprivec, *Na dopustu,* Ljudska pravica 1945, št. 61.
Ignac Koprivec, *Partizanka je postala,* Ljudska pravica 1945, št. 117.
Ignac Koprivec, *Rad bi se dvignil,* Ljudska pravica 1945, št. 135.
Ignac Koprivec, *Dobili so traktor,* Kmečki glas 1945, št. 4.
Ignac Koprivec, *Zmotil se je,* Kmečki glas 1945, št. 14.
Ignac Koprivec, *Seja terenskega odbora,* Slovenski poročevalec 1946, št. 176.
Ignac Koprivec, *Novi viničar je prišel,* Kmečka žena 1947, št. 2.
Ignac Koprivec, *Množični sestanek,* Ljudska pravica 1947, št. 115, 116.
Ignac Koprivec, *Tajni sestanek,* Novi svet 1947, str. 475–487.
Ignac Koprivec, *Čigava je pravica,* Slovenski poročevalec 1947, št. 97.
Ignac Koprivec, *Zakurili smo taborni ogenj,* Koledar OF 1948, str. 97–98.
Ignac Koprivec, *Zdaj si moramo med sabo pomagati,* Ljudska pravica 1948, št. 55.
Ignac Koprivec, *V tovarno,* Ljudska pravica 1948, št. 68.
Ignac Koprivec, *Na licitaciji,* Nova obzorja 1948, str. 69–75.
Ignac Koprivec, *Dobrotljivo srce Matjaža Gregoreca,* Nova obzorja 1948, str. 131–138.
Ignac Koprivec, *Osemnajsto leto* (Odlomek iz romana »Mi smo proti«), Novi svet 1948, str. 500–514.
Ignac Koprivec, *Bolnica je pogorela* (Odlomek iz povesti Znamenje ob hudourniku) Obzornik 1948, str. 287–294.
Ignac Koprivec, *Zadruga je dobila nov upravni odbor,* Naša žena 1948, str. 265–268.
Ignac Koprivec, *Sestanki* (Odlomek), Obzornik 1949, str. 248–253.
Ignac Koprivec, *Želarija pod vrhom,* Naša žena 1950, str. 152–156.
Viktor Konjar, *Zapozneli orač v brazdah kmečkega realizma,* Ljudska pravica 1957, št. 233, str. 6.
Slavko Jug, *Na realističnih temeljih,* Večer 1957, št. 265, str. 3, 4.
Rapa Šuklje, *Na obisku v hiši pod vrhom,* TT 1957, št. 48, str. 7.
a. b., *Hiša pod vrhom,* Knjiga 57, str. 317–321.
Jože Šifrer, *Novi roman Ignaca Koprivca,* Naši razgledi 1958, št. 1, str. 22.
Štefan Kališnik, *Hiša pod vrhom,* Slovenski poročevalec 1957, št. 250.
Kajetan Kovič, *Nevidna steza,* Ljudska pravica 1955, št. 7, str. 8.
Milan Dolgan, *Dve noveli Ignaca Koprivca,* Naši razgledi, 1955, št. 4, str. 91.
Milko Štolfa, *Sestanki,* Ljudska pravica 1950, št. 119.
Ivan Potrč, *O Koprivčevih Sestankih,* Novi svet 1950, str. 444–452, 543–548.
Oskar Hudales, *Ljudje in gorice v novelah,* Nova obzorja 1950, str. 338–345.
Štefan Barbarič, *Ljudje na šahovnici,* Mladinska revija, Ljubljana 1950/51, str. 136–138.
Helga Glušič, *Pot ne pelje v dolino,* Delo 1965, št. 331, str. 5.
Helga Glušič-Krisper, *Ignac Koprivec,* Slovenska književnost 1945–1965, Izdala in založila Slovenska Matica, Ljubljana 1967, str. 256–258.
Nagrajenci Prešernovega sklada, Delo, 8. februarja 1966, str. 5.
France Novak, *Jezik Koprivčevega romana* Pot ne pelje v dolino, Oddaja po radiu v maju 1967.
Razgovor s pisateljem, 19. maja 1967.

Ignac Koprivec

Prvo ponižanje

Ljubljana je bila v tistem času kakor začudena, do smrti preplašena golobica, po katero je segla sredi noči v golobnjak ostudna roka in jo zdaj drži za vrat, da se zvija. Brani se s svojimi nežnimi, drobnimi nogami, tolče s perutnicami, oči pa ji zro z nemo grozo v svetle, hudobno se lesketajoče zenice, ki zlohotno zro v golobnjak ter se smehljajo mirno in mrzlo, kačje strupeno.

Mesto je bilo prazno, kakor da bi izumrlo. Civilista skoraj ni bilo na cesti. Kdor pa je vendar šel po ulici, je hodil sključeno; vlekel je glavo v ovratnik, sklanjal hrbet, oči so mu begale po tlaku in z dolgimi negotovimi koraki je šel naprej kakor strah sredi noči.

Na hišah je ležala moreča tegoba. Teža je lezla skozi okna in vrata tudi na ulice, ki jih je prepojila. Hiše so se sklonile, znižale, okna in vrata so se zmanjšala. Bilo je, kakor da bi se vse mesto z neizprosno počasnostjo pogrezalo v močvirje: milimeter za milimetrom, zmerom enakomerno, zmerom počasi.

Godba po kavarnah je utihnila, le v Nebotičniku je še igrala, toda melodija, ki se je poigravala v dušečem zraku in lila skozi okna, je bila žalostna. Bila je težka in mračna, kakor kletev, ki teži dušo kot svinec. Bilo je, kot da bi se gosli razbile. Čeprav je lok poskakoval po strunah veselo, čeprav so prsti nalahko drhteli, da bi dali glasu veder ton, so dajale gosli ubit glas, kakor da bi se smejalo do smrti ranjeno srce.

Vsa okna v mestu so bila zaprta in skoraj tudi vsa zastrta. Vežna vrata so bila zaprta. Še mrliški listki so manjkali na vratih, pa bi človek mislil, da leži v vsakem stanovanju mrlič. Prepih, ki je vlekel po ulicah, je prinašal z vseh strani vonj po mrličih, po bršljinu in zimzelenu. Iz zemlje, iz zraka, iz nevidnih skrivališč pa so zrle na mrtvaški mir, ki se je zgrinjal nad mestom, zlobne oči, in nekje se je smejalo, kakor pijana prostitutka.

Celo v parku je življenje zamrlo. Tivoli je počival mirno, trudno, kakor ranjena žival, ki ji brizga iz globoke rane kri. Čez cvetlične grede so bile napravljene poti. Cvetja ni bilo nikjer; nihče ga ni sadil, kakor da bi v teh časih ne uspevalo. Drevje je stalo v parku kakor čemerni starec, ki udari s palico vsakogar, kdor pride mimo. Grmičevje, ki je raslo ob poti, in ki je nekoč cvetelo, je bilo polomljeno. Stalo je tam, kakor da bi se pravkar dvignilo iznad snega. Park je bil tih. Ptic ni bilo nikjer in ne veveric, ki bi poskakovale za upokojenci po beli peščeni cesti. Bilo je, kakor da bi iz parka nastalo pogorišče.

V cerkvah je od časa do časa zazvonilo. Zvonjenje je bilo otožno, skoraj žalostno. Naznanjalo je žalost in nesrečo.

Po ulicah pa so drveli veliki sivi tovorni avtomobili. S privihanimi rokavi je sedel v vsakem avtomobilu za volanom italijanski šofer ter si požvižgaval ljubezensko pesem. Na strehi kabine je stala strojnica, ki je mrzlo zrla v izumrla okna. Smehljajoč, kot sama nedolžnost, vesel laški vojak je stal pri nji ter jo objemal z obema rokama. Ob njem so se naslanjali na streho kabine še štirje vojaki, ki so merili s svojimi puškami po ulici. Otročje prešerno so zrle njihove oči v svet in prepevali so, kot bi se peljali na svatbo.

Na okvirnih stranicah avtomobila je sedelo še deset italijanskih vojakov s čeladami na glavah in s puškami na kolenih. Smehljaje so gledali v soparni dan; prepevali so in če je prišlo po ulici dekle, so zadrhteli na avtomobilu in jo klicali z nežnimi imeni, da je zardela ter nekoliko zaustavila korak. Bilo je, kakor da bi vojaki vozili z njive krompir ter bi ga zvračali v mogočne kleti, od koder ga bodo prodajali.

Toda na avtomobilih ni bilo krompirja, temveč ljudje, slovenski fantje in možje.

Iz vseh predelov mesta so jih vozili sivi mračni avtomobili v kasarno, kjer so jih Italijani pregledovali in od koder so jih pošiljali v zapore ter v internacijo.

Nemočni, oplašeni in radovedni so stali možje na avtomobilih. Nekateri so govorili, nekateri so se celo smejali, toda če je bil smeh slovenskega človeka za ušesa nedolžno se smehljajočega laškega vojaka preglasen, če je bil tak, da bi ga utegnil motiti pri petju, tedaj je iz oči vojaka na mah izginila vsa nedolžnost. Napolnile pa so se s pretečo jezo, čelada se mu je zazibala na polizanih, s pomadami namazanih laseh, roka je sama od sebe pograbila puško in spačenih ustnic je vojak sunil slovenskega predrzneža v pleča, v trebuh, kamor je pač zadel. Preteče mu je požugal, se obrnil in že mu je ležal v očeh spokojni mir. Znova je zrl na ulico otroško nedolžno ter pel dalje.

Možje na avtomobilu so povesili oči, kakor da bi nič ne videli, zakaj ni bilo dobro gledati takšnih stvari. Bili so to zlovešči dnevi, ko je radovednost človeka rada privedla na policijo. Bilo je treba hoditi po cestah in ničesar videti, ničesar slišati, vendar pa poslušati, zakaj gorje, če te je kdo poklical, pa nisi slišal, in spet gorje, če si se oglasil, ko te ni nihče klical.

Bilo je na dan sv. Petra in Pavla tisoč devetsto dvainštiridesetega leta. Iz žalostnega, sivega dne so nekaj časa rosile plahe deževne kaplje, nato je spet posijalo sonce. Ves dan se je to menjavanje vrstilo, kakor bi se ne dežju ne soncu ne ljubilo gledati puščobe po mestu.

Popoldne ob treh je šel skozi mesto Ivan Zadravec. Spustili so ga bili iz kasarne in zdaj je hitel domov.

Mesto je bilo skoraj prazno, le pri kasarni so stale gruče žena in otrok, ki so se vesili na visoko ograjo ter gledali na dvorišče, če bi zagledali svoje očete. Vojaki so jih podili stran, ženske so vztrajale; prerekale so se in celo grozile.

Groziti je pomenilo v tistem času mnogo, Zadravec je to vedel. Italija je tedaj mislila, da zmaguje; Italija se je krepila, napihovala in njeni vojaki so se tega živo zavedali.

Zadravec je hodil po mestu naglo, kakor tisti redki izgubljenci, ki so se gibali po ulicah. Šel je sklonjeno kakor starec in noge so se mu zapletale, da se je opotekal.

Toliko je ta dan doživel, toliko grenkega, da je hitel domov v svojo sobico, kjer je hotel znova premisliti dogodke dneva. Bil je že tudi lačen. Pred zajtrkom so ga bili odpeljali, spustili so ga pa šele zdaj.

Ni gledal ne na levo ne na desno. Vse okrog njega se mu je studilo. Zdelo se mu je, kakor da je padel v razbojniško jamo, kjer se pijani razbojniki norčujejo iz ljudi. Smehljaje jih porivajo v globoke luže in prepevajo, v temnem kotu razbojniške jame pa nekdo moli na glas, da bi z molitvijo zadušil tožbe in vzdihe vtapljajočega se ljudstva. Pred očmi je imel samo en cilj: čimprej domov, domov! Zapreti se v sobo, potem pa preklinjati, jokati, nekaj storiti.

Ko bi ne bil nekoliko plahega srca, ko bi se mu roka ne tresla, bi ponižanje tega dne Lahom takoj plačal. Razbiti vse to; razrušiti vse to prekleto zidovje, za katerim se smeje tisti strašni smeh kot prostitutka ter pogrezniti razvaline z Lahi vred kilometer globoko pod zemljo, da bi po tej nečloveški golazni ne ostala niti sled, to bi hotel storiti. Toda imel je samo dvoje rok in plaho srce.

Življenje ga je bilo teplo, kakor da bi prišel na skrivaj in po nepotrebnem na svet. Opazilo ga je ter ga napravilo neodločnega. Napravil je mnogokrat važen sklep, odločil se je, da stori to in ono, toda že ko je sklep delal, je vedel, da ga ne bo izvršil.

Njegova sobica je slišala mnogokrat velike besede. V nji se je razživel, v nji je bilo srce trdno, kakor da bi prišel na nov svet. V nji je preklinjal in delal sklepe, a ko se je oblekel ter stopil na prag, da bi šel in uresničil sklepe, mu je v prsih samo zadrhtelo. Kri v žilah se mu je skoraj ustavila, noga je obstala in Zadravec se je vrnil. »Jutri storim!« se je opravičeval, a je vedel, da ne bo storil nikoli.

Bil je glasbenik. Pred šestimi leti je prišel na glasbeno akademijo. Prej je bil delavec. Študiral je privatno ter kot privatist končal gimnazijo. Po letu študija na akademiji so mu živci odpovedali. Hodil je sicer še na predavanja, veljal je za študenta, ali izpitov ni mogel delati.

Peklo ga je pod lobanjo, kakor da bi mu možgani goreli. Komponiral je in njegove stvari so veljale za približno dobre. Poučeval je tudi klavir ter se s tem preživljal. Njegova duša je bila občutljiva za žalitve; njegovo srce je bilo mehko in dobro.

Zjutraj je prišla gospodinja z vestjo, da je mestna četrt, kjer je stanoval, blokirana in da Lahi preiskujejo po hišah.

Poskril je v naglici nekaj literature, ki jo je imel v sobi ter nekaj svojih skladb, ki jih je napisal za partizane v gozdovih, nato pa se je pripravil za odhod. Vedel je, da bo splošna racija za moškimi. Ljudje, ki jih je imela Osvobodilna fronta na policiji in na štabu armadnega poveljstva, so prinesli to vest. Če bi bil nekoliko odločnejši, bi se skril, kakor se je bil že dvakrat, toda bil je mnenja, da se to pot ni mogoče skriti, da bodo vse preiskali, vse pretaknili.

Delal je aktivno pri Osvobodilni fronti, v kateri je gledal silo, ki ne bo samo osvobodila slovenskega naroda tujega zavojevalca, temveč ga tudi notranje sprostila, ki ga bo osvobodila tudi domačih izdajalcev ter mu dala duševno moč in zdravje. Ves svoj čas je posvečal delu za narodno osvoboditev in zdelo se mu je, da najde v tem delu veliko okrepčilo. Če se ne more bojevati s puško v roki, če mu slabo zdravje brani, da bi šel v gozdove, kjer se je kovalo novo življenje, se je pač bojeval tako. Vedel je, da okupator uporablja pri odkrivanju aktivistov v kasarni izdajalce. Nemara se je pri svojem delu že s katerim srečal. Samo pokazal bo s prstom nanj, samo pokimal in šel bo v internacijo ali v zapor.

Internacije se je bal skoraj huje kot zapora. V zaporu človeka vsaj zaslišujejo, tudi pretepajo ga seveda in izmučijo do smrti, v internaciji pa hiraš in odmiraš brez besede, brez pojasnila, kakor žival v kletki.

Nabasal si je v nahrbtnik nekaj perila in čakal.

Če je pogledal skozi okno po ulici, je videl očeladene vojake, ki so stražili ceste. Na križiščih so postavili strojnice in zaprli so pot za vsakogar, kdor ni imel posebne izkaznice.

Mesto je bilo zastraženo okrog in okrog, bloki so bili popolnoma zaprti. Nihče ni smel ne v mesto ne iz njega. Vlaki so ta dan vozili samo Italijane. Ljubljana je bila obdana krog in krog z bodečo žico. Na vseh važnejših cestah so stali bunkerji in španski jezdeci. Ulice so bile zagrajene z lesenimi kobilami, le ozka špranja ob strani je bila določena za peš pot. Vozovi so smeli voziti le po določenih cestah.

Okrog šeste ure zjutraj je v veži zabobnelo. Laški vojaki so tolkli s puškami po vratih, kakor da bi nameravali vlomiti. Kričali so, preklinjali, zraven so se pa smejali. Eden je slonel na zidu in rahlo pel, drugi je gledal na okna, če bi uzrl kje kakšno dekle, štirje so razbijali po vratih.

Gospodinja je odprla. Vojaki so skočili v vežo ter planili po sobah.

Dolgo so pregledovali pritličje in prvo nadstropje, nato so pridrveli v podstrešje, kjer je stanoval Zadravec. Z naperjeno pištolo je prišel laški narednik skozi vrata. Bil je plah, negotov. Previdno je stopil čez prag in se oziral po sobi. Za njim so vstopili še trije vojaki in karabinjer. Vsi so bili nekam plahi, kakor otrok, ki je napravil neumnost in zdaj čaka, da bo okregan. Niso vedeli, kaj naj počno, ali naj naperijo nanj, ki je sedel pri mizi in jih mirno opazoval, svoje puške ali naj gredo iz sobe.

Gledali so svetli klavir in eden je celo stopil k njemu.

Narednik je prišel tri korake pred Zadravca. Držal mu je pištolo proti prsim ter ukazal, naj vstane.

Vstal je in dvignil roke. Preiskali so ga, nato je narednik spravil pištolo. Zadravec mu je pokazal legitimacijo.

»A glasbenik, komponist?!« ga je skoro občudovaje vprašal narednik. Bil je prijazen, domač, kakor da bi prišel na obisk, kakor da bi prišel k njemu v goste. Začel je pripovedovati, kako ljubi glasbo, kako ljubi lepo petje.

Raznežil se je. Oči so mu sanjavo strmele nekam nazaj v spomine, nato pa se je v hipu zresnil. Na obraz mu je legla temna senca, oči so se mu napolnile s pretečo tesnobo in zadirčno je ukazal Zadravcu, naj se pripravi na pot.

Vojaki so začeli premetavati po sobi. Preiskali so kovčke, posteljo, omaro, vse. Pretaknili so vsak kot, prevrgli vse, prebrskali knjige, nato so molče odšli.

Zadravec je šel za njimi. Pred vrati so ga izročili vojaku, ki je stražil ulovljene moške. Po deset skupaj jih je peljal na velik siv avtomobil, ki je stal na cestnem križišču. Ko je bil avtomobil poln, so jih odpeljali v kasarno.

Ogromno neprijazno dvorišče kasarne je vsrkavalo vase avtomobil za avtomobilom. Moški so se zgubljali tu kot čebele na travniku. Tu jih je stalo sto, tam spet sto. Govorili so, zbijali šale, se smejali in čakali.

Zadravec je padel mednje kot oplašen zajec. Gledal je z velikimi očmi okrog sebe ter prisluškoval glodajoči nevolji v sebi. Nastop narednika, ki je imel pri njem preiskavo, in ravnanje vojakov z ljudmi sta ga žalila in bolela. Zdaj si je v mislih ponavljal vse in jeza ga je lomila. Čutil pa je svojo nemoč, bolelo ga je kot še nikoli doslej. Razjedala ga je tudi njegova plahost in težko mu je bilo.

Nekaj časa ga je razposajenost moških žalila. Kakor njega jih je privlekel sem siv avtomobil, pa se vesele, je mislil. »Jokati bi morali, ali pa vsaj molčati!« je šepetal sam pri sebi. »Tako ravnajo s slovenskim človekom kot mešetar z volom, ta se pa smeje in šali!« Ko je prebolel prve bolečine, je spoznal, da je najpametneje smejati se, šaliti se, norčevati se. Videl je v očeh teh nekaj sto mož, da sta njihova človeška bit in njihov narodni čut užaljena, ranjena do smrti. Temna senca v globini oči jih je izdajala. »Toda čemu kazati rablju žalosten obraz. Še na vislicah se je treba tem hudičem lopovskim smejati v nedolžno strmeče oči,« je dejal. »S svojo ihto in žalostnim obrazom jim človek dela dvojni užitek.«

Ni mogel razumeti značaja teh vojakov; ni mogel odkriti ključa do zamotane duševnosti tega naroda. Prepeval je in te je tepel. – Smehljal se je in ti je kradel, kar si si s krvavimi žulji prislužil. – »Ali so tako pokvarjeni ali pa so zapeljani!« je pomislil. »Delajo zločine, ker jih morajo, srce pa jim je ostalo nedolžno.«

Kakor roboti so se mu zdeli, ti vojaki. Jezik se jim je cedil od sladkih besed. Prepevali so nežne pesmi o materi ali o svojih dekletih. Peli so jih s čustvom, s trepetajočim glasom, hip nato je pa tak vojak mirno udaril s puško človeka po glavi.

Zadravcu se je zdelo, da bi bil ta vojak zmožen ubiti kogarkoli prepevaje in nedolžni izraz v očeh bi se mu ne izpremenil niti za spoznanje. In ko bi človeka ubil, bi pel s še globljim čustvom.

»Kakor divjaki so, kakor živali!« je spoznal. »Vse pri njih je še neurejeno kot pri otrocih, ali pa namenoma razbito, da bi svojo otroško hudobnost obdržali.«

Na dvorišču vojašnice in na avtomobilih so vsi ti vojaki imeli dvojne obraze. Prijazno krinko je nataknil, ko je gledal vstran, ko se je pogovarjal s svojimi, krvniško in razbojniško pa, ko je gledal slovenske ljudi.

Skozi prostaško šolo so morali iti, da so se naučili tako sovražiti, se je zdelo Zadravcu.

Še bolj kot sovraštvo ga je bolelo zaničevanje. Vsak gib, vsak korak, vsak glas in vsaka beseda je bila polna zaničevanja, kakor da bi ne imeli opravka z ljudmi.

Na moške so gledali kot na divjačino, na ženske pa z ogabnimi, hotnimi očmi gospodarja, ki ve, da se mu sužnja ne more ubraniti, če se mu je zahoče. Ta nizkotni pogled je moral slovenska dekleta neizmerno boleti, se mu je zdelo.

»Prekleta zemlja, ki je dala iz sebe te osladne zveri! Preklet naj bo tisti red, ki je vzgojil takšne pošasti!« je sikal Zadravec. Priključil se je skupini veseljakov in smejal se je še on.

Ob deveti uri je prišla na dvorišče vojašnice »komisija« in pregled se je začel.

Veselje na dvorišču je za trenutek ponehalo. Množica mož je pritisnila h kraju, kjer je »komisija« opravljala svoje delo. Stezali so vratove; čakali so, opazovali in molčali.

Nekaj moreče težkega je ležalo tiste dolge trenutke nad glavami teh mož. Legalo jim je na srca kakor mora. Tiščalo jih je v prsih, jim spreminjalo izraz na obrazu ter jim mrtvičilo jezik.

Ko je bil pregledan prvi človek, je zletel od ust do ust rahel šepet. Bil je določen v internacijo.

Kakor da bi tesarji postavljali vislice pred očmi teh mož, je bilo videti. Vse je molče strmelo vanje. Čakali so, kdaj zabinglja obešenec na njih. Ko so ga pa zagledali, ko so videli njegov spačen obraz, njegov osiveli jezik, njegove izbuljene oči in naprej sklonjeno glavo, ko so mu noge razposajeno zabingljale nad tlemi, se je ozračje sprostilo. Pritisk je popustil. Ko je stopil na svojo trnovo pot prvi človek, ko si je nadel na ramo svoj težki križ, ko so ga videli v zaščiti mrkih laških vojakov, kako stopa nekam oplašen, vendar pa smejoč, so se obrazi mož na dvorišču vojašnice spet zvedrili. Gruče so se razmaknile in veselje je spet razmajalo mračno počutje.

Še pred poldnem se je Zadravec vključil v vrsto, ki se je pomikala korak za korakom proti komisiji.

Kakor da tam ljudje ginejo, se mu je zdelo. Kakor da tam stoji razkoračen krvnik ter maha z ogromno mesarico minuto za minuto, uro za uro po živi vrsti, ki se vije pred njim. Neslišno pade glava v brezno na eno stran in prav tako neslišno pade truplo na drugo stran. Nihče ne ve, kdo je padel in kje, in nihče ga ne bo videl nikoli več. Padel je pač neznaten slovenski človek. Kdo bi spraševal, kam! –

Toda namesto razgaljenega krvnika s krvavo mesarico je stal pred kasarniškim poslopjem mlad, dolgokrak, v plečih in bokih ozek oficir s polizanimi lasmi in hudobno zročimi očmi. Njegova vprašanja so bila kakor kletev; njegovi pogledi so bili kakor bič.

Zadravec se je pomikal proti njemu korak za korakom. Zdelo se mu je, da je zrak okrog tega oficirja ledeno mrzel in bil je prepričan, da bi zmrznila pod njegovimi nogami tudi trava, čeprav je bilo konec junija, če bi stal na nji. Kakor volčjak je bil. Ko je odprl gobec, so mu oči srsteče zagorele. Obrvi so se mu naježile in ustnice so se mu rahlo stresle. Stal je razkoračen pred vrsto ter pomignil s prstom, ko je bil nov človek na vrsti.

Zadravca je zazeblo pri srcu. Poskočilo mu je v prsih boječe in mu zatrepetalo. Ali to ni bila tista bojazen, to ni bil tisti strah, ki plane človeku nenadoma v kosti, ki mu naježi lase. To je bil tisti s studom pomešan nemir, ki ga srce čuti, ko človek uzre pred seboj kačo. Bila je tista tesnoba, tisti žgoči preplah, ki kljuje v srcu, ki razjeda kri, da vse telo počasi podrhteva; bil je tisti nemir, ki polagoma leze po žilah ter prepreza s svojim drgetom ud za udom, mišico za mišico; bil je tisti preplah, ki lega počasi na živce, kakor da bi se zatajili v precep. V grlu ga je tiščalo, in če bi moral zdajle izreči besedo, bi je ne mogel.

Gledal je moške pred seboj. Ponosno in samozavestno so prišli do oficirja, toda zrušili so se, se pogreznili vase, ko so stali pred njim. Z rimskim pozdravom je bilo treba stopiti predenj. Možje so molče naredili, kar je suhi oficir zahteval od njih in brez besede so odhajali po poti, ki jim jo je naznačil: eni v zapore, eni v internacijo, drugi pa domov.

Tistih, ki so šli domov, je bilo malo. Z žico ograjeni prostor na severni strani dvorišča se je naglo polnil; od tam so vodili mrki vojaki s puškami v rokah ljudi v kasarno, odkoder so jih spravljali na vlak.

»Kam, kam, čemu?« so spraševale začudene oči teh mož in iz spreminjajočega se dneva jim je dihalo v obraz:

»V smrt, umirat v tujino!«

Še dvoje, troje fantov je stalo pred Zadravcem. Bili so študentje – akademiki. Poznal jih je. Že prej je razbral iz šepeta v vrsti, da pošiljajo vse študente v internacijo. Zadravca je spreletala olajšujoča misel. Na legitimaciji je imel zapisano, da je komponist. Tedaj mora tajiti, da je študent.

Komaj je nekoliko pomislil, je že stal pred oficirjem, ki ga je gledal in mu migal s kazalcem svoje bele roke.

V Zadravčevih možganih se je rahlo oglasilo: »Dvigni roko in pozdravi po rimsko!« In drugi glas se je uporno dramil: »Ne dvigaj roke, ne oskrunjaj svoje čiste vesti!«

Bil je prepričan, da pojde v internacijo. Mlad je bil še, imel je okrog trideset let. Bil je videti zdrav, le nekoliko suhljat je bil. Če zdaj pokaže svoj stud nad tem, kar Lahi počenjajo, in ne dvigne desnice, si položaja ne more poslabšati. Temu satanu v oficirski obleki bo pa le pokazal, da se slovenski človek ne da pokoriti. S svojim zgledom bo vplival na druge, in Lahi bodo videli, da imajo opravka z zavednim, ponosnim narodom.

Pred samim seboj se je postavljal, da svoje roke še ni dvignil v fašistični pozdravi in da je tudi ne bo. Prej se mu je zdelo, da bi bilo zanj strašno ponižanje, če bi ga prisilili pozdraviti po rimsko. Zdaj se je pa bojeval v njegovi notranjosti strah pred ponižanjem z njegovim plahim srcem.

»Ne dvigni roke!« si je dejal in že je hotel stopiti pred oficirja. Toda tisti trenutek se je spet oglasilo z druge strani: »Vsi so jo dvignili. – Ne sebi ne drugim ne boš koristil! Lahi brez tega vedo, da smo uporen, junaški narod.«

Oficir je z zlobnim obrazom izrekel besedo, ki je Zadravec ni razumel. Pokazal mu je, naj gre naprej. Videl je njegovo omahovanje in se je jezil.

V Zadravcu je vse oledenelo. Niti krvi ni čutil več v sebi, niti živcev ni več čutil. Kakor skelet se je zazdel samemu sebi. Misli so se mu razpršile in avtomatu podoben je stopil pred oficirja bled, prestrašen, tresoč se. Desnico je dvignil visoko v zrak in dolgo je ni povesil.

Oficir ga je gledal naravnost v oči, nato pa mu je šel s pogledom od glave do nog, počasi, preudarno in premišljeno. Hotel si ga je ogledati popolnoma, vsako malenkost na njegovi

zunanjosti, vsako gubo njegove obleke in vsako njegovo misel. Nemara je spoznaval njegovo notranjost po obleki. Pretehtal ga je, nato pa pogledal z enim očesom proti kasarni, kjer se je za motnimi šipami slišal šum.

Skozi majhno luknjico na šipi so zrle na Zadravca bleščeče oči domačega izdajalca. Ni jih videl, le čutil jih je na sebi, kako so ga slačile, tehtale.

Izdajalec ni dal nikakršnega znamenja in oficir je vzel v roke Zadravčevo legitimacijo. Pogledal jo je, jo obrnil, znova zrl na Zadravca, nato pa ga je vprašal:

»Kako se pišeš?«

Zadravec se je zdrznil. – Ta glas je bil podoben biču. Zasekaval se je v zadnjo globino srca, da se je skrčilo kakor ujeti ptič. Povedal mu je.

Oficir je vprašal dalje: »Kaj delaš?« – Govoril je mešanico srbohrvatskega in slovenskega jezika z laškim naglasom.

Ko je Zadravec odgovoril, ga je oficir znova pazljivo ogledoval.

Tudi Zadravec ga je začel gledati. Zdaj se je bil že nekoliko iztreznil. Zdelo se mu je, da mu čeljusti drgetajo, da mu vse živčevje drhti, toda že se je imel nekoliko v oblasti.

Oficirjeve oči so stikale po njegovem obrazu. Toliko zlega, toliko žaljivega podcenjevanja, toliko zavestnega zaničevanja in pa naslade nad bolečino, ki je ležala na Zadravčevem obrazu, je bilo v teh očeh, da ga je streslo kakor od mraza. Ni še videl ničesar zlobnejšega od tega pogleda. Vse pošasti, vse kače, vsa zlobna bitja, o katerih je sanjal ali bral, so imela proti tem očem golobji pogled.

Zdelo se mu je, da ta pogled cinično govori:

»Ali se dobro počutiš, slovenski komponist? – Ali bi komponiral himno zmagoviti Italiji? – Ali bi poljubil ta pasji bič, ki se ga oklepa moja roka? – Ali veš, slovenski komponist, da si v mojih rokah? Samo mignem s temle prstom in nikoli več ne boš komponiral. – Kakor smet si, neznaten, drobcen, pa si si domišljal, da si človek.«

Zadravca je zeblo v dno duše. Želel je stran, da bi bilo brž končano. Ta pogled, to slačenje z očmi, to stikanje po obrazu, to nemo zasmehovanje, ki je bilo podobno pijanemu režanju satana, se mu je zdelo hujše od ječe in internacije.

Oficir pa je delal počasi in premišljeno. Nemara je čutil, da je v Zadravčevi duši vihar: nemara je razumel, čemu mu drhte roke in ustnice. Gledal ga je dalje, gledal srepo, ostro, zaničljivo, dokler se Zadravcu glava ni povesila, dokler se mu hrbet ni ukrivil in dokler mu roke niso padle nemočno ob telesu. Skoraj nasmehnil se je, ko ga je gledal pred seboj sključenega, nemočnega, njega, slovenskega komponista.

»Odkod si?« ga je spet vprašal.

Zadravec je šele tedaj razumel, da ga tika. Ta »ti« je bil izgovorjen tako jasno, tako mrzlo in s takšnim poudarkom, kakor da bi mu zabadali iglo v živec. Oficir je nalašč govoril tako, da bi bolj žalil, da bi bolj ponižal človeka.

Ves slovenski narod so takrat tikali kakor pajaca ter ga sramotili kot osirotelega paglavca, ki so mu umrli starši tisti hip, ko je prišel v hram razbojnik, to je Zadravec vedel. Čutil je to kot žalitev, ki se mu je zdela nekako posredna. Toda da tikajo iz oči v oči njega, ki je toliko pretrpel, toliko storil, ki je hotel od svojega duševnega bogastva dajati ljudstvu s polnimi rokami, kar je lepega nalila tja narava, da tikajo njega, ki se je s svojo delavnostjo in pridnostjo dvignil od ročnega delavca na akademijo, da žali njega s tem »ti« tak človek, takšna beštija, to ga je neizrečeno bolelo. Bič, zapor, mučenje, vse bi lažje prenesel kot to zaničevanje.

»Tako nas hočejo ubijati, ker vedo, da smo občutljivi, da smo ponosni, da smo kultivirani, da nismo pasje duše kot oni!« je mislil.

Pozabil je odgovoriti na vprašanje in oficir je vprašanje zlovoljno ponovil.

Zadravec je odgovarjal odsotno, kakor da bi mu bilo zdaj že vseeno. Nič hujšega mu ne morejo storiti. Kar je doživel zdaj, je bilo največje ponižanje v njegovem življenju.

Saj so ga poniževali že prej. V Jugoslaviji je bilo življenje delavca eno samo ponižanje, toda tako kot ta dan še ni bil ponižan.

»Pljujejo ti naravnost v razbolelo dušo. Preračunano ti pljujejo. Natančno vedo, kam mora pljunek pasti, da umaže še tisto sveto mesto, ki si ga kljub vsemu nameraval ohraniti neoskrunjeno,« je mislil. »Ti pa moraš iti dalje molče in z dvignjeno desnico.«

Neizmerno nizkoten se mu je zdel ta način poniževanja. Izmislil si ga je lahko samo do temelja pokvarjen človek, ki mu je srce izgorelo, ki mu je vest oledenela.

Ko ga je oficir odslovil, ni vedel, kam pojde. Zavil je po poti, po kateri so odhajali možje v internacijo, toda vojak ga je surovo sunil stran. Pokazal mu je drugo pot.

Opotekel se je z dvorišča. V duši ga je peklo, v grlu žgalo, jezik pa mu je klel sam od sebe.

»Če je bog, če je pravica, to uro, to minuto mora treščiti tu sem strela, mora zemlja požreti prekleto Italijo!« je mrmral.

Toda strele ni bilo in zemlja se ni odprla. Pri izhodu so ga pahnili na cesto.

Počutil se je, kakor da bi prišel po tridesetih letih iz zapora, ker je ubil mater, ker je zapalil svojo rojstno vas. Samemu sebi se je zazdel star. Ponižanje, ki ga je doživel, ga je postaralo.

Če bi šel v internacijo, bi bilo boljše. Lažje bi prenašal pekočo žalitev z vsemi tistimi, ki jih je cesarska Italija ta dan premišljeno žalila po zlobnem oficirju. – Zamajal se je in skoraj bi padel na ulico.

Naslonil se je na zid, da bi zbral moči, ali očeladena laška patrulja ga je nagnala s psovkami. Opotekal se je dalje. Mrliški vonj po mestu je njegovo žalost še stopnjeval. Zdelo se mu je, da vse to, kar doživlja, ni resnica, da ne more biti resnica. Taka hudobija ljudstva, tako preračunano trpinčenje se lahko porodi samo v razboleli glavi, samo v bolni domišljiji, kakršno ima on. Nemara sanja hude sanje. Ko se bo zdramil, si bo potegnil z dlanjo čez oči in morečih sanj ne bo več.

Toda niso bile sanje, v Šelenburgovi ulici je to spoznal. Šel je po pločniku ob zidu, plah, razbolel, odsoten. Bilo je ob tisti uri, ko so šli laški uradniki v službo. Ker ni gledal predse, se je zaletel v človeka.

Obstal je ter se hotel opravičiti, toda sunek v prsi mu je zaprl besedo v ustih. Dvoje rok ga je zgrabilo za ovratnik suknjiča ter ga stisnilo k zidu.

Pogledal je. Pred njim je stal majhen človek, zagorel in svetlih črnih las. Črne brke so se mu polzko vlekle čez kota ust, drobno kot šivanka. Oči je imel temne, sršeče in preteče. Bil je oblečen v elegantno sivo obleko, za vratom pa je imel bel svilen šal. Roki, s katerima ga je tresel, sta bili temni.

Zdelo se mu je, da ima pred seboj cigana. Cigan ga je tiščal k zidu ter renčal nad njim s svojim klepetavim jezikom. Okrog njega so stali še štirje podobni možje, ki so prav tako godrnjali in ga grozeče gledali.

Zadravec je razumel nekoliko laško. Povprašal je očrnelega sicilskega fašista, kaj se je zgodilo, čemu ga tepe. – Izvedel je, da se je zadel ob njega, uradnika visokega komisariata.

Opravičil se je. Dejal je, da ni videl, da je nekoliko bolan.

Siciljanec je zaklel in izrekel neko besedo. Zadravec je ni razumel, toda po prizvoku glasu, po satansko spačenem obrazu, po kačjem blesku v očeh je sodil, da je beseda zanj strašno sramotenje, da pa ne žali samo njega, temveč vso to majhno poteptano, oskrunjeno domovino.

Še dolgo potem, ko so Lahi odšli, je slonel Zadravec ob zidu. Čutil je vso svojo majhnost, nemoč, šibkost in srce ga je zabolelo še huje.

Pred Zvezdo, kjer je bilo poveljstvo armade, sta hodila laška karabinjerja gor in dol po pločniku kakor lesena psa, ki ju vlači otrok od dolgega časa sem in tja. – Ko je šel Zadravec mimo, sta se ustavila in zastrmela vanj. Eden je celo nekaj dejal in pokazal s prstom nanj. Zadravec je zardel. Tudi v tej besedi je čutil žalitev, čeprav je ni razumel.

»Kako so se te kanalje spremenile!« je pomislil. Spomnil se je tistega žalostnega velikega tedna leta tisoč devetsto enainštiridesetega. Proti večeru je nekega dne prišel v Ljubljano glas, da gredo proti Viču Lahi.

Nihče ni mogel tega verjeti. – Da bi zasedli Lahi Ljubljano, to belo, ljubljeno Ljubljano, to ponosno mesto! Ni mogoče! – Vendar je šla zlasti mladina na Tržaško cesto.

Tudi Zadravec je prišel tja. Prišel je iz radovednosti, da bi zadušil svoj nemir. Ni mogel verjeti, da bo konec tak.

Proti večeru je prirjovelo po Tržaški cesti motorno kolo. Majhen laški vojak s čelado in šopom perja na nji se je pripeljal od Viča. Plaho so zrle njegove begajoče oči po ulici, po hišah, in obraz mu je grbančil strah. Ko je videl, da mu nihče ne stori žalega, se je hrupno obrnil in zdrvel nazaj.

Nato se je vrnilo kakšnih deset motoristov. Tudi ti so vozili previdno, tudi ti so prestrašeno zrli na ljudi, na hiše. Za temi pa je pribrenčal avtomobil, potem nova motorna kolesa, za njimi pa kolesarji.

Zadravec je gledal te vojake in šlo mu je na smeh. Ves ta laški pohod se mu je zdel kot ponesrečena maškarada. Kokotje perje na čeladah ga je zabavalo. Majhni vojački so se mu zdeli zanimivi. Plaho so zrli izpod čelad in zdelo se mu je, da njihove oči prosijo: »Ne zamerite; mi nismo krivi!«

Bil je prepričan, da bi vsa ta armada pobegnila čez Vič, če bi sredi ulice zaregljala ena sama strojnica, če bi se z Gradu oglasil en sam top.

Ni mogel verjeti, da bodo ti vojaki zasedli Ljubljano, da bodo legli na Slovenijo. Kakor polži so se mu zdeli. Ponesnažijo jo lahko s svojo lepljivo slino, zavzeti, zasesti, osvojiti je pa ne morejo.

Gledal je ljudi. Hotel je videti, kaj poreko ti. Na vseh obrazih je videl smeh, ne zaničevanja, le vesel smeh, kakor da bi bil predpust, kakor da bi prišli v Ljubljano Vrhničani našemljeni s kokošjim perjem, namazani po obrazu s temno barvo in oblečeni v sive, prašne obleke.

Dekleta so si tiščala robčke na usta, da se ne bi smejala naglas.

»Ti da bodo ostali tu?« – To ni mogoče. Večna sramota bi bila s tem pritisnjena na našo zemljo!« je pomislil. »Sredi noči zrase izza hribov jugoslovanska vojska in ti vojački bodo tekli s svojimi splašenimi očkami nazaj do Benetk in Rima.«

Toda jugoslovanske vojske ni bilo več in majhni vojački so ostali v Ljubljani. Njihove plašne oči so dobile polagoma krvniški izraz, zakaj Italija je dala v Ljubljano kader volkov in jastrebov, da bi trgali z ljudi meso in pili njihovo kri.

Zadravec je prišel do svojega stanovanja. Molče je odklenil vrata ter šel tiho po stopnicah v svojo sobo. Zaklenil se je, se vrgel na posteljo in klel, kakor ni še nikoli.

»To ponižanje vam plačam!« je grozil in zdaj je čutil, da to grožnjo tudi izvrši. Ta dan ga je okrepil, dopolnil. Doživel je toliko, kot ni prej deset let. Ranjena duša čuti globlje, ranjeno srce čuti močneje. – Tudi srce se mu je utrdilo. Plalo je iz sebe sovraštvo in čutil je, da bi bilo zdaj pripravljeno tudi ubijati.

»Nemara je dobro, da z nami tako ravnajo,« je govoril proti večeru, ko se je že nekoliko umiril. »Tudi slabiče si s tem napravijo za sovražnike.«

Zdaj je mrzil to svojo sobo, svoj klavir, svoje note in skladbe. Vse njegovo delo se mu je zazdelo nesmiselno, dokler so v deželi ljudje, ki so se odločili, da pomore slovenski narod. – Zdaj je čas boja, ne komponiranja, čas, ko je ubiti laškega fašista vrednejše, višje delo kot skomponirati največjo umetnino. – Najprej je treba osvoboditi domovino, nato se pa vrniti h klavirju, k svojim notam in skladbam. Nemara bo takrat komponiral velika dela, o katerih je sanjal, a jih zaradi duševne tesnobe ni zmogel. Začutil je, da mora ven, v gozdove, da mora iz mesta, da ne bo gledal več teh pokvek v človeški podobi.

Čez dva dni je odšel k partizanom.

OPOMBA

Črtici sta iz pisateljeve zapuščine. *Viničarka* je bila napisana leta 1937 za knjigo Vaške podobe, ki pa pred vojno ni smela iziti. Tu jo – kot črtico Prvo ponižanje – objavljamo prvič.

Ignac Koprivec

Viničarka

Že desetič je ležala na porodu. Prejšnji dan je še kopala v gorici pri gospodarju, v katerega koči so prebivali, ponoči pa so jo napadli krči in je rodila.

Porod je potekal mirno, brez krikov, brez bolečin; celo nasmehnila se je in rekla: »Desetič se človek pač privadi.«

Z rokavom candrave jope, ki je visela z nje, si je obrisala potno čelo ter znova segla po kozarcu šmarnice, ki jo je imela na stolu ob postelji. Že prej se je nekoliko napila, da ne bi izgubila poguma, zdaj pa je pila na veselje, ker je bilo nevšečnosti konec.

Postala je dobre volje. Poskušala se je glasno nasmehniti, pa ni šlo. Segla je po detetu. Dvignila ga je s postelje s svojimi lopatastimi rokami, katerih prsti so bili podobni ukrivljenim hrastovim klinom, ter ga ponesla pred oči. Leščerba na mizi je medlo brlela. Morala je napeti pogled, če je hotela videti otroka. Kričal je. Drobni trebušček se mu je zvijal in prsni koš se mu je risal na koži tako izrazito, da je lahko preštela sleherno rebro. Pogledala ga je v obraz in nekje v notranjosti se je plaho zgrozila.

»Kak si, Kristus, kak si!« je planilo iz nje in položila si ga je h glavi, da bi si ga natančneje ogledala. »Siromaček,« je dahnila ter ga pogladila po licu, da se je zdrznil, kakor da bi se ustrašil njene razdrapane roke. »Čemu, le čemu te je treba v hramu, kjer ni drugega kot siromaščina?« se je pogovarjala z otrokom, ki se je drl na vse grlo, pačil ciganske temni obraz in se zvijal, kakor da bi se hotel pretrgati.

Povila ga je v stare, strgane jakne, ki niso bile več za rabo, ga povezala z dolgim povojem, da je bil videti ko lesena lutka in se spet zazrla vanj. Koliko grenkih doživetij jo je doletelo v zvezi s tem otrokom! Zdaj se jih je spet spomnila in bilo ji je hudo, hudo zaradi sebe same in zaradi otroka, ki je bil že tolikokrat preklet, ko še ni bil na svetu. »Čemu se to zaplodi v trebuhu, ko pa človek ne more skrbeti zanj? Boga mora biti strah revščine, v kateri bo živelo, pa dopusti, da se zaplodi in rodi živo.«

Tudi mož jo je preklinjal ob vsaki priložnosti. Očital ji je prehudo rodnost ter jo zaradi nje pretepal, ko je prišel pijan z dela.

»Niti hlač ne smem vreči nate, pa si že nosna, prekleta!« je vpil nad njo in jo brcal v trebuh, da bi splavila, a se ni dalo, kakor bi se otrok držal maternice z vsemi prsti. Zdrznila se je ob spominu na vse to in težko ji je postalo. Pa vseeno bi morala ljubiti to stvarco. Mati ji je. V tem trenutku pa ni ničesar čutila do otroka, prav ničesar, le sproščenje svoje nosečnosti, ki jo je ovirala pri delu. Njen materinski čut je že zdavnaj zamrl. Pri prvem porodu, da takrat je bil izrazit in močan, potem pa se je manjšal leto za letom. Sleherna nosečnost ga je odkrhnila za drobec in tega je rodila brez čustva, mračno in zlovešče, ker je videla pred njim trnovo življenjsko pot.

»Deseti, Jezus Kristus!« jo je urezalo v srcu in sovražno se je ozrla na otroka. Misli so se ji zaustavile pri ostalih devetih: pri šestih fantih in treh deklicah. Njih koščena, sestradana, jetična telesca, zastrupljena s šmarnico, ki jim jo daje gospodar, da bi postali močnejši, so

ji stopila živo pred oči in nehote je pogledala proti krušni peči v kotu ob vratih sobe. Dvanajstero nog je gledalo s peči, umazanih, krastavih in suhih nog, ki so včasih zatrepetale v spanju. Šest jih je moralo spati na peči, trije pa so ležali v kotu za pečjo. Viničarija je imela eno samo sobo in še v to so komaj spravili posteljo za njiju, mizo, omaro in dva stola. Zdaj zdaj se je dvignil kak otrok, pogledal začudeno v gorečo leščerbo in spal dalje. Gledala jih je drugega za drugim in v duši se ji je dvignil vihar. Desetega otroka si je predstavljala na peči, stisnjenega med ostale, kjer že skoraj sedaj ni bilo prostora. Bijejo ga, ga praskajo po obrazu, ščipljejo in oče ga naklesti ob slehrni priložnosti, jemlje mu še tisto malo kruha, ki ga dobi, in ga daje drugim: starejšim fantom, da bi prej odrasli in postali sposobni za delo, ki ga sam ne zmore več.

V trenutku jo je obšla misel, da bi stisnila to kričeče, nebogljeno bitje nase, mu z dlanjo zamašila usta in zaspali bi obe, deklica za vedno in ona za toliko časa, dokler je ne bi zbudili.

Dete je zavekalo. Glas mu je bil še šibak, lička so mu drhtela in ustnice so mu hlastale. Začela ga je odvijati. Ni vedela čemu. Toda če ne bi kričalo, bi ga mirno zadušila, zdaj pa ga je prav gotovo že slišal kak starejši otrok in stvar bi prišla na ušesa oblasti. Tam bi si ne dali dopovedati, da na peči ni prostora za deseto dete, da kmetje nimajo dela za desetega težaka, da miza nima prostora za deseto žlico in da bi ji srce kljub mraku, ki je otemnil v nji materinski čut, pokalo od bolečine, ko bi gledala na cesti berača iz svojega telesa. Pravica pozna le dejstva, zametuje pa okoliščine. Ona ni nikoli spala na peči. Ni se hranila ves dan z na pol kuhanim fižolom, ki ga natrese viničarka zjutraj v žepe svojim otrokom, preden gredo na delo. Ni bila tepena od moža, ni bila obrcana v trebuh in ni se vlačila po hlevih s krvavimi podplutbami po telesu, stiskaje v pesteh vrv in iskaje primeren klin, na katerega bi se lahko obesila. Ko bi enkrat pokukala v življenje viničarjev in bi videla njih siromaščino, bi nemara zaslutila, kakšen je občutek matere - viničarke, ko polaga na prag življenja novo bitje, ki bo že čez nekaj let preklinjalo mater, državo, boga. Morda bi jo vpogled v takšno življenje pripeljal do drugačnega mnenja o pravilnostih delovanja njenih možganov.

Ni se bala kazni, čemu le? Vedela je, da ta doba kaznuje vsakogar, kdor hoče delati dobro. Pred bogom in pred samo seboj bi si upala zagovarjati svoje dejanje in ponosno bi zrla v mrka lica sodnikov, toda kaj bi se potem zgodilo z njenimi devetimi otroki. Zaradi tega kričača bi vsi trpeli in najbolj ona.

»Ne, ne bom položila roke nanj!« se je iztrgalo iz nje. »Naj ga le gledajo. Naj le gledajo koščena lica moje dece, bolehnost, zaostalost in norost. Da, norost, pri moji duši! Mali štirje so skoraj vsi nori. Kako bi tudi ne bili, ko pa rastejo sami kakor gobe v gozdu. Če imajo ljudje vest, se bodo usmilili tudi viničarjev. Naj jih le gledajo, sirote brez krvi in brez pljuč, razjedene od betega. Še deset jih bom rodila, da bo procesija stradačev večja. Bog je prijazen materam, ki rode veliko, država jih odlikuje, otroci pa se potikajo lačni po cestah in crkujejo po jarkih. Kristus, kako je to smešno! Ti pa si dal siromakom poslednjo srajco, le zakaj te ni več?!«

Vstopil je mož in z njim stara vaščanka, ki je po fari opravljala službo babice. Ko je kraj matere ugledala pravkar rojenega otroka, se je veselo namuznila mračnemu očetu.

»Vidite, kakor mačka je. Rodi gredoč,« se je obrnil on jezno k nji in jel štorkljati s svojimi okovanimi škornji po sobi.

»V novo viničarijo se boš moral preseliti, Franc, ta je premajhna. Ali pa daj otroke služit. Saj so rojeni za to, da bodo delali,« je govorila babica, ko je kopala novorojenca. »Za tole bi bilo najbolje, ko bi se zadušilo, preden je ugledalo svetlobo,« se je obrnila k materi. »Za siromake je sedaj strašno na svetu!«

Otročnica je segla po kozarcu. Izpila ga je na dušek, da bi zakrila solze, ki so se ji prikradle v oči. Poslušala je dihanje svoje deklice, dokler je ni zazibal spanec. Ni je skrbelo, kako jo bodo nahranili. Želela je, da bi ne vzela vase ničesar. Bolje da se izstrada sedaj, ko je komaj zagledala svet, kot pa pozneje. Ona ji ni mogla dati ničesar. Prsi je imela prazne, kakor bi ne bilo v njih niti krvi, pa tudi, če bi lahko dojila, bi je v tem trenutku ne mogla trpeti na prsih. Mož jo je gledal srdito in zdelo se ji je, da mu sleherni gib obraza kriči:

»Nisi imela pesti, prekleta! Pa sem ostal z doma toliko časa. Bila si sama in se nisi domislila!«

Zjutraj je bilo v sobi tiho. Vstala je nekoliko vrtoglava, skuhala otrokom zajtrk ter poslala večje v šolo, ostale pa ven. Sama je še ta dan ostala doma, prihodnje jutro pa bo treba na delo h gospodarju, da jih ne nažene iz viničarije.

Drago Makuc

LJUBEZEN

Sanje mladega poeta
so zbežale iz srca,
misli mladega dekleta
so tako visoko,
da tisoč majniških želja
jih ne doseže.

A vendar mreže
čudežne ljubezni
srce pripenjajo mi na nebo.

JESEN

Črno dekle!
Noč je udušila tvoj obraz,
megla zakriva obraz,
zdaj je jesen.

Listi rumeni
vsi mokri ležijo na cesti,
sam se ne morem usesti
mednje na tla.

Ko bo pomlad,
ko spet zacvetelo bo polje,
še čutil bom, da sva samá,
jaz in moje srce.

KROKARJI

Razpeli krokarji so črna krila.
Sla po krvi jih je privabila
iz daljnih krajev k nam.
Prek skalnih pečin,
prek dolin,
prek razdrtih, požganih domov,
prek izmučenih polj
in krvavih vodá
vse do upornih gozdov.
Tam so obstali,
sedli na vrhove smrek,
nabrusili kljune in zakrakali.

Tam sede,
spočiti in črni preže,
kje se bo kri zasvetila,
da hlastno izkljujejo sinje oči,
da se zažrejo v mlado srce,
v srce, ki ne sliši več mater,
kako za sinovi plakajo.

Tam na smrekah sede.
Črni so... in čakajo.

PARTIZANSKE POTI

Po stèzah, ki so mokre in krvave,
koščeni prsti tipajo nemirno.
Skoz mraz leden in tèmo nepredirno
se slišijo odmevi mrzle Save.

Večer vihti gorjačo nad gozdovi...
V tegoben molk so vklenjeni domovi,
a ceste so samo na videz prazne.

Oči so v črnem mraku brezizrazne.
Nekje pošastno pojejo topovi.
V temi zvenijo zlomljeni okovi.

VETRU

Veter, ki v večerni mrak hitiš,
postoj!
Tako sem srečen in vesel nocoj,
da vriskal bi in pel.
Zato naj bodo vsi veseli!
Del moje radosti
odnesi čez gore
in čez slemena mrtvih hiš!
Povsod, kjer jokajo, naj bi zapeli.

Veter, v toplem mraku
zemljo objemi
in daj poljub oblaku,
ki na zahodu rdi.
Pohiti med dekleta,
ki sanjajo o sreči,
mladim fantom v kuštrave lase se ujemi,
pohiti čez vinógrade, kleti,
čez njive, čez kozolce,
ki v njih požeto žito se zlati.

Veter, nôsi moj pozdrav
vsem mojim bratom,
ki jih je milijon in več,
vsem tistim, ki na njivah se znojé,
vsem delavcem, a tudi njim,
ki pri učenju dolgo v noč bede.

Pobožaj, veter, matere,
ki se utrujene smehljajo,
ko dete jim v naročju spi,
pobožaj nežno vse žené,
ki jim iz bokov
rodijo novi se ljudje.

Nazadnje, veter, dahni čez grobove!
Zavej narahlo čez domove
vseh tistih, ki še v žalosti žive.
V temi bedečo mater potolaži,
dekletom daj poljub na čelo,
da po vsem hudem spet v očeh
jim bo veselje zažarelo.

IDILA V SVOBODI

Mlada zarja
svetlo roso
spremenila je v kristale.
Drobne cvetke so pobožno
svoja lica
soncu pokazale.
S preorane njive pesem dela
zveni samotnemu mi na uho.
Z njiv, z razorov, glej, zbežale
so sence temnih dni.
Med travo oživela je stezica,
na veji poje prepelica
in v rosi boso deklico
fant poljublja na oči.

Drago Makuc

Z ilegalnim imenom Francelj ali Muc, gledališki igralec, se je rodil 20. januarja 1924 v Rusalnicah pri Metliki. Dokončal je osnovno šolo in pet razredov gimnazije ter štiri semestre Akademije za igralsko umetnost v Ljubljani. Bil je član telovadnega društva Sokol, delavsko-kulturnega društva Vzajemnost, član Skoja od oktobra 1941, član KP Slovenije od septembra 1944; deloval je pri Gledališču mladih in pri ilegalni organizaciji srednješolske mladine. Ob napadu Nemčije na Jugoslavijo je bil prostovoljec jugoslovanske vojske; do odhoda v partizane oktobra 1941 pa je sodeloval pri raznih sabotažnih akcijah proti italijanskemu okupatorju za Bežigradom. Dne 3. oktobra 1941 je odšel na Krim, kjer se je priključil borcem Preserske čete Krimskega bataljona kot pomočnik mitraljezca. Dne 19. oktobra 1941 je sodeloval pri napadu na italijansko postojanko v Ložu pri Starem trgu, 24. oktobra 1941 so ga Italijani zajeli, bil je zaprt v Ljubljani in 16. decembra 1941 obsojen na dvajset let zapora. Do kapitulacije Italije je bil zaprt v Italiji v Alessandriji in v Spoletu. Septembra 1943 je pobegnil iz zapora. Na begu so ga Nemci zajeli in zaprli v Ferrari. Januarja 1944 je bil po posredovanju Rdečega križa zaradi bolezni izpuščen; po vrnitvi v Ljubljano se je zdravil v ljubljanski bolnišnici, avgusta 1944 pa se je priključil borcem 8. SNOUB, kjer je bil politkomisar 1. bataljona; kmalu nato je bil premeščen h Komandi mesta Črnomelj, marca 1944 pa k igralski skupini SNG na osvobojenem ozemlju. Do smrti 8. decembra 1962 je ves čas kot član SNG nastopal v Ljubljani in drugod v raznih pomebnih vlogah kot priznani karakterni igralec. Bil je nosilec partizanske spomenice 1941.

dr. Dušan Nećak

Beseda o Začetkih samoupravljanja v Sloveniji

Dopolnjene besede s tiskovne konference ob predstavitvi knjige Jerce Vodušek-Starič ZAČETKI SAMOUPRAVLJANJA V SLOVENIJI, oktober 1983.

Če ne upoštevamo nekaj drobnih besedil, je pred nami prva temeljna zgodovinska študija o povojni zgodovini Slovencev, napisana z roko avtorice, ki se poklicno, raziskovalno in načrtno ukvarja s tem razdobjem. Spet dokaz več, da nas je, zgodovinarjev – raziskovalcev povojne zgodovine malo, malo takih, ki se z njo načrtno ukvarjamo, zlasti pa takih, ki tudi publiciramo, saj od nedavno javno omenjenih, bojda desetih in več zgodovinarjev s tega področja nismo doslej brali česa takega, kot je pred nami, in tudi podobnega ne. Že zato je težko kaj stvarnega pripomniti k delu Jerce Vodušek-Starič.

Knjiga je tudi prva objavljena študija iz široko zasnovanega, a žal, zvečine iz objektivnih razlogov, zaostalega programa znanstvene in interdisciplinarne obdelave zgodovine Slovencev po letu 1945. Ta dva podatka nam kažeta, kje približno smo pri raziskovanju slovenske povojne zgodovine.

Knjiga Jerce Vodušek-Starič ima naslov Začetki samoupravljanja v Sloveniji in je za temo, ki jo obravnava, razmeroma kratka. Spet simptomatično dejstvo za raziskovanje slovenske povojne zgodovine. Očitno je namreč, da se na sedanji stopnji raziskovanja povojne slovenske zgodovine kaže kot eden najpomembnejših metodoloških elementov raziskovanja pravočasno in utemeljeno omejevanje. Voduškovi je to uspelo. Časovno se je omejila na štiri leta, vsebinsko pa na analitični opis dogajanja s ponazoritvijo primera Železarne Jesenice. Najbrž druge poti pri obravnavanju tako širokega in nemotenega procesa, kot je samoupravljanje, ni.

V praksi pa se kaže druga pot. Pot, ki se je lotevajo raziskovalci te problematike in ki je posledica neusklajenosti raziskovanja in pomanjkanja mentorskega dela ali točneje mentorjev. Večina mladih raziskovalcev tega področja izbira, najbrž pod pritiskom obširnega in neizkoriščenega gradiva ter zaradi širokega praznega prostora, ki ga pušča tridesetletna raziskovalna neaktivnost, na tem področju preširoke teme. Premalo se namreč zavedajo, da smo šele na začetku in da so v prvi vrsti potrebne monografske obdelave konkretnih problemov in dogajanj. Nato sledijo zgodovinski pregledi, brez pretiranih pretenzij po popolnosti in tako imenovani visoki znanstvenosti, šele na tretjem mestu pa so, glede na potrebe in možnosti, znanstvene obdelave širših tematskih sklopov in procesov, ki naj združeni pripeljejo do znanstvene zgodovine Slovencev po letu 1945. Preveliki zalogaji na začetku se običajno pokažejo kot neuspešni, saj brezbrežno gradivo ali pa njegova nedosegljivost hitro vplivata na raziskovalca, da se raziskovanju odpove ali pa je rezultat raziskovanja preširoko zasnovane teme le njen bolj ali manj upravičljiv izvleček.

Knjiga Jerce Vodušek-Starič ne ponazarja prejšnji trditvi; to problematiko načenjam, ker opažam, da se drugi mlajši raziskovalci posvečajo širokim temam in ne pridejo do želenega ali načrtovanega rezultata. Taka usmeritev torej ne koristi raziskovalcu in tudi zgodovinopisju ne, saj praviloma ob koncu raziskovalne naloge ostaja tam, kjer je bil, na začetku raziskovanja povojne slovenske zgodovine.

Zgolj za ilustracijo naj omenim, da je ta čas gotovo eden najvidnejših jugoslovanskih zgodovinarjev dr. Branko Petranović napisal doktorsko disertacijo jugoslovanske zgodovine leta 1945, in sicer le politično-pravne aspekte tega časa. Znano pa je, da je jugoslovansko zgodovinopisje dosti pred slo-

venskim, kar zadeva povojno zgodovino. Prepričan sem, da bo v prihodnosti treba ubirati majhne korake, če bomo hoteli doseči cilj. Ker pa med nami ni izkušenega mentorja, ki bi nas lahko vodil mimo čeri raziskovanja povojne slovenske zgodovine, se bomo morali tudi tesno povezati in usklajevati svoje delo. Seveda te besede veljajo le za zgodovinarje in njihovo vlogo pri raziskovanju povojne problematike, interdisciplinarna metoda, ki je »conditio sine qua non«, pri prikazovanju celostnega povojnega razvoja Slovenije in Jugoslavije, pa terja posebno obravnavo.

Kvaliteta dela Jerce Vodušek-Starič je nesporna, saj je bila obranjena kot magistrska naloga na Filozofski fakulteti v Ljubljani, recenziji pa sta napisala strokovnjaka prof. dr. Janko Pleterski in doc. dr. Ciril Ribičič. Zato bi le z nekaj besedami opozoril na tematiko, ki mi je ob njenem pregledovanju manjkala, ne da bi s tem dajal temu delu negativno karakteristiko.

Govoriti in pisati o začetkih samoupravljanja brez analiziranja enega najpomembnejših vzrokov za to, brez prikaza informbirojevske problematike in boja proti graditvi socializma po sovjetskem vzorcu, se mi zdi pomanjkljivo. Kljub nekaterim razlikam v razvoju Jugoslavije, zlasti na gospodarskem področju, še pred letom 1948 pride, po začetnem enoletnem iskanju rešitve spora z Informbirojem v »pravovernosti, šele leta 1949 do začetkov samoupravljanja. Torej ni in ne more biti naključje, da smo šele konec leta 1949 dobili prvi delavski svet, leta 1950 prvi zakon o samoupravljanju v gospodarskih podjetjih in leta 1953 ustavni zakon, ki je zadeval samoupravljanje. Ne trdim, da pred letom 1948 niso obstojale nikakršne zamisli o samoupravljanju, trdim pa, da je leto 1948 in z njim informbirojevski spor pomenilo enega najpomembnejših vzrokov za razvoj samoupravljanja pri nas in bi bilo treba zato to problematiko zajeti tudi v knjigi, ki ima naslov Začetki samoupravljanja v Sloveniji.

Avtorica se sicer v svojem delu sprašuje o tem: »Ob tem se odpira vprašanje, v kakšni relaciji je napad Kominforma na KPJ l. 1948 in razvoj tega spopada v naslednjih letih z odločitvijo o demokratizaciji družbenoekonomskih odnosov v Jugoslaviji, s procesom deetatizacije in z uvedbo prvih delavskih svetov« (str. 61), vendar nanj ne odgovarja celovito. Kljub temu pa ilustrira in obenem dokazuje trditev, da je leto 1948 v zvezi s tem prelomno: »Proces etatizacije v Jugoslaviji je bil, poleg tega, da je bil objektivno pogojen z vrsto najrazličnejših in zelo kompliciranih notranjih okoliščin, močno potenciran z naslonitvijo na sovjetski vzor... Na teh osnovah nastala afirmacija administrativno-centralističnega sistema državnega upravljanja vseh področij družbenega življenja je povzročila, da so bile institucije neposredne demokracije zapostavljene ali pa popolnoma degradirane. V tem kontekstu ekonomski in politični sistem Jugoslavije in idejnopolitična platforma Komunistične partije Jugoslavije, na kateri sta bila osnovana po tistem, kar sta konkretno vsebovala, in po tistem, kar sta nosila kot potencial, nista objektivno implicirala takšnih razlik v obravnavi in realizaciji osnovnih vprašanj družbe prehodnega obdobja, ki bi lahko privedle Komunistično partijo Jugoslavije v spopad s sovjetsko interpretacijo teh vprašanj oziroma s sovjetskim vodstvom in Stalinom. Vzroki tega spopada so bili v tistem vprašanju, ki je bilo predmet nesporazumov tudi med drugo svetovno vojno in do katerega je stališče Komunistične partije Jugoslavije ostalo nespremenjeno. To je bila trdna opredelitev, da samostojno vodi politiko razvoja Jugoslavije brez ozira na stopnjo, do katere so ti procesi lahko bili podobni tistemu, kar se je dogajalo v Sovjetski zvezi« (str. 61/62).

Enako sem pogrešal mednarodne razsežnosti časa, v katerem so se v Jugoslaviji dogajale bistvene spremembe. Na enak način kot naslovno temo pa bi bilo vredno obdelati tudi predhodna obdobja, ki so v knjigi le očrtana. Šele tako bi lahko dobili kolikor mogoče popoln občutek za dogajanja v tistem času slovenske in jugoslovanske zgodovine, ki ga imenujemo administrativni socializem. To razdobje je kontekst avtorične raziskovalne teme in v tem oziru se zdi, kot da je Jerca Vodušek-Starič tematiko knjige nekako iztrgala iz zgodovinskega dogajanja.

Ob tem se zavedam, da govorim o željah, in ne o možnostih avtorice. Zavedam se tudi, da tak obseg dela ne more sloneti le na plečih enega raziskovalca. Zato ob koncu še enkrat ugotavljam, da kljub koristnosti in uporabnosti dela Jerce Vodušek-Starič, ki je ne samo nov prispevek k slovenskemu zgodovinopisju, ampak je bolj ali manj zaoralo ledino raziskovanja povojne domače zgodovine, ni smotrno porabljati velike količine energije in dela posameznika za raziskovanje velikih družbenih procesov in dogajanj pri nas. Smotrneje je sile združiti in si delo razdeliti. Upam, da bomo ob predstavitvi doktorske disertacije Jerce Vodušek-Starič lahko že ugotovili, da smo tudi s »politiko« majhnih korakov napredovali.

dr. Miro Stiplovšek

Primorska pred vseljudsko vstajo 1943

Ob štiridesetletnici ustanovitve prvih primorskih brigad in splošne ljudske vstaje je v zbirki Knjižnica NOV in POS izšla monografija dr. Toneta Ferenca Primorska pred vseljudsko vstajo 1943 s podnaslovom Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada. Že iz naslova se vidi, da je pisec svoje delo zasnoval širše, kot so monografije o posameznih narodnoosvobodilnih enotah v Knjižnici NOV in POS. Ferenčevo delo je temeljit prikaz vojaškega in političnega razvoja narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem primorju od znamenite prve konference Komunistične partije Slovenije za Slovensko primorje v začetku decembra 1942. do kapitulacije Italije septembra 1943, posebno podrobno pa je v njem prikazal zgodovino Južnoprimorskega odreda in 5. brigade Simona Gregorčiča. V prvotni zasnovi je pisec nameraval monografsko osvetliti razvoj in delovanje obeh Gregorčičevih brigad, tj. 5., ki je nastala iz Južnoprimorskega odreda aprila 1943. in delovala do avgusta, ko sta se Gradnikova in Gregorčičeva brigada združili v 3. SNOUB Ivana Gradnika, ter 17. SNOB Simona Gregorčiča, ki je nastala med splošno ljudsko vstajo v Slovenskem primorju po kapitulaciji Italije. Glede na tesno kadrovsko in akcijsko povezanost Južnoprimorskega odreda in 5. SNOB Simona Gregorčiča se je dr. Ferenc odločil, da bo v svoji monografiji obdelal razvoj in delovanje teh dveh enot, medtem ko bo zgodovina 17. SNOB Simona Gregorčiča prikazana v posebni knjigi. Ob tem se je zavedal, da tako deloma odstopa od vsebinske zasnove Knjižnice NOV in POS, toda hkrati je poudaril, »da bi bila večja škoda, če ne bi prikazal bogate zgodovine NOB na Primorskem v prvih mesecih leta 1943« (str. 6). Vsebina monografije samo potrjuje utemeljenost te pišćeve odločitve. Glede stopnje poglobljenosti oziroma podrobnosti prikaza posameznih vidikov vojaškega in političnega razvoja narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem primorju od zime 1942/43 do kapitulacije Italije pa je dr. Ferenc upošteval, da je že izšla monografija Stanka Petelina o Gradnikovi brigadi (Ljubljana 1983, druga dopolnjena izdaja), da je v programu Knjižnice NOV in POS posebna knjiga o Severnoprimorskem odredu in da so v okviru Knjižnice OF programirani pregledni zgodovinski orisi narodnoosvobodilnega gibanja po nekdanjih okrožjih OF.

Monografija o Primorski pred vseljudsko vstajo 1943 obsega 772 strani in že ta količinski podatek ilustrira temeljitost obdelave obravnavane problematike. Dr. Ferenc jo je razdelil na 10 poglavij in 32 podpoglavij, med katerimi je številna opremil še s podnaslovi. To kaže njegovo skrb, da bi bilo obsežno delo čim bolj pregledno. Za mejnike posameznih poglavij je smotrno izbral prelomnice v razvoju in delovanju Južnoprimorskega odreda in Gregorčičeve brigade ter ukrepe italijanskih oblasti za zajezitev narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju. V uvodnem poglavju je v skladu s prakso pri prikazu prvih brigad v posameznih pokrajinah na kratko orisal posebnosti osvobodilnega boja primorskih Slovencev do pozne jeseni 1942. in nato v drugem poglavju podrobneje vojaške in politične razmere po prvi pokrajinski konferenci Komunistične partije Slovenije, ki so omogočile tudi veliko preureditev narodnoosvobodilne vojske v Slovenskem primorju. Podrobneje je prikazal zlasti delovanje enot Soškega odreda v srednjem in

Dr. Tone Ferenc:
PRIMORSKA PRED VSELJUDSKO VSTAJO 1943,
Knjižnica NOV in POS št. 4/1
Partizanska knjiga in Založništvo tržaškega tiska,
Ljubljana 1983,
strani 772 in 36 strani dodatka.

južnem delu Slovenskega primorja ter pošiljanje transportov primorskih prostovoljcev v narodnoosvobodilne enote na Notranjsko in Dolenjsko. Polet narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju v začetnih tednih leta 1943, »ki ga označujejo predvsem razširitev mreže odborov Osvobodilne fronte na večino pokrajine, množični odhod primorskih ljudi v partizane in nekaj zelo uspešnih akcij partizanskih enot, ki so odmevale celo do Rima« (str. 294), so italijanske fašistične oblasti poskušale zajeziti s številnimi ukrepi, ki so opisani v tretjem poglavju. Posebno vidni znaki razmaha narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem primorju pa so bili februarja 1943. preureditev narodnoosvobodilne vojske v Severnoprimorski in Južnoprimorski odred – njegovo delovanje je prikazano v četrtem poglavju – in nato aprila še ustanovitev prvih dveh primorskih brigad, Gregorčičeve in Gradnikove. Oblikovanje 5. brigade Simona Gregorčiča, od povelja štaba primorske operativne cone 11. aprila do slovesne ustanovitve 1. maja Na Prodeh pri Knežkih Ravnah, ter njen ognjeni krst v uspešnem spopadu s četo italijanske vojske, je dr. Ferenc osvetlil v naslednjih dveh poglavjih. Nato je na približno 150 straneh v sedmem poglavju prikazal znameniti majski pohod Gregorčičeve brigade v Beneško Slovenijo, pri čemer je opisal tudi dotedanji razvoj narodnoosvobodilnega boja na najzahodnejšem delu slovenskega narodnega ozemlja. Ko je Gregorčičeva brigada po ločitvi 1. in 2. bataljona prenehala delovati kot operativna enota, se je začelo obdobje ločene aktivnosti njenih bataljonov. Po prikazu velike preureditve italijanskih oboroženih sil na Primorskem in v Furlaniji je dr. Ferenc v devetem poglavju podrobno osvetlil delovanje 2. bataljona v Beneški Sloveniji in Reziji, 3. ali Kraškega bataljona na južnem Primorskem ter 1. bataljona v Trnovskem gozdu in Vipavski dolini. V sklepnem poglavju je po opisu položaja narodnoosvobodilnega gibanja in italijanske vojske poleti 1943. v Slovenskem primorju pisec prikazal novo preureditev narodnoosvobodilne vojske v tej pokrajini, ki je bila povezana s pričakovano kapitulacijo Italije. V začetku avgusta so ukinili Gregorčičevo brigado, večina njenih borcev pa je odšla v novo Gradnikovo brigado in v Primorski odred. Zato je prikazal tudi delovanje te teritorialne enote do kapitulacije Italije.

S kratko navedbo vsebine posameznih poglavij smo lahko le opozorili na bogato problematiko, ki jo podrobno obdeluje in izčrpno dokumentira dr. Ferenc v svoji monografiji. Ob tem moramo poudariti odliko, ki je značilna tudi za druga dela tega pisca, namreč da posveča izredno pozornost zbiranju in proučevanju vseh dosegljivih virov. Pri redkokaterem delu pa se je zaradi pomanjkanja arhivskih virov partizanskega vojaškega izvora znašel pred takimi problemi kot pri opisovanju bojne poti Južnoprimorskega odreda in Gregorčičeve brigade, saj se je ohranilo le nekaj njunih dokumentov. Zato so bili še posebno pomembni podatki o političnih in vojaških razmerah v fondih pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Primorsko ter štaba primorske operativne cone. K sreči pa je kljub pomanjkanju partizanskih arhivskih virov ohranjeno izredno bogastvo dokumentov v fondih italijanskih oblastnih ter političnih organov in njihovih oddelkov. Tako »skorajda ni partizanske akcije, spopada, boja itd., ki ga italijanske oblasti ne bi tako ali drugače zabeležile«, je poudaril dr. Ferenc v Orisu virov in literature. Za posamezne dogodke je našel tudi po več poročil različnih forumov, kar vse je posledica izredne občutljivosti italijanskih oblasti za vsak pojav protifašizma in narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju. Seveda se tudi vse gradivo italijanskih forumov in oddelkov ni ohranilo oziroma še ni dostopno, toda dr. Ferencu je uspelo poleg dokumentov, ki jih hranita Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu, proučiti kot prvemu jugoslovanskemu zgodovinarju tudi več arhivskih fondov v osrednjem državnem arhivu v Rimu. Prav tako je uporabil tudi nekaj mikrofilmanega gradiva in nacionalnega arhiva v Washingtonu. Posebno pritegnitev doslej še neuporabljenih dokumentov iz arhivov v tujini je dr. Ferencu omogočila, da je ne le številna vprašanja osvetlil na novo, temveč tudi popravil nekatere napačne podatke v dosedanji literaturi o narodnoosvobodilnem boju v Slovenskem primorju pred splošno ljudsko vstajo. Glede na to, da je partizansko arhivsko gradivo zelo skromno, je pisec posvetil posebno pozornost uporabi pisnih in ustnih spominskih virov. Posebej za monografijo je zbral pisna in ustna pričevanja približno 70 borcev Južnoprimorskega odreda in Gregorčičeve brigade. Pri tem delu sta mu pomagala odbor skupnosti borcev brigad Simona Gregorčiča in občinski odbor ZZB NOV Tolmin. Ob tem naj znova poudarimo pomen pomoči, ki jo skupnosti borcev narodnoosvobodilnih enot lahko dajo piscem monografij v Knjižnici NOV in POS.

Po prikazu problematike

virov je dr. Ferenc naštel pomembnejša dela, ki obravnavajo posamezne dogodke in probleme, zajete v monografiji. Posebej je opozoril na prispevke dr. Metoda Mikuža, dr. Iva Juvančiča, dr. Franceta Škerla, Stanka Petelina, Zdravka Klanjščka in Janeza Kramarja, pisec več razprav in člankov je tudi dr. Ferenc. V monografiji je uporabil tudi nekaj italijanske zgodovinske literature.

Uporabljene vire in literaturo navaja pisec v opombah pod tekstom, kar olajšuje njihovo uporabo, še posebno ker v njih mestoma kritično presoja posamezne podatke in navaja podrobnosti zlasti iz arhivskih in spominskih virov. Uporabnost monografije še povečujejo kazali osebnih in krajevnih imen, številne skice in fotografsko gradivo. Dr. Ferenc je ob sklepu svoje monografije dodal še pregled poveljniškega kadra Soškega, Južnoprimorskega in Primorskega odreda ter Gregorčičeve brigade, komisija skupnosti borcev brigad Simona Gregorčiča pa seznam borcev Južnoprimorskega odreda, 5. brigade Simona Gregorčiča in Primorskega odreda od 1. januarja do 8. septembra 1943. Poudariti moramo, da je monografija dr. Toneta Ferenca Primorska pred vseljudsko vstajo nov tehten prispevek k zgodovinopisju narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, posebno tudi glede temeljitega zbiranja in proučevanja ne le domačih, temveč tudi tujih virov. Zlasti dragocena je kot temeljita osvetlitev prelomnega 1943. leta v Slovenskem primorju, saj nam Ferenčevo delo podrobno razčleni pot do razmaha splošne ljudske vstaje Primorskih Slovencev po kapitulaciji Italije, ki je bila odločilna tudi za njihovo usodo v povojnem obdobju.

Nada Gaborovič

Čuden dan v Bukevci

J. J. Švajncer:
ČUDEN DAN V BUKVENCI,
Založba Borec,
Ljubljana 1983,
opremil Miran Mohar,
strani 177.

Z leti smo se nekako privadili na bolj ali manj realistično upodabljanje dogajanja med narodnoosvobodilnim bojem, pri čemer nam je bilo na izbiro, da se odločimo za dokumentarna dela ali za literarna in to v razponu od preproste povesti do novele in romana, v katerih dogodki zadobijo širše razsežnosti, večjo globino, junaki pa že prerastejo zgolj odslikavo resničnih oseb.

Prvenec mladega pisatelja, roman, J. J. Švajncerja Čuden dan v Bukevci, pa sodi med dela, ki pomenijo premik od tradicionalnega tako po zasnovi, ki je moderna, kot po pisavi, ki je drugačna, kot smo je vajeni. Dogajanjsko tkanje je med seboj povezano zelo rahlo, zato mora biti bralec pozoren, da ne izgubi niti v njem in lahko sledi podobam, razpozna vse barve in njih odtenke, pa tudi osnutek na statvah. Predvsem pa mora biti vztrajen, saj mora veliko niti zavozlati v vozle sam, veliko jih mora tudi razvozlati brez tuje pomoči, da se mu zbistri in dožene svoj lastni odnos do dogajanja v knjigi, odvisen izključno od njega samega, pač tako, kakor je bilo tedaj, tistega dne, vse odvisno od Bukevce, kako bo dočakala svoj dan; bo razmišljala o njem, se bo umaknila, ne bo sodelovala v dogajanju, se bo ali ne bo opredelila.

Bukevca je namreč zmerom – včeraj, danes in jutri.

Zato ni pomembno, za katero Bukevco natanko gre, kje leži, je to tista za Dravo, nekje med Mariborom in Ptujem, ali pa ni. Pomembno je, da so Bukevčani v drugem letu strašne vojne zaslutili, da se bliža nekaj hudega. Nekaj, kar jih bo spehalo v grozne trenutke, o kakršnih govore zelo stare zgodbe v zvezi z vojno, z usodnimi časi, ko se svet prelamlja, ljudje krhajo, stvari nenadoma čisto prevrednotijo in belo ni več belo, črno ne črno. Tedaj svetloba ni več svetla,

uziraš jo iz čisto drugih perspektiv.

Kajti: »Čez breg se je dvignila črna senca in se spustila navzdol do roba gozda ... Obvisela je težka in svinčena. Zrak se je ustavil in ničesar ni bilo, kar bi govorilo o življenju,« zapiše pisatelj na začetku knjige in zvabi bralca iz njegove sedanjosti v prečudno preteklost, ko je nenapovedano prispela v Bukevco smrt.

Kot v mračni tragediji so Bukevčani vpredeni, vpeti v dogajanje, ki ga sprožita in poganjata mlada junaka, nekdanja sošolca in prijatelja, zdaj, v vojnem času, pa vsak na svojem bregu, razdvojena, ker jima različna nazora branita sodelovanje. Razvoj dogajanja ju potiska vse bolj v središče, vaščani pa se vse globlje zavedajo, da nikomur ni mogoče ubežati iz časa, ki ga je vanj zagozdilo, da so torej tudi oni obsojeni, da pričakajo tisti čuden dan, ki ga napovedujejo vsa znamenja.

To ni usoda, je zakonitost.

Tudi že vedo, da se ne morejo izmuzniti nikamor, ker so del širšega, svetovnega dogajanja, da torej morajo biti soudeleženi. Vse ima svoj smisel, namen, pomen.

Pripoved teče izredno gladko, obarvana z lirizmom, ki daje pisanju poseben čar; bralca ne moti, da spominja na lirizem slovenske moderne, vsaj tu in tam. Podobe se spreminjajo, kakor se spreminja osvetlitev, ki jo postavlja preteklost v usodah ljudi. Človeške narave, izluščene iz anonimnosti, zadobijo – kakršnekoli že se pokažejo – novo ravnino in zdaj jih bereš iz novega zornega kota. Bralec pri tem ni pasiven prebiralec strani, pač pa sodoživaljalec, pritegnjen v krog skupaj z junaki, soopazovalec, v vlogi, ki postavlja preden, da mora tudi sam biti udeležen, mogoče presojevalec, mogoče iskalec smeri, kakor v sodobni igri, v kateri se igralci gibljenjo med občinstvom.

V novi optiki je položaj Bukevce mogoče premeriti bolje, objektivnejše, izvirno. Da so se preobrazili in postali subjekti, da niso ostali indiferentni, torej odtujeni procesu, ki se je sprožil tistega dne, ko je prvi Nemec pozdravil z vzdignjeno desnico in je zahajlal prvi plahi domačin, so prispevali dogodki, ki so se naravnavali za tisti čuden dan v Bukevci, ki so mu šli neogibno naproti, čeprav jim je spravil strah v kosti, ker so vedeli, da bo črn in krvav, toda da bo tudi prinesel odrešitev iz negotovosti.

Krizno stanje v Bukevci je lahko katerokoli in kadarkoli. Saj je tudi Bukevca nekoč in danes in zmerom. Nanje ne smeš pozabiti, nanje moraš biti vedno pripravljen.

Ampak bralec lahko sam in zase odkriva še mnoge in druge možnosti v Čudnem dnevu v Bukevci. Pod plastmi ponujenega lahko odkrije nove. Tudi so obrisi podob, naslikanih v impresionistični tehniki, z različnih zornih kotov in pod različnimi osvetlitvami drugačni. Janez J. Švajncer je dovolj spreten slikar in ponuja gledalcu – bralcu prav široko paleto barv.

Seveda je treba imeti željo, potrebo in pravo mero potrpežljivosti. Tudi megla se je vzdignila s streh, izmed hiš, iz ljudi in je nehala zapredati Bukevco vase, in tudi krog se sklene, ko se dopolni vse, kar se je moralo dopolniti. Tedaj so se stvari spet postavile na svoje mesto in Bukevca je zadihala: »Čudna svetloba z neba je razrinila meglo. Segla je do zemlje in jo obsijala srebrno kot mesec v najlepših časih tako, kot je človeku samo enkrat v življenju dano, da ga vidi ... Počilo je in noč se je razklala ... Samo duša, čista in poštena, ki je šla proti nebu, je lahko poslala to svetlobo na zemljo.«

Svetloba, ki obsije ljudi, vrne prevrednotenostim zopet njihovo prvotno pravo vrednost. Nekatere nerazumljive reči postanejo spet razumljive in lahke. Barve so preprosta nujnost, ljudje jih dojemajo.

Zgodba o čudnem dnevu tam nekje v Prlekiji nima konca, kot ni konca nobeni pravi zgodbi, kajti: »Konca ni, kot nima konca zaporedje let, letnih časov, pot oblakov po nebu in kot nima konca dan. Izteče se in prevesi v noč, pa se v trdi temi že napoveduje nova svetloba, ki se bo dvignila in sivo zarisala ljudi in hribe in hiše in drevesa in spet ljudi, ki so že utonili v mraku. Tako je z dnevom in zgodbo brez konca,« pravi pisatelj ob sklepu svoje knjige in povrne bralca iz vojnih časov, meglenih bukevških dni v sedanjost, med podobe sodobnega sveta. V njem pa ostaja še misel na Bukevco, Bukevco kot opomin in svarilo, pa na tiste hude čase, na vse tiste uboge ljudi na težavni preizkušnji, ki ji niso mogli biti vselej kos, kakor že bi ji morali biti, vsaj če pomislimo na pravljice in druge pripovedi, v katerih so vsi dobri in čisti ljudje na strani boja proti zlu in ki v njih vselej zmaga dobro nad zlim.

Pisatelj, ki je od bukevških ljudi slišal pripovedi o čudnem dnevu v domači vasi, že spremenjene in zmerom bolj pravljične, je vedel, da je tedaj v vojni Bukevca doživela, kako umirajo dobri, zlo pa ostaja, kot umirajo tudi slabi, ne da bi odnesli zlo s seboj v grob, da pa ruša preraste vse grobove, znane in neznane.

Črni dan v Bukevci je delo, ki odkriva nadarjenega pripovednika.

Viktor Konjar

Živi in potemneli ognji spominov

Franček Bohanec, čigar literarno-publicistična prizadevanja bi lahko najbolj natančno označili s pojmom urednik, se je (ob štirideseti obletnici »postavitve temeljev te naše družbe«, kot je zapisal v uvodnem pojasnilu pod naslovom Povabilo), domislil posebne ankete med slovenskimi kulturniki, pripadniki sedanjega starejšega pisočega rodu, med njimi, ki so v prelomnih letih narodnoosvobodilnega boja »nosili partizansko uniformo«, se po končani vojni in revoluciji »postavili v prve vrste pisateljske ali kulturniške tlake« ter vsa dolga desetletja, ki nas ločijo odtlej, »s svojo priostreno mislijo in pisano besedo odpirali in oblikovali duhovni prostor« družbenega časa. V urednikovem nabiralniku se je nabralo štirinajst krajših in daljših, s takšno ali drugačno avtobiografsko zavzetostjo in intenziteto napisanih sestavkov, ki so bili odziv na pobudo, nakar je svojega dodal še urednik in pobudnik sam ter vseh petnajst zapisov (razmišljanj, esejev, polemičnih izpovedi, meditacij itn.) razporedil v neke vrste zbornik z naslovom Pričevanja – november 1983: Pisati svoj čas, avtobiografski eseji.

Vsak izmed zapisovalcev, ki so se odzvali, se je po prosti volji in lastnem premisleku odločil za svojo posebno, avtonomno snov, za svoj popolnoma subjektivni pristop in za svoj karakterističnі način razgrnitve »avtoportreta«, upoštevaje urednikovo vnaprejšnjo privolitev, da smejo pisati, kar jim in kakor jim velevata srce in misel. Tako je nastalo petnajst raznorodnih spisov, katerih vsak je zrcalna podoba posameznikove subjektivitete in njenih preokupacij. Ta svojevrstna knjiga je tudi po tej plati zgovorna manifestacija (ali morda kar demonstracija) življenjskega in estetskega pluralizma interesov in usmeritev, kar tudi samo po sebi je ena izmed dragocenih potez časa, zavoljo katerega so tokratna Pričevanja sploh bila izzvana.

Ob tem se nehote zamislimo že nad samo zasnovo »pričevanjske ankete«, kot jo je zastavil njen urednik. Če jo, to zasnovo in njen namen, strnemo v vprašanje: kaj sodijo o utelešenju revolucijskih hotenj, zavoljo katerih so šli v boj, neposredni protagonisti naše zgodovinske prelomnice zdaj, po preteku štirih desetletij, nas že ob samem zornem kotu, ki je narekoval zapis teh pričevanj, navda občutek, da urednikova odločitev za izbor anketirancev po kriteriju »nekdanjih partizanskih uniform« za samo vrednost odgovora ni najbolj relevantna. Ta naš avtentični zdajšnji občutek veleva, da prednostne pravice do sintetične razgrnitve pogledov na čas in na umetnost v tem času seveda nimajo in ne morejo imeti zgolj tisti pisoči kulturniki, ki imajo za seboj »spomine na partizanska leta«. Uredniško omejevanje takšnih pričevanj na to posebno kategorijo kulturnikov vzbuja – hote ali nehote – vtis, da jim kdo pripisuje neki posebni monopol do sodb o času. S tem pomislekom ob Bohančevi uredniški zasnovi nikakor noče biti povedano, da je bilo sproženje njegove namere odveč. Nasprotno – toda z rahlo modifikacijo same izpeljave: njegova uredniška pobuda bi bila bolj smotrna, ko bi si bila že v samem izhodišču zastavila širši spekter zajetja ustvarjalno-intelektualnih pogledov na teh »naših štirideset let« in na ta naš »današnji čas«, čeprav morda po kategorijah, skozi več »razslojenih« pričevanjskih zbornikov. Bodí to plediranje k širšemu, celovito sistematičnemu zajetju vsega slovenskega miselnega potenciala, ki se na prehojeno pot

Pričevanja – november 1983: PISATI SVOJ ČAS, Partizanska knjiga Ljubljana 1983, opremil Pavle Učakar, strani 349

revolucijske zgodovine slovenskega naroda ozira z izkušenjskega »piedestala« v vseh teh desetletjih tvorno soudeležene generacije, zapisano realizaciji Bohančeve zamisli ob rob. Uredniku seveda ne želimo očitati, da takšnega širšega, sistematičnega in sintetičnega generacijskega načrta pričevanj ni izpeljal, ker si ga pač tudi zastavil ni. Res pa je hkrati, da bi bil storil pomembnejšo in dalekosežnejšo uredniško potezo, ko bi bil svoj namen globlje osmislil in ga vsebinsko zaokrožil, saj je v sedanjem obsegu svoje realizacije vsemu doseženemu navkljub vendarle samo skupek tako ali drugače napaberkovanih in paberkujočih prispevkov (z nekaj izjemami, ki le potrjujejo pravilo), namesto da bi bil razgrnjen pred nami kot kompletirana in pomensko urejena predstavitev vseh obstoječih »jeder« ustvarjalnega potenciala revolucijske generacije.

Kakorkoli že, Pričevanja so – kljub svojim omejitvam – dobrodošel prispevek k razgrinjanju obstoječih miselnih preokupacij in spoznanj, ki so na sedanji etapi narodovega razvoja (ali zastoja?) poudarjeno navzoča v naši zavesti. Pri tem je popolnoma očitno, da gre za vzporejajoči razmislek in za novo videnje vseh treh časovnih razsežnosti: doživljajske in zgodovinske preteklosti, aktualne zdajšnjosti in predvidevanj za čas, ki prihaja. Nič manj očitno ni, da nas še posebej prevzema misel, ki zmore vse te razsežnosti doživljati ustvarjalno in v neločljivi, zgodovinsko dialektični medsebojni povezanosti. Ti in taki miselni prodori so nam danes potrebni kot življenjski kruh – tako kot na vseh prelomnih točkah narodove zgodovine. Nevarnost drsenja v razvojno mrtvilo ter prisilnega sprijaznjenja z duhovnimi obrobji, kamor bi nas rad potisnil imperialistični interes večjih narodov, nas (v enaki meri kot v usodnem letu enainštiridesetem – pa tudi že v letih njegovega zorenja) sam po sebi sili k prodorom v novo ustvarjalno budnost in v nova spoznanja. Več znamenj priča, da so se v osrčju narodove zavesti zganili vzvodi temeljnega premisleka o poti, ki jo moramo hoditi, o čemer priča, po svojih možnostih, seveda, in iz svojega specifičnega zornega kota, tudi knjiga Pričevanj, zapisanih ob novembrski retrospektivi z letnico 1983.

Petnajst zapovrstjo nanizanih spisov doživljamo kot skupek samosvojih in raznolikih avtorskih samoportretov. Vsak izmed zapisovalcev si je izbral svojo temo, svoj zorni kot in svoj način meditacijskega izpovedovanja povsem po lastni presoji, nekateri izmed njih z izrazitim posluhom za žgoče teme sedanjega »trenutka« v življenju družbe in v življenju umetnosti (Boris Majer Umetnost in politika, Vojan Rus Za Prešernom, Levstikom in Cankarjem, Jože Javoršek De profundis, Bojan Štih Beseda o K.-ju, Tone Svetina Vojna proti vojni), pri čemer so bili bolj zazrti v objektivna dejstva časa kot vase in v svoj doživljajsko-delovni fondus, drugi zainteresirani predvsem za razgrnitev osebnih pisateljskih in doživljajskih spominov (razmerij, sporov in spopadov), s katerimi sicer na določen način označujejo tudi splošno problematiko revolucijskih let in porevolucijskih desetletij, vendar pretežno skozi subjektivno avtobiografsko optiko (Josip Vidmar Obračun, France Brenk Slovenska filmska balada, Ivan Potrč Balada o resnici, Matej Bor Bežne beležke o mojem delu, Dušan Moravec Zaprašene misli o dramaturgiji, Ivan Jan Od kovaškega nakovala do peresa, Mitja Vošnjak Dedje, strici . . . in moj čas, le dva izmed njih (Karel Grabeljšek v sestavku z naslovom Da bomo lahko rekli – tako je bilo res in Franček Bohanec v svojem razmeroma obsežnem literarno-izpovednem zapisu Vojna in knjiga) pa sta se razmišljanja o sebi in o svojem pisateljskem ali literarno-publicističnem delovanju lotila z nadosebnimi motivi, z namenom, da bosta v izrazito izpovednem kontekstu pretežno vendarle spregovorila o širši problematiki vsega, kar ju vznemirja.

Seveda pa teža in globina povedanega nista merljivi po tej in takšni klasifikaciji pričujočih zapisovanj. Nekateri izmed avtorjev v svojih odzivih na Bohančevo povabilo niso storili ničesar, kar bi pomenilo povzpetje nad njihove siceršnje sprotne in že znane objave, se pravi sintezo, novo osmišljenje, sežeto interpretacijo ali definicijo spoznanj. Vidmarjeve estetske preokupacije, denimo, so v njegovi nedavno tega izdani knjigi Esej o lepem veliko bolj koncizne, strnjene in glede na to tudi »obvezujoče«, kot je zapis v Pričevanjih. Javoršek tokratni prispevek lahko štejemo zgolj za neke vrste variacijo na temo njegovih siceršnjih »obračunov« – in mu ne pripisujemo poglavitnega mesta na tej publicistično-polemični ogrlici. Nekaj podobnega lahko rečemo o razmerju Štihovega zapisa v Pričevanjih do njegovih preostalih objav v zadnjem času, čeprav si je za temo svojega »odgovora Bohancu« izbral doslej s svoje strani na ta način še neobdelani motiv, namreč poskus esejistično zaokroženega pogleda na Kardeljevo ustvarjalno dalekovidnost, kar zadeva razvoj slovenskega naroda v razponu od preživetja do ustvarjalne afirmacije (in spet preživetja na višji stopnji zgodo-

vinskega merjenja sil in uresničevanja neizogibnih podmen.) Tudi meditacije Toneta Svetine o vojni in nasilju z ene ter miru in človeškemu razumu z druge strani se zdijo že dodobra znane iz njegovih siceršnjih kontekstov, prav tako sporočilni naboji Ivana Potrča, ki smo jih lahko prav v zadnjem času ob pisateljevi sedemdesetletnici v izdatnem obsegu in celo v bolj intenzivni dikciji prebrali v Besedah, peti knjigi njegovih Izbranih spisov. Pač pa so nekateri avtorji, v Pričevanjih po tej, avtobiografski plati povedno sveži, na neki način »premierni«: taki so zapisi Dušana Moravca, Mitje Vošnjaka, Mateja Bora in še nekaterih, predvsem Vojana Rusa in Borisa Majerja, katerih prispevka v tem zborniku štejem za osrednji miselni in sporočilni poanti.

Že iz doslej povedanega sledi, da v Pričevanjih tistega, kar bi s polno intenzivnostjo streglo našim zdajšnjim intelektualnim potrebam in pričakovanjem, ne najdemo prav obilo, še zdaleč pa ne na večini vseh izmed 349 strani te knjige.

Če torej tipljemo k jedru Pričevanj kot realizacije Bohančeve zamisli in iščemo njeno rdečo nit, se moramo s stopnjevano bralsko pozornostjo osredotočiti na že apostrofirane Majerjeve, Rusove, Štihove in nemara še Borove odstavke, ki so za današnjo rabo in stanje duha najbolj relevantni, z miselnega vidika posameznih avtorjev še najbolj nedvoumno zastavljeni kot železa v ognju časa. Temeljno vprašanje, ki jim je narekovalo premislek o času in o sebi v tem času, je odnos med tistim, kar v družbenem življenju poimenujemo s pojmom »politika«, in umetnostjo kot emanacijo intelektualno ponotranjenega občutka za čas in človeka, pri čemer jih je še prav posebej vznemirjalo utemeljevanje »bistva umetniške spontanosti« in avtonomnosti notranje umetniške pobude, saj je »vsako zunanje vmešavanje v proces umetniškega ustvarjanja, vsako naročilo, direktiva, ideološko usmerjanje zgolj ovira, ki pohablja, pač ta proces in ga konec koncev onemogoča« (Boris Majer), kajti »vsak posameznik in vsak njegov doživljaj je enkraten in mora biti zato umetniški izraz, ki je še posebej intenzivna enkratnost, osvobojen vseh dogem glede vsebine ali oblike« (Vojan Rus), kar pomeni, da je »princip umetniške osebne individualnosti nad vsemi dogmami« (Vojan Rus). In jasno, nedvoumno, v življenjski in umetniški praksi preizkušeno spoznanje veleva, da je »svoboda umetnosti eden osnovnih pogojev za nemoten razvoj – ne samo narodnih kultur, temveč narodov v celoti; in ne samo narodov, celih civilizacij« (Matej Bor).

Ta temeljna pisateljska avtonomnost, ki terja zase pravico, da brez vsakršnih ukazov izpoveduje resnico o človeku, »to preljubo, do zadnjega vlakna iskreno resnico, ki pa je še vedno bila nezaželena, koder na tem svetu ali v neki deželi – tudi naši – ni bilo, kakor bi za človeka moralo biti« (Ivan Potrč), je tista dejanska rdeča nit, ki nas vodi skozi vseh petnajst Pričevanj, pri čemer je jasno, da so ta pričevanja tudi in predvsem »soočanja« z miselno energijo in dejanji vseh tistih, ki bodisi iz oblastniško (politično ali politokratsko) totalitarnih bodisi idejnih (razredno konservativnih, antimarksističnih) in estetskih (literarnemu hermetizmu predanih – in seveda tudi v določenem smislu idejno opredeljenih) premis in razlogov protežirajo in gojijo drugačno, pravzaprav nasprotno ustvarjalno prakso, o kateri je Matej Bor v zadnjem odstavku svojih Bežnih beležk zapisal naslednjo ugotovitev: »Če bi me kdo vprašal, kaj je bolj škodilo naši umetnosti, ali politika, ki je terjala od nje, naj služi njenim ciljem, ali antipolitika, ki je umetnost rajši ubijala in razkrajala, kakor da bi služila politiki, bi bil najbrže v zadregi za odgovor. Morda bi rekel, da je bila prvih deset ali petnajst let bolj nevarna prva, zadnjih deset ali petnajst let pa druga. Če smo imeli v prvem obdobju opravka z (literarnimi) policisti, imamo zdaj opravka z (literarnimi) teroristi.«

Naša pozornost je seveda obrnjena k poskusom sinteze, ki uravnava misel in delovanje iz revolucijskih bojev in spoznanj porojene in tej spoznavni pridobitvi zveste estetske maksime. V svojem prispevku jo je jasno in s strastjo borca za čisto pozicijo umetniške ustvarjalnosti formuliral Boris Majer, zatrjujoč: »Naši družbi ni potrebna umetnost kot apologija, temveč kot kritika, kot neizprosno razkrivanje resnice o nas samih ... Samo kot svobodna, le svojemu bistvu zavezana igra človekovih ustvarjalnih zmožnosti lahko umetnost postane ena najpomembnejših sestavin zgodovinskega osvobajanja dela in človeka.«

Vsaj posredno (če že ne v vsej in celokupni neposrednosti sporočil in pričevanj) je na to struno uglašena vsa »Bohančeva zamisel«. Kot taka je nemara tudi po svoji vsebinski plati in posledičnosti pomembnejša, kot je videti na prvi pogled. Sprejemamo jo sicer kot parcialen, toda v pregledno analitično smer naravnani segment za zdajšnji pomembni trenutek narodove zgodovine prepotrebnega ugotavljanja »strani neba«.

Pogovor z Bojanom Štihom

Za Kaj sem se boril

Zgodovinopisje ni skoparilo s prizadevanji, da bi pretehtalo ves potek ter vzroke in učinke narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov. Zadnjih štirideset let nam je poteklo ob neprestanem raziskovanju, kaj je bilo in kaj je prineslo to gibanje. Partijski kongresi, simpoziji, govori, domala brezštevilni pisni traktati so skušali presvetliti sleherno nadrobnost iz omenjene univerzalne teme in kar najskrbneje podati sintezo tega procesa.

Toda javna obravnava z vsemi sočasnimi političnimi in državotvornimi smotri je eno, človekovo osebnostno doživetje pa drugo. Navzlic splošnim dognanjem je skoraj vsak udeleženec narodnoosvobodilnega boja ohranjal v sebi intimni etični velelnik, ki ga je prisiljeval, naj neprestano primerja in preverja, kako so nasledki občih in njegovih lastnih osvobodilnih dejanj v skladu s prvotnimi zamislimi in cilji revolucije. Tostran druge svetovne vojne ni bilo nobeno vprašanje – zastavljeno sebi ali družbi – tolikokrat ponovljeno, kakor naslednje: »Za kaj smo se borili?« Podton tega vprašanja je bil kajkrat retorično zanosen. Izražal je misel: kako bi ne bili kos še tolikšnim stiskam, ko pa je naša nrav v osvobodilnem boju postala boljša. Včasih je v vprašanju zvenelo razočaranje; nemalokrat očitek, jeza, žalost; najpogosteje pač polemična strast, da je treba marsikaj spremeniti, predrugačiti na bolje. Če izvzamemo primere, ko sta iz tega vprašanja dihala dnevni prakticizem in posameznikovo koristoljubje, češ, ali se mi tako plačujejo moje žrtve, je bila sleherna replika: »Za kaj smo se borili?« nabita s premišljevanjem o neki dragoceni zvestobi.

Nezadostno bi tedaj bilo, če bi gradili veljavno vednost o sebi samo s pomočjo hladnega, pretežno institucionalnega raziskovanja, pa naj bi bilo to znanstvene ali politične narave. Če ne bi upoštevali mozaika individualnih občutenj in mišljenj, kdo smo bili, kdo smo in kam odraščamo, bi se utegnili dokopati samo do ploskih spoznanj, ki še zdaleč niso prave resnice. Včasih se žal zdi, kakor da nam ni veliko mar, kako vidi in občuti naš sedanji svet »mali« človek posameznik; kaj sodi o naši družbeni eksistenci rudar ali kovinar, kmet, nekdanji partizan, delovna ženska, mlad fant, intelektualec, – tedaj subjekt v tisti množici, ki jo tako radi vsevprek krasimo z atributi samoodločbe, socialistične demokracije, socialističnega samoupravljanja.

Za prepoznavanje sedanjega našega družbenega jaza utegnejo biti zelo pomembna opažanja borcev narodnoosvobodilnega boja. Navsezadnje so to zdaj ljudje v tistem življenjskem obdobju, ki navadno prinaša izkušnjo in modrost. Na njihovi strani so tudi tri kvalitete, ki jim ne gre odrekati relevantnosti: udeležili so se štiriletnega boja 1941 do 1945, nato pa so bili vse do danes bolj ali manj dejavni akterji, ali vsaj pozorne priče družbenega razvoja; nadalje, nekdanji partizani imajo dovolj poguma povedati svojo resnico, tudi če je le-ta kdaj drugačna od institucionalno ugotovljene resnice; in naposled, osebni delež, ki so ga borci vgradili v revolucijo, jim daje za subjektivno presojanje stvari tudi moralno pravico.

Teh nekaj misli se mi je zdelo potrebno navreči kot uvod v razgovor, ki sem ga imel dne 10. oktobra 1983 z Bojanom Štihom. Bojana Štiha ni potrebno posebej predstavljati, saj je

dobro znano, da je bil ta lucidni slovenski publicist, pisatelj, gledališki in vsestransko angažiran kulturni delavec, nosilec partizanske spomenice in aktivist 1941. leta, izza 1942. leta tudi partizan. Pomenek v njegovi delovni sobi na sedežu Vibe filma je sprožilo prav vprašanje: tovariš Štih, za kaj ste se borili? Njegov odgovor, ki se je razpletel v obsežna premišljevanja, je magnetofonski aparat zabeležil takole:

Kot mnogim v generacijah, rojenih pred drugo svetovno vojno, je tudi meni opredelila življenje vojna. Mojo usodo je določila politična situacija, kakršno poznamo v četrtem desetletju tega stoletja. Ne bi želel ponavljati ničesar splošnega o fašizmu in nacionalnem socializmu, povem le to, da sta nacionalni socializem in fašizem s svojo vojno doktrino ogrožala v temeljih slovenski narod in njegovo eksistenco. Protifašistični boj je bil tedaj zame identičen z bojem za ohranitev slovenskega naroda in njegove identitete v zboru enakopravnih in svobodnih evropskih narodov. Prav tako je boj proti fašizmu pomenil zame delo za kulturo, kajti menim, da je nekulturnost ljudi ena izmed osnovnih karakteristik fašizma in nacionalnega socializma. Iz tega gibanja je izključena kultura kot način življenja, kot mišljenje, kot morala, kot etika, kot humanizem v najširšem smislu te besede. Če sem se odločil leta 1941 za narodnoosvobodilni boj, sem se tedaj odločil za zvestobo svojemu narodu in za zvestobo kulturi, ki mi je identična s svobodo. Pomeni, da sem se odločil tudi za tako vizijo prihodnosti, danes ji rečemo socialistična, iz katere bodo izključeni taki pojavi, kot je nasilje, oblastništvo, tehnokracija, totalitarizem itd. Pomeni, da mi je partizanstvo pomenilo možnost soočiti se s svetom in bojevati se za tiste ideje, ki jih lahko imenujemo, da so ideje osvoboditve človeka, in sicer osvoboditve, ki ne pozna več nobenega nasilja. Zakaj, zamenjati eno nasilje z drugim, reakcionarno nasilje z »naprednim«, je blasfemija. Nasilje je namreč nasilje in ne more biti naprednega nasilja. Zato tudi nikdar, kljub temu, da sem se gibal v območju marksizma, nisem verjel v parolo: diktatura proletariata. Kajti ta nesrečni termin, diktatura proletariata, je bil ideološka odskočna deska za stalinizem. Proletariat mora prinesti demokracijo, ne pa diktaturo, pomeni, da sem iz svojih političnih sanjarij mladega človeka apriori izključil misel na kakršnokoli diktatorsko in represivno obliko nove družbe.

Zdi se, da je bila takšna vaša pozicija. – In ne samo vaša, marveč pozicija mnogih, zlasti mladih udeležencev narodnoosvobodilnega boja – vendarle nekoliko idealistična. Vsaka oblast, tudi oblast delovnega ljudstva, za katero ste se v partizanih in pozneje bojevali, se v praksi opira na neke oblike represije.

Vidim, da moram prej povedana stališča še bolj pojasniti. Moram reči, da je partizanstvo temeljni kamen mojega življenja in mu ostajam tudi v današnjih dneh do kraja zvest. V partizanstvo verujem in ga ne mislim zapustiti. To ne pomeni, da soglašam z vsem, kar se je dogajalo znotraj partizanskega narodnoosvobodilnega gibanja. Niti ne pomeni to, da soglašam z vsem, kar se dogaja danes. Toda, ko govorim o vojni, vedno mislim na identiteto in svobodo naroda, ki mu pripadam, na vlogo kulture in samozavedanja znotraj

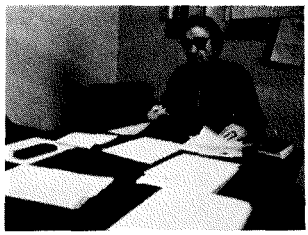

človeške družbe. Tisto, kar bi jaz imenoval zvestoba, toda ne v smislu kakršnegakoli doktrinarnega pristajanja na modele oblasti, na modele politične tehnologije, če smem tako reči sistemu oblastništva, mi pomeni misliti na tiste mlade ljudi, ki so od leta 1941 do 1945 umrli v cvetu mladosti, ker so verovali v življenje. Zame je ta pogled na revolucijo najbolj tragičen, najbolj pretresljiv in dragocen, kajti v revoluciji in v narodnoosvobodilnem boju so umirali predvsem mladi ljudje, tisti ljudje, ki so komajda začeli živeti. In ker ima človek eno samo življenje, in če je to življenje dal za neko idejo, za neko vizijo prihodnosti svojega naroda in družbe tega naroda, potem mislim, da je kakršnakoli hoja vstran zaradi naših sedanjih nesoglasij v bistvu izdaja tistih, ki so v tem boju morali pasti. Mi smo imeli srečo, da smo ostali živi in živim je naložena dolžnost ljubezni do kratkega, vendar polnega življenja padlih. Tedaj pojmujem svoje partizanstvo niti ne kot vojaštvo niti ne kot revolucijo, ampak kot večen upor človeka, da bi bil v določenem smislu besede srečen in svoboden. Vsako tako gibanje ima svojo organizacijo, toda bolj kot organizacija mi je bilo važno človekovo srce in upanje, saj je najbrž v teh dveh segmentih živega skrit tudi smisel zgodovine. Glejte, spričo teh spoznanj mi pojem »diktatura proletariata« nikakor ni po duši.

Kolikor poznam vaše delo, moram reči, da tak odnos do revolucije, kot ste ga pravkar izrazili, seva iz vašega opusa marsikje. Partizanstvo vam je določilo držo v vseh življenjskih sferah in delovnih območjih. Zanima me, ali ste imeli v partizanih kakšne posebne vzornike? Ali vas je kakšna osebnost s svojimi ravnanji močno inspirirala?

Ne vem, težko bi rekel, ker sem že od mladih let poln določene skepse. Ta skepsa je taka, da nerad verujem enemu samemu človeku. Tisto, kar me je med osvobodilnim bojem impresioniralo, je bilo gibanje, je bilo število, je bilo tisto, da si v posameznih hišah, na ulicah, bodisi tu bodisi tam našel veliko število ljudi, ki so se s teboj bali, s teboj čakali na prihodnost. To so bili moji vzori, kajti počutil sem se kot del nepremagljive celote. Zato nimam rad karizmatičnih oseb in moram reči, da mi tudi vsi ti veliki revolucionarji, ki jih poznamo, ne vzbujajo nobenega posebnega občudovanja. Zanima me njihovo delo, njihova usoda, toda ne na sistemu priklanjanja, na sistemu samoponiževanja, češ, oni so veliki, mi smo majhni, hvala bogu, da imamo legendarne voditelje. Živim v tradiciji evropske demokracije, ki živi že skoraj tisoč let; verujem v ljudstvo, toda ne spet v imagitivno ljudstvo, temveč v ljudi, in iščem tiste, ki mislijo tako, kot sem mislil jaz. Če sem slišal, da je bil kdo pogumen, čeprav je bil popolnoma anonimen v vojaški in politični nomenklaturi partizanskega gibanja, mi je to veliko pomenilo. Če pa naj že kaj rečem o vzorih, sem te vzore vedno iskal v velikih osebah umovanja, čustvovanja in ustvarjanja. Iskal sem jih na področju kulture in umetnosti. Ker pa sta kultura in umetnost najmočnejše orožje, ki ga ima človek v boju za demokracijo in svobodo, so mi bili to v določenem smislu tudi že politični vzori, politični ideali.

čase, ste se na primer veliko ukvarjali z relacijo kultura – gospodarstvo. Na tej relaciji ste bili vedno polni kritičnih besed o gospodarstvu. Človek večkrat dobi vtis, kot da se ne zavedate, da moramo v gospodarstvu pridobiti sredstva, če hočemo podpirati tudi kulturo. Kako je s to rečjo?

Ta problem je neizmerno zapleten in komaj ga bo mogoče na kratko razložiti v najinem pogovoru. Vendar moram reči, ko izpovedujem svoje zanikanje vloge gospodarstva v družbi, s tem ne zanikujem vrednosti in ustvarjalnosti človeškega dela. Gospodarstvo mi pomeni organizacijo. Tako kot mi pomeni v političnem mišljenju organizacijo stranka. Menim, da tak tip organizacije, kakršno ima naše jugoslovansko gospodarstvo danes, ne ustreza vselej pogojem človekove svobode. To bom ilustriral s paradoksom: kdor dela z dobičkom, po mojem goljufa. Večni paradoks gospodarstva! Se pravi, dokler bo to gospodarstvo vpeto zgolj med dohodek, izgubo in dobiček, bo represivno, bo nekaj, kar se pojavlja kot omejevanje svobode. Govorim kot zgodovinar. Ali ni presenetljivo, da se je celotno evropsko gospodarstvo postavilo na Hitlerjevo stran in da so vse osvobodilne boje v Evropi vodili predvsem ljudje kulture, kmetje, matere in tisti demokratični in revolucionarni politični subjekti, ki so bili nepomirljivi antifašisti. Gospodarstvo pa je tudi na naših tleh delovalo do 9. maja 1945 kot brezhiben stroj v službi fašizma. To je zame fenomen, o katerem velja misliti. Zaradi tega nikogar ne obtožujem, samo analiziram in ugotavljam . . .

Pri nas smo želeli s socialističnim samoupravljanjem, ob vladavini ljudstva, regulirati paradoksni odnos, ki ga omenjate. Hočemo torej gospodarstvo povzdigniti nad pojme dobiček, izgubo, goljufijo, pridobivanje denarja. Gospodarstvu želimo dati pečat ustvarjalnosti znotraj vsega »carstva dela«. Najbrž ste mnenja, da nam ta regulacija ni povsem uspela?

Mi smo v tej smeri nekaj storili, vendar še zmeraj malo. Ko gledam danes razmere, v katerih moram živeti, bi rekel, da se nam v gospodarstvu širijo številni moralno-problematični pojavi. Poglejte, nenadoma nekaj izgine s polic; zakaj je izginilo? Ker trgovci špekulativno čakajo na nove cene. Kako je potem mogoče govoriti, če se to dogaja, o zmagi samoupravljanja in o zmagi socialističnega moralnega načela? Vprašanje inflacije, cen, vse to in še marsikaj opozarja na špekulativno stran našega jugoslovanskega gospodarstva. To ne pomeni, da sem zoper železarne, kemične tovarne, elektrarne ali karkoli že delamo, sem pa absolutno zoper golo brezdušno dobičkarstvo, ki se kot nekak moloh razpreda po vsej dolini šentflorjanski in nam pije kri. Ta špekulativna, dobičkaželjna narava gospodarstva demoralizira celo tiste, ki jo sami gojijo. Da ne bo pomote: ne govorim v imenu nobene srednjeveške pameti, ki je prepovedala obresti in so zato morali Židje prevzeti tako imenovani posojilniški posel, umazani posel v evropski zgodovini. Toda, nekaj je vendar na tem, da je bil antisemitizem, ki je izbruhnil do barbarskih oblik v času fašizma in nacionalnega socializma, prav posledica upora zoper obresti, dobičke, zoper tisto, kar imenujemo zgolj špekulativno denarno gospodarstvo. Bil je to upor zoper amoralni odnos: dam ti dinar v tvoji stiski, s tem, da mi boš ti hitro vrnil dinar dvajset. Tu je moja kritika gospodarstva. Ta neobrzdana, ta naravnost nesramna špekulacija,

ki se danes pogosto uresničuje na naših hrbtih, od cene elektrike do cene avtomobilov in še kdo ve česa. Vprašam se, kje je pa delo. Kdo danes pojmuje delo kot vir in vsebino svojega življenja? Namreč delo v tistem smislu, kakršnega pozna umetnik, mati, znanstvenik, kmet.

Po vašem je torej neka tragika v tem, da socialistično samoupravljanje zazdaj očitno še ne zna in ne more preprečiti gospodarskih odnosov, kakršne je literatura poosebila v izkoriščevalcih in špekulantih ...

Natanko tako. Veliki gospodarski sistemi potiskajo delavca v glasovanje za podražitve, nato pa nas vse skupaj udari inflacija, draginja itn. Ni dobro tisto gospodarstvo, ki podpira življenje na tuj račun. V eni izmed Mikelnovih komedij je duhovito povedano, kakšna je razlika med takim socializmom in kapitalizmom. Eden izmed junakov reče: V kapitalizmu je izkoriščal človek človeka, v socializmu pa narobe. Mislim, da danes še vedno živimo v »izkoriščevalski« družbi, govorim s stališča moralnega vrednotenja gospodarstva, saj jaz sam kot subjekt družbe nimam nobene moči, da bi vplival na cene, porabo, investicije itn. Poglejte, kaj smo vse izgubili z zgrešeno investicijsko politiko! Te investicijske politike niso izvajale ne matere, ne kmetje, ne intelektualci, ne znanstveniki. Investicijsko politiko, ki nas je pripeljala skoraj do bankrota, da uporabim Cankarjevo besedo, so izvajale velike gospodarske strukture. Tako smo izgubljali plodno zemljo, gozdove, reke, pa smo zato kaj bolj srečni? Ali imamo zato kaj več? Ali nam je človeško srce kaj bližje? Ali je zvestoba zgodovini in upanje v prihodnost za to kaj večje?

V zvezi s tem nastaja neko še pomembnejše, zelo vznemirljivo vprašanje. Gre za usodo naroda, za bit in eksistenco našega naroda znotraj teh odnosov. To se zelo kaže tudi v kulturi. Neka brezdušnost kakor da se seli iz gospodarstva tudi v »nadstavbo« našega življenja.

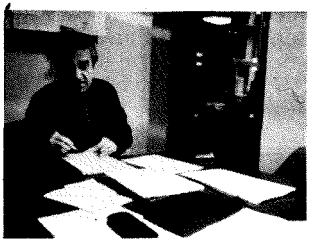

Mi smo s tako imenovano gospodarsko ideologijo kulturno izpraznili in osiromašili sodobnega človeka. O tem ni nobenega dvoma. Zato tudi zgodovinski spomini usihajo v nas. Kaj hočem s tem povedati? Predvsem hočem povedati, da je bistvo kulture v tem, da se vanjo šteje tudi človekovo delo. Kultura mi ne pomeni zgolj umetnosti in znanosti. Kultura mi pomeni – in tudi sama etimologija te besede izraža, da to pomeni obdelovati, delati, negovati – da je delo osnovna moralnokulturna kategorija človekovega življenja. S tega stališča in iz tega zornega kota menim, da je socializem v svojem jedru kulturno vprašanje, ne gospodarsko in ne politično, kaj šele celo vojaško vprašanje! Redukcija socializma na gospodarski, politični in vojaški segment je v popolnem nasprotju z vsem tistim, kar se skozi človeško zgodovino vleče kot prometejsko hrepenenje po svobodi. Mislim, da je socialistična ideja izraz tega prometejskega uporništva. Tako gledam na kulturo in zato se mi zdi, da je usoda našega naroda v tem trenutku nekako negotova. Ta narod je bil potisnjen v porabniško družbo, danes pa, ko nam priporočajo stabilizacijska omejevanja, se ta narod na vse načine siromaši. Nekoč, ko je bila evforija porabništva na najvišji ravni, sem

zapisal, da smo mi revna družba bogatih ljudi. Ali bomo zdaj postali »bogata« država revnih ljudi? To se pravi drugi paradoks, kajti birokracija z vsemi represivnimi elementi si reže iz nacionalnega dohodka največji kos, medtem ko za duhovno življenje, za svobode delovnega človeka ostaja vse manj posluha in prostora in vse manj možnosti. Tako imenovani unitaristično-etatistični pojavi so po mojem mnenju posledica nezmerne krepitve državnega aparata. Ta aparat nima s socialistično samoupravno demokracijo enega in vseh kaj prida zveze. Mislim, da je to danes vsem, ki razmišljajo o problemih socializma, že popolnoma jasno. V tak položaj smo prišli predvsem zato, ker nam je usahnil zgodovinski spomin. Zakaj? Med drugim zato, ker še nimamo ustreznega šolskega sistema. S tem hočem povedati, da zazdaj ne verjamem v usmerjeno šolstvo. Ne zaradi tega, ker učimo v usmerjenem šolstvu praktične predmete. Ne, ne, mislim, da je treba učiti praktične predmete. Ni usmerjeno šolstvo problematično zato, ker so v njem praktični predmeti. Pač pa je problem, ker je izginila iz šolstva kulturna vzgoja. Izginila je zgodovina, izginil je jezik, izginila je umetnost, izginila je moralnoetična vzgoja, vsi klasični predmeti, ki pa niso klasični v smislu predmetnika, ampak v misli 4–, 5–tisočletne kulturne tradicije človeštva. Predmetnik, ki nam ga danes nekateri »šolski strokovnjaki« ponujajo, pomeni v veliki meri desocializacijo delovnega človeka in vračanje delovnega človeka v tisto, kar se imenuje v devetnajstem stoletju ne samo pri naprednih sociologih in marksistih, ampak pri vseh pametnih ljudeh: vzgoja za fahidiote. Zgodovine se ne da učiti. Zgodovino je treba doživljati. Vse smo osiromašili; poslušajte samo govor sodobnega človeka. Če je naš oče, stari oče še vedel za besede smreka, gaber, hrast, macesen, breza itd., moderni človek reče samo še drevo. V modernem človeku je umrla narava. Mi smo mu v zameno za naravo dali coca-colo, žvečilni gumi, nekaj športnih prireditev; za bogatejše smo ponudili lov; kakorkoli sem bil nekdaj nasprotnik Brigitte Bardot, ker je bila zame pojem subrete, tako ji danes pritrjujem, ko reče: Kako je mogoče v humani družbi dovoliti lov? Lov je privilegij bogatih ...

No, lovci menda skušajo pozitivno vplivati na naravni izbor. Odstreljujejo bolne živali ...

To je pravilno, samo to naj delajo poklicni lovci. Ampak, saj ne mislim govoriti o lovu, marveč sem hotel opozoriti samo na neki sindrom. Ker torej nimamo učinkovitega šolskega sistema, se je lahko zgodilo, da je v neki anketi v Beogradu, ko so spraševali srednješolce, kaj je informbiro, bila večina odgovorov, kako je to črnsko pleme v Afriki. Recimo, da se je kdo tu in tam norčeval, toda večina res ne ve. Ta primer kaže na hudo osiromašenje, kaže na tega gospodarskega človeka, na gospodarskega človeka ob tekočem traku v ritmu, kakršnega pozna Župančič v Žebljarski: od osmih do treh žareči žeblji, žeblji v očeh ... Pomeni degradacijo. Mislim pa, da mora socialistična družba človeka humanizirati. V tem smislu se bojujem za kulturo in mislim, da mora biti v usmerjenem šolstvu tudi za tiste, ki se uče steklopihaštva, na prvem mestu slovenščina, na drugem zgodovina, na tretjem prirodopis z geografijo, nato pa praktične vede. Kajti človek, ki veliko ve, je svoboden, in človek, ki malo ve, je bil vedno in bo tudi vnaprej suženj, pa čeprav ne bo hotel nihče v politični upravi vzpostavljati suženjstva.

Takšna »vzgoja« pač ni v skladu s tradicijami narodnoosvobodilnega boja.

Mislim, da imate zelo prav. Velikokrat govorimo o tradiciji narodnoosvobodilnega boja. Poslušam govore in moram reči, da se nisem od leta 1945 do danes udeležil nobene spominske slovesnosti. Ne iz nasprotovanja, marveč zato, ker menim, da z zborovanji, manifestacijami in vsemi temi stvarmi ne bomo dosegli ničesar. Tradicija NOB ni nekakšen čarovniški obrazec, katerega posledica naj bi bila, da bo v ljudi kar naenkrat planila ta tradicija. Kaj lahko vzamemo iz narodnoosvobodilnega boja, kaj bi morali vzeti kot sistem, kot način življenja? Mislim, da bi morali predvsem obnavljati doživetje solidarnosti, prijateljstva, tovarištva. To je tisto, kar je prinesel čas narodnoosvobodilnega boja. Seveda, tega duha velja obnavljati v novih oblikah, brez puške v roki, brez krvi, brez bomb in brez mučenja, ampak na nek nov način, ki bo primeren sedanji generaciji. Kajti, glejte, jaz verujem, da se svet ni začel z našo generacijo. Svet se začne z vsakim novim rodom znova. Tudi ta rod, ki danes začenja živeti, mora doživeti svoj NOB. Ta NOB ni več bunker, ta NOB mora biti za mladega človeka boj proti gospodarski špekulaciji, boj za politično svobodo, boj proti nacionalizmu, boj proti etatizmu in unitarizmu, boj proti primitivizmu, boj proti šlampariji, boj proti nedelu. Mislim, da je tu elementov za novi NOB, za nove generacije še in še. Naša dolžnost ni nič drugega, kot da tem mladim ljudem odkrito in stvarno povemo, kako smo mi vodili svoj osvobodilni boj proti fašizmu, proti diktaturi, proti biološki smrti naroda, proti osiromašenju in ropanju narodov. In rečemo: mi smo delali takrat tako, če pa lahko ta zgled kaj pomeni za vašo eksistenco, tem bolje. Nič pa ne pomaga sklicati zborovanje, postrojiti šolarje in jim govoriti o svetlih zgledih junakov. Junaki so neponovljivi. Tudi smrt je neponovljiva. Junaki niso ponavljalni razred, ki ga vlečemo iz desetletja v desetletje. Zato pripovedujem o narodnoosvobodilnem boju z isto zgodovinsko razdaljo, kot pripovedujem o kmečkih puntih ali o soldaških uporih leta 1918, ali o majniški deklaraciji, ali o dobi Levstikovih taborov, ali o letu 1848 itn. Pomeni, da je veličina narodnoosvobodilnega boja in njegova funkcija del osveščevalnega procesa, del naše velike zgodovine. Zato vidim v enobeju ne samo Edvarda Kardelja, ampak vidim navzočega tudi Primoža Trubarja. In zato vidim v Primožu Trubarju tudi navzočnost naše Osvobodilne fronte, čeprav so to različne zgodovinske kategorije. V tem smislu mi je tradicija NOB že spet proces svobodnega informiranja, ne šolske prisile. Ne recimo: zdaj se bomo učili to ali ono ofenzivo, marveč, skušali bomo današnji čas pregledati s stališča narodnoosvobodilnega boja. Tu pa imamo veliko povedati. Mladi človek mora ostati neposiljen z nekimi nadnaravnimi junaki, spričo katerih ne more ničesar storiti. V znameniti igri Johna Osborna Ozri se v gnevu mladi Jimmy rebelira, kaj naj bi počel v svojem življenju. Zgodba se dogaja, recimo, leta 1955. In ta mladi Jimmy reče: kaj pa naj počnem, ko so vse naši očetje med vojno opravili? Vidite, že tam, na Angleškem, se je pojavljala tradicija boja napačno. Mi kot očetje ne smemo sinovom ničesar odvzeti. Ti sinovi morajo plavati v svoji vodi in v svojih nevarnostih. Naša dolžnost ali dolžnost kmečkih puntarjev pa je, da rečejo: tu imate izročilo, zdaj se pa obnašajte kot veste in znate. Tako pojmujem to nemanifestativno vklapljanje v zgodovino.

V luči tega, kar ste povedali, se očrtuje vaše mnenje, da se sodobni človek oddaljuje od vzorov NOB. Sicer ne bi bil vse bolj hlapec predmetov in potreb. Odtujujejo se mu enobejevska uporna čustva zoper birokratsko mišljenje, tehnokratično miselnost in zoper institucionalizacijo, kakršno imamo tako strašno razširjeno danes. V teh pojavih se zaznava, kot da se nam tradicije NOB zares odmikajo. Zmanjšuje se nam tudi odpornost zoper razrvanost sveta, zoper erozijo svetovnih tokov...

Mi smo vsi danes žrtve inštitucij. Nas je institucionalnost kratko in malo požrla. Uničila nam je individualnost. Spominjam se iz svojih skojevskih časov pred vojno, da smo neprestano vnašali v človeka politično misel. V pogovorih med seboj smo politizirali. Ugotavljali smo, zakaj nam je slabo, kako naj bi nam bilo bolje. Kaj je to, kaj je ono. Danes v vsaki delovni organizaciji, v vsaki samoupravni interesni skupnosti neprestano vso svojo pozornost usmerjamo v delitev dohodka. Za božjo voljo, pa saj ni plača bistvo človeka! Ničesar nimam zoper dohodkovno politiko, toda predvsem moramo spet vzpostaviti sistem političnega mišljenja. Naš človek nima več političnih refleksov kot jih je imel leta 1940, ko se je opredeljeval do pojavov sveta, do svetovnega nazora. Danes je to vse mlačno, prazno, ker smo zreducirani na porabniški objekt; niti porabniški subjekt več nismo. O tem govorim. Zato je politična misel ugasnila. Zato so nekateri problemi zbledeli. Morebiti govorim ostreje, kot je resnica, toda kadar razmišljamo, je treba misliti nekoruptno in nepomirljivo, ker če bomo mislili in ravnali v rokavicah, ne bomo prišli nikamor. Če gledam naše časnike, se moram neprestano spraševati: zakaj se naš človek poneumlja? Zelo veliko pišemo o nasilju v Južni Afriki, o strahovitih stvareh v Afganistanu pa skoraj ne. Te dni sem v tujih časnikih bral, da so v neki afganistanski vasi z bajoneti poklali trideset dojenčkov uporniških partizanov? Zakaj eno stvar blažimo, drugo ostrimo? Ob usodi Arafata se nam je zgodilo nekaj podobnega. Arafata niso likvidirali Izraelci, temveč Libijci in Sirijci. Hočem reči, mi moramo dati totalno politično informacijo. Mi se popolnoma nevtralno obnašamo v odnosu do Iraka in Irana. Sodelujemo z obema, je pa to ena najbolj krvavih, brezsmiselnih in fanatičnih verskih vojn, ki pobija na tisoče in tisoče ljudi. Toda mi mirno trgujemo. Kako je mogoče voditi tako politiko? Mi nismo ničesar ukrenili, ko so bili pobiti komunisti v Iranu. Vem, da so bili prosovjetski, ampak življenje ni ne prosovjetsko ne antisovjetsko, ampak življenje je življenje. Te nedoslednosti politično siromašijo človeka.

Pragmatika. Isto pragmatiko danes vidim na področju nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Do danes naši časniki niso objavili globlje analize kosovskih dogodkov. Jaz je ne poznam in govorim kot pripadnik socialističnega gibanja, kot partizan, kot član malega naroda, kot član naroda, ki je bil pred izginotjem. Kot socialist zahtevam globalno analizo. Mislim, da smo politično osiromašili človeka zaradi tega, ker je naša pragmatika vedno šla ali v lakiranje dejstev ali v enostransko obsodbo. Jaz pa pravim, naše razmišljanje naj gre v analizo in v alternativo. Pomeni, da se moramo obnašati v stvarnosti tako, kot so se obnašali komunisti znotraj Osvobodilne fronte 1941. leta, ko so doumeli, kaj je pluralizem, ko so doumeli, da je moč naroda v njegovi enotnosti, ne glede na verske, svetovnonazorske ali ideološke razlike. Izkušnja narodnoosvobodilnega boja iz leta 1941: nikdar ne bi ta narod prišel iz vojne tak, kakršen je prišel, če ne bi ustanovil svoje Osvobodilne fronte. Če ne bi komunisti, kr-

ščanski socialisti, katoliki, socialni demokrati, kulturni delavci našli skupnega jezika. Rad pripovedujem anekdoto o Izidorju Cankarju. Izidor Cankar je 1941. leta dobil Temeljne točne Osvobodilne fronte v Južni Ameriki. Gledal je teh devetero točk in dejal: »Slovnice ti fantje ne znajo, ampak zmagali bodo!« Pokojni Petre je pripovedoval še drugo anekdoto o Izidorju Cankarju. Ko je dobil leta 1934 ali 1935 na mizo sporazum treh komunističnih partij z določbami o pravici do odcepitve slovenskega naroda od Avstrije, Italije in Jugoslavije, in ko je gledal ta dokument evropskih komunistov, je rekel s ponosnim glasom: »Nobena druga slovenska politična stranka ni sposobna napisati takšnega dokumenta, klobuk dol.« Vidite, za takšno politično modrost plediram v situacijah, v katerih mi danes živimo, ko so nas institucije, bitka za osebni dohodek, bitka za plačilne točke, bitka za porabniški status tako globoko okupirali, da smo pozabili na svojo preprosto človeško naravo. Ko so poljski delavci v boju proti doktrinarnemu marksizmu in stalinizmu vrgli v svet parolo solidarnosti, je to ogromno pomenilo, tudi če ne bi potem storili nič drugega. Ampak, ali se niso tudi naša delavska društva pred vojno imenovala Vzajemnost? Kaj pa je vzajemnost drugega kot solidarnost? Zakaj je lahko imelo naše delavsko gibanje na desetine in desetine Svobod, na desetine in desetine Vzajemnosti? Zakaj je ta delavski razred imel svoje godbe, zakaj je znal prepevati v pevskih zborih, imel recitacijske literarne večere, svoje gledališke družine? Zakaj, če ne zaradi tega, da bi se kulturno emancipiral in kot kulturno emancipirana socialna grupacija postal enakopraven del naroda. Zakaj smo v današnjih časih marsikaj od vsega tega opustili in izgubili? Kje je zdaj naša delavska kulturna politika?

Tovariš Štih, v eni sapi ste nanizali vrsto primerov in očitkov, ki zadevajo razna življenjska področja. Skupni imenovalec teh vaših izvajanj je pač, da smo grešili in da grešimo proti naši nazorski načelnosti. V sedanjem gospodarskem položaju se je težko obnašati načelno, toda težko se je tudi upreti misli, da postajamo zelo odvisni od mednarodnega kapitala. Ogromno izvažamo, mečemo v neko jamo, nikdar polno, in od tega nimamo veliko. Vse gre za obresti, glavnice dolga pa ne izplačujemo. Še kar naprej se zadolžujemo. Glavni sodnik teh naših odnosov je menda celo njujorško sodišče. V narodnoosvobodilnem boju smo se vendar borili proti kapitalizmu, to je bil naš sovražnik.

Kaj hočemo, svet je gospodarska enota. So pa tu določeni paradoksi, ki mene strašno vznemirjajo. Kot je dejal Boris Kidrič, smo začeli graditi industrijo, da bi bili neodvisni od uvoza. Zdaj beremo vsak dan, da moramo čim več izvažati. Se pravi, da imamo industrijo, ki ne dela za nas. Zelo jasno povem: ne potrebujem Gorenja, če ne smem kupiti nobenega njegovega proizvoda in gredo ti proizvodi v inozemstvo. In Gorenje so zgradili delavci, pa izobraženci, kmetje in matere in upokojenci s svojim delom. S svetom moramo sodelovati, vendar pa tudi vedeti, komu služi naše gospodarstvo. Zdaj se mi zdi, da uganja neko samozadostnost, da služi samo sebi in svojim lastnim ravnanjem. Zakaj so danes ti veliki primanjkljaji? Ker so bili zgrajeni giganti popolnoma nenačrtovano, popolnoma avtokratsko, posledice pa nosimo mi vsi. Svoje nacionalne proizvodne možnosti bi morali razvijati skladno. Zmogljivost zemlje, morja, gozdov, rudnin in

tistega, kar se imenuje človeško delo, bi morali izkoriščati znatno bolj smotrno. Ves sovjetski razvoj od 1917. leta naprej do danes, tak občutek imam, je samo industrijska revolucija, kakršno je delala Anglija pred dvesto leti. Prav tako mislim, da industrializacija, ki jo danes izvajamo v Jugoslaviji, ni apriori socialistična. Tudi pri nas gre v prvi vrsti za industrijsko revolucijo, za preskok iz takoimenovanega agrarnega kompleksa v industrijskega, ki pa bi moral potekati po mojem mišljenju drugače kot poteka, kajti če množimo fabriko za fabriko, s tem še ni odprta pot v socializem. Odprta je kvečjemu pot v industrijsko družbo z vsemi strašnimi težavami in napakami te poti. Kaj hočem povedati z vsem tem? Ničesar drugega, kot da plediram za harmoničen razvoj. Vem, da je to laže reči kot storiti, toda vse, kar nas danes tepe, je to, da se nam maščuje ta divja kapitalizacija, ki smo jo izvajali zadnjih deset, dvanajst let. Velikokrat mislim na Borisa Kidriča in na njegov boj 1949–1950–1952, ko je s svojo politiko rešil Jugoslavijo pred zlomom, v katerega nas je hotel potisniti Stalin. Stalin ni hotel napasti Jugoslavije z divizijami, marveč je sklenil to narediti z ekonomskim pritiskom. Ko je Kidrič s svojimi sodelavci vodil bitko, je imel na razpolago le majhno, od vojne poškodovano industrijo, ampak deficitna ni bila. On še ni imel nobenega giganta, pač pa ruševine. Ampak tisto, kar je bilo, je organsko zraslo. Drugič, on je še imel na razpolago v delovni tradiciji izjemno utrjeni delavski razred. Tretjič, imel je na razpolago izvrstno tehnično inteligenco. Naša sedanja tehnična inteligenca, ali je demoralizirana ali nima pravih možnosti za delo, njen zelo zmožen del pa je v inozemstvu. Potem, Kidrič je skrbel takrat kvečjemu za dvajset, petindvajset odstotkov prebivalstva, ki je imelo karte, vse drugo je bila »dežela«, ki se je preskrbovala sama. Danes je položaj obrnjen, ker imamo skoraj vse v mestih. Potem, vse, kar je bilo takrat slabega, smo lahko rekli, sta bili krivi stara Jugoslavija in vojna. Danes smo krivi za celoten razvoj mi sami. In navsezadnje, Kidrič je imel takrat veliko politično gibanje. Ljudje so bili siti vojne, želeli so si miru in samoupravnega demokratičnega sistema, želeli so si oddahniti in srečno živeti.

Kidrič se je lahko uprl na veliko politično enotnost.

Da, za seboj je imel to velikansko gibanje, polno enotnosti. Vsi politični organizmi so bili še enotni, in to je v tistih hudičevo težkih časih veliko pomenilo. Danes sem zelo zaskrbljen kar se tiče stabilizacije prav za to, ker nismo dovolj enotni. Dokler na primer ne bomo dosledno in soglasno ukinili vseh deficitnih industrijskih podjetih, ni videti prave rešitve. Pa tudi **delati** bomo morali začeti . . .

Toda to bi pomenilo ogromne socialne reperkusije.

Res, ogromne socialne reperkusije. Toda podeželje je prazno. Tja bi se morali usmeriti naši delovni potenciali. Amerika ni bogata zaradi industrije, ampak zaradi poljedelstva. To velja za Kanado, Švedsko, Avstralijo, Novo Zelandijo, velja

za ves razviti svet. Ta ni bogat zaradi industrije; z industrijo imajo povsod težave; ameriška kriza leta 1929 je bila industrijska kriza; če ne bi takrat imeli farmarjev, bi bila ta država zlomljena. Nisem fiziokrat, toda bistvo socializma je v naravi, v agrarnem vprašanju. Tudi mi moramo razviti ta model gospodarstva, seveda po naši meri.
To so bistvena vprašanja. Svet se razvija v protislovjih, protislovja pretresajo vse. Samo mislim, da nam je bog vendarle pustil nekaj pameti, ki bi jo lahko uporabili brez nevarnosti dolarskega deficita. Stari bojevniki narodnoosvobodilnega boja so precej razočarani, ker ne znamo razrešiti tega protislovja. Zakaj ga ne znamo razrešiti? Med drugim tudi za to ne, ker do danes nimamo znanstvene analize narodnoosvobodilnega boja. Nimamo nobene resnične zgodovine, hočem reči prave zgodovine, ki bi nas učila. Imamo vrsto spominskih zapisov, pragmatičnih zapisov, vrsto slavilnih političnih spisov, toda prave zgodovinske analize nimamo. Za prvo silo bi morali utrditi spoznanje, da se je narodnoosvobodilni boj v Sloveniji razvijal drugače kot v drugih delih Jugoslavije. Mi smo imeli Osvobodilno fronto. Mi smo gradili sistem osnovnih celic ljudske oblasti na neverjetno širokem pluralističnem načelu. Tu je še in še posebnosti. V imenu lastne zgodovinske izkušnje, ki je globoko revolucionarna in se je porodila pod vodstvom komunistične stranke in Osvobodilne fronte, moramo izkoristiti dosežke narodnoosvobodilnega boja za redefiniranje naše usode. Mislim, da je naša perspektiva: ponoven premislek o vseh pojavih in vrednotah moderne zgodovine. Brez tega bomo samo capljali iz ene številke jutranjika v drugo številko, iz enega plenuma v drug plenum, iz enega zborovanja v drugo zborovanje, iz ene resolucije v drugo resolucijo in iz enega velikanskega praznega teoretiziranja v drugo teoretiziranje. Moramo pa iti v prevrednotenje, bolje rečeno, v ovrednotenje in v kritično analizo. Oživiti nam je vzor enobeja, oživiti tudi tiste izkušnje po vojni, ki razodevajo našo socialno in nacionalno moč.

Še enkrat se povrniva k osvobodilni vojni z moralnoetičnega vidika. Že prej ste omenili tovarištvo, solidarnost, sočutnost, ustvarjalnost tiste dobe. Če pogledamo naš sedanji svet, vidimo, da velja geslo »znajdi se«, ali tista Prešernova »grabte dnarje vkup gotove«. Vse gre na kožo sočloveka, vse s komolci, delo je podcenjevano. Vsakršni »uspešneži« imajo povsem drug položaj v družbi kot delavec. Veliko je kriminala, protekcionaštva, karierizma, nepotizma. Skozi različna izkrivljena vrednotenja se bohotijo očitne krivice. Delovni ljudje, ki vse to vidijo in občutijo, izgubljajo vero.

Mislim, da je skupna lastnina, kolektivna lastnina fenomen, ki ga s stališča sociologije, politične morale, politične teorije nismo dovolj preiskali. S tem hočem reči, da ta skupna last v določenem smislu razreši človeka moralne odgovornosti. Dokler človek skrbi samo za svoje področje, se zna še kako ekonomično obnašati. Čim je nekaj našega skupnega, njegov moralni odnos splahni. Ta problem bomo morali razrešiti, kajti sicer se razraščajo korupcija, verbalizem, oportunizem, pa se do našega skupnega bogastva obnašamo popolnoma nemoralno. Z moraliziranjem se seveda tega ne bo dalo urediti, ker z zapovedmi ne gre. Poiskati bo treba nek drug instrument, neko drugo možnost, ki bo vnesla odgovornost človeka. Po svoji lastni izkušnji vidim, da je v naši družbi najbolj kaznovan tisti človek, ki je priden in ustvarjalen. Velika množica pridnih, marljivih ljudi pa trpi krivice.

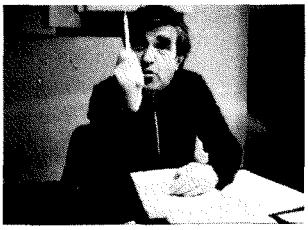

V narodnoosvobodilnem boju je bilo drugače. Znotraj osvobodilnega gibanja se je resnično nabiralo najboljše, kar je bilo. In zato je bilo tam ustvarjalno sozvočje. Zato ni bilo nobenega problema sodelovanja med delavcem in intelektualcem, med kmetom in intelektualcem, med kmetom in delavcem. Danes so se pa ti trije elementi razdvojili. Zakaj? Zato, ker smo pozabili na to veliko izhodišče Osvobodilne fronte. In kot že rečeno, razmahnil se je brezupen verbalizem. Dobršnega dela politične govorice, kakor se je izoblikovala, nihče ne razume. Berem te velikanske resolucije v časopisih, verjemite mi, imam dve fakulteti, znam nekaj jezikov, živel sem po svetu, toda jaz včasih skoraj ne razumem besede. Ne trdim, da nima ta ali oni politik prav, toda ko ga berem, ga ne razumem. Ne polemiziram z njegovimi idejami, toda pri vsem spoštovanju, jaz ga nič ne razumem. Prvič, enigmatičen je, ne vem, koga misli, kadar polemizira. Njegov nasprotnik mi ni znan. V teoretičnem smislu je izvajanje prenekaterega našega politika na vse strani tako zavarovano, da se mora tudi pametna ideja izgubiti. Nenadoma kot delovni človek, kot partizan, kot socialist in kot revolucionar, sedim zvečer popolnoma sam s starimi in novimi knjigami v rokah in prosim usodo, da bi se mi misel razjasnila. Zaman. Tako se mi godi kot šolanemu človeku, kot članu takoimenovanega izobraženstva. Kaj pa naj potegnejo iz te govorice moji kmetski in delavski znanci? Naj mi ne zamerijo tisti tovariši od vrha države do spodaj, ki tako govorijo, jaz jim samo sporočam: verjetno imate veliko prav, samo mi, ljudstvo, vas ne razumemo. Pomagajte nam, da bi vas razumeli, ker potem bomo tudi mi vam pomagali. Sam osebno si pri najboljši volji ne znam pomagati. In že velikokrat se je v naši zgodovini ponavljalo, tudi v govorih maršala Tita, ki je rekel »so nekateri, ki mislijo drugače«. In nismo zvedeli, kdo so to »nekateri«. Nato pa je bil nenadoma velikanski politični spopad in mi, polinformirani ljudje, smo bili povsem presenečeni. Nihče, recimo, ni vedel, da je maršal Tito že dve, tri leta pred brionskim plenumom polemiziral z Rankovićem.

Že spet je treba omeniti tradicijo NOB. Takrat se je natanko vedelo: to je boj proti fašizmu, beli gardi ...

.... sredinstvu, biciklistom, stvari so bile imenovane.

In so bili ljudje tudi imenovani, klicani na odgovornost.

Ja. Poglejte, recimo, boj proti vojvodstvu, ki sta ga začela tako Kardelj kot Kidrič. Sredi najstrašnejših bitk vzpostaviti moralno kritiko napak partizanstva, to je bila veličina revolucije. Danes pa tega nismo sposobni. Nisem za preganjanje, toda jaz nisem gradil Obrovca, jaz nisem zapravil sto in sto milijard za Körting, jaz nisem nedomišljeno investiral v Anhovem. Ne rečem, da je treba imeti sodne procese, toda vse polomije niso nastale same po sebi. Nihče me ni vprašal, ali kaže kupiti Körting. Morebiti je tisti tovariš, ki ga je kupil, takrat dobro mislil. In ker je dobro mislil, ali mu bomo oprostili odgovornost. Tako preprosto in širokosrčno v narodnoosvobodilnem boju ni šlo.

Če vas prav razumem, ste sicer proti represiji, toda pledirate na poimensko odgovornost. Ko gre za krivce, je treba reči kaj več kot »nekateri«.

Mislim, da morajo voditi gospodarske organizacije strokovnjaki. Nihče, ki ni strokovnjak, ne bi smel biti na kakršnemkoli vodilnem mestu. V tem kompliciranem svetu je treba stvari poznati. Biti samo verbalno za samoupravljanje in verbalno za socializem, je premalo. Tako lahko delaš kapitalne oslarije. Treba je poznati stroko. Mi podcenjujemo vlogo znanosti. Opozarjam, mi smo skoro edina dežela na svetu, kjer se mora univerza prilagajati gospodarstvu, namesto da bi gospodarstvo iskalo pomoč pri univerzi in njenih znanstvenih kabinetih. Znanost ponižujemo v aplikativno služabnico. Funkcija univerze, da je pogosto zgolj dekla gospodarskim podjetjem, ki jih marsikje vodijo polizobraženi ljudje, pomeni krah novatorstva, krah znanstvene analize, krah sinteze. Samo poslušajte v ljubljanskem radiu ali na ljubljanski televiziji, ko se pojavijo pred mikrofonom predstavniki gospodarskih organizacij, kakšen je njihov govor. Kdor ne zna jasno in precizno govoriti in misliti, tudi ne more biti strokovnjak. Te takoimenovane gospodarske strokovnjake bi kazalo postaviti pred komisijo treh profesorjev logike. Brž ko ne znajo povedati ene misli in enega stavka, brž ko je videti, da ne znajo povedati, kaj hočejo in kaj želijo, naj ne bodo več to, kar so. Ko poslušate ali berete njihove izjave, je to tako nedonošeno, tako zapleteno, da se bog usmili. In če ti ostaja, ko poslušaš govornike na višjih ravneh, vsaj občutek, da vendar gre za neko teorijo, se pa na srednjih in nižjih ravneh to spremeni v totalno papagajstvo, v katerem ni več ne logike, ne jezika, ne mišljenja, ne stroke, ne znanja, ne interesa, skratka nič . . .

Ob takih primerih gre vsekakor ne le za gospodarsko, ampak tudi za moralno vprašanje. Ko sva že pri tradicijah NOB, ne moreva mimo spoznanja, da je bila takrat spremljevalka človeških dejanj neprimerljivo večja moralna občutljivost. Poznamo primere, da je bil borec, če je zaspal na straži, ali če je ukradel en krompir, celo ustreljen. Tolikšna strogost je bila seveda grobo pretirana, tragična, vse obsodbe vredna. Toda nanjo se kaže spomniti samo kot na dokaz, kako ohlapno pojmujemo moralo danes. Morda to ni nikjer tako drastično razvidno kot pri vrednotenju človekovega dela. Denimo, dve identični službi sta v dveh podjetjih plačani povsem različno; zgolj logika dohodka lahko odmeri nekemu vratarju dvakrat tolikšno plačo, kot jo dobi njegov tovariš za enako delo v drugi delovni organizaciji. Tkalka, ki vstaja ob štirih zjutraj, gre na delo, morda uro daleč, ves dan trdo gara, se vrača domov, je samohranilka otroka, dobi mesečno dvanajst tisoč dinarjev. Ali ne gre tu za moralno neobčutljivost za sočloveka, za delavca? Kje smo v takih primerih, ki so vse prej kot redki, s samoupravnim socializmom?

Gre za to: na kakršnokoli uravnilovko pristati ne moremo. Jaz sem za zelo razvejano nagrajevanje, toda najprej je treba urediti spodaj. Tisti, ki je takorekoč na dnu socialne lestvice, naj ima dostojno življenje. Ko bo imel ta dostojno življenje, se lahko osebni dohodek proti vrhu razteguje do kamorkoli. Za mene je lahko tudi odnos 1 : 10. Nič nimam proti temu. Toda zdajle, ko sem delal na Jesenicah v amaterski družini, sem videl, da ima ta ali ona delavka v žebljarni 1,1, 1,2 milijona starih dinarjev plače. Sprašujem, kako je mogoče živeti s tem denarjem in od koga je ta delavka izkoriščena. Ona je izkoriščena od bogatih plač v elektrogospodarstvu,

od razreda v sisih, v politiki, v državni administraciji. Ne iti v smislu uravnilovke, da med snažilko in univerzitetnim profesorjem ne bi bilo nobene razlike. To bi bilo absolutno narobe. Toda delati nepravične razlike pri istih delih in ne popravljati spodaj, je nemogoče. Seveda, pri sedanjem sistemu, točkovnem, je to nerešljiv problem. Znotraj tako imenovanega vrtenja skupne lastnine se pojavljajo te napake. Ta spodnji razred nikamor ne pride, neprestano nam obuboža; hkrati nam je vir duhovnega siromašenja in tudi nezadovoljstva. Če bi si bolj prizadevali za prosvetljeno kulturno socialistično družbo, bi bili najbrže ti problemi lažji. Dokler bomo pa žrtve fetišiziranja gospodarstva, dohodka in oblastniške birokracije, so pa te socialistične poti zaprte. Mislim, da je Kardelj poskušal s teorijo o samoupravnem odločanju to razbiti. Bil je na poti, da bi preprečil etatizem in to položajno družbo.

Omenila sva, da je eden izmed naših sovražnikov zapuščanje revolucionarne tradicije. Mi zapuščamo, tako je videti, celo slovenski jezik. Pred očmi mi stopa znana afera okrog izobraževalnih jeder. Ali ni zadeva opozorila, da bredemo v situacijo, kjer se nam narodna zavest krha in razblinja?

Ne samo jedra, na krizo identitete opozarja vrsta stvari. Slovenski narod se nahaja danes v težkem položaju. Razdeljen je med štiri države. Depozit mu je omejil interkomunikacijo. Dalje: ker smo industrijsko razviti, precej prispevamo v skupno blagajno. Vemo, kakšen je položaj slovenske izstrošene industrije, zdravstva, kulturnih dejavnosti, znanosti itn. Mislim, da se moramo vračati nazaj v smislu tistega, kar nam je leto 1941. ponudilo kot možnost nekega osveščanja, samozavedanja in človeškega dostojanstva. V to je treba iti. Mi smo suveren narod in moramo suvereno misliti o sebi. Misliti na suverenost, ne pomeni nobenega razbijanja Jugoslavije, marveč prav nasprotno, njeno krepitev. Jaz sem za to, da iščemo ne staro, ne novo, marveč pravo Jugoslavijo. To je treba iskati. Pomeni, da moram biti v tej Jugoslaviji kot državljan na boljšem v socialnem, ekonomskem, ideološkem, moralnem, nacionalnem in kulturnem pogledu kot pa bi bil zunaj Jugoslavije. Potem je ta Jugoslavija za mene domovina.

Velikanska večina Slovencev se zaveda, da moramo disciplinirano prispevati sredstva v jugoslovanski državni proračun. Ta večina se zavzema tudi za širokosrčno solidarnostno pomoč manj razvitim republikam in Kosovu. Proti tej pomoči godrnjajo samo kakšni malomeščani in peščica nacionalistov.

Mi solidarno dajemo, saj se zavedamo, da bo Jugoslavija močna, če se bo harmonično razvil sleherni njen del. Vendar je treba enkrat jasno povedati številke in reči: to dajemo in to dobivamo. Zdaj pa povejmo, kaj je to in kaj ni to. Mi imamo pravico sami odločati o našem lastnem družbenem bruto produktu. To je suverena volja ljudstva.
Zgodovina ali prihodnost se bo še dolgo, dolgo časa razvijala v okviru nacij, nacionalnih posebnosti. Pomeni, da moramo v Jugoslaviji iskati pot sporazumevanja, dogovora, iti po poti

pameti, ne po poti majoriziranja, ne po poti centralističnega odločanja. Poglejte, recimo francoski proces. Skoraj dvesto let po Napoleonu, ki je ustvaril departmane, se nenadoma sprožajo velikanska gibanja v Akvitaniji, Alzaciji, Lotaringiji, na Bretonskem, na Korziki, med Baski. Francija bo doživela svojo nacionalno renesanso in se bodo gospodje centralisti v Parizu morali s tem sprijazniti. Tako kot so se gospodje centralisti v Madridu morali sprijazniti s tem, da so Katalonci narod, da so Andaluzijci nekaj drugega kot Kastiljci in da so Baski nekaj povsem drugega, kot Španci. Španije kot Španije ni. To je združba Kataloncev, Baskov, Kastiljcev, Aragoncev, Andaluzijcev itn. Isto bo tudi v Franciji, ki bo postala združba štirih, petih narodov. Mi pa naj bi šli zdaj, ko smo priče obratnemu procesu po vsem svetu, v neko unitaristično jugoslovanstvo. To bi pomenilo, da naši ljudje ničesar ne razumejo in da se od podobnih procesov v svetu ničesar ne naučijo. Mislim, da je treba spoštovati vse ustavne dogovore in vsa politična spoznanja, ki so v preteklosti, leta 1945, dajala moč Jugoslaviji, ne pa tista, ki so ji odvzemala moč. Mi pa kot da se včasih odločamo točno za tista, ki ji odvzemajo moč. To je treba preprečiti. Vztrajati moramo pri svoji avtonomni politični, socialni in gospodarski poti. Samo tako bomo krepili Jugoslavijo. Samo močna slovenska republika bo del močne Jugoslavije. Šibka slovenska republika bi bila vir nasprotij, ki bi oteževala jugoslovansko eksistenco. Tega se je treba zavedati . . .

Zahvaljujem se vam za pogovor, tovariš Štih. Zlasti se vam zahvaljujem, da se v svojih odgovorih niste niti za trenutek oddaljili od vsebine, ki jo je zahtevalo vprašanje: Za Kaj ste se borili? Ker je bilo vaše izvajanje nepomirljivo polemično in je mestoma kazalo kot da ga sproža premislek »za Kaj se nisem boril?«, je po mojem mišljenju tem bolj zadostilo napovedi.

ZVONE KRŽIŠNIK

ATEDJUMARA
ZGODOVINO

MAREC/

Borec

ŽIVLJENJE IN DELO BORISA KIDRIČA ŽIVLJENJE IN DELO BORISA KIDRIČA ŽIVLJENJE IN DELO BORISA KIDR

3|4

borec 3|4 LETNIK XXXVI, 1984

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJEVANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE
Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

REVIJO IZDAJA
Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET
Franček Bohanec, Jože Dežman, France Filipič, Albert Jakopič, Vladimir Kavčič, Srečo Kirn, Ivan Križnar, Boris Mlakar, dr. Dušan Nećak, Mile Pavlin, Radko Polič (predsednik sveta), *dr. Miro Stiplovšek* (namestnik predsednika sveta), *Franc Šali, Lojze Štradjot, Zima Vrščaj*

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA
Milena Štrajnar

LEKTOR
Božidar Premrl

GRAFIČNA PODOBA REVIJE
Cveta Stepančič

CENA
Celoletna naročnina 540 dinarjev, za tujino 620 dinarjev – posamezna številka 50 dinarjev, dvojna številka 70 dinarjev in posebna – 200 dinarjev

ŽIRO RAČUN
50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN
50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE
Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure.

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 21. decembra 1982

TISK
Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

PRIČUJOČA DVOJNA ŠTEVILKA REVIJE BOREC VSEBUJE REFERATE
S SIMPOZIJA O ŽIVLJENJU IN DELU BORISA KIDRIČA,
KI GA JE 18. APRILA 1983 ORGANIZIRAL
MARKSISTIČNI CENTER ZVEZE KOMUNISTOV SLOVENIJE.

S SIMPOZIJEM JE BILA DELOVNO OZNAMOVANA TRIDESETA OBLETNICA
KIDRIČEVE SMRTI.

ŽE MED PRIPRAVAMI ZA SIMPOZIJ JE BILO NAČRTOVANO,
DA BI STROKOVNE PRISPEVKE
ZA SIMPOZIJ OBJAVILI V POSEBNEM ZBORNIKU,
SAJ JE VLADALO PREPRIČANJE,
DA BI LAHKO KORISTNO SLUŽILI ZA IDEJNOPOLITIČNO USPOSABLJANJE.

ZATO JE RAZUMLJIVO IN LOGIČNO,
DA STA ZVEZEK, KI GA IZROČAMO JAVNOSTI, SKUPAJ IZDALA
REVIJA BOREC IN ORGANIZATOR SIMPOZIJA,
MARKSISTIČNI CENTER ZVEZE KOMUNISTOV SLOVENIJE.

Franc Šali

Uvodna beseda

Marksistični center Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije je vodil priprave za današnji enodnevni strokovni posvet o revolucionarnem delu Borisa Kidriča v političnem boju delavskega razreda Jugoslavije za socializem in komunizem. Namen posveta je v posebnem zborniku prikazati njegov delež na raznih področjih in v različnih obdobjih tega boja. Skupina strokovnjakov je skrbno proučila znane in še neznane dokumente iz bogatega, celovitega Kidričevega teoretičnega in političnega delovanja in nam dala priložnost, da se z njenimi rezultati seznanimo in jih še obogatimo z osebnimi prispevki v predvideni popoldanski razpravi. Posvet je logično nadaljevanje srečanja z revolucionarnim izročilom tega velikega moža, ki je bilo pred leti organizirano v Beogradu, in hkrati tudi spomin na trideseto obletnico njegove smrti. Organizirali smo ga v družbenem trenutku, v katerem se vrsta vprašanj boja za socializem na teoretični in praktični ravni zelo ujema s Kidričevimi revolucionarnimi prizadevanji. Edvard Kardelj je takrat, ko so se ljudje in najbližji sodelavci poslavljali od Kidriča, dejal, da ga je smrt iztrgala revoluciji v trenutku, ko sta se Zveza komunistov in delavski razred ob nespornih uspehih pri graditvi socializma soočila z nevarnostmi državnokapitalistične degeneracije socialistične revolucije. Veliko praznino, ki je zazevala s Kidričevim odhodom, je tehtno izrazil tovariš Tito, ki je, ko je obudil njegov revolucionarni lik, njegovo zvestobo delavskemu boju in Partiji, z bolečino v srcu, vendar z odgovornostjo do usode oziroma perspektive delavskega razreda ter narodov in narodnosti Jugoslavije videl možnost, da bi to izgubo nadomestili s prerazporeditvijo številnih bremen, ki jih je prej Kidrič sam nosil, na vrsto najodgovornejših sodelavcev, predvsem pa s še bolj zagnanim in doslednim razvijanjem in uveljavljanjem sistema in odnosov socialistične samoupravne demokracije.

Danes ni več Tita, ne Kardelja, ne Bakarića in nekaterih drugih najvidnejših revolucionarjev in teoretikov naše poti v socializem. Ostala pa je dragocena teoretična in marksistična dediščina, ki smo jo dolžni razvijati in uveljavljati na način, za kakršnega smo se odločili v Marksističnem centru, to pot v zvezi z deležem, ki ga je k njej prispeval Boris Kidrič, ko je iskal odgovore na številna vprašanja, ki jih je revoluciji zastavljal čas oziroma razmere, v katerih je živel in se bojeval za delavsko stvar. Na mnoga od njih jih

še danes iščemo. V zvezi z nekaterimi, ki jih je že Kidrič uspešno reševal, pa si še naprej prizadevamo, da bi spoznanja o njih čimbolj uveljavili in razvili v praksi.

Rekel bi, da ni vidnejšega področja naše družbene stvarnosti, ki nas ne bi vodilo h Kidričevi misli. Bil je celovit mislec. Življenje je razumel dialektično in ga vrednotil z delavskorazrednih pozicij. Včasih se sliši mnenje, da se je moral po sili razmer ukvarjati tudi z gospodarskimi vprašanji. To je sicer res, a hkrati je treba k temu dodati, da je Kidrič pri analizi kateregakoli vprašanja vedno proučeval tako imenovane gospodarske razsežnosti. Naj omenim nekaj primerov. Ob neki priložnosti, ko se je zavzemal za aktivno delo na novo izvoljenih krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, ki jih je pojmoval kot samoupravne organe, je dejal tovarišem in tovarišicam, izvoljenim v te organe, da jih je ljudstvo izvolilo zato, ker zre v njih ljudi, ki bodo iniciativno skrbeli za vsestranski gospodarski in kulturni razvoj svojega naselja in razvijali najširšo ljudsko pobudo na vseh točkah naše graditve. V kritični obravnavi knjige o agrarni reformi pravi, da od knjige, ki se peča z agrarno reformo, zahtevamo predvsem, naj zapopade kmečki boj za zemljo v procesu, v njegovem historičnem razvoju, se pravi, naj analizira, v kakšnih socialnih razmerah, v kakšni socialni zvezi je potekal ta boj v preteklosti, do kakšnih rezultatov je agrarna reforma lahko prišla in je prišla glede na gonilne sile takratne družbene strukture. Kakšno zvezo ima današnji problem s preteklostjo in katere so današnje družbene gibalne sile, ki morejo in morajo, če se hočejo same sprostiti, zajeti v vsem njegovem obsegu tudi kmetov boj za zemljo. V analizi predvojne ljudske fronte v Franciji je temeljito kritiziral finančno aristokracijo, ki jo je tvorilo približno dvesto družin in ki je postala gospodar francoske ekonomije in francoske politike. V zvezi s tem je Kidrič podrobno proučeval potek koncentracije proizvodnje, da bi pokazal eno najbolj značilnih lastnosti kapitalističnega razvoja, ki je tudi pogojevala nastanek in razvoj ljudske fronte, saj pravi: boj za enotnost ljudske fronte je v svojem objektivnem bistvu boj francoskega naroda proti težnjam dvesto družin, ki hočejo ohranjati dobiček in prevaliti bremena gospodarske krize na ljudske plasti.

V razpravi o Čufarjevi drami Polom se je Kidrič pomudil ob njeni vsebini. Povedal je, da se dogaja v kapitalistični gospodarski krizi, da vsebuje pogoje za prehod v ostrejše konflikte, nato pa rekel brez dlake na jeziku: brezobzirni namen kapitalistov, da bi prevalili vsa bremena krize in vse posledice svojih vrtoglavih borznih špekulacij na delavska pleča, odpor delavske množice, protidelavska aktivnost strojnikov, ki se trudijo, da bi kapitalu pomagali zadušiti izbruh in razvoj najodločnejših bojev, to je snov Čufarjeve drame. Nato je razmišljal o proletarski literaturi: razume se, da bo danes, ko začenjamo po svetu realizacijo historičnih nalog tako ostro postavljati, bolj kot kdajkoli poprej njen pogoj realizem. Toda ne mehanično nizanje zunanjih dejstev in idealistična razlaga razvoja, kar je oboje poglavitna značilnost meščanskega realizma, temveč realno prikazovanje na višji stopnji, se pravi slikanje stvarnosti z odkrivanjem njenih vsestranskih razmerij, razvojnih teženj in perspektive prihodnosti, kar je po njegovem mnenju Čufarju precej uspelo, saj pravi, da smo s Polomom dobili eno najaktualnejših in idejno najbolj zdravih leposlovnih del, kar jih je dobilo slovensko delavstvo v zadnjem času.

Naj omenim še en primer, da bi še bolj pojasnil svojo osnovno misel o tem, kako je s Kidričevim odnosom do gospodarstva, ki ga po mojem mnenju ni nikoli izključil iz analize kateregakoli pojava. Na II. kongresu Zveze komunistov Slovenije npr., je govoril o vlogi tehničnega znanja. Rekel je: nekoč je bila tehnika zgolj domena inženirjev, razen njih in poklicnih tehnikov se ljudstvo zanjo ni menilo mnogo več, kot pa je neposredno zahteval tehnološki proces, tak, kakršnega so brez njega, brez sindikalnih posvetovanj in delavske spodbude, odredili in organizirali inženirji in tehniki v kapitalistični službi. Tudi v tem oziru smo v novi Jugoslaviji doživeli velikansko revolucionarno spremembo v ljudski psihologiji. Danes je čedalje več naših delavcev, ki se za tehnološki proces že vsestransko zanimajo, ki vsak dan težijo k temu, da bi ga izpopolnili, ki se trudijo, da bi s tehnično racionalizacijo in iznajdbami dvignili našo tehnično raven, da bi povečali produktivnost dela. Po vseh naših tovarnah se porajajo iz neposrednih ljudskih globin novatorji, racionalizatorji, iznajditelji, mojstri in proizvajalci tehnike. Toda Kidrič je opozarjal tudi na napake: dosežemo lahko in že sedaj bi lahko dosegli mnogo več, če bi se borili proti nenaravnemu odnosu do racionalizatorjev, inovatorjev in iznajditeljev, če bi se borili za tako njihovo nagrajevanje, kakor ga ti izredni državljani in bor-

ci na fronti plana in socializma zaslužijo, če bi se borili za splošno delavsko in ljudsko zanimanje za tehniko, če bi se borili proti raznim lažistrokovnjaškim mnenjem, da se tehnična raven v tem in onem procesu ne more dvigniti.

Torej, resnica je, vsaj meni se tako kaže, da je Kidrič od svoje rane politične mladosti na vsak družbeni pojav ali proces oziroma odnos gledal celostno, prodirajoč prenikavo do politično-ekonomskega in socialnega bistva, pa naj je šlo za umetnost, znanost, religijo, inteligenco in ljudstvo, kmečko in delavsko vprašanje, nacionalno problematiko, revolucijo, osvobodilni boj, Partijo, ljudsko fronto, sistem oblasti ali pa za razvoj gospodarstva, temelječ na iniciativnosti in upravljanju delovnih ljudi. Bil je marksist in revolucionar, z duhom in srcem na strani ljudskih množic, na strani delavskega razreda. Neomajno je veroval v njihovo svetlejšo prihodnost, in sicer na podlagi temeljitih študij protislovnih družbenih odnosov in tistih družbenih teženj, ki pomenijo realne možnosti za njihovo revolucionarno ukinjanje. Za to je neutrudno, brezkompromisno, neusmiljeno, brezobzirno, a nikoli žaljivo ali ponižujoče do kogarkoli teoretično in praktično delal do zadnjega diha.

Upam, da se nam bo v »zvezku« posrečilo prikazati, kako je celostno sodeloval pri pripravah in pri izvedbi socialistične revolucije, ki je potekala v specifičnih razmerah, in dalje pri povojni obnovi življenja na novih temeljih in pri izbiri lastne poti v socializem, pri čemer se je morda najgloblje ali najpristneje izrazila moralna in politična moč ter teoretična zrelost naše revolucije in njene avantgarde. To kaže v sedanjih izredno pomembnih zgodovinskih trenutkih njenega razvoja vzeti kot eno najdragocenejših izkustev, ki nas opominja, da je samo odločno ustvarjalno vztrajanje na delavskorazrednih pozicijah zagotovilo za nove uspehe v spopadu z interesi in ostanki sistema odločanja, odtujenega od delovnih ljudi. Njegova razmišljanja, opozorila in boj za skladno družbeno reprodukcijo, za pregled nad procesom proizvodnje in razmenjave, za ustvarjalno delo ter zoper prakticizem in birokratizem, za izvoz blaga, storitev in znanja so danes bolj kot kdajkoli pisana na našo kožo.

Želimo, da bi bil takšen »zvezek« naš prispevek v pripravi izdaje Kidričevih zbranih del, in temu cilju je predvsem namenjen današnji posvet z referati.

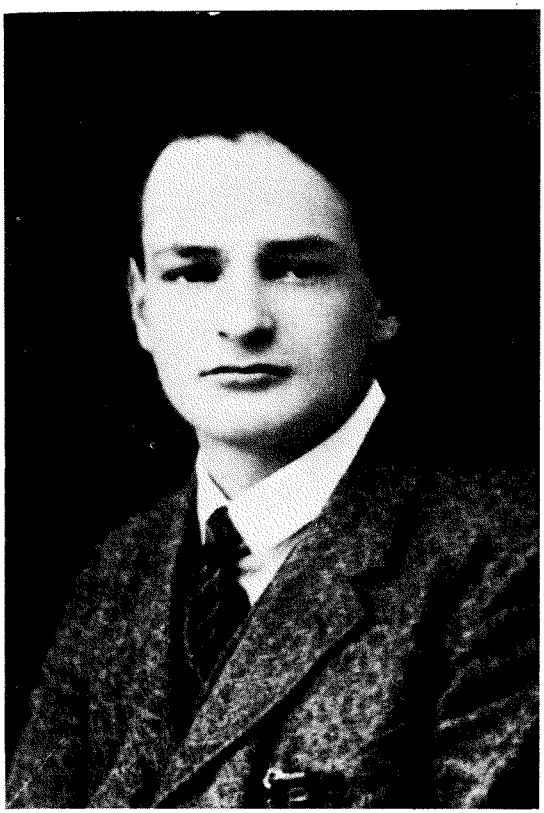

BORIS KIDRIČ KOT DIJAK

BORIS KIDRIČ S SKUPINO BLIŽNJIH ZNANCEV POLETI 1929 V ROGAŠKI SLATINI

Razvidnica

Priimek in ime Kidrič Boris *občina* Ljubljana

Ime staršev Franc in Jelica *prist.sre.* Ljubljana

roj.Kunčič *oblast* Dravska banov.

Kraj Wien *glasom*

Rojen.sres Wien *rokopis*

Avstrija

Oblast

dne 10.4.1912.

poklic dijak VIII.razr.II.drž.gimnazije v Ljubljani

veroizpovedi r.k.

govori sledeče jezike slovensko,nemško,francosko,

Osebni popis:

Visokost 173 cm srednja

oblika lica podolgast

lasje temnorujavi

čelo visoko

oči sive

nos top nekoliko zakriv

usta primerna

kožuh pomanjkljivo

brada in brke nima

posebna znamenja na vratu pod levim usesom mala rujava pika

Druži se navadno z Kozak Vlado,Tome Ernest,Makovec Otor,Kohal Viktor,Lulik Anton,Uhan Ivan,Kotc Rudolf,Konjar

zaposlen pri Aleksij

Dan

vpisa *Priimek ime in prebivališče* *od dne*

1 Zrinjskega cesta 7/III. 1

2 2

POLICIJSKA RAZVIDNICA BORISA KIDRIČA (9. november 1929)

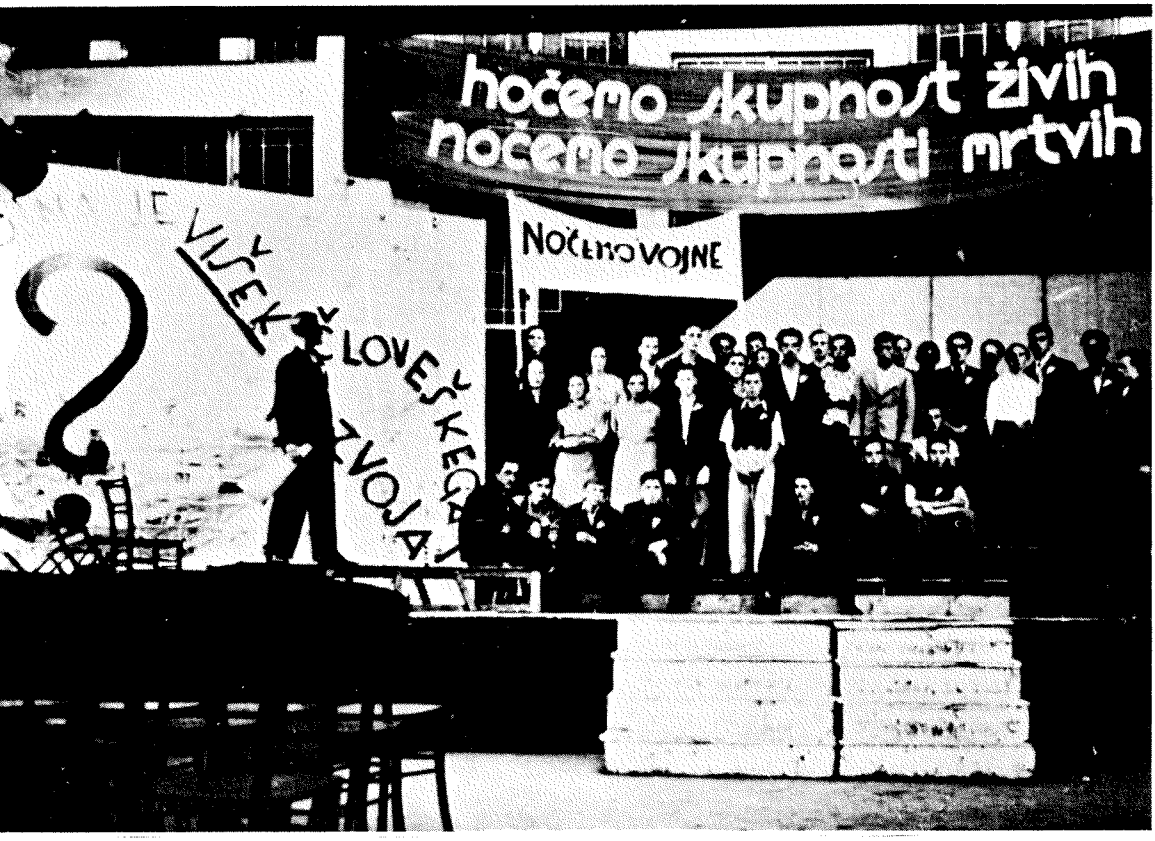

PRIZOR Z MLADINSKE MIROVNE AKADEMIJE V MARIBORU (22. avgust 1936)

Slovenska mladina!

Tebe, tovariš, Tebe tovarišica, slehernega mladega Slovenca, sleherno Slovenko, kličemo na plan.

Nova svetovna vojna preti. Sto milijonov mrtvih, sto milijonov ranjenih, sto milijonov vdov in sirot, razdejanje, barbarstvo preti kulturnemu človeštvu.

Mladina vsega sveta je že osnovala milijonske armade mladih borcev za mir. Od 31. VIII. do 7. IX. se bo vršil v Ženevi mednarodni mladinski mirovni kongres. Mladina bo prvič pokazala vsemu svetu vso svojo neizmerno moč, voljo do dela in miru, sovraštvo do vojne in uničevanja.

Po naši slovenski zemlji hlepijo tuji fašizmi. Bodoča vojna bi pomenila razdejanje naše domovine in izkrvavitev našega naroda.

Slovenska mladina! Dvignimo se v borbi proti vojni! Ustvarimo na naših tleh močan člen mednarodne mirovne fronte! Mir ni le stvar državnikov! Mir je stvar vsakogar in vseh!

Akcijski odbor za mir v Ptuju kliče vsej mladini:

Pridite na

mirovno akademijo

ki se bo vršila v soboto 29. VIII. ob 8. uri zvečer v Mladiki.

Zbirajmo sile za obrambo miru!
Ustvarimo iz sebe mirovne generacije!
Podpirajmo Društvo Narodov in Malo Antanto!
Podpirajmo vse, ki se bore za mir!
Nočemo vojne!
Nočemo skupnosti mrtvih v grobovih!
Hočemo skupnost živih proti vojni!

VSTOPNINE NI!

Akcijski odbor za mir, Ptuj.

VABILO AKCIJSKEGA ODBORA ZA MIR V PTUJU NA MIROVNO AKADEMIJO
(29. avgust 1936)

France Filipič

Prispevki k življenjepisu Borisa Kidriča za obdobje 1927–1935

Prve začetke Kidričevega političnega delovanja so najbolj izčrpno opisali Edvard Kardelj, Bratko Kreft in Vlado Kozak.

Edvard Kardelj je v intervjuju ob šestdesetletnici Kidričevega rojstva[1] ob podatkih o njunih najzgodnejših prijateljskih zvezah in njunem skorajda sočasnem vstopu v politično življenje osvetlil nekaj značilnih potez Kidričeve osebnosti ter nam s tem pripomogel k boljšemu razumevanju Kidričevega ravnanja ob različnih njegovih življenjskih odločitvah.[2] Kardelj je povedal, da sta se srečala s Kidričem prvikrat še kot srednješolca, nekje 1927. ali 1928. leta, ko sta bila že oba člana ilegalnih skojevskih skupin in marksističnih krožkov (Kidrič na gimnaziji, Kardelj na učiteljišču), ter sta tedaj hitro navezala tesne prijateljske stike. »V ilegalnem delu z njim nisem neposredno sodeloval vse do leta 1932, kajti bila sva v različnih organizacijah, konspiracija pa je bila takšna, da drug za drugega nikoli nismo vedeli, kje in kaj kdo dela. Toda velikokrat sva se srečevala v gostilni pri Štrajzlu, pri Vladu Kozaku, kjer je bilo takrat eno od zbirališč mladih levičarjev. Včasih sva tam sodelovala v tiskanju letakov na ciklostilu, v slikanju plakatov za demonstracije in v brezkončnih diskusijah.«[3]

V omenjenem intervjuju je Edvard Kardelj spregovoril tudi o začetkih tistega medsebojnega zaupanja, ki je njega in Kidriča družilo v vseh preizkušnjah skupnega revolucionarnega boja: »Toda čeprav nisva skupaj delala v ilegalni skojevski organizaciji – še več, zagotovo nisem niti vedel, ali je sploh član te organizacije – me je z njim povezoval občutek popolnega zaupanja. Danes bi bilo seveda nesmiselno govoriti o tem, kaj mi je v Kidričevih lastnostih vzbujalo takšen občutek. Ljudje, ki se srečujejo, še posebej pa kadar se srečujejo v takšnem revolucionarnem delu, v kakršnem sva se seznanila midva, reagirajo po nekih neznanih zakonih, kjer se človekove lastnosti instinktivno povezujejo s človekovo vero v tisto, kar mu postane vsebina življenja.«[4]

Leta 1927 je Bratko Kreft, ki se je nedavno pred tem vrnil iz Pariza, navezal stike s širšim krogom ljubljanskih srednješolcev, ki so se zanimali za socialno problematiko, da bi jih pritegnil v vrste komunistične mladine. Kreft je mlade ljudi, ki so začeli prihajati k njemu na dom, z razgovori o socialnih vprašanjih in marksističnem čtivu, ki jim ga je posojal, usmerjal k intenzivnejšemu razmišljanju o teh vprašanjih. Med dijaki, ki so

pričeli zahajati h Kreftu na dom, so bili, kot je opisal Edvard Kardelj v televizijski oddaji Teh naših petdeset let,[5] tudi on sam, Franc Kimovec in Boris Kidrič; pri slednjem je Kreft posebej poudaril njegovo žejo po marksistični izobrazbi. »Pol leta je minilo, pa mi je že zmanjkalo marksističnih knjig, ki sem mu jih posojal. Komaj v šesti šoli je bil takrat, pa je že prebiral Leninov Materializem in empiriokriticizem. Šele pozneje sem zvedel, da se nekateri shajajo tudi pri Vladu Kozaku na Poljanski. Tja je stalno zahajal tudi Boris Kidrič.«[6]

V znamenitem »Štrajzlovem marksističnem krožku«,[7] ki se je zbiral v drugi polovici dvajsetih let v nadstropju gostilne Kozakovih na Poljanski cesti 21 v Ljubljani, se je Boris Kidrič dejansko znašel v pripravnici za marksistično univerzo. Toda v družbi z Edvardom Kardeljem, Maksom Stermeckim, Tonetom Tomšičem, Jožetom Dolencem, Stojanom Armičem, Ivanom Kreftom, Božom Popovićem, Borisom Ziherlom, Oskarjem Kovačičem, Francem Kimovcem, Marjanom Vivodo, Vladom Kozakom in drugimi[8] ter ob predavanjih Dušana Kermavnarja se Kidrič ni samo izpopolnjeval ob študiju sociološke, filozofske in druge literature,[9] temveč se je usmeril tudi v neposredno delovanje v revolucionarnem delavskem gibanju. Vlado Kozak ga je odpeljal v Delavski dom na Turjaškem trgu, središču ilegalnega komunističnega delovanja v Ljubljani, kjer se je znašel med delavci in kjer ga je France Klopčič, »ki je bil ognjevit revolucionar in mojster akcijskega dela, uvajal v praktično politično delo«.[10]

Velja tudi navesti podatke o tem, kako se je na Poljanski gimnaziji zbral okrog Kidriča krožek mladih ljudi, ki jih je Kidrič seznanjal s poglavitnimi nauki marksizma, z dialektiko in zgodovinskim materializmom, jim govoril o Leninu, o položaju delavskega razreda v Jugoslaviji in o nujnosti organiziranega boja za njegovo osvoboditev.[11] Pomemben je tudi podatek, da se je Boris Kidrič s Tonetom Tomšičem in Marjanom Vivodo vpisal v tečaj francoskega jezika po Berlitzovi šoli za tuje jezike, izpopolnjeval pa se je tudi v nemščini – vse z namenom, da bi lahko bral literaturo v tujih jezikih.[12]

Od vseh Kidričevih lastnosti je Vlado Kozak v svojih Kozaških pričevanjih najbolj naglasil Kidričevo žejo po znanju. »Začela sva razglabljati o politični ideologiji našega Ivana Cankarja, nato sva prefilozofirala vse moje knjige, ki sem mu jih tedaj posojal, med njimi tudi nekaj Marxa, Mehringa itd. Komaj pol leta je bilo, odkar sem ga spoznal, pa mi je že zdavnaj zmanjkalo vseh marksističnih knjig in Boris je pričel hlastati po filozofskih delih, ki sem si jih zanj izposojal. Spo-

1 Boris Kidrič se je rodil 10. aprila 1912. Intervju Edvarda Kardelja, objavljen 8. aprila 1972 v Delu.

2 »Če se torej danes ozrem nazaj, se mi zdi, da sta name že tedaj napravili najgloblji vtis dve njegovi lastnosti, ki sta, po mojem mnenju, tudi sicer poglavitni in odločilni karakteristiki Kidričevega značaja in tudi njegovega celotnega delovanja. Prva lastnost je bila globoko emocionalni, rekel bi, brezkompromisni zagon v boj za tisto, v kar smo verjeli. Tisti, ki ga niso dobro poznali, so v tem videli veliko energijo. Toda ta energija je imela poglavitni izvir prav v tej čustvenosti njegovega karakterja. Zato je vse, v kar je verjel, prevzelo njegovo celotno osebnost. In zato je bil tudi brezkompromisen nasproti vsemu, kar je sovražil, kar je bilo »na drugi strani barikad«. Druga njegova lastnost je bila njegov izrazito razumski„rekel bi realističen pristop k problemom in ciljem revolucionarne akcije delavskega razreda in vseh progresivnih sil. Na prvi pogled sta videti ti dve lastnosti protislovni. Pravzaprav sta tudi res takšni. Toda menim, da je prav združena protislovnost poglavitna značilnost slehernega resničnо ustvarjalnega dela. Včasih je ta čustveni karakter Kidriča zanesel. Temu ljudje pravijo »rad se zaleti«. Včasih je to lahko povzročilo manjše nesporazume, ki pa so vselej bili zelo kratkotrajni, kajti Kidrič je bil izreden kolektivni delavec, ki je vedel, kaj pomeni atmosfera tovarištva v revolucionarnem delu, in ki je bil izredno kritičen tudi do sebe. Toda po drugi strani ga je prav ta lastnost varovala pred doktrinarstvom ter pred pozitivističnim pristopom v teoriji in pragmatizmom v praksi. – Zato je bil Boris neizčrpen vir čustvene vere v revolucionarne cilje in poln optimizma pri premagovanju težav. Ob vsem tem je bil vedno pravo nasprotje tistih ljudi iz vrst tako imenovane »marksistične inteligence«, ki so si revolucijo in socializem vedno slikali kot nekakšen ideal, skoraj kot nekakšen idealen »konec zgodovine«, ki pa so vedno zapadli v razočaranje in omahovanje, če dogajanje ni potekalo v skladu z njihovimi predstavami. Prav zaradi tega je bil Kidrič hkrati izreden »reproduktivni umetnik«, se pravi praktičen revolucionarni delavec in organizator, hkrati pa tudi mislec in marksistični teoretični ustvarjalec, ki je dal pomemben prispevek slovenski in jugoslovanski socialistični teoretični misli.» Iz intervjuja, 8. aprila 1972 v Delu.

3 Prav tam.

4 Prav tam.

5 Prevzeto iz objave: Bitka, kakor življenje dolga, Ljubljana 1975, str. 43 in 44.

6 Prav tam.

7 Vlado Kozak, Kozaška pričevanja, Ljubljana 1982, str. 72.

8 Imenovane našteva Vlado Kozak v Kozaških pričevanjih na str. 83 in 84, deloma pa so ta imena zaobsežena tudi v monografiji Alenke Nedog o Tonetu Tomšiču, Ljubljana 1980, str. 33 in 34.

9 Alenka Nedog v monografiji o Tonetu Tomšiču navaja, da so pri Štrajzlu študirali Buharinovo ABC komunizma, Komunistični manifest in drugo tedaj dostopno filozofsko literaturo o materializmu in idealizmu, da je Boris Kidrič prinašal marksistična dela, ki si jih je njegov oče lahko sposojal v univerzitetni knjižnici iz knjižnega sklada, dostopnega samo univerzitetnim profesorjem, in da je Boris Kidrič prinesel takrat zelo iskano knjigo vodilnega materialističnega naravoslovca Ernesta Haeckla Tajne sveta. Z zanimanjem da so v krožku sledili Krleževim in Cesarčevim člankom v Književni republiki itd. (str. 33 in 34).

10 Vlado Kozak, Kozaška pričevanja, str. 83.

11 Alenka Nedog, Tone Tomšič, str. 33; Kaznilniški osebni spis Borisa Kidriča, D. S., Br. 9/30, Zgodovinski arhiv CK ZKS (v nadaljevanju: ZA CK ZKS).

12 Alenka Nedog, Tone Tomšič, str. 23.

minjam se, kako sva debatirala potem, ko je prebral Thalheimerjev Uvod v diamat, njegovega Spinozo, Plehanova itd., itd. Od vseh mladincev v tem našem času je on najhitreje bral, tako da ga nisem mogel več dohajati, čeprav sem bil nekaj let starejši od njega. Po preteku kakega pol leta je že nestrpno čakal, kdaj bo šel z nami v Delavski dom in kdaj ga bodo sprejeli v SKOJ.«

Z doslej navedenimi podatki smo poskušali osvetliti najzgodnejšo etapo Kidričeve politične poti, vzgibe in okoliščine njegove odločitve, da stopi v vrste komunistične mladine in se z vsem svojim mladostnim žarom preda revolucionarnemu delovanju.

O nagibih, ki so Borisa Kidriča pripeljali k revolucionarnemu delu, pa se je zelo določno izrazil na zaslišanjih po aretaciji 7. novembra 1930: »Vse moje delovanje ima svoj izvor v lastni iniciativi, ki sem jo dobil iz knjig... Na podlagi tega študija sem prišel do spoznanja in do prepričanja, da se današnji družbeni red ne more držati... Čustveno pa sem smatral za svojo dolžnost, da pripomorem h graditvi novega družbenega reda. Ležalo je namreč že z mladih nog meni v krvi, da sem simpatiziral z malim človekom zaradi tega, ker sem svoja otroška leta preživel na deželi, kjer sem imel stik s kmeti in delavci v večji meri, kot bi se bilo to zgodilo v mestu.«[13]

Vlado Kozak v svojih Kozaških pričevanjih opisuje,[14] kako je Boris Kidrič, ko ga je srečeval na cesti, zbudil njegovo pozornost, ker je vedno prenašal pod pazduho kakšno knjigo, in kako je nekoč presenečeno ugotovil, da mladi fant »z izredno živimi očmi, valovitimi lasmi, dvignjene glave in vedno z drugačno knjigo v rokah« prebira Voltaira.[15] V zvezi s tem je ugotavljal Boris Paternu v eseju Boris Kidrič in umetnost: »Voltaire – humanist in neusmiljeno duhovit razdiralec družbenih utvar in nasilstev nad človekom, vse tja do cerkve in države, in zraven napadalec neštetih omejenosti ter nesvobod znotraj človeka samega – je samo eno izmed zanesljivih znamenj Kidričeve mladostne širine duha, iz katere je krenil v marksistično teorijo in prakso. Prav v tem organskem in tudi pristno doživetem spajanju marksizma z globoko in bojevito humanistično tradicijo je Kidrič podoben evropskim utemeljiteljem in klasikom marksizma.«[16]

Še določneje je o isti stvari spregovoril France Vreg: »Pri Kidriču naletimo že v najzgodnejši mladosti na dva izvora, ki sta determinirala njegov marksistični odnos do ljudskih množic. Prvi je nedvomno ideološki, znanstveni pogled na narod in na ljudske množice, ki ga je črpal pri Marxu, Engelsu, Leninu, pa tudi pri Rousseauju, Voltairu, pri jakobincih, kritično ga je proučeval pri Kantu in Heglu, pri teoretikih krščanskega socializma... Drugi izvor pa je izkustveni, življenjski in korenini v njegovi povezanosti s slovenskim delavskim gibanjem, v njegovi aktivni vlogi pri revolucionarnem spreminjanju kapitalističnega reda stare Jugoslavije.«[17]

Kot je znano, je Boris Kidrič prebil precejšen del svoje mladosti na domačiji Kidričevih, na Knežcu pri Rogaški Slatini, »na deželi«, kot se je sam izrazil na že omenjenem zaslišanju. V Rogaški Slatini je od 1927. leta dalje delovala tudi partijska celica, s katero je bil nedvomno zgodaj v stiku, saj se je takoj po izpustu iz kaznilnice 7. novembra 1930 oprl nanjo pri obnavljanju komunistične partije Jugoslavije (KPJ) v Sloveniji. France Vreg je ugotavljal: »Na obrobju nerazvitega Kozjanskega, na Knežcu pri Rogaški Slatini je spoznaval (Kidrič) zatiranje delavstva glažute, diktaturo kapitalistov in kraljevega režima.«[18]

France Vreg pa je opozoril ob tem še na vpliv slovenske socialne in revolucionarne poezije na Kidriča: »Njegov priljubljeni pesnik je bil Srečko Kosovel; posebej so ga pritegovali Kosovelovi stihi 'Šel sem, med množico sem se potopil, med te ljudi, krvaveče od spoznanj, padal, umiral, dokler nisem stopil v tiho svetišče njih pričakovanj'.«[19]

Kdaj se je Boris Kidrič vključil v SKOJ?

Na prvem mestu moramo seveda navesti njegovo lastno izjavo pri zaslišanju na policiji 8. novembra 1929: »Priznam, da sem od leta 1928 začetkoma, član ZKMJ.« O tej, zelo odločni Kidričevi izjavi verjetno ni treba dvomiti, saj je Kidrič v tem svojem prvem zaslišanju pred policijo spregovoril o svojem delu (kolikor je bilo policiji že znano) tako mirno, dostojanstveno in prepričljivo, da je zapisnik lahko celo sam napisal.[20]

Vinko Preželj, ki se je vpisal 1926. leta na univerzi v Ljubljani v rudarski oddelek in je potem stopil v Klub marksistov, v katerem so bili Dušan Kermavner, Ivo Grahor, Božo Popović in drugi, je bil 1928. leta sekretar pokrajinskega komiteja SKOJ, v katerem so bili takrat Mirko Trtnik, Silvo Furlan, Anton Črnologar, nek trgovski pomočnik, čigar imena se ne spominja, Ernest Tomc in Maks Stermecki, sredi leta pa sta se jim pridružila še Boris Kidrič in Edvard Kardelj. Vinko

Preželj je bil Kidričev ožji znanec, saj je hodil k njemu na dom, kjer so menda v njegovi sobi pisali proglase. Natančneje pa se Vinko Preželj spominja, da so hodili k Olgi Škerlovi, hčerki profesorja Škerla s pravne fakultete, ki je bila poročena z Ivom Grahorjem. Škerlova je stanovala v palači Ljudske posojilnice na Miklošičevi cesti nasproti Uniona, v njeni sobi pa so razmnoževali letake. Vinko Preželj meni, da je ta tehnika delovala še 1929. leta, saj se spominja, da so v njej tiskali letake proti Živkovićevemu režimu, pri njihovem razmnoževanju pa je sodeloval tudi Boris Kidrič. Kdaj natančno je bil Kidrič sprejet v SKOJ, pa Preželj ne more povedati, ker Kidrič ni bil z njim v skojevski celici.[21]

Silvo Furlan, ki je bil od 1923. zaposlen v Strojnih tovarnah in 1928. leta član pokrajinskega komiteja SKOJ, je bil v letih 1926 do 1928 sekretar in pročelnik skojevske celice v tovarni, s to celico pa so imeli stik tudi nekateri člani SKOJ zunaj tovarne, predvsem iz marksističnih krožkov, med njimi tudi Boris Kidrič. Silvo Furlan je opravljal tudi kurirske poti za partijo, ker je po očetu železničarju imel režijsko vozovnico, njegovo kurirstvo pa ga je vodilo predvsem v revirje in na Jesenice. Po Furlanovih podatkih je Kidrič nekajkrat predaval skojevcem iz Strojnih tovarn, podobno kot tudi France Klopčič, Dušan Kermavner in Maks Stermecki. Po Furlanovih podatkih je moral Boris Kidrič, verjetno v začetku 1928. leta, prestati preizkušnjo, kako se obnese v akciji – moral je spraviti paket letakov k Vergelju na Jesenice; pri tem se je izkazal z veliko prisebnostjo.[22]

Po podatkih Jožeta Cenčiča, Kidričevega in Tomšičevega sošolca s Poljanske gimnazije, so 1929. kar v drvarnici pri Kidričevih tiskali letake na ciklostil, ki so ga sami izdelali.[23] Kidrič, Tomšič, Ernest Tomc in Cenčič so – po Cenčičevih podatkih – nekoč pri vhodu v tovarno Indus na Sv. Peta cesti kar podnevi delili letake delavcem, ko so odhajali z dela.[24] Po podatkih Vlada Kozaka pa so najbolj »krvave« letake razmnoževali pri njem doma; tu pa je bilo tudi skladišče orožja, s katerim so se preskrbovali skojevci.[25]

Delovanje Borisa Kidriča omenja tudi France Klopčič v knjigi svojih spominov Desetletja preizkušenj.[26] Po Klopčičevih navedbah sta bila tako Edvard Kardelj kot Boris Kidrič v obdobju 1928 in 1929 že tudi člana partije; poleg tega da je Boris Kidrič (s Kardeljem) pripadal krogu, ki se je zbiral pri Vladu Kozaku, pa je bil Kidrič še posebej povezan z Ernestom Tomcem, trgovskim pomočnikom, ki je stanoval v neposredni Kidričevi soseščini.[27]

V noči na 13. januar 1929 je potekala v Ljubljani pokrajinska konferenca SKOJ, ki jo je vodil Maks Stermecki, medtem ko je bil na njej navzoč kot član pokrajinskega partijskega komiteja France Klopčič. Ivan Ranzinger in Srečko Preželj, ki sta bila udeleženca konference, se spominjata, da je na njej sodeloval tudi Boris Kidrič.[28]

Tako je iz mnogih drobcev sestavljena podoba Kidričevega političnega delovanja v letih 1927 do 1929 vse do tiste meje, onkraj katere so začeli potekati usodni dogodki, ki so novembra 1929 pripeljali do Kidričeve prve aretacije in obsodbe pred državnim sodiščem za zaščito države.

Marija Vilfan se spominja Borisa Kidriča, zlasti iz osmega razreda na Poljanski gimnaziji, ko je bil »že daleč pred nami«[29] po

13 Kaznilniški osebni spis Borisa Kidriča; France Vreg, Tvorec ljudske politike in politične kulture, Prispevki Borisa Kidriča k slovenski kulturi, Ljubljana 1979, str. 45–51.
14 Vlado Kozak, Kozaška pričevanja, str. 65.
15 Prav tam.
16 Boris Paternu, Boris Kidrič in umetnost, Prispevki Borisa Kidriča k slovenski kulturi, Ljubljana 1979, str. 22–27.
17 France Vreg, Tvorec ljudske politike in politične kulture, str. 46.
18 Prav tam.
19 Prav tam.
20 Kaznilniški osebni spis Borisa Kidriča. – ZKMJ., Zveza komunistične mladine Jugoslavije, imenovana tudi zvekomla.
21 Izjava Vinka Prežlja, 26. marca 1983, pri avtorju.
22 Izjava Silva Furlana, pri avtorju. Silvo Furlan je opisal, kako konec 1927 ni smel več biti osebno v stiku z Vergeljem na Jesenicah, pa je tja poslal Borisa Kidriča. Natančno je Kidriču opisal, kje Vergelj stanuje, v bližini tovarne, in mu priporočil, naj bo spotoma na železnici previden, da naj, če bi detektivi preiskovali vagone, vrže paket skozi okno, si zapomni mesto, kje je to storil, in se z naslednje postaje vrne ponj. Dejansko se je potem zgodilo, da je Kidrič pred Koroško Belo opazil, kako detektivi preiskujejo potnike, pa je paket vrgel skozi okno, se pripeljal nato do Jesenic, šel nazaj do mesta, kjer je paket odvrgel, in ga potem na Jesenicah izročil Vergelju.
23 Alenka Nedog, Tone Tomšič, str. 37 in 38.
24 Prav tam.
25 Prav tam.
26 France Klopčič, Desetletja preizkušenj, Ljubljana 1980, str. 280.
27 Prav tam.
28 Izjavi Ivana Ranzingerja in Srečka Prežlja, pri avtorju.
29 Izjava Marije Vilfan, 26. marca 1983, pri avtorju.

svojem duhovnem razvoju in tako zelo izrazit po svojem temperamentnem nastopu – pa vendar ni vedela tako rekoč ničesar o njegovem širokem političnem, revolucionarnem delovanju. Kam vse so dejansko segale Kidričeve organizacijske zveze, v katero partijsko skupino je bil vključen? Kdo ga je »v začetku 1928. leta« včlanil v SKOJ? Ohranjen je fotografski posnetek Kidriča »s sodelavci« iz Rogaške Slatine 1929. leta. Kidrič je na tem posnetku v ruski rubaški; kakšna je bila ta skupina njegovih »sodelavcev«?[30] Kakšna je bila Kidričeva zveza s krogom študentov na ljubljanski univerzi, ki so bili osumljeni, da so sredi junija 1929 (ob desetletnici ljubljanske univerze) razširili letak »Študentom ljubljanske univerze!« Letak je izdala levičarska, »izrazito komunistično usmerjena«[31] skupina, ki je ugotavljala, da »kulturno, socialno in gospodarsko vprašanje ljubljanske univerze ni izolirano, temveč je v tesni in nerazdružni zvezi z ostalimi kulturnimi, socialnimi in gospodarskimi vprašanji celokupnega kapitalističnega sistema«, ter je ob teh ugotovitvah pozivala k revolucionarni zvezi duševnih delavcev z ročnimi delavci in kmeti. Letak je vendar izražal tisto politično dominanto, ki se je v poznejših letih kazala v Kidričevem pojmovanju celovitosti in medsebojne odvisnosti vseh družbenih problemov in ki jo je poskušal dosledno uveljavljati kot eden najvidnejših ustvarjalcev partijske obnove na Slovenskem.[32] Med študenti, ki jih je tedaj zajela policijska preiskava, so se znašli Kidričevi bližnji znanci in prijatelji, kot Stojan Armič, Vilibald Konte, Maks Stermecki, Vinko Preželj, Olga Škerlj, Ivo Grahor, Dušan Kermavner, Bratko Kreft in med drugimi celo Vlado Kozak![33]

Partija in SKOJ sta v Sloveniji odgovarjala režimu diktature po šestem januarju 1929 z oživljeno propagandno dejavnostjo; s trosilnimi, napisnimi in drugimi akcijami po vsej Sloveniji, zlasti v industrijskih središčih, so komunisti razkrinkavali politične manevre diktature ter s tem izpričevali, da režim ni mogel uničiti niti stranke »niti odpora in demokratične volje ljudstva«.[34] Znano pa je, koliko se je KPJ z gesli, ki so pozivala k pripravljanju oboroženega upora, osamila v množicah, katerih revolucionarno razpoloženje je daleč precenjevala, tako da so bile organizacije partije in SKOJ tem bolj izpostavljene udarcem diktature. Že z aretacijami aprila in maja 1929, ko so bili prijeti Jakob Žorga, sekretar pokrajinskega komiteja partije ter organizatorji Rdeče pomoči v Sloveniji Lazar Nešić, Pavla Kastrin in Marijana Draksler, je policija prvič usodno posegla v vrste KPJ v Ljubljani;[35] do drugega njenega pomembnega posega pa je prišlo oktobra 1929, ko je bil po prestopu jugoslovansko-avstrijske meje v bližini Jesenic s skupino, ki se je vračala iz Sovjetske zveze v domovino, 4. oktobra 1929 zajet tudi Feliks Deutschbauer, ki je povzročil najprej aretacijo Dušana Kermavnerja in potem še nekaterih drugih slovenskih komunistov.[36]

Tretji hujši udarec šestojanuarskega režima je zadel organizacijo SKOJ v Ljubljani, skupino, katere središče je bil Boris Kidrič.

V prijavi, ki jo je policijska direkcija v Ljubljani odposlala 9. novembra 1929 državnemu tožilstvu pri državnem sodišču za zaščito države v Beogradu, je bilo navedeno, da je policija pričakovala, da bodo komunisti, kot vsako leto, tudi tokrat poskušali proslavljati obletnico oktobrske revolucije (komunistične ruske revolucije) z razširjanjem letakov, tajnimi zborovanji, javnimi demonstracijami, pohodi ali celo s »terorističnimi akcijami«. Tako je policija v Ljubljani že 4. novembra 1929 zjutraj izvršila hišne preiskave tako v »komunističnih lokalih« kot pri »70 komunistih oziroma komunizma sumljivih osebah«.[37] S to akcijo sicer ni dosegla pomembnejšega uspeha, pač pa je potem, ko so bili 4. novembra 1929 zvečer po Ljubljani razširjeni letaki z napisom »12-letnica Ruske Revolucije« in s podpisom »Pokrajinski komite Komunistične stranke Jugoslavije in Zveza Komunistične Mladine Jugoslavije za Slovenijo«, prijela še isto noč šest komunističnih mladincev iz Most, pri katerih so tudi našli nekaj letakov. Med njimi so nekateri – neizkušeni in šele kratek čas v komunističnem gibanju – s svojimi izjavami povzročili nove aretacije in predvsem obremenili organizatorja akcije z ilegalnim imenom Ivan – Borisa Kidriča.[38] Ko je nato na predvečer obletnice oktobrske revolucije, 6. novembra 1929, Boris Kidrič s Tonetom Tomšičem, Vilibaldom Kontejem, Edvardom Kardeljem in Stanetom Osvaldom na ljubljanskem gradu izstrelil nekaj raket in zažgal bengalični ogenj,[39] je policija 7. novembra 1929 prijela Borisa Kidriča kar med poukom na šoli ter tedaj pri telesni preiskavi našla pri njem osnutke letakov in revolver. Istega dne so aretirali še Vlada Kozaka nato 15. novembra Toneta Tomšiča, Sama Dostala, Borisa Ziherla in Jožeta Cenčiča, a v začetku decembra 1929 še Maksa Stermeckega, sekretarja pokrajinskega ko-

miteja SKOJ, in Edvarda Kardelja. Večino aretiranih so od decembra 1929 do februarja 1930 v teku preiskave izpustili, devet obtoženih mladincev – razen Borisa Kidriča in Vlada Kozaka so bili vsi delavci – pa je bilo predanih državnemu sodišču za zaščito države, ki jim je sodilo na procesu v Beogradu od 11. do 14. aprila 1930. Borisa Kidriča je branil beograjski advokat dr. Boleslav Bole, ki je branil tudi Alojza Konjarja. Boris Kidrič je bil obsojen na eno leto strogega zapora, Anton Lulik na devet mesecev strogega zapora, Viktor Kobal na deset mesecev strogega zapora, Oton Makovec na devet mesecev strogega zapora, medtem ko so bili Alojz Konjar, Ivan Zver, Vlado Kozak, Rudolf Rojc in Ivan Uhan oproščeni.[40]

Preiskava je precej osvetlila Kidričevo revolucionarno delovanje v 1929. letu, toda samo tisto, ki je bilo vezano na skojevsko celico pod njegovim neposrednim vodstvom. Kidrič je priznal – kot smo že omenili – da se je včlanil v začetku 1928. leta v vrste komunistične mladine, da je bil pobudnik za ustanovitev mladinske celice v Mostah in tudi več drugih celic, da je napisal letak »Moški in ženski delavski mladini Saturnusa« ter sestavek »Pet mesecev jugoslovanske diktature«, vendar je oba osnutka sežgal, da je dal natipkati in razmnožiti letake za 12-letnico oktobrske revolucije, vse podobnejše podatke v zvezi s svojimi priznanji pa je odločno zavrnil. O sestankih na ljubljanskem polju, v Kodeljevem parku, pri pokopališču pri Sv. Križu, v gostilni Pri tičku na gričku, v gostilni Josipine Kozak (na domu Kozakovih) in na vrtu Dečmanove hiše ob Ciril Metodovi ulici v Ljubljani ni hotel govoriti. Različni podatki v preiskavi so Kidriča prikazovali kot vnetega propagatorja komunističnih idej, občudovalca Leninovega dela in razlagalca marksizma.

Edvard Kardelj je mnogo let po vojni opisal takratno razpoloženje zaprtih skojevcev: »Vsa skupina se je s prav redkimi izjemami na policiji zelo dobro držala. Čeprav smo bili, kar nas je bilo skojevcev, tedaj povečini prvič v zaporih, ni bilo med nami znamenj nikakršne demoralizacije ali nevere v uspeh našega boja. Bili smo zaprti v samskih celicah, vendar nas to ni oviralo, da ne bi kdaj pa kdaj zadonela skupna kljubovalna pesem, ki je pazniki niso mogli tako zlepa zadušiti. Vsa stavba je odmevala od nje, toda naj je paznik odprl katerokoli celico, zmeraj je naletel na jetnika, ki je trdil, da ni pel. S takšnimi in podobnimi manifestacijami kljubovanja in solidarnosti smo krepili pri zaprtih tovariših odpor proti poizkusom policije, da bi odprla pot vdaji in izdajstvu.«[41]

Kidričevo razpoloženje in zlasti njegova vera v pravilnost svojega ravnanja odsevata iz pisma, ki ga je napisal staršem 18. novembra 1929 iz zapora (pismo je bilo zadržano), v katerem med drugim pravi: »Vsa moja dejanja, ki so vzrok mojega sedanjega stanja, so bila posledica globoke vere, da delam **prav,** tudi če vidva pri tem trpita.«[42]

Dan po objavi obsodbe, 15. aprila 1930, je pravosodno ministrstvo izdalo sklep, naj se Borisa Kidriča napoti na prestajanje kazni v kaznilnico v Mariboru.[42a] Dne 16. aprila 1930 je državno sodišče za zaščito države obvestilo o kazni, izrečeni Borisu Kidriču, ravnatelja II. državne gimnazije v Ljubljani.[43]

Ker je policija našla pri Borisu Kidriču del koncepta za letak »12-letnica Ruske Revolucije«, lahko domnevamo, da je bil Kidrič avtor tega letaka. Pozornost zbuja nadpis na letaku: »Delavci, kmetje in vsi zatirani narodi, združite se!« Letak sicer poveličuje pomen oktobrske revolucije, ostro pa napada socialne demokrate – »socialfašiste«, ki da so obljubljali ob koncu vojne, da bodo delav-

[30] Objavljeno v Univerza v Ljubljani in 40 let Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1977. Po podatkih Janka Žurmana, zdaj upokojenega učitelja v Mariboru, ki je na posnetku za Borisom Kidričem, se je Kidrič poleti 1929 slikal s skupino ožjih znancev, s katerimi se je družil v Rogaški Slatini in s katerimi je bil dan prej na izletu na Donački gori. Izjava Janka Žurmana, pri avtorju.
[31] Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, Ljubljana 1972, str. 124.
[32] Letak Študentom ljubljanske univerze!
[33] Glej opombo 31.
[34] Alenka Nedog, Tone Tomšič, str. 37.
[35] Skupina je bila obsojena 5. novembra 1929 pred Državnim sodiščem za zaščito države, D. S., Br. 106/29, Arhiv CK ZKJ (v nadaljevanju: A CK ZKJ).
[36] D. S., Br. 2241/29, A CK ZKJ.
[37] Policijska direkcija v Ljubljani, Pov. br. 1/231/19, Ljubljana, 9. novembra 1929, Dopis Državnemu tožilstvu pri Državnem sodišču za zaščito države v Beogradu, D. S. Br. 9/30, A CK ZKJ.
[38] Prav tam. Glej tudi: Alenka Nedog, Tone Tomšič, str. 38.
[39] Alenka Nedog, Tone Tomšič, str. 38.
[40] D. S., Br. 9/30, A CK ZKJ.
[41] Edvard Kardelj, Po petindvajsetih letih, Ljubljana 1959, str. 22.
[42] Glej opombo 40.
[42] a Dopis pravosodnega ministrstva št. 37067 z dne 15. aprila 1930 Državnemu sodišču za zaščito države, Br. 9/30, A CK ZKJ.
[43] Dopis Državnega sodišča za zaščito države z dne 16. aprila 1930, D. S., 9/30, A CK ZKJ.

ci in kmetje dosegli brez revolucije boljši položaj, zdaj pa, »v dvanajstem letu obstoja kapitalistične Jugoslavije vlada nad delavskim razredom in kmetskim delovnim ljudstvom krvava diktatura velekapitala, združenega z velesrbsko vojaško-fašistično ‚Belo roko' pod vodstvom krvavega Aleksandra, namesto od socialfašistov obljubljenega paradiža nas ubija najhujši beli teror«. »Delavci in kmetje in vojaki, v oboroženem uporu, v delavsko-kmetski vladi je edina rešitev izpod diktature« ... »Živela Sovjetska Rusija!« »Živel oboroženi upor! Delavci in kmetje oborožujte se!« Iz letaka smo povzeli nekaj najznačilnejših mest, celotna njegova vsebina pa je stereotipna, v slogu mnogih podobnih razglasov KPJ in SKOJ iz tistega časa, Kidričevega osebnega deleža pri njegovi vsebini je prav gotovo zelo malo.

Moška kaznilnica v Mariboru je 19. aprila 1930 prejela dopis pravosodnega ministrstva, ki je sklenilo, naj Boris Kidrič odsluži izrečeno mu kazen leto dni strogega zapora v mariborski kaznilnici.[44] Boris Kidrič, Anton Lulik, Viktor Kobal in Oton Makovec so bili pripeljani v mariborsko kaznilnico 25. aprila 1930 ob 23. uri. Po treh dneh, ki jih je Kidrič moral prebiti »v kleti«, je bil dodeljen v celico št. 18 na mladinskem oddelku,[45] dobil je hišno številko 585 in glavno številko 12159. Kot delo mu je bilo naloženo lepljenje papirnatih vrečic.[46]

Dne 28. aprila 1930 je upravnik mariborske kaznilnice Niko Vrabl odredil za Kidriča sledečo zaposlitev: ob torkih in petkih lepljenje vrečic, ob ponedeljkih, sredah in četrtkih: študiranje za maturo, ob sobotah: dodelitev v knjižnico za mladoletne.[47] Toda že 6. maja 1930 je prišlo do sprememb; upravnik Vrabl je odredil, naj bo Kidrič zaposlen ob sobotah v knjižnici za mladoletne, ob ostalih dneh naj predpoldne študira, popoldne pa lepi vrečice.[48]

Vsak obsojenec je moral v mariborski kaznilnici po prihodu na odsluženje kazni opraviti preizkus v pisanju, tako tudi Boris Kidrič. Dne 28. aprila 1930 je zapisal: »Ljudsko šolo sem obiskoval tri leta v Rogaški Slatini, kjer sem izvršil prve tri razrede; četrti razred sem dovršil v Ljubljani na ‚Vadnici'; nato sem mislil vstopiti v gimnazijo, kamor me pa radi mladosti – imel sem namreč šele 9 let – niso sprejeli, radi česar sem četrti razred na ‚Vadnici' ponavljal; prvih pet razredov srednje šole sem dovršil na II. drž. real. gimnaziji v Ljubljani, šestega na III. drž. real. gim., sedmega zopet na II. državni; posečanje VIII. razreda je prekinila aretacija dne 7. XI. 1929. Maribor, dne 28. IV. 30 – Boris Kidrič.«[49]

Dne 30. aprila 1930 je policijska direkcija v Ljubljani izdala Poročilo, namenjeno mariborski kaznilnici, v katerem je ugotavljala, da je Kidrič na dobrem glasu, da je neoporečen in se v moralnem oziru o njem ne more nič slabega poročati. »Kar se tiče njegovih strasti se poroča, da je isti strasten komunist, ter je strastno udan kajenju (cigarete).«[50]

V dvajsetih letih je bilo število političnih obsojencev v mariborski kaznilnici le neznatno; povečalo se je, enako kot v nekaterih drugih jugoslovanskih kaznilnicah, šele v času od začetka šestojanuarske diktature. Dne 25. aprila 1929 je prestopil prag mariborske kaznilnice prvi politični obsojenec v tem obdobju, Josip Dužević, skojevski aktivist, doma iz Starega gradu na Hvaru, ki se je 1928. leta kot jugoslovanski delegat udeležil V. kongresa Komunistične mladinske internacionale (KMI) v Moskvi in bil ob vrnitvi v domovino kmalu po ilegalnem prehodu meje aretiran in aprila 1929 obsojen pred okrožnim sodiščem v Mariboru na dve leti težke ječe.[51] Nato so v letu 1929 prišli v mariborsko kaznilnico še obsojeni komunisti Ladislav Goršek, rudar iz Zagorja ob Savi, v Celju obsojen na dve leti strogega zapora,[52] ter Guste Šprljan iz Vodic pri Šibeniku[53] in Benedikt Skitarelić z otoka Paga, ki sta bila obsojena v Šibeniku vsak na dve leti robije.[54]

V 1930. letu je bilo pripeljanih v mariborsko kaznilnico vsega deset političnih obsojencev komunistov, najprej januarja 1930 skupina treh obsojencev, Josip Kocman iz Gornjega Kraljevca, v Celju obsojen na dve leti in pol robije,[55] Jakob Butala iz Gradaca v Beli krajini, obsojen v Celju na 3 leta robije,[56] in Alojzij Kerše iz Laškega, obsojen na leto in pol zapora,[57] nato februarja 1930 iz Sremske Mitrovice Rodoljub Čolaković (11 let robije) iz Bjeljine,[58] Radomir Vujović (5 let robije) iz Požarevca[59] in Ljubomir Dolić (6 let in 20 dni robije) iz Bosanskega Šamca,[60] naposled pa 25. aprila 1930 skupina z Borisom Kidričem.

V tistem času so bile razmere v mariborski kaznilnici za politične obsojence najtežje. Na njihov položaj je nedvomno vplivala politična zaostritev v okoliščinah šestojanuarske diktature, še vedno pa je bil v veljavi staroavstrijski hišni red, ki je obsojencem prepovedoval sleherno kupovanje hrane za svoj denar, sprejemanje paketov itd. Sprva

je majhno število političnih obsojencev izključevalo možnost za kakršnokoli uspešno protestno akcijo. Tako je v mariborski kaznilnici sploh prišlo do prve protestne akcije, do gladovne stavke, šele septembra 1930, potem ko je v prvi polovici leta prispelo v kaznilnico troje skupin političnih obsojencev, med njimi obsojenci iz kaznilnice v Sremski Mitrovici, na katere je uprava kaznilnice v Sremski Mitrovici v spremnem pismu opozorila, »da je treba nanje obračati posebno pažnjo, ker so nevarni za red in mir v zavodu«.[61] Dejansko sta bila potem prav Čolaković in Vujović kot robijaša z izkušnjami iz mitroviške kaznilnice pobudnika gladovne stavke v Mariboru.

Ali je Boris Kidrič lahko navezal stik s sozaporniki, političnimi obsojenci v mariborski kaznilnici? Vsekakor; nekaj podatkov o tem sta nam dala v spominskih zapisih Josip Dužević in Rodoljub Čolaković.

Josip Dužević je med drugim zapisal: »Potem so prišli še nekateri tovariši: Kocman iz Celja in Jakob Butala. Po robijašu, ki nam je prinašal ‚pošto' in podobno, smo se povezali. Vsi tovariši so bili po samotnih celicah v mojem oddelku in v tem času je prispel tudi tovariš Kidrič. Takoj smo se vsi povezali in pričeli organizirano delovati. V moji dolgotrajni negotovosti in osamljenosti mi je bil prihod novih tovarišev v nekako veselje. Tovariši so me z dopisovanjem seznanili z marsičem, česar nisem vedel. Naše tovarištvo je bilo vsestransko na višini. Zahtevali so podatke o nas vseh in nam dajali direktive za delovanje v kaznilnici. Ko so ugotovili, kakšen je naš položaj, so začeli pripravljati gladovno stavko.«[62]

Ko je bil Rodoljub Čolaković iz »kleti«, po prihodu iz Sremske Mitrovice, prestavljen v samotno celico, je, kot opisuje v svojih spominih »Pričevanje o neki generaciji«,[63] kako je prek »pometača«, zapornika kriminalca, dobil prve informacije o političnih sozapornikih. »Od njega sem zvedel, da je, poleg nas ‚Mitrovičanov' na samotnem oddelku še šesterica komunistov in to: Josip Dužević, kmetovalec in Starigrada na Hvaru, Gušte Šprljan, kmetovalec iz Vodic pri Šibeniku, Bernardo Skitarelić, kmetovalec s Paga, Josip Kocman, čevljarski delavec iz Celja, Jakov Butala, krojaški delavec iz nekega kraja v Beli krajini, in Boris Kidrič, gimnazijec iz Ljubljane. Prvi trije so v celicah v prvem nadstropju samotnega oddelka, enako kot mi, medtem ko so Kocman, Butala in Kidrič v pritličju. Kaznilniška uprava jim ne dovoljuje, da bi prišli s kom v stik, Kidriča celo vodijo posebej na sprehod, baje ker je mladoletnik. Vsi ti tovariši so že dalje časa po celicah, nekateri tudi več kot leto dni, kar pomeni, da kaznilniška uprava meni, da je takšen režim za komuniste normalen. Toda deveterica komunistov (dejansko jih je bilo z Gorškom in Keršetom enajst, ostali so bili medtem že odpuščeni – opomba F. F.) je – do takšnega sklepa sem prišel sam pri sebi – kar precejšnja sila, s katero se da celo v zaporu, kaj podvzeti.«[64] »Naš 'pometač' se je izkazal kot zelo zanesljiv in pogumen, pa sem bil tako v stalni zvezi z Vujovićem in ostalimi tovariši na samotnem oddelku. Neprestano so med našimi celicami krožila pisma, ki smo si jih pošiljali drug drugemu ... Nekega dne sem prejel pismo od Borisa Kidriča, ljubljanskega gimnazijca in skojevca, ki je bil obsojen na leto dni zapora. Boris je pripadal mladini, ki je pristopila h komunističnemu gibanju konec dvajsetih let, natančno desetletje za mojo generacijo. Zanimalo me je,

44 Dopis pravosodnega ministrstva št. 37067 z dne 15. aprila 1930 Upravi kaznilnice v Mariboru (iz Kidričevega kaznilniškega osebnega spisa), Arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru (v nadaljevanju: A MNOM).
45 Kaznilniški osebni spis Borisa Kidriča, A MNOM.
46 Prav tam.
47 Prav tam.
48 Prav tam.
49 Prav tam.
50 Prav tam.
51 Kaznilniški osebni spis Josip Dužević, A CK ZKS.
52 Kaznilniški osebni spis Ladislav Goršek, A CK ZKS.
53 Kaznilniški osebni spis Gusta Šprljan, A CK ZKS.
54 Kaznilniški osebni spis Benedikt Skitarilić, A MNOM.
55 Kaznilniški osebni spis Josip Kocman, A CK ZKJ.
56 Kaznilniški osebni spis Jakob Butala, A MNOM.
57 Kaznilniški osebni spis Alojzij Kerše, A MNOM.
58 Kaznilniški osebni spis Rodoljub Čolaković, A CK ZKS.
59 Kaznilniški osebni spis Radomir Vujović, A MNOM.
60 Kaznilniški osebni spis Ljubomir Dolić, A MNOM in Arhiv Jugoslavije (v nadaljevanju: AJ).
61 Kaznilniški osebni spis Radomir Vujović, A MNOM.
62 Josip Dužević, Spomini, A CK ZKJ in pri avtorju.
63 Rodoljub Čolaković, Kazivanja o jednom pokoljenju, 1, Zagreb 1964, str. 396 in 397.
64 Prav tam.

kakšni so ti ljudje, kaj jih je pripeljalo v delavsko gibanje, kako so ideološko in politično usposobljeni? ... Odgovor na to so mi dala nekatera Kidričeva pisma. V njih je posebej prihajalo do izraza mladostno navdušenje, toda tudi obsežnejše znanje in solidnejša politična izkušnja, kot je bila nekoč naša.«[65]

Tako je Čolaković stopil v stik z Radomirom Vujovićem ter se z njim dogovoril za izvedbo gladovne stavke, za način, kako naj bi stavka potekala in za zahteve, ki bi jih naj postavili: skupna soba, razsvetljava, ogrevanje, knjige, boljša hrana.[66]

»Precej časa smo porabili, da smo obvestili ostale tovariše o našem namenu in da smo slišali tudi njihovo mnenje; bili so za stavko, četudi med njimi doslej še nihče ni stavkal.« Tako piše Čolaković ter nadaljuje: »Samo Kidriča smo morali prepričevati, da ni potrebno, da bi stavkal z nami. K njemu sta pogosto prihajala na obisk oče in mati; računali smo s tem, da prek nju pošljemo v Ljubljano našim tovarišem sporočilo, da stavkamo, v prepričanju, da bodo storili vse, kar morejo, da bi nam pomagali. Bili smo mnenja, da nam bo Kidrič več pomagal s tem, da ne bo stavkal, kajti če bi bil z nami v stavki, bi mu prav gotovo prepovedali obiske. Kidrič se je upiral, hotel se je skupno z nami bojevati, čeprav naj bi bil v ječi samo še nekaj tednov. Toliko se je protivil, da sem mu moral napisati pismo, v katerem sem ga prepričeval, da nam njegova bojevitost v teh okoliščinah več škoduje kot koristi. Šele potem se je uklonil ... S stavko smo pričeli sredi septembra.«[67]

Stavka je pričela 15. septembra 1930 zjutraj; kot je bilo dogovorjeno pred njenim začetkom, so stavkajoči zahtevali prejemanje hrane od svojcev, nakup priboljška za privatni denar, prestavitev v skupni zapor, kurjavo in razsvetljavo, ob tem pa tudi prestavitev v drugo kaznilnico.[68] Stavko je začelo 10 obsojencev: od teh je pet obsojencev vztrajalo tri dni, eden (Dolić) pet dni, Kocman in Butala šest dni, Čolaković in Vujović deset dni.[69] Stavka, ki jo je Rodoljub Čolaković v svojih spominih obširno opisal in je o njej navedel precej podrobnosti tudi Josip Dužević v svojem spominskem sestavku, je prinesla političnim obsojencem v mariborski kaznilnici delen uspeh: politični obsojenci so bili premeščeni v druge, boljše celice, na južni strani samotnega zapora, dovoljenih jim je bilo več knjig in luč je bila dovoljena do osmih zvečer.[70]

V avgustu 1930 je bil Boris Kidrič nekajkrat odveden v zobno ordinacijo dr. Frana Stamola na sedanjem Trgu revolucije v Mariboru, kjer ga je zdravil dr. Boris Kristan; dne 7. avgusta 1930 je moral Kidrič tudi na rentgen k dr. Mili Kovač na sedanji Partizanski cesti v Mariboru. Po podatkih dr. Kristana[71] je pripeljal Kidriča nekajkrat v ordinacijo paznik Franc Čeh, vedno vklenjenega, ter mu šele v čakalnici ordinacije razklenil roke, dr. Kristan pa je Kidriču na njegovo prošnjo omogočil, da je v posebni čakalnici povsem sam tudi po kakšno uro prebiral časopise.

Prijazen spomin iz tistega časa ima na Borisa Kidriča dr. Stane Peterin, ki je hodil 1930. leta v šesto gimnazijo, stanoval pa je v kaznilniški hiši na Pobreški cesti, ker je bil njegov oče Ivan Peterin kaznilniški paznik. Po Ivanu Peterinu, ki je, kot se spominja dr. Stanko Peterin, Kidriča zelo spoštoval, je Kidrič mlademu gimnazijcu poslal prenekatero knjigo iz kaznilniške knjižnice.[72]

Boris Kidrič je bil odpuščen iz kaznilnice v Mariboru 7. novembra 1930, kar je še istega dne upravnik Vrabl sporočil Državnemu sodišču za zaščito države v Beogradu.[73] V Kidričevo policijsko razvidno polo[74] je vpisano pod rubriko Posebna označba osebe: »Glavni komunistični vodja«, pod rubriko Uradne beležke pa: »Po prestani kazni v moški kaznilnici v Mariboru je bil prevzet od svojega očeta in spremljan domov v Ljubljano.« – V kaznilniški osebni spis je Kidriču vpisal kaznilniški zdravnik dr. Fran Jankovič »Zdrav odpuščen!«, a kaznilniški kurat Zavadlal je v rubriko »dušnega pastirja« zapisal »V verstvu podučen, ideje komunizma pa ni opustil!«

Brž po vrnitvi iz kaznilnice se je Boris Kidrič z vsemi silami posvetil obnovi partije v Sloveniji. Ob njegovi izredni angažiranosti se je pričel 1931. leta v slovenskem delu KPJ uveljavljati regeneracijski proces, ki je tako značilno prišel do izraza v delovnih smernicah, sprejetih na VIII. konferenci zagrebških komunistov februarja 1928. leta, in ob sprejemanju stališč Odprtega pisma Kominterne jugoslovanskim komunistom poleti istega leta, a ga je prekinil režim diktature.

Kot je znano, je obdobje partijske obnove v Sloveniji v glavnem potekalo od prvih mesecev 1931. leta pa do druge polovice 1934. leta, z zgodovinskim mejnikom – pokrajinsko konferenco KPJ za Slovenijo v Goričanah 15. septembra 1934. V tem časovnem presledku skoraj štirih let pa pri obnav-

ljanju KPJ v Sloveniji ugotavljamo tri bolj ali manj v sebi sklenjena podobdobja, ki se s svojimi posebnostmi skladajo tudi s političnimi in splošnimi razvojnimi tendencami slovenske družbe.

Prvo podobdobje obnavljanja KPJ v Sloveniji je trajalo od začetka 1931. do sredine 1932. leta. Njegove značilnosti so: vzpostavitev od diktature pretrganih zvez med posameznimi partijskimi organizacijami v Sloveniji, ki so preživele najhujše udarce režima v 1929. in 1930. letu, oblikovanje začasnega pokrajinskega vodstva in njegova navezava stikov z osrednjim vodstvom partije na Dunaju, pričetek izdajanja strankinega glasila Rdeči prapor, ki je kljub pogojem ilegalnega izhajanja in sektaškim stališčem, ki jih je kdaj izražal, odigral do srede 1934, ko je prenehal izhajati, pomembno vlogo, pomladitev partijskega kadra ter razdelitev Slovenije na šest delovnih sektorjev po teritorialnem principu.

Na goričanski konferenci je Boris Kidrič v organizacijskem referatu izrekel kritično oceno te prve etape obnavljanja partije v Sloveniji ob dejstvih, da je začasno pokrajinsko vodstvo bilo popolnoma odtrgano o delovnih množic, da obnovljene in na novo organizirane skupine niso – ob tem da je večina njihovih članov bila vzgojena v sektaškem duhu – začele organizirati boja delavcev in kmetov za njihove ekonomske zahteve, »ampak so se zapirale vase, se 'izgrajevale' in širile dokaj številne letake«,[75] ki so sicer včasih pozivali na boj za vsakdanje ekonomske zahteve, vendar pa še vedno postavljali v ospredje priprave za oboroženo vstajo in zbiranje orožja. Predvsem pa je na goričanski konferenci bila kritično ocenjena ustanovitev teritorialnih sektorjev delovanja partije v Sloveniji, namesto da bi se partijsko delovanje usmerilo po vsebini dela (agitprop, kmečkonacionalna in sindikalna komisija ter organizacijski sekretariat),[76] kar je pozneje oviralo delovanje pokrajinske organizacije v vsej razvejanosti revolucionarnega boja.

Kakšna je bila Kidričeva vloga v tem prvem podobdobju partijske obnove v Sloveniji? Edvard Kardelj je o tem zapisal v svojem sestavku Po petindvajsetih letih[77] nekaj bistvenih podatkov: »Ko se je Boris Kidrič konec 1930. leta vrnil iz zaporov, dejansko ni našel v Sloveniji ne Pokrajinskega komiteja Partije ne Pokrajinskega komiteja SKOJ. Toda bilo je jasno, da partijske in skojevske organizacije na terenu niso vse razbite in tudi aktivnost posameznih komunistov ni prenehala. Zato je pričel zbirati ljubljanske kadre, ki jih je poznal iz prejšnjih let in ki so preživeli prvi val terorja šestojanuarske diktature. V glavnem so bili to bivši skojevski kadri, zlasti študentje z ljubljanske univerze. Opiraje se na te kadre, je pričel iskati zveze tudi z delavskimi centri. Tako je bila že do konca 1931. leta vzpostavljena vrsta zvez z organizacijami na terenu.[78] Seveda tudi te organizacije največkrat niso bile več v stari sestavi. Kar je bilo v njih oportunističnega, se je sčasoma pasiviziralo, namesto njih pa so prihajali novi ljudje. Ta ponovna organizacijska rast Partije je sicer šla počasi, toda vztrajno. – Ko sem v začetku 1932. leta tudi sam prišel iz zaporov, sem se pridružil Kidriču in ostalim v delu pri obnavljanju partijskih organizacij in partijskih zvez. Uspehi, ki smo jih pri tem dosegli, so nam omogočili, a obenem tudi kategorično zahtevali, da se od pretežno organizacijskega in propagandnega dela preide na širšo politično aktivnost. Zato smo

65 Prav tam, str. 402 in 403.
66 Prav tam, str. 405.
67 Prav tam.
68 Prav tam, str. 404 in 405.
69 Poročilo Nika Vrabla, upravnika Moške kaznilnice v Mariboru Ministru pravosodja, P. št. 76/30 z dne 14. oktobra 1930, AJ, fond ministrstva za pravosodje, neurejeno.
70 Rodoljub Čolaković, Kazivanja o jednom pokoljenju, str. 409 in 410.
71 Izjava dr. Vinka Kristana, 2. aprila 1983, pri avtorju; Kaznilniški osebni spis Borisa Kidriča (dokumentacija iz arhiva mariborske bolnišnice), A MNOM.
72 Izjava dr. Staneta Peterina, 27. marca 1983, pri avtorju.
73 Dopis št. 3116/30, D. S., Br. 9/30; Kaznilniški osebni spis Borisa Kidriča, A MNOM.
74 A MNOM.
75 Referat o organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah pokrajinske organizacije komunistične stranke v Sloveniji; Kazenski spis proti Pavlu Tepini in soobtoženim, 1934, Okrožno sodišče v Ljubljani (D. S., št. 45/34) in Komunistična internacionala (v nadaljevanju: KI), 1934.
76 Prav tam.
77 Edvard Kardelj, Po petindvajsetih letih, str. 24 in 25.
78 Kardeljeve navedbe potrjujejo Izveštaj Pr. P. R. (privremenog partijskog rukovodstva) o organizacionom stanju i djelatnost po pojedinim oblastima z dne 28. januarja 1932, KI, 1932/8, A CK ZKJ, ki sporoča o Sloveniji: »Po zadnjih sporočilih, ki jih imam od tam, so tovariši formirali pokrajinski komite in pokrajinski sekretariat, mestna komiteja sta v Ljubljani in v Mariboru.« V nadaljevanju tega poročila pa so podatki o organizacijah v Mariboru, Zagorju, Trbovljah, Hrastniku, v Laškem, Hudi jami, v Rogaški Slatini, Guštanju, v Rušah, Ptuju in na Jesenicah.

nekako sredi 1932. leta formirali Pokrajinski komite Partije ... Glede na začasni karakter novega vodstva nismo formirali posebnega vodstva za SKOJ, pa tudi sekretarja Pokrajinskega komiteja nismo volili ... Delo smo si v pokrajinskem vodstvu delili po sektorjih, pri čemer je Kidrič vodil predvsem organizacijski, jaz pa politično propagandni sektor.«

V že omenjenem intervjuju ob šestdeseti obletnici rojstva Borisa Kidriča[79] je doslej povedano dopolnil: »Ni me začudilo, da sem komaj dvajsetletnega Kidriča našel v vlogi vodilnega človeka pri obnavljanju raztrganih vezi med ostanki partijske organizacije in revolucionarnega komunističnega gibanja sploh. Jasno mi je bilo, da človek s tolikšno energijo, kot jo je imel Kidrič, ni sposoben čakati na to, da se bodo stvari ‚urejale same po sebi' ali pa da bo partijsko organizacijo obnavljala emigracija iz tujine, ki se je takrat znova dušila v hudih frakcionaških bojih. Brez omahovanja sem sprejel Kidričev predlog in tako sem se takrat prvikrat znašel z njim v skupnem političnem in organizacijskem revolucionarnem delu. Takrat sem začel zavestno spoznavati učinek njegovih lastnosti, ki sem jih prej omenil. – V naši notranji razdelitvi dela je imel Kidrič – poleg drugih nalog, po navadi organizacijski sektor. Toda on ni bil samo organizator v ožjem smislu te besede. V razmerah ilegalnega revolucionarnega dela organizacijsko delo tudi nikoli ni moglo biti samo neko tehnično opravilo, razen tega pa ga Kidrič nikoli ni dojemal v takšnem ozkem pomenu. Kidrič je namreč imel izreden organizacijski talent, hkrati pa je bil idejni, politični in teoretični ustvarjalec. Zato tudi organizacije ni mogel videti drugače kakor skozi prizmo revolucionarne akcije, zasnovane na jasnem idejnem in političnem konceptu in na marksistični teoriji. Razen tega je bil zelo prepričevalen in je svoj optimizem prenašal na vsakogar, ki je sodeloval z njim. Zaradi tega je bil v KP tudi vedno na tistih funkcijah, ki so zahtevale človeka z največjo prodorno močjo. – Idejni in politični koncept naše akcije je bil seveda kolektivno delo. Delovali smo kot tim, čeprav smo si delili odgovornost po delovnih področjih. Kidričev prispevek idejnemu in političnemu konceptu tega tima je bil nedvomno velik. Toda nikoli ni bil individualistični doktrinar, ki bi bil nesposoben graditi svoja lastna spoznanja na kolektivnih spoznanjih partije in vodilnega tima ... Ves je bil ‚zaverovan' v delo za stvar, v katero je verjel, in je vso svojo osebnost podredil temu delu. Zato mu je bilo tuje ne samo vsako osebno politikantstvo ali grupaštvo, marveč tudi sleherna samovoljnost, ki bi spodkopala kolektivnost dela in enotnost vodilnega tima ...«

K tej obširni karakterizaciji Kidričevega značaja in njegovega odnosa do sodelavcev pa je v navedenem intervjuju Kardelj dodal še razčlembo Kidričevega neposrednega deleža ob začetkih partijske obnove v Sloveniji. »Če bi hotel kratko karakterizirati Kidričevo vlogo v partijskem vodstvu v tem prvem obdobju, se pravi v času neposredno po uvedbi šestojanuarske diktature, potem bi dejal, da si ni mogoče zamisliti niti hitre obnove organizacij KP na Slovenskem niti idejne in teoretične graditve politike KP na Slovenskem brez resnično velikega deleža, ki ga je vnesel Kidrič v eno in drugo aktivnost takratnega vodstva KP na Slovenskem. S svojo energijo in izredno organizacijsko sposobnostjo je bil neizčrpna gibalna sila akcije pri obnavljanju partijskih organizacij.« Edvard Kardelj je tej karakterizaciji Kidričevega deleža pri partijski obnovi v Sloveniji dodal še sklepno ugotovitev, da je Kidrič s svojim izrednim talentom dal resnično pomemben delež h graditvi idejnega in političnega koncepta obnovljene Komunistične partije na Slovenskem v tistem obsegu, ki je potem tudi prišel do izraza v ugotovitvah pokrajinske konference v Goričanah septembra 1934.

Če smo v tem našem sestavku obširneje navedli Kardeljeve podatke o človeškem liku in delovni intenzivnosti Borisa Kidriča, smo to storili, ker pač nihče razen Kardelja ni tako globoko posegel k notranjim gibalom, ki so prožila Kidričevo inciativnost, delovno energijo in revolucionarni optimizem.[80] Vsekakor nam Kardeljevi podatki pomagajo bolje razumeti zgodovinski potek partijske obnove v Sloveniji, zlasti z ozirom na Kidričev vpliv, ki se je v njej odločujoče uveljavljal.

Delovanje Borisa Kidriča v prvem podobdobju partijske obnove v Sloveniji osvetljujejo mnogi podatki njegovih sodelavcev, akterjev revolucionarnega delavskega gibanja iz tega časa.

Po Kidričevi vrnitvi iz mariborske kaznilnice v Ljubljano mu je ob vzpostavljanju stikov s posameznimi člani partije in SKOJ ter s partijskimi organizacijami, ki so kljubovale nasilju diktature, v začetnem obdobju bila v pomoč predvsem Zdenka Armič, sestra

Stojana Armiča, s katerim se je Kidrič srečeval pri Vladu Kozaku.[81] Zdenka Armič, ki jo je Kidrič spoznal v odvetniški pisarni, kjer je bila v službi, mu je – sama nekompromitirana – najprej pripomogla do vzpostavitve stikov prek Danice Gabršček-Vičič z defektologom Janezom Pereničem, ki je imel svojo partijsko skupino z lastno ilegalno tehniko in ki je bil v občasnih stikih z vodstvom KPJ na Dunaju,[82] nato na univerzo, kjer je že od začetka 1931. leta obstajala partijska organizacija in je posamezne skupine celo vodil partijski biro,[83] slednjič pa tudi na terenu v Ljubljani, na Ježici, v Savljah in v Polju.[84] Ko se je Boris Kidrič v jeseni 1931 vpisal na univerzo, na kemijo,[85] so bili tam že organizirani Ferdo Kovačič, Adolf Morel, Vili Povoden, Ivo Rupnik in Marcel Žorga.[86] Še isto leto je Kidrič vzpostavil partijske povezave, ki so segale v Rogaško Slatino, v Ptuj, na Jesenice in v Novo mesto.[87] Verjetno je Boris Kidrič 1931. leta prišel tudi v zvezo z Matijo Gaćićem-Mandićem, Edvardom, ki se je že leto prej nekaj časa mudil v Sloveniji kot partijski delavec, poslan z Dunaja, 1931. leta pa je poskušal vzpostaviti pokrajinsko partijsko središče, kar se mu ni posrečilo.[88] Pač pa se je Kidriču in njegovim sodelavcem do konca 1931. leta posrečilo vzpostaviti partijske zveze z večino pomembnejših industrijskih krajev v Sloveniji ter izoblikovati začasno pokrajinsko vodstvo, kar je v skladu s podatki poročila Začasnega vodstva partije na Dunaju z dne 28. januarja 1932, ki govori o formiranju Pokrajinskega komiteja in Pokrajinskega sekretariata v Sloveniji in o njunih zvezah v različna slovenska industrijska središča.[89] Izrazoslovje osrednjega vodstva KPJ na Dunaju, uporabljeno v tem poročilu, je seveda treba jemati zelo zadržano, saj je slovensko pokrajinsko vodstvo partije bilo zgolj vodilna skupina kot kolektivni organ, v katerem je bil Janez Perenič, v poznejšem dokumentu centralnega komiteja imenovan kot pokrajinski sekretar partije,[90] predvsem usklajevalec dela, največjo avtoriteto pa je imel s svojo iniciativo Boris Kidrič. Vsekakor pa je bilo to začasno pokrajinsko vodstvo vendar, kot je to poudaril Boris Kidrič v svojem organizacijskem referatu v Goričanah, glavni pobudnik obnavljanja partije, posegalo je v dogajanje na univerzi (začetek demonstracijskega obdobja), kjer so komunisti vplivali na preusmeritev JAD Triglav, zavzeli volilne pozicije v akademskem agrarnem klubu Njiva, ter je Boris Kidrič celo napotil Toneta Tomšiča na delo v JNAD Jadran[91] (že oktobra 1931 je bil izvoljen za njegovega podpredsednika), z letaki je razkrinkavalo politično komedijo Živkovićevih parlamentarnih volitev 8. novembra 1931, vzpostavilo je partijsko tehniko pri Satlerjevi Urški v Savljah, kjer je pričel februarja 1932 izhajati Rdeči prapor. Ko se je februarja 1932 vrnil z dveletne robije v Požarevcu Edvard Kardelj in se takoj vključil v delovanje začasnega vodstva, je to do srede leta še razširilo svoje delo, učvrstilo je zvezo z zasavskimi revirji, vzpostavilo je organizacijo v Celju in v Savinjski dolini ter pritegnilo v KPJ organizacije primorskih emigrantov, ki so bile v Ljubljani dotlej vezane na italijansko partijo.[92]

Kot smo omenili, se je sredi 1932. leta pokrajinska organizacija KPJ v Sloveniji odločila za reorganizacijo delovanja po teritorialnih sektorjih. S to novo organizacijsko preureditvijo se je tako končalo prvo podobdobje obnove partije v Sloveniji. Značilna za prehod na drugo podobdobje obnavljanja partije v Sloveniji pa seveda ni samo odločitev o teritorialni preureditvi dela, temveč razmejujejo dve etapi v razvoju KPJ v Sloveniji mnogo bolj bistveni elementi: vzpostavljen je bil stalen stik z novim osrednjim vodstvom partije na Dunaju, tako da je

79 Glej opombo 1.
80 Glej: uvodni povzetek Kardeljevega intervjuja 8. aprila 1972 v Delu.
81 Zdenka Kidrič, Uz ponovno radjanje partije posle šestojanuarske diktature, Četrdeset godina, 2, 1960, str. 72–75; Izjava, 20. marca 1978, pri avtorju; Alenka Nedog, Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem (v nadaljevanju: Alenka Nedog, Viri), IV. pokrajinska konferenca KPJ za Slovenijo 1934, Ljubljana 1975, rokopis, str. 10.
82 Alenka Nedog, Viri, str. 10.
83 Alenka Nedog, Viri, str. 11. Tudi: Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, str. 165.
84 Alenka Nedog, Viri, str. 10; Izjava Dušan Bole, pri avtorju.
85 Alenka Nedog, Viri, str. 10 in 11; Izjava Zdenka Kidrič, 20. marca 1978, pri avtorju.
86 Izjava Fedor Kovačič, 23. marca 1983, pri avtorju; Izjava Vili Povoden, pri avtorju in v ZA CK ZKS. Tudi: Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, str. 165.
87 Alenka Nedog, Viri, str. 11; Izjava Srečko Preželj, pri avtorju.
88 Življenjepis Matije Gacića, A CK ZKJ.
89 Glej opombo 78.
90 Izveštaj o razgovoru sa predstavnikom slovenskog Oblasnog komiteta, 12. septembra 1932, A CK ZKJ, KI 1932/97.
91 Alenka Nedog, Tone Tomšič, str. 56.
92 Glej opombo 90.

odslej organizacija v Sloveniji delovala v mnogo bolj organski povezavi z začasnim centralnim komitejem partije, ki ga je sestavljala od srede 1932. leta skupina z Milanom Gorkićem (Čižinskim) na čelu. Dejstvo je bilo, da je to novo osrednje vodstvo pokazalo več razumevanja za specifične probleme slovenske organizacije, ki je težila k dvigu idejne ravni svojega članstva in k izobraževanju kadrov, ki naj bi se usposobili za poseganje v problematiko vse bolj zapletenega razvoja slovenske družbe kot idejni dejavnik v vsem nacionalnem življenju. Ob tem pa je potrebno povedati, da je kljub ožjim stikom osrednjega vodstva z organizacijo v Sloveniji bilo še tudi pozneje mnogo primerov nerazumevanja problemov partijskega delovanja v domovini, posledica tega pa je bilo dajanje neživljenjskih direktiv.

Drugo podobdobje obnove partije v Sloveniji je trajalo od srede 1932 do avgusta 1933, ko so bili – kot je poročal Boris Kidrič na konferenci v Goričanah – odpravljeni sektorji in se je vodstvo stranke v Sloveniji organiziralo na podlagi komisij po linijah dela. To je bilo razdobje velikega organizacijskega vzpona in vsebinske poglobitve delovanja KPJ v Sloveniji; partija se je zlasti angažirala pri obravnavi slovenskega nacionalnega vprašanja, v jeseni 1932 so pričeli na univerzi izhajati ilegalni »Rdeči signali«, v decembru 1932 je izšla v Ljubljani prva številka legalne partijske revije »Književnost« z urednikom Bratkom Kreftom in ilegalnim uredniškim odborom: Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Stane Krašovec, Dušan Kermavner (ob najožjem sodelovanju Borisa Ziherla). »Književnost« je spregovorila do konca svojega izhajanja (konec 1935) o mnogih najbolj žgočih problemih slovenskega družbenega razvoja, zlasti pomembno pa je bilo obravnavanje slovenskega narodnega vprašanja v Kardeljevem (Brodarjevem) članku »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje«, katerega odmevno dopolnilo pa je bil tudi Kidričev sestavek v prvi številki »Književnosti« »Kriza Ljubljanskega zvona«; v tem sestavku je, kot je zapisala Marija Vilfan,[93] Boris Kidrič očital skupini slovenskih intelektualcev, piscev brošure »Kriza Ljubljanskega zvona«, da jih ne zanima, »kateri razred je glede na svoje ekonomske interese množični nosilec nacionalnega boja in v kakšni socialni zvezi lahko ta množični nosilec realizira svoje nacionalne tendence«. Partijska založba »Nova knjiga« je pričela izdajati klasike marksizma, kot dopolnilo »Proleterju« je začel izhajati »Proletarec«, v juniju 1933 je izšla prva številka »Celice«, ilegalnega organizacijskega glasila KPJ v Sloveniji. Po direktivah osrednjega vodstva je pričela stranka v Sloveniji organizirati gibanje Slovenskih narodnih revolucionarjev (SNR) in znotraj sindikstov Revolucionarno sindikalno opozicijo (RSO), ki pa zaradi svoje sektaške zastavljenosti nista mogli imeti pomembnejših uspehov. Prav tako se je iztekla brez večjega uspeha akcija za ustanavljanje delavsko-kmečkih revolucionarnih odborov. Po navedbah Borisa Kidriča na goričanski konferenci je štela pokrajinska organizacija KPJ v začetku 1933. leta več kot 600 članov, vendar se je med letom zaradi policijskih vdorov v partijske organizacije to število zelo zmanjšalo.

V prvi polovici 1933. leta se je partija v Sloveniji posvetila intenzivnejšemu organiziranju delavskih bojev (junijske demonstracije v Trbovljah), to pa so bili tudi prvi začetki boja za enotnost delavskega razreda. Organizacijska okrepitev partije je tudi omogočila delovanje odborov Rdeče pomoči, ki je sicer obstojala v času diktature pri pokrajinski organizaciji že od 1931. leta.[94] Najpomembnejše za to obdobje pa je nedvomno dejstvo, da so se komunisti, zlasti v času, ko se je buržoazija s protiunitarističnimi meščanskimi opozicijskimi gibanji poskušala postaviti na čelo narodnoosvobodilnega gibanja, z razkrinkavanjem nakan izkoriščevalskega razreda, ki si je poskušal na ta način ustvariti prevladujoč položaj v družbi, uveljavljali na mnogih področjih javnega delovanja, v kulturi, pedagogiki, sociologiji, ekonomiki, v gledališki umetnosti, znastveni in poljudnoznanstveni publicistiki, zlasti v obravnavanju narodnopolitičnih tem. Po dolgem času je imela partija v Sloveniji zopet možnosti razglašati svoje ideje v legalnem tisku, v »Književnosti« in mesečniku »Novi čas«, ki je od oktobra 1932 izhajal v Prekmurju kot glasilo krščanskih socialistov, a je prešel v začetku 1933 povsem v partijske roke (Rudi Čačinovič, Miško Kranjec), tako da je bil po deveti številki ukinjen.

Po podatkih inž. Danila Ječiča se je v jeseni 1931 formiralo na sestanku pod Golovcem prvo pokrajinsko vodstvo, sestavljeno iz šestih ljudi (Boris Kidrič, Janez Perenič, Drago Hartner, Martin Mencej, Danilo Jejčič in Zdenka Armič). Dne 12. septembra 1932 je zapisal Milan Gorkić, ki se je potem, ko je prevzel položaj sekretarja v na novo imenovanem začasnem centralnem komiteju KPJ,

izčrpno poročilo o sestanku z Borisom Ziherlom, ki ga je poslal pokrajinski partijski komite iz Slovenije na razgovor, potem ko se je konstituiral in izvedel reorganizacijo partije na teritorialne sektorje.[95] V tem poročilu, ki ga lahko označujemo kot mejnik med prvim in drugim podobdobjem partijske obnove v Sloveniji, piše, da šteje pokrajinski komite šest članov, od tega pet intelektualcev in enega delavca. Nemogoče je danes poimensko ugotoviti, kdo so bili člani tega vodstva, ki pa sploh ni bilo v sebi sklenjeno telo, temveč samo izvrševalec posameznih nalog, o katerih je razpravljal širši krog partijskih delavcev.[96] Sicer pa Gorkićev zapis govori tudi o plenumu pokrajinskega komiteja, v katerem so bili zastopani delavci.

Nedvomno pa je bil v tem obdobju Boris Kidrič sekretar pokrajinskega komiteja, kar je razvidno iz dveh poročil, ki jih je poslal iz Slovenije centralnemu komiteju na Dunaj. Prvo poročilo, ki je bilo sprejeto 20. novembra 1932 na Dunaju, ima naslov: Poročilo Petra (sekretarja eksekutive KP Slovenije) o delu Pokrajinskega (Oblastnega) komiteja za Slovenijo Centralnemu komiteju KPJ[97] in vsebuje pregled celotne organiziranosti partije v Sloveniji (vsega okrog 450 članov, od tega v Ljubljani 120), ob tem pa izrecno poudarja, da je bil Peter (Boris Kidrič) izvoljen kot sekretar nove eksekutive.

Dne 25. novembra 1932 je centralni komite na Dunaju sprejel »Poročilo iz Slovenije«, ki ga je podpisal Boris Kidrič in v katerem je pokrajinski komite navedel podatke o delovanju za dvig ideološke ravni članstva, o razmnoževanju štiri strani obsegajočih sestavkov, ki so obravnavali vprašanja iz politične ekonomije in komunističnega gibanja. Zanimivo je, da je Kidrič ob navedenih podatkih napisal, da »delavstvo po celicah referate kar požira in zahteva vedno nove«. Različne izjave Kidričevih sodelavcev govore o tem, da se je v veliki meri posvečal izdajanju »Rdečega prapora« in »Rdečih signalov«, za katere je tudi pisal najpomembnejše članke. »Rdeče signale« je sicer urejeval in izdajal komite komunistične frakcije na univerzi.[98]

Pri raziskovanju Kidričevega delovanja v tem drugem podobdobju partijske obnove v Sloveniji ne moremo mimo njegovih stikov s slovenskim pisateljem iz Amerike, Louisom Adamičem, ki je bil v letih 1932 in 1933 v Jugoslaviji in je tedaj precej časa prebil v Sloveniji. Dušanu Boletu je Kidrič jeseni 1933, ko sta se znašla skupaj v preiskovalnem zaporu, pripovedoval o svojem stiku z Adamičem, o tem, kako so Adamiču preskrbeli gradiva, ki jih je potem odnesel v Ameriko, kako sta mu Kidrič in Kardelj sama oskrbela za kovček različnega gradiva o razmerah v Sloveniji.[99]

Louis Adamič je v svoji knjigi »Orel in korenine«[100] na nekaterih mestih omenil svoje takratno znanstvo s Kidričem, na strani 68 slovenskega prevoda iz 1981. leta, pa beremo na 27. strani: »Ko sem bil od leta 1932 do 1933 v Jugoslaviji, sem se seznanil z dvema slovenskima študentoma, ki jima tedaj ni bilo dosti čez dvajset let: z Edvardom Kardeljem in Borisom Kidričem ... Kidrič, s katerim sem se tisto leto, ko sem bil doma, večkrat sešel, je napravil name več vtisa kot Kardelj, s katerim sem govoril samo dvakrat, in to kratko. Za razliko od ultradinamičnega Kidriča s skoraj davincijevsko širino interesov, je bil Kardelj slok, krhek fant zadržanih nravi ... Razen pisma, ki sem ga dobil od Kidriča leta 1934, približno leto dni po svoji vrnitvi v Združene države, nisem imel z nobenim teh mladih mož nobenih stikov ... Toda v knjigi »Moja rodna dežela«, objavljeni leta 1943, sem posvetil Kidriču veliko prostora, ker se je njegovo ime spet in spet pojavljalo v poročilih, ki sem jih dobival iz zavojščene Jugoslavije.« Na strani 68 iste knjige pa je Louis Adamič zapisal: »S prof. Francem Kidričem sem se seznanil, ko sem bil prvič na obisku v Jugoslaviji. Tedaj je bil eden izmed vodilnih članov profesorskega zbora ljubljanske univerze. – Poleti 1932 sem preživel eno popoldne na njegovi kmetiji na Štajerskem in sem slišal, kako se je pritoževal, da je Boris komunist. Ni se mu toliko upirala ideologija, kakor se ni strinjal z nevarnostjo, ki je bila s tem v zvezi.«

Ob osvetlitvi zvez med Borisom Kidričem in Louisom Adamičem v tem času so tudi pomembni podatki o Kidričevi vlogi pri

93 Marija Vilfan, Kidrič kot publicist in novinar, Prispevki Borisa Kidriča k slovenski kulturi, Ljubljana 1979, str. 14–21.
94 Glej opombo 81, sestavek Zdenke Kidrič.
95 Glej opombo 90.
96 Lidija Šentjurc, ustni vir.
97 A CK ZKJ, KI 1932/167.
98 Izjava Fedor Kovačič, 27. marca 1983.
99 Ustni vir, 27. marca 1983.
100 Louis Adamič, Orel in korenine, druga izdaja, Ljubljana 1981.

posredovanju podatkov Adamiču za njegovo knjigo »Struggle« (Boj), ki je izšla 1935. leta v New Yorku.[100a] V tej knjigi je Adamič z manjšimi spremembami, ki so zabrisovale identiteto glavnega junaka, podal pripovedovanje »mladega komunista« o njegovih nepopisnih mukah, ki jih je pretrpel na zaslišanjih (1929. in 1930. leta) po zaporih v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Za to pripoved je Adamiču služilo kot osnova naslednje gradivo: informacije, ki sta mu jih posredovala vsaj na dveh sestankih skupaj Edvard Kardelj in Boris Kidrič v hotelu Metropol (Miklič) v Ljubljani (Edvarda Kardelja je Boris Kidrič seznanil z Adamičem);[100b] večurna pripoved Edvarda Kardelja in Dušana Kermavnerja na sestanku z Louisom Adamičem med 15. in 21. avgustom 1932 na stanovanju Bratka Krefta na Rimski cesti 20/I, kamor je Adamiča pripeljal Boris Kidrič;[100c] rokopis Edvarda Kardelja z opisom njegovih in Kermavnerjevih doživetij na zaslišanjih 1929. in 1930. leta v zaporih – rokopis je Edvard Kardelj skupaj z Borisom Kidričem predal Louisu Adamiču v hotelu Metropol pri slovesu 27. marca 1933 ob njegovem odhodu iz države;[100d] podatki o nečloveškem ravnanju z jetniki v jugoslovanskih zaporih, ki si jih je Adamič zapisal med svojim tedanjim bivanjem v državi; knjižica Glavnjača kao sistem Rajka Jovanovića, ki jo je Adamiču izročil Bratko Kreft.[100e]

Med problemi, ki so bili v letih 1932 in 1933 v partiji v Sloveniji v ospredju, velja omeniti vprašanje separatizma v zvezi z delovanjem skupine, ki je na Nizozemskem izdajala izseljenski list Slovenska delavsko Kmečka Republika,[101] in vprašanje odnosa slovenskih komunistov do gibanja dela slovenskih krščanskih socialistov, ki so se kot »krščanski kolektivisti« močno približali partiji.[102] Podrobnejše raziskave bi morale osvetliti Kidričev delež pri reševanju teh vprašanj.

Marca 1933 je prišel v Slovenijo kot partijski instruktor centralnega komiteja Miha Marinko, ki je po spopadu z Orjuno 1. junija 1924 emigriral v Francijo, delal tam kot rudar, od avgusta 1931 do konca 1932 pa je obiskoval KUNMZ v Moskvi.[103] Po nekaj tednih delovanja v domovini je centralni komite imenoval Marinka za pokrajinskega sekretarja KPJ v Sloveniji. Ta položaj je zavzemal do 9. maja 1934, ko je bil aretiran. Marinko se je po svojem prihodu v Slovenijo hitro vživel v domače razmere in v način delovanja pokrajinskega komiteja, z njegovim jedrom Edvardom Kardeljem, Borisom Kidričem, Borisom Ziherlom, Vilibaldom Kontejem, pozneje tudi s Tonetom Tomšičem.[104] V skupnih naporih z njimi je poskušal tudi premostiti težave, ki so jih kdaj povzročale problematične ali politično celo nesmiselne direktive, s katerimi je centralni komite z Dunaja, zlasti pri organiziranju narodnorevolucionarnega gibanja, skušal vplivati na delovanje komunistov v Sloveniji.[105]

Verjetno je bilo imenovanje Mihe Marinka za pokrajinskega sekretarja v neposredni zvezi z aretacijo Borisa Kidriča, ki je 15. aprila 1933 moral v zapor, izpuščen pa je bil šele 15. novembra 1933, potem ko mu je bila pred državnim sodiščem za zaščito države na procesu v Beogradu izrečena oprostilna sodba.[106] V zvezi s tem naj samo omenimo gladovno stavko v zaporih okrožnega sodišča v Ljubljani, za katero je dal pobudo Boris Kidrič in v kateri je sodeloval del političnih zapornikov.[107] Gradivo sodnega procesa, na katerem so bili obsojeni Boris Vojnilovič na pet let, Konrad Venigerholz-Milko Goršić na tri leta in Ivanka Muačevič na dve leti robije, Lidija Šentjurc na dve leti, Dušan Bole na leto dni in Fedor Kovačič na šest mesecev strogega zapora, daje vpogled v razsežnosti Kidričevega revolucionarnega delovanja, zlasti tiste, ki so segale v življenje univerzitetne mladine.

Dne 22. avgusta 1933 je centralni komite partije poslal pokrajinskemu komiteju v Sloveniji pismo, v katerem je v zvezi z izvedbo okrožnih konferenc, ki naj bi potekale kot neposredna priprava na načrtovano pokrajinsko konferenco, dal smernice za doseganje glavnega strateškega cilja KPJ – takšno grupiranje razrednih sil, ki bodo v čim krajšem času omogočile odločilni boj, strmoglavljenje glavnega sovražnika, »vojnofašistične diktature velikosrbske buržoazije«.[108] Za slovenske razmere je bila pomembna analiza, ki jo je navedel centralni komite o položaju in značilnostih komunističnega gibanja v Sloveniji, ugotavljajoč, da se je to gibanje ne samo opomoglo od udarcev iz let 1929–1931, temveč se je v marsikaterem oziru celo okrepilo. »Doba obnavljanja razbitih sil, skupin in zvez, ter doba povezovanja do nedavnega nepovezanih in samostojno delujočih grup in ostankov starih organizacij po Sloveniji je končana. Gledano s tega razvojnega stališča,« je poudarjal centralni komite, »se nahaja naše gibanje v Sloveniji v začetku nove dobe, v dobi sistematičnega izgrajevanja organizacij v globino in

širino.« V Sloveniji bi moral delavski razred postati glavna in vodilna sila »v borbi tlačenih in izkoriščanih mas«, komunisti pa bi morali »dobiti na svojo stran večino delovnega kmetstva in večino nacionalno zatiranega slovenskega naroda (obrtnike, delovno inteligenco, malomeščansko buržoazijo)«.

Oceno, ki jo je dal centralni komite o razmerah v slovenskem komunističnem gibanju, lahko ovrednotimo kot mejnik, ob katerem je mogoče razbrati nekatere temeljne elemente konca drugega podobdobja partijske obnove v Sloveniji oziroma začetek tretjega obdobja, ki potem sega v zadnje mesece 1934. leta oziroma, kot smo že omenili, doseže svoj vrh v pokrajinski konferenci v Goričanah 16. septembra 1934.

V navedenem dopisu z dne 22. avgusta 1933 je centralni komite slovensko organizacijo opozarjal, naj spremeni način svojega dela, opusti razdelitev na teritorialne sektorje, celotno svoje delovanje pa organizira po posameznih komisijah. Boris Kidrič je v svojem organizacijskem referatu v Goričanah poročal: »Leta 1933 so bili odpravljeni sektorji in se je vodstvo stranke v Sloveniji organiziralo na podlagi komisij po linijah dela.«

Celotno tretje podobdobje partijske obnove v Sloveniji pa je Boris Kidrič v Goričanah ocenil kot čas, za katerega je bila najaktivnejša podpora centralnega komiteja pokrajinski organizaciji, v katerem so se utrjevale množične organizacije partije, SKOJ, Rdeče pomoči ter gibanji SNR in RSO, da pa so ostali v vodstvu pokrajinske organizacije še vedno samo intelektualci. Še tja do konca 1933, predvsem pa do razširjenega plenuma CK KPJ konec oktobra 1933, ki sta se ga udeležila iz Slovenije Miha Marinko in partijski instruktor Ivan Gržetić (Flajšer), so, kljub aktivni podpori centralnega komiteja komunistom v Sloveniji, nastajale težave zaradi različnih direktiv osrednjega partijskega vodstva, ki je poskušalo striktno izvajati linijo kominterne, ne da bi dovolj upoštevalo položaj na terenu. Predvsem se je to pokazalo ob volitvah v Delavsko zbornico (21. in 22. oktober 1933).

Če se je Boris Kidrič v Goričanah ugodno izrazil o razvoju SNR in RSO, je to lahko storil, ker sta obe gibanji iz konceptov, v katerih sta bili zasnovani, prehajali v mnogo širše zastavljeno delovanje slovenskih komunistov. V sindikalnem gibanju v bistvu ni več bilo problema ustvarjanja frakcij v socialističnih sindikatih, temveč je bila komunistom postavljena naloga pripomoči k temu, da bo strokovna organizacija zajela čim širše množice delavcev. V SNR pa se je prav tako vedno bolj umikalo v ozadje organiziranje revolucionarnih odborov in je prihajalo vedno bolj v ospredje ustvarjanje možnosti za skupni nastop politično in socialno različno oblikovanih skupin slovenske družbe v boju proti diktaturi. Tako sta bili vidni potem na sami goričanski konferenci dve močno poudarjeni tendenci: potreba po ustvarjanju enotnosti delavskega razreda in usmeritev delovanja slovenskih komunistov k mnogo celovitejšemu obravnavanju problemov slovenske družbe ob določanju razvojnih koordinat slovenskega naroda. Še vedno pa je veljala linija najostrejših napadov na »socialfašiste«, zlasti zaradi njihovih teženj, da bi obnovili svojo stranko.

Ko je prišel Boris Kidrič sredi novembra 1933 iz zapora, se je takoj vključil v delova-

100a Louis Adamič, Struggle, New York. N. Y. 1935. Knjigi, ki je obsegala Predgovor, Boj in protestno pismo, ki ga je 24. novembra 1933 poslal dr. Leonidu Pitamicu, jugoslovanskemu poslaniku v Washingtonu, poseben odbor ameriških intelektualcev. Knjigi je avtor dodal pojasnilo Boj, prevedel iz slovenščine in pregovor pa napisal Louis Adamič. Večina materiala v tej brošuri je bila prvič objavljena v septembrski številki New Masses leta 1933. Uvodnik, napisan na osnovi zgodbe, ki ima tukaj naslov Boj, je izšel 16. avgusta 1933 v The New Republic. Ozadje te zgodbe je v celoti predstavljeno v najnovejši knjigi Louisa Adamiča Vrnitev v rojstni kraj, ki so jo februarja 1934 izbrali za knjigo meseca. Boj je pred tem objavil Arthur Whipple. Copyright 1934 Louis Adamič. (Knjiga je izšla 1969. leta v Ljubljani, prevedena v slovenščino in v srbohrvaščino pri Državni založbi Slovenije z uvodom Ivana Bratka).

100b Pismo Edvarda Kardelja Dušanu Kermavnerju 24. junija 1969. (Prepis v Jugoslovanskem centru za teorijo in prakso samoupravljanja Edvarda Kardelja v Ljubljani.)

100c Pismo Dušana Kermavnarja Edvardu Kardelju 11. julija 1969 in Pojasnilo Dušana Kermavnarja Ivanu Bratku v pismu 22. maja 1966. (Prepis v Jugoslovanskem centru za teorijo in prakso samoupravljanja Edvarda Kardelja v Ljubljani.) Tudi: France Adamič, Spomini in pričevanja o življenju in delu Louisa Adamiča, Ljubljana 1983, str. 58–63.

100d Pismo Edvarda Kardelja Dušanu Kermavnerju, 24. junija 1969.

100e France Adamič, Spomini in pričevanja o življenju in delu Louisa Adamiča, str. 58.

101 KI 1932/133, A CK ZKJ. O tem pojavu je Boris Kidrič spregovoril tudi v svojem organizacijskem referatu v Goričanah.

102 KI 1932/97, A CK ZKJ.

103 KUNMZ, Komunistična univerza nacionalnih manjšin Zahoda. Podatki iz: Miha Marinko, Moji spomini, Ljubljana 1971.

104 Prav tam, str. 90.

105 Prav tam. Tudi; str. 98 in 99.

106 D. S., Br. 28/30, A CK ZKJ.

107 Pismo Centralnega komiteja KPJ Pokrajinskemu komiteju KPJ za Slovenijo z dne 22. avgusta 1933, A CK ZKJ, KI 1933/212.

108 O tem obširno piše Miha Marinko v svojih spominih, podrobno ga analizira tudi Alenka Nedog v svojih Virih.

nje pokrajinske organizacije KPJ, ki je postopoma začela prebijati obroč izoliranosti, v katerega jo je potisnil režim diktature. Kidriču je bilo nekaj časa zaupano obnavljanje mladinske organizacije. Po aretaciji Mihe Marinka in organizacijskega sekretarja pokrajinskega komiteja KPJ Vilibalda Konteja sta sestavila Edvard Kardelj in Boris Kidrič pokrajinsko vodstvo, v katerem so bili Levc-Edvard Kardelj, Kos-Boris Kidrič, Piškur-Rudi Rojc, Baraga-Jože Brilej, Stritar-Oskar Kovačič in Vlado (Bratec)-Karel Luter kot instruktor,[109] organizirano pa je bilo tudi skupno pokrajinsko vodstvo partije in SKOJ v sestavi: Boris Kidrič, Karel Luter in Jože Slak.[110] To pokrajinsko vodstvo je v glavnem v tej sestavi organiziralo tudi pokrajinsko konferenco v Goričanah. Bilo je zelo aktivno, gradivo za pokrajinsko konferenco je zbralo z vprašalnimi polami, ki so jih morali izpolniti posamezni okrožni komiteji (podobna akcija je potekala že poleti 1933, ko naj bi bila pokrajinska konferenca, kar pa se potem ni uresničilo). Res pa je, da si je po aretacijah, ki so se vrstile, moralo pokrajinsko vodstvo KPJ prizadevati, da bi sproti obnavljalo pretrgane stike z organizacijami na terenu, vrhu vsega se je junija za nekaj dni znašel Edvard Kardelj v zaporu, nato pa je bil mesec dni izločen iz dela Boris Kidrič, ki je moral na operacijo roke. Sicer pa je bil to čas naglo vrstečih se političnih dogodkov velikega pomena, ki so vplivali tudi na pokrajinsko organizacijo KPJ v Sloveniji. Izvršni komite kominterne je januarja 1934 potrdil zasnovo znane izjave treh strank (KPJ, KPI in KPA),[111] Centralni komite KPJ je sprejel načelni sklep o ustanovitvi nacionalnih partij v okviru jugoslovanske partije (KPS, KPH in v bližnji prihodnosti KPM).[112] Ker je centralni komite sklenil izvesti tudi državno konferenco (IV. državna konferenca KPJ v Ljubljani 24. in 25. decembra 1934), so morale biti končane okrožne in pokrajinske konference v državi do novembra 1934. Tako se je poleti, v juliju, avgustu in začetku septembra 1934, mudil v Sloveniji Josip Broz-Tito kot instruktor Centralnega komiteja KPJ (kot član politbiroja CK KPJ); sodelovanje s Titom pa je bilo zlasti za Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča in Ivana Mačka, ki je bil izvoljen na goričanski konferenci v novi pokrajinski odbor organizacije in je v začetku oktobra 1934 prevzel tudi položaj pokrajinskega sekretarja KPJ za Slovenijo, prelomnega pomena, saj je Tito s pomočjo, ki jo je nudil pokrajinski organizaciji partije v Sloveniji že uveljavljal tisti koncept delovanja, ki se je potem docela uveljavil po letu 1937, ko je prišel Josip Broz-Tito na čelo partije.

Boris Kidrič in Edvard Kardelj, ki sta dejansko vodila vse priprave za goričansko konferenco, pa sta se morala z ostalimi člani pokrajinskega vodstva posvečati še sprotni politični akciji, ki so jo zahtevali dogodki, od poskusov socialnih demokratov, da bi ponovno sprožili akcijo za obnovo svoje stranke, pa tja do stavkovnega gibaja, ki je doseglo v tistem času svoj vrhunec v julijski gladovni in avgustovski stavki zasavskih rudarjev. Med velike uspehe komunističnega gibanja v Sloveniji pa je šteti dejstvo, da si je Franc Leskošek-Luka, član Partije od 1926. leta (kar pa zunaj partije ni bilo znano), pridobil s svojim delovanjem v Ursovih sindikatih tolikšno popularnost, da je bil na kongresu Strokovne komisije 18. marca 1934 izvoljen za njenega predsednika. V tistem času so slovenski komunisti tudi uspešno nadaljevali izdajanje klasikov marksizma v partijski založbi Nova knjiga, v Mali biblioteki, ustanovljeni 1934. leta, pa je izšlo nekaj brošur z aktualnimi sestavki o problemih sodobnega sveta, ki sta jih napisala Edvard Kardelj in Stane Krašovec.[113]

V vsem obdobju partijske obnove je mogoče slediti prizadevanjem partije v Sloveniji, da pridobi kmečke množice za revolucionarni boj. Boris Kidrič je v zvezi s tem med neposrednimi nalogami pokrajinske organizacije v Sloveniji posebej poudaril: »Najvažnejša naloga je, da se stranka zakorenini med delovnim kmečkim ljudstvom, ki je naraven zaveznik delavstva. Vsako zanemarjanje te strani bi pomenilo izdajstvo revolucionarnih ciljev komunistične stranke«, Edvard Kardelj pa je v svojem referatu o nalogah pokrajinske organizacije KPJ v Sloveniji glede kmečkega in nacionalnega vprašanja[114] dejal: »Boj za osvojitev kmečkih množic je torej pogoj za zmago proletariata, pogoj za uspeh proletarske revolucije, za vzpostavitev sovjetske oblasti.« K temu je v istem referatu pristavil: »Proletarska revolucija ni mogoča brez meščanske demokratske revolucije, ki mora rešiti kmečko in nacionalno vprašanje.« Navedene ugotovitve, izražene na goričanski konferenci, so bile prisotne ob snovanju legalnega glasila partije, ki naj bi spregovorilo kmečkim množicam, to glasilo pa je, kot vemo, začelo izhajati že tri tedne po konferenci pod naslovom »Ljudska pravica«. Kdo ve, če so se snovalci

»Ljudske pravice« zavedali, da list v času svojega izhajanja ne bo samo glasnik in oznanjevalec socialnih teženj slovenskega kmeta, temveč s svojo poverjeniško in dopisniško mrežo tudi organizacijska osnova za formiranje skupine kmečko-delavskega gibanja (KDG), legalne politične tvorbe, ki je postopoma prerasla v matico ljudskofrontnega gibanja.

Boris Kidrič je 16. septembra 1934 na goričanski konferenci prebral dva referata, prvega o organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah pokrajinske organizacije komunistične stranke v Sloveniji, ter drugega, poročilo o delu pokrajinske organizacije Komunistične partije v Sloveniji po strokovnem vprašanju, medtem ko je Edvard Kardelj govoril o nalogah slovenskih komunistov glede kmečkega in nacionalnega vprašanja, Jože Brilej pa je podal referat o agitaciji in propagandi.[115]

Avgusta 1934 je izšla druga številka drugega letnika Celice, v kateri so bile objavljene »teze« za poročila na okrožnih konferencah, ta poročila pa bi naj služila kot osnova za referate na pokrajinski konferenci. Dejansko vsebujejo te »teze« že celotno osnovo vseh treh referatov v Goričanah (referat o agitaciji in propagandi, ki ga je imel na pokrajinski konferenci Jože Brilej, ni zajet v te »teze«) in je iz gradiva, ki ga je objavila Celica, očitna enotnost in medsebojna prepletenost osnovnih elementov vseh treh referatov, kar potrjuje sicer znano dejstvo, da so vsi trije referati nastajali kot skupno delo članov pokrajinskega vodstva.

Po goričanski konferenci Boris Kidrič več ni sodeloval v vodstvu pokrajinske organizacije, »predajo poslov« novemu vodstvu, katerega sekretar je bil Ivan Maček-Matija, je opravil Edvard Kardelj. Boris Kidrič je bil zaposlen predvsem s pripravami na IV. državno konferenco KPJ, katere se je potem z Ivanom Mačkom udeležil kot delegat; na konferenci je bil izvoljen v centralni komite kot član namestnik.[116]

V začetku aprila 1935. je prispel v Ljubljano član CK KPJ Adolf Muk (Manojlo); v poročilu, ki ga je napisal nekaj dni po svojem prihodu, je – ob takratnem nezadovoljivem organizacijskem položaju partije v Sloveniji – sporočal podrobnosti o svojih razgovorih z vodilnimi člani partije v Sloveniji, med drugimi tudi z Borisom Kidričem.[117]

Potem ko so bile 6. aprila 1935 razpisane parlamentarne volitve za 5. maj 1935, je, kot je razvidno iz raznih podatkov, Boris Kidrič vodil in usmerjal celotno predvolilno dejavnost komunistov v Sloveniji.[118]

Že 10. januarja 1935 je bil dan na seji CK KPJ predlog KIM,[119] naj Oskar (Karel Hudomalj) preneha delovati v SKOJ, njegovo mesto (sekretarja CK SKOJ) pa naj prevzame Boris Kidrič (Kos).[120] Kidrič je potem šele maja 1935 prevzel dolžnost sekretarja Začasnega vodstva SKOJ.[121] Medtem se je ponovno vrnil k delu v partijskem pokrajinskem komiteju. Iz poročila pokrajinskega komiteja z dne 10. marca 1935, ki je bilo poslano centralnemu komiteju, pa tudi iz poznejših poročil iz Slovenije[122] je razviden težak položaj, v katerem se je znašlo pokrajinsko vodstvo po reorganizaciji januarja 1935 in v februarju, ko je bil pokrajinski sekretar Ivan Maček-Matija v zaporu. Pokrajinski komite je samokritično, zlasti v svojem poročilu z dne 10. marca 1935, ocenil delovanje nekaterih svojih članov, tudi Borisa Kidriča (Kosa). Dejansko je v poročilu izraženo nezadovoljstvo z uspehi dela in načinom delovanja posameznikov nakazovalo globlji proces prilagajanja partijske organizacije zahtevam prehitevajočega se političnega razvoja.[123]

[109] Pismo Borisa Kidriča Centralnemu komiteju KPJ z dne 14. junija 1934, KI 1934/122, A CK ZKJ; Pismo Edvarda Kardelja z dne 23. julija 1934 oziroma Pokrajinskega komiteja KPS Centralnemu komiteju KPJ na Dunaju, A CK ZKJ, KI 1934/153.

[110] Alenka Nedog, Viri; Pismo Borisa Kidriča z dne 14. junija 1934. Tudi: France Filipič, Poglavje iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 2, Ljubljana 1981, str. 121.

[111] KI 1934/85, A CK ZKJ.

[112] Pismo Centralnega komiteja KPJ Srdjanu Prici, A CK ZKJ, KI 1934/155.

[113] Jože Munda, Bibliografija slovenskega marksističnega tiska, Ljubljana 1969.

[114] Teoretična priloga slovenske izdaje Komunista, avgust-december 1974, ki je izšla od 40. obletnici pokrajinske konference KPJ za Slovenijo v Goričanah.

[115] Prav tam.

[116] Od Slovencev so bili izvoljeni v Centralni komite KPJ Miha Marinko, Franc Leskošek in Karel Hudomalj, med člani namestniki pa Boris Kidrič in Lovro Kuhar, Zapisnik IV. državne konference KPJ, A CK ZKJ, KI 1934/276–1.

[117] Izveštaj Manojla iz Zagreba, A CK ZKJ, KI 1935/177.

[118] Rudi Čačinović, Kidričeva poruka: »Ne vračaj se brez odgovora«, Četrdeset godina, 2, str. 206 in 207; Miroljub Vasić, Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941, Beograd 1977, str. 311.

[119] KIM, Komunistična mladinska internacionala.

[120] KI 1935/10, A CK ZKJ; Zapisnik seje Centralnega komiteja KPJ z dne 10. januarja 1935.

[121] Miroljub Vasić, Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941, str. 272.

[122] Izveštaj PKS, 10. marca 1935, A CK ZKJ, KI 1935/25; Izveštaj Manojla iz Zagreba, A CK ZKJ, KI 1935/177.

[123] France Filipič, Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, str. 147 in 148.

V zvezi s Kidričevim delovanjem v tem času velja omeniti še poročilo Manojla (Adolfa Muka) iz Zagreba z dne 4. aprila 1935, da Oskar (Karel Hudomalj) zahteva, naj se Kos (Boris Kidrič) čimprej preseli k njemu (v Zagreb),[124] kar pa je bilo, z ozirom na takratne Kidričeve zadolžitve v Sloveniji, še neizvedljivo. Zanimivo osvetljuje Kidričevo dejavnost v predvolilnem boju za parlamentarne volitve »Pismo Voje« št. 8 z dne 12. aprila 1935,[125] iz katerega je razvidno, kako zelo se je Boris Kidrič, dokler se ni pokazalo, da to ni mogoče, zavzemal za samostojen nastop komunistov na parlamentarnih volitvah.

Kot je znano, je Boris Kidrič prevzel funkcijo sekretarja Začasnega vodstva SKOJ v državi šele 21. maja 1935, ko je odšel tudi v Zagreb in se potem s to funkcijo udeležil Splitskega plenuma 9. in 10. junija 1935.[126] Začenjalo se je novo obdobje Kidričevega delovanja.

Če na koncu povzamemo bistveno vsebino našega sestavka, lahko najprej opozorimo na tri obdobja Kidričevega revolucionarnega delovanja v obravnavanem času (1927–1935): na prvo obdobje, ki je trajalo od 1927. leta, ko se pridruži delavskemu revolucionarnemu gibanju, do 7. novembra 1929, ko je moral v zapor; na drugo obdobje, ki je obsegalo leto dni zaporniškega in kaznilniškega življenja in se končalo z odhodom iz Moške kaznilnice v Mariboru 7. novembra 1930, in na tretje obdobje, ki se je izteklo v maju 1935, ko je prevzel delo sekretarja Začasnega vodstva SKOJ v domovini in odšel v ilegalo v Zagreb.

Raziskava je poskušala ob analizi posameznih obdobij, ob problematiki, ki jo je komunistično gibanje v Sloveniji zajemalo, dognati Kidričev položaj v vrstah tega gibanja, njegovo mesto in njegovo vlogo v pokrajinski organizaciji SKOJ in KPJ, njegovo iniciativnost in dejavnost, njegovo sposobnost uveljaviti se v skupnem delu. Njegovemu osebnemu razvoju smo poskušali slediti ob njegovem odnosu do delovanja njegovih tovarišev, zlasti v času najhujšega nasilja šestojanuarskega režima, ob Kidričevem zavzemanju stališč o posameznih problemih, s katerimi se je soočalo komunistično gibanje v slovenski družbi in v širših razsežnostih revolucionarnega boja nasploh, ter ob sprejemanju odločitev, ki so bile marsikdaj usodne za njegovo življenje in za gibanje, kateremu je bil brezmejno vdan.

Čeprav sta bila referata na pokrajinski konferenci v Goričanah, ki ju je on prebral, zvečine skupno delo, sta vendar nekakšen ključ za razpoznavanje bistvenega elementa njegovega revolucionarnega boja od začetkov, ko se mu je zapisal, do prevzema novih dolžnosti v 1935. letu: vseskozi je Kidrič težil k posredovanju idej revolucionarnega boja najširšim množicam; pri tem je prispeval svoj bistveni delež, ko je partija v letih svoje obnove prebijala obroč izoliranosti in vedno bolj stopala iz ilegale na odprto sceno javnega delovanja. Ob tem moramo posebej podčrtati Kidričev boj proti ozkosti, sektaštvu in primitivnosti ter pomanjkanju etike v partijskih vrstah, proti predsodkom, da je revolucionarni boj sámo zadeva industrijskega proletariata, proti nepoznavanju družbenih zakonitosti o soodvisnosti vseh družbenih procesov.

Raziskava je postavila v ospredje nekatera faktografska dejstva iz Kidričevega življenja, ki so bila ob predstavitvah njegove življenjske poti marsikdaj pomanjkljivo osvetljena. Ob analizi njegove osebnosti in njegovega temperamenta smo dali obširnejši prostor navedbam Edvarda Kardelja, ki ni bil samo Kidričev najbližji prijatelj, temveč se je s Kidričem dopolnjeval v delu in v vsem javnem natopanju.

Idejna in vsebinska plat Kidričevega delovanja sta, tudi z ozirom na omejeni prostor, večinoma samo nakazani, do njune poglobitve in širše razčlenitve pa bo, z nujnim pritegovanjem novih zgodovinskih podatkov in bolj sistematičnim urejanjem snovi, še dolga pot.

[124] A CK ZKJ, KI 1935/177.
[125] Voja-Stjepan Grzetić, A CK ZKJ, KI 1935/19-3.
[126] Pismo Karla Hudomalja z dne 21. maja 1935, A CK ZKJ, KI 1935/276. Tudi: Miroljub Vasić, Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941, str. 320.

Anka Vidovič-Miklavčič

Prispevek Borisa Kidriča k uveljavljanju nove koncepcije SKOJ in razvoju protifašističnega mladinskega gibanja v Jugoslaviji sredi tridesetih let

Z vidika presoje Kidričevih političnih sopotnikov in soborcev in zlasti zgodovinske retrospektive ima Boris Kidrič, mislec in revolucionar, v jugoslovanski zgodovini predvojnega, vojnega in povojnega obdobja izjemno mesto. Njegova sled priča o široko razpredeni dejavnosti ustvarjalca, organizatorja, misleca in borca našega revolucionarnega in narodnoosvobodilnega boja. Pri obravnavi te vsebinsko bogate življenjske poti in vloge se bomo v referatu omejili le na problematiko SKOJ (Savez komunističke omladine Jugoslavije oz. Zveza komunistične mladine Slovenije) z vidika uveljavljanja nove smeri v boju za dosego protifašistične mladinske fronte, in sicer v času, ko je bil Kidrič sekretar začasnega vodstva SKOJ konec maja 1935 oziroma sekretar Centralnega komiteja SKOJ (CK SKOJ) avgusta 1935, pa do njegove aretacije junija 1936 na Dunaju. Vendar ta časovni okvir, razumljivo ni v enakem sorazmerju z vsebinsko problematiko, ki jo bomo obravnavali v referatu. Leto 1935 pomeni namreč prelomno obdobje v komunističnem delavskem in mladinskem gibanju v Jugoslaviji in v svetu, ki pa ima svoje iztočnice v letih pred tem.

V nekoliko širšem prikazu bosta tako predmet obravnave Kidričeva vloga in delež pri vsebinskem oblikovanju in uveljavljanju nove poti SKOJ in razvoju protifašističnega mladinskega gibanja v jugoslovanskih pokrajinah.

Boris Kidrič je sodil v tisti del mlade generacije, ki si je v dvajsetih in tridesetih letih v ostri diferenciaciji z intelektualnim malomeščanstvom ob obravnavi slovenskega narodnega vprašanja in zakonitosti družbenega razvoja že zelo zgodaj izoblikoval svojo lastno duhovno fiziognomijo, se uvrstil v revolucionarno generacijo marksistov in zavestno prevzel težo zgodovinskih odločitev in dejanj. Že kot srednješolec je stopil, kot bi temu rekli, v areno življenja in se opredelil za revolucionarno delavsko gibanje. Eno takšnih obdobij v Kidričevem življenju je bilo prav gotovo tisto obdobje, ko je bil sekretar CK SKOJ in je z izrednim poznavanjem marksistične teorije in dotedanje revolucionarne prakse iskal in pokazal ustrezno pot mladi generaciji v procesu družbene in nacionalne osvoboditve.

Mladinsko demokratično revolucionarno gibanje je v širšem procesu idejnega zorenja in oblikovanja protifašistične fronte v Jugoslaviji postajalo vse večji in vse kvalitetnejši dejavnik. Prvo pomembno zarezo v

SKOJ pomeni IV. državna konferenca Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) decembra 1934, na kateri je bila sprejeta ideja o protifašističnem povezovanju, drugi korak je bila resolucija Centralnega komiteja KPJ (CK KPJ) marca 1935. o stanju in nalogah Komunistične partije in nato junija istega leta splitski plenum, na katerem se je že opredelila politika ljudske fronte, in sicer pred VII. kongresom kominterne. Za mladinsko ljudsko fronto pa je bila še posebno pomembna IV. državna konferenca SKOJ leta 1935. Na mestnih in pokrajinskih konferencah KPJ so marsikje pretresali tudi delo Komunistične partije s SKOJ. Pri tem so ugotavljali, da so zapostavljali in podcenjevali njegovo vlogo in značaj.[1] Ko je nato IV. državna konferenca KPJ obravnavala vprašanja politike in dejavnosti Komunistične partije, je med drugim morala ugotavljati tudi zanemarjenost partijske dejavnosti med mladino, ker ponekod v organizacijah Komunistične partije niso docela dojeli pomena obnavljanja in krepitve SKOJ ter širjenja njegove dejavnosti v legalne mladinske organizacije in društva. Tako je sprejeta resolucija Delo med mladino in naloge partije obvezovala vodstva Komunistične partije na vseh ravneh, naj vsestransko pomagajo SKOJ, še posebno pri njihovem delu v sindikalnih organizacijah in drugih množičnih organizacijah mladine, pri tem pa ne bi smeli zanemarjati tudi organizacijskega utrjevanja in idejnopolitičnega usposabljanja članov SKOJ.[2]

Vodstvo KPJ se je že kmalu po državni konferenci posvečalo predvsem dvema vprašanjema: 1. oblikovanju prihodnjega vodstva SKOJ v domovini in 2. vsebinski pripravi dokumentov o novem razmerju KPJ do SKOJ. Tako je bil že 29. decembra 1934 na sestanku CK KPJ sprejet sklep o postavitvi skojevskega vodstva v domovini. Dne 5. januarja 1935 so na sestanku CK KPJ ponovno obravnavali vprašanje prihodnjega začasnega vodstva SKOJ in sprejeli sklep o njegovem takojšnjem oblikovanju s sedežem v Zagrebu. Tako so v začasno vodstvo predlagali inštruktorja SKOJ Karla Lutra-Vlada in sekretarja Mestne konference SKOJ (MK SKOJ) v Zagrebu Ivana Korskega, sicer pa so dokončno odločitev o sestavi prepustili Komunistični mladinski internacionali (KMI). Na omenjenem sestanku so tudi zadolžili bivšega sekretarja vodstva SKOJ Karla Hudomalja-Oskarja, naj pripravi navodila za delo novega začasnega vodstva SKOJ v domovini, med drugim naj bi bila njegova osrednja naloga priprave za IV. državno konferenco SKOJ.[3]

Širša razprava o razmerah v SKOJ je ponovno potekala na seji CK KPJ 10. januarja 1935 na Dunaju, na kateri sta bila nato zadolžena Josip Broz Tito in Adolf Muk za izdelavo projekta okrožnice vsem vodstvom partijskih organizacij o delu SKOJ in prihodnjih nalogah. Tedaj je bil Boris Kidrič-Kos, kandidat za člana CK KPJ, izvoljen na IV. državni konferenci KPJ, predlagan za sekretarja začasnega vodstva SKOJ. Hkrati so poslali tudi predlog Izvršnemu komiteju KMI (IK KMI), da bi ga odobril.[4] Bržkone je k predlaganju Kidriča za sekretarja precej prispevalo zaupanje vodstva KPJ, saj je prav tedaj uspešno opravil organizacijske in tehnične priprave za državno konferenco, predvsem pa Kidričevo sodelovanje s Titom. Tito se je namreč mudil v Sloveniji jeseni 1934 zaradi priprav na pokrajinsko konferenco KPJ za Slovenijo v Goričanah in je predvsem na tej konferenci imel priložnost spoznati prodornega, analitičnega duha in širino partijskega delavca Kidriča.

O Kidriču so govorili prav tako na seji CK KPJ 18. januarja 1935 v zvezi s Parovićevimi predlogi za temeljito reorganizacijo partijske organizacije v Sloveniji in Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, v katerem je delal tudi Kidrič. Da bi se izmaknil strogemu policijskemu nadzorstvu, bi bilo primerneje, če bi odšel v Zagreb, kjer je bil predviden sedež začasnega vodstva SKOJ in bi tam v ilegali opravljal funkcijo sekretarja.[5] Dokaj hitro, že konec januarja 1935, je na podlagi zgoraj omenjenih zadolžitev in priprav začelo delovati začasno vodstvo SKOJ v sestavi Karlo Luter, Ivan Korski in Dušan Mamula, za tehnični aparat pa je bil zadolžen Leo Mates. Aprila naj bi bil po nekaterih podatkih kooptiran v začasno vodstvo še član Pokrajinskega komiteja SKOJ za Hrvatsko Sava Zlatić.[5a]

Toda tehtni razlogi so Kidriču kmalu nato preprečili takojšnje delo v začasnem vodstvu SKOJ in odhod v Zagreb. Ostati je moral namreč v Sloveniji, kjer se je posvetil političnim pripravam za skupščinske volitve 5. maja 1935, med drugim se je zato konec marca 1935 mudil tudi v Zagrebu na razgovorih s članom Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS) Karlom Hudomaljem.[6] Poleg tega je delal v pokrajinskem vodstvu KPJ za Slovenijo pri reorganizaciji Komunistične partije in sindikalnem

gibanju. Zato je prevzel funkcijo sekretarja začasnega vodstva SKOJ šele 21. maja 1935. Dotlej je opravljal delo sekretarja začasnega vodstva SKOJ Karlo Luter, Karlo Hudomalj-Oskar, bivši sekretar začasnega vodstva SKOJ, pa je bil še nadalje predstavnik SKOJ v CK KPJ.

Potem ko je Kidrič prevzel dolžnost sekretarja v Zagrebu, je odtlej živel in delal ilegalno. Tam je junija 1935 oblikoval skojevsko vodstvo v taki sestavi: Vladimir Bakarić, Ivan Sabolek, Pavle Dursanivić. Pri delu začasnega vodstva so pomagali še inštruktorji Tone Ranzinger, Karlo Luter, Franc Čepelnik in Zembilj, ki je bil s sklepom CK KPJ dne 27. junija 1935 postavljen za operativni organ v državi.[7] Pri tem je vsekakor treba poudariti, da je takšno vodstvo, sestavljeno predvsem iz partijskih delavcev, ki so izšli iz politične prakse v domovini in imeli svoj sedež v njej, ugodno vplivalo tudi na priprave in potek IV. državne konference SKOJ, pa tudi na politično dejavnost samo.

Dotedanja široka razgibanost skojevskih organizacij, zlasti v nekaterih pokrajinah in mestih v predvolilni kampaniji za skupščinske volitve je deloma tekla vzporedno s pripravami na državno konferenco SKOJ. Oboje je poslej vplivalo na borbeno razpoloženje in orientacijo članstva SKOJ in levičarske mladine v boju proti novemu režimu Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) za demokratizacijo javnega življenja.[8]

Obravnave na splitskem plenumu 9. in 10. junija 1935, ki so na podlagi Parovićevega referata Fronta narodne slobode prispevale k širši zasnovi ljudske fronte, so dale hkrati tudi nove smernice za bližnje priprave skojevskih organizacij na IV. državno konferenco SKOJ, kakor tudi za prihodnje mladinsko protifašistično gibanje. S sprejetjem načela samoodločbe, ki pa ne pomeni tudi brezpogojne odcepitve, se je preneslo težišče partijske dejavnosti na samoodločbo. S tem so se Komunistični partiji in SKOJ ponujale nove oblike legalnega dela v boju za narodno enakopravnost in demokratične svoboščine. Hkrati se je postavilo v ospredje tudi vprašanje mesta in vloge SKOJ, sektaštva in odnos Partije do SKOJ. Na plenumu je sodeloval tudi sekretar začasnega vodstva SKOJ Boris Kidrič. Njegova opredelitev do narodnega vprašanja se je oblikovala še v času, ko je bil član Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, ter med uredniškim sodelovanjem pri Rdečem praporu in zlasti pri Književnosti v letih 1932–1935. Tako je leta 1933 pod psevdonimom M. S. zavzeto zapisal v prispevku Kriza Ljubljanskega Zvona, ki je bil namenjen Vidmarjevi »družini« – krogu sodelavcev nove slovenske književne revije Sodobnost, tale očitek, ki je hkrati že odkrival Kidričevo naravnanost. Takole pravi: »Ne zanima je, kateri razred je glede na svoje ekonomske interese množični nosilec nacionalnega boja in v kaki socialni zvezi lahko ta množični nosilec realizira svoje nacionalne tendence«.[9] Njegovo, kot tudi Kardeljevo idejno izhodišče, da narodno vprašanje ni le kulturni problem, marveč v svojem jedru socialni problem, ki naj bi ga v prihodnosti reševalo z bojem delovno ljudstvo, je bilo poslej moto vse njegove dejavnosti. To ugotovitev je na svoj način potrdil tudi v analizah slovenskih političnih razmer, narodne

[1] Miroljub Vasić, Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941, Beograd 1977 (v nadaljevanju: Vasić, o. c.), str. 189.
[2] Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1963, str. 157; Vasić, o. c., str. 270. Primerjaj tudi: članek Za efikasnu pomoć SKOJ-u, objavljen v Proleteru aprila 1935.
[3] Vasić, o. c., str. 270 in 271. Prvotno je bilo načrtovano, da bo opravljena IV. državna konferenca SKOJ že do 1. maja 1935, vsebinsko pa naj bi konference potekale po pokrajinah takole: 1. sindikati in boj za mladinske sekcije, 2. fašistične organizacije in delo SKOJ v njih, 3. boj proti vojni in delo v vojski, 4. volitve skojevskih vodstev.
[4] Vasić, o. c., str. 271.
[5] Zgodovinski arhiv CK ZKS (v nadaljevanju: ZA CK ZKS), fond kominterne, št. 83/330–331, Zapisnik seje CK KPJ, 18. januarja 1935; France Filipič, Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, Ljubljana 1981, str. 139–140.
[5a] Vasić, o. c., str. 271 in 272.
[6] Vasić, o. c., str. 311.
[7] Ibidem, str. 330; Vojo Rajčević, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919–1941, 2, Zagreb 1980, str. 107. Politbiro CK KPJ je 27. junija 1935 ustanovil državni biro (zemaljski biro) z Djordjem Mitrovićem na čelu in s sedežem v Zagrebu, kjer je bila tudi centralna partijska tehnika.
[8] Npr. v Sloveniji na ljubljanski univerzi v okviru Akcije za univerzitetno knjižnico in kliniko (več o tem: Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, str. 193 in dalje); zlet Svobod v Celju 7. julija 1935, ki je prerasel v veliko politično manifestacijo, v kateri je množično sodelovala mladina. V jugoslovanskih pokrajinah v prvi polovici 1935 pa zlasti akcije, stavke in demonstracije za ukinitev koncentracijskega taborišča v Višegradu in za izpustitev študentov iz taborišča; po uboju študenta Mirka Srzentića na barikadah na beograjski pravni fakulteti so izbruhnile velike demonstracije študentovske mladine v Zagrebu, Beogradu in zlasti v Črni gori ter solidarnostne akcije na ljubljanski in skopljanski filozofski fakulteti. Vse te akcije, demonstracije in zborovanja so poleg študentske mladine pritegnile tudi drugo mladino v gibanje proti režimu. Delavska mladina je bila še posebno dejavna v ofenzivnih mezdnih gibanjih in stavkah; tako so npr. delavci zahtevali povišanje mezd, skrajšanje delavnika in zboljšanje delovnih razmer, delavska mladina pa še posebej ustanavljanje mladinskih sindikalnih sekcij.
[9] Književnost 1932/33, št. 1, str. 98.

ogroženosti Slovencev, organizacijske in vsebinske dejavnosti KPJ in SKOJ v letih 1929 do 1934, ki jih je prikazal v svojih dveh referatih na goričanski konferenci in ki so med drugimi prispevale k sklepnim mislim konference. Čeprav so bile ugotovitve o narodnem vprašanju sredi tridesetih let še v marsičem nedorečene in so terjale nove teoretične razlage, so tedaj vendar bile dragoceno izhodišče za politično akcijo v ljudskofrontno povezovanje, tako v Sloveniji kakor tudi v Jugoslaviji po splitskem plenumu. Kidrič, ki je izhajal iz premise, da je narod kot celota družbe poklican, da sam odloča o svoji usodi in svobodi, da je delavski razred tisti družbeni dejavnik, ki mu pripada vodilna vloga, in da poglobljeno, znanstveno vedenje o narodnem vprašanju ni samo sebi zadostno, temveč je predvsem pomembno orožje v tem boju, je zdaj v vlogi sekretarja SKOJ zasnoval v teoriji in praksi razmerje med bojem delavskega razreda in narodnim gibanjem. To se je v vse bolj določnih obrisih uveljavljalo v njegovih kasnejših dokumentih in v akciji sami.

Na splitskem plenumu je sprva posegel v razpravo, ki je pretresala eno pomembnih točk dnevnega reda, in sicer izkušnje Komunistične partije v pripravah na 5. majske volitve. V diskusijskem prispevku je prikazal nasprotujoča si navodila, ki jih je med pripravami na volitve pošiljal v domovino CK KPJ, in analiziral vlogo Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo v volilnem opozicijskem gibanju.[10] Med nadaljnjim potekom plenuma je v razpravi razširil eno poglavitnih vprašanj, ki ga je kot sekretarja najbolj zadevalo, to je odnos Komunistične partije do SKOJ in še posebno sektaštvo. Podprl je kritične ocene odnosa Komunistične partije do SKOJ v Parovićevem referatu, ki so vse prej kot zadovoljive[11], in se mu pridružil z razpravo na podlagi lastnih izkušenj v Sloveniji, ki jih je bil strnil v referatu v Goričanah, ko je ugotavljal »da je tudi SKOJ še sekta in to še v večji meri od stranke«, da so strankine organizacije zanemarjale postavljanje mladinskih zahtev v vseh svojih publikacijah in javnih nastopih in akcijah.[12] S podobnimi razmerami se je soočal tudi pri delu v začasnem vodstvu SKOJ, zato je na plenumu znova razgrnil probleme, ki so potrjevali, »da partija ni razumela značaja mladinske organizacije kot vzgojne organizacije« in da poslej ne sme biti več »kopija partije« in le njen dodatek k tehničnemu aparatu, temveč da se mora skojevska dejavnost skoraj v celoti legalizirati.

Kot je poročal v Goričanah, da se je zaradi vedno večjega borbenega poleta nacionalnorevolucionarnih množic (demonstracije) tudi vodstvo Partije na Slovenskem zavedalo sektaškega značaja organizacije in začelo iskati novih poti, je na plenumu v državnem merilu ob sprejemanju ljudskofrontne politike in pomembnih odločitev o narodnem vprašanju in tako tudi v odnosu do narodno zatirane mladine zavzeto zagovarjal stališča in sklepe, ki naj bi poslej pripomogli k prehodu od zaprte sekte k množicam. Prav komunistična mladina naj bi prva dosledno opuščala ilegalno dejavnost s tem, da bi se lotila organiziranja mladine v sindikatih, da bi sodelovala v športnih, kulturnoprosvetnih in drugih organizacijah in društvih.

Z dokončno odločitvijo plenuma, naj se SKOJ nemudoma preusmeri k mladinskim množicam ali naj se loti uresničevanja ljudske fronte, s tem, da bi se povezovali delavski razred, kmetje in zatirani narodi v množično demokratično in protifašistično gibanje, so se polagali tudi temelji za snovanje množičnega mladinskega protifašističnega gibanja, pri katerem je imel osrednjo vlogo Boris Kidrič.

Kmalu po splitskem plenumu sta dva dokumenta globlje posegla k uresničevanju nove vloge SKOJ. Prvi je direktivno pismo CK KPJ z dne 6. julija 1935 začasnemu vodstvu SKOJ, vsem komunistom in članom SKOJ, ki je odločno zahtevalo prelom z dotedanjim razumevanjem vloge, nalog, oblik in metod dela. Obenem pa je postavljalo Komunistični partiji v prihodnosti kot eno poglavitnih nalog, snovanje Mladinske ljudske fronte svobode, ki bo združevala mladino proti fašizmu, za svobodo, mir in napredek. Komunistična partija pa naj bi v prihodnosti še bolj skrbela za vzgojo komunistične mladine in jo usmerjala v legalno dejavnost.[13]

Še bolj določna napotila je vsebovalo pismo začasnega vodstva SKOJ skojevskim organizacijam na terenu iz srede leta 1935. Glede na to, da je IK KMI pridvideval boljševiško reorganizacijo celotnega sistema, metode in dela v SKOJ v smeri legalizacije, je bilo rečeno v pismu, naj bi pripravil platformo, tako imenovano deklaracijo pravic mlade generacije, na podlagi katere bi se združevala mladina v ljudski fronti v boju za mir, svobodo in napredek. Ponovno je bilo

naročeno skojevskim organizacijam, naj se odločno borijo proti sektaštvu in zaprtosti, v pokrajinskih komitejih pa naj oblikujejo posebne sektorje dela med delavsko, kmečko in intelektualno mladino in skrbijo za izhajanje legalnih mladinskih glasil.[14]

Kidričeve izkušnje v zvezi z zavezništvom Komunistične partije in SKOJ s porajajočimi se demokratičnimi silami in opozicijskimi gibanji znotraj meščanskih mladinskih organizacij, zlasti v študentovskih vrstah, ki jih je pridobil v boju proti šestojanuarskemu režimu in unitarizmu Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS), ljotićevskim poskusom na eni strani in na drugi strani v sindikalnem gibanju, so se obrestovale v pripravah na IV. državno konferenco SKOJ in pri oblikovanju sklepov na tej konferenci. Vendar se je moral iz slovenskih razmer razgledati po položaju v celotnem jugoslovanskem prostoru. Morda je zato pretežni del dejavnosti posvetil osrednjemu vprašanju, kako naj bi SKOJ, ki se je pravkar začel otresati zgolj razredne politike in značaja »kopije partije« ter premagovati sektaštvo, združil številne mladinske organizacije, ki so delovale v okrilju različnih političnih taborov in iz različnih idejnih izhodišč v jugoslovanskih pokrajinah, na stičišču treh poglavitnih kulturnih in verskih tradicij, v enotno protifašistično mladinsko fronto. Poleg državnega jugoslovanskega Sokola, ustanovljenega v času diktature, ki je poskušal militalizirati mladino, so se namreč tedaj, po padcu Jeftićeve vlade po 5. majskih volitvah, v okviru nove vladavine JRZ ali ljotićevskega zboraškega gibanja pa tudi JNS začele nemudoma oživljati ali na novo ustanavljati številne mladinske organizacije. Te so se po svojih idejnih opredelitvah zelo približevale fašizmu oziroma klerikalnemu totalitarizmu in podpirale unitarizem. Vendar so politične in nacionalne razmere vse bolj pogojevale diferenciacijo v mladinskih organizacijah in društvih, to pa je postalo za SKOJ z novo orientacijo pomembno dejstvo, na katerem je nato Kidrič snoval vizijo množične mladinske protifašistične fronte. Pri tem pa mu je bilo docela jasno, da bo ta proces zelo težaven in dolgotrajen, o čemer govorijo njegovi dokumenti in politične akcije v tem času in tudi kasneje.

Jugoslovanske razmere s kulturno-prosvetno zaostalostjo, ki se je kazala v razmeroma veliki nepismenosti prebivalstva, s procesom razslojevanja kmečkih množic med gospodarsko depresijo, ki je zastavljal tisočem mladih ljudi problem izobrazbe, zaposlitve in nasploh preživetja, in z narodno neenakopravnostjo, so porajale pisano paleto mladinskih potreb in zahtev. Zato je bilo v tem času poglavitno tudi vprašanje kako dejansko spremeniti značaj SKOJ, da bo uspešen v pridobivanju mladinskih neorganiziranih množic in še posebej, da se bo mogel vključiti kot borbeno jedro v legalne množične organizacije in usmerjati specialne mladinske zahteve v skupni ekonomski boj na podlagi enotne mladinske delavske fronte in še širše v mladinsko protifašistično gibanje za demokratične svoboščine, mir in napredek.

Kidrič je v zelo kratkem času, to je od konca maja do konca avgusta 1935, zelo mnogo storil za politične priprave, organiziranje in potek konferenc kot pripravo na IV. državno konferenco SKOJ. Tesneje je sodeloval z zagrebško mestno in univerzitetno skojevsko organizacijo, konec junija 1935 je bil v Klisu Rupotini pri Solinu na pokrajinski konferenci SKOJ za Dalmacijo.[15] Bil je tudi povezan s člani Pokrajinskega komiteja SKOJ iz posameznih pokrajin in z inštruktorji, da bi tekoče spremljal delo skojevskih organizacij oziroma celic za idejnopolitično preusmeritev in krepitev novega značaja SKOJ v vsakdanjih političnih in ekonomskih akcijah.

10 ZA CK ZKS, fond kominterne, Zapisnik plenuma CK KPJ, junija 1935.

11 Ibidem. Parović je v referatu med drugim dejal: »Omladina videći naše sektaštvo, našu zakopčanost, naše nerazumevanje njenih zahteva i potreba, naše neznanje da organizujemo njenu borbu, njenu zabavu – ne prilazi k nama, ne slijedi našim opštim pozivima.«

12 Boris Kidrič, O organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah Pokrajinske organizacije Komunistične stranke v Sloveniji, Referat na pokrajinski konferenci 16. septembra 1934 v Goričanah, Teoretična priloga slovenske izdaje Komunista, avgust – december 1974. Na tem mestu bi posebej poudarili izrazito sektaški odnos in napačno taktiko do mladine v nacionalistično-militarističnih in fašističnih organizacijah, med katere so npr. tedaj prištevali Sokol, Jadransko stražo, Mlado Jugoslavijo itd. (Primerjaj tudi: skojevski tisk v začetku leta 1934 Mladi boljševik, Mladi komunist, v katerem so razširjali akcijsko geslo o nasilnem razbijanju teh organizacij.) Nov moment je nastopil 1934, ko je začasno vodstvo SKOJ opozorilo pokrajinska skojevska vodstva na škodljive posledice takšnih gesel in jih hkrati zadolžilo, naj začne komunistična mladina oziroma člani SKOJ politično delati znotraj nacionalističnih organizacij, kakor tudi med neorganizirano mladino, da bi jo sčasoma pridobila za skupne protirežimske akcije in naposled tudi za razredni boj. (Primerjaj: Pismo začasnega vodstva SKOJ, 12. aprila 1934, A CK ZKJ, fasc. KOI, št. 26/1934; Pismo začasnega vodstva SKOJ Pokrajinskemu komiteju SKOJ za Slovenijo, julija 1934, A CK ZKJ, fond kominterne, št. 43/1934.)

13 Vasić, o. c., str. 321.

14 Ibidem.

15 Vojo Rajćević, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919–1941, str. 106–107.

Iz obširnega poročila o IV. državni konferenci SKOJ, ki ga je napisal 15. septembra 1935 za kominterno, je razvidno, da je vztrajal pri tem, naj bi že do državne konference SKOJ prišli delegati s prvimi izkušnjami v boju za mladinsko ljudsko fronto. Tako so, po poročilu sodeč, poleg organizacijskih vprašanj v zvezi s sklepno fazo obnavljanja skojevskih organizacij prenesli težišče razprav v mestnih in pokrajinskih konferencah na novo orientacijo članstva, ki jo je narekovala resolucija KMI. Na kasnejših plenumih pokrajinskih komitejev SKOJ, na razširjenem sestanku delegatov iz posameznih pokrajin, ki je bil 17. julija 1935 v Zagrebu, kakor tudi na državni konferenci sami pa so že govorili o ljudski fronti. Dasi je nato Kidrič v že omenjenem poročilu zelo kritično ocenil svojo dejavnost v vlogi sekretarja začasnega vodstva in dejavnost članov začasnega vodstva SKOJ, je vendar priznal tudi uspehe: »Mislim, da je prilično visoka diskusija na državni konferenci v glavnem plod plenumov in pismenih direktiv, ki so sodrugom razčistili pojme in jih pokrenili na začetne akcije.«[16]

Pokrajinske konference v Črni gori, Hrvatski, Sloveniji in Dalmaciji ter pokrajinska posvetovanja v Srbiji, drugod pa mestne konference, ki so izvolile svoja skojevska pokrajinska vodstva in delegate za IV. državno konferenco SKOJ, so v glavnem potekale v juniju in juliju 1935. Na podlagi mestnih in rajonskih konferenc so ugotavljali organizacijsko stanje in rast skojevskih organizacij v zadnjem času in nezadovoljivo socialno strukturo. Pri tem je bilo očitno, da je npr. v pokrajinskih središčih prevladovala v članstvu SKOJ intelektualna mladina, skoraj povsod pa so priznavali, da so delo med kmečko in žensko mladino in tudi še med vajensko dokaj zanemarjali. Toda kljub vsemu je vendarle obstajalo dejstvo, da se je članstvo usmerjalo v duhu novih smernic začasnega vodstva SKOJ ter se osredotočilo v množična društva in se lotevalo množičnega dela, je zapisal Kidrič v svojem poročilu. Obenem pa je naglasil, da »smo smatrali za potrebno, da pred državno konferenco izvedemo nekoliko osnovnih akcij ljudske fronte in legalnega Saveza ter plenuma«.[17] Pri prikazu zametkov in prvih akcij snovanja mladinske ljudske fronte do IV. državne konference SKOJ se bomo omejili le na dva primera, to je na Slovenijo in Hrvatsko. Takšni odločitvi v prid govori tudi pravkar omenjeno Kidričevo poročilo.[18]

Na pokrajinski konferenci SKOJ junija 1935 v Ljubljani je bila sprejeta med drugim tudi resolucija, ki pa jo je po spominih Lidije Šentjurc Kidrič ocenil kot sektaško, zato so jo sestavili znova. Tedaj so tudi sklenili, da bodo izdajali osrednji mladinski list, ki naj bi izhajal legalno. Pokrajinsko skojevsko vodstvo je na plenarnem sestanku avgusta 1935 sklenilo predvsem tole: 1. za Ljubljano, Maribor in Ptuj naj se organizirajo množični mladinski izleti, na katerih naj se volijo odbori mladinske ljudske fronte. 2. v Ljubljani in Ptuju naj bodo konference društev, ki naj volijo odbore. 3. konferenca za mladinski list naj bo obenem iniciativna konferenca mladinske ljudske fronte, 4. v revirjih naj se težišče dejavnosti prenese v snovanje Zveze delovne mladine, zato naj se organizirata izlet in konferenca društev in 5. težišče dejavnosti naj ne bo le na delavskih in naprednih študentovskih društvih, temveč je treba skojevske celice vključiti v Prosvetna društva (katoliška) in Zvezo kmečkih fantov in deklet.[19] Sicer so bile pred državno konferenco opravljene le nekatere naloge, vendar je načrtovano glasilo izšlo že 8. novembra 1935. V prvi številki Mladih poti je bil objavljen tudi program z naslovom Naša pot. Proglas slovenske mladine.[20] Kot je znano v zgodovinopisju, je tako imenovano mladopotaško gibanje doseglo zlasti v letu 1936 velik polet. To gibanje ni samo potrditev legalne dejavnosti SKOJ, temveč je predvsem od spodaj zraslo samostojno protifašistično mladinsko gibanje, ki je bilo sestavni del Slovenske ljudske fronte.[21]

Pokrajinski komite SKOJ za Hrvatsko in Slavonijo je 29. junija 1935 na podlagi treh referatov in razprave o novi koncepciji SKOJ sprejel resolucijo s 13. točkami. Na sestanku 20. julija pa je sprejel sklep o ustanovitvi Saveza radne omladine grada i sela oz. Zveze delovne mladine mest in vasi kot legalne oblike SKOJ za zbiranje delavske in druge mladine na podlagi političnih, ekonomskih in kulturnih pravic in zahtev. V Zagrebu se je nato osnoval iniciativni akcijski odbor, ki je v sodelovanju z Mestnim komitejem SKOJ zahteval dovoljenje za legalizacijo zveze. Študentje komunisti in njihovi simpatizerji so odšli iz Zagreba v notranjost pokrajine in začeli oblikovati lokalne iniciativne odbore. Poročilo sekretarja MK SKOJ Zagreb iz srede avgusta 1935 pravi, da je v Zagrebu že ustanovljen iniciativni odbor in da so že bili izleti, predavanja in sestanki mladincev, na katerih so razlagali pomen

zveze. Storjeni so bili tudi prvi koraki SKOJ za sodelovanje z mladino v Hrvatski seljački stranki (HSS).[22]

Kidrič je neposredno sodeloval v organizacijsko-tehničnih pripravah za IV. konferenco SKOJ, zlasti pa pri ustanavljanju osrednjega legalnega mladinskega lista Glas omladine s podnaslovom List za kulturne i ekonomske probleme omladine. List je kot polmesečnik in javna tribuna CK SKOJ izhajal v Zagrebu, sprva v 5500 izvodih, kasneje že v 10 000, in je tako usmerjal kot vodilno glasilo intelektualno, delavsko in kmečko mladino iz vse Jugoslavije prek mirovnega gibanja k mladinski protifašistični fronti. Že v prvi številki 15. avgusta 1935 je objavil program v obliki Proglasa mladini in opredelil njeno vlogo v nacionalnem boju.[23]

V avgustu napisane referate, resolucije za državno konferenco in Kidričeve predloge za sestavo prihodnjega plenuma in biroja CK SKOJ so 25. avgusta 1935 poslali CK KPJ na Dunaju v odobritev.[24]

Državno konferenco SKOJ, ki je bila verjetno 30. in 31. avgusta 1935 v Zagrebu, kjer je bil tudi sedež začasnega vodstva SKOJ, je otvoril Dobrić-Kidrič. Poleg članov začasnega vodstva SKOJ sta se konference udeležila oba mladinska inštruktorja in član strankinega političnega vodstva Karlo Hudomalj-Oskar. Navzočih je bilo 14 delegatov. Ti so zastopali pokrajine: Slovenijo s 170 člani SKOJ, Hrvatsko-Slavonijo s 587, Dalmacijo s 308, Črno goro s 389, Srbijo z 225, subotiško mestno organizacijo (Vojvodino) s 25. Zastopanih je bilo 88 odstotkov vsega članstva. Skojevske organizacije v Makedoniji, Bosni in Hercegovini ter Vojvodini so bile v zadnji fazi obnavljanja. Na konferenci je imel Kidrič dva referata, in sicer O delu in nalogah SKOJ s posebnim oziroma na ljudsko fronto svobode in Delo SKOJ med študentsko in srednješolsko mladino. Ker niso ohranjeni niti referati niti zapisnik konference, od štirih resolucij pa sta le dve, lahko na podlagi dveh resolucij, ohranjenega Dobrićevega poročila o konferenci in Romičevega (Kidričevega) govora na VI. kongresu KMI 1935 v Moskvi (in spominskega gradiva), sklepamo o bistvu vsebine Kidričevih referatov oziroma konference, o čemer bo še govor.[25]

Četrta državna konferenca SKOJ je sklenila obdobje obnavljanja skojevskih organizacij in odobrila linijo in dejavnost začasnega vodstva SKOJ. Izvolila je novo vodstvo – CK SKOJ in biro CK SKOJ, za sekretarja je bil izvoljen Boris Kidrič. Prav tako je bil izvoljen za vodjo jugoslovanske delegacije za VI. kongres KMI v Moskvi. Konferenca je sprejela sklep o ustanovitvi Zveze delovne mladine mest in vasi, ki naj bi imela podobno vlogo kot Enotna delavska fronta; sklep o snovanju mladinske ljudske fronte in sklep o vključevanju SKOJ v mladinske množične organizacije.

Konferenca je torej pomemben mejnik, saj je usmerila SKOJ v zbiranje in združevanje mladinskih sil na osnovi boja za demokratične pravice, za postavljanje perečih ekonomskih, političnih in socialnih zahtev v sodelovanju z organizirano in neorganizirano

16 ZA CK ZKS, fond kominterne, fasc. B/31, Dopolnilno gradivo, Poročilo Dobrića o državni konferenci ZKMJ, konec avgusta 1935.
17 Ibidem.
18 Prav tam.
19 Primerjaj: Lidija Šentjurc, Dvije konferencije SKOj-a u Ljubljani 1935, Zbornik sjećanja, 2, Beograd 1960 (1919–1935), str. 282–283; Lojze Ocepek, Polet SKOJ-a u rudarskim revirima i Pokrajinska konferencija, Zbornik sjećanja, 2, Beograd 1960, str. 279–280; Ante Novak, Značilnosti množičnega mladinskega gibanja tridesetih let, Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, Razprave in dokumenti, Ljubljana 1977, str. 139–210, zlasti str. 201–208 (v prispevku navaja Ante Novak, da ga je Kidrič poklical iz Maribora v Zagreb in mu tedaj pojasnjeval novo linijo pri pripravah za množično mladinsko gibanje); France Filipič, Organizacijska in vsebinska usmerjenost delovanja SKOJ v Sloveniji 1933–1938, Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1982, str. 81–82; ZA CK ZKS, fond kominterne, fasc. B/31, Dopolnilno gradivo, Poročilo Dobrića o državni konferenci ZKMJ, konec avgusta 1935.
20 Mlada pota, glasilo slovenske mladine, št. 1, 8. novembra 1935. V proglasu so naštete ekonomske in kulturne zahteve mladine in zahteva po popolni narodni enakopravnosti Slovencev, »ki je predpogoj zdravega razvoja slovenskega gospodarstva in slovenske kulture«. Primerjaj tudi: Ivan Bratko, Mlada pota, SKOJ 1919–1945 (Prispevki k posameznim obdobjem), Ljubljana 1980, str. 57–67. Med drugim pravi: »Mlada pota so seveda ‚gradila' to enotnost predvsem od spodaj, med mladino samo. V ‚Našem obračunu' pa se je uredništvo obrnilo tudi na predstavnike nekaterih mladinskih skupin in organizacij, ki so dotlej pokazale interes za list in za njegov program.«
21 Več o tem: Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, Ljubljana 1978, str. 58–87; France Filipič, Mladinsko mirovno gibanje v Sloveniji leta 1936, Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, str. 239 in dalje.
22 Vojo Rajčević, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919–1941, str. 106, 110–111.
23 Ibidem, str. 107; Glas omladine, list za kulturne in ekonomske probleme mladine, št. 1, 15. avgusta 1935. V redakciji je sprva nekaj časa delala z Vladimirjem Bakaričem tudi Lidija Šentjurc. Glas omladine je legalno izhajal do 15. junija 1937.
24 Vasić, o. c., str. 331.
25 Vasić, o. c., str. 332–337; ZA CK ZKS, fond kominterne, fasc. B/31, Dopolnilno gradivo, Poročilo Dobrića o državni konferenci ZKMJ, konec avgusta 1935. Ostale referate so imeli še: Pavle Dursanović (Delo SKOJ med delavsko mladino), Ivan Sabolek (Delo SKOJ med kmečko mladino) in Franc Čepelnik (Delo SKOJ v marksistično-leninistični vzgoji). Ohranjeni sta dve resoluciji: Resolucija o delu in nalogah SKOJ s posebnim oziroma na Ljudsko fronto svobode in mira ter Resolucija o delu med kmečko mladino (Vasić, o. c., str. 334).

mladino; s tem je sprožila procese, ki so prihajali vse bolj do izraza proti koncu tridesetih let.[26]

Vprašanje življenjske eksistence najbolj izpostavljenega družbenega sloja – mladine, njeno vlogo in mesto v komunističnem delavskem gibanju je obravnaval VII. kongres kominterne, ki je bil julija in avgusta 1935 v Moskvi. V uvodnem referatu Ofenziva fašizma in naloge KI je Georgij Dimitrov izhajal iz teze, da je velikega pomena pravilno vrednotenje boja mladine proti fašizmu in da ta boj ni samo stvar komunistične mladine, temveč celotnega komunističnega gibanja.[27]

Po vsestranski obravnavi mladinskega vprašanja je kongres kominterne sprejel te sklepe: treba je ustvariti enotno protifašistično fronto mlade generacije sorodno protifašistični ljudski fronti; ustvariti enotno fronto komunistične in socialistične ter sploh delavske mladine na razredni osnovi v boju za ekonomske in kulturne pravice kakor tudi v boju proti fašizmu in vojni; komunistične partije v posameznih deželah naj pomagajo temeljito reorganizirati Zvezo komunistične mladine (ZKM). Ti sklepi so bili nato pomembno izhodišče dela VI. kongresa KMI, ki je zasedal od 25. septembra do 10. oktobra 1935 v Moskvi.

Kongresa so se udeležili delegati iz evropskih držav, iz Severne Amerike in Azije. Delegati iz Jugoslavije, ki so bili izvoljeni na IV. državni konferenci SKOJ, so bili Boris Kidrič kot sekretar CK SKOJ in vodja jugoslovanske delegacije, Karlo Luter in Vjeko Ivanišević. Njih je ob prihodu v Moskvo seznanil z delom in sklepi VII. kongresa kominterne Rodoljub Čolaković, ki je bil tedaj v Mednarodni leninski šoli in se je po uradni dolžnosti tudi udeležil VII. kongresa kominterne.[28]

Ob obračunavanju z miselnostjo, da je za komunistično delavsko oziroma mladinsko gibanje nevarnejša socialna demokracija kot fašizem, in porajanju novega odnosa do buržoazne demokracije kot neizbežne alternative fašizma je VI. kongres KMI obravnaval politično aktiviranje komunistične mladine pri snovanju in širjenju protifašističnega gibanja in pri tem izhajal iz izkušenj ZKM v boju proti fašizmu in vojni v posameznih deželah. Na podlagi tega je vse ZKM obvezoval, naj nemudoma začnejo povezovati vse protifašistične in nefašistične mladinske organizacije v boju proti fašizmu in vojni na osnovi vsakodnevnih posebnih mladinskih zahtev. Kongres je prihodnji delovni program ZKM poudaril z geslom: boj za svobodo, mir in napredek.

V kongresni obravnavi nakazanih vprašanj so delegati največ razpravljali o 3. sklepu, ki govori o tem kako reorganizirati ZKM, se pravi na kakšen način spremeniti metode in vsebino dela v posameznih deželah glede na njihov specifični družbenoekonomski in politični razvoj. Dne 6. oktobra se je še vedno nadaljevala razprava o 2. točki dnevnega reda, ki je obravnavala delo KMI in naloge enotne mladinske fronte. V zvezi z interpretacijo nekaterih delegatov kako reorganizirati ZKM in zagovarjanjem stališč, naj se zveze kar razpustijo ali pa le nekoliko spremenijo, je v razpravo posegel Kidrič. V kongresnem protokolu 18 z dne 6. oktobra 1935 je zapisan kot razpravljavec z ilegalnim imenom Romič. Pred njim so tistega dne nastopili že štirje razpravljavci, besedo je povzel za delegatom KMI Friedlom.[29] Kidričev znameniti govor je ohranjen, bil pa je tudi že objavljen v neokrnjeni obliki v prevodu. Ob tej priložnosti je Boris Ziherl, ki je Kidriča poznal še iz dijaških let, saj sta oba vneto obiskovala »Štrajzlov krožek« in sodelovala kot člana SKOJ oziroma v mladinskem revolucionarnem in delavskem gibanju še pred uvedbo šestojanuarske diktature in med njo, zapisal tole: »Čeprav mu je bilo tedaj komaj triindvajset let, je imel Boris Kidrič za seboj že sedem let izkušenj iz ilegalnega revolucionarnega boja, skojevske akcije in leto dni zapora, dobo obnavljanja partijskih organizacij (. . .)« Kot prepričan marksist, ki je že tedaj razpolagal s precejšnjo teoretično izobrazbo in je nenehno širil ter utrjeval marksistično misel pri svojih sodelavcih, se je pričel uveljavljati tudi v slovenski publicistiki (. . .)«[30]

V čem je Kidričev prispevek v petindvajsetminutni razpravi? Nakazal je tri probleme, ki se zastavljajo tako SKOJ kot drugim zvezam v deželah s podobnimi razmerami. Prvi je, kako spremeniti našo Zvezo, drugi kako ustvariti skupno fronto narodno zatirane in protifašistične mladine in tretji kako vso zatirano in trpečo mladino, ki se bojuje, vzgajati v marksistično-leninističnem duhu. Kidrič je v razpravi izhajal iz dejstva, da so to trije med seboj organsko povezani problemi, in iz izkušenj, ki so jih dobili v zadnjih štirih letih, ko so obnavljali SKOJ. Izkušnje, ki so pomembne za prihodnji razvoj široke protifašistične mladinske fronte v Jugoslaviji, je menil, utegnejo biti izredno pomembne tudi za italijanske in nemške tovariše. Vzro-

ke neuspehov SKOJ v preteklosti je pripisal temu, da »revolucionarni heroizem ni bil povezan s pravim revolucionarnim realizmom«, zato tudi niso imeli pomembnejših uspehov pri združevanju zatirane mladine proti šestojanuarskemu režimu. Člani SKOJ, je trdil dalje Kidrič, so podcenjevali dejavnost protifašističnih in fašističnih mladinskih organizacij, pri tem pa je bil SKOJ odtrgan od mladinskih organizacij. Vendar so na podlagi novih smernic KPJ konec leta 1934 in resolucije KMI marca 1935 začele širše delati z mladino. Predvsem so se vključili v sindikate in množične organizacije, seveda pa je bilo še vedno mnogo sektaštva. Toda v zadnjem času jim je uspelo organizirati legalno organizacijo Zvezo delovne mladine mesta in vasi, vendar se z uspehi francoske ali ameriške zveze ne morejo meriti. Zatorej je pri takšni fazi razvoja združevanja mladine toliko pomembno do temeljev spremeniti naravo naše Zveze, da bi pritegnili najširše množice mladine. Vendar ni dovolj izboljšati delovne metode in tudi ne do temeljev spremeniti sistem dela, marveč moramo sami spremeniti značaj zveze in ustvariti nov tip mladine, in pri tem poudaril, da »spremeniti Zvezo ne pomeni odpraviti jo«.

Kidrič je v govoru v zvezi s tem tudi nanizal prihodnje naloge SKOJ, ki jih je strnil v štirih točkah: »1. Vse sile usmeriti v sindikate in mladinske organizacije. Prve korake smo že deloma prikazali na državni konferenci, obenem pa smo tudi ugotavljali, da je še močno občutno sektaštvo. Z delom v množičnih organizacijah bi hkrati morali izoblikovati in v njih zadovoljiti tudi vse interese mladine. Zatorej mora SKOJ neposredno delati v teh množičnih organizacijah, ta naloga pa močno zavezuje člane SKOJ, da spremene značaj dejavnosti. Član SKOJ ne postane samo tisti, ki se ilegalno bojuje, deli letake in piše gesla, marveč tudi oni, ki dela protifašistično v množičnih organizacijah, dasi še ni ‚prevzel naših marksističnih stališč'. 2. Delo revolucionarnih jeder v množičnih organizacijah bi omogočili demokratičnim in narodnorevolucionarnim mladincem, da bi enakopravno in ustvarjalno delali. Člani našega SKOJ kakor tudi demokratični, narodnorevolucionarni mladinci bi še dalje ostali člani svojih organizacij in imeli stike s svojimi strankami, prav tako kot tudi SKOJ s KP. 3. Nedavno ustanovljene organizacije Zveze delovne mladine si bomo prizadevali pobratiti s protifašističnimi organizacijami. 4. Ob povezovanju legalnih in ilegalnih delovnih metod naj bi pritegnili široko plast mladine.« Ko je Kidrič govoril o drugem problemu, to je o vprašanju narodno zatirane mladine, je rekel, da morajo člani SKOJ izhajati iz različnih prilik in razmer, ki vladajo v jugoslovanskih pokrajinah. Pomembno je povezati srbsko mladino, ki se bori proti izkoriščanju srbske buržoazije, z narodno zatirano mladino Hrvaške, Slovenije, Makedonije, Črne gore in narodnih manjšin za narodno osvoboditev. Se pravi povezati delavsko mladino z vso zatirano mladino, kajti »danes je narodno vprašanje v Jugoslaviji po svoji ostrini v središču protifašističnega gibanja«. Kidrič je v razpravi posvetil precej časa tudi organiziranju delovne mladine in pri tem predočil nekatere probleme, ki so jih morali rešiti v SKOJ, preden se je uveljavilo širše zastavljeno organiziranje delovne, in ne le delavske mladine. Opozoril je tudi na uspeh povezovanja delovne in narodno zatirane mladine na Hrvaškem z mladino HSS in dokazal, da široka zasnova organizacije Saveza radne omladi-

26 Vasić, o. c., str. 337.

27 Georgij Dimitrov, Die Offensive des Faschismus und die Aufgaben der Kommunistischen Internationale im Kampfe für die Einheit der Arbeiterklasse und gegen den Faschismus, Rundschau über Politik, Wirtschaft und Arbeiterbewegung, Basel, Feltrinelli reprint, Milano 1967, IV/1935, št. 36, 8. avgusta 1935, Sonderbeilage, str. 1717 in dalje. Primerjaj še; Razpravo Michala (KMI), Ibidem, 6. novembra 1935, št. 62, str. 2515. Za mladinsko protifašistično gibanje je pomembno tudi to, da so na VII. kongresu kominterne na podlagi Togliattijevega referata in njemu sledečih razprav spremenili dotedanje bolj ali manj sektaško stališče o vojni in pacifičnih gibanjih. Odtlej so bili komunisti dolžni v sklopu boja proti fašizmu boriti se proti vojni in za mir tako, da na najširši domoljubni fronti združujejo vse, ne samo delavski razred, temveč tudi meščanske sloje, ki se upirajo fašizmu in njegovi zavojevalni politiki. Hkrati so bili komunisti dolžni pripravljati se na obrambo domovine in voditi narodnoosvobodilni boj, če bi njihovo državo napadle fašistične sile. Primerjaj.' Schlusswort des Genossen Ercoli (Togliatti), Ibidem, 18. decembra 1935, 74, str. 2856. S tako širše zastavljenim izhodiščem je referat Fronta mlade generacije, mladinsko gibanje in boj proti fašizmu in vojni nevarnosti opredelil vlogo komunistične mladine in odnos do socialnodemokratske mladine. Vse to je nakazovalo potrebo po temeljiti reorganizaciji Zveze komunistične mladine v svetu in SKOJ v Jugoslaviji (Vasić, o. c., str. 346–351).

28 Rodoljub Čolaković, Pripoved o neki generaciji, 2, Ljubljana 1972, str. 289. V knjigi je tudi zapis o moskovskih pogovorih Čolakovića s Kidričem. Med drugim navaja: »Čutiti je bilo, da je govoril iz lastnih izkušenj, ki si jih je pridobil na samem bojišču v tistem razvojnem obdobju naše partije (. . .),« str. 328–329. Med delegati na šestem kongresu KMI je bil menda tudi Tone Žnidarič iz Ptuja, ki se je poprej šolal v Moskvi (France Filipič, Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, str. 168).

29 Za CK ZKS, Mapa življenjepisi, Boris Kidrič. Tu so podatki iz arhiva kominterne o delovanju Borisa Kidriča na kongresu KMI 6. oktobra 1935 v Moskvi, protokol št. 18.

30 Boris Ziherl, Dva dokumenta iz zapuščine Borisa Kidriča, Teorija in praksa 1973, št. 4, str. 568–569.

ne grada i sela oz. Zveze delovne mladine mest in vasi ne nasprotuje nacionalnorevolucionarni mladini. Organizacija se lahko prilagodi tudi različnim krajem in deluje z bolj ali manj poudarjenim delavskim in nacionalnim značajem. To ni toga organizacija in nima še dokončne oblike. Biti član Zveze delovne mladine mest in vasi ne pomeni izključitve iz drugih protifašističnih organizacij, ki pripadajo raznim političnim strankam.

Tretji problem je bila vzgoja mladine. V zvezi s tem je Kidrič zastopal stališče, da ne več kot doslej vzgajati le v majhnih ilegalnih marksistično-leninističnih krožkih, marveč prenesti vzgojo mladine med široke množice – v mladinskih organizacijah. Tako vzgojo pa je seveda treba prilagoditi značaju organizacije, stopnji razvoja članstva in posebnim željam mladine. Vzgoja mora biti torej povezana z vsakdanjim bojem mladine, pri tem pa je pomembno vsestransko pripraviti ustrezne kadre za množično delo.

Kidrič je poročal tudi o uspehih snovanja mladinske fronte v množičnih mladinskih organizacijah. Bile so tudi že konference protifašističnih organizacij, na katerih so izoblikovali skupne zahteve in se vključili v fronto narodne svobode, se pravi v ljudsko fronto.

V razpravi je opozoril tudi avstrijske in italijanske delegate, da se premalo ukvarjajo z vprašanjem slovenske in hrvaške mladine. Delo in boj njihove zveze naj bi bila predvsem narodnoosvobodilne narave. Tu naj pripomnimo, da je Kidričevo prizadevanje za poživitev mladinskega protifašističnega gibanja slovenske mladine v Avstriji in Italiji plod izjave treh partij v Moskvi leta 1934. Na koncu razprave pa je še poudaril: »Dobro pa se zavedamo, da so za nami šele prvi koraki na začetku dolge poti. Ni razlogov, da bi bili sami s seboj zadovoljni. Celo pri teh prvih majhnih korakih se je pokazalo sektaštvo. Trdno smo prepričani, da bomo po tem kongresu, ki nam je začrtal smer, prešli k praktičnemu uresničevanju naših nalog, polni moči in realizma. Zato moramo najprej zlomiti hrbtenico sektaštva.«[31]

Kidričev govor je tako pomemben dokument z več plati. Prvič je prikazal v času porajanja in oblikovanja ljudske fronte v mednarodnem delavskem gibanju sicer začetek, vendar so navedene akcije že potrjevale uresničevanje nove preusmeritve KPJ po IV. državni konferenci, ki je sklenila obdobje boja proti diktaturi in prešla v novo obdobje ljudske fronte. Drugič, z jugoslovanskim primerom, ki pomeni prelom v dotedanji praksi, je prikazal vso širino dolgotrajnega procesa preoblikovanja SKOJ v jedro množičnega mladinskega gibanja. S tem je zavrnil stališče nekaterih delegatov na kongresu, ki so poenostavljeno razlagali reorganizacijo zvez, ko so predlagali njeno likvidacijo. Obenem je poudarjal specifičnosti razvoja jugoslovanskih pokrajin, v mejah katerih naj bi tudi v prihodnosti potekalo legalno delovanje SKOJ, in nujnost povezovanja boja delavske oziroma delovne mladine z bojem narodno zatirane mladine. Kot prodoren teoretik in akter v procesu nastajanja in sprejemanja novih gledišč o narodnem vprašanju jugoslovanskih in še posebej slovenskega naroda je hkrati utemeljeval tudi nujnost novega značaja SKOJ v boju proti fašizmu in vojni. SKOJ naj ne bo le »kopija partije«, temveč naj se njegova dejavnost vse bolj legalizira, je razlagal že na splitskem plenumu in svoje teze podkrepil v dveh referatih in sklepih IV. državne konference SKOJ. Zdaj, na kongresu v Moskvi, pri soočanju z razvojem mednarodnega komunističnega mladinskega gibanja, so bile njegove teze v ozračju obravnavanja in sprejemanja pomembnih sklepov kominterne in KMI znova potrjene.

Kidričeva ognjevita razprava na kongresu je prav gotovo prispevala k vsebini sklepov VI. kongresa KMI. Tako kot sklepi VII. kongresa Komunistične internacionale (KI) so tudi sklepi VI. kongresa KMI pomenili za prihodnje napredno mladinsko gibanje v svetu in še posebej v Jugoslaviji velik preobrat.

V naslednjem obdobju je bila ena izmed pomembnih nalog CK KPJ in CK SKOJ posredovati sklepe moskovskih kongresov partijskim in skojevskim organizacijam v domovini. Kidrič je poročal o kongresu KMI 15. novembra 1935 na sestanku CK KPJ in bil obenem določen, da bo napisal projekt proglasa CK SKOJ: Članstvu SKOJ in vsem mladim ljudem v Jugoslaviji, kot delovni program za prihodnje delo skojevskih organizacij v domovini. Ta projekt oziroma proglas je bil nato na sestanku CK KPJ 29. novembra 1935 tudi sprejet. Obenem pa je Centralni komite zadolžil Kidriča, naj napiše tudi projekt internega pisma Politbiroja CK KPJ vsem pokrajinskim partijskim vodstvom, ki naj bi vseboval predloge in napotke za reorganizacijo skojevskih forumov in populariziranje sklepov VI. kongresa KMI.[32]

Politbiro CK KPJ je oktobra 1935 na Dunaju sklenil vključiti Kidriča v državni biro,[33] vendar je naposled zaradi velikih policijskih vdorov in hudih posledic na predlog CK KPJ 13. decembra 1935 moral ostati v emigraciji in je nadaljeval delo v sklopu partijskega vodstva na Dunaju.[34]

Konec novembra 1935 je Kidrič napisal omenjeni proglas, ki je nato v obliki brošure ilegalno seznanjal mladino z novo vlogo SKOJ. Januarja 1935 pa je CK KPJ poslal še interno pismo: Sklepi VI. kongresa KMI in naloge naše partije, ki je bilo namenjeno pokrajinskim vodstvom v domovini. Toda oba dokumenta sta prišla v domovino prav v času, ko so nastale hude kadrovske vrzeli predvsem v vodstvu SKOJ in Zembilja, ki so jih povzročili veliki policijski vdori od jeseni 1935. tja do prvih mesecev 1936.[35] To je močno vplivalo na začetek pomembnega procesa spreminjanja značaja in dejavnosti SKOJ v temeljih. Zaradi napačnega razlaganja nekaterih inštruktorjev se je zastavljala dilema: kako ohraniti revolucionarno jedro, obenem pa prenehati s tradicijo sekte? Posledice nerazumevanja tega zapletenega procesa so med drugim privedle tudi do razpusta nekaterih organizacij SKOJ v državi, in sicer na osnovi »direktiv«, s katerimi so hoteli nekateri inštruktorji kampanjsko reorganizirati SKOJ, s tem pa so povzročali zmedo in zastoj v razvoju protifašističnega mladinskega gibanja. Pri tem moramo seveda poudariti, da niti CK SKOJ niti CK KPJ ni nikoli želel, niti dajal takšnih direktiv, pritegnemo pa trditvi, da so bili nekateri odlomki v dokumentih dokaj nejasni ali vsaj nedorečeni.[36]

Dne 9. in 10. aprila 1936 je bil na Dunaju plenum CK KPJ, ki se ga je udeležil tudi Kidrič. Plenum, ki je potekal brez poprejšnjega obvestila kominterni, je med obravnavo in oceno političnega položaja ter stanja partijskih in skojevskih organizacij v domovini razčlenjeval tudi nekatera bistvena vprašanja delavskega in ljudskofrontnega gibanja in nadaljnje politike KPJ, grupaštva v vodstvu KPJ, ki je prevladovalo tudi na plenumu še posebno pri sestavi novega politbiroja, je odsevalo s svojimi slabostmi tudi v sprejeti resoluciji Položaj in naloge KPJ. CK KPJ je z njo zadolžil Partijo, naj med drugim pomaga skojevskim organizacijam v domovini, in pa na podlagi dveh novih sklepov: Mladina zahteva delo, kulturo, svobodo in napredek in O pomoči KPJ organizacijam SKOJ pri uresničevanju sklepov VI. kongresa KMI.[37]

Kidrič pa je pereče vprašanje reorganizacije SKOJ obravnaval še na sestanku biroja CK SKOJ sredi aprila 1936, ki so se ga udeležili še Tone Ranzinger, Štefan Mitrovič kot člana biroja in predstavnika CK KPJ Adolf Muk in Karlo Hudomalj. Podprli so oba sklepa o SKOJ in mladini, ki ju je sprejel aprilski plenum CK KPJ, in hkrati sprejeli Kidričev načrt dela, ki ga je kasneje potrdil CK KPJ. Rečeno je tudi bilo, naj bi vse te sklepe v tiskani besedi poslali partijskim in skojevskim organizacijam v domovini. Sklepi aprilskega plenuma in oba sklepa o mladini so bili potem objavljeni v brošuri pod naslovom Kako se čisti kukolj leta 1936 v Zagre-

31 ZA CK ZKS, Govor druga Romića, delegata SKOJ na VI. kongresu KOI v Moskvi, fond kominterne, fasc. SKOJ III, 60/02.

32 Miroljub Vasić, Problem »reorganizacije« SKOJ u periodu poleta revolucionarnog omladinskog pokreta u Jugoslaviji 1935–1936. godine, Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova, Beograd 1967, št. 4 (v nadaljevanju: Vasić, Problem »reorganizacije« SKOJ . . .), str. 282; ZA CK ZKS, Predvojna knjižnica I/29, brošura na 21. straneh Mladim ljudem.

33 Pregled zgodovine ZKJ, str. 177.

34 Vasić, Problem »reorganizacije« SKOJ . . ., str. 320.

35 »Provala« se je začela oktobra 1935 v Sisku in se je konec oktobra in v začetku novembra istega leta razširila v Zagreb, kjer so aretirali člana CK SKOJ Ivana Saboleka, Pavla Dursanovića, Vladimirja Bakarića pa ob neki drugi priložnosti, 4. decembra 1935. Zasegli so tudi tehniko CK SKOJ. Poleg tega so prijeli člane Pokrajinskega komiteja SKOJ za Hrvatsko in Mestnega komiteja SKOJ Zagreb, sekretarja Zembilja in sekretarja Pokrajinskega komiteja KPJ za Hrvatsko in Slavonijo. Vdor na Hrvatskem se je z odkritjem tehničnega aparata razširil decembra 1935. in v začetku 1936. tudi v Slovenijo. Obširne aretacije so bile še v Beogradu in v drugih mestih Srbije, Bosne in Hercegovine ter Makedonije. Policija je v obdobju od oktobra 1935. do marca 1936. prijela približno 950 komunistov; od njih so jih pred sodiščem obravnavali približno 800. Tako so bila razbita skojevska in partijska vodstva ter pretrgane njihove vezi. (Vasić o. c., str. 387/388.) – Zambilja, zemeljski (državni) biro.

36 Primerjaj: Vojo Rajčević, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919–1941, str. 123; Vasić, Problem »reorganizacije« SKOJ . . ., str. 316–332; Miroljub Vasič, Razprava s posvetovanja o proučevanju zgodovine SKOJ in mladinskega gibanja v Sloveniji 16. in 17. aprila 1981 v Ljubljani, Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1982, str. 242–243; Razprava Lidije Šentjurc, Ibidem, str. 224–225. Po prvih vesteh o razpuščanju skojevskih organizacij v nekaterih krajih v domovini, razen v Črni gori in Makedoniji, je CK KPJ 8. januarja 1936 zopet zadolžil Kidriča, naj pripravi novo pismo o izvajanju reorganizacije in legalizacije SKOJ v domovini. Dne 14. januarja 1936 naj bi s Š. Cvijićem pripravila pismo še partijskim inštruktorjem v Sloveniji, Hrvatski in Srbiji. Z Milanom Gorkićem pa naj bi redigirali proglas SKOJ. Kmalu nato, 22. januarja, so sprejeli še Kidričeve predloge, ki naj bi pripomogli k učinkovitejšem delu in sicer: 1., naj se osnuje sekretariat biroja CK SKOJ s tremi člani in 2. biro CK SKOJ s sedmimi člani tako, da se kooptira po en član iz Slovenije, Hrvatske, Dalmacije, Srbije in Črne gore ter da se nekaj sposobnih članov KPJ zadolži za nadzor nad delom SKOJ v mladinskih množičnih organizacijah. Na tej podlagi so partijskim in skojevskim organizacijam poslali novo pismo Kako treba kod nas provoditi u život rešenja. VI. kongresa KOI (Rajčević, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919–1941, str. 122).

37 ZA CK ZKS, Kako se čisti kukolj, Zagreb 1936, Predvojna knjižnica; Vasić, o. c., str. 384.

38 ZA CK ZKS, Kako se čisti kukolj, Zagreb 1936, Predvojna knjižnica.

bu.[38] Glede reorganizacije SKOJ je bilo ponovno rečeno: »Nepravilno je bilo mišljenje, da se mora SKOJ likvidirati, marveč težišče svojega dela naj se prenese v javnost in legalnost.« Skojevci naj v mladinskih organizacijah delajo tako, da ne bodo učinkovali kot tujki, marveč da bodo s konstruktivnim delom vse bolj povezovali tudi nefašistične in druge mladinske organizacije.[39]

Kot je znano, je posvetovanje vodilnega partijskega aktiva KPJ avgusta 1936 v Moskvi razveljavilo sklepe aprilskega plenuma oziroma popravilo nekatera napačna stališča o dejavnosti KPJ v ljudski fronti. Toda tudi v novi resoluciji CK KPJ o taktiki in delu Partije in v proglasu o ljudski fronti ni bilo bistveno novih razlag, ki bi se nanašale na ožje vprašanje reorganizacije SKOJ, dasi so bila za širši razvoj protifašističnega mladinskega gibanja stališča Partije na tem posvetovanju zelo pomembna, tako npr. ob obravnavanju hrvaškega gibanja in drugih narodnih gibanj ter odločitev, naj preide organizacijski sekretariat CK KPJ v domovino. Obenem je dobil Josip Broz-Tito pooblastilo, naj uredi razmere v KPJ v domovini, in tako je med drugim že konec leta 1936 temeljito posegel v razmere v SKOJ.[40]

Dejavnost sekretarja CK SKOJ Kidriča je bila tako povezana na eni strani z ožjim potekom reorganizacije SKOJ, o čemer smo navedli nekatere dokumente, na drugi strani pa s pomembno fazo protifašističnega gibanja – mirovnim gibanjem, ki je prav leta 1936 zajelo vso Jugoslavijo.

Zveza delovne mladine mest in vasi, katere program je obsegal tudi boj za nerešeno nacionalno vprašanje, je poleti 1935 s prirejanjem izletov, konferenc in podpisnih akcij v Zagrebu zajel tudi mladino v drugih političnih taborih, predvsem mladino v HSS.[41] Priprave za iniciativne odbore pa so bile opravljene tudi v Beogradu, Banjaluki, Sarajevu in v nekaterih mestih v Črni gori, v Sloveniji pa v okviru mladopotaškega gibanja. Toda zaradi množičnih aretacij članov SKOJ in Komunistične partije jeseni 1935, so bile te akcije ohromljene, pa tudi socialdemokratska mladina in mladina iz meščanskih političnih taborov ni bila dovolj ozaveščena, da bi podpirala snovanje zveze. Poleg tega je oblast preganjala snovanje te zveze kot komunistično akcijo.[42]

Ideja miru in napredka – ki jo je CK SKOJ zapisal med sklepe IV. državne konference, se je po kongresih v Moskvi razvijala in uresničevala z ustanavljanjem novih ali z delovanjem že obstoječih legalnih mladinskih organizacij in društev. Po sodelovanju levičarske jugoslovanske mladine v svetovnem mladinskem gibanju v letih 1934 in 1935 je dobil SKOJ z ustanovno skupščino Kulturnega združenja študentov pacifistov (KUSP), ki je bila 2. novembra 1935, legalno organizacijsko središče s sedežem v Zagrebu. V začetku 1936 se je povezal s sorodnimi organizacijami v tujini ob pripravah na mednarodno mladinsko konferenco za mir, ki je bila od 29. februarja do 1. marca 1936 v Bruslju; prav tako je KUSP odigral pomembno vlogo v mirovnem gibanju med pripravami za konferenco v Ženevi. V vseh letih njegovega delovanja, do jeseni 1940, ko ga je oblast prepovedala, je KUSP zastopal širšo linijo mirovne in protifašistične politike in se izogibal vsemu, kar bi imelo pečat sektaštva.[43] Seveda je bil v tistem času Glas omladine osrednje glasilo, s katerim je SKOJ usmerjal mirovno gibanje v Jugoslaviji, še posebno za svetovni mirovni kongres v Ženevi.

Marca 1936 je CK SKOJ izdal proglas Mladini mest in vasi, v katerem je izhajal iz dejstva, da vojna noče in ne more rešiti mladinskega problema, temveč povsod povzroča še hujšo bedo, zato se mora mladina boriti za kruh, mir in svobodo. Proglas je bil pomembna vsebinska osnova za začetek širokega mirovnega gibanja v Jugoslaviji, ki je sprva obsegalo ustanavljanje pripravljalnih odborov za mirovno akcijo. Državna konferenca pripravljalnih odborov za ženevski kongres pa je bila 29. julija 1936 v Zagrebu. V svojem proglasu je med drugim poudarila, »da bo svetovni mladinski kongres v Ženevi mogočna manifestacija njene želje po enotnem boju za obrambo miru in ustvarjanje boljšega življenja«. Zato »uresničimo enotnost živih, da ne bi v skupnih grobovih uresničili enotnosti mrtvih!«[44]

Navodila in direktivna pisma, ki jih je CK SKOJ pošiljal z Dunaja v domovino, so bila v glavnem Kidričevo delo. O njegovem prizadevanju, da bi v mirovno gibanje in v mirovne prireditve vse bolj pritegoval delavsko, kmečko in intelektualno mladino, zlasti v Sloveniji in na Hrvatskem tudi katoliško mladino, npr. priča njegovo (Hubertovo) pismo z dne 30. maja 1936, ki ga je poslal skojevskim organizacijam v Sloveniji in na Hrvatskem.[45]

Tako je npr. v pismu slovenski mladini poleg nadrobnih navodil o načinu priprav zapisal: »Priprava na Ženevo mora globoko

zajeti slovenske mladinske množice. Zlasti ji je treba odpreti vrata v osnovno slovensko mladino – v katoliške mladinske množice«.[46]

Sredi dela so Kidriča na podlagi poprejšnjih policijskih razkritij 23. junija 1936 prijeli na Dunaju, kjer je tedaj živel z ilegalnim imenom Alfred Dressler.[47] Po obsodbi in po enoletni zaporni kazni na Dunaju so ga leta 1937 policijske oblasti izgnale iz Avstrije; kot politični emigrant se je zatekel na Češkoslovaško.

V sklepnih besedah naj poudarimo bistvo Kidričevih tez, ki sicer izhajajo iz kritike SKOJ, vendar temeljijo na dejstvu, da je SKOJ imel izredne zasluge za združevanje naprednih mladinskih sil in revolucionarne vzgoje mladine. Ko je Kidrič terjal preoblikovanje SKOJ, ki ga je zahteval čas, ni mislil na takojšen razpust skojevskih organizacij, temveč na dolgotrajen proces v skladu s posebnimi razmerami v posameznih jugoslovanskih pokrajinah. Idejnopolitično usposobljena komunistična mladina naj bi postala nosilka legalnega širokega mladinskega gibanja v boju proti velikosrbskemu hegemonizmu, za narodno enakopravnost in socialne zahteve delovnih množic, proti fašizmu, za mir in svobodo. Osrednja dejavnost naj bi potekala na podlagi skupnega programa mladine. Postopno odmiranje SKOJ[48] je dolgotrajen proces in je odvisen od stopnje razvoja protifašističnega mladinskega gibanja od spodaj. Če skušamo s pogledom na preteklost oceniti realnost Kidričevih tez, zlasti o povezovanju nacionalnega in revolucionarnega mladinskega gibanja, kaže upoštevati že mirovno gibanje v Jugoslaviji leta 1936, ki je ponekod bolj ali manj vsebovalo socialne elemente in je bilo povezano s stavkovnim gibanjem. Kar zadeva proces odmiranja SKOJ, pa vemo, da se je Kidričeva vizija uresničevala s Titovo konkretno akcijo v SKOJ, z bojem na osnovi programov nacionalnih partij, v NOB prek USAOJ (Združene zveze antifašistične mladine Jugoslavije) in nato v prvih letih po osvoboditvi z združitvijo SKOJ in Ljudske mladine Jugoslavije v Ljudsko mladino Jugoslavije.

39 Ibidem.

40 Pregled zgodovine ZKJ, str. 179; Vojo Rajčević, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919–1941, str. 124.

41 Vojo Rajčević, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919–1941, str. 110–112. Jeseni 1935 se je zvezi pridružilo večje število mladincev iz HSS. Ko je vodstvo HSS ugotovilo, da propagirajo zvezo komunisti, so v nekaterih podružnicah mladinske sekcije HSS razpustili, akterje zveze pa pozaprli.

42 Vasić, o. c., str. 342–344.

43 Vojo Rajčević, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919–1941, str. 116.

44 Obširno o tem: France Filipič, Organizacijska in vsebinska usmerjenost delovanja SKOJ v Sloveniji 1933–1938, Mladinsko mirovno gibanje v Sloveniji leta 1936, str. 236–298; Miroljub Vasić, Mirovni pokret jugoslovanske omladine 1936. godine, Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova, 3, Beograd 1966, str. 171 in dalje.

45 ZA CK ZKS, fond kazenskih spisov, okrožno sodišče Ljubljana, IX., KZP, 746/36, Pismo Huberta omladini v Sloveniji i omladini u Zagrebu, 30 maja 1936. Pismo s podobno vsebino je bilo poslano 28. maja 1936 tudi mladini v Srbiji (Vasić o. c., str. 419–420).

46 Ibidem, Pismo omladini v Sloveniji o mirovnem kongresu u Ženevi 30. maja 1936. Dragi prijatelji! Dokaj nadroben vpogled v organizacijsko stanje in dejavnost skojevskih organizacij in simpatizerjev ter hkrati v razvoj mladopotaškega gibanja v tem času daje za Slovenijo obširno Poročilo mladine, ki sicer ni datirano, vendar se da sklepati, da je iz srede leta 1936, s podpisom Pokrajinsko Mladinsko vodstvo v Sloveniji. V poročilu sta prikazana številčni pregled in dejavnost skojevskih aktivov za te kraje: Ljubljana z okolico, Trbovlje, Hrastnik, Zagorje, Savinjska dolina, Celje, Jesenice, Kranj, Škofja Loka, Bled, Turjak, Kočevje, Blanca, Brežice, Preserje, Maribor, za Ptuj pa naj bi še poročali. Kot zanimivost naj omenimo, da je na Turjaku mladinec aktivist organiziral pevski zbor, ki je gostoval v okoliških vaseh in »poje himno slovenske mladinske fronte. Ta himna je izšla iz Maribora in se širi po Sloveniji«. (ZA CK ZKS, fasc. 2, Pokrajinski komite SKOJ za Slovenijo.) Nekoliko več o okoliščinah nastanka himne slovenske mladinske fronte in vsebine: Maks Gašparič, Zgodovina SKOJ-a in mladine mariborskega okrožja za obdobje 1935–1941, tipkopis pri avtorici.

47 ZA CK ZKS, Mapa življenjepisi, Boris Kidrič.

48 Primerjaj: Interno pismo CK KPJ, št. 1, Zaključci VI. kongresa KOI i zadaće naše partije. Napisano je bilo januarja 1936 in dopolnjuje proglas CK SKOJ Članstvu SKOJ-a in vsem mladim ljudem v Jugoslaviji. Pismo nekoliko bolj pojasnjuje prihodnje naloge SKOJ. Tako člani SKOJ poslej ne bi imeli posebnih sestankov svojih celic, marveč bi le sodelovali v legalnem delu množičnih mladinskih organizacij in društev; tako bi se postopoma preoblikovala tudi ilegalna skojevska vodstva. Kot revolucionarno jedro teh legalnih mladinskih organizacij bi v prvi fazi usklajevala delo mladinskih organizacij, kasneje, ko bi se ta jedra SKOJ legalizirala, da bi se polagoma preobrazila v legalna vodstva mladinskih organizacij. Pismo tudi poudarja, da bo treba vzporedno z odmiranjem ilegalnega skojevskega vodstva oblikovati partijske mladinske komisije pri posameznih partijskih forumih. Postopoma naj bi tudi zaustavili izdajanje ilegalnega mladinskega tiska in ilegalnih direktiv za delo, obenem pa bi povečali možnosti za izdajanje legalnega tiska in po njem sporočali direktive za delo. Na koncu pisma je še svarilo skojevskim organizacijam: »Nič nelegalnega ne likvidiramo, dokler ni samo ‚izumrlo', torej, celice ne likvidiramo, dokler se ne preoblikujejo v široko odprto društveno jedro v množičnih društvih; nelegalni komite ne likvidiramo, dokler ni njegovo delo prevzel legalni odbor.« (A CK ZKJ, fond kominterne, št. 27/1936; Vasić, o. c., str. 382–385. Glej tudi: opombo 36 v referatu.)

BORIS KIDRIČ NA POTI NA DRUGO ZASEDANJE AVNOJ V JAJCE

BORIS KIDRIČ V RAZGOVORU S KOMANDANTOM FRANCEM ROZMANOM–STANETOM

BORIS KIDRIČ NA DOBLIČKI GORI

dr. Janko Prunk

Vloga Borisa Kidriča pri ustvarjanju Osvobodilne fronte slovenskega naroda

O vlogi Borisa Kidriča pri ustvarjanju Osvobodilne fronte slovenskega naroda (OF) je bilo že dosti napisanega. Seveda so to zvečine spominski zapisi in krajši znanstveni članki. Obsežne poglobljene znanstvene razprave o Kidričevi vlogi v OF nimamo, kakor do sedaj sploh pogrešamo na eni strani Kidričevo politično biografijo in na drugi strani poglobljen obsežnejši znanstveni prikaz celotne zgodovine OF.[1]

Zaradi tega si zainteresiran bralec, bodisi slovenski kulturnik ali družbenopolitični delavec ali celo zgodovinar, ki ni ravno specialist za zgodovino Komunistične partije Slovenije (KPS) in zgodovino narodnoosvobodilnega boja, stežka predstavlja, kakšen pomen, kakšno politično globino in kakšno zgodovinsko težo ima Kidričevo delo pri ustvarjanju OF in njenem nadaljnjem zgrajevanju in vodenju. Pričujoči referat želi prikazati Kidričevo dejavnost pri ustvarjanju OF, zlasti pri ustvarjanju povezave KPS z njenimi zavezniki, Kidričevo neomajno vero v revolucionarno odporno silo slovenskih demokratičnih ljudskih množic, njegovo izredno delo za aktiviranje teh množic in njegovo prizadevanje za izoblikovanje političnega programa OF – programa, ki je v danem trenutku najbolj ustrezno odseval potrebe slovenskega naroda in mu s konkretno bojno akcijo nakazoval perspektivo narodne ohranitve in narodne samoodločbe. Referat zajema obdobje ustanavljanja OF, njeno organizacijsko utrditev, njene odločilne politične revolucionarne sklepe na III. plenumu OF septembra 1941 in izoblikovanje njenega temeljnega programa, tako imenovanih sedmih temeljnih točk, ki jih je sprejel IV. plenum OF v začetku novembra 1941.

Če ne bi bilo ene srečne okoliščine, bi bilo Kidričevo dejavnost oziroma njegov delež težko določiti in orisati. Delo v vodstvu OF je od vsega začetka potekalo kolektivno in tudi delo v Centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije (CK KPS) je bilo kolektivno; pri tem so poleg Kidriča pomembno sodelovali nekateri vodilni slovenski komunisti in člani Izvršnega odbora Osvobodilne fronte (IO OF), izbrani na II. plenumu julija 1941. Srečna okoliščina za določitev Kidričevega deleža in njegovega pomena je v njegovem velikem publicističnem opusu in v neštetih spominskih zapiskih in izjavah njegovih sodelavcev, ki vse izpričujejo, da pripada Borisu Kidriču primat pri organizacijskem snovanju OF, pri njenem organiza-

cijskem utrjevanju, pri neposrednem vodenju in pri pripravi programa. Seveda je treba jasno podčrtati, da je v mesecih, ko je bil v Sloveniji trajneje navzoč Edvard Kardelj, to je od julija do srede septembra, tudi odločilno vplival na usmerjanje političnega razvoja OF.

Veliko je dejstev, ki sama po sebi, še bolj pa med seboj povezana in interpretirana v zgodovinskem kontekstu govore, da moramo začeti slediti prizadevanju za slovensko Protiimperialistično fronto že od poletja 1940 dalje.[2] To pa je obenem čas, ko se je Kidrič zopet, po letih emigracije in po mesecih preiskovalnega procesa (od 5. decembra 1939 do maja 1940) ponovno pridružil slovenskemu komunističnemu vodstvu in se vrgel na delo.

Konec maja je objavil v Sodobnosti članek Vojni razvoj in problem nevtralnosti. V njem je zapisal, da je Sovjetska zveza zunanjepolitično stabilizirala svoj položaj in da ima dovolj sil, da vztraja v nevtralnosti in zaščiti svoje zaveznike. Sodil je, da je navezava diplomatskih stikov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo odsev te spremenjene zunanjepolitične vloge Sovjetske zveze. Sklenil je z mislijo, da je usoda Jugoslavije in slovenskega naroda v teh kritičnih trenutkih odvisna od nadaljnjega razvoja sovjetsko-jugoslovanskih odnosov.[3]

Zelo jasen je bil Kidrič v svojem članku Po polomu francoskega imperializma, ko je dejal: »Koncepcija, ki se je zrušila obenem s francosko imperialistično silo, je bila pri nas orientacija na zahodni imperializem. Z roko v roki z orientacijo na zahodni imperializem je šla protisovjetska orientacija ... Če bi ta orientacija postala dejstvujoča resnica, bi danes slovenski narod nosil na svojih plečih usodo, kakršno nosijo norveški, danski, holandski, belgijski in končno tudi sam francoski narod. Orientacija na zahodni imperializem se je torej v danem položaju izkazala kot škodljiva, objektivno protislovenska, nasprotno pa se je želja po prijateljstvu z Vzhodom izkazala kot koristna, slovenska orientacija.«[4]

Vodstvo slovenskih komunistov je tudi v času pakta o nenapadanju med Hitlerjem in Stalinom opozarjalo, da je nacizem največje barbarstvo sodobnega časa in da slovenskemu narodu od njega grozi nevarnost, pred katero se more opreti le na Sovjetsko zvezo.[5]

Takšno pojmovanje je vodilo Partijo, da si je od začetka poletja 1940 dalje začela prizadevati za Društvo prijateljev Sovjetske zveze, ki je bilo dejansko nova demokratična ljudskofrontna povezava. Ob tem prizadevanju je Partija v praktični politiki opustila dokaj sektaška stališča iz svoje resolucije s III. konference KPS na Vinjah, ki je bila 29. junija 1940.[6]

Boris Kidrič je bil v partijskih vrstah tisti najprimernejši človek, ki je navezoval stike z zavezniki in jih skušal pridobiti za ustanovitev društva, nato pa za razne akcije, ki jih je začenjal ilegalni akcijski odbor društva. Za slovenske kulturnike je bil Kidrič sprejemljiv sogovornik zaradi svoje velike kulturne razgledanosti, političnega talenta, zaradi nešablonskega gledanja na revolucijo in na narodno vprašanje ter zaradi osebne simpatičnosti in izredne prepričljivosti. O tem priča vrsta izjav vodilnih slovenskih kulturnih delavcev, s katerimi je Kidrič v letu 1940 in pozneje navezoval stike. Tako piše o njem Filip Kumbatovič-Kalan: »Boris Kidrič, poznejši tovariš Peter, je bil že takrat (1940. – op. J. P.) nenavaden, nič skupnega ni imel s tistimi, ki smo jih na tihem sumili, da so le ‚uradniki svetovne revolucije'. Vznemirjalo ga je, tako se je zdelo, le to, kar se je v resnici godilo, ne pa to, kar je bilo zapisano v kakršnih koli okrožnicah ... Bil je zares izjemen pojav med intelektualci, mnogoličen, a hkrati enovit, prava osebnost že v mladih letih – izrazit kolerik po temperamentu, odziven in razburljiv, razpet med nujo preudarne presoje in slo po takojšnji odločitvi, odločen in potrpežljiv, napadalen in očarljiv, vsestranski v diskusiji in neugnan v go-

[1] France Škerl v svoji odlični razpravi Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda zajema samo čas do jeseni 1943 (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI/1966, št. 1–2), sicer dobro pregledne brošure dr. Marjana Breclja Ob štiridesetletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda pa ne moremo imeti za pravo zgodovinsko študijo.

[2] Boris Kidrič, Kratek obris razvoja OF in sedanja politična situacija v Sloveniji, Informativno pismo za Moskvo jeseni 1944, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I/1960, št. 1, str. 7 in 12. (V nadaljevanju: Kidrič o.c.)

[3] Boris Kidrič, Zbrano delo, 1, Ljubljana 1978, str. 62.

[4] Prav tam, str. 70.

[5] Franc Zwitter, Diskusijski prispevek na znanstvenem posvetovanju ob petindvajsetletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI/1966, str. 268–269.

[6] Kot sektaška in v danem trenutku politično škodljiva ocenjuje nekatera stališča, ki se tičejo dotedanjih partijskih zaveznikov v ljudskofrontnem obdobju, Alenka Nedog v knjigi Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji 1935–1941 (str. 225–228), kjer pravi, da so takšna stališča in resolucije v načelu sprejeta linija kominterne. V Izvornih za istoriju SKJ, Peta zemaljska konferencija KPJ, oktober 1940 (str. 575), pa je o tej resoluciji napisano tudi tole: »Ove ocene Resolucije imaju i sektaški karakter u odnosu na krščanske socialiste; tj. očigledno su nastale pod uticajem tadašnje politike Kominterne ...«.

vorni domiselnosti, nevsakdanji v širokem razponu od sarkastične ironije do diplomatske zadržanosti, nadarjen tako za nenadno improvizacijo kakor za natančno analizo časa, kraja in razmer.

In še nekaj, česar malone nikoli ne odkrivaš med politiki in kar so pri tovarišu Petru le redki opazili: kakor je bil nedvomno nadarjen za učinkovito organizacijo, vseskozi navzoč v slehernem trenutku političnega dogajanja, tako je bil v mislih in dejanjih vse kaj drugega kot virtuozen, prakticist, zakaj v tem pogledu je bil izrazito nepragmatičen.«[7]

Josip Vidmar se spominja, kako ga je ob prvem daljšem srečanju, ko je prišel k njemu na razgovor glede ustanovitve Društva prijateljev Sovjetske zveze, prevzela Kidričeva osebnost. V svojih Obrazih pripoveduje, kako sta ga spomladi 1940 obiskala Boris Kidrič in Boris Ziherl in mu zastavila vprašanje, ali hoče sodelovati s Partijo. Ko je Vidmar odgovoril pritrdilno in razložil zakaj, ga je Kidrič samo pozorno poslušal in gledal ter po malem prikimaval. »Ko sem končal, je vzkliknil skoraj navdušeno in mi dejal iz razpoloženja, v kakršnem je rad pretiraval: ‚Tako bi mi lahko govoril Stalin'«, pravi Vidmar in zaključuje, da je iz Kidričevega govorjenja razbral, da mu gre njemu in Partiji živo za jugoslovansko in slovensko usodo.[8]

Prof. Franc Zwitter se spominja Borisa Kidriča iz tega časa s sestankov uredništva Sodobnosti, na katerih je Kidrič pokazal izredno jasen nacionalni čut in široko, prožno, nešablonsko presojo mednarodnega položaja, ki ga je takrat še obremenjeval pakt Hitler–Stalin. Kidrič pred slovensko levo nekomunistično inteligenco nikoli ni skrival svojega komunističnega prepričanja, je pa, vedno izhajajoč iz njega, znal najti najboljše možne rešitve za slovenski narod. O tem priča tudi njegova izjava, maja 1940, »da še nikdar v življenju ni bil pred odločitvijo, ali naj ravna kot socialist ali kot Slovenec, če pa bi se znašel v takšni zadregi, bi se odločil, da bo ravnal kot socialist, doslej pa nikdar ni bil v takih škripcih in upa, da vanje ne bo nikdar zašel. Izjavil je, da se je treba v primeru, da bi bila Jugoslavija napadena, postaviti na stališče, da se je treba braniti«.[9] Takšno jasno stališče je prepričevalo tudi nekomunistične kulturne delavce in jih nagnilo k sodelovanju s Partijo v Društvu prijateljev Sovjetske zveze. Prof. Zwitter se dalje spominja, da ga je nekaj mesecev nato srečal Boris Kidrič in mu z žarečim obrazom pripovedoval, kako uspešno se razvija podpisna akcija za dovolitev društva, da je postala pravi plebiscit, da se je celo zgodilo, da so žandarji, ki so konfiscirali podpisno polo, potem ko so zvedeli, da gre za protinemško akcijo, polo vrnili in se še sami podpisali nanjo.[10]

Kidrič pa ni bil v stikih samo s kulturniki, ampak tudi z drugimi zavezniškimi skupinami; dobro se je npr. razumel z delavci. Bil je tisti, ki se je v imenu Partije konec poletja 1940 prišel pogovarjat z zastopnikom krščanskih socialistov Tonetom Fajfarjem. Ko so krščanski socialisti po svoji odločitvi junija 1940 v Laškem, da se povežejo s komunisti v akcijski sporazum, dalj časa zahtevali razgovor z nekim vodilnim komunistom, je prišel konec avgusta na sestanek s Fajfarjem Boris Kidrič. Kidrič je Fajfarja pazljivo poslušal, ko mu je razlagal razpoloženje med krščanskimi socialisti in mu le tu in tam postavil kakšno vprašanje. Na koncu pogovora mu je predlagal, naj krščanski socialisti pošljejo svoje zastopnike v odbor Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki ga ima Partija za najpomembnejšo akcijo. »Ob slovesu mi je Kidrič krepko stisnil roko, kakor je bila njegova navada. S sestanka sem odhajal vesel in z občutkom olajšanja, ker nisem bil vedel, kakšno bo stališče partije do naše odločitve,« pravi Tone Fajfar.[11]

Kidrič se je z vso energijo in organizacijskim talentom lotil organiziranja društva za zbiranje podpisov. »Tudi v tem času je bil Kidrič pri delu s tisto energijo, s katero sem ga poznal že iz prejšnjih dob,« priča o njem Edvard Kardelj.

Vsa razprostranjena organizacijska Kidričeva dejavnost v akcijskem odboru Društva prijateljev Sovjetske zveze, katerega glavni cilj je bil organizirati narodno obrambo pred fašizmom, ustvarjati po koncu leta 1940 odbore delavske enotnosti v podjetjih, organizirati protidraginjske demonstracije itd., v arhivskih dokumentih ni zapisana, ker je bila ilegalna. Toda to je bila le ena plat Kidričevega dela. Zelo dosti se je v tistem času posvečal tudi publicistiki, ki je bila sploh njegovo veliko veselje. V svojih člankih je pokazal velik talent za politične in zgodovinske analize. Članki so pisani v prepričljivem tonu in v sočnem jeziku. Pisanje je do skrajnosti politično angažirano. Kot metodološka osnova obravnave kateregakoli problema mu je služila tedaj veljavna komunistična analiza imperializma. Razgaljal je nesposobnost imperialistične buržoazije, ki se je deskreditirala, ki je družbeno nesposobna in ne more več pomeniti narodnega vodstva

v kateremkoli narodu v sodobnem času.

Iz te analize je delal sklepe o položaju malih narodov v imperialističnem sistemu in o njihovi nadaljnji usodi; »Zadeva se determinira v samem bistvu modernega družbenopolitičnega obeležja. Za vselej je namreč minil čas, ko naj bi malim narodom dovoljeval in omogočal reševati njihovo usodo z orientacijo na ta ali oni imperializem.«[12]

V vseh analizah je kazal, kako škodljiva za slovenski narod je bila njegova vpetost v imperialistični sistem. V članku Ob zlomu francoskega imperializma v Sodobnosti je zapisal jasno udarno oceno, ki je pomenila tudi napotilo za novo politično usmeritev: »Razvoj evropskega položaja je nedvomno izrazil, kdo je tisti, ki ni zakoreninjen v zdravem ljudskem spoznanju. Ljudstvo pa je danes edini upravičeni, edini resnični predstavnik nacionalnih koristi.

Orientacija na zahodni imperializem se je torej v danem položaju pokazala kot škodljiva, objektivno protislovenska, nasprotno pa se je želja po prijateljstvu z Vzhodom izkazala kot koristna slovenska orientacija.«[13]

V članku Evropske krize in slovenski narod je analiziral politično in socialno zgodovino Slovencev zadnjih sto let, zlasti v evropskem revolucionarnem letu 1848 in v letih 1917–1918. Opozoril je na napake slovenskega političnega vodstva, ker se ni nikoli hotelo opreti na prave ljudske sile. Pokazal je, da je v slovenskem kmetu velika revolucionarna energija, žal pa ni bilo objektivnega in subjektivnega nosilca, ki bi to revolucionarno energijo usmeril. To pa bi bil po Kidričevem mnenju lahko samo delavski razred. Danes je v slovenskem narodu delavski razred dobro razvit in prevzema vlogo nacionalnega voditelja. Okoli sebe zbira vse demokratične delovne množice za boj proti fašizmu in kaže na nujnost naslonitve na bratske jugoslovanske narode in na Sovjetsko zvezo.[14] Zanimiva sta še dva njegova članka: Pripombe k slovenski literarni zgodovini in Lik slovenske inteligence med Prešernom in Levstikom, v katerih ugotavlja socialno osnovo slovenske literature in nacionalne kulture in njenega razvoja.[15]

Jeseni 1940 je Tito Kidriču zaupal izdelavo pomembnega referata o agitaciji in propagandi za 5. državno konferenco v Zagrebu. Referat je najprej pripravljal Milovan Djilas, ko pa je bil zadolžen za drugo delo (referat o nacionalnem vprašanju), je to delo prevzel Kidrič, ki je obstoječe teze temeljito predelal, tako da se jasno vidi njegov stil pisanja. Referat obravnava enega temeljnih elementov komunistične politične metode. Kidrič je v njem dokazal, da je dober poznavalec historičnega materializma in da zna zakone materialistične zgodovinske dialektike dobro uporabljati v vsakdanjem družbenopolitičnem prizadevanju za cilje delavskega razreda. V referatu je eksplicitno povedal, da je v agitacijsko-propagandnem delu treba zastaviti dve osnovni vprašanji: »1) vprašanje obče teoretičnega izpopolnjevanja; vprašanje propagande naših idej in ciljev in 2) vprašanje konkretizacije naših idej in ciljev skozi vsakodnevno agitacijo in v vsakodnevni borbi delavskega razreda in tlačenih množic v mestu in na vasi z utrjevanjem na osnovi občih teoretičnih zaključkov in vsakodnevnih bližnjih parol boja. S tem je treba povezati izkušnje iz dosedanjega boja in perspektive bodočega dela.«[16]

Kidrič je bil na 5. državni konferenci izvoljen za člana Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) in tako postal tudi uradno eden bližnjih Titovih sodelavcev,[17] kar mu je med slovenskimi komunisti vsekakor še utrdilo ugled.

Najpomembnejša Kidričeva akcija v Sloveniji, organiziranje Društva prijateljev Sovjetske zveze, je dobro potekala. Poleg kulturnikov in krščanskih socialistov so sodelovali tudi levičarski demokratični Sokoli, ki so – sicer formalni akciji – sporazum s KPS podpisali 13. januarja 1941.[18]

7 Filip Kumbatovič-Kalan, Beseda o nepragmatičnem politiku, Prispevki Borisa Kidriča k slovenski kulturi, Šesti plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, Ljubljana 1979, str. 9.
8 Josip Vidmar, Boris Kidrič, Obrazi, Ljubljana 1979, str. 362.
9 Glej opombo 5.
10 Prav tam.
11 Tone Fajfar, Odločitev, druga izdaja, Ljubljana 1981, str. 21.
12 Boris Kidrič, Zbrano delo, I, str. 70.
13 Prav tam.
14 Prav tam, str. 72–109.
15 Prav tam, str. 110–122 in str. 131–140.
16 5. državna konferenca KPJ, str. 101.
17 Prav tam, str. 264–265.
18 Josip Rus, Diskusija na znanstvenem posvetovanju ob petindvajsetletnici slovenskega naroda, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI/1966, str. 272.

Ilegalni akcijski odbor društva je v pozni jeseni začel podpisno akcijo za dovolitev društva. Podpise so zvečine zbirali komunisti in še nekateri borbeni levičarji. Že do decembra 1940 se jih je po vsej Sloveniji nabralo 17.843. Te podpise skupaj z listino, ki je oznanjala, da so se po vzpostavitvi sovjetsko-jugoslovanskih diplomatskih odnosov začela v soglasju z razpoloženjem ljudstva v Ljubljani pripravljalna dela za ustanovitev društva, je Josip Vidmar decembra 1940 odnesel v sovjetsko veleposlaništvo v Beograd.[19] Vso drugo polovico leta je akcijski odbor izvajal uspešno propagando o Sovjetski zvezi, pojasnjeval z brošurami njen politični razvoj, gospodarske uspehe in kulturne dosežke. Napredne revije so objavljale simpatične zapiske o Sovjetski zvezi. V kinematografih so predvajali sovjetske filme. Simpatija do Sovjetske zveze se je v drugi polovici leta 1940 vse bolj širila, kar je vznemirilo klerikalna občila in klerikalno oblast. Banska oblast je v svojem letnem poročilu notranjemu ministrstvu konec leta 1940 sporočila tole: »Izrabljajoč rusofilska nagnjenja, ki obstajajo med inteligenco, so komunisti razvili močno propagando ob ustanavljanju Društva prijateljev Sovjetske zveze, katerega ustanovitev je bila prepovedana ... Zbranih je bilo več tisoč podpisov, ki so jih zbiralci poslali ustanoviteljem ... Dasi so bili med zbiralci podpisov skorajda izključno le znani komunisti, je med podpisniki veliko oseb, ki se ne morejo prištevati h komunistom.«[20] Revija Katoliške akcije pa je skušala Društvo prijateljev Sovjetske zveze prikazati kot pomočno organizacijo kominterne.[21]

Alenka Nedog, najboljša poznavalka ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem, označuje Društvo prijateljev Sovjetske zveze takole: »Društvo prijateljev Sovjetske zveze ima torej v razvoju slovenskega ljudskofrontnega gibanja posebno mesto. Takšna društva, ki so delovala tudi v drugih mestih Jugoslavije, namreč niso imela iste vloge, ki označuje slovensko društvo v nekem smislu za iztočnico v Osvobodilno fronto. Prek podpisovalne akcije je društvo imelo elemente množičnega gibanja, v sodelovanju različnih političnih in svetovnonazorskih skupin in posameznikov ne glede na različne vzgibe, ki so jih pri tem vodili, pa tudi elemente skupinske povezave.«[22] S to oceno lahko mirno soglašamo.

Nedogova sprejema ocene, ki sta jih o Društvu prijateljev Sovjetske zveze izrekla v svojih razpravah Tone Fajfar in dr. France Škerl, namreč, da je bilo društvo nov način zbiranja širokih slojev delovnega ljudstva in zlasti kulturnih krogov, tako je postalo novo nadomestilo za že pozabljeno in razbito ljudsko fronto,[23] kakršna je bila v neugodni politični konstelaciji Zveza delovnega ljudstva. Mislim, da če pogledamo izbor dejstev v tedanji zgodovinski konstelaciji, lahko soglašamo s takimi ocenami: Skupine in posamezniki so pristopili zdaj predvsem iz spoznanja, da je sodelovanje v okoliščinah, ko je že grozil neposreden fašistični napad, nujno. »Vsaka izmed skupin, s katero je komunistična partija sklenila sporazum, je imela za seboj določene plasti prebivalstva in v tem je bistveni pomen tega medskupinskega sodelovanja. S tem pa je prišlo tudi do dokončne diferenciacije med skupinami, ki so v slovenskem ljudskofrontnem gibanju ves čas predstavljale možne zaveznike. Socialisti, slovenski mačkovci (Slovenska kmetsko-delavska stranka), samostojni demokrati, Zveza kmečkih fantov in deklet in Krog Slovenije so ostali ob strani novega zbiranja sil, da bi se šele v odločilnih trenutkih, ki so nastopili z okupacijo, njihova krila opredelila za Osvobodilno fronto in se ji pridružila.«[24]

V dneh aprilske vojne katastrofe se je Boris Kidrič kot vdan komunist in zaveden Slovenec zavzel za obrambo slovenske in jugoslovanske domovine. Z Alešem Beblerjem je odšel na poveljstvo ljubljanske divizije in zahteval orožje za prostovoljce, ki so pripravljeni braniti domovino. Pri poveljujočem generalu nista ničesar opravila, kljub temu pa je KPS zbrala precej prostovoljcev, zlasti med študentovsko mladino; odpeljali so se proti Novem mestu, kjer so pričakovali, da se bo jugoslovanska vojska postavila po robu napadalcem. Po prehitrem vojaškem razsulu se je Kidrič vrnil v Ljubljano in začel takoj snovati novo politično strategijo pod okupacijo. Po predhodnih sestankih s člani CK KPS je 26. aprila 1941 sklical sestanek s predstavniki zavezniških skupin iz Društva prijateljev Sovjetske zveze: KPS, krščanskih socialistov, demokratičnega krila Sokolov in kulturnih delavcev, torej tistih, ki so predstavljali vse, kar je bilo pozitivnega v slovenski preteklosti. »V tem se je hkrati zrcalilo, da so prevzele usodo svojega naroda v roke nove družbene sile, medtem ko so stare družbene sile doživele popoln polom svoje nacionalne politike in se razkrile kot nesposobne in izdajalske,«[25] tako je karakteriziral ta trenutek Boris Kidrič pozneje na

zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.

Na sestanku je Kidrič zbranim udeležencem prikazal analizo položaja, ki ga je označil takole: »1) Da je uspehe hitlerjevske demagogije med slovenskimi množicami zakrivila protiljudska politika nekdanjih oblastnikov in da so ti uspehi le prehodnega značaja, da pa je na vidiku množično gibanje za osvoboditev in združitev zasužnjenega in razkosanega slovenskega naroda. 2) Da se bodo nosilci protiljudske politike v predaprilski Jugoslaviji razkrili tudi v osvobodilnem boju kot protinarodni in petokolonski elementi. 3) Da sta usoda in bodočnost slovenskega naroda kar najtesneje povezani z usodo in bodočnostjo velikega ruskega naroda in Sovjetske zveze. 4) Da je treba pričeti takoj z zbiranjem slovenskih množic na temelju borbe za osvoboditev in združitev slovenskega naroda.«[26] Na temelju Kidričeve analize in razprave o njegovem poročilu so sprejeli sklep o ustanovitvi osvobodilne organizacije, ki so jo takrat iz posebnih razlogov poimenovali Protiimperialistična fronta. V njej so se združile vse napredne sile slovenskega naroda, jedro pa je bil delavski razred, saj sta bili dve ustanovni skupini, KPS in krščanski socialisti, delavski.

Na ustanovnem sestanku so razpravljali o tem, kako nastopiti proti okupatorju. Kidrič je jasno razvil idejo oboroženega boja, najdrznejšo idejo v snovanju novega gibanja. Navzoči so se popolnoma zavedali njene odločilnosti in posledic in so točko o oboroženemu boju sprejeli načelno. Ugotovili so namreč, da objektivne okoliščine za praktičen začetek vstaje v tistem trenutku še niso zrele. Predvidevali so, da bo prišlo do napada Nemčije na Sovjetsko zvezo in tako bo nastopil primeren trenutek za praktičen oboroženi boj.[27] Program si je Protiimperialistična fronta izoblikovala že na ustanovnem sestanku. Sprejela je takega, kot ga je predlagal Boris Kidrič. Prvi obris programa je v naslednjih dneh prinesel letak CK KPS.[28] Po sestanku Protiimperialistične fronte sta odšla Tone Tomšič in Miha Marinko v Zagreb poročat Politbiroju Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) oziroma Titu in Kardelju o programu nove organizacije v Sloveniji. Tito in Kardelj sta program sprejela.[29] Tako mirno lahko pritrdimo Borisu Kidriču, da je KPS svojo samoiniciativno politiko vodila na temelju splošnojugoslovanske narodnoosvobodilne platforme KPJ.[30] Seveda pa se moramo zavedati, da je naša OF s svojim narodnoosvobodilnim in revolucionarnim programom in akcijo ter metodo te akcije sama na sebi avtentična zgodovinska stvaritev slovenskega naroda, in ne le specifična izvedba splošnojugoslovanske revolucije. Znano je, da je prva značilnost revolucije na Slovenskem – med nacionalnimi območji Jugoslavije – v tem, da se je v njej najbolj uveljavila ljudskofrontna širina, kar je nedvomno posebna revolucionarna kvaliteta.[31] Posebna zgodovinska kvaliteta Protiimperialistične fronte je nedvomno tudi njen zgodnji nastanek, ki so ga omogočili pravilna politika KPS pred vojno in dejstvo, da je bilo v Sloveniji nekaj takšnih političnih skupin, ki so že pred okupacijo sodelovale s Partijo. Tako popolnoma drži ocena, da je bila ustanovitev Protiimperialistične fronte v težkih dneh aprilskega brezpotja jugoslovanskih narodov edina svetla točka.[32]

Boris Kidrič se je neutrudno lotil organiziranja in širjenja vpliva Protiimperialistične fronte. Poleg neposrednega organiziranja v ilegalnih razmerah, poleg sestajanja z vplivnimi ljudmi iz slovenskih demokratičnih političnih skupin je tudi dosti pisal. Vedel je, da je dober časopis izredno dragoceno sredstvo za propagando in organizacijo. Zato so na njegovo pobudo v partijski tehniki že maja 1941 izdali prvo številko Slovenskega poročevalca, ki je septembra postal glasilo OF. V tej prvi številki je objavil svoj

19 Josip Vidmar, Srečanja za zgodovino, Ljubljana 1963, str. 13.
20 Arhiv Slovenije, fond Banske uprave, Poročilo II. oddelka ministru za notranje zadeve za leto 1940.
21 Revija Katoliške akcije 1941/1, str. 86.
22 Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, 1935–1941, Ljubljana 1978, str. 243–244.
23 Prav tam.
24 Prav tam, str. 248.
25 Boris Kidrič, Zbrano delo, 1, str. 369.
26 Kidrič, o. c., str. 13.
27 France Škerl, Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 246–247.
28 Prav tam, str. 152.
29 Dokumenti ljudske revolucije (v nadaljevanju: DLR) v Sloveniji, I, Ljubljana 1962, str. 23.
30 Kidrič, o.c., str. 12.
31 Takšno globoko domišljeno zgodovinsko oceno je zapisal Janko Pleterski v spremni besedi h knjigi Alenke Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji 1935–1941, str. 289.
32 Tako ocenjuje Branko Petranović v svoji Istorija Jugoslavije 1918–1978, Beograd 1980, str. 203.

članek Naša nesreča in naša vera, v katerem je izrazil vso tragičnost slovenskega naroda, ki so ga razkosali okupatorji. Zagotovil pa je, »da je v teh najtežjih trenutkih naša vera v našo osvoboditev globlja in močnejša, kot kdajkoli prej«.[33] Razložil je tudi, v čem temelji ta vera: »Naša vera temelji na borbeni volji osvobodilnih sil slovenskega naroda, katerega usodo nosi bolj ko kdaj prej na svojih ramenih slovenski proletariat: temelji na spoznanju, da je treba vse pozitivne sile slovenskega naroda združiti, hkrati pa odločno obračunati in prelomiti z izdajalskim meščanskim vodstvom.«[34]

Še pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo je Protiimperialistična fronta v mnogih slovenskih središčih povezala predstavnike svojih ustanovnih skupin in imela med slovenskim ljudstvom vrsto političnih sestankov, kar je silno dvignilo poteptano slovensko narodno zavest, zajezilo hitlerjevsko demagogijo in ustvarilo pogoje za bodoči množični boj.[35]

Zelo zgodaj se je posrečilo organizirati celo pokrajinske odbore nove organizacije. Prvi je bil ustanovljen za Štajersko že 22. maja. Sestavljalo ga je po šest komunistov in toliko krščanskih socialistov.[36] Dne 15. junija 1941 se je v Ljubljani prvi sestal Vrhovni plenum Protiimperialistične fronte, ki je postal vrhovni politični organ. Sprejel je prvi program, ki ga je sestavil Boris Kidrič. Program pod geslom Gesla našega osvobodilnega boja je nato objavil Slovenski poročevalec 22. junija. Gesla so bila takale:

»1) Pravica slovenskega naroda do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve in do združenja z drugimi narodi!

2) Osvoboditev in združitev razkosanega slovenskega naroda, vštevši koroške in primorske Slovence!

3) Sloga in enotnost zasužnjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev!

4) Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora v osvobodilni borbi slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov; ona je vzor enakopravnega sožitja med narodi; njihove sloge in pogojev za njihov neomejen razvoj brez nacionalnega zatiranja!

5) Osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma!

6) Brez boja proti izdajalski 'lastni kapitalistični gospodi' se zatirani narod ne more osvoboditi!

7) Bratstvo in mir med narodi!«[37]

V tem programu sta zajeti dve veliki nalogi: nacionalna in socialna osvoboditev, ki se med seboj pogojujeta in ena sama ne bi mogla uspeti. Z nacionalno osvoboditvijo so mislili neposredno osvoboditev izpod okupatorja, dalje uresničitev stoletne slovenske zahteve – Zedinjeno Slovenijo in njeno popolno suvereno pravico, da se odloči, ali bo živela sama ali in s kom ter na kakšen način se bo združila. S socialno osvoboditvijo pa je bila mišljena, čeprav to v teh programskih točkah ni bilo razloženo, rečeno, osvoboditev izpod kapitalistične buržoazije, da bo slovensko delovno ljudstvo gospodar svoje usode, da bo samo odločalo o svojem delu in hotenju, da bo ustvarjalo socialistične odnose.[38]

Ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija se je sestal v Ljubljani CK KPS in ustanovil Glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske. Za komandanta je bil postavljen sekretar CK KPS Franc Leskošek Luka, za komisarja pa Boris Kidrič. Centralni komite je sprejel že na tej seji sklep, da se mora narodnoosvobodilna vstaja začeti takoj, čeprav takrat slovenski centralni komite ni imel nobenih neposrednih stikov s Titom, pač pa je bil v tistem trenutku v Sloveniji Kardelj.[39]

Dober mesec po sestanku CK KPS, točno 28. julija 1941, se je drugič sestal Vrhovni plenum OF, kakor se je od nemškega napada dalje imenovala Protiimperialistična fronta. Na pobudo komunistov je sprejel veljavno odločitev za splošno oboroženo vstajo proti okupatorjem. Proglas Vrhovnega plenuma OF je izšel 2. avgusta v Slovenskem poročevalcu. Na tem zasedanju Vrhovnega plenuma OF so izvolili poimensko IO OF, ki je potem kot kolektivni izvršilni organ usmerjal vse akcije OF in dajal pobude. V IO OF so bili izvoljeni Boris Kidrič (kot politični sekretar), Edvard Kardelj (predstavnik KPS), Tone Fajfar (predstavnik krščanskih socialistov), Josip Rus (predstavnik Sokolov) in Josip Vidmar (predstavnik kulturnih delavcev).

Partizanske čete so začele nastajati po vsej Sloveniji. Partizanstvo in njegov oboroženi boj z okupatorjem sta bila instrument osvobodilne politike OF. Njen strateg Kidrič se je tega dobro zavedal in zato je tako poudarjal pomen slovenskega partizanstva. Že avgusta je v članku Ognjeni krst slovenskih partizanov napisal znamenito resnico: »Narod, ki se za svojo svobodo ne bo boril s svojo oboroženo pestjo, narod, ki v gigantskem

skupnem boju svobodnih sovjetskih in zasužnjenih evropskih narodov ne bi prispeval svojih žrtev, tak narod ne bi zaslužil svobode ... Biti slovenski partizan, to pomeni prezirati smrt, težave, junaško prenesti vse muke – stalno in neomahljivo napadati in uničevati sovražnike ter vse, kar mu koristi. Biti slovenski partizan – to pomeni biti heroj osvobodilnega boja.«[40] V jeseni 1941 je Kidrič posvetil še en članek pomenu slovenskega partizanstva, v katerem je zapisal, da je boj slovenskih partizanov dokaz, da je narodna nesreča sprostila v slovenskem narodu, to je v njegovih ljudskih globinah, neomahljive in neizčrpne borbene sile. To pa je velikega pomena za slovenski narodni značaj in za njegovo bodočnost. Za sklep je povedal, da jedro slovenskega partizanstva tvorijo slovenske ljudske moči. Slovenski kmet in delavec sta prva zgrabila za puško.[41] Zaradi izredno pomembnih političnih in organizacijskih nalog, ki jih je imel kot politični sekretar IO OF, je moral konec poletja opustiti dolžnost političnega komisarja slovenske partizanske vojske, toda sadovi njegovega začetnega dela so se kmalu pokazali.

Katerim pomembnim nalogam se je torej posvečal Boris Kidrič kot sekretar OF. Prva in najpomembnejša je bila neposredno organizacijsko in politično vodenje celotnega gibanja. Širjenje organizacije, postavljanje novih in novih odborov, od terenskih, okrajnih do okrožnih in pokrajinskih in z njimi širjenje ljudske baze OF. Drugo je bilo stalno postopno in dolgoročno utrjevanje enotnosti OF. Ta proces utrjevanja enotnosti skozi vso zapleteno dialektiko osvobodilnega boja in s pogledi v novo družbeno prihodnost je bil najpomembnejši svetovnozgodovinski proces. OF je nastala vsaj v vrhu kot nekakšen iskren dogovor različnih političnih skupin, ki so se združile zaradi skupnega interesa – nacionalne in socialne osvoboditve. Nič pa niso v začetku govorile, da nameravajo popolnoma opustiti svoj lastni politični habitus in se popolnoma zliti v enotni OF. Tako je bila vsa struktura vrhovnih in višjih organov sestavljena po nekem koalicijskem načelu (zlasti štirih ustanovnih skupin), čeprav je bilo na terenu od vsega začetka gibanje popolnoma enotno.

»Tedanje vodstvo KP Slovenije se je dobro zavedalo, da Osvobodilna fronta ne more biti samo nekakšen privesek partije. Osvobodilna fronta je morala imeti lastno idejno in politično fiziognomijo, takšno, ki bi lahko čimbolj prepričljivo izrazila skupnost interesov in volje vseh tistih sestavnih delov Osvobodilne fronte, ki jih je družbeno zgodovinska usoda povezala v dolgoročni skupni družbeni akciji – od komunistične partije, prek levega revolucionarnega krščanskega socializma in nacionalizma do progresivnega ustvarjanja v nacionalni kulturi. To ni bila lahka naloga, kajti nasprotovanja niso prihajala samo iz vrst antikomunistične in oportunistične tako imenovane meščanske sredine, ampak tudi iz vrst komunistične partije. Posamezni komunisti, ki so bili obremenjeni s sektaštvom in ultraradikalizmom, namreč včasih niso mogli razumeti, zakaj komunistična partija, ki ima takšno politično moč, podreja svojo vlogo skupno dogovorjeni politiki Osvobodilne fronte.«[42]

Opozorilo na potrebo po lojalnosti in enotnosti vseh skupin v OF je prvi napisal Edvard Kardelj v avgustovski številki Dela – organa CK KPS, ko je v članku Za osvobodilno fronto slovenskega naroda zapisal v svoji tretji točki: »Medsebojna lojalnost vseh skupin, ki sodelujejo v Osvobodilni fronti, je eden glavnih pogojev za skupno zmago.«[43] Ta zahteva je pozneje prišla v temeljne točke OF. Kidrič si je zelo prizadeval za demokratično širino OF in da bi se vanjo vključile res čim širše slovenske ljudske množice. Vedno znova je pozival vse narodno zavedne Slovence, naj se pridružijo gibanju. To je počel s svojim pisanjem v Slovenskem poročevalcu in v neposrednem osebnem stiku z ljudmi, ki jih je hotel pridobiti v OF. V septembru so izšli trije njegovi pomembni članki, v katerih je razlagal linijo OF in pozival k vstopu vanjo. Ti članki so: Izdajstvo buržoazije nad lastnim narodom, Vsenarodni značaj Osvobodilne fronte in Za pravilno izvajanje

33 DLR v Sloveniji, I, str. 36.
34 Prav tam.
35 Kidrič, o.c., str. 13.
36 Stane Kovač, Na Štajerskem in Gorenjskem v maju 1941, Borec 1982/8–9, str. 460–461.
37 DLR v Sloveniji, I, str. 42–43.
38 Janko Prunk, Zgodovinsko poslanstvo Osvobodilne fronte slovenskega naroda, Borec 1981/3–4, str. 156.
39 Pričevanje Edvarda Kardelja, 10, Sobotna priloga Dela, 2. aprila 1983, str. 16.
40 Boris Kidrič, Zbrano delo, 1, str. 152–153.
41 Prav tam, str. 165–167.
42 Glej opombo 39.
43 DLR v Sloveniji, I, str. 74.

linije Osvobodilne fronte.

V prvem članku je zapisal: »Maksimalna širina, boj proti vsakemu sektaštvu – to je ena plat našega osvobodilnega gibanja; čuječnost in boj proti razbijačem – to pa je druga stran. Niti brez prve niti brez druge plati – si stabilnosti in nadaljnjega razvoja OF ne moremo zamisliti.«[44]

V drugem članku je opozarjal nasprotnike in tiste, ki so hoteli ostati na nekakšnih nevtralnih sredinskih pozicijah in se niso hoteli pridružiti OF. »Skupnost v Osvobodilni fronti je danes najvišja narodna skupnost, temelji na najlegitimnejših interesih prerojenega slovenstva, predstavljajoč njegovo jedro. Poskusi katere koli druge skupnosti izven take Osvobodilne fronte so protinarodni poskusi, glede na razvoj pa tudi jalovi poskusi. Svet se pač ne bo vrtel nikoli več po starem.«[45]

Zaradi takšne demokratične širine, zaradi potrebe po večji koncentraciji narodnih sil, zato, da bi nasprotnikom OF čimbolj zožili družbeno bazo, si je Kidrič zelo prizadeval pridobiti za OF tako imenovano katoliško sredino, to je krog okoli prof. Andreja Gosarja. Večkratna povabila in Kidričevi osebni obiski niso zalegli. Gosar je vztrajno odklanjal vstop v OF, očitajoč ji, da je komunistična in da on zaradi svojega svetovnonazorskega prepričanja ne more sodelovati.[46]

Če poskušamo na kratko označiti Kidričeva osnovna izhodišča, vzgibe, metode delovanja in odločanja, moramo najprej vedeti, da je bil izrazito samostojna osebnost, marksist, revolucionar, zelo inteligenten in široko razgledan. Zelo zgodaj je dozorel v premočrtnega komunističnega leninističnega aktivista in voditelja, ki je svojo socialno revolucionarnost nerazdružljivo vezal s slovenskim narodnim vprašanjem po cankarjevsko, z vprašanjem socialne osvoboditve slovenskega delovnega ljudstva in z vprašanjem demokratične federativne zveze jugoslovanskih narodov. Vse svoje politično ravnanje je usmerjal v skladu s temi vzgibi. Kljub temu, da se je Kidrič v času narodnoosvobodilnega boja veliko posvetoval s tovariši iz CK KPS, zlasti Kardeljem, kadar je bil ta prisoten v Sloveniji, in s tovariši iz Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, da je torej izvajal nekakšno kolektivno oblikovano politiko, je sam pokazal veliko iniciativnost in inventivnost in je ena najbolj samostojnih in originalnih osebnosti jugoslovanskega osvobodilnega boja in revolucije.

Izhajajoč iz teh komponent razmišljanja in odločanja in trezno ocenjujoč politično konstelacijo in njeno perspektivo, so se Kidrič in ostali člani IO OF sredi septembra 1941 odločili za velepomemben sklep. Na III. sestanku Vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1941 so, izhajajoč iz stališča, da je OF vse močnejša, vse bolj množična, da jo ljudje vse bolj upoštevajo, da je postala država v državi, sklenili, da bo Vrhovni plenum OF prevzel tudi funkcijo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora kot najvišjega oblastnega organa slovenskega naroda. S tem je bila postavljena matica graditve ljudske oblasti, ki jo bo OF nato širila, uveljavljala kot revolucionarno komponento, kolikor bodo dopuščale razmere med osvobodilnim bojem, uspehi OF in partizanske vojske.[47] S tem sklepom se je začel znameniti dvojni značaj oziroma dvojna funkcija OF.

Pri organizacijskem izgrajevanju OF je imel seveda bistveno vlogo njen politični program. O osnovnih smernicah skupnega programa so se ustanovne skupine sporazumele že na ustanovnem sestanku OF 26. aprila. Nadalje so jih razčlenili, razširili in precizacija je bila storjena na prvem sestanku Vrhovnega plenuma OF 15. junija – to je formuliral Boris Kidrič v Geslih našega osvobodilnega boja.

Tretja faza oblikovanja programa pa je nastopila jeseni 1941. Pri tem programu, ki so ga imenovali temeljne točke, so sodelovali vsi člani IO OF. Zapisniki razprav niso ohranjeni, tako da ne moremo z gotovostjo trditi, kdo je kaj predlagal in kako je potekala razprava. Domnevamo lahko, da je Boris Kidrič kot politični sekretar OF in kot izkušen politik vsekakor imel pobudo. Stil temeljnih točk razodeva njegovo pero. Nedvomno pa moramo temeljne točke OF označiti kot kolektivno delo najvišjega vodstva OF, njenega Izvršnega odbora in nazadnje plenuma. V točkah se lepo vidi, kako je delovala OF, kako se je v vseh trenutkih izkazovala njena enotnost, ki ni bila vedno enaka. Ta enotnost OF se je razvijala v dialektičnem prepletu nekaj dejavnikov: slovenskega naroda, ustanovnih skupin OF in komunistične partije. Mogli bi reči tudi drugače, da se je razvijala in utrjevala z akcijo samo, ob pripravljenosti slovenskih demokratičnih sil in daljnovidni politično preudarni voditeljski pobudi in vodstvu komunistične partije. Razvoj in utrjevanje enotnosti sta elementa, skozi katera lahko najbolj jasno vidimo naraščajočo moč OF oziroma njeno

sposobnost za narodno in socialnoosvobodilno akcijo.[48] Na IV. sestanku Vrhovnega plenuma OF 1. novembra 1941 so sprejeli sedem temeljnih točk OF, ki se do konca narodnoosvobodilnega boja niso spreminjale.

Temeljne točke OF so postale prava magna karta slovenskega narodnoosvobodilnega boja in sploh najpomembnejši slovenski politični program. Omogočale so najširšo mobilizacijo ljudskih množic za osvobodilno akcijo. Zaradi njihove izredne domišljenosti, zaradi ustreznosti odgovora na tedanjo politično konstelacijo in potrebe ter zaradi njihovega izredno dolgotrajnega učinka, saj lahko mirno rečemo, da v velikem delu veljajo še danes, jih je vredno vedno znova klicati v spomin.

»1. Proti okupatorju je treba vršiti neizprosno oboroženo akcijo.

2. Ta akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.

3. Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti južnoslovanskih narodov, ne priznava Osvobodilna fronta razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za svobodo in enotnost njenih narodov. Hkrati stremi k povezovanju slovenskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.

4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje Osvobodilna fronta slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.

5. Vse skupine, ki sodelujejo v Osvobodilni fronti, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.

6. Po narodni osvoboditvi prevzema na slovenskem ozemlju oblast Osvobodilna fronta kot celota.

7. Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudski demokratični način.«[49]

Poseben komentar k temeljnim točkam najbrž ni potreben; vsebujejo vse, kar je potreboval v tistem trenutku in v perspektivi slovenski narod. Govorijo o njegovi nacionalni osvoboditvi, o uresničevanju Zedinjene Slovenije, o enakopravni zvezi jugoslovanski narodov, o socialno pravični demokratični družbi. Posebnost je 4. točka, ki govori o preoblikovanju narodnega značaja Slovencev. Ta točka priča o izrednih humanističnih namerah voditeljev OF, zlasti njenega političnega sekretarja Borisa Kidriča, ki so bili prepričani, da bo bojna aktivizacija v množicah imela globoke, skorajda bi rekli antropološke posledice za slovenski narod. Takšne predstave pridejo v zgodovini na površje samo v izjemnih, prelomnih trenutkih in pri izjemnih političnih voditeljih. Kolikor vemo, so spremembo ljudskih značajev pričakovali od revolucije jakobinci v veliki francoski revoluciji in boljševiki pri graditvi socializma v Sovjetski zvezi.[50]

Do konca leta je OF k svojim sedmim točkam dodala še dve, ki se nanašata na načela atlantske listine in na slovensko partizansko vojsko kot del Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije.

S temi točkami je bila dosežena organizacijska in politična utrditev OF. V razpravi o temeljnih točkah jeseni 1941 je bila iz OF izključena nacionalistična meščanska skupina Stara pravda, ki je ves čas rovarila v OF, napadala komuniste, spodbijala njihovo vlogo in skušala opravičevati Dražo Mihailovića in njegovo politično taktiko. Odtlej ni od OF odpadla nobena skupina več, OF je ostala enotna.

Ob koncu tega referata je nujno treba opozoriti še na dvoje Kidričevih organzacijskih in političnomobilizacijskih in povezovalnih prizadevanj. Pri prvem je šlo za povezovanje in pridobivanje slovenskih kulturnikov za OF in načrtovanje strategije ravnanja slovenske kulture pod okupacijo in v osvobodilnem boju. Kidrič se je na tem področju zelo angažiral, ker je v kulturi videl pomembnega sodelavca v osvobodilnem boju in graditvi nove družbe. Že zelo zgodaj si je zamislil kulturni molk pod okupacijo. Poglejmo o tem pričevanje Maksa Šnuderla: »Dne 26. junija 1941 je bil sestanek v prostorih Modre ptice. Na tem sestanku je Žagar,

[44] Boris Kidrič, Zbrano delo, 1, str. 156.
[45] Prav tam, str. 159.
[46] Kidrič, o.c., str. 22–24 in Josip Vidmar, Obrazi, str. 368.
[47] Makso Šnuderl, Osvobodilna fronta slovenskega naroda – država v državi, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI/1966, str. 371–391.
[48] Janko Prunk, Zgodovinsko poslanstvo Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 160.
[49] DLR v Sloveniji, I, str. 255.
[50] Janko Prunk, Zgodovinsko poslanstvo Osvobodilne fronte slovenskega naroda, str. 162–163.

ki je bil takrat urednik ali lastnik revije Modre ptice, poročal, da je revija pripravljena za natis in želel vedeti, ali naj se tiska ali ne. Navzoči so bili Vidmar, Kalan, Bartol, Žagar, in neki mlad človek, ki ga takrat nisem poznal. Ta je razložil položaj, zastopal stališče, naj se revije ne izda, ampak naj se začne kulturni molk.

Zahteval je od vseh navzočih, naj vsak pove svoje mnenje. Ko smo ga vsi povedali, se je ujemalo z njegovim. Mladi tovariš je bil izredno ljubezniv. Nekaj pozneje, dne 28. julija 1941 sem ga na seji Vrhovnega plenuma OF vnovič srečal. To je bil – saj ste lahko že uganili – Boris Kidrič.«[51]

Kidrič je jeseni 1941 s pomočjo Josipa Vidmarja in Prežihovega Voranca organiziral I. plenum kulturnih delavcev za OF.

Druga družbena skupina, za katero se je komunist Kidrič tudi še posebej zanimal, je bil slovenski delavski razred, po njegovem globokem prepričanju temeljni nosilec narodnoosvobodilnega in socialnoosvobodilnega boja – jedro OF.

Že jeseni 1941 je načrtoval z drugimi člani CK KPS, da bi se v OF ustanovila posebna organizacija Delavska enotnost. Razmere in druge objektivne okoliščine so preprečile, da bi do take konference prišlo že tisto leto. Prišlo pa je 14. novembra 1941 do sestanka dveh proletarskih delavskih skupin v OF, ki sta izhajali iz drugačne tradicije in imeli nekatere različne poglede na kulturo in duhovni pluralizem, to sta bili KPS in krščanski socialisti. Na tem sestanku so se krščanski socialisti odpovedali ambiciji, da bi ustanovili lastno stranko v prihodnosti, privolili v enotno družbenopolitično akcijo in enotno graditev prihodnje socialistične družbe; vztrajali pa so pri zagotovitvi duhovnega in kulturnega pluralizma. Priznali so Partiji prvenstvo in vodilno vlogo v osvobodilnem boju in prihodnji družbeni graditvi.[52] S tem je bil storjen pomemben korak k utrditvi organizacijske enotnosti OF že v prvem letu.

[51] Makso Šnuderl, Osvobodilna fronta slovenskega naroda – država v državi, str. 368.
[52] Edvard Kocbek, Temelji našega narodnoosvobodilnega sodelovanja, Pred viharjem, Ljubljana 1980, str. 140–152.

dr. Janko Pleterski

Boris Kidrič in Osvobodilna fronta slovenskega naroda v akciji

Govoriti o Osvobodilni fronti slovenskega naroda (OF) neogibno pomeni govoriti o dejavnosti Borisa Kidriča med narodnoosvobodilnim bojem. In narobe: ni mogoče govoriti o revolucionarni dejavnosti Borisa Kidriča v tem času, ne da bi obravnavali OF kot osrednje področje njegove dejavnosti. V tem prispevku ne moremo govoriti o celoti tega razmerja. Skušamo se osredotočiti na vprašanje, kakšno mesto je imela OF v revolucionarni koncepciji Borisa Kidriča in kako je izkušnja z »Osvobodilno fronto v akciji« vplivala nanjo. Razume se, da Kidriča in njegovih pogledov ni mogoče kar izločevati iz širšega okvira idej in dejavnosti Komunistične partije Slovenije oz. Komunistične partije Jugoslavije (KPS oz. KPJ). Pa vendar je mogoče in treba videti ustvarjalni pomen Kidričeve osebnosti v tem širšem političnem in zgodovinskem okviru. Specifičen metodološki problem je tudi, kako ločiti – z namenom po sebne analize – Kidričevo dejavnost od odločujočega osebnega vpliva Edvarda Kardelja na dogajanja v Sloveniji, vpliva, ki ga je imel bodisi neposredno med svojo navzočnostjo, bodisi posredno s svojimi »pismi iz daljave«. Brez nasilja nad zgodovino takšne ločitve ni mogoče izvesti. Upoštevati pa je mogoče situacije, ko je bila zveza med obema dalj časa pretrgana, in tudi situacij, ko je bila Kardeljeva navzočnost občasna. V tistih obdobjih, ko je Kardelj deloval v Sloveniji, pa je treba nedvomno tako v njegovih kot tudi v Kidričevih nastopih videti izraz osebnega prispevka obeh. Razume se, da ne smemo pozabljati, da je Centralni komite Komunistične partije Slovenije (CK KPS) deloval v največji meri v duhu kolektivnega vodenja in da nobenega posameznika, tudi Borisa Kidriča ne, ni mogoče osamiti od tega vpliva. In prav tako ne smemo pozabljati, da je Boris Kidrič deloval tudi kot član Izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda (IO OF) in da so njegova stališča dialektično rasla tudi iz razprav v tem političnem vodstvenem telesu. Toda ob vseh teh pridržkih je eno vendarle gotovo: Boris Kidrič je poosebljal kontinuiteto revolucionarnega delovanja KPS s pomočjo OF in v njej sami. Vsi momenti v razvoju OF so zato na določen način povezani tudi z njim samim.

Osvobodilna fronta (na začetku imenovana Antiimperialistična fronta) je bila ustanovljena v Sloveniji v okviru širše ljudskofrontne zamisli jugoslovanske partije. Ta zamisel se je izrazila tudi v novih razmerah

pod fašistično okupacijo, ko je bila Jugoslavija razkosana. Razglas Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) je konec aprila 1941 poudarjal, da bo KPJ »še bolj vztrajno organizirala in vodila boj ljudstva proti okupatorjem in njihovim hlapcem v državi... Delavci, kmetje, meščani – vsi rodoljubi! Vkup! V teh usodnih dneh je potrebno združiti vse sile v boju za obstoj...!«[1] Gotovo je uspešnost KPS v teh prizadevanjih na Slovenskem oziroma tako zgodnja ustanovitev Antiimperialistične fronte spodbudila podobna prizadevanja komunistov tudi v drugih delih Jugoslavije – v Srbiji še pred napadom Hitlerjeve Nemčije na ZSSR, na Hrvatskem pa kmalu nato julija in avgusta 1941. V poročilu kominterni iz prve polovice junija 1941 je omenjal Tito že doseženi sporazum komunistov v Sloveniji »s krščanskimi socialisti, s sokolskimi in drugimi skupinami« in poročal o tekočih dogajanjih z vodstvom »zemljoradnikov« v Srbiji. Po njegovih besedah je šlo za »pogajanja o sodelovanju na sedanji etapi«, za skupen boj proti okupatorju, pa tudi za »skupen boj za sovjetsko oblast in zvezo s Sovjetsko zvezo«. Pozornost zbuja omejitev sodelovanja na »sedanjo etapo«. Očitno je bila mišljena prva etapa revolucije, ki rešuje vprašanja dosledne demokratične revolucije, kar obsega tudi vprašanje sovjetske, tj. ljudske oblasti. V takšnem »etapnem« smislu je bila avgusta zasnovana tudi neuresničena pobuda CK KPJ za ustanovitev Narodnega komiteja osvoboditve, ki bi združil komuniste in predstavnike »različnih demokratičnih smeri« in bi bil »nekakšna osrednja ljudska oblast«.[2]

V kakšnem razmerju je bila ustanovitev OF do strateško-politične zamisli dveh etap v revoluciji, o kateri vemo, da je bila v Komunistični internacionali obče sprejeta? Kako globoko je bila takrat zakoreninjena med jugoslovanskimi komunisti, spoznamo ob tistem večkrat omenjenem, a zgodovinsko še premalo proučenem omahovanju, ko so se med zastojem nemške ofenzive pred Moskvo, nastopom četnikov in elementov državljanske vojne v Srbiji ter koncem užiške republike vprašali, ali ne gre že za prelom med prvo in drugo etapo. Takrat (1. januarja 1942) sta Tito in Kardelj slovensko vodstvo svarila in ga opozarjala, da nove etape boja (ofenzive jugoslovanske reakcije in domnevnega približevanja Hitlerjevega poloma) »ni treba razumeti kot oster prelom v naši dosedanji politiki. Nasprotno,« je bilo zapisano v pismu, »treba je okrepiti boj za enotnost slovenskih ljudskih množic v osvobodilnem boju proti okupatorju, okrepiti Osvobodilno fronto...«[3]

Že iz besed tega svarila je videti, da se je po takrat veljavnem pojmovanju povezoval obstoj in pomen OF v osvobodilni vojni predvsem s prvo etapo revolucije. Vprašanje, kako bo s fronto v drugi etapi, ko bodo odločali razredni in ne več narodnoosvobodilni vidiki, še ni bilo na dnevnem redu. Načenjala pa ga je politična praksa na nekaterih območjih Jugoslavije, ki so bila pod neposrednim vtisom napada četnikov in umika partizanskih enot iz Srbije. Ob tej problematiki, ki jo tukaj le nakazujemo, se zastavlja vprašanje, *kdaj in zaradi kakšnih izkušenj se je pri Borisu Kidriču pojmovanje OF kot sredstva prve etape spremenilo v prepričanje, da je mogoče pričakovati in delati za kontinuiran razvoj revolucije, od osvobajanja naroda k osvobojenju dela, brez »ostrih prelomov« in ves čas s pomočjo OF,* v pojmovanje, da postaja OF trajna, tudi za socializem izredno dragocena oblika širokega ljudskega gibanja, v katerem se združujejo vse napredne moči naroda.

Odgovor na takšno vprašanje bi bil tudi odgovor na vprašanje o ustvarjalnem prispevku slovenskih in jugoslovanskih marksistov k teoriji in praksi revolucije. Morda se nam bo posrečilo v tej smeri vsaj nekaj zaznav, ki nakazujejo rešitev.

Ob neki drugi priložnosti, ko je šlo za periodizacijo Kardeljevega pisanja o narodih in narodnem vprašanju, smo opozorili na Kardeljev članek Odločen boj sektaštvu! v julijski številki Dela 1942, v katerem je avtor ugotavljal, da usmerjanje k drugi etapi »ne škoduje samo partiji sami, ampak v prvi vrsti interesom celotne osvobodilne borbe slovenskega naroda, v kateri je naša partija prevzela odgovornost vodilne avantgarde«. Avtor je povezal to ugotovitev z mislijo, da »pri OF ne gre za kratkotrajno formacijo (potrebno le na prvi etapi), ampak za veliko vseljudsko gibanje, ki bo ostalo tudi v bodočnosti nosilec vsega boja za lepšo prihodnost slovenskega *naroda* in *delovnega ljudstva*«. Kardelj je v članku pokazal novo perspektivo: Ker je proletariat postal vodilni razred v narodu, je odslej boj za svobodo naroda in svobodo dela enoten proces. Ta perspektiva je kvalitativno nova zavrnitev teorije o dveh etapah.[4] OF je bila torej postavlje-

na v vlogo odločilnega političnega načina delovanja tudi v boju za socialistične družbene odnose! Četudi opažamo, da je v isti številki Dela Kidrič ostajal pri koncepciji dveh etap in svaril samo pred *predčasno* razredno diferenciacijo sestavin osvobodilnega boja, in sicer predvsem zaradi ozirov na zunanjepolitični položaj, tj. na odnose med Sovjetsko zvezo in zahodnimi zavezniki, pa vendar iz vsega nadaljnjega gradiva razberemo, da je tudi Kidrič sprejemal Kardeljevo oceno in spoznanje.

Kaj je bilo tisto, kar je v dotedanjem razvoju – tj. izkušnje s prvim velikim osvobojenim ozemljem v Sloveniji – pripeljalo do takšnih ocen in spoznanj? Nedvomno gre za izredno in tudi nepričakovano uspešnost delovanja OF. Znano je, da si je CK KPJ na podlagi zelo pomanjkljivih informacij jeseni 1941 in v začetku 1942 ustvarjal precej neugodno sodbo o položaju in razvoju narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Prav v nasprotnem smislu pa so se glasile ugotovitve Edvarda Kardelja, potem ko se je vrnil v Slovenijo. Tako je 29. marca 1942 poročal Titu: »Iskreno povedano, nikoli v svojem življenju nisem mislil, da so Slovenci sposobni tako se boriti.«[5] Takrat se je ravno začenjal pomladanski in poletni razmah oboroženega upora. Na zimo 1942, potem ko se je izdivjala okupatorjeva ofenziva na osvobojeno ozemlje in ko si je reakcija drznila nastopiti z oboroženo močjo na okupatorjevi strani, je Kardelj poročal Titu: »Resnično, takšno narodnoosvobodilno delo dela čudeže!« Misel o čudežu je Kardelj tudi javno ponovil v Slovenskem poročevalcu.[6] Struktura narodnoosvobodilnega boja je bila Osvobodilna fronta slovenskega naroda. To je Kardelj poudaril, ko je ugotovitev o čudežu zapisal pod naslovom Velika zmaga Osvobodilne fronte. *Ta fronta je bila resnični slovenski čudež,* ki je spreminjal ukoreninjene poglede na narodni značaj Slovencev. Prav takrat je Kardelj zapisal besede, ki so pozneje postale krilatica, besede o slovenskem narodu, ki je postal narod junakov in je lahko zgled junaškega boja za svobodo in neodvisnost. Začel pa je ta čudež spreminjati tudi dotedanje ukoreninjene poglede komunistov na pota revolucije.

Zadostuje naj, če ugotovimo, da se je čudež razvil v rokah Borisa Kidriča. Edvard Kardelj ga je zagledal in dojel ne samo zato, ker mu je bila po daljši odsotnosti razlika med prej in potem tako očitna. Bil je namreč tudi poučen, obogaten z izkušnjo iz Srbije, kjer se je ljudska vstaja zgodaj in naglo razmahnila ter so nastale številne in močne oborožene partizanske enote in obsežno utrjeno osvobojeno ozemlje, ni pa bilo na terenu politične organizacije, podobne OF. Doživel je, da je vstaja uplahnila, ko so se partizanske enote umaknile iz Srbije, in da je ni bilo mogoče več znova razvneti s tem, da so se čez nekaj časa nekatere izmed teh enot vrnile. Teren je ostal pasiven, če že ne sovražen, enote so doživele političen in vojaški neuspeh. V Sloveniji je Kardelj videl popolnoma drugačno podobo.

V Ljubljani, kjer je imel okupator na videz vso vojaško in policijsko moč v svojih rokah, je ustvarila OF na temelju politične usmeritve ljudi oblast države v državi, ki je bila popolnejša od katerekoli poprejšnje oblasti v zgodovini tega mesta. Na podeželju so rasle partizanske enote s podporo terena, ki ga je organizirala OF. Nastajalo je obsežno osvobojeno ozemlje, ki ga je OF kljub njegovi gospodarski in socialni zaostalosti učinkovito vodila. Ne roška ofenziva ne nastop bele garde nista mogla ogroziti ali celo zatreti narodnoosvobodilnega gibanja, ne politično ne vojaško. Že dolgo so objavljeni dokumenti, kako je Kardelj o vsem tem poročal Titu in poudarjal razliko med izkušnjo v Srbiji in v Sloveniji, ki je nastala zaradi obstoja OF.

Takoj po roški ofenzivi je pisal: »Naš sedanji položaj je v mnogočem podoben položaju v Srbiji po padcu Užice, s to razliko, da je položaj v množicah samih za nas veliko ugodnejši kakor je bil v Srbiji ... Sedaj se je pokazal ves pomen naše OF. Če tega ne bi bilo, bi danes bili v popolnoma istem položaju, v kakršnem je bila Srbija po ofenzivi v preteklem letu. Toda pri nas se množice niso omajale.« Pozneje, ko je poročal o tem, zakaj se slovensko vodstvo ni odločilo za umik partizanskih enot iz Slovenije, marveč je ustanovilo brigade in pripravilo prehod partizanske vojske v novo ofenzivo, je zapisal: »Res-

[1] Titova zbrana dela, VII, Ljubljana, 1981, str. 3–7.
[2] Prav tam, str. 41, 77–78, 90, 208, 222.
[3] Titova zbrana dela, VIII, Ljubljana 1981, str. 73, 236.
[4] Janko Pleterski, Stopinje Kardeljevega pisanja o narodih in narodnem vprašanju, Anthropos 1982/1–2, str. 14–15.
[5] Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, I, str. 323.
[6] Jesen 1942, str. 302, 563.

nično, lahko bi doživeli isto usodo, ki so jo doživele naše čete v Srbiji po našem odhodu... Toda jaz sem trdno zaupal, da pomembno delo OF ne more ostati brez posledic. V Srbiji smo imeli vojsko, toda nismo imeli OF, ni bilo množične podpore. Pri nas je vse to bilo... Zmago pa nam je omogočila OF. V tem je razlika med Srbijo in Slovenijo.«[7] Politični sklep je izzvenel v direktivo: »OF čuvati kot zenico svojega očesa!«

Ko je Boris Kidrič novembra 1942 razčlenjeval nastop bele garde, je med drugim zapisal: »Medtem ko je petokoloncem drugod v Jugoslaviji uspelo zanetiti državljanske vojne že v zgodnjih razdobjih osvobodilnega gibanja, se je slovenski beli gardi posrečilo tako najhujše izdajstvo šele sedaj, ko prehaja slovensko osvobodilno gibanje z vsem svetovnim razvojem vred v svojo odločilno fazo... Pravilna politika OF in KPS je namreč belo gardo prisilila, da je svoj poslednji, zgodovinsko seveda neogibni korak, napravila šele v okoliščinah, ki so za njo najneugodnejše, čeprav so hkrati za slovenski narod najtrše.«[8]

V tem odlomku je tudi omemba ocene, do katere sta takrat prišla Kardelj in Kidrič, da je namreč nastopil preobrat v celotnem razvoju svetovne vojne in da se dogledno približuje konec Italije in tudi Nemčije. S tem se je neposredno zastavilo vprašanje: kako voditi nadaljnji boj, da bo zmaga nad okupatorjem hkrati tudi zmaga nad reakcijo, ki se mu je pridružila, da bo njeno uničenje. Eno je bilo že nedvomno. Tudi v tem sklepnem boju se pomen OF ne le ohranja, marveč še povečuje, kajti OF bo onemogočila možnost tudi tisti slovenski reakciji, ki se je zatekla pod okrilje zahodnih zavezniških držav, da bi ob koncu vojne posegla v politični razvoj na domačih tleh. Kardelj in Kidrič sta jeseni 1942 zasnovala pospešitev notranjega razvoja OF, ki naj bi zagotovil, da bo OF kot celota zagotovila dokončno zmago nad narodnim izdajstvom, ki je tudi protirevolucija, in zato zmaga nad njim pomeni izbojevanje odločilnih pozicij za nadaljnji revolucionarni socialni razvoj.

V bistvu je šlo za nadaljevanje tiste politike KPS v zvezi z OF, ki jo je ravno Kidrič že v vsem dotakratnem razvoju tako uspešno uveljavljal v obeh njenih temeljnih elementih. Prvi element je bil skrb za politično širino OF, drugi pa dosledno uveljavljanje OF kot oblika akcije. Edvard Kardelj je pozneje to politiko posplošil za vso Jugoslavijo in jo takole povzel: »Moč narodnoosvobodilne fronte je prav v tem, da se je razvijala od spodaj navzgor in da njena glavna aktivnost ni bila v vrhovih, temveč v najnižjih, v terenskih odborih in organih fronte. To seveda nikakor ne pomeni, da smo zavračali enotnost vrhov. Nasprotno. Že prav od začetka vojne smo se borili tudi za enotnost vodstev posameznih političnih strank in skupin, zavedajoč se popolnoma, da enotnost v vrhovih daje tudi večjo širino in večjo trdnost enotnosti od spodaj v ljudskih množicah. Toda ne glede na to dejstvo moramo brezpogojno poudariti, da je prava enotnost samo tista enotnost, ki privaja ljudske množice v skupno vsakodnevno borbo in akcijo za skupen napreden, demokratičen cilj. Enotnost, ki je samo na papirju, je škodljiva enotnost. Postati mora akcija...«[9]

Osvobodilna fronta kot akcija, to je bila vodilna misel dejavnosti Borisa Kidriča. Ves boj za OF, ves boj z OF, ves boj v OF! Posebno takrat in tam, kadar in kjer je vojaški in politični pritisk sovražnika najhujši in sili komuniste v osamljen odpor. OF namreč pomeni stik z množicami, s temeljnimi, tj. z delavskim razredom, in z vsemi drugimi.

Osvobodilna fronta je v vsakem oziru vsenarodno gibanje, je opozarjal Boris Kidrič v svojem poročilu iz oktobra 1944. OF pomeni hkrati izrazito aktivizacijo osnovnih ljudskih množic slovenskega naroda, množic delavskega razreda, kmetov, inteligence, obrtništva, najrazličnejših srednjih slojev in plasti. Delavski razred Slovenije postaja politično in dejansko vodilna moč OF, ker v njej največ žrtvuje. Široke narodne množice jo začenjajo priznavati kot edino zares nacionalno, zares patriotično stranko.

Samo toliko veljamo, je pisal Kidrič 27. aprila 1944 v Slovenskem poročevalcu, kolikor imamo dejanskih vezi z množicami, kolikor smo sposobni množice učiti in se od njih učiti tudi sami. Prav za ta namen je OF pravi način. Pogoj za to pa je, da so komunisti ne samo odprti, ampak tudi iskreni. Pred množicami ne sme biti dvojnosti, isto je treba govoriti pred množicami kot v partiji sami.[10] Samo tako lahko komunisti zahtevajo od drugih, da ravnajo kot oni sami. Samo tako lahko uveljavljajo tudi v odnosih znotraj OF načelo, da gre vsakomur njegov delež vpliva po deležu v akciji.

Da je šlo za vodilno vlogo KPS v osvobodilnem gibanju, je bilo namreč očitno in odkrito. Pomembno je bilo vprašanje, kako to doseči. V glasilu KPS Ljudski pravici je Boris Kidrič maja 1943 zapisal: »KP svoje vodilne vloge v osvobodilnem gibanju ni vsilila s kakršnimkoli formalnim paragrafom, temveč je kot osnovno načelo za dodelitev raznih funkcij in položajev v OF postavila na samem začetku osvobodilnega boja delež, ki ga ta ali ona skupina oziroma ta ali oni posameznik prispeva k osvobodilnemu gibanju. Na taki in zgolj na taki podlagi je KPS s svojo požrtvovalnostjo, pravilno linijo na vseh področjih osvobodilnega boja in z naravnost strahotnim krvnim davkom uresničila svojo avantgardno vlogo . . .«

Svoje pojmovanje OF kot akcije je izkazoval Boris Kidrič na vsakem koraku. Izkazoval ga je tudi s skrbjo za enakomeren razvoj na vsem slovenskem ozemlju. Takšna OF mu je bila podlaga za širjenje osvobodilnega boja in za premagovanje vseh njegovih kriznih situacij tako v Ljubljanski pokrajini, na Gorenjskem, na Štajerskem, na Primorskem in na Koroškem. To zazdaj ugotovimo kot dejstvo, ne da bi ga tukaj raziskali v podrobnostih.

V zadnjem navedku pisanja Borisa Kidriča o načinu, kako si je KPS pridobila vodilno vlogo v OF, se dotikamo že drugega vprašanja frontnega delovanja, to je prizadevanja za širino OF in odnosov do skupin znotraj nje. Ko proučujemo vse neutrudno in vsestransko delovanje Borisa Kidriča za kar največjo širino OF, od njenega začetka pa do zmage, se nam vsiljuje misel, ki bi jo lahko izrazili z besedami: Boris Kidrič je Speransovo knjigo prevedel v življenje. Temeljno prepričanje Speransove knjige o obstoju različnih naprednih tokov v slovenski družbi, ki se z njimi delavska revolucionarna stranka mora povezati in jih združevati, da bi dosegla najpomembnejši prelom v razvoju narodnega vprašanja, pomeni zmago v boju med meščanstvom in proletariatom za vodstvo v narodnem gibanju in narodu samem, to je Boris Kidrič uresničeval v OF na podlagi kar najgloblјega in najnatančnejšega razpoznavanja družbenih, političnih in kulturnih moči slovenskega naroda. Najpopolnejši opis, lahko bi rekli inventuro naprednih moči naroda, obenem s sijajno politično analizo delovanja OF najdemo v njegovem znanem in že omenjenem poročilu iz jeseni 1944. Naslov ima Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. To je znamenito »poročilo za Moskvo«. Odveč bi bilo sedaj ponavljati, kar moremo tam prebrati. Za monografsko obdelavo OF in Borisa Kidriča samega je to poročilo neizčrpen vir. Ne le podatkov, tudi misli. To so misli, ki o OF ne samo poročajo, marveč jo tudi zagovarjajo.

Danes vemo, da ta zagovor OF ni le stvar zgodovinske narave. To ni bila samo konfrontacija originalne poti revolucije na Slovenskem z dogmatičnimi predsodki in hegemonističnimi prizadevanji stalinizma tam pred koncem druge svetovne vojne. Danes vemo, da je bil zagovor OF tudi boj za nadaljevanje te izvirne revolucionarne poti v današnjih razmerah.

Tudi danes se kritiki posredno ali neposredno oglašajo z različnih strani, z različnih stališč. Ob tem se omejujemo na to, da opozorimo na nekaj značilnih momentov v Kidričevi dejavnosti glede na odnose znotraj OF, in sicer v luči vprašanja, ki smo ga zastavili na začetku. Kako je Kidrič deloval za to, da bi OF postala in ostala najučinkovitejši način kar najbolj množičnega boja za nacionalno in socialno revolucijo?

Po lastni, večkrat ponovljeni izjavi je bil Boris Kidrič strasten nasprotnik suhega prakticizma in zagovornik delovanja »z vidika celote«.[11] Delovanje z vidika celote je pomenilo tako upoštevanje današnjega kot jutrišnjega dne. V referatu na prvem kongresu OF poleti 1945 je dejal: »Marsikatero trenutno pereče vprašanje zahteva skladnega pogleda v preteklost in v perspektivo.« Prav to je Kidriča vodilo v vedno živih razpravah z nekomunisti v OF. Sam je te razprave označil kot ostre, stvarne, odkritosrčne in plodne. Po mnogih pričevanjih je bil Kidrič neutruden razpravljavec. Vse svoje umske sposobnosti je uporabljal, da bi v razpravi razložil argumente za neko spoznano potre-

7 Prav tam, str. 7, 20, 523, 524.
8 Prav tam, str. 259.
9 Pot nove Jugoslavije, str. 84.
10 Seja Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 10. julija 1944.
11 Jesen 1942, str. 374.

bo, za neko odločitev. Sam je 18. novembra 1942 Kardelju napisal besede, ki bi mogle veljati za njegovo maksimo: »Ponovno: živ stik, živ stik in zopet živ stik. Ljudem je treba pojasnjevati, pojasnjevati in zopet pojasnjevati . . .«.[12] Takšna maksima je bila izraz dveh temeljnih značilnosti Kidričevega načina političnega delovanja. Izraz iskrenosti glede končnega cilja in izraz želje pridobivati ljudi, jih spodbujati, da bi na poti k temu cilju vztrajali, ne odpadli.

Nobenega dvoma ni, tudi v vrstah njegovih nekdanjih nekomunističnih tovarišev ne, da je bilo resnično, kar je zapisal maja 1943 v Ljudski pravici: »Dejstvo je, da ni KP nikomur in nikdar svojih delnih in končnih programatičnih smotrov niti tajila niti vsiljevala. Ljudska demokracija je tisti temelj, ki ga je KP predlagala svojim sodelavcem glede rešitve vseh vprašanj, ki presegajo okvir narodne osvoboditve.«

V ljudeh videti zaveznika danes in sodelovalca jutri, ne pa sredstvo danes in balast jutri. Takšno je bilo intimno izhodišče Borisa Kidriča, kakor ga spoznavamo iz dokumentov. Vemo, da je zasnoval temeljne točke programa OF novembra 1941, med njimi torej tudi peto: »Vse skupine, ki sodelujejo v OF, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.« In šesto: »Po narodni osvoboditvi prevzema na slovenskem ozemlju oblast Osvobodilna fronta slovenskega naroda v celoti.«

Skrb za širino OF ni pomenila, da bi razredna logika, razredna dinamika prenehala delovati kot temeljni razlog, zaradi katerega se je reakcija odločala za sodelovanje z okupatorjem v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju in OF. Prav pojasnjevanje te razredne logike, te razredne dinamike, je vedno bilo poglavitna vsebina Kidričevih razprav s sodelavci v OF. Po drugi strani je bilo prav to temeljno tudi v Kidričevem zagovoru OF pred Moskvo. Vsenarodni značaj OF ni v nasprotju z delovanjem razredne dinamike, je poudarjal v tem zagovoru. Toda dodal je še zgodovinsko in človeško pomembno misel: Vsenarodni značaj OF ni v nasprotju z delovanjem razredne dinamike, res pa je, da delovanje razredne dinamike takšen značaj demokratizira. OF omogoča demokratičnost razredne diferenciacije. Omogoča, da se od razredno pogojene reakcije odtrgajo vse tiste najširše plasti in posamezniki, ki razredno ne spadajo k reakciji.

Ista zgodovinska misel v zvezi z OF se je pri Kidriču ponavljala večkrat tudi ob odkritem nastopu bele garde, ko je izražal prepričanje o možnosti – v OF je videl način za njeno uresničevanje – da je namreč mogoče belo gardo omejiti na tisti minimum, ki je razredno neogiben.[13] Misel o reševanju vseh in vsakogar, ki po svoji razredni pogojenosti ne sodijo neizogibno v tabor reakcije in njene bele garde, se je pri Borisu Kidriču vztrajno ponavljala. Ta njegova misel ni izvirala samo iz želje, da bi odločilni boj s takšnim minimumom bil kar najlažji, marveč tudi iz želje, da bi rešil kar največji del slovenskega naroda pred nujnim obračunom z belo gardo. Dne 15. maja 1944 je v Ljudski pravici zapisal: »Komunisti smo del svojega naroda, z narodom smo povezani na življenje in smrt, drag nam je sleherni Slovenec, pa naj bo tega ali onega prepričanja ali nazora, samo če hoče koristiti svojemu narodu.«

Razredna dinamika, razredna logika, njeno priznanje, vse to ni bilo ovira za dobre odnose med skupinami v OF. »Pri nobenem narodu . . . se narodna problematika ni tako zakonito povezala z družbeno,« piše Edvard Kocbek v Tovarišiji z datumom 1. septembra 1942. In tudi siceršnja njegova razmišljanja o zakonitosti pojava belogardizma potrjujejo to spoznanje. In nedvomno je dejstvo, da so nekomunisti tudi v vrhu OF družbeno zakonitost spoznavali in priznavali. Poleg njihove narodne zavesti in občega humanitarnega svobodoljubja je bilo to spoznanje glavni razlog, da so tudi v najbolj kritični dobi ob koncu poletja in jeseni 1942 tako trdno vztrajali v OF. In nedvomno je bilo zopet to njihovo trdno vztrajanje odločilno za optimistično napoved Edvarda Kardelja 4. decembra 1942, ko je ob akciji za ustanovitev Delavske enotnosti zapisal: »Enoten delavski razred je največja garancija čvrstine Osvobodilne fronte. Razen tega je Delavska enotnost zlasti važna v enem pogledu: za učvrstitev zveze med krščanskimi socialisti in ostalimi skupinami Osvobodilne fronte. Prepričan sem, da je enotnost s krščanskimi socialisti mogoča vseskozi do uresničevanja vseh demokratičnih ciljev, ki jih ima Osvobodilna fronta. To enotnost bi lahko spravili v nevarnost samo reakcionarni elementi zunaj krščanskosocialistične skupine, ki bi jo pa kasneje iz špekulantskih razlogov hoteli izkoristiti. Enotnost na osnovi delavskega razreda je najtrdnejše jamstvo, da se to ne bo zgodilo. O tem smo govorili s tovariši kr-

ščanskimi socialisti in smo prišli do istih zaključkov.«[14]

Iz teh Kardeljevih besed je razvidnih več stvari. Prvič, prepričanje, da je enotnost OF mogoče ohraniti tudi v vrhu do konca. Drugič, namen delovati za to, da bi se takšna enotnost utrdila na temelju enotnosti delavskega razreda. In tretjič, da bi enotnost zavarovali pred možnostjo, da bi *zunaj skupin* stoječa reakcija v prihodnosti obstoj organizacijsko samosvojih skupin izkoristila, instrumentalizirala za svojo akcijo, ki je sicer v nasprotju z izvirnimi hotenji in intimnimi željami ljudi znotraj današnjih skupin.

Takšno je bilo stvarno in idejno izhodišče za vse tiste organizacijske in politične priprave, za vse tiste razprave, ki so končno pripeljale do dolomitske izjave. Tukaj ne bomo skušali prikazati historiata nastanka izjave. Omejujemo se na to, da opozorimo na nekaj momentov, ki govore o tem, da je izjava logičen del celega kompleksa po Kidriču in Kardelju zavestno spočetih priprav z namenom, da bi se OF v celoti ohranila kot poglavitna politična oblika slovenskega narodnega in tudi prihodnjega socialnega boja. To so bila prizadevanja za dopolnitev procesa notranjega zraščanja OF v akciji v enotno družbenopolitično moč. Procesa, ki je rasel že ves čas od spodaj navzgor in segal že do vrha.

Iz tega kompleksa naštejmo posamezne elemente. Eden je že bil omenjen, ustanovitev Delavske enotnosti. Jeseni 1982 smo obhajali 40-letnico ustanovitve glavnega odbora Delavske enotnosti in začetka izhajanja njegovega glasila. Izšla je knjižica z zgodovinskimi prikazi in dokumentacijo. V njej beremo besede iz uvodnika za prvo številko Delavske enotnosti, katerega avtorstvo se pripisuje včasih Kardelju, včasih Kidriču. Navedimo jih: »Odbor Delavske enotnosti bo bedel nad enotnostjo delavskih vrst, nad njihovo mobilizacijo v splošni nacionalni vojni in nad razrednimi interesi slovenskega delavstva, delavskega razreda v ožjem pomenu besede. Pomen tega Odbora Delavske enotnosti je potemtakem izredno velik: ne bo samo okrepil celotno gibanje Osvobodilne fronte, ampak ustvarja tudi predpostavke za čvrsto delavsko enotnost v bodočnosti.« Osvobodilni cilji slovenskega naroda, ki ga predstavlja OF, so obenem cilji slovenskega delavstva, ki ne more uresničevati svojih socialnih zahtev, dokler je zasužnjen in tlačen njegov narod. Vsepovsod morajo nastati odbori Delavske enotnosti, ki bodo istočasno najtrdnejše postojanke OF.

Edvard Kardelj je pozneje ocenjeval, da se je z ustanovitvijo Delavske enotnosti enotno delavsko gibanje s Komunistično partijo izjavljalo kot nesporna vodilna sila OF.

Krščanski socialisti in predstavniki socialdemokratov v OF so z Delavsko enotnostjo še tesneje strnili svoja prizadevanja s KPS, in sicer prav na razredni podlagi. S tem so potrdili svojo temeljno pripadnost.

Poseben vidik delovanja za notranjo sklenjenost OF je bila v tem času tudi skrb Borisa Kidriča za politični značaj partizanske vojske. Močna in udarna partizanska vojska je bila poglavitno orodje zmage nad belo gardo. Boris Kidrič je poudarjal, kako pomembno je belo gardo tudi vojaško omejiti na neizogibni minimum še pred odločilnimi dogodki, kajti sicer se »državljanska vojna zavleče in bo bela garda ob zlomu okupatorja poskusila presedlati . . .«[15]. Poudarjal je, da je partizanska vojska vojska slovenskega naroda in OF in da mora imeti v enotah na razpolago ves tisk OF, da pa v svoji sredi ne prenese kakih novih političnih formacij, ki bi bile zunaj normalnega razvoja lastnih političnih institucij. Z drugimi besedami, partizanska vojska ne more imeti koalicijske strukture. Ob tem je kritično opozarjal tudi komuniste, da je tako imenovana legalizacija Komunistične partije v vojski nepravilna. In sicer tudi zato, ker prizadeva nepartijce – zaveznike. Politična vzgoja partizanov naj bo v duhu OF, in ne ožjepartijska.[16]

In končno, vprašanje samostojne strankarske organizacije nekomunističnih skupin v OF, predvsem krščanskih socialistov oziroma tako imenovanih kristjanov. Iz vsega dokumentarnega gradiva, ki je na voljo, lahko vidimo, da z ene strani niti ni bilo izrecnih namenov, da bi se skupine preosnovale v stranke, po drugi strani pa tudi ni bila sporna različnost njihove idejne usmeritve. S prizadevanji za preseganje elementov koalicije v vrhu OF je KPS, in osebno tudi Boris

12 Prav tam, str. 375.
13 Prav tam, str. 341–344.
14 Prav tam, str. 516.
15 Prav tam, str. 341–344.
16 Prav tam, str. 348, 367, 413–414.

Kidrič, potrjevala svoje prepričanje o trajni zgodovinski vlogi in pomenu OF. Lahko bi rekli, da je šlo za zavarovanje OF pred možnostjo, da bi nastopila potreba po ostrem prelomu, po »drugi etapi«, v skrajnem primeru, po nadaljevanju državljanjske vojne še po zlomu okupatorja. Z drugimi besedami, šlo je za zavarovanje slovenskega naroda v celoti pred novimi težkimi preizkušnjami. Dolomitska izjava, in kar ji je sledilo, je z druge strani bil dokaz, da so tudi nekomunistične skupine v vrhu OF iz pravega patriotizma in hkrati iz lastne privrženosti ideji človekovega napredka dejansko želele isto. Takšno bistvo notranje utrditve OF z dolomitsko izjavo so potrjevale tudi ocene Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Prvi je na kočevskem zboru ugotovil, da širina OF in v njej skovana enotnost demokratičnih tokov omogočata novo prihodnost naroda »brez velikih pretresov«. Boris Kidrič pa je v svojem prikazu OF »za Moskvo« z zadoščenjem ugotovil, da pomeni notranja enotnost OF, utrjena v letu 1943, »organski uvod v svobodno bodočnost samo«.

S tem seveda ni prenehala obstajati združenost različnih idejnih usmeritev v istem osvobodilnem prizadevanju. Boris Kidrič je 27. aprila 1944 izjavil Slovenskemu poročevalcu kot komunist, da si je Partija povsem na jasnem, da zasnova enotnega vseljudskega odpora slovenskega naroda ne bi bila uspešna, če bi se ne bile za isto stvar s komunisti zavzele tudi vse rodoljubne skupine, ki so se pridružile OF. V tem smislu je imela poseben pomen razširitev IO OF jeseni 1944 z živečimi, na slovenskem ozemlju navzočimi člani nekdanjega Vrhovnega plenuma in z vidnimi začetnimi graditelji OF. Ob tej priložnosti je Kidrič ugotovil, da ta razširitev pomeni troje: manifestacijo, da je OF popolnoma enotna in da je edina politična sila na Slovenskem, ki ima sedaj in v prihodnosti pravico predstavljati slovensko politično življenje in govoriti v imenu slovenskega naroda. Dokaz, da nihče, ki ga niso pristnemu patriotičnemu čustvovanju diametralno nasprotne špekulacije zavedle do napačnih korakov, ni doživel usode Kerenskega, ker je sodeloval v OF. In končno. Nazorni izraz dejstva, da se je demokratični proces, ki zrcali slovenski nacionalni prerod na temelju ljudskih sil našega naroda, uspešno dovršil tudi v vrhovih.

Že ob teh opozorilih na kompleksnost notranjega razvoja OF se izkazujejo kot dejansko neustrezni nekateri poskusi, da bi vso problematiko zvedli na nekakšen problem odnosa KPS do »zaveznikov«. Pri tem da so komunisti izpričali idejno netolerantnost, togo vztrajanje pri razrednih elementih diferenciacije, nepripravljenost za dialog, izključnost v boju za oblast, izvorno neiskrenost in vnaprejšnji namen zavreči zaveznike v določenem trenutku. Če bi takšno gledanje ustrezalo stvarnosti, če bi takšna bila tudi dejavnost Borisa Kidriča, zanesljivo ne bi bilo slovenskega čudeža, ki je OF.

Prav zato, ker se je ta čudež dogodil, in je bila belogardistična reakcija reducirana na narodno izdajstvo, se je mogel oboroženi boj za narodno in socialno svobodo dokončati s porazom in z izgonom okupatorja. Bela garda ni nastala zaradi napak OF, nastala je po razredni logiki. Kolikor je po številu presegla tisti neogibni razredni minimum, na katerega jo je hotela omejiti OF, je k temu pripomogla predvsem še nepremagana zgodovinska tradicija, zaradi katere reakciji ni bilo treba šele zbirati zaupnikov v sleherni vasi. Številnost bele garde je bila tudi posledica tega, da nekatere strukture zunaj OF svoje »večnostne« idejne usmeritve niso zmogle odtrgati od trenutnih razrednih interesov slovenske reakcije.

Osvobodilna fronta je ob koncu vojne v Sloveniji v celoti prevzela oblast v skladu s temeljnimi točkami iz novembra 1941. Narodna vlada, ustanovljena v Ajdovščini, je bila vlada OF. In ta fronta je bila zdaj, po besedah Borisa Kidriča na njenem prvem kongresu, »popolnoma sposobna, da zagotovi bolj ali manj normalen, bolj ali manj organski razvoj našega bodočega življenja na ljudsko demokratičnih osnovah«.

Na tem kongresu je Kidrič ponovil zanimivo misel, izraženo že na 2. zboru aktivistov OF 4. septembra 1944. To je misel, da OF ne sme postati »državna partija«. Kidrič se je zavedal nevarnosti zraščanja politične organizacije z državnim aparatom in hotel je OF ohraniti značaj gibanja množic. Na omenjenem 2. zboru aktivistov je poudaril potrebo po tem, da bi OF še bolj razvila oblike množičnega dela. Dosedanje oblike, predvsem samo sklicevanje političnih konferenc in sestakov, mitingov, shodov in zborovanj, so nezadostne. »Naše politično delo se mora pokazati v slehernem pojavu javnega življenja in tudi v individualnem vplivanju na ljudi. Potrebna nam je večja gibčnost in iznajd-

ljivost naših terenskih organizacij ter aktivistov. Politična linija in politično delo Osvobodilne fronte morata tudi pronicati v naš upravni in gospodarski organizem . . .« Jamstvo proti nevarnosti, da bi se OF zrasla z državnim aparatom, je Kidrič videl v tem, da se ob volitvah v narodnoosvobodilne odbore (NOO) in ob volitvah v krajevne in višje organe OF ti dve funkciji ločujeta tudi osebno, da se ne združujeta v rokah istih ljudi. Pri tem ni zanikal, da pomeni vodilni kader OF hkrati osnovno jedro ljudske oblasti in da ga ta oblast mora predstavljati. »Jedro pa seveda ne pomeni do kraja izvedene istovetnosti. Razvidno je, da nam bosta množičnost terenskih odborov in vzpostavitev oziroma razširitev okrajnih ter okrožnih plenumov Osvobodilne fronte pomagali tudi pri odstranjevanju napačnih teženj oziroma dejanskih procesov, ki lahko povzročajo izroditev Osvobodilne fronte v nekako ozko 'državno partijo'.«[17] Iz navedka vidimo, da Kidrič ni imel v mislih samo subjektivnih teženj, marveč tudi objektivne procese, ki vodijo k birokratizaciji političnega gibanja in ga spreminjajo v državno stranko. Kidričevo pojmovanje OF kot organizacije gibanja množic je bilo zelo daleč od pojmovanja fronte kot »transmisije« partijske politike, ki je nastajalo pod vtisom sovjetskega sistema.

Vendar je to bil že čas, ko so celoviti interesi mednarodnega utrjevanja jugoslovanske revolucije začeli omejevati sproščeno politično iniciativnost KPS in s tem tudi, če ne še bolj, OF. Stvari so bile še posebno zaostrene spričo dogajanja na Hrvaškem, kjer je bil CK KPJ prisiljen odstaviti sekretarja Centralnega komiteja Komunistične partije Hrvatske (CK KPH) Hebranga in na to mesto postaviti Vladimirja Bakarića. Prav o tej priložnosti je s Hrvaškega prispelo pismo Edvarda Kardelja slovenskemu centralnemu komiteju, datirano 14. oktobra 1944. V pismu je bilo rečeno, da se težnje k nacionalizmu kažejo tudi pri Slovencih in da je potrebna budnost. »Ne pustite, da bi organi SNOS itd., sprejemali v tej zadnji fazi kakršnekoli sklepe brez naše vednosti in pristanka (mislim namreč ne NKOJ, marveč CK KPJ, tako da je torej predvsem vaša dolžnost, da dobite najprej od nas pristanek, predno boste stvari izvedli v SNOS-u itd.). Prej je bilo to (samostojno odločanje) potrebno in mogoče, zdaj pa se stvari tako komplicirajo, da vi ne morete imeti pregleda nad celotnimi interesi naše borbe in bi nam kaka preuranjena mera lahko samo škodovala.« Takšna omejitev je pač bila v duhu tistih besed, ki jih je izrekel Tito v Jajcu slovenski delegaciji že leto poprej, namreč: »Ukrepi, ki so zdaj mogoče videti centralistični, so nujni za uspešen boj in potrebni, da dokažemo zunanjemu svetu, posebno zaveznikom, skupno voljo jugoslovanskih narodov za osvoboditev in da iz političnih razlogov nastopamo kot celota.« Nedvomno so navodila CK KPJ v slovenskem centralnem komiteju tako tudi razumeli. Očitno pa je vendarle, da so takšne omejitve imeli za začasne. Prav značilno je v zvezi s tem Kidričevo poročilo na seji CK KPS 29. marca 1945, ko je v zvezi s celotnim položajem v Jugoslaviji, s pojavi hegemonizma, centralizma pa tudi separatizma napovedal, da je treba pričakovati kakšne bolj centralistične ukrepe, a obenem tudi izrazil prepričanje, da bo kasneje decentralizacija večja.

Omejevanje pobude KPS in OF je moralo imeti svoje učinke, ki jih bo le težko mogoče ugotoviti. Vendar se je poleg zunanjepolitičnega interesa revolucije že v tistem času kazalo pri CK KPJ tudi prizadevanje za večje poenotenje sistema nove Jugoslavije. V takšen enotni sistem pa nekatere v Sloveniji nastale izvirne oblike niso mogle biti vključene. Očiten primer je razmerje Delavske enotnosti do ustvarjanja enotnih jugoslovanskih sindikatov. Omenjeno Kardeljevo pismo z dne 4. oktobra 1944 je v tem oziru popolnoma nedvoumno. Priprave za organiziranje sindikatov, ki »bodo enotni za vso državo«, naj se izvrše v okviru odborov Delavske enotnosti, toda stari sindikalci ne smejo imeti možnosti, da bi uvajali stare metode v sindikate. Sindikati morajo postati čvrsto oporišče partije, šola komunizma v pravem pomenu besede. Partija mora tukaj bolj kot kjerkoli drugje ljubosumno držati in krepiti svoje pozicije v delavskem razredu. S starimi sindikalnimi organizacijami je treba popolnoma prekiniti in ustvariti popolnoma nove. Boris Kidrič je že 24. oktobra 1944 na seji CK KPS poudarjal, da morajo sindikati predstavljati enotnost delavskega razreda pod vodstvom Komunistične partije, da Delavska enotnost ne sme postati posrednik med Komunistično partijo in sindikati. Se-

[17] Boris Kidrič, Zbrano delo, 2, Ljubljana 1976, str. 149–150.

danji odbori Delavske enotnosti so lahko le iniciativni organi za ustvarjanje sindikatov. Sindikati kot celota lahko stopijo v OF in ni treba imeti poleg njih še kakršnekoli druge delavske organizacije. Ne prevzemati obstoječih ustanov za delavstvo, to vprašanje bo rešeno v jugoslovanskem merilu.

Organizacija Delavske enotnosti torej ni mogla kakorkoli vplivati na organizacijo enotnih sindikatov v Jugoslaviji. Drugače je bilo s samo zamislijo in izkušnjo OF. Po začetnih in neuspešnih poskusih v drugih jugoslovanksih deželah še v letu 1941, da bi postavili na noge narodnoosvobodilno fronto, je v nadaljnjem takšno prizadevanje v teh deželah ostajalo bolj ob strani. Kakšne obče politične organizacije narodnoosvobodilnega boja tam ni bilo, njeno vlogo so deloma prevzemali NOO na osvobojenih ozemljih, včasih tudi na neosvobojenih, ponekod so jo prevzemale kar partizanske enote, nastajale pa so in se močno končno uveljavile tudi kot specialne oblike organiziranega vključevanja množic v narodnoosvobodilni boj. Takšni obliki sta bili zlasti Antifašistična zveza mladine in Antifašistična fronta žensk. Ravno na tem področju pa je bil razvoj v Sloveniji pomanjkljiv. Znano je, da je že 4. decembra 1942 Edvard Kardelj na to opozarjal IO OF. Glavni vzrok za neuspeh mladinske OF je po njegovem mnenju med drugim v tem, »da smo silili mladino v iste okvire kakor Osvobodilno fronto kot celotno gibanje slovenskega naroda. Mladini je treba dati specifične organizacijske oblike«. Tudi glede žensk je Kardelj pisal: »Na tem področju je bilo skoraj isto kakor na mladinskem. Posebne ženske organizacije so likvidirali, s čimer so izgubili kontakte z znatnim številom žena, ki so aktivne predvsem na tem tipično ženskem področju.« Izkušnja na drugih območjih Jugoslavije je spodbudila, da se je 10. oktobra 1943 sestal prvi kongres Zveze slovenske mladine, 16. in 17. oktobra 1943 pa tudi kongres slovenske Protifašistične ženske zveze.

Osvobodilna fronta sama je bila tisto, kar je slovenski narod mogel najboljšega prispevati k političnemu sistemu nove Jugoslavije. To se je zgodilo, ne da bi ob uresničenju pobude CK KPJ za ustanovitev jugoslovanske narodnoosvobodilne fronte posebej poudarjali slovensko izkušnjo. Na prvem kongresu Ljudske fronte Jugoslavije avgusta 1945 je Edvard Kardelj ugotovil, da je drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu v glavnem končalo obdobje, ko so NOO bili hkrati organi oblasti in organi ljudskega političnega boja. Takrat so se končno začeli ustanavljati poleg NOO tudi odbori narodnoosvobodilne fronte kot politični organi narodnoosvobodilnega boja. Ta proces se je v glavnem končal v letu 1944, ko so bili v zveznih enotah ustvajeni organi narodnoosvobodilne fronte poleg vrhovnih organov oblasti.

Danes vemo, da je ta proces potekal, zlasti v Srbiji, nekako vzporedno z vojaškim osvobajanjem in manj kot politična priprava takšnega osvobajanja. Velika antifašistična narodnoosvobodilna skupščina Srbije, ki je imela podoben namen kot dobro leto poprej kočevski zbor, se je sestala v že osvobojenem Beogradu 9. novembra 1944. Ta primerjava nazorno kaže različnost med političnimi procesi narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji in v drugih območjih Jugoslavije. V Sloveniji je v vsem tem času, v vseh teh letih, OF delovala ne samo nepretrgoma, marveč je postajala tudi vse enotnejša ljudska politična organizacija novega tipa, organizacija, ki temeljno spreminja politično podobo dežele. S kakšnim zadoščenjem je Edvard Kardelj na to prednost razvoja v Sloveniji opozarjal Ivana Regenta, ko mu je pisal, naj se vrne iz Sovjetske zveze! »Pri nas se stvari razvijajo zelo dobro,« mu je poročal. »Klerikalna Slovenija se je popolnoma obrnila. Na osvobojenem ozemlju Dolenjske, ki je bila glavni tabor klerikalizma, je v tajnih volitvah lista OF dobila 98 % glasov. Ne bom pretiraval, če rečem, da je v političnem pogledu Slovenija najčvrstejša in najkompleksnejša.«[18] To je bil dosežek OF, katere najvidnejši aktivist je bil Boris Kidrič.

Ne more biti dvoma, da je izkušnja z OF spodbujala prizadevanja za narodnoosvobodilno fronto na drugih območjih Jugoslavije. Gotovo je tudi Edvard Kardelj imel pomembno vlogo pri tem. Toda stvari ni bilo mogoče kar tako prenesti. Kjer prej take politične organizacije ni bilo ali pa je bila premalo razvita, se ustanavljanja narodnoosvobodilne fronte ni bilo mogoče lotiti kar na stopnji, ki jo je medtem dosegla OF v Sloveniji. Zlasti po osvoboditvi Srbije je bilo treba začeti na stopnji začetkov OF ali pa še manj zahtevno. V političnih razmerah, ki so nastale po sporazumu s Šubašićem na Visu, so se v Srbiji in deloma na Hrvatskem obnavljale meščanske stranke. Večidel so bile pripravljene sodelovati s KPJ v skupni fronti, neka-

tere pa so se usmerjale k oblikovanju politične opozicije. V teh razmerah je bilo treba še enkrat utrditi temeljno narodnoosvobodilno platformo in pustiti družbena vprašanja kar najbolj v ozadju. In takrat si je CK KPJ postavil nalogo ustanoviti splošno ljudsko politično organizacijo za vso državo, ustanoviti enotno narodnoosvobodilno fronto Jugoslavije. V tej fronti je bil, vsaj v vrhovih, močno izražen strankarskokoalicijski značaj. Takšno dogajanje v drugih jugoslovanskih zveznih enotah je moralo vplivati tudi na položaj v Sloveniji. Edvard Kardelj je dobro vedel, zakaj je še pozneje, na prvem kongresu Ljudske fronte Jugoslavije, opozarjal, da bi bilo napačno, če bi kongres in na novo izvoljeno jugoslovansko vodstvo »poskušalo vsiliti vsem našim deželam enake oblike organizacije ljudske fronte.[19]

Nedvomno je neenakomernost političnega razvoja Slovenije z njeno OF in drugih delov Jugoslavije povzročala nekakšno nelagodnost, če ne kakšne druge pomisleke. Ko je po viškem sporazumu KPS dobila navodilo, naj stopi v stik z vsemi nekompromitiranimi političnimi silami, je Kidrič dejal, da je sporazum na Visu sad modre Titove politike in uspeh narodnoosvobodilnega boja. Hkrati je ugotovil: »Mi že tri leta ravnamo po tej liniji!« V Sloveniji da pomeni to navodilo le širjenje OF, ne pa koncesije silam zunaj nje.[20]

Ko so v dneh sklepnih operacij na ozemlju Slovenije nastale nekatere težave v odnosih med enotami posameznih naših armad, ki so prišle v Slovenijo, in terenom, je Boris Kidrič na seji CK KPS s komandanti in komisarji teh armad 5. junija 1945 opozarjal na organiziranost slovenskega terena, ki vojsko podpira. Predlagal je, naj se oficirjem priredijo predavanja o razvoju slovenskega osvobodilnega gibanja in še posebej, naj se tiska v srbohrvatskem jeziku zgodovina OF za Jugoslovansko armado.

Koliko je bil ta Kidričev predlog izvršen, ni znano. Zelo jasno pa priča, da je hotel Kidrič ravno OF predstaviti drugim delom Jugoslavije kot poglavitno vrednoto narodnoosvobodilnega boja Slovencev. Kmalu potem je zahteval, naj prvi kongres OF sprejme jasen načrt, »da ne sme biti ne vasi, ne tovarne, ne mestne četrti, ne urada, na poklica, kjer ne bi bilo organizacije OF«.

[18] Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.
[19] Pot nove Jugoslavije, str. 85.
[20] Seja Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 13. junija 1944.

BORIS KIDRÍČ NA ZBORU ODPOSLANCEV SLOVENSKEGA NARODA V KOČEVJU (RISBA BOŽIDARJA JAKCA IZ LETA 1943)

dr. Tone Ferenc

Boris Kidrič in graditev ljudske oblasti ter slovenske državnosti v NOB

Hudo bi precenjeval svoje zmožnosti ter podcenjeval osebnost in delo Borisa Kidriča, če bi kar tako, bolj mimogrede »obdelal« temo z omenjenim naslovom. Pred nekaj tedni sem namreč v pripravah za novo izdajo njegovih zbranih del iz narodnoosvobodilnega boja ugotovil, da njegovi članki in govori niso nikjer niti evidentirani niti zbrani, našel pa sem jih več kot trideset, če ne upoštevam nekaterih napisanih, vendar neobjavljenih člankov. Zame namreč pomeni proučevanje Kidričevega delovanja v narodnoosvobodilnem boju naporno dolgoročno nalogo, ki je ni mogoče opraviti ob desetinah drugih nalog. Zato je moj prispevek bolj opozorilo, na katera dogajanja v razvoju ljudske oblasti in slovenske državnosti naj bi se glede Kidričevega delovanja v prihodnosti usmerilo raziskovalčevo zanimanje. Ker so na sporedu tudi poročila o Kidričevi dejavnosti na drugih področjih narodnoosvobodilnega boja, se moj prispevek strogo omejuje na tematiko, ki jo napoveduje njegov naslov, čeprav se zavedam, da je Kidričevo delo v narodnoosvobodilnem boju težko deliti na posamezna področja.

Za Kidriča bi mirno lahko rekli, da je bil pri graditvi ljudske oblasti in slovenske državnosti njen arhitekt in polir, medtem ko so oboje gradile slovenske ljudske množice; slednje je nenehno poudarjal tudi sam. Ni ga namreč bilo v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem politika, ki bi bil pri tej graditvi tako nenehno navzoč, kot je bil Kidrič, saj ga je v vsem osvobodilnem boju pot odpeljala iz Slovenije le dvakrat, in sicer enkrat v Jajce in enkrat v Beograd. Kar zadeva njegovo vlogo arhitekta, bi storili hudo krivico drugim, zlasti Edvardu Kardelju in še komu, če ne bi povedali, da se je Kidrič pogosto, kadar je le mogel, posvetoval z njim ali pa so bile zamisli kar skupne. Ne smemo prezreti niti tega, da sta mnoge zadeve obravnavala oba vodilna organa narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem, tj. Centralni komite Komunistične partije Slovenije (CK KPS) in Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda (IO OF).

Ena izmed temeljnih posebnosti razvoja ljudske oblasti in tudi slovenske državnosti je, da sta rasli iz Osvobodilne fronte (OF) kot vseljudske politične organizacije in globokega demokratičnega gibanja slovenskih ljudskih množic. Zato so bili odbori OF ves čas tudi temeljni organi ljudske oblasti.

Že konec poletja 1941 je OF v nekaterih predelih, zlasti v Ljubljani, začela dosegati takšno širino, moč in ugled, da so jo ljudje začeli šteti za svojo oblast. Vsekakor je prav Kidrič opozoril na nove razmere in na seji IO OF v prvi polovici septembra 1941 predlagal konstituiranje vrhovnega plenuma OF v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) kot vrhovni predstavniški in oblastni organ slovenskega naroda, kar se je zgodilo na tretjem zasedanju 16. septembra 1941 v Ljubljani. Dva vira pričata, da je nekdo predlagal ustanovitev Narodnega sveta, pa so sodili, da ta naslov še ne bi »odgovarjal stvarni zmogljivosti Osvobodilne fronte«. Kot vemo, je bil SNOO prvi predstavniški in oblastni organ nekega jugoslovanskega naroda v narodnoosvobodilnem boju; nato so jih ustanovili tudi v nekaterih drugih pokrajinah (Srbija, Črna gora), vendar je edino SNOO obstajal in deloval brez prekinitve. S svojim sklepom, da stopa v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije, je sicer bolj nakazal smer kakor pa obseg zveze Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi. Zato pa je v drugem sklepu, ko je slovensko partizansko vojsko vključil v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, napravil čisto konkreten korak k oblikovanju enotne oborožene sile kot enega izmed temeljnih atributov nove jugoslovanske državnosti. Njegovi odloki, tj. o narodnem davku, posojilu svobode in zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev, pomenijo začetek izvajanja zakonodajne funkcije vrhovnega organa ljudske oblasti na Slovenskem.

Hkrati z objavo teh zgodovinskih dokumentov v Slovenskem poročevalcu je Kidrič v posebnem članku ocenil tudi njihov pomen. Poudaril je, da so ti odloki »prvi korak k vzpostavitvi slovenske narodne suverenosti« in »prvi znaki nove slovenske oblasti, ki se z naraščajočo avtoriteto javlja v Osvobodilni fronti«. V članku je Kidrič tudi povedal, da so ukrepi SNOO »poziv k slovenski narodni disciplini«, k potrebi po strogem discipliniranem življenjskem stilu, vendar ne gre toliko za pokorščino kolikor za popolnoma nov, premišljen in discipliniran način celotnega življenja pri slehernem Slovencu. Mimogrede naj povemo, da je bil v tem članku prvič v slovenski partizanski publicistiki uporabljen izraz »nova slovenska oblast«, ki ga je kmalu (v Kratkem navodilu IO OF terenskim, krajevnim, rajonskim in okrožnim odborom OF v Slovenskem poročevalcu 11. oktobra 1941) nadomestil izraz »narodna oblast«; ta se je obdržal do konca vojne in tudi še po njej. Tudi iz drugih zgodovinskih virov (npr. iz pred nedavnim objavljenih Kocbekovih dnevniških zapiskov Pred viharjem, str. 119) lahko razberemo, da so se takrat v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo trdno zavedali, da gre za ukrepe pravega oblastnega značaja.

Enako lahko iz sodobnih zgodovinskih virov ugotovimo, da je vodstvo OF, zlasti še Kidrič, že konec poletja 1941 pripravljalo program OF (Kocbek v prvi polovici septembra 1941: »S Kidričem sem izmenjal prve obrise programa Osvobodilne fronte.«, Pred viharjem, str. 109), čeprav ga je sprejelo šele 1. novembra 1941 oziroma za novo leto 1942 kot znamenitih Devet temeljnih točk Osvobodilne fronte. V njem je šesta temeljna točka izražala značaj OF kot ljudske oblasti (»6. Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast Osvobodilna fronta kot celota.«), sedma pa poudarjala temeljno značilnost ljudske oblasti, tj. dosledno ljudsko demokracijo (»7. Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudski demokratični način.«). Vse Kidričevo delovanje pri graditvi in uveljavljanju ljudske oblasti je prežemalo bistvo teh dveh zelo pomembnih točk programa OF.

Vse nadaljnje Kidričevo delovanje kaže, da si je zelo prizadeval, da bi zavest ljudske oblasti prevzela vse organe OF. Kratko navodilo IO OF terenskim, krajevnim, rajonskim in okrožnim odborom OF, ki ga je zanesljivo napisal Kidrič in 11. oktobra 1941 objavil v Slovenskem poročevalcu, je navajalo tudi njihove naloge z oblastnega področja (pobiranje narodnega davka, zbiranje posojila svobode, krepitev splošne narodne discipline) in na koncu poudarilo, da morajo odbori OF »dvigniti svojo *samozavest* ter *aktivnost* in se že danes čutiti kot elementi *suverene narodne oblasti*«. Te naloge, ki jih je Kidrič še enkrat ponovil v svojem članku O nalogah naših terenskih odborov, je poudarila tudi resolucija, ki jo je 12. oktobra 1941 v Ljubljani sprejel plenum izvoljenih delegatov okrožnih odborov OF s slovenskega ozemlja, zasedenega po Italiji; kot vemo, je

resolucijo pripravil Kidrič. Ta plenum pa pomeni tudi začetek prizadevanj Kidriča in vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem, da bi vse ukrepe vrhovnih organov ljudske oblasti čimprej predložili v čim širšo obravnavo in potrditev. Ta prizadevanja so značilna za ves čas narodnoosvobodilnega boja in so zato nekatere širše manifestacije, kot npr. zbori aktivistov OF, zbor odposlancev slovenskega naroda, prvo zasedanje Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta (SNOS) itd., obravnavala in potrjevala delo in ukrepe vrhovnih organov ljudske oblasti.

Množične demonstracije ali t. i. plebiscitne akcije OF v Ljubljani in tudi v nekaterih drugih krajih 29. oktobra in 1. decembra 1941 ter 3. januarja 1942 so najbolj očitno izrazile moč OF kot politične organizacije in tudi kot ljudske oblasti. Kot je tisti čas – v začetku decembra – menil tudi Kidrič, so izražale tudi slovensko narodno zavest in slovensko narodno disciplino, zavedal pa se je, da je za uspešen razvoj narodnoosvobodilnega boja treba storiti še mnogo več – zlasti pridobiti nove borce za partizansko vojsko, ki je v pozni jeseni 1941 doživela veliko oseko. Zato je odločno postavil to nalogo pred odbore OF.

Kaže, da v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Jugoslavijo nekaj časa niso povsem razumeli pomena OF, njenega oblastnega značaja, njenih septembrskih odlokov itd., kar se je izrazilo tudi na znamenitem vojaškem in političnem posvetovanju v Stolicah pri Krupnju. Kaže, da je osrednje vodstvo šele po tem posvetovanju oziroma po Kardeljevem prihodu v Srbijo prešlo k intenzivni in sistematični graditvi ljudske oblasti. Šele Kardelj je namreč v užiški Borbi 19. oktobra 1941 opredelil značaj in naloge narodnoosvobodilnih odborov (NOO) »kot začasnih nosilcev ljudske oblasti«. Naj tukaj pripomnimo, da narodnoosvobodilno gibanje na Slovenskem odborov OF ali NOO ni nikoli štelo za začasne organe ljudske oblasti, temveč vedno le za stalne. V istem času (17. oktobra) je Kardelj v svojem pismu CK KPS popravil oceno z omenjenega posvetovanja v Stolicah pri Krupnju in naročil ohraniti OF, kajti »ona pomeni za nas bazo, kakršne nima noben zatiran narod«. Zato je nerazumljivo, da je osrednje vodstvo na osvobojenem ozemlju v Srbiji moglo 30. oktobra kritizirati septembrske odloke SNOO kot »operetno zakonodajo«. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji (Tone Tomšič) je po mojem mnenju preveč zlahka privolilo v to kritiko in to opravičevalo s splošno slovensko nagnjenostjo k pravilnikom, zakonom in shemam namesto k delu (!) ter – kar je tudi zanimivo – povedalo, da je to uvidelo že samo in s tem prenehalo. Prelahko pravim zato, ker sta CK KPS in IO OF ravno takrat ugotavljala visok polet OF in Kidrič je npr. v drugi polovici decembra 1941 poročal, da je v Ljubljani novembra 1941, »ko organizacija davka še ni bila povsem izvedena«, plačalo davek več kot 10.000 ljubljanskih davčnih obveznikov, medtem ko je iz drugih poročil razvidno, da so takrat zbrali četrt milijona lir narodnega davka in spet po drugih virih okrog pol milijona lir posojila svobode, kar ni bil ravno majhen prihodek za osvobodilno gibanje. Obenem je Kidrič napovedal, da bo IO OF kmalu izdal »magno charto slovenskih pravic« in tudi že nakazal njeno vsebino; to sta bili nato osma in deveta temeljna točka OF, ki sta poudarili pravico slovenskega naroda o lastnem odločanju o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih ter opredelili slovensko partizansko vojsko in narodno zaščito kot edina zakonita oborožena oddelka slovenskega naroda. Ko je čez nekaj dni Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) – pismo je zasnoval Kardelj – 1. januarja 1942 tudi kritiziral vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji zaradi premajhnega poudarjanja vloge KPS, je zapisal: »Odbori OF bi se morali, po našem mnenju, pojavljati ne samo kot organi politične borbe slovenskega naroda, temveč bi že danes morali močneje nastopati kot tisti organi, ki bodo že jutri postali nosilci vse oblasti osvobojenega slovenskega naroda, to se pravi, že danes bi morali osvajati sektor za sektorjem te oblasti in tudi ustvarjati oboroženo silo za osvajanje te oblasti (partizani, Narodna zaščita), – Mnenja smo, da bi na ta način boj slovenskega naroda dobil novo ostrino in hitrejši razmah.«

Ob ugotovitvi, da med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in Jugoslavijo ni bilo bistvenih razlik glede pomena in nalog ljudske oblasti, temveč le glede nekaterih ukrepov, naj povemo, da se slovensko vodstvo ni odpovedalo nobenemu odloku »operetne zakonodaje«. Bilo je eno redkih osvobodilnih gibanj v drugi svetovni vojni, če ne kar edino, ki je zelo zgodaj za-

konsko opredelilo pojem narodnega izdajstva in določilo zanj ustrezne kazni. Nakatera odporniška gibanja so imela po osvoboditvi težave, ko so takšne ukrepe sprejemala z veljavnostjo za nazaj.

Omenjena kritika, politična kampanja za razkrinkanje izdajalske vloge Draže Mihailovića in njegovih četnikov ter prizadevanja za okrepitev partizanske vojske so bili verjetno temeljni razlog, da se v razvoju ljudske oblasti na Slovenskem v prvih dveh mesecih 1942. leta ni zgodilo nič novega. Celo v navodilih IO OF terenskim odborom za delo iz začetka leta 1942 so poleg utrjevanja enotnosti postavljene samo naloge z vojaškega in nobena z oblastnega področja. Pač pa je Kidrič sredi januarja 1942 v svojem članku v glasilu Osvobodilna fronta opredelil OF kot »državo v državi«, kajti »razpolaga z oboroženo silo partizanskih čet in Narodne zaščite, ima svoje sodstvo, svojo obveščevalno in varnostno službo ter pobira narodni davek« in »slovenski narod izpolnjuje njena navodila in sabotira uredbe fašističnih okupatorjev«. Slovenske ljudske množice so kljub strahotnemu nasilju vzpostavile svojo ljudsko oblast in Slovenci so stopili v prvo obdobje svoje *narodne revolucije.* Približno v istem času je v svojem prispevku za Slovenski zbornik 1942 o obeh novih prvinah narodnoosvobodilnega boja zapisal: »Po nekaj mesecih okupacije smo Slovenci stopili v prvo fazo *ljudske revolucije,* ki je ustanovila državo v državi z zarodki lastnega vojaškega, finančnega in varnostnega aparata in z vsemi začetnimi atributi revolucionarne narodne oblasti. Sodobna revolucija je naša prva resnična narodna revolucija.« Oba nova pojma, »država v državi« in »ljudska revolucija«, je Kidrič nato uporabil še večkrat, zlasti v svojih historiatih OF, in sta se uveljavila tudi v našem zgodovinopisju; revolucionarni razvoj slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja pa je Kidrič najlepše opredelil v istoimenskem članku, objavljenem v glasilu Delo maja 1942. leta, v katerem je tudi poudaril njegov globok demokratični značaj.

To je bilo že sredi novega obdobja v razvoju ljudske oblasti na Slovenskem, ko si je narodnoosvobodilno gibanje izbojevalo svoje večje svobodno ozemlje, ki je celo po italijanskih virih obsegalo dve tretjini Dolenjske in Notranjske. Na njem je OF v skladu s 6. in 7. temeljno točko svojega programa prevzela oblast in uvajala dosledno ljudsko demokracijo, katere najvidnejši izraz so bile volitve krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (KNOO) kot posebnih organov ljudske oblasti. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo je pri tem deloma upoštevalo navodila CK KPJ z dne 10. januarja 1942 (napisal jih je Kardelj v vzhodni Bosni) glede odborov OF: »Morda bo sčasoma potrebno tudi menjati imena teh odborov v »Narodne osvobodilne odbore« (kakor se imenuje tudi vaš glavni NOO), da bi se jim dalo še večji značaj. Ni pa treba s tem hiteti, ampak storite to tedaj, ko se bo za to pokazala stvarna potreba.« Vendar tedaj na slovenskem osvobojenem ozemlju ni šlo za preimenovanje odborov OF v NOO, temveč za demokratično izvolitev slednjih, medtem ko so po izvolitvi KNOO ostali terenski odbori OF še naprej politični organi narodnoosvobodilnega gibanja; višji organi ljudske oblasti pa so bili tisti čas še dalje rajonski, okrožni in pokrajinski odbori OF. Kidrič je bil sredi tega živahnega razvoja in ga je tudi usmerjal.

Ni bilo pomembnejšega ukrepa, npr. volitev KNOO, ustanovitve Narodnoosvobodilnega sveta, priprav zbora odposlancev (delegatov) KNOO, ki ga Kidrič ne bi posebej utemeljil s člankom v enem osrednjih glasil narodnoosvobodilnega gibanja (članki Slovensko ljudstvo prevzema oblast, Važen mejnik na poti v slovensko svobodo, Nova slovenska demokracija). V posebnem članku je tudi natančneje opredelil naloge NOO. Kidrič si je prizadeval, da bi se na osvobojenem ozemlju uveljavile vse prvine prave ljudske demokracije, tako da bi bila zgled za povojni čas. Poudaril je, da je vodstvo privrženo organizirani demokraciji in opredelil, kaj to pomeni pri volitvah KNOO: 1. volitve so res demokratične in lahko voli vsakdo, kot hoče, 2. aktivisti OF nastopajo tako prepričevalno in tako v interesu množic, da izberejo le tisto, kar je njim v prid in kar jim aktivisti predlagajo pri volitvah. Tudi Kardelj je poročal, da si prizadevajo čimbolj poudariti demokratični in ljudski značaj nove oblasti. Hkrati so z nekaterimi ukrepi (razlastitev veleposestnikov tuje narodnosti in narodnih izdajalcev, razlastitev italijanske družbe Emona in dodelitev njene zemlje v obdelavo našim ljudem itd.) nakazali revolucionarno smer reševanja socialnega vprašanja, z drugimi spet urejali prosvetna in druga vprašanja svobodnega ozemlja.

Skoraj gotovo je prav Kidrič predlagal tudi ustanovitev Narodnoosvobodilnega

sveta s poverjeniki – člani IO OF in vrhovnega plenuma OF kot najvišjega upravnega organa za osvobojeno ozemlje; sam je v njem postal poverjenik za občo upravo. V nekem članku jo je označil kot demokratično ljudsko vlado in predvidel, da jo bo IO OF kmalu predložil v potrditev zboru odposlancev KNOO. Kardelj pa je v svojem pismu Ivu Ribarju-Loli 14. julija pisal o tej »vladi« kot »največji neumnosti« in »malce smešni operети«, za katero bi bilo bolje, da je ni. Zanimivo pa je, da je v istem pismu poročal o izvrstnih rezultatih septembrske »operetne zakonodaje« v Ljubljani, tj. velikih zneskih posojila svobode, ko so nekateri vpisovali tudi milijonske vsote lir. V nekem članku je Kidrič posebej poudaril pomen poverjeništva za zvezo z južnoslovanskimi narodi (poverjenik je bil Kardelj) in njegovo ustanovitev imel za »jamstvo, da bo *nova* svobodna Jugoslavija zgrajena na načelu samoodločbe narodov, na *prostovoljnem* soglasju *popolnoma* enakopravnih južnoslovanskih narodov«. Kardelj je npr. obžaloval, da so ga bili v odsotnosti imenovali za »ministra«. Različno gledanje naših dveh najpomembnejših voditeljev narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem na nekatere oblike uveljavljanja ljudske oblasti ni oviralo niti njunih enotnih prizadevanj za njen čim širši razmah in njeno čim večjo demokratičnost niti njunega večinoma zelo tesnega sodelovanja.

Kidrič si je s svojimi sodelavci na osvobojenem ozemlju prizadeval tudi za demokratično izvolitev zbora odposlancev (delegatov) KNOO, ki ga je v nekem članku označil kot prvi slovenski parlament. Ta prizadevanja je preprečila velika sovražna ofenziva, čeprav je bila večina odposlancev že izvoljena in so se začele že tudi neposredne priprave nanj.

Konec svobodnega partizanskega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem v sovražni ofenzivi je pomenil tudi konec izredno zanimivega in pomembnega obdobja v razvoju ljudske oblasti na Slovenskem. Njun pravi pomen je Kidrič posebno široko in izredno natančno opredelil v svojem neobjavljenem članku Najvišja manifestacija slovenskega narodnega odpora iz začetka septembra 1942, od katerega je nekaj prvin nato uporabil za Izjavo CK KPS. Pomen prvega osvobojenega ozemlja za prihodnjo slovensko zgodovino je primerjal s pomenom pariške komune za mednarodni socializem in poudaril, da je osvoboditev velikega dela slovenskega ozemlja najvišja manifestacija slovenskega narodnega odpora do tistega časa. Kot enega izmed velikih rezultatov omenjene osvoboditve je navedel tudi zarodke prihodnje »pristno ljudske slovenske demokracije« in jo opredelil takole: »Novi, zares ljudski tip slovenske demokracije se odlikuje predvsem po tem, da pozna splošno aktivno in pasivno volilno pravico, ki so je deležne tudi žene in mladina, da je postavil za svojo poglavitno osnovo vas, tovarno in delovno edinico sploh ter da stremi za sprostitvijo kar najširše ljudske iniciative.« Napovedal je, da bo v prihodnosti »*razvita* ljudska demokracija, ki so ji NOO osvobojenega ozemlja komaj začetni zarodki, ena izmed poglavitnih programatičnih točk in mobilizacijskih gesel v borbi slovenskih ljudskih množic«.

Kidrič pa na osvobojenem ozemlju ni videl samo pozitivnih strani, temveč tudi napake, in to zelo hude napake. Najprej sta jih s sekretarjem CK KPS Francem Leskoškom v začetku julija obravnavala na znameniti partijski konferenci na Cinku v Kočevskem Rogu, nato s Kardeljem v četrti številki Dela, navedel pa jih je tudi v pravkar omenjenem neobjavljenem članku.

V obdobju od jeseni 1942 do poletja 1943 je OF izvajala le nekatere funkcije ljudske oblasti, predvsem tiste, ki jih že poznamo od jeseni 1941. leta. Zagotovo pa so splošna utrditev OF po veliki sovražni ofenzivi (5. zasedanje vrhovnega plenuma OF v Ljubljani, ki sta ga pripravila in vodila Kidrič in Kardelj), utrditev njene enotnosti z znano »dolomitsko izjavo« in prvi zbor aktivistov OF na Pugledu pomembni tudi za nadaljnji razvoj ljudske oblasti. V Ljubljani pa je OF s svojimi akcijami, zlasti še z množičnimi demonstracijami, tudi kot ljudska oblast dosegla in celo presegla stanje iz jeseni 1941 in zime 1941–1942.

Med jugoslovanskimi dogodki v tem času je ustanovitev AVNOJ v Bihaću, razumljivo, pritegnila največjo pozornost vodstva narodnoosobodilnega gibanja v Sloveniji. Kidrič je namreč že v začetku 1942. leta v pismu CK KPJ predlagal »konferenco zastopnikov osvobodilnega gibanja vseh narodov Jugoslavije«, ki naj bi vzpostavila narodnoosvobodilni odbor vse Jugoslavije kot protiutež jugoslovanski kraljevski vladi v Londonu. Tako so nato predlagali tudi neka-

teri drugi člani IO OF. Ko se je to zgodilo, vendar brez opravičeno odsotnih slovenskih delegatov, je Kardelj napisal znameniti članek Obrisi nove Jugoslavije, ki ga je – kot kaže – nato precej uporabil dr. Ivan Ribar ob otvoritvi drugega zasedanja AVNOJ. Kidrič pa je v svojem članku bihaški zbor opredelil kot »plod borbe Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije«, IO OF je nato kot celota stopil v AVNOJ in vzpostavil z njegovim izvršnim odborom tudi pismen stik, vendar sta ga za nekaj mesecev pretrgali veliki sovražni ofenzivi, ki sta onemogočili tudi to, da bi k njemu odpotovala dva slovenska delegata. Verjetno pa se iz drugih razlogov ni uresničila Kidričeva napoved, da bo IO OF izdelal »platformo pravic in svoboščin slovenskega naroda in slovenskih ljudskih množic v novi, svobodni Jugoslaviji«.

Še pred koncem italijanske okupacije v osrednji Sloveniji je Kidrič junija 1943 v okrožnici IO OF opozoril okrožne in druge odbore OF na možnost hitrejšega razpleta dogodkov na mednarodnem prizorišču in na potrebo, da bi se hitreje razvijali v organe ljudske oblasti. »Bistvene važnosti je, da razvijemo odbore OF – od terenskih pa do okrožnih – znova v *organe narodne oblasti*, ne glede na vprašanje, ali gre za osvobojeno ali pa za okupirano ozemlje. Če tega ne bomo izvedli, si niti zamisliti ne moremo, da bi Osvobodilna fronta v sedanjih odločilnih časih izpolnila svojo nalogo,« je poudaril in nato tudi povedal, kako je treba to storiti. V njegovem dopisovanju s Kardeljem, ki je bil od maja do septembra 1943 večinoma pri vodstvu hrvaškega osvobodilnega gibanja, so se porajale razne zamisli, med drugim tudi tista o sklicanju širšega zbora delegatov, za katerega sodobni zgodovinski viri navajajo različna imena in je bil pozneje uresničen v mnogo širšem obsegu kot zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.

Mirno lahko trdimo, da je bilo skoraj vse Kidričevo delovanje po nastanku največjega svobodnega ozemlja po italijanski okupaciji posvečeno graditvi ljudske oblasti in slovenske državnosti, in sicer od 12. septembra, ko je v gradu Soteska ob Krki narekoval razglas OF o prevzemu oblasti na osvobojenem ozemlju, do konca decembra 1943, ko je v posebni številki Slovenskega poročevalca v članku Zgodovinski zbor v Jajcu opredelil pomen drugega zasedanja AVNOJ in v članku Učimo se pri južnih bratih v Ljudski pravici izrazil nekaj svojih vtisov s potovanja na to zasedanje. Ko je v začetku tega obdobja v istoimenskem članku opredelil »osnovne naloge teh dni«, je poleg splošne mobilizacije v narodnoosvobodilno vojsko opredelil kot najpomembnejšo nalogo potrebo, da bi se vse ljudstvo vključilo v organizacijo nove oblasti in uprave. Natančneje je organizacijo uprave na terenu opredelil v okrožnici IO OF 12. septembra, ko so se že prej vzpostavljenim gospodarskim komisijam pri odborih OF pridružili odseki in referati za posamezne upravne panoge. Spodbudil je ustanovitev upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje iz priznanih strokovnjakov za posamezna upravna področja in spremljal njeno delovanje, čeprav so jo nekateri imeli za skoraj nepotrebno.

V drugi polovici septembra je Kidrič vodil volitve odposlancev slovenskega naroda na osvobojenem ozemlju in s člankom Koga naj volimo tudi opredelil svoj odnos do pravega lika slovenskega odposlanca. Ohranjeni zapisniki sej IO OF in vrhovnega plenuma OF pričajo tudi o velikem Kidričevem prizadevanju za dobro vsebinsko pripravo zbora odposlancev v Kočevju, za katerega je tudi sam pripravil referat. V njem je najprej obširno govoril o vzrokih razpada stare Jugoslavije, njene vojske in političnih strank, o ustanovitvi OF ter prispevku in vlogi KPS ter delavskega razreda v narodnoosvobodilni vojni. Nato je pregledno orisal razvoj OF in na kratko razčlenil ter označil posamezna obdobja. Na koncu je povedal, da je prvi in temeljni rezultat dveletnega osvobodilnega boja slovenskega naroda njegova osvobodilna vojska, drugi pa OF oziroma enotnost slovenskih ljudskih množic, utelešena v OF. »Aprila 1941 je razpadla vojska. Danes imamo vojsko. Aprila 1941 je razpadel ves naš (jugoslovanski – opomba T. F.) aparat. Danes ga imamo. Toda ne samo, da imamo vojsko in da imamo oblast, prvič v svoji zgodovini imamo zares narodno in ljudsko vojsko, oboje ustvarjeno pod najtežjimi pogoji, oboje zgrajeno v najhujši borbi z zunanjim in notranjim sovražnikom našega naroda.« Konkretna vprašanja ljudske oblasti sta v svojih referatih obravnavala dr. Marijan Brecelj in Zoran Polič. Izpod Kidričevega peresa je tudi Proglas zbora odposlancev slovenskega naroda, v katerem je tudi znamenita ugotovitev, »da je slovenski narod danes končnoveljavno stopil v krog suverenih narodov«. Pomen zbora, na katerem so

tudi Kidriča izvolili v 120-članski Plenum OF oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), 10-članski IO OF oziroma Predsedstvo SNOO in v 42-člansko delegacijo v AVNOJ, je sijajno opredelil v članku Zgodovinski zbor v posebni številki Slovenskega poročevalca.

Med zborom odposlancev in veliko nemško ofenzivo se je Kidrič posvetil popularizaciji zbora odposlancev in izvajanju njegovih sklepov. Tako je npr. na pomembnem partijskem posvetovanju na Dvoru pri Žužemberku 8. oktobra v svojem referatu govoril o graditvi ljudske oblasti in nalogah partijskih organizacij v zvezi s sklepom zbora odposlancev slovenskega naroda. Skrbel je predvsem za izvajanje sklepa zbora odposlancev o splošni mobilizaciji vse ljudske sile in vseh gmotnih sredstev slovenskega naroda za potrebe narodnoosvobodilnega boja in tudi za vpis posojila narodne osvoboditve po odloku IO OF 18. oktobra 1943.

Obsežnega dela na velikem svobodnem ozemlju, ki je obsegalo vso južno Slovenijo, Kidrič ne bi mogel opraviti tako uspešno, če ne bi imel ob sebi izvrstnih sodelavcev v IO OF in CK KPS. Pri graditvi ljudske oblasti mu je že takrat in tudi pozneje največ pomagal organizacijski sekretar IO OF dr. Marijan Brecelj.

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, ki je položil temelje slovenski državnosti, se je soglasno in z velikim navdušenjem izrekel za novo, na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo. S tem je programsko načelo OF o Združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, temelječi na narodni enakopravnosti in pravici vsakega naroda do samoodločbe, dobilo najširšo potrditev. Takšni Jugoslaviji je nato položilo temelje drugo zasedanje AVNOJ, ki se ga je v sedemnajstčlanski slovenski delegaciji udeležil tudi Kidrič. V svoji razpravi na zasedanju je orisal politične razmere na Slovenskem in poudaril, da ima OF že od 1941. leta za temelj svojega programa zahtevo po samoodločbi narodov in po novi bratski skupnosti narodov Jugoslavije ter da je vseskozi poudarjala, da jugoslovanske narode nenehno povezuje zgodovinska in v boju izkazana vzajemnost. Na koncu razprav pa je tudi poudaril velik porast slovenskega patriotizma in jugoslovanstva na Slovenskem. To trditev je ponovil na mogočnem vseljudskem shodu v Črnomlju konec januarja 1944, ki je sklenil veliko politično kampanjo splošnoljudskega odobravanja sklepov drugega zasedanja AVNOJ. Med desetimi Slovenci, izvoljenimi v predsedstvo AVNOJ, je bil tudi Kidrič. V že omenjenem članku je opredelil pomen zasedanja, pri čemer je tudi naglasil za Slovenijo posebno pomemben sklep o potrditvi sklepa Vrhovnega plenuma OF od 16. septembra 1943 o priključitvi Slovenskega primorja k Združeni Sloveniji v novi Jugoslaviji.

Tudi v naslednjem obdobju graditve ljudske oblasti in slovenske državnosti od začetka leta 1944 do osvoboditve je bila ta naloga za Kidriča med najpomembnejšimi, če ne celo najpomembnejša, le da se je moral od oktobra 1944 dalje, ko je bila ta graditev skoraj že končana, spet kot politični komisar posvečati pomembnim političnim in tudi drugim nalogam slovenske partizanske vojske.

Zagotovo pomeni nov mejnik v graditvi ljudske oblasti in slovenske državnosti prvo zasedanje Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta (SNOS) v Črnomlju 19. in 20. februarja 1944, tako ga je označil tudi Kidrič. To je bil tudi prvi vseslovenski zbor, ki se ni toliko kot dotedanji ukvarjal predvsem s političnimi vprašanji, temveč predvsem z odloki upravnega, gospodarskega in prosvetnega značaja, torej z odloki, ki so usmerjali graditev ljudske oblasti in slovenske državnosti. Kot na drugih osrednjih političnih manifestacijah je Kidrič tudi na tem zasedanju imel vsebinsko bogat referat, in sicer O graditvi narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru federativne Jugoslavije. V njem je najprej poudaril, da je prišel čas, ko je treba začeti »graditi narodno oblast in slovensko državnost v okviru federativne Jugoslavije bolj načrtno, bolj sistematično in s pogledom v daljšo perspektivo, kakor pa so *doslej* dovoljevale in zahtevale okoliščine ter potrebe naše narodnoosvobodilne borbe«. Oprl se je na Kardeljev referat Drugo zasedanje AVNOJ in naše naloge in s štirimi »momenti« utemeljil omenjeno potrebo: 1. približevanje zmagovitega konca domovinske vojne svobodoljubnih narodov, 2. porast moči slovenskega osvobodilnega gibanja po zboru odposlancev slovenskega naroda, 3. nujnost odpravljanja preživelih oblik političnega gibanja in demokratične ljudske oblasti, ki so postale ovira nadaljnjega razvoja, in nadomeščanja z novimi, 4. zavarovanje sadov

narodnoosvobodilnega boja in priprava temeljev ter osnovnega upravnega aparata za svobodno prihodnost.

V drugem delu svojega referata je Kidrič utemeljeval ukrep za ukrepom, ki naj bi ga sprejel SNOS za nadaljnji razvoj ljudske oblasti in slovenske državnosti. Tukaj ne moremo natančneje obravnavati vsebine in pomena posameznih ukrepov, lahko jih samo na kratko navedemo. Mislim, da jih lahko razvrstimo na pet ravni oziroma področij. Prvo pomeni že omenjeno prakso obravnave in potrjevanje dela izvršilnih organov (1. odlok o odobritvi odlokov in sklepov IO OF od zbora odposlancev do prvega zasedanja SNOO, 2. deklaracija o potrditvi dela slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ). Druga raven je oblikovanje na zboru odposlancev slovenskega naroda izvoljenega SNOO v slovenski ljudski parlament (1. njegovo preimenovanje v Slovenski narodnoosvobodilni svet, 2. predvideno povečanje števila njegovih članov z večjim upoštevanjem sorazmerja glede na slovenske pokrajine, 3. spojitev Narodnoosvobodilnega sveta za primorsko Slovenijo z organi slovenske ljudske oblasti). Na tretje področje sodi oblikovanje vrhovnega slovenskega izvršilnega organa, tj. Predsedstva SNOS, ker še niso bile zrele razmere za ustanovitev Nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije (1. deklaracija o prihodnji vzpostavitvi Nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije, 2. ustanovitev odsekov, komisij in zakonodajnega odbora, 3. ukinitev Varnostno obveščevalne službe in vključitev njenih organov v odsek za notranje zadeve). Četrto je graditev ljudske oblasti na terenu, tj. od spodaj, za katero je Kidrič v referatu poudaril, da »je pravzaprav še važnejša in še bolj pereča od graditve od zgoraj«: (1. razpis volitev v NOO, 2. opredelitev Narodne zaščite kot oboroženega »instrumenta naših samoupravnih enot, se pravi krajevnih, okrajnih in okrožnih NOO«). Peto področje so konkretni ukrepi za posamezna upravna področja (odloki o izdaji plačilnega bona, o narodnem davku, o obvezni obdelavi plodne zemlje in zaščiti semen ter plemenske živine, o zaščiti gozdov na slovenskem ozemlju, o ustanovitvi roditeljskih svetov pri NOO). Omeniti je treba vsekakor tudi sprejem deklaracije SNOS o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva, ki je slovensko narodnoosvobodilno gibanje glede na njegovo vsebino opredelila kot globoko demokratično in pristno človečansko, navedla kot njegov cilj nekaj človečanskih in drugih pravic, opredelila obrambo domovine za osnovno dolžnost državljana in določila izgubo državljanskih pravic kot naravno posledico kazni za narodno izdajstvo.

Ob koncu svojega referata pa je Kidrič tudi natančneje opredelil osnovna načela za graditev ljudske oblasti in demokracije na terenu: 1. volilna pravica od 18. leta starosti ne glede na spol, 2. možnost odpoklica poslanca ali odbornika, 3. načelo združitve zakonodajne oziroma odredbodajne in izvršne oblasti v samoupravnih enotah, 4. rast višjih samoupravnih enot iz nižjih, 5. odgovornost navzgor in navzdol. Glede na nekatere dotedanje Kidričeve opredelitve ljudske oblasti in demokracije ima ta opredelitev nekaj novih načel. Pač pa je enako kot že nekajkrat dotlej zahteval sodelovanje ljudskih množic pri graditvi ljudske oblasti in njenem razvoju. Takole je povedal:

»Naša demokracija se od drugih običajnih demokracij zlasti razlikuje tudi po dejstvu, da ni le formalna, temveč da je dejanska vsebinska demokracija. Iz tega pa seveda sledi, da naša graditev narodne oblasti le tedaj ne bo ostala papirnato ‚delo' odlokov, če bomo narodno oblast na terenu *dejansko* gradili, se pravi, če bomo *v graditev in ves njen razvoj vključevali najširše ljudske množice.* Od tega in zgolj od tega je odvisen uspeh ali neuspeh našega dela.

Vključevanje najširših ljudskih množic v narodno oblast, neposredna rast narodne oblasti in samih ljudskih množic – je *danes najvišja oblika političnega izživljanja našega naroda.*«

Omenjena načela pristne ljudske demokracije je Kidrič ponovil tudi v svojem uvodu v brošuri s sklepi prvega zasedanja SNOS. Ko je čez deset dni (1. marca) predsedstvo SNOS izdalo odlok o volitvah KNOO in odposlancev za okrajne narodnoosvobodilne skupščine, je v Slovenskem poročevalcu posebej poudaril demokratičnost volilnega odloka, še posebno njegov samoupravni značaj. Izvoljeni KNOO so bili opredeljeni samo kot izvršni odbori zborov, ki jih tvorijo **vsi** volilni upravičenci nekega kraja, so torej pristni samoupravni organi. Opozoril je tudi na izredno demokratičnost pri sestavljanju kandidatnih list in določanju posameznih kandidatov, da bi zadostili

tudi pogojem formalne demokracije, splošno volilno pravico in tajnost volitev in zato ta volilni red pristel k »najbolj demokratičnim v svetu«.

Volitve NOO, ki so bile od marca do decembra 1944 po vseh slovenskih pokrajinah razen na Koroškem in v Prekmurju in na katerih so izvolili več kot 800 krajevnih, nekaj desetin okrajnih (natančno število še ugotavljamo), sedem okrožnih in pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje, je Kidrič spremljal posredno prek odseka za izgradnjo narodne oblasti pri Predsedstvu SNOS in osebno na terenu v belokranjskem in novomeškem okrožju ter je o njihovih pripravah in izvajanju tudi poročal na sejah IO OF oziroma Predsedstva SNOS (npr. 12. marca, 4. in 19. aprila). Ugotavljal je veliko zanimanje prebivalstva za volitve in njihov uspešen potek (29. marca je poročal Kardelju v Drvar: »Volitve potekajo mnogo boljše kakor smo pričakovali. Zanimanje zanje je prav povsod izredno veliko, z demokratičnostjo volilnega odloka, posebno s tajnimi volitvami, so ljudje zelo zadovoljni.«), vendar je obenem opozarjal na nevarnost pred »uspavanjem« in »bahavim samozadovoljstvom«. Opažal je tudi pomanjkljivosti, od katerih se mu jih je nekaj zdelo vredno omeniti na seji IO OF (premajhna spretnost aktivistov OF pri vodenju volilnih sestankov, odsotnost razlage nalog KNOO, premajhna popularizacija že doseženih volilnih izidov) in v tisku (pomanjkanje volilnih propagandnih sredstev, dopuščanje navadnega tarnanja zaradi težkih vojnih razmer brez iskanja možnosti za njihovo olajšanje, premajhno upoštevanje možnosti vsakovrstnega odpora potuhnjenih izdajalcev in premajhno razkrinkovanje le-teh v volilni agitaciji).

Kidrič, ki je bil zelo zainteresiran za uspešen razvoj ljudske oblasti, se je spomladi 1944 udeležil tudi nekaterih sestankov z izvoljenimi odborniki KNOO in odposlanci za okrajne narodnoosvobodilne skupščine. Tako je npr. 16. aprila govoril na sestanku z odborniki v Črnomlju in 30. aprila na podobnem sestanku v Semiču. V Črnomlju je npr. govoril »o političnih vidikih našega dela« in svaril odbornike, naj ne bodo podobni starim občinskim odbornikom in starim poslancem, in jih opomnil na dvojnost njihove funkcije, se pravi, da so »izpolnjevalec volje ljudskih množic in obenem njihov vzgojitelj.« Udeležil se je tudi zasedanja prve okrajne narodnoosvobodilne skupščine na Slovenskem v Metliki 18. maja in je tudi govoril o značaju in nalogah odposlancev. Opozoril jih je, da morajo upoštevati tri dejstva: prvič to, da »naša ljudska demokracija končnoveljavno še ni dosežena«, in napovedal, da bo dosežena takrat, »ko bomo izgnali poslednjega okupatorja z naših tal, takrat, ko bo naša vojska stala na okrajnih mejah naše domovine, takrat, ko bomo lahko v miru uporabljali sadove naše borbe in v miru nadaljevali in dokončali graditev naše narodne oblasti.« Drugo dejstvo, ki naj se ga zavedajo, je, da gre za dotedanje uspehe zasluga aktivistom OF in da se morajo tudi sami čutiti aktiviste OF. Tretje dejstvo je, da so zmagoslavno pot slovenskega naroda omogočili tudi uspehi drugih jugoslovanskih narodov. Pozval jih je tudi, naj store čimveč za izboljšanje gospodarskih razmer na osvobojenem ozemlju. Natančno čez mesec dni se je Kidrič udeležil zasedanja prve okrožne narodnoosvobodilne skupščine na Slovenskem, in sicer za Belo krajino v Črnomlju, vendar ne vem, ali je na njej govoril ali ne (govora nisem našel).

Še bolj kot graditev ljudske oblasti na terenu je lahko Kidrič spremljal in tudi precej usmerjal delo Predsedstva SNOS in njegovih odsekov, o čemer priča tudi precej arhivskih virov. Že v drugi polovici februarja in v prvi polovici marca je vodil njihovo ustanavljanje in nato je v Slovenskem poročevalcu oznanil tudi začetek njihovega poslovanja. Kot član Predsedstva SNOS je imel še posebej nalogo, da odgovarja za delo odsekov za notranje zadeve, za graditev oblasti ter za informacije in propagando. Ko so na seji predsedstva 4. aprila obravnavali delo odsekov, je tudi poročal o delu teh odsekov; čez teden dni je poročilo Predsedstva SNOS in posameznih odsekov poslal Predsedstvu AVNOJ v Drvar. Udeležil se je nekaterih pomembnejših sestankov, na katerih so obravnavali širša vprašanja, ki so se navadno tikala več odsekov. Kot član poleti 1944 ustanovljene študijske komisije se je udeleževal njenih sej, ko je obravnavala nekatere načrte za razvoj pomembnejših upravnih panog v povojnem času. Tako je sodeloval pri obravnavi primorske problematike (8. avgusta), mejnih vprašanj (9. septembra), upravne razdelitve Slovenije, organizacije prevzema oblasti ob osvoboditvi, denarja in financ (14. septembra), denarništva (22. avgusta), ustroja

prihodnje javne uprave, odnosa do tujerodcev (29. novembra), javne uprave (10. januarja 1945). Zelo zanimiva je bila njegova razprava o izdelku dr. Lada Vavpetiča o javni upravi, ko ni soglašal s tem, da bi pojem »samouprava« uvajali kot socialnoznanstveni pojem, ker bi se ga lahko oprijeli »skrahirani reakcionarni elementi za rušenje naše ljudske demokracije«, in nato opredelil pojem ljudske demokracije:

»Ljudska demokracija je politični oz. bolje rečeno družabni pojem. Ta pojav je dobil svojo upravičenost šele v posebnem političnem razvoju pri nas. Preje so teoretiki in politiki razločevali samo dve demokraciji: buržoazno demokracijo in socialno demokracijo. V novi Jugoslaviji se pa vrši čisto poseben politični in družabni razvoj in temu novemu razvoju odgovarja pojem ljudske demokracije. Pri nas v Jugoslaviji je sedaj možen miren razvoj v socializem brez vsakega nasilja, to je čisto evolucijskim potom s formiranjem državnega gospodarskega sektorja preko državnega kapitalizma v socializem. To je možno, ker imamo novega nosilca oblasti, to je ljudske množice na čelu z delavskim razredom. Družbeno vodstvo stare Jugoslavije se je spremenilo in za tako stanje odgovarja pojem ljudske demokracije. Ta pojem je termin za edinstven proces, ki se v Jugoslaviji dogaja.«

Po izvolitvi NOO na znatnem delu slovenskega narodnega ozemlja in njihovi usposobitvi za oblastne organe (pri čemer so imeli pomembno vlogo tečaji za graditev ljudske oblasti), so tam odbori OF ostali le še kot politični organi. V prav tako znatnem delu Slovenije, kjer ni moglo biti volitev NOO, so bili odbori OF še naprej politični in oblastni organi. Kljub prizadevanju, da bi čimbolj ločili organe oblasti od političnih odborov OF, je bila podoba na slovenskem ozemlju zelo pestra. Kidrič in septembra 1944 razširjeni IO OF sta si prizadevala za aktivizacijo in demokratizacijo odborov OF, zato so člani OF jeseni 1944. leta volili okrajne in okrožne plenume OF, ti pa svoja tajništva. Začetek teh prizadevanj pomeni že drugi zbor aktivistov OF v Črnomlju 4. in do 6. septembra 1944, na katerem je Kidrič govoril »o politični vzgoji narodnih množic, o množičnem delu in organizacijskih vprašanjih OF.« (Temeljni referat o graditvi ljudske oblasti je imel dr. Marijan Brecelj.) Kidrič je v tem referatu kritiziral »suhi praktičizem« aktivistov, tj. njihovo ukvarjanje s samimi upravnimi vprašanji, in zahteval, »da se je sicer treba z vprašanji naše narodne oblasti ukvarjati prav tako aktivno odnosno še neprimerno aktivneje kot doslej, da pa je hkrati treba z vso silo oživljati in razvijati Osvobodilno fronto kot enotno vseljudsko organizacijo našega naroda.« To je imel za četrto fazo v razvoju OF glede odnosov med ljudsko oblastjo in političnim gibanjem. Po zelo odločni mobilizaciji aktivistov OF v narodnoosvobodilno vojsko so njihova mesta v odborih OF in NOO prevzele ženske. Tudi v tem obdobju se je Kidrič spopadal z nekaterimi napakami, od katerih je v časopisju še posebej obravnaval birokratizem karierizem, »biciklizem« itd., odpravljal pa je tudi pretirani politični profesionalizem. Ko je 5. oktobra postal še politkomisar narodnoosvobodilne vojske, je poskrbel tudi za okrepitev političnega dela v vojski.

Po sklenitvi prvega sporazuma med NKOJ in kraljevsko vlado na Visu 16. junija 1944 je Kidrič videl novo etapo v graditvi jugoslovanske federacije. Odločno je kritiziral slovensko ozkost, zaplotništvo, nerazgledanost, premajhno zanimanje za vse, kar presega slovenske meje. Sodil je, da to celo nasprotuje upravičenemu slovenskemu nacionalnemu ponosu in upravičeni nacionalni zavesti. Zahteval je »več jugoslovanstva«, in sicer naj bi se aktivisti OF bolj zanimali za dogodke in razvoj po drugih jugoslovanskih pokrajinah ter odkrivali zakonite zveze med jugoslovanskimi vprašanji in svetovnim dogajanjem. Nato je v Ljudski pravici v začetku julija 1944 opisal osnovne značilosti graditve demokratične in federativne Jugoslavije: 1.

Novo Jugoslavijo je porodil krvavi narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov. 2. Nova Jugoslavija se gradi na načelu prostovoljnosti in načelu enakopravnosti federalnih enot in niti v moralnem pogledu noben jugoslovanski narod ni nastopil kot združujoči narod, temveč so vsi, vsak po svojih močeh, prispevali k skupni veliki domovini. »*Osnovno načelo resnične federacije, načelo namreč, da vsaka federalna enota prepušča del svoje suverenosti v korist skupne suverenosti vse države, ne da bi pri tem izgubila lastno državnost, je v Jugoslaviji dobilo svoje praktične in konkretne temelje že v sami zasnovi in v samem razvoju narodnoosvobodilne borbe.*« 3. Jugoslovansko narodnoosvobodilno gibanje ima globoko demokratično vsebino. Demokratičnost jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja vodi k zbli-

ževanju jugoslovanskih narodov, vendar ta *»proces zbliževanja jugoslovanskih narodov ni prav v nobenem nasprotju s prebujanjem vseh pozitivnih nacionalnih sil v slehernem narodu posebej«, kajti oba »namreč drug drugega predpostavljata in izpopolnjujeta«*. 4. Nova demokratična in federativna Jugoslavija se še vedno gradi v boju.

V pozni jeseni 1944 se je po drugem sporazumu med NKOJ in kraljevsko vlado 1. novembra 1944 in osvoboditvijo vzhodne polovice države kazala možnost ustanovitve enotne jugoslovanske vlade. Zato je Kidrič na seji Predsedstva SNOS 20. novembra zahteval, naj vsa vprašanja iz javne uprave rešujejo predvsem s politične, in ne samo s čisto strokovne strani. »Smo v dobi, ko se mora uskladiti delo federalnih edinic z delom jugoslovanske centrale,« je poudaril. Med drugim so sklenili, naj Kidrič, dr. Marijan Brecelj in dr. Aleš Bebler ob prvi priložnosti odpotujejo v Beograd na pogovor v NKOJ glede načelnih smernic in organizacije vse javne uprave.

Vendar je bilo treba na ustanovitev enotne vlade Demokratične federativne Jugoslavije počakati do 7. marca 1945. Zato je Kidrič šele proti koncu marca 1945 obiskal Beograd in se s Kardeljem in morda še s kom drugim pogovoril o sestavi narodne vlade Slovenije. Dva dni po vrnitvi iz Beograda, 30. marca, je na seji IO OF izčrpno poročal o razmerah v Jugoslaviji in posebej v Sloveniji. Glede federacije je povedal: »Čuvan bo dosledni princip enakopravnosti. Proces se bo vršil dosledno in normalno, izogibajoč se v dobi graditve kompetenčnih sporov. Odločujoč je in ostane zaenkrat kriterij smotrnosti in dosega trenutno najvažnejših uspehov.« Na naslednji seji IO OF je tudi poročal o razmerah in predlagal ukrepe za prevzem oblasti, med drugim tudi predlog za sestavo vlade, ki ga je izvršni odbor sprejel.

Ko je Kidrič na prvem zasedanju SNOS utemeljeval deklaracijo o ustanovitvi Nacionalnega komiteja osvoboditve Slovenije, je bilo iz njegove utemeljitve mogoče razbrati, da se bo Nacionalni komite osvoboditve Slovenije ustanovil po zavezniškem priznanju NKOJ in osvobodilnem poletu v Sloveniji. Vendar se to ni zgodilo niti po prvem niti po drugem sporazumu med NKOJ in kraljevsko vlado, in sicer niti v Sloveniji niti v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Pač pa so po ustanovitvi enotne vlade Demokratične federativne Jugoslavije v vseh pokrajinah – federalnih enotah ustanovili narodne vlade. Vojne razmere so povzročile, da je Slovenija dobila svojo narodno vlado poslednja, in sicer šele 5. maja 1945 na seji Predsedstva SNOS, v osvobojeni Ajdovščini. Bilo ni nikakršnega dvoma, da je Kidrič najustreznejša osebnost za njenega mandatarja ali predsednika. Z ustanovitvijo narodne vlade Slovenije se je v Sloveniji končala graditev ljudske oblasti in državnosti v narodnoosvobodilnem boju.

Ivan Križnar

Boris Kidrič o vodilni vlogi Komunistične partije Slovenije v NOB

Med fašistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem je bil Boris Kidrič poleg Edvarda Kardelja osrednja osebnost slovenskih osvobodilnih sil. To mesto mu je pripadlo zato, ker je Komunistični partiji na Slovenskem, ki jo je skupaj s Kardeljem obnovil v začetku tridesetih let, uspelo iz ozke strankarske zaprtosti, v katero jo je med šestojanuarsko diktaturo pahnil protiljudski režim, pa tudi njene notranje slabosti, stopiti na čelo ljudskofrontnega in narodnoobrambnega gibanja. Brošura Mladim ljudem, manifest čebinskega kongresa KPS, Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, letak Kaj hočemo?, brošura V obrambo demokratičnih svoboščin in druga objavljena stališča slovenskih komunistov, zlasti pa njihova okrepljena dejavnost v dobro delovnim ljudem in slovenskemu narodu, so utrdili Komunistični partiji Slovenije (KPS) pot do vseh slovenskih patriotičnih demokratičnih sil. Z utemeljitvijo, da more slovenski narod spričo fašistične napadalnosti in nasilja rešiti pred uničenjem samo bojna enotnost vseh patriotov, zbranih okrog delavskega razreda kot revolucionarnega jedra, je KPS po kapitulaciji jugoslovanske vojske, razkosanju slovenskega ozemlja med italijanske, nemške in madžarske okupatorje in po vdanostnih izjavah meščanskih politikov okupatorjem z organiziranjem priprav in vodenjem oborožene vstaje postala vodilna sila enotnega gibanja za narodno osvoboditev in odločanje delovnega ljudstva, to je velike večine prebivalstva, ki je s svojo množično udeležbo prevzelo nase vso težo narodnoosvobodilnega boja.

Kot predstavnik KPS je postal Boris Kidrič neposredni pobudnik in organizator Osvobodilne fronte slovenskega naroda (OF) in sekretar, to je najdejavnejši član njenega izvršnega odbora, politkomisar Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizansih odredov Slovenije (NOV in POS) v najodločilnejših obdobjih, sekretar Predsedstva Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta (SNOS) in predsednik slovenske vlade. Tako je z najodgovornejših mest na podlagi proučevanja hitro spreminjajočih se razmer neposredno snoval politiko osvobodilnih sil ter usmerjal in povezoval vsa najpomembnejša področja politične organiziranosti slovenskega naroda, nastanka in razvoja narodnoosvobodilne vojske in ljudske oblasti ter slovenske državnosti v federativni demokratični Jugoslaviji.

Partijsko linijo, kot so takrat imenovali temeljno politiko KPS, je poleg Borisa Kidriča snoval in opredeljeval celotni Centralni komite Komunistične partije Slovenije (CK KPS) kot kolektivno vodstvo z Edvardom Kardeljem kot zastopnikom politbiroja Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) v zahodnem delu Jugoslavije, Francem Leskoškom kot sekretarjem CK KPS ter organizacijskima sekretarjema CK KPS Tonetom Tomšičem in nato Borisom Kraigherjem, ki ga je začasno nadomeščal Ivan Maček, ob ustvarjalnih pobudah poverjeništev CK KPS, pokrajinskih oz. oblastnih, okrožnih in rajonskih komitejev KPS ter partijskih birojev v enotah NOV in POS ter s sodelovanjem partijskih celic in komunistov v vojski in na terenu. Prav ta ustvarjalna pobuda vseh organizacij KPS in neposredni stik z množicami sta partijskim vodstvom omogočala, da so na podlagi marksističnih analiz o razrednih nasprotjih v dobi kapitalizma in njegovega imperialističnega obdobja, še posebno po nastopu fašizma, in spoznanih zakonitostih družbenega razvoja ter na podlagi izkušenj boja delovnih ljudi in zatiranih narodov za osvoboditev in enakopravnost, posebno pa še boja protifašističnih sil sveta, vsak v svojem okolju glede na konkretne razmere mogla slovenske osvobodilne sile organizirati in voditi v boju za obstoj slovenskega naroda in njegovo osvoboditev ter resnično ljudsko demokracijo. Prizadevnost in iznajdljivost pri iskanju najustreznejših oblik upora in boja proti okupatorjem sta izhajali iz spoznanja slovenskih rodoljubov, da je osvoboditev vsakega posameznika mogoča samo v skupnem boju osvobodilnih sil vsega slovenskega naroda, jugoslovanskih narodov in vseh protifašističnih sil sveta. To globoko spoznanje širokega kroga slovenskih ljudi in družbeno vlogo vsakega izmed njih je Boris Kidrič na partijski konferenci na Cinku v začetku julija 1942 izpovedal takole: »Srečo imamo, da živimo v dobi, ko se bije odločilni boj za usodo naroda in usodo delovnega človeka. Mi danes v tem boju sodelujemo z vsemi dolžnostmi, pa tudi z vsemi možnostmi soustvarjanja . . .«[1]

Kidričeva stališča o uresničevanju vodilne vloge KPS si bomo v tem prispevku ogledali na podlagi njegovih govorov, poročil, navodil in člankov, nastalih med narodnoosvobodilnim bojem, ter njegovih izjav, ohranjenih v zapisnikih o sejah CK KPS ter partijskih konferencah v tem času. Vsebino drugih partijskih okrožnic in poročil bomo upoštevali le v tolikšni meri, da bo mogoče iz njih spoznati splošno partijsko linijo CK KPS, pri oblikovanju katere je Kidrič aktivno sodeloval, ne bomo pa navajali vsebine drugih partijskih dokumentov, pa tudi ne Kidričevih ocen o vodilni vlogi KPS, ki so nastale po osvoboditvi. Omeniti je treba, da se te ocene ne razlikujejo bistveno od njegovih medvojnih ocen. Prav tako kaže opozoriti na to, da se je bilo treba v tem kratkem orisu Kidričevega prispevka o uresničevanju vodilne vloge KPS omejiti zgolj na najpomembnejše partijske usmeritve in oblike delovanja.

OBJEKTIVNI IN SUBJEKTIVNI POGOJI ZA UVELJAVITEV VODILNE VLOGE KPS

V Kidričevih člankih in govorih so skrbno obrazloženi vzroki, zaradi katerih je KPS postala vodilna politična sila slovenskega naroda. To se ni zgodilo niti zaradi zmede, ki je nastala med meščanskimi politiki spričo tega, ker je spodletel Hitlerjev načrt, da bi vojno proti Sovjetski zvezi označil kot izrazito razredno in ideološko dejanje in proti njej mobiliziral ves kapitalistični svet[2], niti zaradi fašistične zasedbe same in razkosanja slovenskega ozemlja med tri okupatorje, marveč zaradi nesposobnosti takratnih političnih voditeljev za organiziranje obrambe in zaradi kapitulantskega delovanja večine voditeljev meščanskih strank med aprilsko vojno, posebno pa še zaradi njihovega zagotavljanja lojalnosti do okupatorjev takoj po tuji zasedbi. To kapitulantstvo vodstev meščanskih strank pred najhujšimi sovražniki slovenskega naroda in javno obetanje sožitja z njimi je pomenilo izdajo temeljnih narodnih interesov, zato jim je vzelo pravico še naprej nastopati v imenu slovenskega naroda. Vojaški in politični polom Kraljevine Jugoslavije aprila 1941 je bil zaradi nesposobnosti in petokolonaštva njenih vodstvenih struktur hkrati popoln organizacijski, politični in moralni polom uradnih političnih strank in skupin v Jugoslaviji ter Sloveniji.[3]

[1] Boris Kidrič, Referat na partijski konferenci na Cinku o političnem položaju in partijskih nalogah, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, II, (v nadaljevanju: Kidrič, o. c.), str. 213 in 214.
[2] Boris Kidrič, Položaj osvobodilnega boja in naloge KPS, Zbrano delo, I, Ljubljana 1976, str. 234.
[3] Kidrič, o. c., str. 217.

Z razkosanjem slovenskega ozemlja med fašistično Italijo, nacistično Nemčijo in Horthyjevo Madžarsko je grozila Slovencem narodna smrt, saj so nacisti začeli takoj izvajati svoj raznarodovalni načrt. Medtem ko je staro meščansko vodstvo povsem odpovedalo, je dala pobudo za odpor in narodnoosvobodilni boj KPS, ki je že pred vojno odločno zastopala interese slovenskega naroda in delovnega ljudstva. V skladu s politiko CK KPJ je Partija na Slovenskem po prihodu Hitlerja na oblast v Nemčiji začela okrog delavskega razreda združevati vse protifašistične sile v enotno ljudskofrontno, delavsko-kmečko in narodnoobrambno gibanje, v katero sodita tudi Zveza delovnega ljudstva in Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Že pred napadom fašistov na Jugoslavijo je KPS opozarjala na naraščajočo fašistično nevarnost in terjala okrepitev obrambne sposobnosti Jugoslavije, zlasti z razrešitvijo njenih najglobljih socialnih in nacionalnih nasprotij, pa tudi z iskanjem opore pri Sovjetski zvezi. Po sovražnikovi zasedbi je KPS mogla nastopiti kot stranka, ki ji – ilegalni in od režima neprestano preganjani – nihče ni mogel očitati krivde za aprilsko katastrofo, marveč ji je moral priznati, da si je vztrajno prizadevala, da bi se Jugoslovani mogli napadalnosti tujcev uspešneje upreti.

Pobudi KPS za osvobodilni boj so množice sledile zaradi njenega odločnega boja proti izkoriščanju delovnih ljudi in narodnemu zatiranju, zaradi njenih prizadevanj za ustvarjanje akcijske enotnosti delavskega razreda in enotnosti vseh tistih skupin, ki se s protiljudsko in protinarodno politiko beograjskih vlad niso strinjale, pa tudi zaradi vztrajnega razvijanja ljudskofrontnega gibanja in prizadevanj, da bi okrepili obrambo domovine, zaradi njenega nepriznavanja kapitulacije in zasedbenih oblasti, posebno pa še zaradi njene trdne odločenosti in pripravljenosti združiti vse sile za takojšnjo osvobodilno akcijo. Teh stališč KPS ni samo razglašala, marveč se je takoj po okupaciji lotila skrbnih priprav, ki naj bi omogočile uspešen začetek narodnoosvobodilnega boja in njegov razmah. Komunistična partija na Slovenskem si je v dvajsetletnem boju proti protiljudskemu režimu pridobila bogate izkušnje iz ilegalnega delovanja, zaradi svoje ilegalnosti pa je tudi po okupaciji mogla ohraniti svojo organizacijsko mrežo[4]. Tako je KPS, ki so ji vodstva meščanskih strank pred vojno očitala, da z razrednim bojem ruši slovensko nacionalno enotnost, mogla v najusodnejšem času postati spodbujevalka enotnosti slovenskega naroda in njegovega boja za osvoboditev.

VLOGA KPS V ZVEZI Z ORGANIZIRANJEM OSVOBODILNE FRONTE IN VODENJEM OBOROŽENE VSTAJE

Boris Kidrič je v svojih govorih in člankih večkrat podrobno razlagal zgodovinske okoliščine, ki so omogočile, da je KPS postala pobudnica slovenske bojne enotnosti in vodilna sila narodnoosvobodilnega gibanja. Navajal jih je tudi zato, da je s konkretnimi dokazi zavračal tiste, ki so KPS očitali, da je boj za narodno osvoboditev začela šele po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo.

Takoj po napadu na Jugoslavijo so namreč slovenski komunisti ponudili sodelovanje v Narodnem svetu, vendar so jih vodstva meščanskih strank grobo zavrnila. Boris Kidrič je v imenu KPS zahteval pri komandantu ljubljanske garnizije oborožitev delavstva za obrambo pred fašističnimi napadalci in odločne ukrepe proti petokolonski dejavnosti. Številni komunisti, so, s člani centralnega komiteja vred, kot prostovoljci odšli v enote jugoslovanske vojske, vendar prave obrambe niso mogli organizirati. Hitro razsulo in kapitulacija jugoslovanske vojske, zlom Jugoslavije in razkosanje njenega ozemlja med fašistične okupatorje – vse to se je skladalo z opozorili komunistov, da so domači izkoriščevalci delovnega ljudstva gnezdo pete kolone in izdajstva nad slovenskim narodom[5].

Spričo nesposobnosti vladajočih krogov, da bi organizirali obrambo, kapitulantstva pred napadalci in razsula uradnih političnih strank ter zagotavljanja njihovih najvišjih voditeljev lojalnosti do okupatorjev je pokazala perspektivo in prevzela pobudo za upor in osvobodilni boj proti okupatorjem KPS. CK KPS je konec aprila 1941 razglasil, da si bo slovenski narod samo z lastnim bojem zagotovil obstoj, osvoboditev in enakopravnost ter sožitje z drugimi narodi. Komunistom je napovedal, da jih čaka težak boj, in jih pozval v prve bojne vrste. Naročil jim je: »... Kujte čvrsto enotnost proletariata, kujte trdno zvezo delavcev in kmetov, kujte močno Osvobodilno fronto slovenskega naroda ter vodite slovensko ljudstvo ter ves slovenski narod v odločilni borbi do zmage.«[6] Razglas je izhajal iz zahteve, da slovenski narod ne sme dovoliti, da bi njegovo ozemlje služilo

okupatorjem za mirno in idilično zaledje. Izkušnje iz ilegalnega delovanja KPS so postale dragoceno izhodišče za množično osvobodilno delovanje vseh patriotov v najtežjih razmerah pod fašistično okupacijo.

Program osvobodilnega boja je bil sprva nakazan s temi gesli, ki jih je sestavil Boris Kidrič: osvoboditev in združitev razkosanega slovenskega naroda, vštevši koroške in primorske Slovence, sloga in enotni boj zasužnjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana, opirajoč se na Sovjetsko zvezo, bratstvo in mir med narodi, boj proti nemškemu in italijanskemu imperializmu ter proti izdajalski lastni kapitalistični gospodi kakor tudi proti propagandi angloameriških imperialistov, ki se trudijo preložiti breme boja na druge narode ter ohraniti kapitalizem in imperializem, tj. izvor in pogoje za narodno zatiranje[7].

Komunistična partija Slovenije ni izrabila svojih organizacijskih in tehničnih prednosti, ki jih je imela za ilegalno delovanje med fašistično okupacijo, za svoje ozke strankarske namene, marveč je ustvarjala možnosti za enotno organizacijo vsega naroda[8]. Dala je pobudo za splošni upor in enotnost vseh narodnih sil in političnih dejavnikov, razen tistih, ki so se že na začetku omadeževali s sodelovanjem z okupatorjem. Spodbudila je ustanovitev protiimperialistične, kasneje v OF preimenovane organizacije slovenskega naroda, in njej gre posebna zasluga, da ji je dala svojo požrtvovalnost in udarnost[9]. Pobudo za ustanovitev OF je dala KPS na podlagi ocene, da so uspehi fašistične demagogije med slovenskim ljudstvom le delni in kratkotrajni, da je treba boj začeti takoj, da mora OF dobiti vsenarodni značaj in da je treba narodnoosvobodilne težnje povezati z demokratičnimi težnjami slovenskih ljudskih množic,[10] kajti samo množičnost bo okupatorjem preprečila zadušitev uporą in samo boj množic more zagotoviti uspeh in zmago.

Komunistična partija Slovenije je predvidevala skorajšen napad Nemčije na Sovjetsko zvezo in ocenila, da bodo največje zasedbene enote kmalu odšle na vzhod, kar bo omogočilo začetek oboroženega boja proti okupatorjem. Zato je ne le pripravljala OF kot organizirano bazo in politično zaledje oboroženih enot, marveč je ustvarjala tudi osnovne tehnične, organizacijske in kadrovske možnosti za začetek in razvoj oboroženega osvobodilnega boja[11]. Prevzela je največji delež nalog in žrtev[12]. Razglasila je, da nosi proletariat bolj kot kdajkoli poprej odgovornost za usodo slovenskega naroda in da je treba za boj združiti vse pozitivne sile, hkrati pa »odločno obračunati in pretrgati z izdajalskim meščanstvom«[13]. Tako so se z odločitvijo za boj proti okupatorju zbrali okrog delavskega razreda kot začetnega borbenega jedra vsi pošteni, borbeni in požrtvovalni rodoljubi iz vseh tradicionalnih in sodobnih slovenskih narodnih tokov[14]. Razpravo o tem, da bi se mogle v OF združiti samo levičarske sile, je KPS že v začetku najstrože obsodila[15]. Slehernemu poštenemu Slovencu in sleherni patriotični skupini je bila dana možnost, da enakopravno sodeluje v osvobodilnem gibanju.[16]

Po Kidričevih besedah je »... šele enotnost slovenskega proletariata in njegova skupna akcija dala Osvobodilni fronti tisto trdno hrbtenico, ki je omogočila premagovati vse težave in slovenskemu narodu v korist združiti vse pozitivne narodne moči«[17]. Zato je postala OF edini upravičeni narodni predstavnik.

Osvobodilna fronta slovenskega naroda torej ni bila razredno, marveč široko narodnoosvobodilno gibanje, ki je zajelo različne družbene razrede, sloje in poklice. Tako se je v OF združilo več kot dvajset političnih skupin in organizacij, vštevši »ministrsko skupino«, kar ji je omogočilo, da je sprejela v svoje vrste tudi tisti del slovenske buržoazije, ki je bil pripravljen podpreti svoj narod

4 Boris Kidrič, Dve leti Osvobodilne fronte, Zbrano delo, 1, str. 307 in 308.
5 Boris Kidrič, Slovenski narod in delovno ljudstvo na braniku svoje bodočnosti, Zbrano delo, 1, str. 201.
6 Razglas Centralnega komiteja KPS konec aprila 1941, ki so ga pripravili Boris Kidrič, Tone Tomšič in Miha Marinko, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (v nadaljevanju: DLR v Sloveniji), I, str. 29.
7 Boris Kidrič, Gesla našega osvobodilnega boja, Zbrano delo, 1, str. 145 in 146.
8 Kidrič, o. c., str. 218.
9 Boris Kidrič, Razgovor o osvobodilni borbi, Zbrano delo, 2, str. 70.
10 Kidrič, o. c., str. 219.
11 Boris Kidrič, Dve leti Osvobodilne fronte, str. 311.
12 Boris Kidrič, Slovenski narod in delovno ljudstvo na braniku svoje bodočnosti, str. 202.
13 Najbrž Boris Kidrič, Naša nesreča in naša vera, DLR v Sloveniji, I, str. 37.
14 Boris Kidrič, K dejanjem, Zbrano delo, 1, str. 149. (Glej tudi: opombo 5)
15 Boris Kidrič, Za pravilno izvajanje linije OF, Zbrano delo, 1, str. 160.
16 Boris Kidrič, Govor na zboru odposlancev slovenskega naroda, Zbrano delo, 1, str. 370 in 371.
17 Boris Kidrič, Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom, Zbrano delo, 1, str. 154 in 155.

v narodnoosvobodilnem boju[18]. Seveda pa po Kidričevi oceni »Ta pravilna in nujno potrebna širina OF ... nikakor ne pomeni, da se je razredni moment v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju izgubil ...«[19]. OF se kljub tej širini ni hotel pridružiti del bogatega meščanstva, ki je tudi v najusodnejšem času odklanjal kakršnokoli sodelovanje s komunisti. Ta manjši del se po Kidričevih besedah ni hotel vključiti v OF ne iz ideoloških razlogov, marveč iz strahu pred silo novega slovenstva, ki ga je predstavljal slovenski delovni človek.[20]

Program OF je moral biti že v začetku sprejemljiv za vse domoljubne demokratične sile. Politično zasnovo OF v letu 1941 je Boris Kidrič takole opredelil: »Osvobodilna fronta ne postavlja nobenega drugega programa kakor narodno osvoboditev. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, naj se po osvoboditvi demokratično rešujejo. Skupine, združene v Osvobodilni fronti, ohranjajo v okviru splošne discipline Osvobodilne fronte, ki predstavlja hkrati splošno narodno disciplino in enotnost, svojo skupinsko avtonomijo. Obvežejo se na medsebojno lojalnost. Po osvoboditvi prevzame Osvobodilna fronta oblast kot celota«.[21]

Po skrbnih pripravah za oboroženo akcijo in po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo sta bila omogočena množični razmah OF in oborožena vstaja. Takrat se je pokazalo, da je organiziranost prebivalstva v OF nujni pogoj za uspešnost oborožene akcije. Zaradi gostih komunikacij in okupacijskih posadk je začetek in razmah partizanstva omogočilo šele smotrno ustvarjeno in vodeno politično zaledje, ki ga je partizanskim enotam mogla dati edinole vsenarodna OF. Pred začetkom oborožene vstaje sta CK KPS in IO OF ponovno povabila v OF prav vse slovenske skupine in organizacije ne glede na njihovo politično, svetovnonazorsko in tradicionalno opredeljenost. Odklonila sta edino zvezo s sodelavci okupatorja[22]. KPS je spričo take širine OF odločno zahtevala, da je treba vztrajati tudi pri enotnosti oboroženih osvobodilnih sil in v kali zatreti vsak poizkus, da bi poleg partizanske vojske in Narodne zaščite organizirali še druge oborožene enote, ker bi to razbijalo narodno enotnost in s tem netilo državljansko vojno.[23]

Boj za slovensko narodno enotnost je lahko postal uspešen šele takrat, ko so na čelu narodnoosvobodilnega boja stopile ljudske sile. S tem, da so prevzele najtežje breme narodnoosvobodilnega boja ljudske množice, se je boj za narodno osvoboditev dokončno združil z zahtevo po demokratični družbeni ureditvi[24]. Ob tem je Boris Kidrič ves čas narodnoosvobodilnega boja opozarjal tiste, ki so hoteli uveljaviti takojšnje revolucionarne spremembe, da bi bilo v času, ko gre za obstoj slovenskega naroda, zgrešeno in škodljivo, če bi se katerikoli slovenski družbeni razred zaradi lastnih koristi spozabil nad slovensko bojno enotnostjo[25]. Na prvem osvobojenem ozemlju je ostro obsojal tiste težnje v polproletarskih in kmečkih množicah, ki so vodile k razrednemu obračunavanju[26]. Tudi sredi leta 1944 je ostro kritiziral enega izmed partijskih funkcionarjev na Primorskem, ki je narodnoosvobodilni boj istovetil s socialistično revolucijo.[27]

Kljub tako jasni opredelitvi značaja narodnoosvobodilnega boja pa se je v nadaljnjem razvoju izkazalo, da so ob enotnosti OF in enakopravnosti skupin v njej naraščali ugled, vpliv in vloga tistih skupin, ki so poslale največ ljudi v osvobodilno akcijo in največ žrtvovale[28]. Delavski razred je v začetku oborožene vstaje izvedel največ sabotaž, dal največ prvoborcev in imel največ žrtev v prvih bojih partizanskih enot. Tako je slovenski proletariat dejansko postal vodilni družbeni razred slovenskega naroda. Vtisnil je svoj bojni pečat vsemu narodnoosvobodilnemu gibanju in v trdni povezavi z inteligenco in srednjimi sloji – kot je napisal Boris Kidrič – pokazal »čudovito razumevanje za narodno enotnost v borbi proti okupatorju«[29]. Pod vodstvom KPS so množice postale branik pred razrednimi provokacijami izdajalske reakcije, ki si je prizadevala razbiti enotnost narodnoosvobodilnega gibanja, sprva spričo mogočnega poleta OF prikrito, nato pa vse bolj odkrito.

Zaradi nujnosti takojšnje oborožene akcije so bili glede na nerazredno naravo OF in vsenarodno širino osvobodilnega gibanja bivši politični oblastniki postavljeni pred izbiro, ali se pridružiti OF ali nastopiti proti njej, nekateri pa so ostali neopredeljeni – sredina. Slovensko bogato meščanstvo razen tega, da si je prizadevalo ohraniti svoje ozke razredne koristi in družbene privilegije, ni imelo razlogov, da se ne bi pridružilo osvobodilnemu boju svojega naroda. Ker pa je en njegov del svoje razredne koristi postavljal pred koristi svojega naroda, se je iz dneva v dan bolj bal »narodnoosvobodilne in demokratične aktivizacije delavskega razreda, kmečkih množic, inteligence, obrtništ-

va in drugih srednjih slojev«[30]. Bojno enotnost so torej kršili tisti, ki so se bali povezovanja slovenskih narodnoosvobodilnih sil s Sovjetsko zvezo in političnega prebujenja ljudskih množic, torej tisti, ki so nasprotovali KPS zaradi njenega doslednega boja za pravice delovnih ljudi[31]. Ko je Boris Kidrič odgovarjal na partijski konferenci na Cinku v začetku julija 1942 na vprašanje, ali je sektaštvo aktivistov OF krivo za nastanek bele garde, je pojasnjeval, da je to sicer pripomoglo k njenemu nastanku, da pa je bela garda posledica rušenja narodne enotnosti na podlagi nasprotujočih si razrednih interesov. Pri tem je poudarjal, da so se tisti, ki so v usodnem trenutku za obstoj slovenskega naroda slovensko narodno enotnost kršili iz razrednih razlogov, iz slovenskega naroda sami izločili[32]. Tudi kasneje je Kidrič večkrat pojasnjeval, da iz teh razlogov slovenska izdajalska reakcija ni upravičena govoriti o državljanski vojni na Slovenskem, ker te ni bilo, pač pa se je iz dneva v dan bolj razvnemal boj zduženih slovenskih osvobodilnih sil proti okupatorjem in z njimi povezanim domačim izdajalcem.

Slovenska izdajalska reakcija si je prizadevala razbiti enotnost narodnoosvobodilnega gibanja z razvnemanjem razrednega boja[33]. Hotela je zavreti in oslabiti narodnoosvobodilno gibanje s tem, da bi iz njega izločila srednje sloje, OF pa je označevala kot ozko komunistično[34]. Slovenski narod je hotela razcepiti na tiste, ki so za London, in tiste, ki so za Moskvo[35].

Prva kritika delovanja KPS in aktivistov OF z namenom, da bi jim zmanjšale ugled, je izšla iz »nacionalnih« krogov, odetih »v plašč skrajnega socialnega radikalizma«, ki so hoteli s tako zožitvijo interesov in socialnih sil preprečiti širino OF. Proti oboroženi vstaji so se oglašale teorije vojaških strokovnjakov, da partizanstvo v Sloveniji sploh ni mogoče[36]. Partijo je reakcija obrekovala, da je v aprilski vojni pozivala k dezerterstvu, čeprav je v resnici delovala prav nasprotno in organizirala prostovoljce; obtoževala jo je, da je za podonavsko federacijo, kar seveda ni bilo res, da se je odrekla Trstu in Mariboru, čeprav je že v začetku okupacije pozvala v boj za zedinjeno Slovenijo. Ker se je KPS borila proti velikosrbskim težnjam begunske vlade in njenemu predstavniku Draži Mihailoviću, jo je reakcija obtožila, da je sovražna Srbom in Hrvatom, čeprav je že v začetku fašistične okupacije pozivala vse jugoslovanske narode k enotnosti. Obtoževala jo je, da se OF pod vodstvom Partije bori proti veri, čeprav je ta zagotovila svobodo svetovnega nazora in verskega prepričanja. Napovedovala je, da hoče kmetom odvzeti zemljo, čeprav se je Partija zavzemala za razdelitev veleposestniške zemlje kmetom; obtoževala jo je, da hoče razbiti družinsko življenje, čeprav se je Partija odločno borila proti spolnemu razvratu in za socialno osvoboditev žensk[37].

Slovenska izdajalska reakcija si je prizadevala razcepiti bojno enotnost slovenskih množic v zvezi s takojšnjo oboroženo vstajo, češ da je prezgodnja, da škoduje slovenskemu narodu in da mu povzroča preveč žrtev. Razvoj je pokazal, da bi bil slovenski narod z množičnim izgonom prebivalstva, ki se ga je lotil okupator še pred začetkom oborožene vstaje, doživljal še hujše iztrebljanje, če ne bi z uporom preprečil okupatorjevih načrtov.

18 Boris Kidrič, Kratek oris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, Oktober 1944, Zgodovinki arhiv CK ZKS (v nadaljevanju: ZA CK ZKS), str. 9 in 16.
19 Boris Kidrič, Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom, str. 154.
20 Najbrž Boris Kidrič, Naprej in samo naprej, DLR v Sloveniji, II, Ljubljana 1976, str. 134 in 135.
21 Boris Kidrič, Kratek oris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 8.
22 Prav tam.
23 Poročilo Centralnega komiteja KPS sredi decembra 1941 Centralnemu komiteju KPJ, ki ga je podpisal Boris Kidrič, (ZA CK ZKS).
24 Boris Kidrič, Govor na zboru odposlancev slovenskega naroda, str. 370.
25 Boris Kidrič, Vloga delavskega razreda in delovnega ljudstva v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju, Zbrano delo, 1, str. 195 in 196.
26 Boris Kidrič, Kratek oris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, oktober 1944, ZA CK ZKS.
27 Zapisnik o seji Centralnega komiteja KPS z dne 10. julija 1944, ZA CK ZKS.
28 Boris Kidrič, Za čim tesnejšo enotnost OF, Zbrano delo, 1, str. 174.
29 Boris Kidrič, Kratek oris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 19.
30 Prav tam.
31 Kidrič, o. c., str. 222.
32 Boris Kidrič, Zaključna beseda na partijski konferenci na Cinku, DLR v Sloveniji, II, str. 262.
33 Boris Kidrič, Dve leti Osvobodilne fronte, str. 312.
34 Glej opombo 29.
35 Boris Kidrič, Dve leti Osvobodilne fronte, str. 314.
36 Boris Kidrič, Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom, str. 155 in 156.
37 Boris Kidrič, Obrekovanja in podtikanja sovražnikov naše partije, Zbrano delo, 1, str. 213 in 214.

Bojno enotnost slovenskega naroda je poskušala reakcija razbiti z demagoškimi frazami o pripravljanju načrtov za prihodnost v času, ko je bilo treba takoj prijeti za orožje in narod braniti pred uničenjem. Reakcija je hotela odvrniti nekomunistične skupine od OF z napovedovanjem, da jih bo KPS kasneje izločila[38]. Prav ta reakcija, ki je OF očitala žrtve zaradi narodnoosvobodilnega boja, je iz strahu pred demokratičnimi težnjami množic malo kasneje sprejela od okupatorja orožje za boj proti lastnemu narodu in mu prizadejala velike žrtve.

Reakcija, ki je pred vojno očitala delovnim ljudem, da s svojim bojem proti političnemu zatiranju in socialnemu izkoriščanju rušijo narodno enotnost, je med fašistično okupacijo in bojem slovenskega naroda za svojo osvoboditev postavila svoje razredne interese pred narodne interese, zavrnila pobudo naprednih sil za narodno enotnost in podprla okupatorje. OF in KPS sta poizkuse reakcije, da bi razbila enotnost osvobodilnih sil s »širokopoteznimi« načrti za pridobitev ozemlja tudi onstran etnične meje in za kvazisocialne spremembe, uspešno razkrivali in med skupinami v OF dosegli dogovor, da bodo vsa vprašanja, ki presegajo narodno osvoboditev, urejale na dosledno demokratičen način[39].

Ko je Partija javno zavračala obtožbe reakcije, da postavlja strankarske interese pred narodne, pa ni tajila svojega prepričanja, da je popolna nacionalna osvoboditev slovenskega naroda mogoča le v zvezi s socialno osvoboditvijo slovenskega delovnega ljudstva[40]. Poudarjala je, da je programska osnova KPS taka, kot jo terjajo slovenski narodni in ljudski interesi[41]. Zagotavljala je, da OF ne bo samo služila Partiji kot sredstvo za pridobivanje množic, marveč je to organizacija, ki naj spodbuja, usklajuje in vodi politična prizadevanja množic pri uresničevanju njihovih interesov. Tudi Kidrič je pogosto poudarjal, da morajo biti komunisti najboljši aktivisti OF; biti morajo tovariški in lojalni do vseh aktivistov in pripadnikov OF. Svoja stališča morajo uveljavljati s prepričevanjem in lastnim zgledom[42].

Boris Kidrič je ocenjeval, da tisti, ki napada KPS kot snovalko narodne enotnosti, organizatorko oborožene vstaje in vodilno silo narodnoosvobodilnega gibanja, deluje proti narodu in se je znašel na isti črti z nemškimi in italijanskimi fašisti[43]. Opozarjal je partijske organizacije, da so glavni udarci fašističnih okupatorjev in domače reakcije namenjeni prav Partiji kot vodilni sili narodnoosvobodilnega gibanja. Zato so napak ravnale tiste, ki so se pred OF in sodelavci v njej povsem razkrile. Poudarjal je, da sme v nelegalnih razmerah vsakdo vedeti samo za tiste konkretne akcije, za katere je neposredno zadolžen in odgovoren. Terjal je večjo budnost pri sprejemanju novih članov, hkrati pa opozarjal, da večja konspiracija nikakor ne sme oslabiti množičnega delovanja komunistov.[44]

IZKUŠNJE IZ DELOVANJA SLOVENSKIH KOMUNISTOV NA PRVEM OSVOBOJENEM OZEMLJU

Za nadaljnje delovanje KPS kot vodilne družbene sile so še posebej pomembne Kidričeve kritične ugotovitve o uspehih in slabostih delovanja partijskih organizacij spomladi 1942 na osvobojenem ozemlju. Na njem se je z vso ostrino zastavilo vprašanje, kje je po osvoboditvi prvega slovenskega ozemlja mesto KPS in njenih članov v OF, narodnoosvobodilni vojski in ljudski oblasti. Slovenski komunisti so se takrat prvič soočili s problemom, kako delovati potem, ko je osovraženo oblast okupatorjev nadomestila nova, ljudska oblast, ki jo je KPS z vsemi močmi podpirala. Pri tem so se pojavili nekateri problemi v zvezi z nadaljnjo vlogo Komunistične partije, ki še danes niso povsem rešeni.

Svobodno ozemlje v neposredni bližini meja fašistične Italije in nacistične Nemčije je »pomenilo velikansko manifestacijo slovenske narodne zmogljivosti«[45]. Pomenilo je velik uspeh osvobodilnih sil in potrdilo pravilnost poti boja, ki jo je začrtala OF, pa tudi veliko uveljavitev KPS kot pobudnice in bojnega jedra narodnoosvobodilnega gibanja.

Ugled in zaupanje, ki sta si ga s temi uspehi v množicah pridobili OF in KPS, sta hkrati od njiju terjali še večjo dejavnost za uveljavitev osvobodilnih teženj slovenskega ljudstva. Na osvobojenem ozemlju je bilo treba – kot je povedal Kidrič – prikazati vsemu slovenskemu narodu, posebej pa še delovnim ljudem, ki so nosili glavna bremena boja, zgled organizirane demokracije ter javne varnosti in reda. Ozemlje je bilo treba očistiti notranjih sovražnikov in aktivirati množice, predvsem delavce in kmete[46]. Množice je bilo mogoče družbenopolitično aktivirati predvsem z bojem za uresničitev njihovih temeljnih hotenj. Treba je bilo dokazati, da OF vodi narodnoosvobodilno voj-

no, ki se povezuje z elementi demokratične revolucije[47]. Kidrič je takrat opozarjal, da se Komunistična partija ne sme bati pokazati svoj pravi obraz, se pravi, da pred javnostjo ne sme skrivati svojih prizadevanj za resnično nacionalno osvoboditev in oblast delovnega ljudstva, to je velike večine prebivalstva. Pri tem pa razvoja na osvobojenem ozemlju ne bi smeli prehitevati glede na razmere na neosvobojenem slovenskem ozemlju, pa tudi glede na naravo narodnoosvobodilne vojne v drugih zasedenih evropskih državah, v katerih se zasnove demokratične revolucije še niso tako razvili kot pri nas. Če bi prezgodaj razvijali zasnove socialne revolucije, bi se – po njegovem mnenju – izolirali od množic kot tudi od celotnega protifašističnega gibanja v svetu[48]. Komunisti so torej pri uveljavljanju elementov socialne revolucije morali upoštevati političo zrelost ljudi na osvobojenem ozemlju kakor tudi razmere na celotnem slovenskem in jugoslovanskem ozemlju, pa tudi splošni vojaški in politični položaj v svetu.

Na pobudo KPS je OF začela na osvobojenem ozemlju po sovjetskem vzoru ustanavljati iz malih kmetov kmečke odbore za razlastitev zemlje tujih veleposestnikov[49]. Vso veleposestniško zemljo, katere lastniki so bili nemške, italijanske in madžarske narodnosti ali narodni izdajalci, je OF, ki je sprva prevzela oblast na osvobojenem ozemlju, z inventarjem vred brezplačno razdelila delovnim kmetom[50]. Razpisane so bile splošne volitve v narodnoosvobodilne odbore, na katerih so prvič volile tudi ženske in mladi, ki so dopolnili 18 let. Boris Kidrič je te prve izvoljene organe ljudske oblasti na Slovenskem predstavil kot edino zakonito oblast, ki ne sme biti birokratska, temveč mora prisluhniti mnenju delovnih ljudi in upoštevati njihove potrebe, želje in predloge[51]. Ta oblast je mogla uspešno delovati le tako, da so jo ljudje sprejeli za svojo, tako, da so ljudje sami predlagali sklepe in jih demokratično sprejeli ter da so v njenih ukrepih videli uresničevanje lastnih hotenj. »Glede oblasti je treba vedeti, da se s terorjem ne da nič preprečiti. To vemo mi (komunisti – op. I. K.) najbolje, ker so nas dvajset let (zaman – op. I. K.) preganjali«, je poudaril.[52]

Z izvolitvijo narodnoosvobodilnih odborov so prvič namesto odločitev OF kot politične organizacije in narodnoosvobodilnega gibanja prevzeli pravico odločitve s splošno volilno pravico izvoljeni organi oblasti. Tudi to je bil dokaz, da KPS kljub izgubi mnogih prekaljenih kadrov v prvem letu narodnoosvobodilnega boja in kljub premajhni politični zrelosti na novo sprejetih članov ni sposobna samo podirati staro, marveč tudi graditi novo, zlasti pa zasnovati temelje nove, ljudske oblasti[53].

Poleg uspehov so se v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja pokazale tudi nekatere slabosti in napake. Dejavnosti za organiziranje in zavarovanje osvobojenega ozemlja so začasno preglasile skrb za mobilizacijo vseh sil proti okupatorju in beli gardi, za zaščito prebivalstva pred okupatorji in oboroženimi enotami slovenske protirevolucionarne reakcije, za skladnejši razmah narodnoosvobodilnega gibanja po vseh pokrajinah kakor tudi za okrepitev manevrske sposobnosti osvobodilnih oboroženih enot in za prehod k partizanski taktiki na višji ravni.

Notranji nasprotniki so postajali po velikih uspehih narodnoosvobodilnega gibanja, ki je na osvobojenem ozemlju pokazalo svoj ljudski revolucionarni značaj, iz razrednih razlogov vse bolj nasprotni, omahljivci iz meščanskih vrst znotraj OF pa so ovirali revolucionarno-demokratični razvoj narodnoosvobodilnega boja; to jih je vodilo k spra-

38 Boris Kidrič, Govor na zboru odposlancev slovenskega naroda, str. 374 in 375.
39 Boris Kidrič, Kratek oris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 16.
40 Boris Kidrič, Obrekovanja in podtikanja sovražnikov naše partije, str. 214.
41 Kidrič, o. c., str. 223.
42 Boris Kidrič, Za pravilno izvajanje linije OF, str. 160 in 161.
43 Boris Kidrič, Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom, str. 155.
44 Boris Kidrič, O konspiraciji, Zbrano delo, 1, str. 216–219.
45 Boris Kidrič, Govor na zboru odposlancev slovenskega naroda, str. 143.
46 Kidrič, o. c., str. 224.
47 Boris Kidrič, Zaključna beseda na partijski konferenci na Cinku, str. 267.
48 Prav tam, str. 259 in 260.
49 Najbrž Boris Kidrič, Pomemben dekret, DLR v Sloveniji, II., str. 6.
50 Boris Kidrič, Govor na zboru odposlancev slovenskega naroda, str. 377.
51 Boris Kidrič, Naloge narodnoosvobodilnih odborov, DLR v Slovenij, II, str. 177 in 178.
52 Boris Kidrič, Zaključna beseda na partijski konferenci na Cinku, str. 262.
53 Prav tam, str. 259.

vi z delom politične reakcije in krhanju bojne enotnosti narodnoosvobodilnega gibanja. Slovensko partijsko vodstvo je moralo odločno nastopati proti sektaštvu nekaterih komunistov do politično še premalo osveščenih množic, zlasti pa do pripadnikov drugih ustanovnih skupin OF. Vodstvo CK KPS je ob teh pojavih terjalo največjo širino narodnoosvobodilnega gibanja v skladu s takratno razvojno stopnjo. Zavedalo se je, da bi s predčasno objektivno razredno zaostritvijo in diferenciacijo sestavin narodnoosvobodilnega gibanja oslabili bojno moč osvobodilnih sil slovenskega naroda[54]. Da bi aktivistom OF, zlasti pa komunistom, pojasnilo slabosti v delovanju partijskih organizacij na osvobojenem ozemlju, je ožje vodstvo KPS sklicalo partijsko konferenco, ki je bila od 5. do 8. julija 1942 na Cinku v severnovzhodnem delu Kočevskega Roga.

Na tej konferenci je Boris Kidrič nastopil tako proti oportunističnemu omahovanju posameznih partijcev in partijskih organizacij, ki so v prizadevanju, da bi ljudi s tem, da od njih terjajo dejanj – čeprav to ni bilo mogoče doseči tudi brez žrtev – ne odbili od OF, kakor tudi proti drugi skrajnosti, to je sektaškemu podcenjevanju zaveznikov v OF, pa tudi proti mnenju, da je sovražnik že vsakdo, ki ne more tako hitro kot komunisti slediti »potrebam revolucionarne borbe«. Obrazložil je tudi objektivne in subjektivne razloge za te napake. Prvo osvobojeno ozemlje je nastalo v najmanj razvitem delu Notranjske in Dolenjske, odkoder so se pred pomladanskim poletom OF in partizanskih enot italijanske posadke umaknile v večje kraje. Na tem ozemlju ni bilo večjih delavskih krajev in ob osvoboditvi tudi ne partijskih organizacij, postojanske OF pa so se vse dotlej širile zgolj naključno[55], zato je bilo po osvoboditvi tega ozemlja težko naenkrat aktivirati vse prebivalstvo za narodnoosvobodilno gibanje. V Partijo so bili sicer sprejeti nekateri dobri borci – precej tudi iz Ljubljane in drugih večjih krajev, ki jih še ni bilo mogoče osvoboditi – in sicer največ iz sokolskih vrst, ki pa niso začeli kar takoj uspešno delovati, ker se še niso otresli svojega strankarskega odnosa, zlasti do ljudi, ki so bili dolgo pod vplivom klerikalne duhovščine. Kidrič je ob tem tudi opozarjal, da bi bilo povsem napačno misliti, da so med ljudmi že pozabljeni vsi predsodki do komunizma, ki jim jih je reakcija desetletja vtepala zlasti v odročnih nerazvitih krajih. Zato je CK KPS pripravljal več brošur, da bi v ljudeh, posebno v srednjih slojih, tudi s pisano besedo razblinili strah pred komunizmom[56].

Boris Kidrič je na partijski konferenci na Cinku poročal, da prihaja do nesoglasij z zavezniki v OF. Ti so bili v začetku oborožene vstaje zelo zadovoljni, da so najtežje in najodgovornejše naloge prevzeli komunisti. Posledica tega pa je bila, da so komunisti dobili v roke odločilna mesta tako v partizanski vojski kot v Varnostno obveščevalni službi in tehnikah ter v nekaterih drugih delih narodnoosvobodilnega gibanja. Dokler je bilo zaradi nevarnosti treba delovati konspirativno, je ostalo to prikrito, ko pa je na osvobojenem ozemlju nevarnost sovražnikovih ukrepov prenehala in funkcij ni bilo treba več prikrivati, so zavezniki v OF spoznali, da so komandna mesta po večini v rokah komunistov. Brž ko so začeli na osvobojenem ozemlju vzpostavljati ljudsko oblast, je moralo priti do razrednega boja, ki je znotraj zasužnjenega slovenskega naroda dejansko potekal tudi med njegovim bojem za osvoboditev. Vsi, ki so se brez premisleka borili za osvoboditev, so se zbirali okrog KPS, omahljivci so se od nje distancirali, nasprotniki pa so ustanovili belogardistične oborožene enote[57].

Kidrič je na Cinku obrazložil tudi program KPS in proces njenega uresničevanja. Povedal je: »Partija ni začela osvobodilne borbe slovenskega ljudstva s programom demokratične revolucije. Izdelala je program, ki ne* obsega samo platformo nacionalnega boja. Če niso hoteli sodelovati vsi politični činitelji, je to njihova krivda. Iz strahu pred ljudstvom so prešli v borbo proti OF. In če vodijo danes osvobodilno borbo ljudske sile, ki se morajo boriti proti lastni domači reakciji kot nasprotniku OF iz njenih razrednih razlogov, je jasno, da so ljudske sile zato povezale nacionalno borbo z demokratično revolucijo. Mi vemo, da ni mogoče popolnoma dosledno osvoboditi slovenski narod brez najbolj elementarnih pogojev za borbo slovenskega delovnega ljudstva«[58]. Poudaril je tudi, da Partija z razglašanjem svojega programa in svoje avantgardistične dejavnosti nikakor noče zmanjšati vloge drugih skupin, kajti brez Sokolov in krščanskih socialistov OF ne bi bilo. Iskreno želi sodelovati z vsemi v vsem nadaljnjem razvoju, vztrajala pa bo pri reševanju vseh bistvenih vprašanj narodnoosvobodilnega boja in demokratičnega razvoja v skladu s potrebami slovenskega naroda in delovnega ljudstva[59].

Ko je OF na osvobojenem ozemlju začela uresničevati težnje delovnih ljudi po politični enakopravnosti in socialni pravičnosti ter je proti temu nastopila slovenska politična reakcija z oboroženimi oddelki, so se pri nekaterih krščanskih socialistih pokazala omahovanja glede odločnega nastopa proti beli gardi, pa tudi težnje po snovanju lastne stranke. Nekateri krščanski socialisti so nasprotovali vodilni vlogi komunistov v narodnoosvobodilni vojski, ki so jo ti dobili z udeležbo v prvih partizanskih enotah in pri opravljanju drugih najtežjih in najodgovornejših nalog. Ker je bilo v prvem letu narodnoosvobodilnega boja v partizanih le malo krščanskih socialistov, niso dobili mnogo vodilnih mest, prevzemali pa so jih tisti, ki so se v boju najbolj izkazali. KPS je ocenila, da so krščanski socialisti spomladi 1942 hoteli pritegniti iz Ljubljane čim več svojih aktivistov na vodilna mesta na osvobojenem ozemlju, kjer so postale razmere za delovanje lažje. Za svoja, »katoliška« območja so šteli tudi tiste kraje, kjer so živeli verni kmetje, čeprav so se ti pridružili OF neposredno pod vplivom delovanja KPS. Kidrič je te pojave ocenil kot nasprotne interesom slovenskega osvobodilnega boja in delovnega ljudstva, ob tem pa je izrazil upanje, da bodo krščanski socialisti to spoznali in opustili svoje težnje po lastni stranki in lastnih enotah v narodnoosvobodilni vojski[60].

Kljub takim težnjam krščanskih socialistov – o katerih je kasneje ugotovil, da so jih sektaši prikazali predimenzionirane – je Kidrič opozarjal, da komunisti ne smejo priti v konflikt z njimi, ker bi s tem rušili enotnost OF, preskočili celo etapo boja in prešli v socialistično revolucijo, s čemer bi narodnoosvobodilno gibanje izgubilo svojo vsenarodno širino. Opozarjal je tudi na to, da skupina krščanskih socialistov ni homogena in da večina vodilnih ljudi iskreno želi, da bi ostali to, kar so, da bi sodelovali s komunisti in šli z njimi kasneje tudi v socialistično revolucijo[61].

Za Sokole v OF je Kidrič povedal, da je bilo pri sodelovanju z njimi manj problemov kot s krščanskimi socialisti, da pa so se tudi pri njih nekaj časa kazale težnje odvzeti KPS vodilno vlogo[62].

Sektaški odnos do zaveznikov in netovariški, vzvišen odnos nekaterih partizanskih komandantov do borcev in prebivalcev prvega osvobojenega ozemlja so začeli imenovati vojvodstvo. Največ sektaških napak so povzročili novi člani KPS, ki so izšli iz bivših liberalnih vrst. Vojvodstvo komandantov se je precej razpaslo zaradi tega, ker so partijske organizacije v vojaških enotah na osvobojenem ozemlju slabo delovale ali pa so celo prenehale delovati, razvoj na hitro ustanovljenih partijskih celic na terenu pa je bil prepočasen, da bi mogli vojvodstvo v kali zatreti. Ker je tudi CK KPS nastopil proti sektaštvu razmeroma pozno, je po Kidričevi oceni tudi to pripomoglo k razvoju bele garde[63]. Komuniste je Kidrič na partijski konferenci pozval, naj nehajo sumničiti in nadzirati zaveznike v OF, ki veliko pripomorejo k prehajanju slovenskih množic na demokratične pozicije OF. Pozval jih je, naj z njimi aktivno sodelujejo v odborih OF. Pri tem je opozarjal, da ne morejo od zaveznikov zahtevati enako prizadevne dejavnosti, kot se terja od komunistov. Zaveznike je treba odvračati od tega, da bi svoje skupine širili s pridobivanjem »socialno in nacionalno nezanesljivih elementov«, ker jih bodo ti skušali speljati na reakcionarne pozicije in jih odvrniti od boja za osvoboditev. Svaril je pred tistimi, ki bi šli na angleške pozicije, ker se bodo kot mihailovićevci prej ali slej znašli v naročju bele garde. Sredino je ocenil kot zadnji poizkus buržoazije, da bi z njo, ki je politično čista in nekompromitirana in zbira okrog sebe meščanske plasti, dosegla to, kar ni mogla z belo gardo, ki se je zaradi sodelovanja z okupatorji pred množicami povsem kompromitirala. Zanimivo je, da je Kidrič na partijski konferenci na Cinku ocenil, da vodilna vloga KPS ni v tem, da bi imela »for-

* Besedilo je nejasno, ker je v italijanskem in slovenskem prevodu beseda »ne« prečrtana, originalnega stenograma pa niso našli.

54 Boris Kidrič, Položaj osvobodilne borbe in naloge KPS, str. 235–238.
55 Boris Kidrič, Zaključna beseda na partijski konferenci na Cinku, str. 268.
56 Kidrič, o. c., str. 227.
57 Boris Kidrič, Zaključna beseda na partijski konferenci na Cinku, str. 260.
58 Kidrič, o. c., str. 223.
59 Prav tam, str. 222.
60 Boris Kidrič, Zaključna beseda na partijski konferenci na Cinku, str. 264.
61 Prav tam.
62 Prav tam, str. 261.
63 Okrožnica Centralnega komiteja KPS jeseni 1942 Partijskim organizacijam v udarnih brigadah in Poročilo Borisa Kidriča z dne 14. decembra 1942, CK KPJ (ZA CK ZKS.)

malne predpravice«, ker te pripadajo IO OF, marveč v tem, da prepreči zlorabljanje vodilnih pozicij proti interesom slovenskega naroda in delovnih ljudi[64]. Vsebinski del svojega referata na Cinku je Kidrič sklenil z besedami: »Utrjevanje naše partije mora biti hkrati tudi utrjevanje OF. Vse množično delo partije se vrši v smislu OF in za OF.«[65]

DEJAVNOST KPS ZA UTRDITEV VODILNE VLOGE PROLETARIATA IN ENOTNOSTI OSVOBODILNE FRONTE

Ofenziva italijanskega in nemškega okupatorja ter nastop oboroženih enot slovenske protiljudske reakcije nista samo iztrgala osvobojenega ozemlja narodnoosvobodilni vojski, marveč sta povzročila tudi začasno upadanje celotnega narodnoosvobodilnega gibanja in zožitev OF, zato je Boris Kidrič to obdobje v svojem zgodovinskem pregledu narodnoosvobodilnega boja označil kot obdobje belogardistično-mihailovićevske vojaške in politične ofenzivnosti. Uresničilo se je prav to, kar je KPS predvidela in česar tudi z vsenarodno širino OF ni mogla preprečiti. Tisti buržoazni in nazadnjaški krogi, ki se iz sovraštva do Sovjetske zveze in KPS ter iz strahu pred osvobodilnim gibanjem delovnega ljudstva niso hoteli pridružiti OF, čeprav so v začetku spričo splošnega osvobodilnega poleta celo kazali simpatije zanjo, so se med veliko okupatorjevo ofenzivo pasivizirali ali pa odkrito prešli na stran bele garde. Na pobudo skrajnih protikomunističnih meščanskih politikov je v tem najtežjem obdobju narodnoosvobodilnega boja s privolitvijo in pomočjo italijanskega okupacijskega aparata nastala Prostovoljna protikomunistična milica, ki je svoje moštvo rekrutirala iz vrst oficirjev bivše jugoslovanske vojske, velikih kmetov, lumpenproletarcev, dezerterjev iz narodnoosvobodilne vojske in prisilnih mobilizirancev, posebno nezavednih kmetov, ki so med veliko sovražnikovo ofenzivo pod vplivom klera najprej klonili pred okupatorjevim nasiljem. Bela garda je dejansko in tudi javno služila italijanskemu okupatorju [66], saj jo je ta tudi oborožil, njeni organizatorji pa so med prebivalstvom licemersko ustvarjali vtis, da se zavzema za nacionalne interese in da z njo nastaja vojska slovenskih meščanskih strank in jugoslovanske begunske vlade.

Med sovražnikovim navalom poleti 1942 so belogardisti in mihailovićevci podprli okupatorja, da bi uničili partizane, po ofenzivi pa so podprli okupatorjeva prizadevanja, da bi razbil enotnost OF s tem, da bi ji iztrgal omahljive srednje sloje ter izoliral KPS od drugih patriotičnih skupin. Sovražniku je spričo velike vojaške premoči, podpore organizatorjev bele garde in sektaštva partijskih kadrov začasno uspelo zavreti polet OF s pasivizacijo srednjih slojev. Okupator je izrabil tudi slabost partijskega vodstva, ki je v času osvobojenega ozemlja posvečalo premajhno pozornost utrjevanju enotnosti OF v Ljubljani in v slovenskih pokrajinah, v katerih osvobojenega ozemlja še ni bilo mogoče vzpostaviti.[67] Tega se CK KPS tudi ni mogel lotiti in zamujenega nadomestiti že med sovražnikovo ofenzivo. Brž ko je bil glavni sovražnikov naval mimo in se je pokazala nevarnost oženja OF, pa je centralni komite začel ukrepati. Oktobra 1942 je IO OF na njegovo pobudo izdal razglas, s katerim je pozival Slovence proti državljanski vojni in k uničevanju belogardističnih hujskačev, sredino pa spodbujal, naj se ponovno pridruži osvobodilnemu boju[68].

Edvard Kardelj in Boris Kidrič sta takrat odšla v Ljubljano. V začetku novembra 1942 sta vodila V. sejo plenuma OF, ki je izrazil zaupanje IO OF in Glavnemu štabu slovenske partizanske vojske ter podprl prizadevanja za razširitev množične baze OF.

Ker je bila KPS v obdobju najhujše ofenzive italijanskega in nemškega okupatorja, odkritega nastopa oboroženih belogardističnih enot v okupatorjevi službi in omahovanja srednjih slojev najbolj vzdržljiva in dejavna, se je ob zožitvi gibanja še bolj utrdilo njeno vodilno mesto v OF. Kot je poročal Boris Kidrič, je KPS v tem najtežjem obdobju narodnoosvobodilnega gibanja imela v svojih rokah narodnoosvobodilno vojsko, tehniko, Varnostno obveščevalno službo in v glavnem tudi terenske odbore OF ter zveze med njimi in IO OF.[69] Komunisti in drugi aktivisti OF pa so se ob tem zavedali, da je treba čimprej okrepiti enotnost narodnoosvobodilnega gibanja in ga razširiti s ponovnim aktiviranjem srednjih slojev, ki so se spričo silovitega okupatorjevega nasilja pasivizirali in prišli pod vpliv sredinskih voditeljev.

Nov polet narodnoosvobodilnega gibanja je vodstvo pripravljalo tudi s krepitvijo svoje dejavnosti v Dolomitih v neposredni bližini Ljubljane, s spodbujanjem širine OF na Gorenjskem in Primorskem, s pripravljanjem kmečkih konferenc, s tem, da je dalo usmeritev za razmah mladinske in ženske

protifašistične organizacije, s široko zasnovo Slovenske narodne pomoči, najprej pa s tem, da je storilo vse za utrditev enotnosti in osvobodilne dejavnosti delavskega razreda, kar je bilo ključnega pomena za okrepitev OF.

Boris Kidrič je 7. novembra 1942 v Ljubljani na konferenci zastopnikov KPS, krščanskih socialistov in svobodnih strokovnih organizacij razložil vsebino tez, ki jih je o položaju, vlogi in nalogah delavskega razreda Slovenije v narodnoosvobodilnem gibanju pripravil Tone Fajfar, eden od voditeljev krščanskih socialistov in ustanoviteljev OF. Teze izhajajo iz dejstva, da bi bili Slovenci brez odločnega posega delavstva, ki je kot najzavednejši in najbojevitejši del slovenskega naroda zbralo okrog sebe najširše ljudske plasti in največ prispevalo k vsebini narodnoosvobodilnega gibanja in v boju tudi največ žrtvovalo, obsojeni na narodni pogin, saj ne bi imeli niti OF niti narodnoosvobodilne vojske. Konferenca je razglasila in potrdila enotnost komunističnega, socialističnega in krščanskosocialističnega delavstva, enakopravnosti vseh sodelujočih sestavnih skupin in posameznikov ter medsebojno spoštovanje svetovnonazorskih razlik, skupina krščanskih socialistov pa je ugotovila in priznala KPS njeno proletarsko avantgardno vlogo. Zborujoči so sklenili še naprej utrjevati delavsko enotnost, ohraniti vodilno vlogo delavstva in zbirati okrog sebe vse ustvarjalne sile drugih družbenih plasti, posebno kmetov, obrtnikov in izobraženstva, ki naj skupno ustvarijo novo slovensko narodno in socialno življenje. Konferenca je poudarila, da vodilni delež proletariata daje delavstvu pravico odločilno poseči v ureditev političnega in socialnega življenja po osvoboditvi. Poleg narodne osvoboditve in pravice slovenskega naroda do samoodločbe terja slovensko delavstvo tudi demokratično odločanje o vseh skupnih vprašanjih in táko ureditev Slovenije, ki bo v skladu s koristmi delovnega ljudstva kot velike večine prebivalstva. Da bi dosegli te cilje, se je nujno nasloniti na Sovjetsko zvezo in evropski proletariat kot jedro bratstva med narodi. Politična reakcija je s tem, da je poslala svoje oborožene oddelke v službo okupatorja, javno izpričala, da nasprotuje nacionalnim interesom slovenskega naroda in iz razrednih razlogov nasprotuje socialnim interesom delovnih ljudi. Beli gardi napoveduje slovensko delavstvo boj do popolnega uničenja. Konferenca, ki se je konstituirala v odbor Delavske enotnosti, je razglasila, da delavski razred Slovenije izraža svojo neomajno pripadnost OF in boju protifašističnih sil vsega sveta[70].

Centralni komite Komunistične partije Slovenije si je prizadeval aktivirati tudi kmete. Na njegov predlog je IO OF 21. novembra 1942 razposlal okrožnim odborom OF navodilo za pripravo kmečkih konferenc v okrožjih, na katerih naj bi razpravljali o uresničevanju kmečkih zahtev in izvolili delegate za kmečko konferenco OF, ki naj bi sprejela kmečki program OF, izdala razglas kmetom in jih množično aktivirala za narodnoosvobodilni boj[71]. V prizadevanjih za vsenarodno širino OF je Boris Kidrič kot sekretar IO OF razposlal 20. januarja 1943 okrožnico o preureditvi Ljudske pomoči v Slovensko narodno pomoč, ki naj bi zajela prav vse Slovence in organizirala pomoč vsem, ki sta jih prizadeli vojna in fašistična okupacija[72]. Istega dne je podpisal tudi navodilo, naj se mladinska organizacija OF, temelječa v glavnem na združitvi mladinskih organizacij osnovnih skupin OF, razširi na vso slovensko mladino in zato preimenuje v Zvezo slovenske mladine. Zanimivo je navodilo, da se s tem doslej obstoječe mladinske organizacije osnovnih skupin OF (SKOJ, sokolski naraščaj in organizacija krščansko-socialistične mladine) ne razpuščajo, temveč ohranjajo svojo samostojnost[73]. V nasprotju s temi navodili pa se je oblikovala enotna mladinska organizacija, v kateri je za nekaj let ohranila samostojnost samo Zveza komunistične mladine.

64 Boris Kidrič, Zaključna beseda na partijski konferenci na Cinku, str. 261, 264 in 265.
65 Kidrič, o. c., str. 230.
66 Boris Kidrič, Poročilo Centralnemu komiteju KPJ z dne 14. decembra 1942, Jesen 1942, str. 581 in 582.
67 Prav tam, str. 580, 581 in 583.
68 Prav tam, str. 584.
69 Boris Kidrič, Poročilo Centralnemu komiteju KPJ z dne 14. decembra 1942, str. 583, 584 in 589.
70 Teze in resolucija s konference Delavske enotnosti z dne 7. novembra 1942 v Ljubljani, Jesen 1942, str. 263–266.
71 Okrožnica IO OF z dne 21. decembra 1942 o organiziranju kmečkih konferenc, DLR v Sloveniji, IV, str. 62 in 63.
72 Okrožnica IO OF z dne 20. januarja 1943 poverjeništvom IO OF in okrožnim rajonskim in terenskim odborom OF o preureditvi Ljudske pomoči in njenem preimenovanju v Slovensko narodno pomoč, DLR v Sloveniji, V, str. 256.
73 Okrožnica IO OF z dne 20. januarja 1943 poverjeništvom IO OF, okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF o preosnovanju mladinskih organizacij OF v Zvezo slovenske mladine, DLR v Sloveniji, V, str. 254 in 255.

IO OF je izdal 21. januarja 1943 tudi posebna navodila za ustanovitev Protifašistične ženske zveze, ki naj bi za narodnoosvobodilni boj še bolj množično aktivirala ženske.[74].

S temi prizadevanji in velikimi napori Partije je OF spet začela dobivati nujno potrebno vsenarodno širino; pri tem sta se ugled in vloga KPS močno povečala. Obenem pa so se med ustanovnimi skupinami okrepila nesoglasja, ki so se pojavila prvič, ko je OF spomladi 1942 prevzela oblast na osvobojenem ozemlju. Znotraj OF so se nadaljevali nezdravi procesi, ki so težili k okrepitvi koalicijskega značaja, namesto da bi rasla v enotno ljudsko gibanje pod vodstvom KPS, kar je bilo treba v interesu enotnega narodnoosvobodilnega gibanja in njegovega demokratičnega značaja čimprej doseči.[75] CK KPS je ocenil, da enotnost OF slabijo nekateri krščanski socialisti, in sicer z lovom za pozicijami, z dejavnostjo za utrditev svoje lastne skupine v škodo OF kot celote, z uveljavljanjem svoje skupine v Delavski enotnosti, ponekod pa tudi s sovražnim razpoloženjem do KPS; poleg tega nekateri njihovi aktivisti opuščajo uradno linijo OF in s popuščanjem pri partizanski mobilizaciji kot protiukrepu zoper belogardistično mobilizacijo pridobivajo simpatije med prebivalstvom. Nekateri krščanski socialisti so ljudem razlagali, da se je Partija preveč oprla na proletariat in da ne zna voditi pravilne politike do kmetov. KPS je na podlagi tega sklepala, da krščanskosocialistična skupina išče med kmeti razredno bazo za lastno politično stranko, s katero bi razbila enotnost slovenskega ljudstva.[76]

Te težnje nekaterih krščanskosocialističnih aktivistov so bile po Kidričevi oceni toliko nevarnejše, ker so pospeševale omahovanja sredine, to je tistih ljudi, ki so nihali med OF in belo gardo. Boris Kidrič je 17. februarja 1943 pisal članici poverjeništva CK KPS za Ljubljano Miri Tomšič, da začenjajo razredni elementi igrati vse pomembnejšo vlogo, zato »smo potemtakem dolžni zavarovati pozicije delovnega ljudstva in njegove avantgarde, ne da bi se pri tem odrekli vsenarodnega karakterja OF«.[77]

Nujnost okrepitve enotnosti narodnoosvobodilnega gibanja je terjala hitro ukrepanje. OF je bila na razpotju. Po eni strani je obstajala možnost, da bi se OF kot enotno gibanje spodaj in koalicija v svojih vrhovih tudi na terenu spremenila v koalicijo, s čimer bi se krščanskosocialistična skupina razvila v izrazito politično stranko, druga rešitev pa je bila v tem, da bi se krščanskosocialistična skupina (interno v OF) odpovedala težnjam po lastni stranki in navzven še naprej predstavljala katoliško politično tradicijo. Po mnenju Borisa Kidriča bi se KPS odločitvi krščanskosocialistične skupine za samostojno stranko ne mogla in tudi ne smela upreti, zahtevala pa bi, naj skupina krščanskih socialistov svojo odločitev javno razglasi; tako bi se zaradi razbijanja enotnosti kompromitirala, v koalicijski OF pa bi bilo treba izvesti organizacijsko preureditev, s katero naj bi preprečili njeno nadaljnje razpadanje. Nazadovanje OF v popolno koalicijo bi OF oslabilo prav v obdobju povečane belogardistično-mihailovićevske dejavnosti. Komunisti so ocenjevali, da bi taka OF težko dosegla osvoboditev, če pa bi jo sploh dočakala, bi jo z »demokratično reformirano«, dejansko pa povampirjeno klerikalno stranko, ki bi po logiki razvoja morala postati zatočišče reakcionarnih bankroterjev stare Jugoslavije.[78] CK KPS je 21. februarja 1943 pisal pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko, da bi morali zato v takem primeru tako stranko na terenu čimprej likvidirati, in sicer s tem, da bi ji odvzeli pravico govoriti v imenu katoliškega dela slovenskega naroda.[79] V interesu izpolnitve programa narodnoosvobodilnega boja je KPS predlagala krščanskosocialistični skupini, naj se odpove razvoju v samostojno stranko, kar je vodstvo krščanskosocialistične skupine po temeljitih razpravah s predstavniki komunistov in Sokolov – tudi o vprašanjih, ki so presegala okvir narodne osvoboditve – sprejelo ter se s tem jasno in javno odločilo za progresivno socialno usmeritev.[80]

Plod teh razprav je bila skupna izjava KPS, slovenskega sokolstva in krščanskih socialistov z dne 1. marca 1943, znana kot dolomitska izjava. Ta izjava ugotavlja, da so po kapitulaciji jugoslovanske vojske in fašistični zasedbi Jugoslavije spričo poloma uradnih političnih strank in protiljudskega družbenega vodstva morale prevzeti vodstvo boja za osvoboditev nove sile s slovenskim proletariatom na čelu. Ugotavlja tudi, da je bila OF že od vsega začetka zamišljena kot enotna politična in narodna organizacija. Vodilna vloga v slovenskem osvobodilnem gibanju pripada KPS kot avantgardi proletariata, to je najnaprednejšega družbenega razreda, glede na njen program, organizacijski ustroj, strategijo in taktiko. »Nujna posledica vsega tega je, da se Komunistična partija Slovenije, ki je zgrajena in vodena

po organizacijskih in političnih načelih boljševizma in ki predstavlja kot celota ter z vsako svojo organizacijsko postojanko avantgardno središče osvobodilnega boja, širi, razvija in utrjuje vsepovsod na slovenskem ozemlju in na vseh področjih slovenskega javnega življenja. Vsak član Partije kot avantgardne organizacije je že avtomatično aktivist OF. Druge izmed ustanovnih skupin OF«, katerih nacionalne, politične in socialne težnje so zajete v programu OF in so v vseh temeljnih vprašanjih istovetne s težnjami KPS, »ne čutijo in ne vidijo potrebe za posebne lastne stranke ali politične organizacije«.[81]

Sporazum med ustanovnimi skupinami OF se ni prenašal na druge skupine, zastopane v Vrhovnem plenumu OF,[82] ni spreminjal vsenarodnega značaja OF niti zoževal možnosti, da bi mogla enakopravno delovati sleherna domoljubna skupina, ne da bi se odpovedala svoji skupinski avtonomiji.[83]

V pismu CK KPS dne 1. marca 1943 poverjeništvom CK KPS in okrožnim komitejem KPS, ki ga je podpisal Boris Kidrič, je centralni komite opozarjal na nevarnost, da bo politična reakcija začela iskati svoje postojanke znotraj osvobodilnega gibanja zato, da bi opeharila delovno ljudstvo za pridobitve, ki jih je doseglo s težkimi žrtvami. Opozarjal je tudi na to, da nam mora biti »kot marksistom-leninistom jasno, da posameznih etap našega boja ni mogoče med seboj mehanično ločiti...«, zato »... je povsem razumljivo, da nekatere točke Izjave nujno segajo prek sedanje narodnoosvobodilne etape«. Izjava je nastala iz potrebe, da bi ostala OF enotna, vseljudska narodna organizacija slovenskega naroda, da ne bi razvodenela v koaliciji. CK KPS je komunistom naročil, da se morajo izogibati slehernemu sektaštvu do zaveznikov in si v odborih OF prizadevati, da se bodo s svojim delom in pravilnimi predlogi uveljavili kot središče osvobodilnega boja.[84]

Izjavo je po obširni razpravi potrdil zbor aktivistov OF na Pugledu ob drugi obletnici ustanovitve OF. Sklepi zbora so še utrdili notranjo enotnost OF, ki je temeljila na preučitvi in skupni rešitvi vprašanj, ki so se zastavila v narodnoosvobodilnem boju, omogočila pa je tudi premočrten povojni razvoj ter s tem odvzela reakciji varljive upe, da se bo zaradi različnih teženj po osvoboditvi začela državljanska vojna znotraj OF same. OF je zato mogla notranje utrjena in z jasnim pogledom v prihodnost spomladi 1943 spodbuditi mogočen osvobodilni polet slovenskih množic in doseči velike uspehe.[85]

PRIZADEVANJA ZA OKREPITEV DEJAVNOSTI KOMUNISTOV V MNOŽIČNIH POLITIČNIH ORGANIZACIJAH, NOV IN POS TER ORGANIH LJUDSKE OBLASTI

Na seji CK KPS dne 21. marca 1944 je Boris Kidrič opozoril na probleme, ki so nastali na prehodu iz množičnega narodnoosvobodilnega gibanja k oblikovanju slovenske državnosti in pri preraščanju slovenske partizanske vojske v redno vojsko. Ugotavljal je, da je partijska organizacija ob tem preraščanju prenehala delovati kot motor v vojski in na terenu, in predlagal spremembe tudi v delovanju centralnega komiteja. Poleg tega je nastopil proti birokratizmu in karierizmu, vezanemu na funkcije in položaje. Poročal je, da je strokovnjakarstvo povzročilo zagrenjenost pri starih partizanih, ki so odšli v boj, da bi dosegli enakopravnost med ljudmi, obenem pa je opozarjal na nevarnost oženja razredne baze osvobodilnega boja. Obsodil je tiste, ki »... na zunaj dvigajo partijo, namesto da bi gradili partijo znotraj OF«.[86]

74 Okrožnica IO OF z dne 21. januarja 1943 poverjeništvom IO OF, okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF o ustanovitvi protifašistične ženske zveze, DLR v Sloveniji, V, str. 270–272.
75 Pismo Centralnega komiteja KPS z dne 21. februarja 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko o odnosu do krščanskosocialistične skupine, DLR v Sloveniji, V, str. 515.
76 Prav tam, str. 516.
77 Boris Kidrič, Pismo članici poverjeništva Centralnega komiteja KPS v Ljubljani Miri Tomšič z dne 17. februarja 1943 o sporazumu s krščanskimi socialisti v Osvobodilni fronti, DLR v Sloveniji, V, str. 460.
78 Boris Kidrič, Kratek oris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 26 in 27.
79 Pismo Centralnega komiteja KPS z dne 21. februarja 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko o odnosu do krščanskosocialistične skupine, str. 517.
80 Boris Kidrič, Kratek oris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 27.
81 Izjava KPS, slovenskega sokolstva in krščanskih socialistov z dne 1. marca 1943, DLR v Sloveniji, VI, str. 13–16.
82 Pismo Centralnega komiteja KPS z dne 21. februarja 1943 Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko o odnosu krščanskosocialistične skupine, str. 518. (V besedilu je napaka, ker je izpadla besedica ne, kar je očitno iz naslednjega stavka.)
83 Okrožnica Centralnega komiteja KPS z dne 1. marca 1943 poverjeništvom Centralnega komiteja KPS in okrožnim komitejem KPS o tolmačenju in izvajanju izjave z dne 1. marca 1943, DLR v Sloveniji, VI, str. 19 in 20.
84 Prav tam, str. 18–21.
85 Boris Kidrič, Tretje leto OF, Zbrano delo, 2, str. 76.
86 Zapis o seji Centralnega komiteja KPS z dne 21. aprila 1944, ZA CK ZKS.

Centralni komite Komunistične partije Slovenije je Borisa Kidriča zadolžil, naj o tem napiše posebno obvestilo partijskim organizacijam. Tako je nastala znamenita okrožnica CK KPS, datirana s 24. aprilom 1944. Govori o napakah, pomanjkljivostih in slabostih, ki jih je treba odpraviti, da bo mogoče izrabiti ugodne okoliščine za množični polet narodnoosvobodilnega boja, hkrati pa med vsemi navodili CK KPS med narodnoosvobodilnim bojem najbolj celovito opredeljuje vlogo Partije in oblike njenega delovanja.

Kot temeljno napako navaja okrožnica dejstvo, »... da so partijske organizacije s svojimi forumi vred marsikje skoraj prenehale delovati kot gibalo splošnega narodnoosvobodilnega gibanja na vseh popriščih njegovega udejstvovanja«, čeprav bi se morale ukvarjati z vsemi vprašanji narodnoosvobodilnega gibanja na svojem delovnem področju. »To seveda nikakor ne pomeni . . .,« razlaga okrožnica, »da sme partijska organizacija kakorkoli nadomestiti merodajno odločanje organov OF, vojske, narodne oblasti in drugih institucij . . . Naša zahteva, da se morajo partijske celice, partijske organizacije in partijski forumi ukvarjati s prav vsemi vprašanji narodnoosvobodilnega gibanja – in to na svojih oficielnih sestankih in sejah – ne pomeni nič več in nič manj kakor to, da morajo partijske organizacije in partijski forumi glede takih vprašanj nenehno zahtevati svoje stališče v duhu splošne linije naše Partije, nenehno stavljati svoje predloge ter jih uveljavljati preko partijcev v obstoječih forumih in organih OF, narodne oblasti in drugih institucij z *metodo prepričevanja ter pravilnega tovariškega dela z vsemi drugimi tovariši izven partijskih vrst. Pri tem morajo zlasti paziti, da pravilne in koristne iniciative nepartijskih tovarišev v nobenem primeru ne duše, temveč da jih – prav nasprotno – z vso silo razvijajo.* Če partijske organizacije ne bi znale pravilno – nesektaško – hkrati pa dovolj organizirano in vsestransko izvesti zgoraj omenjenih nalog, bi obstajala resna nevarnost, da se zlasti ob sedanji širini narodnoosvobodilno gibanje razvodeni, da izgubi svojo doslednost in udarnost ter da se ga polaste v prenekaterem kraju razni špekulanti in ga zavedejo na slepi tir. Naše partijske organizacije morajo torej dejansko postati – kot so v glavnem bile ves čas Osvobodilne fronte – poglavitni motor narodnoosvobodilnega gibanja in borbene enotnosti vseh pozitivnih sil našega naroda . . . ne na tak način, da bi nepartijski tovariši čutili njihovo delovanje kot nepotreben pritisk in nepotrebno breme, temveč tako, da ga bodo nepartijski tovariši zares mogli čutiti zgolj kot dobrodošlo pomoč in kot jamstvo za doslednost, udarnost za pravilno smer narodnoosvobodilnega gibanja . . .«.[87]

Kot drugo napako navaja okrožnica vztrajanje pri ustaljenih delovnih metodah in organizacijskih oblikah namesto iskanja vedno ». . . novih metod in oblik, ki jih zahtevajo nove razmere in nove naloge, ne da bi pri tem izgubili izpred oči svojih osnovnih splošnih ciljev in nalog. Le tak živ stik z razvojem nam lahko omogoči, da v korist narodnoosvobodilnega gibanja nenehno dvigamo svoje in svojih tovarišev iniciativo in da odgovorimo na vsak nov pojav, na vsako slabost, napako in razpoko v sovražnikovem taboru, skratka, da ostajamo in da se še dalje razvijamo v žive in življenjske organizatorje narodnih množic«.[88]

V nasprotju s tem, pojasnjuje okrožnica, sta birokratizem in suhoparno »administratorstvo« začela nadomeščati živ stik partijskega in narodnoosvobodilnega aktiva z množicami. Ti pojavi tudi niso v skladu z osebno skromnostjo komunista. Na osvobojenem ozemlju so ponekod aktivisti med ljudmi izgubili zaupanje zato, ker so metodo prepričevanja nadomestili z metodo administrativnega pritiska, drugod pa zaradi popuščanja špekulantom. Z uveljavljanjem birokratizma z vrha navzdol duše ljudsko samoiniciativo. Marsikje zapadajo aktivisti prakticističnemu urejanju posameznih vprašanj brez njihove medsebojne zveze in brez zveze s celoto. Zaradi mehaničnega poenostavljanja poslov in nalog je bilo ponekod uvedeno stanje »vojnega komunizma«, ki ga je treba energično nadomestiti z vzbujanjem in organiziranjem privatne iniciative zaledja in vojske, z dobro zasnovanimi gospodarskimi kampanjami in z organizirano in načrtno oskrbo narodnoosvobodilne vojske. Poskrbeti je treba za harmonično delovanje vojaških in civilnih oblasti »z vidika celote«. Komunisti v vojski so dolžni izboljševati manevrsko in taktično usposobljenost, disciplino in udarnost svojih enot, osrednja naloga komunistov takratnega obdobja pa je bila splošna mobilizacija vseh za orožje sposobnih narodnih sil v narodnoosvobodilno vojsko.[89]

Na sejah CK KPS je Boris Kidrič pogosto poudarjal, da splošne mobilizacije ne bo

mogoče izvesti, če ne bodo v vojsko poslali mnogih izmed preštevilnih profesionalnih terenskih aktivistov. V narodnoosvobodilno vojsko, je trdil, je treba mobilizirati predvsem čim več proletariata, ki bo dajal v sklepnem obdobju ton naši vojski in s tem tudi narodnoosvobodilnemu gibanju v celoti. Ustavitev dela v industrijskih obratih in mobilizacija delavcev v narodnoosvobodilno vojsko je temeljna naloga Delavske enotnosti, ki mora postati množična organizacija delavstva in utrjevati vodilno vlogo KPS v njem. Nastopa proti težnjam, ki v narodnoosvobodilnem gibanju jemljejo proletariatu vodilno vlogo z geslom, da je na splošno mobilizacijo treba še čakati; te težnje bi utegnile premakniti celo socialne temelje narodnoosvobodilnega boja, povezanega z elementi demokratične revolucije.[90]

Na seji CK KPS 10. oktobra 1944 je Boris Kidrič opozarjal, da se je Partija preselila v aparat, zato se bodo poskušali vanjo vriniti politični špekulanti. Da bi preprečili zraščanje Partije z rastočim upravnim in vojaškim aparatom nastajajoče države in redne vojske, je treba odpreti vrata za sprejem v Komunistično partijo tistim, ki so se že izkazali v narodnoosvobodilnem boju. Zanimiva je njegova ugotovitev: Kogar smo v Partijo pridobili prek množičnega gibanja, ta kot komunist tudi naprej deluje v njem, kdor je bil sprejet kot posamični sodelavec, pa se nikakor ne more vključiti v dejavnost množičnih organizacij.[91]

V oktobru 1944 je CK KPS v posebni okrožnici opozoril partijske organizacije, da mnoge med njimi niso dosledno odpravile napak, navedenih v okrožnici iz aprila 1944. Ob razraščanju političnega, upravnega in vojaškega aparata pa so pravilno delovanje Partije in njeno dejavnost med množicami ovirale še te napake: prevladovanje profesionalnih političnih delavcev v številnih majhnih okrožjih ob premajhnem številu celic v vojski in na terenu, birokratizem in uradniško izvajanje direktiv ter pomanjkanje odgovornosti za izvajanje sklepov, domišljavost nekaterih funkcionarjev in njihovo oviranje novih, sposobnejših kadrov ter zanemarjanje vzgojne kritike. Okrožnica ocenjuje, da so profesionalni politični delavci v prvih obdobjih narodnoosvobodilnega boja dajali osvobodilnemu gibanju trdnost, zanesljivost in omogočali nepretrgano delo z ljudmi, da pa so na sedanji razvojni stopnji že postali ovira za tesnejši stik z množicami in za razvoj domačega kadra. Z združitvijo manjših okrajev in okrožij, pravi, se bosta zmanjšala politični in upravni aparat, ki tako ne bosta mogla več podlegati drobnjakarstvu, narasel pa bo pomen terenskih organizacij, tudi partijskih celic. Nepravilno je, da se partijske organizacije izgubljajo v drobnjarijah in se ubadajo z vsemi podrobnostmi, ki za glavno linijo dela niso pomembne. V takih primerih partijske organizacije ne morejo videti problemov v celoti, svoje dejavnosti ne morejo uskladiti s splošnimi razmerami, pa tudi pobude komunistov in nekomunistov ne morejo razvijati, pravi okrožnica in nadaljuje: »Vsak član partije mora biti najiniciativnejši in najdelavnejši aktivist OF, toda to se ne pravi, da mora celica sklepati in razpravljati o vseh podrobnostih dela OF oziroma NOO«. Celice in komiteji morajo na svojih sestankih, ki naj bodo kratki in nešablonski, razpravljati o osnovnih linijah političnega dela med množicami in reševati probleme, ki se kažejo pri tem delu. Na podlagi splošne linije je treba nato začrtati tudi naloge, ki se nanašajo na posamezna področja dela.[92]

V okrožnici je močno kritiziran birokratski odnos komitejev do direktiv nadrejenih vodstev, ki navodila nadrejenih forumov samo razmnožijo in razpošljejo nižjim partijskim komitejem in celicam, namesto da bi jih obrazložili in se z njimi dogovorili o tem, kako in kdo bo opravil naloge, ki izhajajo iz okrožnice. CK KPS utemeljuje, da je neutemeljen strah pred tovariško kritiko in da je napačno mnenje, češ da se s kritiko jemlje ugled Partiji in funkcionarjem; skrajni oportunizem pa je širokogruden odnos do medsebojnih napak in napačno je napake prikrivati, namesto da bi jih samokritično priznali in jih odpravili. Vsak komunist mora s svojim osebnim življenjem dokazovati, da je vreden biti član Partije, ki se bori za enakopravnost ljudi ter njihovo boljše in srečnejše

87 Okrožnica Centralnega komiteja KPS z dne 24. aprila 1944 partijskim organizacijam, fasc. partijske okrožnice, ZA CK ZKS.
88 Prav tam.
89 Prav tam.
90 Zapis o seji Centralnega komiteja KPS z dne 10. julija 1944, ZA CK ZKS.
91 Zapis o seji Centralnega komiteja KPS z dne 3. oktobra 1944, ZA CK ZKS.
92 Okrožnica Centralnega komiteja KPS iz oktobra 1944 o organizacijskih in kadrovskih vprašanjih naše partije, fasc. partijske okrožnice, ZA CK ZKS.

življenje. Budnost do grobih napak v osebnem življenju komunistov je močno popustila (celo pri pojavih nemoralnosti, pijančevanja, grobosti in skrajne sebičnosti). »Čim višjo funkcijo ima član partije, tem večja je njegova odgovornost in tem manj ima opravičila za napake take vrste ... Zato je član partije lahko le dober in pošten človek«, ki mora vsak dan znova dokazovati svojo pripravljenost na največje žrtve za narodno osvoboditev. KPS se krepi s sprejemanjem boju za osvoboditev zvestih ljudi in z izključevanjem tistih članov, ki za osvoboditev svojega naroda in delovnih ljudi niso pripravljeni kar največ žrtvovati. »Partijske organizacije morajo pri sprejemanju novih članov in čiščenju svojih vrst paziti tudi na socialni sestav svojega članstva in ga stalno izboljševati«, s čimer je bil mišljen predvsem sprejem delavcev in ljudi iz drugih delovnih slojev. V naši vojski je število članov Partije razmeroma majhno in Partija ni dovolj storila za to, da bi ohranila živ stik z borci. Komunisti v vojski morajo biti najboljši tovariši, najhrabrejši in najbolj požrtvovalni borci. To velja tudi za člane SKOJ, s katerimi naj bo Partija čimbolj neposredno povezana, ugotavlja okrožnica.[93]

Za to okrožnico sicer ni dokazov, da jo je v celoti pripravil Boris Kidrič, vendar je očitno, da je pri oblikovanju njene vsebine sodeloval, saj najdemo v njej številna stališča, ki jih je utemeljeval na sejah CK KPS. Enako velja za okrožnico CK KPS z dne 25. novembra 1944, namenjeno partijskim organizacijam v NOV in POS, ki kritizira pojav, da je potem, ko je narodnoosvobodilna vojska prerasla v redno vojsko nove Jugoslavije, partijska organizacija » v mnogih primerih prevzela vojaško delo v štabu«, namesto da bi s svojo dejavnostjo krepila narodno in politično zavest borcev, njihovo borbenost, udarnost in vojaško sposobnost, zavestno disciplino ter izvajanje povelj, sočasno pa razvijala iniciativnost in večala ugled štabov. Partijska organizacija mora biti glavna opora štabom pri izvrševanju njihovih vojaških povelj in usmerjanju boja za zmago nad sovražniki in osvoboditev.[94]

Ob pojavih neskromnosti in neupoštevanja ljudske ustvarjalne pobude je Boris Kidrič komuniste spodbujal, naj jim bodo vzor starejši partijci, ki so se znali odreči vsemu osebnemu, kadar je šlo za uspeh stvari, za katere se bori KPS. Obenem pa je ocenjeval, da komunisti veljajo samo toliko, kolikor so sposobni množice učiti in se od njih učiti tudi sami. Zato je poudaril potrebo po neutrudnem iskanju novih poti za doseganje novih uspehov, hkrati pa potrebo po doslednem uresničevanju splošnega svetovnega smotra komunistov – nujnega živega stika s konkretnim razvojem in ustvarjalnega poseganja vanj.[95]

Vsebina teh okrožnic in člankov kaže bogate Kidričeve izkušnje iz predvojnega ilegalnega delovanja komunistov na Slovenskem kakor tudi njegovo dobro poznavanje razmer na Slovenskem med narodnoosvobodilnim bojem in spoznanje, da je glavna metoda delovanja komunistov med množicami z lastnim zgledom in s prepričevanjem oblikovati taka stališča, sklepe in naloge Partije, ki ustrezajo konkretnim razmeram in kar najbolj intenzivnemu in vsestranskemu razvoju narodnoosvobodilnega boja ter prizadevanjem za uveljavitev enakopravnosti med ljudmi in narodi.

KPS SI JE PRIDOBILA VODILNO VLOGO Z IDEJNIM IN AKCIJSKIM DELEŽEM V NARODNOOSVOBODILNEM BOJU

Boris Kidrič je bil glasnik revolucionarnih hotenj in osvobodilne akcije ljudskih množic. Zavedal se je, da svobode in enakopravnosti med ljudmi in narodi ni mogoče doseči s stihijsko dejavnostjo neorganiziranih posameznikov. Vedel je, da sama hotenja Slovencev po narodni osvoboditvi in delovnih ljudi po pravični družbeni ureditvi niso dovolj za njihovo uresničitev. Potrebna je požrtvovalna dejavnost najnaprednejših sil, potrebna je organizirana akcija komunistov, da bi interese vseh patriotov in še posebej delovnih ljudi združili v mogočno ljudsko gibanje. Komunistična partija mora biti zato sposobna analizirati konkretne razmere in preučiti razmerja družbenih sil, biti mora dovolj udarna, da s svojim zgledom pritegne množice v akcijo, in dovolj vztrajna, da jih vodi do zmage. Kot revolucionar in marksistični teoretik je proučeval družbena nasprotja v slovenski družbi in idejne ter politične tokove v njej; dobro se je zavedal razrednih nasprotij imperialistične dobe, posebno še zaostritev, ki jih je povzročil fašizem. S proučevanjem nasprotij sodobnega sveta je spoznaval interese posameznih družbenih skupin in s posplošitvami prihajal do novih teoretičnih spoznanj, ki so slovenskim komunistom pomagala pri njihovem delovanju.

Boris Kidrič je kot član osrednjega vodstva slovenskih komunistov po fašistični zasedbi postal neposredni organizator enotne osvobodilne akcije tistih najširših narodnih sil, ki so svoje težnje povezovale z bojem za svobodo in enakopravnost svojega naroda ter s splošnim družbenim napredkom. S svojo široko razgledanostjo in tenkočutnostjo za povezovanje družbene teorije s stvarnostjo, s svojo zavzetostjo za enakopravnost med ljudmi in narodi in s svojo sposobnostjo za hitro reagiranje na sleherni pojav je uspešno deloval in užival med ljudmi izreden ugled in zaupanje.

Boris Kidrič je ocenil, da so meščanski politiki izgubili sleherno pravico do vodstva slovenskega naroda spričo kapitulantstva pred fašističnimi napadalci, javnega obetanja vdanosti okupatorjem in rušenja enotnosti osvobodilnih sil. Vodstvo boja za obstoj in osvoboditev slovenskega naroda so prevzele nove politične in družbene sile. Pot za rešitev je pokazala KPS v združitvi vseh patriotičnih sil ne glede na razredno, politično in svetovnonazorsko pripadnost in v takojšnji akciji proti okupatorjem. Slovenski proletariat je s svojo avantgardo KPS v začetni fazi prevzel nase glavni delež osvobodilnih prizadevanj in postal bojno jedro narodnoosvobodilnega boja. S prevzemom najtežjih in najodgovornejših nalog sta si delavski razred in KPS pridobila vodilno vlogo. Delavski razred, združen z množicami kmetov in delovnega izobraženstva, je dal narodnoosvobodilnemu gibanju svojo udarnost, žilavost in vztrajnost. Ljudske sile so s svojo množično udeležbo terjale združitev narodnoosvobodilnih teženj z elementi demokratične revolucije. Vendar je narodna osvoboditev ostala ves čas boja primarna naloga. Zato kljub vodilni vlogi delavski razred in KPS nista smela postavljati svojega razrednega in strankarskega interesa pred interes slovenskega naroda kot celote. Ostala sta zvesta sklepu Vrhovnega plenuma OF, da se bodo vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, reševala po osvoboditvi na demokratičen način v okviru OF, ki prevzema oblast kot celota. Narodno enotnost pa je kršila slovenska politična reakcija, ki je za zaščito svojih razrednih privilegijev iz strahu pred aktiviranjem ljudskih množic podprla okupatorje v njihovih prizadevanjih, da bi narodnoosvobodilno gibanje pod vodstvom KPS in delavskega razreda zatrli. Slovenska politična reakcija je torej svoje razredne interese postavila pred narodne interese in se s sodelovanjem z okupatorji izločila iz slovenske narodne skupnosti, zato ji ni uspelo izzvati državljanske vojne, kajti narodni izdajalec, ki služi okupatorju, ne more nastopati kot stranka v državljanski vojni.

Izrednega pomena za uspešen narodnoosvobodilni boj je bila Kidričeva ostra obsodba uveljavljanja razrednih interesov v škodo narodni enotnosti, najsi bo narodnega izdajstva protiljudske reakcije ali poizkusov sektašev, da bi narodnoosvobodilni boj zožili na pozicije socialistične revolucije. Samo na ta način je bilo mogoče ohraniti narodno enotnost vseh demokratičnih in patriotičnih sil ter zagotoviti množično udeležbo delavstva, srednjih slojev in inteligence. Odločilni delež delovnih ljudi z delavskim razredom na čelu v zmagovitem narodnoosvobodilnem boju je omogočil ustanovitev nove, ljudske države, graditev ljudske oblasti in uveljavitev ljudske demokracije. To je po Kidričevi oceni iz začetka leta 1945 zadoščalo, da bo mogoče po osvoboditvi s krepitvijo državnega gospodarskega sektorja na postopen evolucijski način priti v socializem.[96]

Kidričeva pisna zapuščina priča, da je KPS oblikovala strategijo narodnoosvobodilnega boja na skupnem in enotnem boju vseh protifašističnih sil, torej na temeljih, podobnih tistim, na katerih je bila sredi tridesetih let zgrajena Ljudska fronta. Čeprav je tudi kasneje ostal fašizem glavni sovražnik, je bilo treba strategijo in taktiko boja proti njemu prilagoditi spremenjenim domačim in mednarodnim okoliščinam med drugo svetovno vojno ter fašistično okupacijo in razkosanjem Jugoslavije, še posebej pa slovenskega naroda.

V luči današnjih spoznanj so bile Kidričeve ocene takratnih razmer stvarne in utemeljene. Kritično kaže oceniti le nekoliko shematični prikaz razrednega ustroja družbe, kakršen je takrat splošno veljal v komu-

93 Prav tam.
94 Okrožnica Centralnega komiteja KPS z dne 25. novembra o nekaterih slabostih partijskih organizacij v vojski, fasc. partijske okrožnice, ZA CK ZKS.
95 Boris Kidrič, Negujmo lastnosti našega aktiva, ki omogoča zmago, Zbrano delo, 2, str. 67–69.
96 Boris Kidrič, Razprava z dne 10. januarja 1945 o izdelku dr. Lada Vavpetiča o javni upravi v naši bodoči ljudski demokraciji, Arhiv inštituta za javno upravo Pravne fakultete v Ljubljani.

nističnih strankah. Malokje se je skliceval na sovjetski vzor in še takrat si je prizadeval pojav predstavitvi široko in demokratično, v skladu z našimi slovenskimi razmerami in interesom delovnih ljudi. Obsojal je šablonsko prevzemanje tujih vzorov in od partijskega kadra terjal zrelost za samostojno dejavnost in razvijanje lastne pobude množic. Povezanost komunistov z množicami je bila Kidričeva temeljna zahteva za uspešno dejavnost KPS. Kot sekretar IO OF in Predsedstva Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta ter politkomisar Glavnega poveljstva slovenske partizanske in narodnoosvobodilne vojske je vztrajal pri tem, da morajo komunisti vse odločitve prepuščati štabom in organom množičnih organizacij ter ljudske oblasti, v teh organih pa naj enakopravno z drugimi člani z močjo dokazovanja in prepričevanja uveljavljajo tista stališča KPS, ki najbolj ustrezajo krepitvi narodnoosvobodilnega boja in njegovemu demokratičnemu ljudskemu značaju.

Pravilnost in ustreznost Kidričevih ocen, stališč in navodil je najbolje potrjevala praktična osvobodilna dejavnost. Nobenega dvoma ni, da je iskal najustreznejše poti, ki so vodile k osvoboditvi slovenskega naroda in demokratični družbeni ureditvi, s čimer so se uresničevala hotenja ljudskih množic, odločilnega dejavnika v našem narodnoosvobodilnem boju.

Iz razprave Ivana Križnarja

Nisem se nameraval priglasiti k razpravi, ker sem imel možnost v svojem prispevku povedati, kako razumem Kidričeva stališča o vlogi KPS med narodnoosvobodilnim bojem. Omejen prostor in naglica sta bila vzrok tudi za kakšen ohlapno izražen in premalo argumentiran prikaz Kidričevih stališč. Zaradi pomanjkanja časa bom moral biti zopet kratek, nepopoln in zato spet premalo točen.

Tovariš Pleterski me je izzval, naj obrazložim, ali je ena mojih sklepnih misli o tem, da je narodna osvoboditev edina naloga OF, točen povzetek Kidričevega besedila, ali pa je le moja besedna konstrukcija. V Kidričevi pisni zapuščini najdemo potrdilo za mojo trditev, in sicer v poročilu, ki ga je oktobra 1944 poslal v Moskvo. Na osmi strani tega dokumenta namreč beremo: »Osvobodilna fronta si ni postavila nobenega drugega programa kakor narodno osvoboditev. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, naj se po osvoboditvi demokratično rešujejo.« Poročilo je bilo leta 1960 objavljeno v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja. Kljub temu pa sodim, da bi Kidričevo stališče podrobneje prikazal, če bi bil zapisal v svojem prispevku, da je osnovna stvar narodna osvoboditev, hkratna pa je zahteva po dosledni ljudski demokraciji.

Da je bil boj za narodno osvoboditev primaren, pričajo poleg omenjenega citata najrazličnejša Kidričeva prizadevanja. Pogosto je namreč poudarjal: zaradi narodnoosvobodilnega boja in zaradi potreb narodnoosvobodilnega boja smo storili to in to. Poudarjal je tudi vsenarodni nerazredni (Kidrič je uporabljal besedo brezrazredni) značaj OF. Večkrat je trdil, da si je OF prizadevala pridobiti za osvobodilni boj prav vse patriotične sile, vštevši »ministrsko skupino«, in s tem skušala zajeti tudi tisti del slovenske buržoazije, ki se ni že v začetku spečal z okupatorji.

Kidrič je večkrat poudarjal, da je buržoazija kot vodilni družbeni razred pred vojno proletariatu očitala, da je z razrednim bojem rušil slovensko narodno enotnost. Pod fašistično okupacijo, ko bi dejansko moral vsak družbeni razred podrediti svoje razredne interese skupnim interesom svojega naroda, pa je del te buržoazije najbolj grobo kršil narodno enotnost in skušal izzvati državljansko vojno. Kidrič nam pojasnjuje, da je ta del buržoazije iz razrednih razlogov oviral dejavnost osvobodilnih sil in jo skušal onemogočiti. Da bi strl osvobodilni polet množic, je del buržoazije sodeloval z okupatorjem, s čimer se je sam izločil iz slovenskega naroda in zato ni imel nikakršne pravice

nastopati skupaj z narodnoosvobodilnim gibanjem kot enakopraven, narodni partner. Zato na Slovenskem med narodnoosvobodilnim bojem ni bilo državljanske vojne.

Kidrič nam pojasnjuje, da razredna logika med narodnoosvobodilnim bojem ni prenehala delovati. Tako so se začele na prvem osvobojenem ozemlju – ne toliko v proletariatu, marveč bolj v »... polproletarskih kmečkih množicah zbujati v nasprotju z vsenarodnim značajem Osvobodilne fronte oštre razredne tendence, ki so se izražale marsikdaj v stremljenju po razrednem razračunavanju pod geslom borbe proti peti koloni.« Vendar »CK partije je ostro posegel vmes in sektaštvo na terenu v glavnem zatrl.«

Seveda nikjer ni rečeno, da se je Kidrič s takimi ugotovitvami odpovedoval reševanju razrednega vprašanja in interesom delavskega razreda in delovnih ljudi. Ravno nasprotno. Poudarjajoč, da je dal delavski razred narodnoosvobodilnemu boju udarnost, da je prevzemal najtežje naloge, da je bil jedro oborožene vstaje in da je imel že v prvem obdobju največ žrtev, je ugotavljal, da je bil zato delež delavskega razreda v začetku narodnoosvobodilnega boja največji in da si je v narodnoosvobodilnem boju s tem pridobil vodilno vlogo. Delavski razred je pritegnil v narodnoosvobodilni boj zlasti delovne sloje, to je večino prebivalstva, in terjal demokracijo, to se pravi odločanje večine prebivalstva, ki ga vodijo najbolj požrtvovalni borci za osvoboditev slovenskega naroda in delovnih ljudi. Ne bom citiral še drugih Kidričevih stališč o tem vprašanju. Treba je prebrati samo nekaj njegovih člankov, recimo članek Za pravilno izvajanje linije OF ali članek Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom, pa v njih in še mnogokje najdemo taka in podobna stališča.

Še o moji trditvi v referatu, da je KPS razvijala strategijo na protifašističnih ljudskofrontnih pozicijah, kakršne so se oblikovale potem, ko je v Nemčiji prevzel oblast nacizem. Izhajal sem iz teh stališč: temelj Ljudske fronte sredi tridesetih let je bila enotna fronta in akcija vseh protifašistov, oblikovana pod vodstvom Komunistične partije (spodaj in zgoraj hkrati). Temelj OF pa je bila enotna fronta vseh Slovencev, ne glede na njihovo politično, svetovnonazorsko in tradicionalno pripadnost, usmerjena v boj proti fašističnemu okupatorju. V boju proti fašizmu je šlo hkrati za boj proti diktaturi finančnega kapitala in njegovi napadalnosti. Šlo je torej za boj proti fašističnim okupatorjem ter najhujšim sovražnikom proletariata in socializma obenem. Opozarjam na to, da Kidrič boja proti fašizmu ni štel samo za boj proti nacionalnemu sovražniku, marveč tudi za boj proti najhujšemu razrednemu sovražniku proletariata. Izhodišči za naloge Ljudske fronte in OF sta torej zelo sorodni. Ljudskofrontna stališča so bila temelj, na katerem je KPS oblikovala in razvijala svojo strategijo z ustvarjanjem enotnosti vseh protifašističnih sil v boju proti fašističnim okupatorjem.

Med vojno je Boris Kidrič napisal mnogo člankov, razprav, poročil in navodil. Lahko bi rekel, da se jih je razmeroma mnogo tudi ohranilo. Tudi iz teh člankov je mogoče spoznati, da si ni podvajal, da je v vsakem svojem zapisu svobodno razvijal in oblikoval svojo zamisel. Zato ima vsak članek, vsako Kidričevo stališče svojevrsten odtenek, ki tenkočutno odseva razmere, v katerih je nastal. Kidričeva stališča o tako številnih vprašanjih je zelo težko posploševati »po črki«. V vseh njegovih delih pa so jasna in služijo osvoboditvi slovenskega naroda ter boju za enakopravnost in uveljavitev demokracije, se pravi, da so v skladu z zahtevami večine prebivalstva, to je ljudskih množic.

V razpravi o Kidričevi dejavnosti pri nastanku, rasti in oblikovanju partizanske oziroma narodnoosvobodilne vojske pa kaže opozoriti zlasti na tole:

Prvič:
doseči in ohraniti je bilo treba ljudski značaj partizanske in narodnoosvobodilne vojske s proletarskim jedrom in kmečko večino ter skrbeti za njeno številčno in kakovostno preraščanje v splošno ljudsko armado.

Drugič:
uveljavljati samoiniciativnost, zavestno disciplino in stalno strokovno usposabljanje ter politično vzgojo komandnega kadra in borcev.

Tretjič:
obsoditi tiste oficirje bivše vojske, ki so iz ljubljanskih kavarn smešili nestrokovnost prvih partizanskih komandantov, namesto da bi sami izpolnili svojo narodno dolžnost pri obrambi domovine in v boju za njeno osvoboditev.

Četrtič:
Kidrič si je prizadeval za skladen razvoj osvobodilnih sil v vseh slovenskih pokrajinah in je naglašal, da je treba tudi v kasnejših obdobjih pritegniti v narodnoosvobodilno vojsko še več delavstva, kar bi krepilo njen delavski značaj, zato je splošno mobilizacijo usmerjal zlasti v industrijska in prometna središča, čeprav je imel v njih okupator še vedno močne posadke.

Petič:
Kidrič si je prizadeval za mobilizacijovseh živih in gmotnih sil za osvoboditev, kajti po njegovih besedah bo v končni fazi narodnoosvobodilnegaboja uspeh odvisen od moči naše vojske.

Šestič:
Znano je Kidričevo odločno stališče, da morajo ostati NOV in POS med ljudstvom na domačih tleh, in sicer tudiv izredno težkih razmerah pozimi in zgodaj spomladi 1945, ko bi morala po odločitvi generalštaba Jugoslovanske armade z 200 vodilnimi aktivisti OF oditi v Dalmacijo. V sklepnih operacijah se je pokazalo, da je Kidričevo stališče pravilno, saj so enote NOV in POS odigrale zelo pomembno vlogo.

Sedmič:
Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije so mogli ostati na slovenskem ozemlju – in sicer v vseh pokrajinah – samo z najširšo podporo prebivalstva, organiziranega v OF, vojska pa je bila obenem največja opora OF in drugim protifašističnim organizacijam kakor tudi organom ljudske oblasti.

Osmič:
Uspešna je bila le usklajena osvobodilna akcija NOV in POS ter v OF organiziranega prebivalstva. V tej akciji so se med seboj prepletale najrazličnejše oblike boja in osvobodilnih dejavnosti, ki so druga drugo omogočale in dopolnjevale.

BORIS KIDRIČ NA RAZGLASITVI PRVE SLOVENSKE VLADE V AJDOVŠČINI (5. maj 1945)

BORIS KIDRIČ NA BALKONU LJUBLJANSKE UNIVERZE OB PRIHODU PRVE SLOVENSKE VLADE V LJUBLJANO (10. maj 1945)

BORIS KIDRIČ Z MARŠALOM TITOM V LJUBLJANI (26. maj 1945)

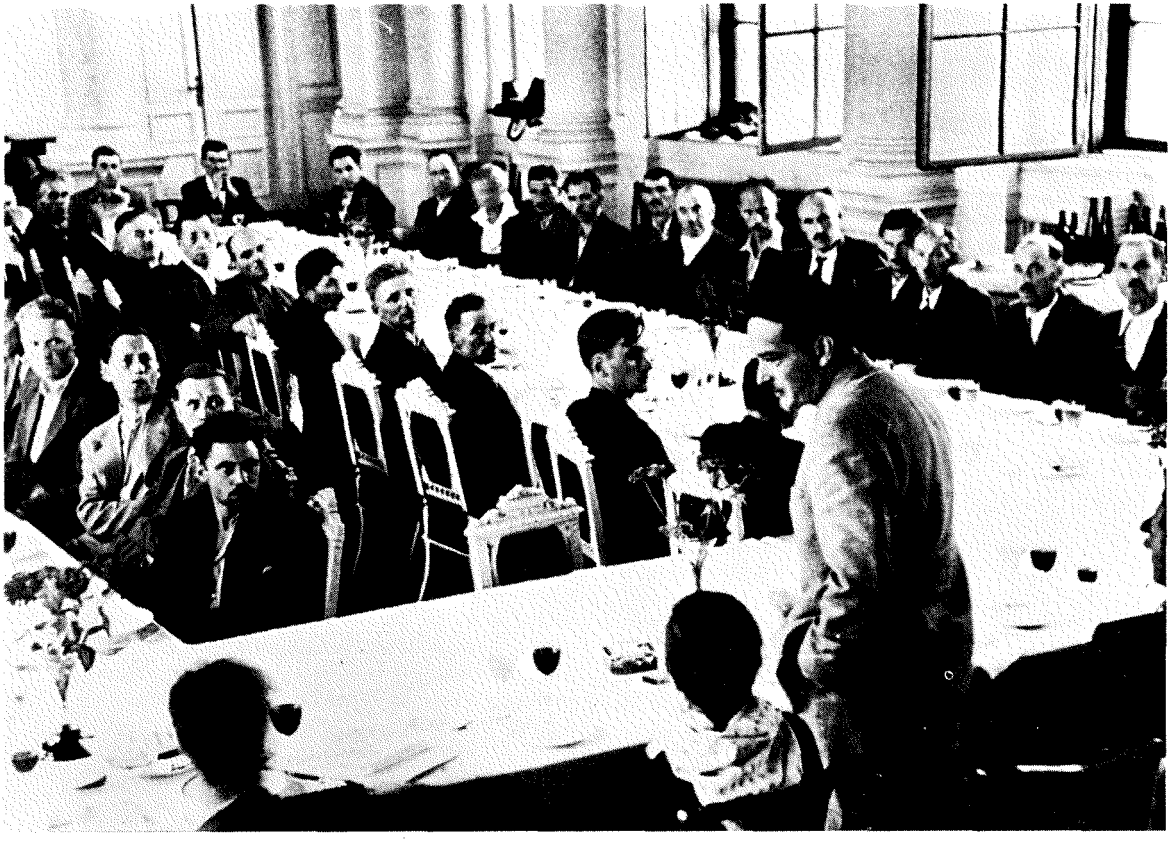

BORIS KIDRIČ NA PRVEM KONGRESU OSVOBODILNE FRONTE V LJUBLJANSKEM TIVOLIJU (16. julij 1945)

BORIS KIDRIČ S PREDSTAVNIKI SLOVENSKIH KMETOV V PROSTORIH VLADNE PALAČE V LJUBLJANI (27. avgust 1945)

mag. Jerca Vodušek-Starič

Kidričeva vloga v Sloveniji 1945–1946

Naloga tega prispevka je osvetliti delovanje Borisa Kidriča v prvem letu po osvoboditvi v Sloveniji, letu, zelo polnem dogodkov in dela. Vendar pa je treba na začetku povedati, da bo ta prispevek iz dveh razlogov še vedno ostal na polovici poti. Prvič, ker je politični razvoj po letu 1945 pomanjkljivo zgodovinsko obdelan v primerjavi s poprejšnjimi obdobji in je zato skoraj nemogoče dati popolnejše ocene obdobja, še toliko manj pa neke, čeprav vodilne osebnosti slovenske politike. Drugič pa zato, ker se bo ta prispevek, zaradi obširnega gradiva, osredotočil na doslej manj znane in vendarle zelo pomembne Kidričeve misli o ključnih vprašanjih povojnega razvoja.

O značaju in načinu dela Borisa Kidriča je bilo že veliko izrečenega. Če za zadnje obdobje narodnoosvobodilnega boja velja ocena Josipa Vidmarja, da je Kidrič vodil organizacijo vse slovenske državne preuredbe in hkrati tudi vso politiko Osvobodilne fronte slovenskega naroda,[1] lahko isto trdimo tudi za prvo leto po osvoboditvi, seveda upoštevajoč njegov že znani način dela. V tem letu je bil Kidrič poleg predsednika Narodne vlade Slovenije (NVS) še sekretar Izvršnega odbora Osvobodilne fronte (IO OF), član politbiroja in od 4. decembra 1945 tudi politični sekretar Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS)[2], član Predsedstva Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta (SNOS), član Izvršnega odbora Ljudske fronte Jugoslavije, član Predsedstva Začasne narodne skupščine Demokratske federativne Jugoslavije (DFJ) in član Predsedstva Ustavodajne skupščine DFJ. Njegovo delo je bilo v tem letu posvečeno zlasti Sloveniji in upoštevati je treba, da v tem razdobju ni bil ne član zvezne vlade ne zveznega gospodarskega sveta ter da se ni redno udeleževal sej Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ).

Kidričevo delo oziroma slovenski politični razvoj v tem prvem letu lahko razdelimo na tri obdobja, ki se nekoliko razlikujejo med seboj glede na glavne naloge, ki so se postavljale slovenski vladi in političnemu vodstvu. Prvo obdobje se začne z imenovanjem slovenske vlade in preneha že v začetku junija 1945. V tem času je bila dosežena »normalizacija« razmer na terenu in »fizična« organizacija slovenskega oblastnega in političnega vrha v Ljubljani v ozračju vsesplošnega navdušenja nad zmago in koncem vojne. Drugo obdobje je trajalo nekako tja do volitev v ustavodajno skupščino novem-

bra 1945. Politična prizadevanja so bila usmerjena predvsem v ustanavljanju oblastnih in političnih organizacijah na terenu in vsesplošno mobilizacijo ljudskih množic za obnovo, povečanje produktivnosti in za politično delo, medtem ko se je slovenska vlada spopadala z ukrepi za ureditev gospodarstva (denar, cene, financiranje gospodarstva in uprave, zadružništvo). Poudarek je bil na enotnosti in širini OF. Tretje obdobje, ki se sklene s Kidričevim odhodom v Beograd, pa je obdobje politične diferenciacije na terenu ob vprašanjih ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije, agrarne reforme in ob drugih zakonskih ukrepih nove ljudske oblasti, obdobje, ko je bilo gospodarstvo postavljeno na socialistične temelje in ko sta se zlasti poudarjala značaj in vloga OF kot zveze delovnega ljudstva, delavcev, kmetov in delovne inteligence pod vodstvom Komunistične partije.

I.

Osvoboditev Slovenskega Primorja in Trsta ter imenovanje slovenske narodne vlade v Ajdovščini 5. maja 1945 sta pomenila začetek novih političnih razmer v Sloveniji, na katere se je slovensko osvobodilno gibanje pripravljalo od črnomaljskega zbora dalje. Ob prevzemu vlade se je Boris Kidrič ozrl predvsem na pomen tega trenutka. »V smislu zgodovinske pravičnosti je, da je nova Jugoslavija prav ob zlomu Hitlerjeve Nemčije žela eno svojih največjih zmag – osvoboditev Primorja, osvoboditev Trsta, Tržiča in Gorice.« Govoril je o neločljivi povezanosti Slovenije z narodi Jugoslavije, o tem, da ni svobodne Slovenije brez močne Jugoslavije, in o značaju nove vlade. »Nobena druga vlada ni danes mogoča na slovenskih tleh kot enotna vlada OF.« Ta vlada pa se bo borila proti narodnim izdajalcem, za utrditev zmage, njeno mesto v novi Jugoslaviji pa bo takšno, da bodo »vsedržavni, centralni organi prav tako in v isti meri nacionalni organi, kakor so in bodo nacionalni, federalni organi hkrati – organi jugoslovanske državne oblasti«.[3]

Narodna vlada Slovenije se je lotila dela takoj. Težko je reči, kolikšen je Kidričev delež pri delu NVS v prvih mesecih po osvoboditvi. Znano je načelno stališče, ki ga je IO OF sprejel že pred imenovanjem NVS, naj bo vlada kolektiven organ.[4] Nedvomno pa drži, da je Boris Kidrič pri odločitvah vlade imel veliko vlogo, deloma zaradi svoje funkcije, deloma pa zaradi svojih velikih organizatorskih sposobnosti in politične avtoritete. Pri reševanju vprašanj, ki so bila zastavljena celotni vladi, je bila praksa, da je Kidrič dal politično oceno situacije in osnovna izhodišča, potem pa so jih v razpravi še dopolnjevali in nato sprejemali kot skupne sklepe. Prve naloge, ki so se postavile slovenski vladi takoj po osvoboditvi poleg prevzema oblasti, kar je teklo po že prej sprejetem načrtu, so bile rešiti problem preskrbe, predvsem v mestih, ter vprašanje Trsta in Julijske krajine.

Ni treba posebej ponavljati, da je bila Trstu in Julijski krajini v tistem času posvečena glavna skrb slovenskih politikov, zlasti Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja. Prve Kidričeve analize situacije v Trstu maja 1945 nam kažejo, da se je zavzemal za čim hitrejšo normalizacijo razmer v njem (dovoz hrane in Unrinih pošiljk iz dalmatinskih skladišč, vprašanje transporta, obratovanje v tovarnah itd.) in predvsem za pravilne politične odnose do Italijanov v Trstu, pri katerih je bilo, po njegovih besedah, opaziti znake šovinizma.[5] Že v Ajdovščini je dejal: »Mi zaradi zločinov italijanskih fašistov in imperialistov ne gojimo prav nobenega sovraštva in prav nobene maščevalnosti nad italijanskim ljudstvom in italijanskimi narodi. Kot doslednim demokratom nam je popolnoma tuj, ostuden nam je sleherni nacionalni šovinizem. Nova Jugoslavija, svobodna in združena federalna Slovenija ne moreta biti in ne bosta zatiralec nacionalnih pravic italijanske narodne manjšine v okviru svojih meja, temveč sta lahko in bosta zgolj njihov pospeševalec in zaščitnik.«[6] Njegov namen je bil s pravilno politiko v Trstu pritegniti ne samo široke ljudske množice, temveč tudi premožnejše sloje. Stališče slovenske vlade je bilo tudi to, naj civilni organi oblasti čimprej prevzamejo upravo mesta od vojaške komande in naj se izvedejo volitve obratnih

1 Josip Vidmar, Boris Kidrič, Obrazi, Ljubljana 1980, str. 387.
2 Arhiv CK ZKJ (v nadaljevanju: A CK ZKJ), CK ZKJ III/9.
3 Boris Kidrič, Zbrano delo, 2, Ljubljana 1976 (v nadaljevanju: Kidrič, o. c.,), str. 296 in 306.
4 Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 5, Ljubljana 1973, str. 8.
5 Arhiv Slovenije, fond Predsedstva Narodne vlade Slovenije, seja Narodne vlade Slovenije (v nadaljevanju: AS, fond P NVS, seja NVS), 6. maja 1945.
6 Kidrič, o. c., str. 297.

zaupnikov ter teles samostojne sindikalne organizacije.[7] Pred 10. majem se je Boris Kidrič tudi prvič sestal z vodilnimi osebnostmi mesta Trst.[8] Na podlagi tega sestanka je sklepal, da so skoraj vsi Tržačani za priključitev mesta k Jugoslaviji. Sočasno je zaslediti tudi njegovo stališče, ki ga je med drugim objavil že aprila 1945 Aleš Bebler o avtonomiji mesta Trst v DFJ. Razgovori, ki jih je nato imel Boris Kidrič s tržaškimi industrialci 17. maja 1945, so privedli do sklenitve pogodb s tržaško industrijo, ostalo pa je še nerešeno vprašanje odnosov s tržaškim finančnim kapitalom, katerega sedež je bil izven Trsta in ki je imel odklonilno stališče do nove narodne oblasti.

Znan je nadaljnji razvoj na Primorskem. Junija 1945 so zasedale narodnoosvobodilne skupščine v Trstu, Tržiču in Gorici ter pokrajinska narodnoosvobodilna skupščina. Za ta čas je Kidričeva ocena ureditve demokratične oblasti v Trstu ugodna, bolj ali manj ugodno je bila urejena preskrba mesta, še vedno pa niso bila rešena vprašanja prometa in financ.[9] Kidrič je takrat opozarjal tudi na potrebo po ustanavljanju skupnih slovensko-italijanskih političnih organizacij. Po beograjsko-devinskem sporazumu pa so se stvari začele spreminjati. Slovenska politika je še dalje podpirala ustanavljanje avtonomnih in enotnih slovensko-italijanskih političnih organizacij, kar se je tudi uresničilo z ustanovitvijo Slovensko-italijanske antifašistične unije in Komunistične partije Julijske krajine[10] ter drugih, vendar so se razmere razvijale v škodo demokratičnemu povezovanju sil v coni A.

Po osvoboditvi Ljubljane in preostalega okupiranega slovenskega ozemlja sta se slovenskemu vodstvu zastavili dve temeljni nalogi, kot jih je opredelil Boris Kidrič, in sicer, utrditev zmage in prevzem oblasti v vsej Sloveniji po določenem načrtu in pripravi kadrov. Sam prevzem oblasti pa je terjal krepitev organizacij OF, saj je njihova naloga bila prevzeti vlogo oblasti do volitev v narodnoosvobodilne odbore (NOO) v krajih, kjer še ni bilo volitev pred osvoboditvijo. Še pred preselitvijo v Ljubljano je vlada zadolžila Borisa Kidriča, dr. Ferda Kozaka in Janeza Hribarja, naj pripravijo vladno deklaracijo, ki naj vsebuje idejnopolitični in delovni program vlade, ter jo predlože vsem ministrstvom.[11] Ta deklaracija nam ni znana, zato pa so znana Kidričeva stališča o prihodnjih nalogah in načinu dela, ko se je 14. maja 1945 obrnil na Slovence in Slovenke s svojim govorom: »Junakom borbe naj slede junaki dela.«[12] Vlada se je medtem 10. maja 1945 že preselila v Ljubljano in hitro je steklo delo njenih ministrstev. Sklenili so, naj se takoj začne organiziranje sindikata, naj se odpre univerza, naj uradništvo ostane na svojih mestih in nadaljuje delo (v skladu z uredbo zvezne vlade) ter naj se začne kampanja za preskrbo mesta.

II.

Že v začetku junija 1945. je Boris Kidrič ugotovil: »Prva doba po osvoboditvi, ki je narekovala konkretne vojaške in upravne ukrepe v svrho zavarovanja osnovnih stvari in ohranitve reda, je vsaj po objektivnih znakih pri kraju.«[13] Zato je opozoril na nove politične naloge in dejal: »nujna je potreba točne analize problematike sedanje dobe in njenih nalog. Zbiranje reakcije postaja opazno. Okornost in politična neizčiščenost naših odborov nudi možnost takega zbiranja. Potrebna je aktivizacija po vrhu in na terenu. Postaja nujno oddvojiti oblast od političnega gibanja in izraziti to v samostojnih organih.«[14] Ob tem je kritiziral tudi prve napake pri upravi, ki so se pokazale v tem kratkem času: »Pri nas se je vgradil birokratski centralizem, precej ga je v naših ministrstvih. Treba je ločiti vodstveno centralno delo od birokratskega centralizma ... Večina aktivistov iz osvobojenega ozemlja se je grozno napihnila ... Ta napihnjenost je ena osnovnih ovir za aktivizacijo ljudskih množic.«[15] Omeniti je treba, da je bila sprotna kritika lastnih in tujih napak ena vidnih lastnosti Borisa Kidriča v vsem tem obdobju. Zato so te pojave v začetku junija obravnavali po vrsti CK KPJ, IO OF in NVS. Na osnovi Kidričeve analize in predlogov so sprejeli sklepe, naj se po vseh poteh aktivirajo ljudske množice ob bistvenih problemih razvoja in naj se začne oblikovati nov tip aktivista. Sočasno je treba skrbeti za večjo ljudsko demokratizacijo, za seznanjenje ljudskih množic z vsemi ukrepi in odločitvami, zlasti s področja gospodarstva, pa tudi začeti kaznovati prestopke zoper narodno čast. Da bi omogočili čim hitrejše izvajanje sklepov, pa se je bilo treba čimprej lotiti priprav za kongres OF in za volitve v NOO.

Za izvajanje teh sklepov je junija in julija 1945 stekla široka politična aktivnost. V tej smeri so potekale tudi Kidričeva osebna prizadevanja in nastopi. Tako je 5. junija 1945 govoril na prvem velikem zborovanju aktivistov OF v Ljubljani, ki se ga je udeležilo

približno 400 aktivistov iz vse Slovenije. Devetega junija se je začel 2. kongres slovenske Protifašistične ženske zveze, na katerem je tudi spregovoril o teh vprašanjih: »Oblast, ki se danes gradi, uprava, ki danes posluje v Sloveniji, naše institucije, vse to ni nekaj nad narodom, nad ljudstvom. Vse to mora biti pristno narodno, mora biti pristno ljudsko ... Spregovoriti morajo vaši zbori volilcev. V naši ljudski demokraciji je vselej bilo in bo vselej mesta za konstruktivno kritiko. Naša ljudska demokracija je in bo temeljila na konstruktivni kritiki samega ljudstva.«[16]

Na gospodarskem področju so v Sloveniji poleti leta 1945 bila v ospredju zlasti vprašanja cen (maksimiranje cen), plač in mezd, zamenjave denarja, kreditiranje industrije in organizacije trgovske mreže. V splošnem so bila stališča Borisa Kidriča o tem taka: da je treba uskladiti politiko cen in mezd za vso Jugoslavijo, maksimirati cene izdelkov, ki so nujno potrebni za življenje, ostale pa dati na prosti trg, da je treba organizirati monopolno trgovino prek Navoda, ostalo pa prek trgovskih hiš, pri katerih naj bi država imela polovico kapitala. Že takrat je opozarjal sindikate, da ne smejo previsoko dvigati plač in mezd, ker bo prišlo do nesorazmerij med mezdami in cenami, ampak da jih je treba znižati in nato dvigati na podlagi produktivnosti. Temeljna opredelitev pa je bila: »Vse delo moramo osredotočiti na zgraditev industrije.«[17] To področje so takrat zvečine že upravljala ministrstva narodne vlade, saj je do jeseni bilo po Kidričevi oceni že 90 odstotkov industrije in bančništva v rokah države.

Jasno je, da je takšno nadaljevanje revolucionarne preobrazbe družbe v prvem povojnem obdobju privedlo tudi do nadaljnje politične diferenciacije. Obilica nujnega dela pri prevzemu oblasti je ta vprašanja v prvem mesecu po vojni potisnila ob stran. Vendarle je že kmalu po tem Kidrič ugotavljal, da izkušnje kažejo, da se kljub široki in enotni frontni politiki v taboru, ki nasprotuje politiki OF (poleg ostankov tistih iz narodnoosvobodilnega boja), zbirajo tudi že nekateri sloji, ki so jih prizadele spremembe na gospodarskem področju. Ves čas pa sta slovenska politika in Boris Kidrič obsojala vsakogar, ki je med narodnoosvobodilnim bojem tako ali drugače privolil v sodelovanje z okupatorjem, zato tega na tem mestu ni treba posebej navajati. Javno razkrinkavanje te dejavnosti se je začelo že proti koncu junija 1945, ko so se začeli prvi procesi proti vojnim zločincem in ko so začela delovati sodišča narodne časti.

Prav tako so znani potek, vsebina dela in vzdušje na prvem kongresu OF 15. in 16. julija 1945. Posebej je treba omeniti le to, da se je na kongresu zopet izkazalo že znano sodelovanje Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja pri formuliranju bistvenih prvin politike OF.

Edvard Kardelj je na kongresu dal analizo zgodovinske vloge in pomena enotnosti OF in njenih nalog pri obrambi demokratičnih pridobitev narodnoosvobodilnega boja, Boris Kidrič pa se je omejil na analizo treh bistvenih vprašanj dotedanjega razvoja, ki so bila v tistem trenutku še vedno aktualna. Ta so bila: 1. odnos OF do starih predvojnih političnih grupacij, 2. odnos OF do slovenske duhovščine in 3. razvoj OF iz začetne koalicije v enotno vseljudsko gibanje ter naloge OF. Manj znane pa so Kidričeve ocene tega kongresa. Poleg ugotovitve, da se je na kongresu izpričala enotnost OF in pokazal napredek organizacije OF na terenu zlasti tam, kjer je po osvoboditvi nastala na novo, je menil, da je bil kongres pomemben zato, ker: »V tej zaporednosti našega razvoja je ta kongres pomenil prelom v razvoju OF. Ta kongres pomeni prelom tudi v pogledu socialno politične vsebine OF. Ne prelom v tem smislu, da bi prišli na kakršno koli sektaško ožino, ampak v tem smislu, da je bil prvič dan jasen izraz dejstva, da je borba za narodno osvoboditev v svojih glavnih črtah, če izvzamemo Primorsko in Koroško končana,

7 Glej opombo 5.
8 Prav tam, 11. maja 1945.
9 Prav tam, 4. junija 1945.
10 Na podlagi poročila Borisa Kidriča je Centralni komite KPJ 30. junija 1945 sprejel sklep o ustanovitvi avtonomne komunistične partije za Trst in Julijsko krajino pod vodstvom Komunistične partije Slovenije. (A CK ZKJ, CK ZKJ III/4).
11 Glej opombo 5.
12 Kidrič, o. c., str. 308.
13 Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, fond P SNOS, fasc. 432, seja IO OF, 3. junija 1945.
14 Ibidem.
15 AS, fond P NVS, seja NVS, 4. junija 1945.
16 Kidrič, o. c., str. 328.
17 AS, fond P NVS, seja NVS, 11. julija 1945.

da pa gre sedaj za politično tvornost v osvobojeni domovini.«[18] Usodo naroda so v svoje roke vzele naše osnovne ljudske sile in se mora sedaj to ustvarjalno politično delo pokazati. Pokongresna kampanja pa naj teče po tehle točkah:

»1. Da ima edino OF pravico predstavljati slovenski narod,

2. na njenem ljudsko demokratičnem značaju,

3. poudarek je na bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov in

4. v zvezi z bratstvom in enotnostjo je treba popularizirati jugoslovanski kongres OF vnaprej.«[19]

Glede temeljnih točk, sprejetih na kongresu, se je na seji glavnega odbora OF razvila razprava, v kateri je Boris Kidrič posebej poudaril, da so temeljne točke nadaljevanje programa, sprejetega leta 1941, vsebujejo pa »tudi dokaz, da je tu nekaj novega, namreč nova ljudska demokracija, ne več v narodnoosvobodilni borbi v ožjem pomenu, ampak ljudska demokracija na istih osnovah, z istimi cilji, tudi z istimi nacionalnimi in domovinskimi cilji v fazi obnove, v fazi konkretnega gospodarskega, političnega in vsestranskega javnega dela«. Opozoril je na morebitno sektašenje in na zoževanje OF na terenu: »Te temeljne točke so preračunane in na širino osvobodilnega boja in na resnične potrebe naših delovnih množic in naše perspektive. Samo tako lahko dosežemo tisto, kar moramo doseči. Zato se je treba boriti, da imajo pozicije v OF osnovne ljudske množice in njihovi predstavniki in ne zamaskirana reakcija,«[20] in še enkrat opozoril na prvo točko organizacijskih načel, da ima v OF dostop brez omejitve vsak Slovenec, ki se ni pregrešil zoper narodno čast.

Drug pomemben dogodek poleti leta 1945, ki je zahteval veliko zavestnega dela od aktivistov OF in ob tem usmerjevalno in kritično besedo Borisa Kidriča, so bile volitve v NOO in predvolilna kampanja zanje. V objavljenem govoru, ki ga je Kidrič imel na ljubljanskem radiu 28. julija 1945, je razčlenil osmo izmed temeljnih točk OF in opozoril na pomen NOO kot temelja (osnove) vsenarodne in ljudske, vse državne oblasti, do AVNOJ. Ko je o teh volitvah govoril aktivistom OF na zborovanju 24. julija 1945, je v zvezi z volitvami analiziral tudi napake na terenu: »Predvolilna kampanja ni bila prav posebno izvedena, tako kakor bi morala biti. Nekateri naši aktivisti si niso na jasnem o razliki med starimi strankarskimi volitvami in današnjimi volitvami ... Potrebno je, da se volilna množica opozori, da so v svojih predlogih pri izbiri kandidatov zares svobodni.«[21] Treba je stopnjevati občutek demokratičnosti, povezati predvolilno kampanjo z razpravo o problemih na terenu, kandidatno listo pa ima pravico postavljati »vsaka organizacija, ki se je udeležila narodnoosvobodilne borbe« (sindikati, mladinska organizacija in AFŽ), toda moč in enotnost OF je v tem, da se vse organizacije, ki imajo pravico sestaviti kandidatne liste, zedinijo in postavijo enotno kandidatno listo. Rezultate volitev je Kidrič kasneje ugodno ocenil, saj je od 95,8 odstotkov volivcev, ki so se udeležili volitev, poprečno 90 odstotkov glasovalo za kandidate OF. Kljub temu pa so, po njegovi oceni, še vedno ostali pojavi, kritizirani že v začetku junija – oblastniško obnašanje aktivistov, birokratizem, pojavi partikularizma, opaziti je bilo beg uradništva iz proizvodnje, profesionalizem v množičnih organizacijah – pojavi, ki so celo sprožili vprašanje, kako bo mogoče financirati tolikšen aparat. O njihovi teži nam priča tudi to, da se za njihovo reševanje ni zavzemal le Boris Kidrič osebno, ampak, da je o njih razpravljal tudi CK KPS na svoji seji 3. avgusta 1945 in sprejel stališče, da se je treba na vseh frontah (vlada, množične organizacije) boriti proti širjenju politične in upravne birokracije, za zdrav odnos do dela, proti partikularizmu (težnje po samostojnih okrožnih republikah) in za pravilno tolmačenje gospodarske politike.[22]

Zato so se zastopniki NVS avgusta 1945 sestali najprej s predstavniki delavstva, nato kmetov in potem še s predstavniki trgovcev in zadružnikov. Delavcem je Boris Kidrič govoril o tem, da si mora delavec bolj prizadevati za obnovo, zato pa je treba dvigniti njegovo politično in gospodarsko zavest o tem, kakšen mora biti njihov odnos do nove države, o tem, da je treba pobijati težnje po enakih plačah, o požrtvovalnosti in nalogah sindikatov. Za odpravljanje napak pa je treba gojiti konstruktivno kritiko kot bistveno vsebino ljudske demokracije.

Zadnje je poudaril tudi predstavnikom kmetov, ki se morajo zato boriti v NOO in aktivirati množice ter se truditi za prosvetljevanje vasi. Predstavnikom trgovcev in zadružnikov pa je govoril o privatni pobudi v korist skupnosti, o tem, da državni sektor noče biti v nasprotju s privatnim. »Ustanovila se je vrsta družb, v katerih sodelujeta državni in privatni kapital. Vsi imate možnost

sodelovati v teh družbah in s svojim deležem tudi tam, kjer se angažira državni gospodarski sektor... Privatno iniciativo trgovcev, ki je v korist skupnosti, bomo pospeševali in zadružništvo, ki pomeni v samopomoči organizirano ljudsko silo bomo podpirali. Proti napačnim metodam pa bomo nastopali z vsemi dopustnimi sredstvi.«[23]

S stališča reševanja teh problemov pri graditvi nove družbe, predvsem pa s stališča načel razvoja nove ljudske oblasti in socialističnega gospodarstva ter mobilizacije za njihovo izvajanje je treba analizirati Kidričeve številne govore v tem času, ko je nastopal na zborovanju slovenskega sokolstva 8. julija 1945, na zborovanju železničarjev 12. julija, na 4. plenumu slovenskih kulturnih delavcev 4. avgusta, na prvem slovenskem fizkulturnem zletu sredi avgusta, ob zakonu o amnestiji. Večje diferenciacije znotraj frontne politike ni opaziti v teh prvih mesecih, razen mogoče glede pojava samostojne sindikalne linije in glede koncepta zadružne politike, kar pa je bilo doslej še vse premalo raziskano. Prav tako je verjetno realna ocena, da takrat v Sloveniji še ni bilo večje polarizacije med politiko nove države in t. i. reakcijo, o čemer priča Kidričeva ocena iz avgusta 1945, da reakcija še ni izoblikovana. Za posamezne take pojave na terenu je Kidrič pripisoval krivdo tudi »slabosti naših kadrov«.

Septembra 1945 so se po koncu in na podlagi sklepa kongresa Ljudske fronte Jugoslavije in Začasne ljudske skupščine začele priprave za volitve v Ustavodajno skupščino. Govor Borisa Kidriča na predvolilnem zborovanju 16. septembra 1945 v Ljubljani, kjer je kandidiral, se je časovno ujemal tudi z odhodom jugoslovanske delegacije na mirovna pogajanja v London. Zato je Kidrič, kot že večkrat, govoril o boju Slovencev in Hrvatov in vseh jugoslovanskih narodov, da bi bil ves naš narod združen v novi Jugoslaviji. »To je naša osnovna pravica, ki nam gre tudi po načelu samoodločbe narodov, kajti tako slovensko kakor italijansko demokratično ljudstvo v teh krajih (Slovensko Primorje, Trst, Gorica in Istra) je več kot enkrat glasno in javno izrazilo, da želi biti združeno v Titovi demokratični, ljudsko-demokratični Jugoslaviji.«[24] Bistvo volitev pa je bilo po njegovem v tem, da ljudstvo odgovori na vprašanje, ali hoče vrnitev k staremu (katerega nadaljevalec je opozicija, ki nastopa v Beogradu) ali pa tisto novo, kar se je porodilo v narodnoosvobodilnem boju in dalo oblast v roke ljudstvu.

Ko je ob tej priložnosti govoril o pomenu OF v Sloveniji, je posebej poudaril, da je danes nemogoče reči, da pomeni OF prevlado katerekoli struje, ki jo sestavljajo, temveč pomeni zlitje dobrih patriotov in poštenih državljanov ter bo, kot vselej, nastopala enotno. Poleg tega je zopet pozval ljudstvo, naj s konstruktivno kritiko pomaga odpraviti napake na terenu, ki so posledica neizkušenosti kadrov. Sočasno je o teh napakah sklepalo tudi partijsko vodstvo Slovenije in se izreklo proti sektašenju na terenu (črtanje iz volilnih seznamov) in za boljše pojasnjevanje aktualne problematike, pa še o političnih pripravah za sestavljanje seznamov kandidatov. V okviru teh priprav je Boris Kidrič nekajkrat ponovil načelno stališče, da mora postati organizacija OF žarišče javnega življenja, sindikat pa politično žarišče v tovarnah. »Sindikat bi moral biti jedro OF, jedro oblasti« ter regulator in motor konstruktivne kritike.

Vsaj omeniti je treba tudi Kidričeva prizadevanja za urejanje odnosov s katoliško cerkvijo v Sloveniji. Bolj ali manj so znana stališča, ki jih je Kidrič zastopal na svojih srečanjih z lavantinskim škofom Tomažičem in s predstavniki ljubljanske duhovščine, ki so mu izročili spomenico poleti 1945 in ki jih je izrazil v odgovoru na to spomenico.[25] Za nadaljnje urejanje teh odnosov je Predsedstvo NVS sprejelo stališče, da je treba spremeniti vlogo in ustroj verske komisije, ki naj postane organ NVS, tako da bodo njene funkcije ne samo posvetovalne, temveč tudi urejevalne. Imenovanje te verske komisije, ki naj bi se izvršilo 1. oktobra 1945, pa je za nekaj časa odložilo branje pastirskega pisma 30. septembra 1945 v cerkvah po Sloveniji. Pismo je bilo nepričakovano, saj

18 AS, fond NVS, tiskovni urad, Ocena dela prvega kongresa slovenske OF in smernice za bodoče delo.
19 Ibidem
20 Prav tam.
21 AS, fond NVS, tiskovni urad, Glavne misli iz govora na zborovanju aktivistov v frančiškanski dvorani.
22 Zgodovinski arhiv CK ZKS (v nadaljevanju: ZA CK ZKS), fond KPS, fasc. 2.
23 Kidrič, o. c., str. 387.
24 AS, fond NVS, tiskovni urad, Govor na prvem zboru volivcev na Kongresnem trgu v Ljubljani.
25 Kidrič, o. c., Odgovor na spomenico zastopnikov duhovščine.

se o njem cerkvene oblasti niso poprej obrnile na NVS, na terenu pa je zbudilo različne odzive. Nekateri duhovniki ga niso hoteli brati, drugi so ga brali le deloma, verniki so zapuščali cerkev in duhovniki, ki so sodelovali v OF, so bili ogorčeni. V taki situaciji je Boris Kidrič ocenil, da gre za provokacijo iz tujine in da ji ne kaže nasedati in se spuščati v boj z duhovščino. Predlagal je, naj napredna duhovščina o tem da izjavo, sam pa je na očitke, izrečene v pismu, odgovoril v svojem intervjuju.[26]

Prav takrat je slovenska vlada pripravljala še dva pomembna ukrepa. Sklenila je ustanoviti svoj urad za gospodarski načrt. Boris Kidrič je to odločitev utemeljeval tako, da so nastopile drugačne potrebe v gospodarstvu, kažejo pa se pomanjkljivosti na tem področju tako v Sloveniji kot v Jugoslaviji. Če je v prejšnjih dobah prevladovala privatna pobuda, sedaj novi sistem zahteva načrt, ki ga ni. Njegovo mnenje je bilo, da je tak urad treba najprej ustanoviti v eni zvezni enoti, saj mora gospodarski načrt rasti od spodaj navzgor.[27] Drug tak organ, katerega ustanovitev je predlagala NVS in je potem v resnici bil ustanovljen januarja 1946 (v skladu z zvezno zakonodajo), je bil državni urad za kontrolo pri NVS, z nalogo ugotavljati, kako se izvajajo sklepi oblasti na terenu.

Za konec tega drugega razdobja je značilna ocena Mihe Marinka na 2. kongresu OF leta 1948, ki razjasnjuje to stopnjo razvoja OF. »To je bil čas, ko so se stari hlapci reakcije skušali prilagoditi novim pogojem in z demokratskimi frazami ter z dejanjem skušali osporavati upravičenost nadaljnjega obstoja OF: ti ljudje so trdili, da je OF ‚slučajna politična tvorba', špekulantsko so sicer priznali, da je bila v času narodnoosvobodilne borbe koristna in potrebna, da pa je po osvoboditvi odvisna, oziroma, da bi jo bilo treba vrniti na prvotno koalicijsko obliko. Pojavljali so se razni na novo pečeni ‚demokrati', ki so skušali opravičevati potrebo parlamentarne opozicije ‚kot bistvenega elementa demokracije', kakor so jo sami pojmovali in želeli, da bi na ta način dosegli namene poražene reakcije in cilje njihovih inozemskih gospodarjev, da bi se dokopali nazaj na oblast in ogoljufali ljudstvo za priborjene pridobitve. Pred Osvobodilno fronto je bila takrat naloga, preprečiti vse take poizkuse, ki bi mogli dovesti samo do strašne državljanske vojne ... Združevanje reakcije in njeno povezovanje z zunanjimi odkritimi sovražniki je samo po sebi narekovalo poglabljanje idejne enotnosti OF.«[28]

III.

Po volitvah 11. novembra 1945, ki so prinesla veliko zmago Ljudske fronte Jugoslavije, se je v Ljubljani 22. novembra sestala partijska konferenca KPS. Glavna referata na njej sta imela Edvard Kardelj, o naukih iz volitev in volilne kampanje, in Boris Kidrič, o odnosu Partije in OF. Ker sta bila oba ključnega pomena za prihodnjo partijsko politiko, je treba iz njih povzeti vsaj glavne misli.

Edvard Kardelj je na prvem mestu ugotavljal, da volilni rezultati pomenijo resnično zmago, ker dokazujejo tesno povezanost OF in Komunistične partije z ljudskimi množicami in so velikega mednarodnega pomena za Jugoslavijo. Vendarle pa morajo komunisti ob tem izluščiti tudi nauke in negativna dejstva, proti katerim se je treba boriti, in napraviti pravilne sklepe in stališča za naprej. Nato je analiziral te napake v Sloveniji. Bilo je pričakovati večjo volilno udeležbo in število oddanih glasov za Ljudsko fronto Jugoslavije. To se ni zgodilo zato, ker ni bilo pravilno ugotovljeno, kje so glavne sovražnikove sile, in so bile marsikje presenečene celo partijske organizacije. Premalo so bili razkrinkani ostanki hitlerizma in duhovščine, posebno tam, kjer se ta med narodnoosvobodilnim bojem ni razkrinkala. Vladal je neverjeten liberalizem do včerajšnjih sovražnikov, ki si je ponekod ustvaril pozicije celo v partijskih vrstah, ki je izviral iz slovenske bolezni uradnikovanja, namesto da bi spremljali življenje. Zato so bili taki rezultati volitev mogoči le tam, kjer je partijska organizacija postala oportunistična, socialdemokratska, kjer se je razvil gnili liberalizem dovčerajšnjega sovražnika. Nemogoče je bilo v taki situaciji pričakovati, da se razredni sovražnik ne bi aktiviziral. »Govoriti danes o popolni enotnosti v takšni situaciji je čisto nemogoče fraza in ker je bilo teh fraz o enotnosti preveč in premalo stvarne analize položaja se je sovražniku posrečilo, da je napravil akcijo proti nam. Navajeni smo bili raznih oblik borbe, ali kdorkoli je bil proti nam, je bil več ali manj zvezan z belo gardo in ga je bilo lahko razkrinkati. Danes je stvar drugačna.«[29] Ko je ocenjeval oblike in metode dela, se je zavzel za take oblike, da se bo vsak posameznik zavzel za OF; zbuditi mu je treba demokratično zavest in ga mobilizirati zlasti ob socialnih vpraša-

njih. Sklenil je: »Vedeti moramo, da obstoji enotnost slovenskih ljudskih množic, organizacijsko zajetih v Ljudsko fronto, da pa enotnosti slovenskega naroda ni in je ne more biti, ker je reakcija pripravljena se boriti na nož z nami.«[30] Boris Kidrič je ta stališča v svojem referatu dopolnil s praktičnimi ugotovitvami, da se je ponekod na terenu razblinila vodilna vloga Partije, da se je razvijala ločeno od OF. Delo pa bi moralo biti pobuda za OF. Kritiziral je nebudnost do reakcije, pojave nacionalizma, malomeščanske vplive in ocenil, da se je za množice treba še vedno boriti. Ta kritika je letela na pomanjkanje pravih organizacijskih oblik OF, ki je še vedno gibanje, in opozorila na pomanjkljivosti tudi pri drugih množičnih organizacijah. Jasna je bila ugotovitev in formulacija obeh referentov, da mora biti fronta zveza delavcev, kmetov in delovne inteligence z revolucionarno vsebino. Velik poudarek je bil dan na konferenci odpravljanju organizacijskih pomanjkljivosti (premalo kolektivnega dela in uveljavljanja demokratičnega centralizma, discipline in odgovornosti) in kritizirano je bilo oblastno obnašanje nekaterih komunistov. Ko je nekoliko kasneje Kidrič govoril o isti temi, je ugotovil: »Res je, edino OF predstavlja slovenski narod in njegove interese, ampak OF je hkrati in predvsem sedaj v pogojih osvobajanja *razredna organizacija.*«[31]

V luči tega je treba razumeti tudi Kidričevo analizo v Slovenskem zborniku, ko sklepa: »Kakor seveda velja in bo veljala v Osvobodilni fronti svoboda svetovnega nazora, tako bi bilo skrajno nevarno in škodljivo potencirati nazor v nasprotju z idejnimi, teoretičnimi in taktičnimi izkušnjami, ustreznimi resnično znanstveni družbeni analizi ter na tak način ta nazor tudi znotraj Osvobodilne fronte vpreči v reakcionarni voz.«[32]

Ker so bili na tej konferenci in že nekajkrat prej in pozneje tudi v zvezi z ustavno kampanjo kritizirani pojavi nacionalizma oz. šovinizma v Sloveniji, je treba na tem mestu upoštevati tudi Kidričeva stališča o nacionalnem vprašanju, objavljena bolj celovito v Slovenskem zborniku 1945. »Nacionalno vprašanje znotraj FLRJ ne more priti nikoli več v *ospredje,* ker je kratko malo rešeno ... Z vnašanjem in zbujanjem nacionalističnih ostankov se bo (reakcija) trudila ljudskim množicam zakriti, da so danes v ospredju – politična in socialna vprašanja Republike.« Novi, jugoslovanski patriotizem pa ne bi mogel »kakorkoli prizadevati nacionalna čustva posameznih jugoslovanskih narodov, osvobojenih in enakopravnih, s polno možnostjo lastnega nacionalnega razvoja, varovano po skupni ljudski domovini – FLRJ«.[33]

Decembra 1945. je tekla v Sloveniji t. i. »ustavna kampanja«, razprava o predlogu ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije. Med najrazličnejšimi vprašanji, ki so se postavljala v razpravi na terenu, so bila najbolj pogosta dvoja. Prvo, ki ga je zastavljala katoliška cerkev in tako agitirala proti ustavi, je zadevalo ustavno načelo ločitve cerkve od države in prepovedi proučevanja verouka v šolah. Druga pa so se nanašala na to, ali je v ustavi dovolj zajamčena nacionalna svoboda in zakaj ni upoštevano načelo samoodločbe narodov, vštevši pravico do odcepitve. Boris Kidrič je na ta vprašanja odgovarjal z že znanimi stališči. Pravilna rešitev nacionalnega vprašanja v novi Jugoslaviji je v tem, da so narodi zares enakopravni, da je enkrat za vselej izključena hegemonija kateregakoli naroda ter da morajo ta trenutek biti v ospredju socialna in politična vprašanja. Zanimiv je predlog iz razprave o možnosti ustanavljanja strokovnih svetov pri zveznih ministrstvih, v katerih bi bili predstavniki posameznih zveznih enot. Nanj je Boris Kidrič takole odgovoril: »Svet iz federalnih edinic za vso zvezno vlado je narodna skupščina ... Čim imaš ljudski sistem, potem moč skupne države v ničemer edinic ne ovira, nasprotno, edinicam daje večje možnosti. Npr. tako nesmiselno gledanje se pojavlja dostikrat pri gospodarskem vprašanju ... Samo iz skupne moči države, samo iz njene skupne gospodarske moči, lahko mi, ko bomo začetne težave premagali, ko bomo začeli iti na široko, samo iz te skupne moči

26 Kidrič, o. c., Intervju o pastirskem pismu.
27 AS, fond P NVS, seja NVS, 1. oktobra 1945.
28 Slovenski poročevalec, 28. aprila 1948.
29 ZA CK ZKS, fond CK KPS, fasc. 2.
30 Ibidem.
31 ZA CK ZKS, fond CK KPS, fasc. 10, Referat na konferenci republiškega partijskega aktiva, 23. decembra 1946.
32 Boris Kidrič, Razredna logika v narodnoosvobodilnem gibanju, Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1946, str. 59.
33 Kidrič, o. c., str. 58.
34 ZA CK ZKS, fond Borisa Kidriča, fasc. 3.

lahko zagotovimo popoln razmah posamezne republike.«[34] Glede ločitve cerkve od države je dejal, da je ta naperjena predvsem proti reakcionarnim manevrom klera, da pa je od cerkve same odvisno, kakšni bodo po izvedeni ločitvi konkretni odnosi med cerkvijo in državo.

V tem času in v okviru splošnih prizadevanj se je tudi Boris Kidrič zavzel za izboljšanje trgovine in preskrbe v Sloveniji. Ugotavljal je, da je stanje zelo slabo, za kar je bilo deloma krivo ministrstvo za trgovino in preskrbo, deloma pa premajhna angažiranost terenskih organizacij za pravilno reševanje tega vprašanja. Zato se je skliceval na požrtvovalnost in skromnost ljudskih množic. »Poleg našega političnega dela in graditve je danes problem oskrbe osnovni problem, ki mu je treba posvetiti izredno veliko pozornost ne samo s strani naših upravnih organov in organizacij OF, ampak v sami zavesti ljudskih množic in s strani samega našega zares zavednega in stvari predanega človeka.«[35] Zato je tudi v svojih javnih nastopih napovedal oster boj proti špekulaciji, saboterskemu škodljivstvu, kraji državnega premoženja in se zavzel za zaostrovanje pri odkupni politiki.

Narodna vlada Slovenije pa je za odpravljanje takih napak že v začetku januarja 1946 osnovala kontrolno komisijo z inšpektorji po ministrstvih, da bi zagotovila učinkovito kontrolo nad delom organov državne uprave, njenih ustanov, podjetij ter zatiranje zlorab in razsipanje družinskega premoženja.[36]

Razprava o proračunu v začetku leta 1946 pa je nudila priložnost za oceno nepravilnosti preteklega dela. Boris Kidrič je trdil, da imajo ministrstva premajhen pregled nad delom podjetij in nepravilno vključujejo podjetja v svoj proračun. Podjetja morajo biti samostojne ustanove, pa če so tudi državna, medtem ko se mora birokratski aparat vzdrževati iz dohodkov skupnosti. Ugotovil je, da je birokratski aparat, kot se je izkazalo v proračunu, daleč presegel aparat v stari Jugoslaviji. Vzroke za to je treba, po njegovem, iskati v tem, da na začetku ni bilo motoče ugotoviti točnega stanja, da so prevzeli ogromno starega aparata in da ne pri odborih in ne pri ministrstvih ni bilo izvedeno ločevanje funkcionalnih od operativnih del.[37]

Že zelo zgodaj je Kidrič opozarjal, da bo treba izvesti komasacijo ljudskih odborov. Jeseni 1945 je NVS na podlagi analize delovanja NOO zadolžila svoj oddelek za izgradnjo narodne oblasti, naj prouči možnosti za povečanje krajevnih enot; predlagali so obseg od 1000 do 1500 prebivalcev. Komasacija je bila izvedena spomladi 1946 in kmalu za njo še reorganizacija okrajev in okrožij. Bistvo te reorganizacije in vzroke zanjo je Boris Kidrič ocenjeval takole: »Postalo je dejstvo, da ljudski odbori niso imeli nobene oblasti. Tako je naš samoupravni (izraz ni povsem točen) obstoj ljudskih odborov, s katerim se toliko ponašamo ... samo na papirju. Posli in kontrola se ne vrše preko ljudskih odborov ampak samo preko birokracije.«[38] Reorganizacija pa naj bi zagotovila, da bo celoten izvršni odbor ljudske oblasti nosil odgovornost za svoje poslovanje in se pri tem opiral na pomoč množičnih organizacij pri svojem delu. Pri tem je poudaril temeljna načela »naše državne zgradbe«, ki so »nedeljivost oblasti, ljudski odbori – resnični organi državne oblasti in demokratični centralizem. Ne smemo pa iti v drugo skrajnost in ustvarjati okrožne in okrajne republike, k čemur so zelo nagnjeni naši politiki. Pri tem je treba tudi pravilno, kajti marsikje ni bilo tako, razločevati, kaj so državna podjetja in kaj državna uprava (operativno plat je treba izločiti od državne uprave in jo dati podjetjem).

Spomladi leta 1946 je v Sloveniji tekla tudi akcija za izpopolnjevanje sistema zadružništva zlasti na področju nabavno-prodajnih zadrug. Zaradi pojavov oskrbovanja mimo okrožnih odborov so se ustanavljale okrožne blagovne centrale za razdeljevanje blaga na veliko, za vnovčenje kmečkega blaga in zlasti za povezovanje zadružnega z državnim trgovinskim sektorjem, pa tudi za razdeljevanje blaga zasebnemu sektorju. O sprejeti politiki velikih državnih trgovinskih podjetij je Boris Kidrič trdil: »Jaz osebno sem proti temu, da se osnujejo velika državna gospodarska podjetja. Večkrat so ta podjetja upravičena in potrebna, toda če so sama sebi namen in če jih je preveč, podražujejo to ceno produktom na škodo malega človeka ... Kjer so taka podjetja potrebna, bodo posle opravile zadruge.«[39]

V skladu z že prej ugotovljeno potrebo po odpravljanju napačnih pojavov na vrhu in na terenu je IO OF marca 1946 na podlagi Kidričevega referata o nalogah OF ugotovil, da aktiv OF pri reševanju posameznih problemov večkrat pada iz ene skrajnosti v drugo, iz oportunizma v sektaštvo, kar se je pokazalo zlasti pri izvajanju agrarne reforme. Kritiziral je nebudnost aktivistov do notranjih in zunanjih sovražnikov, pojave biro-

kratskega centralizma in samoslovensko ozkost v odnosu do skupne države. »Ostanke ozkega nacionalizma je treba premagati z novim patriotizmom delovnih ljudskih množic. Aktivisti morajo dvigati delovni polet, vnesti več pestrosti v tekmovanje in stopnjevati iniciativnost pri delu, zato je treba premagati tendence po ponočevanju in prekomernem veseljačenju, ki se pojavljajo ponekod med članstvom.«[40]

V svoji zadnji analizi političnih razmer v Sloveniji, tik pred odhodom v Beograd 16. junija 1946, je Kidrič med drugim opozoril še na eno novo komponento reakcionarnega delovanja, o kateri je govoril frontnemu in partijskemu vodstvu, ko mu je zaželel uspeha pri prihodnjem delu. V okviru širše analize mednarodnih razmer, prizadevanja mednarodnih naprednih sil, predvsem Sovjetske zveze in Jugoslavije, za mir in na drugi strani politike reakcionarnih, imperialističnih sil, zlasti Vatikana, je opozoril na njihovo podpiranje reakcije v Jugoslaviji. V tem okviru je v Sloveniji opaziti, poleg delovanja reakcionarne katoliške duhovščine, tudi organiziranje ostankov katoliške sredine narodnoosvobodilnega boja, zlasti inteligence. To velja zlasti za tiste katoličane, ki »so danes na stopnji 1942/43 –,« ki »niso preživeli razvoja tistih katoličanov, ki so z nami sodelovali«. Njihova prizadevanja boriti se proti enotnosti OF, za izoliranje OF od Komunistične partije, pod krinko boja proti klerikalizmu, je imenoval neoklerikalizem. »Tendenca reakcije je danes pri nas izlesti v legalnost: obnoviti religiozno življenje v politične namene in se politično zaktivizirati, aktivizirati sredinske elemente, obrobne elemente, kakor tudi kolebajoče v OF pridobiti na svojo stran. Radi tega je opaziti močno pojačano borbo proti KP in poskuse razbijanja OF. Osnova našega delovanja mora biti v enotnosti OF, sektaštvo in oportunizem, ki se danes kažeta pri nas, s tem, reakcionarnim stremljenjem le pomagata, jih pa ne povzročata . . . Treba je dokazati, da ti ljudje nimajo nobene pravice kaj zahtevati, izrabljali so religiozna čustva resnično vernih ljudi v svojo politiko.«[41] Zato je pozval katoličane v OF, naj se angažirajo pri razkrinkavanju neoklerikalizma ter naj se na terenu razpravlja o tem. Prav zato pa je bilo treba tudi poživiti delo naprednih ljudi v OF, organizirati aktive OF, spodbujati ideološko delo, Partijo pa očistiti malomeščanskih elementov in se sočasno z bojem proti klerikalizmu, boriti proti sektaštvu.

Kidrič je po svojem odhodu v Beograd svoje delo posvetil pretežno gospodarski politiki, vendar se je večkrat vračal v Slovenijo in sodeloval na vseh ključnih sejah partijskega in frontnega vrha, zlasti pri oblikovanju politike OF. Namesto sklepov k še vedno nepopolnemu prikazu Kidričeve vloge v prvem letu po vojni, naj opozorimo, da bi ga morali v prihodnosti dopolnjevati z vsemi tistimi viri, ki so nam še neznani.

35 Ibidem.
36 AS, fond P NVS, seja NVS, 5. januarja 1946.
37 Ibidem.
38 AS, fond P NVS, Govor na konferenci ljudskih odborov.
39 Ibidem.
40 Slovenski poročevalec, Seja IO OF, 24. marca 1946.
41 Arhiv Jugoslavije, fond NFJ, fasc. 4, Poročilo o političnem položaju na seji IO OF, 13. junija 1946.

»KIDRIČU SO BILI TUJI SKONSTRUIRANI MODELI IN HIPOTEZE. VSELEJ JE PREVERJAL REZULTATE PREDLOŽENIH REŠITEV V PRAKSI IN ZAHTEVAL NJIHOVO KRITIKO TER NJIHOVO POPRAVLJANJE ALI OPUŠČANJE, ČE SO SE ALI KO SO SE POKAZALI NEUSTREZNI. ZATO JE TUDI TEŽKO PRIČAKOVATI USTREZNE REZULTATE PRI OCENJEVANJU DELA BORISA KIDRIČA ALI PRI UPORABLJANJU NJEGOVIH STALIŠČ IN TAKRAT PREDLAGANIH REŠITEV ZA RAZVIJANJE IN IZPOPOLNJEVANJE NAŠEGA SAMOUPRAVNEGA SISTEMA, ČE SE TEGA DELA LOTIMO DRUGAČE, KOT SE GA JE ALI KOT BI SE GA LOTIL ON SAM. SAMO DOSLEDNA USTVARJALNA UPORABA MARKSISTIČNE METODE LAHKO DA REZULTATE, KI BODO DELO IN MISEL BORISA KIDRIČA V NJEGOVEM ČASU IN NJEGOV POMEN ZA NAŠ KASNEJŠI DRUŽBENI RAZVOJ, PA TUDI ZA DANAŠNJI ČAS – POSTAVILI NA MESTO, KI GA ZASLUŽI, Z NJEGOVIM DELEŽEM V DRUŽBENEM RAZVOJU SOCIALISTIČNE JUGOSLAVIJE TER V REVOLUCIONARNIH IZKUŠNJAH NAŠEGA IN MEDNARODNEGA DELAVSKEGA GIBANJA.«

Sergej Kraigher, 1978

dr. Viljem Merhar

Vloga Borisa Kidriča pri nastajanju našega samoupravnega družbenoekonomskega sistema

Ko se danes, sto let po Marxovi in trideset let po Kidričevi smrti, oziramo v čas nastajanja našega novega samoupravnega družbenoekonomskega sistema, v leta 1948–1952, ne moremo mimo *temeljne ocene*, da smo z novim samoupravnim družbenoekonomskim sistemom prav Jugoslovani revolucionarno inovirali procese graditve socializma ter s tem bistveno prispevali k rehabilitaciji idej o socializmu in s tem znanstvenega marksizma, ki so se bile pri praktični graditvi diskvalificirale zaradi stalinističnih deformacij, ki jih je treba povezovati s sistemom primarne socialistične akumulacije ter z državnocentralističnim upravljanjem in vodenjem gospodarstva in družbe.

Pri utemeljevanju te ocene si moramo priklicati v spomin poglede klasikov marksizma na novo socialistično družbo in analizirati razmere v družbah, ki so stopile na pot socialistične graditve kljub razmeroma nerazvitim produktivnim silam. Do radikalnega in revolucionarnega propadanja kapitalizma je namreč prišlo v »kapitalistični periferiji«, to je v družbah, v katerih so se zaradi teženj kapitalizma, da bi postal svetovni sistem, svetovna kapitalistična protislovja med produktivnimi silami in zaostalimi produkcijskimi odnosi, najbolj zaostrila. Reševanje teh protislovij je spodbujalo procese ideološke revolucije – oblikovanje revolucionarnega proletariata, ki je skupaj s prevladujočim kmečkim prebivalstvom in napredno inteligenco izbojeval socialistično revolucijo in se po prvem dejanju socialistične države oz. diktature proletariata, po ekspropriaciji ekspropiatorjev, usmeril v graditev socializma, v ekonomsko revolucijo.*

S to logiko uresničenih proletarskih revolucij pa se niso uresničile klasične marksistične napovedi, da bo do proletarskih revolucij prišlo v deželah z najrazvitejšimi produktivnimi silami na evropskem Zahodu. Zato se tudi niso mogle uresničiti vse napovedi klasikov marksizma o novi socialistični družbi kot prvi fazi komunistične družbe. To je tudi navrglo dilemo o graditvi socializma v razmerah relativno zaostalih produktivnih sil.

S to dilemo smo se zgodaj soočili tudi v naši družbi. Pri njenem teoretičnem in praktičnem reševanju je imel opazno vlogo Boris Kidrič, ki nam je zapustil znanstveni prispevek h graditvi politične ekonomije socializma. Prav ta Kidričeva vloga pri nastajanju

GRADITEV SOCIALIZMA V RAZMERAH RELATIVNO ZAOSTALIH PRODUKTIVNIH SIL

našega samoupravnega družbenoekonomskega sistema in njegov teoretični prispevek k reševanju problemov graditve socializma v razmerah z manj razvitimi produktivnimi silami, bosta predmet naše teoretične pozornosti v nadaljevanju.

KLASIKI MARKSIZMA O SOCIALIZMU IN SOCIALISTIČNA STVARNOST

Klasiki marksizma nam o novi komunistični družbi, ki bo zakonito sledila kapitalistični, niso dali kdove kakšnih konkretnih napovedi. Menili so, da bodo novo družbo gradili ljudje, ki bodo v tej družbi živeli, in da bo zakonito nastopil socializem kot prva faza komunizma v družbah z visoko razvitimi produktivnimi silami. V teh družbah da bo že v prvi fazi komunizma – socializmu – odpadla blagovna produkcija, ker bodo svoje produkcijske probleme reševale na zavesten, to je planski način. V socializmu se bo uresničevalo tudi socialistično nagrajevanje po delu, ker bodo odpravljene izkoriščevalske oblike lastnine nad produkcijskimi sredstvi. Z odpravo odtujenosti producentov od produkcijskih sredstev bo omogočeno nastajanje asociacij neposrednih producentov, v katerih se bo na temelju družbene lastnine na nov socialistični način združevalo delo s produkcijskimi sredstvi. Klasiki marksizma so za socializem – diktaturo proletariata, diktaturo večine nad manjšino – tudi predvidevali državo v procesu odmiranja.

Vse te marksistične napovedi o socializmu, ki so jih klasiki marksizma povezovali z visoko razvitimi produktivnimi silami, pa se niso mogle uresničiti pri graditvi socializma z zaostalimi produktivnimi silami. Tako so zaradi taktičnih potreb pri graditvi socializma enostransko razlagali značilnosti socialistične družbe, kakršne so predvidevali klasiki marksizma. To je vodilo v revizijo marksizma in njegovo ideologizacijo, ki naj bi služila za teoretično podpiranje oziroma apologijo socialistične ekonomike in predvsem ekonomske politike v procesih graditve socializma.

Procesi primarne socialistične akumulacije so namreč zahtevali poudarjeno ekonomsko vlogo države, ki ji je ustrezal koncept naturalnega gospodarstva s centralno plansko obliko reševanja družbenoekonomskih problemov. V tem smislu naj se družbenoekonomski produkcijski problemi rešujejo zavestno plansko, planiranje pa se je v takih razmerah ocenjevalo kot temeljno socialistično zakonitost. Z odpravo blagovne produkcije je bila zato hkrati premagana tudi temeljna zakonitost te produkcije – zakon vrednosti.

Procesi primarne socialistične akumulacije, ki naj pospešijo socialistično industrializacijo, so tako spodbujali enostransko sklicevanje na tista mnenja klasikov marksizma o socialistični družbi, ki so služila za utemeljevanje poudarjene vloge države v gospodarstvu in njene centralnoplanske oblike reševanja temeljnih družbenoekonomskih problemov. Utemeljevanje državnolastninskega upravljanja in vodenja gospodarstva se je zato opiralo na zavestno oz. plansko obliko reševanja temeljnih družbenoekonomskih problemov, ki zahteva negacijo blagovne produkcije v socializmu ter v nasprotju z mnenji klasikov marksizma ohranja in krepi vlogo socialistične države ter s tem zavira procese uveljavljanja klasične marksistične napovedi o asociaciji neposrednih producentov.

Glede vseh teh realnih razmer graditve socializma je treba ugotoviti, da so v nasprotju s klasičnimi marksističnimi pogledi na novo socialistično družbo. Vse to je nujno vodilo do nasprotij med državnolastninskim upravljanjem in vodenjem gospodarstva, ki se kažejo takole: centralnoplanska oblika upravljanja in vodenja družbenega gospodarstva, ki zahteva negacijo blagovne produkcije v socializmu, je v nasprotju z dejstvom, da se pri graditvi socializma blagovna produkcija še ohranja. Ohranjena blagovna produkcija pa moti socialistično načelo nagrajevanja po delu, ki ga je Marx povezoval z razmerami naturalne produkcije, ter napovedjo o odmiranju države, ki se krepi in ki z odtujevanjem presežnega produkta od neposrednih producentov po svoje ohranja elemente delavčeve odtujenosti od produkcijskih sredstev. Zaradi njih pa se ne uresničuje neposredno združeno delo v asociacijah neposrednih producentov.

* Perodizacijo revolucije na ideološko revolucijo, revolucijo v ožjem pomenu besede – prevzem oblasti in ekonomsko revolucijo povzemamo po Buharinu, ki jo je očitno povezoval z razmerami v prvi socialistični državi v Sovjetski zvezi in ki jo je oblikoval tudi na podlagi Engelsove opombe o »buržoaznem proletariatu« v najrazvitejših kapitalističnih državah ter Marxovega mnenja iz zadnjega obdobja njegovega življenja, da bo do socialistične revolucije prišlo na Vzhodu.

Vsa ta nasprotja državnolastninskega centralnoplanskega upravljanja in vodenja gospodarstva se kažejo v čedalje bolj poudarjenih procesih birokratizacije javnega življenja, ki začenjajo zavirati produktivne sile in lahko, če se državnolastninske oblike upravljanja in vodenja gospodarstva in družbe ohranjajo predolgo, celo začnejo ogrožati pridobitve socialistične revolucije.

Prav ta državnolastninska protislovja pri graditvi socializma so bila v središču teoretične pozornosti Borisa Kidriča, ki je, kakor smo že ugotovili, s svojimi teoretičnimi prispevki in praktičnimi rešitvami razreševal dilemo graditve socializma z zaostalimi produktivnimi silami.

BISTVO KIDRIČEVEGA TEORETIČNEGA PRISPEVKA

Boris Kidrič je kot ekonomski teoretik najprej zagovarjal državnolastninski centralnoplanski sistem, saj je tudi on menil, da je planiranje temeljni zakon socializma. S tem je moral tudi začasno sprejeti poudarjeno ekonomsko vlogo države v procesih družbene reprodukcije in odtujevanje presežnega produkta od neposrednih producentov ter njegovo centralizacijo v državnih investicijskih in drugih skladih. To obliko pospešene socialistične akumulacije so nam tudi vsiljevale zgodovinske okoliščine – graditev socializma z zaostalimi produktivnimi silami. Zato jo je Kidrič opravičeval s temi razmerami in predvsem opozarjal na čas njenega trajanja, ki ga je povezoval z revolucionarno zavestjo, kajti kmalu je spoznal, da nosi državnolastninsko upravljanje in vodenje gospodarstva in družbe s seboj nevarnosti birokratskih deformacij socialistične družbe ter da onemogoča premagovanje odtujenosti in s tem uresničevanje resnične ekonomske demokracije v procesih združevanja dela in sredstev v asociacijah neposrednih producentov.

S temi spoznanji pa smo se v naši družbi začeli zavedati čedalje bolj očitnih protislovij med državnolastninskim upravljanjem in vodenjem gospodarstva, ki so zahtevala njihovo preseganje in premagovanje. Pri tem pa je zelo vidna Kidričeva vloga, ki jo pojasnjujejo njegovi povojni ekonomskoteoretični teksti. Njihovo vsebino bomo povzeli v nadaljevanju.

S procesi usklajevanja narave oblasti z naravo gospodarstva – ekspropriacijo ekspropriatorjev – se torej ustvarja državna socialistična lastnina, ki je Kidrič ni nikoli enačil z državno lastnino v državnem kapitalizmu, to je z državnokapitalističnimi metodami upravljanja in vodenja gospodarstva. Nasprotno, zagovornike takšnih »teorij« je najodločnejše zavračal, ker da se takšne »teorije« izražajo v trditvah, da »veljajo za naše gospodarstvo iste zakonitosti kot za kapitalizem in da je mogoče uravnavati naše gospodarske tokove z istimi organizacijskimi prijemi kot v kapitalizmu«[1].

S tem antikonvergenčnim pojmovanjem se je Kidrič zavzemal za kvalitativno razliko med državnim socializmom in državnim kapitalizmom ter predvsem za razliko med metodami in sredstvi upravljanja in vodenja gospodarstva. Z njimi se na temelju državne socialistične lastnine uresničujejo metode socialistične akumulacije, ki jo je zopet treba kvalitativno ločiti od kapitalistične.

Zaradi tega so za Kidriča nesprejemljive metode in sredstva ekonomske politike, ki so bile razvite v državnem kapitalizmu in ki vodijo do dveh nasprotujočih si teženj – h gospodarskemu partikularizmu in k birokratskemu centralizmu.[2] Zato je treba pravilno pojmovati značaj naše državne lastnine, ki mora socialistično usmerjati naše gospodarstvo; v družbenoekonomskem razvoju se morajo ob premaganih podedovanih pojmovanjih izbirati takšne metode in sredstva ekonomske politike ter seveda metode planskega upravljanja in vodenja gospodarstva, ki bodo hkrati razvijale socialistične produkcijske odnose.

Prav to izhodiščno Kidričevo marksistično povezovanje metod in sredstev družbenoekonomskega razvoja z nujnostjo poglabljanja socialističnih produkcijskih odnosov je tudi usmerjalo Kidriča v kritično analizo državnolastninskega, centralnoplanskega upravljanja in vodenja gospodarstva; v analizo napovedi klasikov marksizma o socialistični družbi in njihovo primerjavo z dejanskim stanjem. S to analizo državnolastninskega centralnoplanskega upravljanja in vodenja gospodarstva je Kidrič kmalu ugotovil, da na primer »planiranje akumulacije ne pomeni nič drugega, kakor vsaj na *določenem področju gospodarstva* obvladovati zakon vrednosti« (podčrtal – V. M.).[3] S to ugotovitvijo pa se hkrati postavlja pod vprašaj teza, da je planiranje temeljni zakon socializma, saj se s planiranjem na določenih področjih gospodarstva zastavlja vprašanje regulacijskih mehanizmov na drugih področjih, to je na tržnem področju, ker se

v socializmu blagovna produkcija še ohranja. Z njo pa se ohranjajo blagovno-denarni odnosi, ki zaradi socialistične planske regulacije v marsičem spreminjajo svoj značaj.

Pri analizi blagovno-denarnih odnosov je Kidrič dosledno uporabljal Marxovo metodo proučevanja in v nasprotju s konvencionalno teorijo o ohranjeni blagovni produkciji v socializmu ugotovil, da je obstoj blagovno-denarnih odnosov pri nas dan »s *celokupnim gospodarskim* sistemom SFRJ« (podčrtal – V. M).[4] S tem pa je jasno povedal, da je obstoj blagovno-denarnih odnosov povezan tudi s socialističnim sektorjem gospodarstva. Ta kvalitetno nov pogled na blagovno produkcijo v socializmu je torej pretrgal s konvencionalno doktrino, ki je obstoj blagovne produkcije v socializmu povezovala z obstojem dveh sektorjev gospodarstva (zadružnim in privatnim), ki poslujeta z državnim, in s poslovanjem socialističnega gospodarstva s kapitalističnimi gospodarstvi.

Z ohranjeno blagovno produkcijo v socializmu pa se poleg planskega mehanizma ohranja še tržni mehanizem. S to socialistično realnostjo je treba uskladiti gospodarski sistem, se pravi, opustiti je treba obliko centralnoplanskega reševanja družbenoekonomskih problemov, ki se veže na državnolastninsko upravljenje in vodenje gospodarstva in ki s krepitvijo ekonomske vloge države sprošča nevarnosti njene birokratizacije, in jo nadomestiti z decentralizirano plansko-tržno obliko reševanja družbenoekonomskih problemov. To obliko zahtevajo tudi in predvsem procesi nadaljnjega poglabljanja produkcijskih odnosov, ki so bili zavrti z državnolastninskimi oblikami upravljanja in vodenja gospodarstva, je temeljno Kidričevo teoretično spoznanje pri opredeljevanju nujnosti prehoda k novemu gospodarskemu sistemu.

Prehod od centralnoplanske k decentralizirani plansko-tržni obliki reševanja družbenoekonomskih problemov je zato temeljna Kidričeva inovacija, ki je hkrati z začetno transformacijo državne lastnine v družbeno pomenila možnost nadaljnje graditve socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov. S tem pa je ta inovacija odprla pot k Marxovi viziji o asociaciji neposrednih producentov, ki se lahko uresniči le na podlagi družbene lastnine produkcijskih sredstev.

Realno spoznanje nevarnosti birokratskih deformacij, ki jih je treba povezovati z državno socialistično lastnino in z njo povezanimi centralnoplanskimi metodami upravljanja in vodenja gospodarstva, je zato mogoče po Kidriču premagovati z odpravljanjem odtujevanja producentov od produkcijskih sredstev; to je z uveljavljanjem družbene lastnine in z njo povezanega načela delitve po delu v širšem smislu, ko se mora oblast delavskega razreda – neposrednih producentov – razširiti tudi na upravljanje s presežnim produktom. Samo tako bo na temelju družbene lastnine premagano odtujevanje presežnega produkta, ki je bilo značilnost vseh razrednih družb in s tem tudi razrednih ostankov v razmerah socialistične državne lastnine, ki, če se ohranja predolgo, ogroža pridobitve socialistične revolucije.

Blagovni značaj socialističnega gospodarstva je po vsem tem treba uskladiti z institucionalnim okoljem graditve socializma – z družbeno lastnino in z njo povezanimi produkcijskimi samoupravnimi odnosi. Zaradi kvalitetno nove povezave blagovnega gospodarstva z novim institucionalnim okoljem je ločil Kidrič med anarhično liberalistično-kapitalistično[5] in plansko upravljano in vodeno socialistično blagovno produkcijo. Slednja prav na temelju družbenega značaja produkcijskih sredstev kvalitetno dopolnjuje posredne tržne z neposredno planskimi zvezami med socialističnimi blagovnimi producenti.

Posredne tržne zveze med blagovnimi producenti se morajo tedaj v socializmu kvalitativno dopolnjevati še z neposrednimi planskimi zvezami med njimi. S tem se vsaj do neke mere premagujejo blagovna protislovja, ki jih je treba povezovati z eksistenco

[1] Boris Kidrič, O nekim principijelnim pitanjima naše privrede, Zagreb 1947, str. 22.

[2] »Tendenci gospodarskega partikularizma in birokratskega centralizma pomenita ohranitev kapitalističnih odnosov v našem gospodarstvu. ‚Argumenti' teh tendenc, kolikor se nanašajo na državni sektor našega gospodarstva, pa sodijo v okvir teorije o državnem kapitalizmu«, je kritično že za tedanje razmere poudarjal Kidrič, ki je s to kritiko leta 1947 po svoje anticipiral kasnejša dogajanja v naši družbi. Glej: Boris Kidrič, Socijalizem i ekonomija, Zagreb 1979 (v nadaljevanju: Kidrič, o. c.), str. XV.

[3] Kidrič, o. c., str. XVI, 26.

[4] Kidrič, o. c., str. XVIII, 41.

[5] O sodobnih kapitalističnih blagovnih gospodarstvih je seveda treba ugotoviti, da se posredno tržne zveze kvalitetno dopolnjujejo še z neposredno planskimi v tako imenovanih mešanih plansko-tržnih oziroma tržno-planskih sistemih reševanja družbenoekonomskih problemov. To dejstvo pa sploh ne potrjuje meščanskih konvergenčnih teorij, ki jih je, kot smo že ugotovili, negiral tudi Kidrič.

blaga kot takega. Gre za znana blagovna protislovja, ki jih je Marx razvil in pojasnil z analizo polov vrednosti – relativne in ekvivalentne oblike vrednosti – v menjalni vrednosti kot pojavni obliki vrednosti.[6]

Značilnost blagovne produkcije v socializmu je torej določena z njenim novim institucionalnim okoljem – z družbeno lastnino in s samoupravljanjem. Družbena lastnina, ki omogoča kvalitetno nove planske zveze med blagovnimi producenti, je zato hkrati način vsaj delnega premagovanja blagovnih protislovij, saj se je blago iz prejšnje kapitalistične – »abstraktne vsebine v menjavi med privatnimi lastniki, in *materialni stihijnosti* v družbeni produkciji in razdelitvi v socialističnem sektorju našega gospodarstva spremenilo *v obliko načrtne razdelitve* v naprej planiranih uporabnih vrednosti. Istočasno se je menjava iz cilja gospodarskega dogajanja spremenila v socialističnem sektorju našega gospodarstva *v sredstva planske kontrole*« (podčrtal – Boris Kidrič).[7]

Zaradi teh značilnosti blagovne produkcije v socializmu se seveda tudi spreminja zakon vrednosti, ker »socialistično planiranje pomeni zavestno in smotrno uporabo objektivnega zakona vrednosti . . ., ki je postal močno orodje planiranja, sredstev za izpolnjevanje v naprej zamišljenih, plansko postavljenih nalog naše socialistične graditve«,[8] poudarja Kidrič, ki v nadaljevanju posveča največjo pozornost prav vprašanjem družbenega planiranja.

S tem si je Kidrič omogočil, da je ob ohranjeni blagovni produkciji in njenih zakonitostih na kvalitetno nov način opredelil vlogo in nalogo planiranja v sistemu plansko-tržnega reševanja temeljnih družbenoekonomskih problemov. Z njim je treba preseči državnolastninska centralnoplanska protislovja ter pomanjkljivosti po svojem bistvu naturalnega koncepta planiranja, ki z birokratskimi deformacijami lahko ogrozi pridobitve socialistične revolucije in zavre najširšo pobudo in ustvarjalnost ljudskih množic.

Blagovno produkcijo in njena protislovja je zato treba po Kidriču zavestno plansko obvladovati, in sicer s planskim opredeljevanjem splošnih proporcev, ki morajo hkrati »krepiti zavest o gospodarski celoti in kompleksnosti, ob izboljšanju našega kompleksnega planiranja, njegove proporcionalnosti in ustrezne planske discipline.«[9] V tem pa se kaže Kidričevo zavzemanje za plansko metodologijo, ki jo je v plansko-tržnem sistemu treba uskladiti z decentraliziranimi oblikami upravljanja in vodenja gospodarstva – s samoupravljanjem.

Na temelju teh planskih izhodišč ob ohranjeni blagovni produkciji in družbeni lastnini produkcijskih sredstev, ki omogoča samoupravljanje, je Kidrič zahteval, naj se z družbenim planiranjem ob decentraliziranem upravljanju gospodarstva teži k neposrednemu planskemu povezovanju gospodarskih subjektov (integriranje) po vertikalni in horizontalni liniji družbene in tehnične delitve dela. Zato je treba gospodarske subjekte povezovati v »združenja in višja združenja, ki morajo postati subjekti planiranja«. Zato se je Kidrič že tedaj zavzemal za ustanavljanje delavskih svetov na ravni združenj in višjih združenj, ker »decentralizacija gospodarske operative po državni liniji brez sočasnega centralističnega in demokratičnega združevanja kolektivov, to je neposrednih proizvajalcev, ne vodi naprej, ampak nujno v državni kapitalizem (pravzaprav v nekaj državnih kapitalizmov, partikularističnih glede na celoto in birokratsko centralističnih navzdol in nasproti delovnim kolektivom).[10] S to idejo je Kidrič anticipiral naš kasnejši razvoj, ki v sedanjosti kategorično zahteva bolj učinkovito narodnogospodarsko integriranje na enotnem jugoslovanskem trgu.[11]

Pri izdelavi planske metodologije je Kidrič ločil med osnovnim – družbenim in operativnim – podjetniškim planiranjem. Z osnovnim planiranjem je mislil planiranje temeljnih proporcev, ki naj se jim »prilagajajo gospodarski subjekti s svojim operativnim planiranjem ob upoštevanju delovanja zakona o ponudbi in povpraševanju v okviru direktnih proporcev, ki jih daje plan.«[12]

S tem nam je dal Kidrič tudi razmejitev med planskim in tržnim elementom gospodarskega sistema. S planskim elementom sistema (osnovnim planiranjem) naj se teži k makrostrukturni proporcionalnosti, s tržnim elementom sistema (operativnim planiranjem) pa naj se v okviru makroekonomske proporcionalnosti teži k mikroekonomski strukturi družbene produkcije, ki naj se oblikuje glede na tržne odnose ponudbe in povpraševanja in ki naj s tem najustrezneje prispeva k zadovoljevanju efektivnih družbenih potreb.

Tako opredeljeno razmejitev med planskim in tržnim elementom sistema je Kidrič ocenil kot svojevrsten kompromis med planom in trgom: »Operativno planiranje torej

predstavlja v določenem obdobju prehodne dobe dva pola dialektičnega procesa: planiranje proporcev je izrazito socialistični element v našem planskem gospodarstvu; kalkulacija v operativnem planiranju na osnovi zakona ponudbe in povpraševanja s pomočjo denarja kot menjalnega sredstva, pa je element preteklosti, to je element blagovne produkcije.«[13]

S prehodom od državnolastninskega centralnoplanskega reševanja družbenoekonomskih problemov k decentraliziranemu plansko-tržnemu načinu smo v naši družbi na temelju ohranjene blagovne produkcije in družbene lastnine začeli vzpostavljati samoupravne družbenoekonomske odnose, ki morajo v boju s preživelimi kapitalističnimi odnosi in tudi v boju z birokratizmom in birokratskimi deformacijami prispevati h gospodarski spodbudi pri razvijanju produktivnih sil in k resničnemu demokratičnemu razvoju družbe.[14]

Kidričeva temeljna proporca družbenega plana sta bila: koeficient izkoriščanja produkcijskih zmogljivosti in koeficient temeljne investicijske graditve, ki opredeljujeta obseg zahtevane akumulacije za gospodarsko rast in razvoj. To akumulacijo pa je poleg presežnega produkta za skupno in splošno porabo treba ustvariti z ustrezno delitvijo narodnega dohodka, ki jo opredeljuje najpomembnejši Kidričev planski proporc – povprečna stopnja akumulacije in družbenih skladov. Poleg teh glavnih Kidričevih proporcev družbenega planiranja je treba analizirati tudi blagovne in kupne sklade ter njihovo strukturiranje v družbeni ponudbi in družbenem efektivnem povpraševanju.

Med vsemi temi proporci družbenega planiranja je vsekakor teoretično in tudi praktično najpomembnejša prav Kidričeva povprečna stopnja akumulacije in družbenih skladov. Z njo se je namreč v okviru vnaprej določenih in od skupščine potrjenih družbenih ciljev gospodarske rasti in razvoja ter zadovoljevanja skupnih in splošnih potreb določila temeljna delitev narodnega dohodka (na novo ustvarjene vrednosti) na potrošni sklad ter akumulacijo in družbene sklade.[15]

Kidričeva stopnja akumulacije in družbenih skladov, ki je podobna Marxovi stopnji presežne vrednosti, vsebinsko izraža nove socialistične produkcijske odnose, ker jo določajo producenti sami v skladu s sprejetimi družbenimi razvojnimi cilji. S tem pa se začenja proces preseganja delovne sile kot blaga, ker se demokratično določa razmerje med potrebnim in presežnim produktom. Presežni produkt pa naj čedalje bolj upravljajo njegovi producenti. Na ta način se s stopnjo akumulacije in družbenih skladov odloča o globalni delitvi narodnega dohodka in njegovi namembnosti, se pravi o produktivni porabi v skladu s proporcema izkoriščanja produkcijskih zmogljivosti in te-

[6] Uporabna vrednost ekvivalenta je protislovni način izražanja njenega nasprotja menjalne vrednosti; konkretno delo protislovni način izražanja abstraktnega dela ter družbeno priznano delo protislovni način izražanja individualnega (privatnega) dela. Glej: Karel Marx, Kapital, I, Blago in denar, Ljubljana 1961, 1. poglavje.

[7] Kidrič, o. c., str. 45.

[8] Kidrič, o. c., str. XIX.

[9] Kidrič, o. c., str. XX, 59.

[10] Kidrič, o. c., str. XXIV, 88.

[11] To govori o tem, da je Kidrič pripisoval združenjem in višjim združenjem, danes bi temu rekli v reprodukcijske celote povezane gospodarske subjekte, izredno velik pomen, saj postanejo ta združenja temeljni subjekti planiranja – koordinatorji v integracijski sistem povezanih delov. Ta vprašanja načenjajo danes vprašanje temeljnega nosilca planiranja – pobudnika narodnogospodarske koordinacije in sinhronizacije produkcijskih procesov. Ali je temeljna organizacija združenega dela kos tem nalogam?

[12] Kidrič, o. c., str. XXV, 89.

[13] Kidrič, o. c., str. XXVI, 89.

[14] Jasno je, da se mora s temi usmeritvami v graditvi samoupravnih produkcijskih odnosov uskladiti tudi družbenopolitični sistem, ki je v tedanjih razmerah zahteval institucionalizacijo zbora producentov v Skupščini SFRJ, to je zbora samoupravljavcev na najvišji ravni, ki naj na delegatski osnovi sprejema temeljne proporce družbenega plana po poprejšnji široki javni obravnavi nosilcev planiranja.

[15] Narodni dohodek D oziroma novo ustvarjena vrednost se deli na sklad osebne porabe P ter sklad akumulacije (produktivno potrošnjo) in družbene sklade (skupno in splošno porabo) Af. Zato je 1) D = P + Af. Kidričeva stopnja akumulacije in skladov je podobna Marxovi stopnji presežnega produkta m', ki je opredeljena z razmerjem med presežnim produktom m in variabilnim kapitalom v, torej m' = m/v. Zaradi tega je Kidričeva stopnja akumulacije in skladov x opredeljena z razmerjem med akumulacijo in skladi Af ter osebno porabo P, torej x = Af/P. Iz tega sledi, da je mogoče Af izračunati z 2) AF = Px. Če nadomestimo v izrazu 1) Af s Px, dobimo izraz 3) D = P + Px. V izrazu 3) pa lahko izpostavimo P in dobimo izraz D = P (1 + x); iz tega sledi, da je sklad osebne porabe P enak izrazu 4) P = D/(1 + x). S tem pa smo dobili na novo ustvarjeno vrednost – dohodek v številcu, ki postane teoretično izhodišče in začetek novega dohodkovnega motiva gospodarjenja, saj ga je treba v procesu gospodarjenja maksimirati. Opozorimo naj še, da morajo biti stopnje akumulacije in skladov zaradi različne organske sestave sredstev po področjih družbenega gospodarstva različne. Samo na podlagi te različnosti je namreč možno realizirati socialistično načelo nagrajevanja po delu. Glej: Boris Kidrič, o. c., O nekaterih teoretičnih vprašanjih našega novega gospodarskega sistema, str. XXIX, 181–185.

meljne investicijske graditve, ter neproduktivni, tj. skupni in splošni porabi v skladu z družbenimi potrebami in vrednotami ter osebni porabi producentov, ki so ustvarili narodni dohodek.

S takšno opredelitvijo temeljne delitve narodnega dohodka po stopnji akumulacije in družbenih skladov se posredno ponuja tudi nov motiv gospodarjenja v samoupravnem sistemu. Gre za težnjo gospodarskih subjektov, da bi maksimirali dohodek, iz katerega se nato oblikujejo vse vrste potrošnje v družbi.[16] Z dohodkovnim motivom gospodarjenja pa je bila ustvarjena nova pomembna kvalitativna razlika med blagovno produkcijo v kapitalizmu in blagovno produkcijo v socializmu. Dohodkovni motiv gospodarjenja se namreč bistveno loči od kapitalističnega profitnega motiva, ki mu ustreza delovna sila kot blago.[17]

Zato je treba tudi z dohodkovnim motivom gospodarjenja premagovati mezdni značaj delovne sile. Ob dohodkovnem motivu gospodarjenja namreč ni nujno, da se reprodukcija delovne sile zadržuje v okviru njenega vsakokratnega reprodukcijskega minimuma, ampak omogoča socialistična delitev dohodka povečevanje osebne porabe skupaj s povečanjem dohodka, in sicer v mejah sprejetih družbenih razvojnih ambicij – gospodarske rasti in razvoja ter zadovoljevanja skupnih in splošnih potreb. Z določevanjem stopnje akumulacije in družbenih skladov, ki je torej akt demokratične metode delitve narodnega dohodka, se zato tudi odpravlja mezdni značaj delovne sile. To pomeni, da smo s tem »likvidirali eksploatacijo človeka po človeku«, čeprav se, zaradi razmeroma zaostalih produktivnih sil, ki še onemogočajo uresničevanje komunističnega načela nagrajevanja po potrebah, ohranja še »buržoazna pravica do ekvivalenta«,[18] ki izhaja iz socialističnega načela nagrajevanja po delu. To nasprotje med komunistično in socialistično delitvijo je splošna značilnost predhodnega obdobja od kapitalizma v komunizem. Nastajanje nasprotja, ki ga pogojujejo tudi ostanki starega v novem, pa se lahko izraža, kot zelo originalno ugotavlja Kidrič, v težnjah »vračanja« k profitnemu motivu gospodarjenja. Zato ga je treba premagovati z razvijanjem samoupravljanja – družbene lastnine.[19]

Ob vseh teh teoretskih in praktičnih implikacijah Kidričeve stopnje akumulacije in družbenih skladov postane jasnejše, zakaj je Kidrič tako vehementno poudarjal, da povprečna stopnja profita sploh ne more in ne sme biti proporc naših družbenih planov. »Povprečna profitna mera kot načelo gospodarjenja je čisto nasprotje socialističnemu planskemu upravljanju gospodarstva, zlasti v zaostali deželi, ki šele gradi socializem. Uvajanje tega načela v novi gospodarski sistem bi ne bilo korak proč od birokratskega planiranja, ampak bi delovalo kot korak nazaj, v anarhijo družbene delitve in produkcije, celo v anarhijo tiste vrste, ki jo je monopolistični in državni kapitalizem odpravil v kapitalističnih državah«,[20] je poudarjal v kritiki privržencev povprečne profitne mere Kidrič, ki je tudi s tem v nekem smislu anticipiral naše kasnejše liberalistične odklone v sedemdesetih letih.

OPUŠČANJE KIDRIČEVEGA SISTEMA AKUMULACIJSKIH STOPENJ

Sistem stopenj akumulacije in skladov je po Kidričevi smrti prešel od njihovega panožnega določevanja, ki je bilo upravičeno z različno organsko sestavo družbenih sredstev (glej našo opombo 18), k njihovem individualnemu določevanju, ki je med drugim preprečevalo, da bi se delovni dohodki bolj produktivnih producentov v posamezni narodnogospodarski panogi upravičeno, kot stimuliranje razvoja produktivnosti, prelevili v osebne dohodke.

Vse to kaže, da v tedanjih razmerah še sploh nismo bili sposobni spoprijeti se v posameznih narodnogospodarskih panogah z različno produktivnostjo delovnih kolektivov ter da smo s tem izgubili objektivnejša merila za produktivnost in nagrajevanje po delu. Večja produktivnost kakšnega kolektiva od povprečne se je namreč prehitro izrazila v povečani stopnji akumulacije in skladov za produktivnejši delovni kolektiv. S tem smo v sistem vgrajeno stimulacijo za večjo produktivnost odpravili, število stopenj akumulacije in skladov pa se je neupravičeno zelo povečalo.

Tako se je izhodiščni objektivizem pri določanju stopenj akumulacije in skladov čedalje bolj nadomeščal s subjektivizmom. Zaradi tega je sčasoma postal Kidričev sistem akumulacijskih stopenj anahronističen. Zato smo ga opustili, ne da bi ga nadomestili z boljšim.

Opuščanje Kidričevega sistema stopenj akumulacije in skladov pa je dopuščalo, da so se v naš ekonomski sistem vrinile tudi nekatere rešitve iz razvite kapitalistične bla-

govne produkcije, na katere je Kidrič upravičeno opozarjal. Zaradi tega se je začela zelo omejevati vloga družbenega planiranja. Obenem pa se tudi ni razvijala samoupravnemu načinu reševanja družbenoekonomskih problemov ustrezna planska metodologija, ki ji je Kidrič posvečal največjo skrb in o kateri je poudarjal, da mora biti skladna s samoupravnimi produkcijskimi odnosi, ki smo jih začeli oblikovati prav s Kidričevim novim gospodarskim sistemom, s plansko-tržnim urejanjem družbenoekonomskih problemov!

Zaradi takšnega razvoja in usode Kidričevega planskega instrumentarija je morala naša družba čedalje bolj uporabljati sredstva in metode ekonomske politike, ki so jih za razvitejša kapitalistična blagovna gospodarstva razvili meščanski ekonomisti. Tako se je s težnjo po opuščanju državnolastninskega centralnoplanskega sistema, ki je poudarjal vlogo socialistične države v procesih družbene reprodukcije in ki je z birokratizacijo javnega življenja ogrožal pridobitve socialistične revolucije, razvila nova težnja po krepitvi države v procesih družbene reprodukcije, kakor se je bila razvila v krizi kapitalizma kot sistema v najrazvitejših kapitalističnih blagovnih gospodarstvih.

Z opisano logiko razvoja regulacijskih mehanizmov pri reševanju naših družbenoekonomskih problemov smo s poizkusi odprave državnolastninskega centralnoplanskega državnega fetiša začeli sprejemati decentralizirano plansko-tržno poudarjeno vlogo države v procesih družbene reprodukcije – državnokapitalistični keynesijanski fetiš države. Zato smo danes soočeni z obema fetišema države v našem okolju – z državnosocialističnim in državnokapitalističnim, ki hkrati opredeljujeta protislovja uveljavljanja naše družbene lastnine in z njo povezanih procesov graditve in poglabljanje samoupravnih produkcijskih odnosov. Na ta protislovja je ponovno zelo jasno opozoril Edvard Kardelj,[21] ki je oblikoval svojo teoretsko misel na Kidričevi dediščini in njegovem teoretičnem prispevku.

Če se na koncu vprašamo, kaj je bilo bistvo novega gospodarskega sistema, ki ga je teoretično utemeljil in praktično uveljavil Boris Kidrič v začetku zgodovinskega procesa transformacije državne v našo družbeno lastnino, nam odgovori Kidrič sam, ko ugotavlja, da je »bistveno za celotno problematiko novega gospodarskega sistema, za njegovo sedanjo in prihodnjo graditev, vprašanje borbe proti birokratizmu, oziroma birokratskim ostankom v našem gospodarstvu, vprašanje borbe za resnično socialistično graditev naše države, torej vprašanje, kako utrditi, poglobiti in razširiti tisto, kar je tovariš Tito na tem kongresu imenoval prelomnico v konkretni borbi za socializem, to je upravljanje naše ekonomike po neposrednih proizvajalcih samih.«[22]

Osrednje teoretično vprašanje pri Kidriču je bilo tako vprašanje transformacije državne lastnine v družbeno. Pri tej zgodovinsko pomembni transformaciji pa gre za:

– utrjevanje in poglabljanje socialističnih produkcijskih odnosov, ki se mora izraziti v premagovanju odtujenosti neposred-

16 Načelo maksimiranja dohodka kot temeljni motiv gospodarjenja je bilo kasneje na splošno sprejeto in je sedaj tudi kodificirano v Ustavi SFRJ iz leta 1974.

17 V zvezi z mezdnim značajem delovne sile – proletarskih ljudskih množic – in omejevanjem njene porabe v okvire vsakokratne reprodukcije delovne sile pa je Marx opredelil poslednji vzrok kapitalističnih gospodarskih kriz. Te nastopijo, ko zaradi nestimulativnih profitnih obetov (cilj kapitalistične produkcije je profit!) izpade ali se omeji kapitalistična produktivna poraba. S tem pa celotno efektivno povpraševanja zaostane za celotno družbeno ponudbo – nastopijo realizacijski problemi zaradi relativne hiperprodukcije blaga, ki ga zaradi profitnega motiva v kapitalizmu ne morejo konsumirati najširše ljudske množice. Zaradi tega se potencialna produkcija razvija hitreje od dejanske. Produkcijske zmogljivosti pa niso dovolj izkoriščene kljub družbenim potrebam, ki jim proletarski značaj najširših množic ne dopušča, da bi postale tudi efektivne. Glej: Karel Marx, Kapital, III, Ljubljana 1973, str. 547–548.

18 Iz Kidričevega sistema stopenj akumulacije in skladov je bilo zato mogoče osebne prejemke izračunati po formuli $P = D/(1 + x)$ Tako so osebni dohodki delovnih kolektivov postali funkcija doseženega dohodka. V zvezi s tem pa postajajo zaradi blagovne narave produkcije v socializmu izredno pomembni pogoji za ustvarjanje dohodka. Med njimi je treba poleg dela in njegove učinkovitosti (delovnih dohodkov) opozoriti še na konjunkturne položaje in monopolne situacije na trgu, stopnjo opremljenosti produkcijskih procesov z učinkovitimi produkcijskimi sredstvi, naravne razmere (rente) ter vplive državne (družbene) intervencije na področju cen, ki poleg »delovnih« dohodkov omogočajo še »nedelovne« dohodke. Slednji pa ne bi smeli biti predmet delitve za osebne dohodke, ampak bi jih morali usmerjati v družbene sklade in sklade za razširjanje materialne osnove dela. Zaradi tega je Kidrič predvideval različne stopnje akumulacije in skladov po področjih narodnega gospodarstva, ki bi jim morali dodati še »pravila« delitve osebnih dohodkov, da bi preprečili delitev nedelovnih dohodkov.

19 Kidrič, o. c., str. XXXI, 171–722.

20 Kidrič, o. c., str. XXX, 167–168.

21 Edvard Kardelj, Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi, Ljubljana 1972.

22 Kidrič., o. c., Razprava na VI. kongresu KPJ (1952), str. XXXIII, 225.

nih producentov od upravljanja presežnega produkta;

– uveljavljanje objektivnih ekonomskih zakonitosti, ki morajo kar najbolj izpodrivati administrativno poseganje; po Kidriču namreč: »Vsaka koncepcija obsežnejše in dolgotrajnejše borbe z objektivno obstoječimi ekonomskimi zakoni poraja neizogibno sile nad družbo, ki to borbo izvajajo, take sile nad družbo pa se neizbežno razvijejo ravno v birokratsko kasto, v podrejanje in izkoriščanje neposrednih proizvajalcev in vse družbe«;

– obvladovanje ekonomskih zakonitosti; to obvladovanje pa je »treba radikalno omejiti samo na tiste splošne okvire – v naši sodobni planski metodologiji jih imenujemo osnovne proporce družbenih planov, ki zagotavljajo, da v družbeni reprodukciji ne pride do pojavov kapitalistične anarhije, hkrati pa dajejo splošno smer gospodarskemu razvoju družbe. V okviru teh osnovnih proporcev se mora razvijati maksimalna iniciativa neposrednih proizvajalcev in komun«; ter

– »dejansko družbeno prisvajanje presežnega dela in socialistično razpolaganje s presežnim delom«, ker »državno prisvajanje presežnega dela preneha biti socialistična značilnost, brž ko traja le malo dlje, kakor zahteva začetni stadij borbe za odpravo privatno-kapitalističnega lastništva najosnovnejših produkcijskih sredstev«.[23]

Naj v našem sklepu na temelju gornjih načel opozorimo še na Kidričeve splošne smernice, po katerih bi se morali in se še moramo ravnati pri nadaljnjem razvijanju gospodarskega sistema socialističnega demokratičnega upravljanja.

Obračunati je treba z »lažno marksistično predpostavko« da je socialistično državnolastninsko odtujevanje presežnega produkta temeljna značilnost socialističnih produkcijskih odnosov ter njihove nadaljnje graditve. Pri graditvi gospodarskega sistema pa je treba upoštevati »delovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti«, ki obsegajo momente »racionalnosti in rentabilnosti«. V zvezi s tem je treba oceniti »kredit, obresti, anuitete kot stare metode le po obliki, po vsebini pa ne!«

Zaradi tega je treba z večjim upoštevanjem ekonomskih zakonitosti tudi korigirati družbene plane, kajti »kdo lahko docela jamči, da so naši zvezni plani zmeraj pravilni, kolikor niso podvrženi nadzorstvu in korekturi objektivnih ekonomskih zakonov samih?« Z decentralizacijo upravljanja je končno treba premagovati tudi razne lokalizme – to je, da lokalne oblasti zadržujejo upravljanje presežnega produkta. ».... materialni temelj teh lokalizmov, ki lahko škodljivo delujejo tudi v šovinističnem smislu besede«, je namreč »ravno v birokratskem upravljanju presežnega dela po državnem aparatu«, ki hlasta za presežnim produktom in se izraža »med republiškimi in zveznimi državnokapitalističnimi tendencami«, to pa »ruši celovito koncepcijo jugoslovanske ekonomike«.[24]

Prav ta napotila, ki nam jih je dal Boris Kidrič v svojem zadnjem javnem nastopu na VI. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije, pa so aktualna še sedaj. Zaradi tega ekonomska misel Borisa Kidriča pridobiva na pomenu.

[23] Kidrič, o. c., str. XXXIII, 226–230.
[24] Kidrič, o. c., str. XXXIII–XXXV, 230–236.

Sergej Kraigher

Revolucionarno delo Borisa Kidriča pri spreminjanju družbenoekonomskih odnosov

Kratko življenje, toda dolga in silovita borba Borisa Kidriča, če uporabim slikovite besede Edvarda Kardelja, sta bila od njegovih srednješolskih let dalje (kot člana SKOJ in KPJ) posvečena uresničevanju zgodovinske naloge delavskega razreda in Komunistične partije, tako kakor se je postavljala v vsakem obdobju.

Za uspeh naše revolucije, za njeno globoko ljudsko demokratično vsebino in njeno nepretrgano nadaljevanje s prav tako vsebino v vsem našem povojnem razvoju so bile odločilnega pomena karakteristike, ki v osnovi odlikujejo vsako resnično revolucionarno gibanje. Ker so to obenem odlike delovanja revolucionarja takega kova, kot je bil Boris Kidrič, naj na kratko spomnim nanje.

To je predvsem opiranje na lastne sile in njihovo stalno usposabljanje, kot to zahteva boj proti kapitalistični eksploataciji, nacionalnemu zatiranju in kolonialni odvisnosti od imperialističnih sil, povezovanje svojega boja in usode z delavskim gibanjem vseh dežel, z bojem zatiranih narodov in držav, z bojem osvobodilnih gibanj in naprednih sil v svetu, kovanje čvrstega zavezništva s kmečkimi množicami in vsemi drugimi delovnimi sloji in še posebej z delovno inteligenco, neomajna zvestoba in vztrajnost pri uresničevanju posebnih naprednih interesov in teženj svojih zaveznikov kot sestavnega dela boja za osvobajanje dela in človeka. Vsi ti momenti pa omogočajo, da ob vodilni vlogi delavskega razreda zavezništvo preraste v enotno gibanje na podlagi skupnega akcijskega programa, sposobno prestajati stalne preizkušnje dinamike političnega in družbenega razvoja in njegovih protislovij. Z vse temeljitejšim osvajanjem teh značilnosti v svojem delovanju se je delavski razred vseh narodov in narodnosti v Jugoslaviji usposabljal in vse bolj uveljavljal, da bi končno postal s Komunistično partijo na čelu odločilna vodilna politična sila v Jugoslaviji v boju najširših ljudskih množic vseh narodov in narodnosti že v času pred vojno in v narodnoosvobodilnem boju in socialistični revoluciji. Na teh osnovah je rasla in se utrjevala njegova moč in oblast v nadaljevanju revolucije, v uresničevanju njenih ciljev v povojni obnovi in industrializaciji ter razvoju socialističnega samoupravljanja.

Delo Borisa Kidriča je vtkano v vse zgodovinsko pomembne rezultate, ki smo jih dosegli v času njegovega revolucionarnega

delovanja, živi z njihovimi sadovi v našem življenju in v njegovi revolucionarni preobrazbi in razvoju. S svojimi idejnimi zasnovami in vizijami, ki jih je odpiralo, in dilemami, ki jih je zbujalo, je bistveno vplivalo na razvoj marksistične misli pri nas in njeno spreminjanje v prakso milijonskih množic ter vpliva še danes na dogajanje in na reševanje problemov v teoriji in praksi naših dni. S svojim delom je bistveno prispeval k obogatitvi marksizma, njegovi ustvarjalni uporabi in razvoju. Bil je dober poznavalec leninizma, Leninovega dela in velike oktobrske revolucije kakor tudi izkušenj pri graditvi socializma v Sovjetski zvezi.

Uvodni referat tovariša Modica in, lahko rečemo, vsak prispevek za to posvetovanje o njegovi dejavnosti v določenem razdobju ali na posameznem področju družbenega dela in življenja potrjuje in upravičuje tako oceno. Brez dvoma bo tudi to posvetovanje, kakor znanstveni simpozij Misel in delo Borisa Kidriča, ki je bil v Beogradu 7. in 8. junija 1979, prispevalo k temu, da bosta Kidričevo delo in njegov zgodovinski prispevek k našemu razvoju ovrednotena in osvetljena bolj popolno kot doslej. Upravičenost posebnega poudarjanja teh, sicer splošno znanih in sprejetih ocen njegovega dela in osebnosti vidim v tem, da bosta to posvetovanje in delo, ki mu bo sledilo, dosegla svoj namen le, če se bodo ustvarili vsi potrebni kadrovski, materialni in organizacijski pogoji, da se bo lahko izpolnil glavni sklep, ki sledi iz do sedaj opravljenega dela. Vloga Borisa Kidriča in njen pomen za naš družbeni razvoj, še posebno pa njegov vpliv na delo in razvoj delavskega gibanja in Komunistične partije kot njegove avantgarde pri nas, zahteva, da se pokaže njegovo delovanje v vsakem razdobju v celovitosti razvoja revolucije, v organski povezanosti in odvisnosti njenega razvoja na vseh bistvenih področjih razrednega in političnega boja ter prav tako v kontinuiteti razvoja revolucije v značilnostih nalog vsakega njenega naslednjega razdobja, njegove dialektične povezanosti s poprejšnjimi in preraščanja v novo. Le tako se bo lahko pokazal njegov resnični ustvarjalni delež v pravi luči in pravi meri tako pri uresničevanju njenih ciljev kot pri dozorevanju in razvijanju njenih idejnih in teoretičnih osnov in spoznanj v stalnem medsebojnem kritičnem preizkušanju teorije in prakse.

Praznina v tem oziru in potreba po taki dopolnitvi se kažeta zlasti glede njegovega dela v povojnem gospodarskem in družbenem razvoju. Čeprav so se samoupravne družbenoekonomske osnove našega razvoja z ustreznim gospodarskim sistemom razvijale prav na temeljih, ki jih je on zastavil ali imel pri tem vsaj pomemben, če že ne odločilen vpliv, je zlasti na tem področju še veliko praznin. Uvod Leva Modica Ob četrti knjigi zbranih del Borisa Kidriča[1] je pomemben prispevek v tem oziru za leta 1949–1952. Vendar zelo jasno kaže – kar je njegova odlika – na potrebo po dopolnitvi in podrobnejši obdelavi mnogih pomembnih vprašanj tudi tega obdobja. Za celo prejšnje obdobje, to je prvo povojno obdobje t. i. administrativnega socializma, ko smo uporabljali in smo se morali učiti ob pozitivnih in negativnih izkušnjah Sovjetske zveze od t. i. vojnega komunizma in Leninovega NEP (nove ekonomske politike) do Stalinovih petletk, ki je prav danes tarča napadov tako malomeščanskih zmedencev kot idejnih in političnih nasprotnikov, pa lahko rečemo, da še čaka take obdelave. Zgoščeno celostno podobo tega razdobja in nalog, ki so se postavljale socialističnim silam in Partiji, vsebujejo Spomini Edvarda Kardelja[2] v dodatku Družbenoekonomski pogoji obnove in socialistične graditve države v prvem povojnem obdobju, ki je bil narejen po njegovih navodilih. V tem dodatku se kažejo tudi gigantsko delo, ki ga je opravljal Boris Kidrič v tem času, ter obseg in teža nalog, za katerih reševanje je nosil največjo odgovornost.

Temeljita znanstvena obdelava tega obdobja in celotne vloge Borisa Kidriča v njej je potrebna že zaradi tega, ker je bil prelom s Stalinom, torej tedaj s Sovjetsko zvezo in kominformom, za vsakega revolucionarja čas najtežjih preizkušenj. Kardelj to opisuje v Spominih, v katerih pravi med drugim: »Sam sem zelo veliko razpravljal s Kidričem, ki je takrat vodil najtežje področje našega družbenega življenja – ekonomiko. Čeprav je bil v delo zakopan noč in dan, je vendarle zelo aktivno sodeloval tudi v vseh drugih naših diskusijah.«[3] Taka obdelava pa je še bolj potrebna tudi iz naslednjih razlogov.

Politika opiranja na lastne sile in njeno dosledno uresničevanje se v današnjem našem gospodarskem položaju doma in v svetu postavlja kot naloga nič manj odočilnega pomena kot pred tridesetimi leti. Razlogi, tako trajnejši in globlji kot tisti, ki izvirajo iz najbolj perečih tekočih, zlasti gospodarskih

problemov, so seveda drugačni, kot so drugačne tudi domače in mednarodne okoliščine. Ni časa, da bi se glede tega spuščal v kakršnekoli primerjave. Predpostavljam, da so osnove znane in o njih je bilo in še bo mnogo govora. Vendar se te primerjave pojavljajo v javnosti pogosto v zelo poenostavljeni obliki, ponekod kot izraz določene idejne zmede, včasih pa tudi kot sredstvo političnih manipulacij. Ker je v samoupravljanju in njegovem razvoju glavna moč politike opiranja na lastne sile, je prav, da v zvezi z delom in osebnostjo Borisa Kidriča poudarimo nekatera dejstva, ki so sicer že dognana, katerih pomen pa narašča prav v današnjem političnem položaju in naših nalogah.

Samoupravljanje v Jugoslaviji je sad in izraz globokega ljudskega demokratičnega bistva razvoja socialistične revolucije med narodnoosvobodilnim bojem. Polet ljudskih množic po osvoboditvi je zagotovil delovanje njegovih prvin tudi ves čas prvega povojnega razdobja t. i. administrativnega socializma. Mnoge so bile vgrajene tudi v ustavni sistem in njegove institucije, v delovanje in razvoj Osvobodilne fronte oziroma Ljudske fronte Jugoslavije ter Komunistične partije. Prav to je med drugim zbujalo nezadovoljstvo Stalina in izzvalo spor z njim. Danes pa so v nasprotju s temi dejstvi ponovno vse bolj glasni v tujini, pa tudi doma, kritiki vsega obstoječega v našem sistemu, ki je bil po njihovem tudi takrat, kot je po njihovem še danes, v bistvu stalinističen, in da je samoupravljanje v Jugoslaviji bilo že takrat kot danes samo propagandno sredstvo in fasada vladajočega profesionalnega političnega sloja v njegovem boju za oblast. Po trditvah teh kritikov služi samoupravljanje tudi danes predvsem za to, da bi sedanji t. i. profesionalni politični sloj obdržal oblast kljub dokazani nesposobnosti samoupravljanja za reševanje problemov sedanjega časa. In dalje, glede na potrebo, da se z ustavo, zakoni in samoupravnimi akti urejajo medsebojne pravice, obveznosti in odgovornosti v družbi in zlasti v družbeni lastnini, sklepajo taisti krogi, da je samoupravljanje v resnici državna tvorba, vsiljena družbi »od zgoraj«.

Tako se ponovno srečujemo z dobro znano teorijo spontanosti, ki je bila vedno tuja organiziranemu delavskemu gibanju in na marksistični misli utemeljenemu delovanju njegove avantgarde in ki se je v vseh obdobjih in okoljih pokazala kot sredstvo za vdor tujih teorij in idejnopolitičnih vplivov ter socializmu in samoupravljanju tujih sil v njihovih poizkusih, da bi prišle ponovno na oblast.

In v resnici: nasprotniki našega sistema in tudi omahljivci ponujajo za izhod in reševanje problemov našega časa in razvoja samo vrnitev k preživelim, povsod v svetu in tudi pri nas neuspelim metodam in oblikam buržoaznega parlamentarizma, kombiniranega v osnovi s keynesijanskimi državnokapitalističnimi metodami, ali pa sredstva oziroma metode in oblike t. i. realnega socializma, sistema državne lastnine z odločujočo vlogo države in upravnega aparata ter z njimi zraščeno vlogo partije. Brez konstruktivne alternative v boju za oblast skušajo tako kompromitirati samoupravljanje že pri njegovih koreninah, to se pravi, našo revolucijo in osvobodilni boj ter uspehe povojne graditve, ki smo jih dosegli v največji meri prav na podlagi samoupravljanja in njegovega razvoja.

Čas je, da se končno na vsem znanstvenim zahtevam ustrezen način obdelajo vsa vprašanja, ki so neposredno povezana z delom in osebnostjo Borisa Kidriča. To je naš dolg, ne samo do Kidriča in generacij, iz katerih boja in žrtev se je izoblikovala in zrasla njegova osebnost. To je potrebno tudi kot šola novih generacij, ki prevzemajo svoje odgovornosti, in za ustrezen znanstveno utemeljen prikaz naših revolucionarnih izkušenj kot prispevek k izkušnjam mednarodnega delavskega gibanja in osvobodilnih gibanj v svetu. Obdelati in pripraviti se morajo tudi za čim širšo uporabo v našem idejnopolitičnem delu in boju, ki ga bijemo z nasprotniki socialističnega samoupravljanja.

Koristno in potrebno bi bilo obdelati uveljavljanje samoupravnih tradicij iz narodnoosvobodilnega boja in graditve oblasti na osvobojenem ozemlju ter vlogo in pobude Borisa Kidriča pri tem, razvoj sedanje ustavne koncepcije občin kot komun, od narodnoosvobodilnih odborov in uveljavljanja občin ob prvih korakih samoupravnega sistema do sedanje koncepcije kot samoup-

[1] Boris Kidrič, Zbrano delo, 4, Ljubljana 1976, str. 7–48.
[2] Spomini Edvarda Kardelja, Ljubljana 1980, str. 173–204.
[3] Prav tam, str. 133.

ravnih in temeljnih družbenopolitičnih skupnosti. Isto velja tudi za razvoj ustavnega položaja in vloge republik ter položaja in vloge federacije v vseh povojnih razdobjih, in analiziranje nastajanja in razvijanja vseh elementov njihovega sedanjega ustavnega položaja in vloge. Zato mislim, da je treba odločno podpreti predloge, ki so jih v tem oziru dali koreferenti, in se potruditi, da bi ugotovili tako v prvem kot v drugem problemskem področju njihov pravi družbenoekonomski in politični smisel.

Danes smo priča temu, da se ekonomska politika takratnega obdobja in v zvezi s tem Kidričeva stališča in vizije pogosto zelo poenostavljeno ocenjujejo z vidikov naših sedanjih družbenoekonomskih in političnih razmer ter splošnih družbenih spoznanj pri nas in v svetu, in narobe – poskusom, da bi stališča in predloge Kidriča glede posameznih elementov samoupravnega sistema prevzeli in uporabili v naših sedanjih družbenih razmerah in odnosih.

Boris Kidrič je kot revolucionar v svojem delu nenehno združeval teorijo in prakso revolucionarne preobrazbe družbe, in sicer ne samo v globalnih odnosih, temveč v podrobni izdelavi in izbiri sredstev in instrumentov ekonomske politike, potrebnih za uresničevanje in prenašanje splošnih norm v neposredno družbeno prakso milijonov ljudi ter njihovih gospodarskih in drugih organizacij in skupnosti.

Pokazati je treba, kako se je pod njegovim vodstvom do podrobnosti izdelal gospodarski sistem v prvi povojni administrativni fazi socialističnega razvoja, za katerega je izdelal tudi teoretično razlago, v kateri se še močno čuti vpliv sovjetskih izkušenj. Zato je treba to delo oceniti tako glede vpliva na reševanje takratnih nalog in pomena za njihovo reševanje kot glede morebitnega širšega ali trajnejšega pomena originalnih teoretičnih postavk. In prav tako je organiziral sistematično delo in sam opravil levji delež pri polaganju teoretičnih temeljev socialističnega samoupravljanja in prehoda iz administrativnega socializma v samoupravljanje, in sicer tako, da so se zagotovili kontinuiteta družbene reprodukcije, prestrukturiranje gospodarstva, nadaljevanje ključnih investicij, razvoj mednarodne menjave ter redna, čeprav racionirana preskrba prebivalstva, kljub blokadi in naporom za njeno prebijanje.

Pri tem je vredna vse pozornosti evolucija, ki so jo naredili on sam, naša partija in njeno vodstvo ter vse subjektivne socialistične sile v tem kritičnem obdobju intenzivnih naporov cele družbe in velikih strukturnih sprememb. To se kaže v spremembi stališč o planiranju, kot osnovnega zakona družbenega razvoja, ki je prevladovalo še v letu 1949 pa tudi še v letu 1950, čeprav ga je Kidrič tedaj že presegel. Velik razvoj naše teorije se kaže še v njegovih znamenitih »tezah«[4] iz leta 1950 in, lahko rečem, nič manjši v mnogih člankih in govorih leta 1951 v skupščini, v katerih je podrobno govoril na primer o pomenu izkušenj pariške komune v zvezi s samoupravljanjem, o pomenu in vplivu ključne kapitalne graditve tako na potrošnjo in standard kot na razvoj samoupravljanja, dalje o presežnem delu in o odločanju ter pomenu stopnje akumulacije in skladov. Gotovo zahteva posebno podrobno analizo njegov nedokončani članek O nekaterih teoretičnih vprašanjih novega gospodarskega sistema [5] v začetku leta 1952 in prav tako njegov nastop, zadnji v javnosti, na VI. kongresu Komunistične partije Jugoslavije[6] novembra istega leta. Vse to pa zahteva tem teoretičnim prizadevanjem in njihovemu zgodovinskemu pomenu v takratnem času – ker so se mnoga spoznanja prenašala neposredno v družbeno prakso – ustrezno raziskovalno delo, ki bo pokazalo njihov pravi pomen za takratni čas, za kasnejši razvoj in za današnji čas.

Jasno pa je že danes, da se kot rdeča nit v Kidričevem delu in v vsem njegovem teoretičnem osmišljanju družbene prakse, tudi med največjo centralizacijo gospodarske in politične moči v času boja proti kominformu in njegovi blokadi, kaže dvoje: boj za stalno demokratizacijo sistema in uresničevanje ciljev družbenega razvoja in ekonomske politike na podlagi ekonomske demokracije s čim večjo neposredno materialno in politično zainteresiranostjo delavcev in kmetov in vseh delovnih ljudi.

In drugo, kar je s prvim tesno povezano – boj proti birokratskemu voluntarizmu in trajno intenzivno ustvarjalno prizadevanje za odkrivanje objektivnih zakonitosti delovanja zakona vrednosti v socializmu in posebej v razmerah družbene lastnine in razvoja socialističnega samoupravljanja z ustrezno vlogo in razvojem družbenega planiranja.

Naj na koncu zgoščeno ponovim tole misel s posvetovanja 1978. leta: Kidriču so bili

tuji skonstruirani modeli in hipoteze. Vselej je preverjal rezultate predloženih rešitev v praksi in zahteval njihovo kritiko ter njihovo popravljanje ali opuščanje, če so se ali ko so se pokazali neustrezni. Zato je tudi težko pričakovati ustrezne rezultate pri ocenjevanju dela Borisa Kidriča ali pri uporabljanju njegovih stališč in takrat predlaganih rešitev za razvijanje in izpopolnjevanje našega samoupravnega sistema, če se tega dela lotimo drugače, kot se ga je ali kot bi se ga lotil on sam. Samo dosledna ustvarjalna uporaba marksistične metode lahko da rezultate, ki bodo delo in misel Borisa Kidriča v njegovem času in njegov pomen za naš kasnejši družbeni razvoj pa tudi za današnji čas postavili na mesto, ki ga zasluži, z njegovim deležem v družbenem razvoju socialistične Jugoslavije ter v revolucionarnih izkušnjah našega in mednarodnega delavskega gibanja.[7]

[4] Boris Kidrič, Teze o ekonomiki prehodne dobe v naši državi, Zbrano delo, 4, str. 179.
[5] Prav tam, str. 402.
[6] Prav tam, str. 494.
[7] Sergej Kraigher, Za socialistično samoupravno demokracijo, 2, Ljubljana 1980, str. 254.

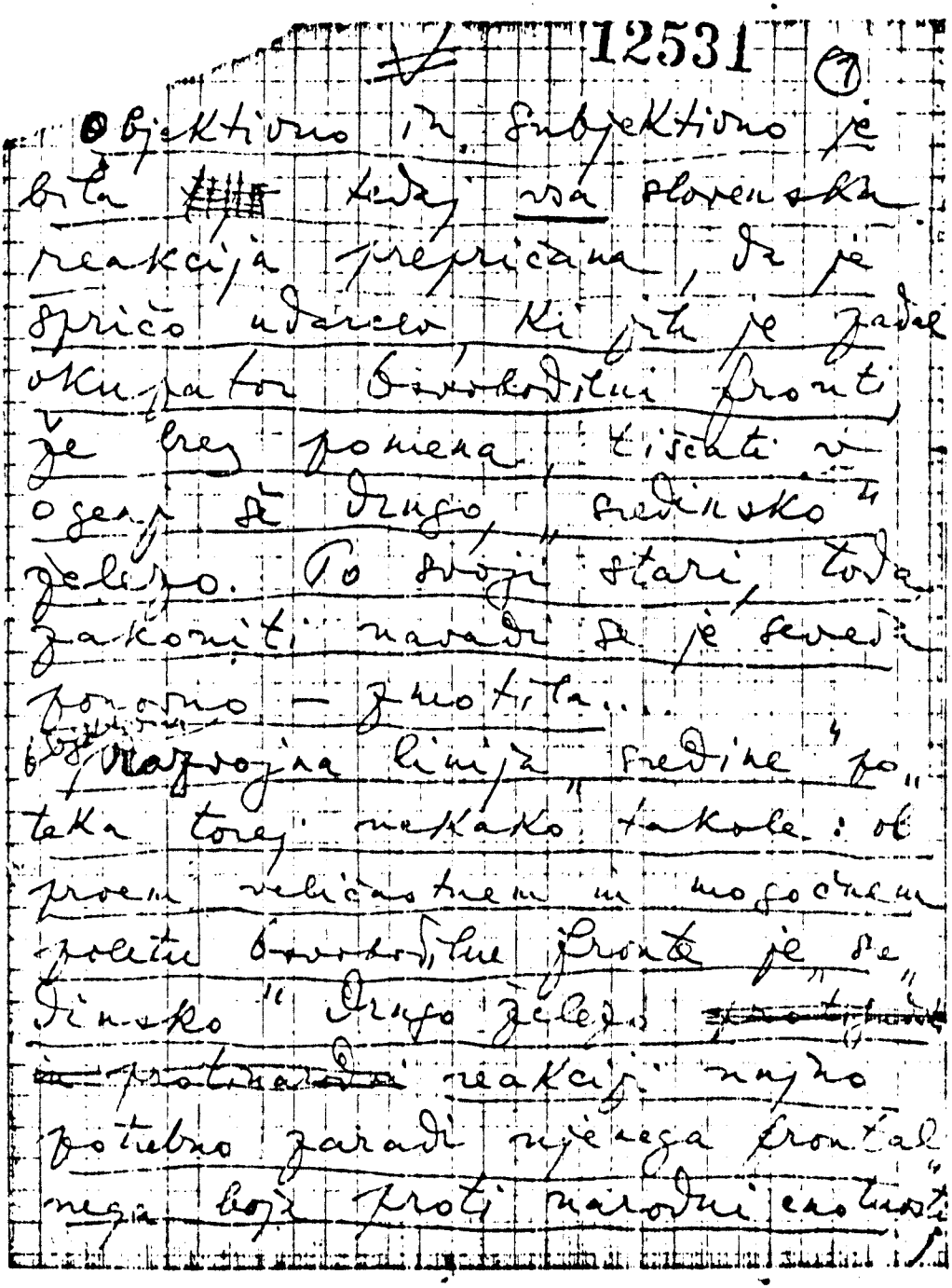
12531 (7)

Objektivno in subjektivno je
bila [illegible] vsa slovenska
reakcija prepričana, da je
spričo udarca, ki ji ga je
zadala okupatorska osvobodilna fronta
že brez pomena tiščati v
ozadje še drugo, sredinsko
jedro. To svojo stari, toda
zakoniti navadi, je sovražno
[illegible] ...
[illegible] razvojna linija sredine po-
teka torej nekako takole: ob
prvem veličastnem in mogočnem
valu osvobodilne fronte je sre-
dinsko drugo jedro [illegible]
[illegible] reakcije najbo-
lj potrebno zaradi njenega frontal-
nega boja proti narodni enotnosti

DEL ROKOPISA BORISA KIDRIČA ZA ČLANEK ZLATA SREDINA IZ SEPTEMBRA 1944